VAMIK D. VOLKAN
NORMAN ITZKOWITZ

ATATÜRK Anatürk

Yaşamı, İç dünyası, Yeni Türk Kimliğinin Yaratılışı ve Bugünkü Türkiye'deki Kimlik Sorunları

ALFA

VAMIK D. VOLKAN
NORMAN ITZKOWITZ

ATATÜRK
Anatürk

VAMIK D. VOLKAN, Virginia Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Bölümü'nde Emeritus Profesördür. 1964-2003 yılları arasında 42 yıl boyunca Virginia Üniversitesi'nde eğitim vermiştir. Virginia Üniversitesi Blue Ridge Hastanesi'nde 19 yıl boyunca başhekimlik yapmıştır. 1988 yılında Virginia Üniversitesi'nde Zihin ve İnsan İlişkileri Merkezi'ni kurmuş ve emekliye ayrılana kadar merkezin yöneticisi olarak aktif bir şekilde çalışmıştır. Merkez üyeleri olan psikanalist, psikiyatr, psikolog, tarihçi, siyaset bilimcisi, emekli diplomat ve diğer mesleklere sahip pek çok kişi, dünyanın çeşitli bölgelerinde psikopolitik konularda çalışmalar yürütmüşlerdir. Vamık Volkan, Tel Aviv'deki İsrail Çalışmaları için Rabin Merkezi'nin ilk Yitzak Rabin Öğretim Üyesi, Harvard Hukuk Fakültesi'nin Konuk Hukuk Profesörü, Viyana Üniversitesi Konuk Siyasal Bilimler Profesörü, Bahçeşehir Üniversitesi Konuk Politik Psikoloji Profesörü, Ankara Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin Konuk Psikiyatri Profesörü unvanlarına sahiptir. Volkan, Uluslararası Politik Psikoloji Topluluğu, Virginia Psikanaliz Birliği, Türk-Amerikan Nöropsikiyatri Birliği ve Amerikan Psikanaliz Koleji'ne başkanlık yapmıştır. 1980'ler ve 1990'lar boyunca Dr. Volkan, ABD eski başkanlarından Jimmy Carter yönetimindeki Carter Merkezi'nde Uluslararası Müzakere Ağı'nın üyesi olarak çalışmıştır. 2003 yılında Dr. Volkan, Viyana'da Dünya Psikiyatri Birliği tarafından Sigmund Freud Ödülü'ne layık görülmüştür. Finlandiya Kuopio Üniversitesi (2005) ve Ankara Üniversitesi (2006) tarafından Dr. Volkan'a 'Fahri Doktora' unvanları verilmiştir. 2005-2008 yılları arasında 27 ülkeden gelen destek mektupları ile Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilen Dr. Volkan, Amerika, Charlottesville, Virgina ve Kuzey Kıbrıs, Ozanköy'de yaşamaktadır.

NORMAN ITZKOWITZ, Norman Itzkowitz, Princeton Üniversitesi'nde özellikle Osmanlı ve Modern Türk Tarihi alanlarında olmak üzere Yakın Doğu tarihi üzerine Emeritus Profesör unvanına sahiptir. 1958-2001 yılları arasında 43 yıl boyunca Princeton Üniversitesi'nde eğitim vermiştir. 1970-75 yıllarında New York'ta Psikanaliz Ulusal Psikoloji Birliği'nde psikanaliz eğitimi almış, 1975 yılından itibaren 14 yıl boyunca Princeton Üniversitesi Wilson Koleji'nde eğitimci olarak çalışmıştır. 1988'den 2002'ye kadar Virginia Üniversitesi'ndeki Zihin ve İnsan İlişkileri Merkezi'nin yönetim kurulu üyesi olan Itzkowitz, Dr. Volkan ve merkezin diğer üyeleri ile birlikte, Baltık ülkelerinde, Arnavutluk'ta ve diğer bazı ülkelerde psikopolitik çalışmalara katılmıştır. Dr. Volkan ile Ölümsüz Atatürk kitabının yanı sıra, Türkler ve Yunanlar ve Richard Nixon adlı iki kitap yazan Itzkowitz, 2007'de Orta Doğu Çalışmaları Birliği tarafından Danışmanlık Ödülü'ne layık görülmüştür. Kuramsal tarih ve psikanalizin kesiştiği noktaları aydınlatan bilimcilerin öncüleri arasında yer alan Norman Itzkowitz, New Jersey, Princeton'da yaşamaktadır.

SERAP ERDOĞAN, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden 2001 yılında mezun olmuştur. 2007'de Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı'ndaki uzmanlık eğitimini tamamlayan Erdoğan, Osmaniye Devlet Hastanesi Psikiyatri Bölümü'nde devlet hizmeti yükümlülüğünü yerine getirmiştir. Halen Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı'nda yardımcı doçent olarak görev yapmakta ve Gazi Üniversitesi Nöropsikiyatri Merkezi'nde doktora eğitimine devam etmektedir. Erdoğan, Vamık Volkan'ın Fanustaki İnsanlar isimli psikanalitik öykü kitabının da çevirmenidir.

VAMIK D. VOLKAN
NORMAN ITZKOWITZ

ATATÜRK
Anatürk

Yaşamı, İç dünyası, Yeni Türk Kimliğinin Yaratılışı
ve Bugünkü Türkiye'deki Kimlik Sorunları

Editör:Serap Erdoğan

ALFA

Alfa Yayınları 2156
İnceleme-Araştırma 57

ATATÜRK/ANATÜRK

Mustafa Kemal'in Yaşamı, İç Dünyası, Yeni Türk Kimliğinin Yaratılışı ve Bugünkü Türkiye'deki Kimlik Sorunları

Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz

Editör: Serap Erdoğan

1. Basım: Ocak 2011
ISBN: 978-605-106-294-5
Sertifika No: 10905

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Yayın Yönetmeni Rana Alpöz
Pazarlama ve Satış Müdürü Vedat Bayrak
Kapak Tasarımı Gökhan Burhan

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No: 53 34110 Cağaloğlu İstanbul, Turkey
Tel: (212) 511 53 03 - 513 87 51 - 512 30 46 Faks: (212) 519 33 00
www.alfakitap.com
info@alfakitap.com

İçindekiler

GİRİŞ

Atatürk'ün ölümünden hemen hemen 4 sene önce, 24 Kasım 1934'te özel bir yasa Gazi Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadını verdi. Bu olay Ankara Radyosu'nda bildirilirken bir dil sürçmesi nedeniyle yayın sırasında "Anatürk" diye okunmuş.[1] Bu olayın gerçekten yaşanıp yaşanmadığını bilmiyorum. Fakat böyle bir dil sürçmesinin olması bana göre şaşırtıcı değil. Bunun bilinçdışı bir gerçekle bağlantısı olduğunu ve 1934'te Türkiye halkının çoğunluğunun Mustafa Kemal'i hem baba hem de bir ana simgesi olarak algıladığını tahmin edebiliriz. Ayrıca Mustafa Kemal'in kendisinin, yıllarca süren uğraşılarından sonra yeni Türkiye'deki Türklerin sembolik ebeveyni olduğunu ve yeni bir Türk kimliği yarattığını "resmi" bir şekilde, yani özel bir yasa ile ifade etmesinin zamanının geldiğini düşündüğünü de anlayabiliriz. Karizmatik liderlerin onları takip edenler tarafından hem baba hem de anne olarak algılanmaları ile ilgili uzun zamandan beri pek çok bilgi vardır.[2]

Atatürk'ün tarihe olağanüstü katkıları, 1915 Gelibolu Savaşı'ndan hayatının sona erdiği 1938 yılına dek süren, yaklaşık iki dekadlık oldukça kısa bir zaman dilimi içinde gerçekleşmiştir. Bu zaman dilimi içinde Kurtuluş Savaşı; Osmanlı saltanatının ve halifeliğin sona erdirilmesi; parlamenter sistemin kurulması; kılık kıyafet devrimi; harf devrimi; laikliğin yerleştirilmesi; kadınları ezen İslam Hukuku'nun Türkiye

üzerindeki etkilerinin ortadan kaldırılması; kadınlara erkeklerle eşit hakların sağlanması; İtalya'nın Ceza Yasası ve Almanya'nın İş Yasası'nın benimsenmesi; minarelerden halkın anlayacağı dilde, yani Türkçe ezan okunması; içinde kimin yattığı bile bilinmeyen türbelere yeşil bezler bağlayıp ölülerden medet ummaktan vazgeçilmesi; Türkiye'de Müslüman sanatçıların serbestçe insan figürleri içeren heykel ve resimler yapabilir hale gelmeleri; bir Türk liderin halk önünde rakı içebilmesi, bir öğretmen gibi halkla her daim bir arada bulunup harap olmuş bir ülkede, yas içindeki insanların özsevgisini yüceltmeye çalışması; bir Türk kadınının Avrupa Güzellik Yarışması'na katılıp Güzellik Kraliçesi seçilmesi; bir başka Türk kadınının dünyanın ilk kadın savaş pilotu olması; ilk Türk Operası'nın bestelenip sahneye konması; eğitim alanındaki reformların gelişmesi; çok partili sistem denemelerinin yapılması; tarihteki başka reformasyonlarla karşılaştırıldığında çok daha az kan dökülerek isyanların bastırılması; yoksulluk içindeki bir ülkede sosyal ve kültürel değişikliklerin durmadan devam edebilmesi ve kısaca yeni Türk kimliğinin yaratılması yer almıştır. Özel hayatında büyük trajedilerle karşılaşan Atatürk'ün bu kadar kısa bir süre içinde böylesine büyük tarihi değişiklikler gerçekleştirebilmesinin, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmasının ve yeni bir Türk kimliği yaratmasının nedenlerini, üstün zekâsının ve karizmasının sağladıklarının yanı sıra nasıl açıklayabiliriz? Bu sorunun cevabını bulabilmek için çalışmaya 1973'te başladım.

Mayıs 1973'te tarihçiler, sosyologlar, antropologlar, dilbilimciler, psikologlar, psikiyatr ve psikanalistlerden oluşan bir grup bilim insanı Orta Doğu araştırmalarının psikolojik boyutları konusunda görüşlerini paylaşmak üzere Amerika'da Princeton Üniversitesi'nde bir araya gelmişlerdi. Toplantıda, Türkler, Araplar, İranlılar, Kürtler, Ermeniler, İsrailliler ve diğer büyük gruplara ait Orta Doğu halklarının çoğu zaman, petrol zengini krallar ya da devrimciler, askeri fırsatçılar ya da yabancılardan korkan ya da yabancılara karşı kötü duy-

gular besleyen köktendinciler veya özgürlük savaşçıları olarak basmakalıplaştırıldığı vurgulandı. Toplantıya katılanlar basmakalıp düşünme biçiminin üstesinden gelebilmek adına tarihin psikolojik açıdan anlaşılmasının giderek artan önemi karşısında etkilenmişlerdi. Ancak tarihçiler psikolojik içgörünün tarihsel olayların açıklanmasında kullanılması görüşü üzerine, hemen karşıt kutuplara ayrıldılar. Yine de grup, Orta Doğu araştırmalarında psikolojik yaklaşımın geleneksel disiplinlerin yerini almaya çalışmak yerine, onları tamamlaması gerektiği konusunda görüş birliğine vardı.[3]

Princeton Üniversitesi'ndeki toplantıda bu kitabın diğer yazarı Norman Itzkowitz ve ben tesadüfen ve birbirimizden habersiz olarak "Atatürk ve Kadınlar" başlığı altında konuşmalar yapmıştık. Norman Itzkowitz ile ilk defa karşılaşıyordum. Toplantıya aynı başlığı taşıyan konuşmalarla katılmış olma nedeniyle, biri bir tıp doktoru ve psikanalist, diğeri psikanaliz eğitimi almış bir tarih profesörü olan iki yazar arasında bir yakınlaşma oldu ve bu süreç yedi senelik bir çalışmanın sonucunda *Ölümsüz Atatürk* isimli kitapta Atatürk'ün psikanalitik biyografisini yazmamıza büyük katkıda bulundu. Bu kitap ilk kez Chicago Üniversitesi Yayınevi tarafından 1984'te yayımlandı.[4]

Ölümsüz Atatürk üzerinde çalışırken 1974-1975 yılları arasında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı'nda 13 ay süreyle konuk öğretim üyesi olarak görev yaptım ve Atatürk'ü veya ailesini tanıyan ya da onun yaşamını yakından incelemiş olan kişilerle görüşme fırsatı buldum. Örneğin Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen, Atatürk'ün arkadaşı Nuri Conker'in kızı Kıymet Tesal ve Menemen Olayı'nın kurbanı Kubilay'ı tanıyan Lütfiye Gürsoy'la uzun görüşmeler yaptım. Bir gün Sabiha Gökçen bana, Atatürk'ün Abdürrahim (Tuncak) isimli bir "oğlu" olduğunu ve bunun çok da bilinmediğini söyledi. Sabiha Gökçen aracılığıyla Atatürk'ün manevi oğlu ile iki kez buluşarak, saatlerce konuştum. O da küçüklüğünden itibaren Atatürk'ün annesi Zübey-

de Hanım tarafından yetiştirildiği için, Zübeyde Hanım'ın annelik tarzı hakkında bilgi toplayabildim. Atatürk'ü tanıyan ve benimle konuşan bazı kişiler isimlerinin kitapta kullanılmamasını rica etmişlerdi. İstekleri üzerine bu isimler, *Ölümsüz Atatürk* kitabında yer almadılar.

Ölümsüz Atatürk kitabını hazırlarken bana çok yardımı dokunan bir kişi de, üç ciltlik *Tek Adam'* ın yazarı Şevket Süreyya Aydemir oldu.[5] Süreyya Aydemir, erişkin Atatürk'ün tarihi kimliğini ortaya koyan kitaplar yazmıştı. Fakat bir kişinin kimliğini geliştiren çocukluk olaylarını incelemek onun amacı dışındaydı. Bununla birlikte, Süreyya Aydemir'in elinde bir psikanalistin ilgisini çekebilecek ayrıntılar vardı ve bunları benimle cömertçe paylaştı.

Aynı şekilde, Arap harfleri ile yazılan eski Türkçe'yi de okuyabilen ve profesyonel yaşamının büyük bir bölümünü Osmanlı tarihini incelemekle geçiren tarihçi Norman Itzkowitz de Atatürk ile ilgili yeni bilgiler elde etmekte başarılı oldu. Örneğin babasının ölümünün ardından küçük Mustafa'nın baba imgesini aktardığı öğretmeni Şemsi Efendi hakkında yazılanları okuyunca, Şemsi Efendi'nin Atatürk'ün iç dünyasının gelişmesinde oynadığı önemli rolü daha derinden anlayabildik.

Ölümsüz Atatürk'ün yazılmakta olduğunu o zamanki Türkiye hükümetinde görevli olan bazı kişiler duymuşlardı. Bu kişiler bizim Atatürk'ü küçük düşürecek bir kitap yazdığımız hakkında bir fantezi kurdular ve önümüze bazı engeller çıkarmaya çalıştılar ama bunun hikayesini burada anlatmayacağım. Bu gelişmeler, kitabı yalnızca akademik gayelerle hazırlamaya çalışan biz yazarları üzdü. Fakat biz Atatürk'ü bir "Tanrı" gibi değil, bir insan olarak tanıttığımızda yaptıklarının büyüklüğünün çok daha fazla ortaya çıkacağı ve daha iyi anlaşılacağı kanısındaydık ve böylece kitabı yazmaya devam ettik.

Ölümsüz Atatürk 1984'te Chicago Üniversitesi Yayınevi tarafından basılır basılmaz, bir kopyasını 12 Eylül 1980 Askeri

Darbesi'nden sonra Devlet Başkanı unvanı alan ve 1982'de Türkiye Cumhuriyeti'nin Yedinci Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren'e ve bir kopyasını da yine o zamanın Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olan ve tesadüfen o sırada bir toplantıya katılmak üzere New York'ta bulunan Rauf Denktaş'a gönderdim. Kenan Evren'in sekreterinden çok kısa bir teşekkür mesajı geldi. Rauf Denktaş da bana bir mektup gönderdi.

İşte Sayın Denktaş'ın bana gönderdiği mektup:

Sevgili Volkan,

"Ölümsüz Atatürk" için teşekkür ederim. Yunanistan'dan talimatlarını aldıktan sonra New York'a dönecek olan Bay Kyprianou'yu beklerken kitabı bir çırpıda okudum![6] Benim neslim için (1924-) Atatürk, kral gibi, hatasız süper bir insandır. Türklere verdiği mesajlarla günden güne ölümsüzleşmekte ve daha gençleşmektedir. Kitap yazılırken konuştuğumuzda korkum, sizin psikanalitik yaklaşımınızın onun bu ölümsüzlük imgesini zedeleyebileceğiydi. Bildirmekten memnuniyet duyduğum husus sizin kitabınız sayesinde onun ölümlü olduğunu keşfetmiş olmamdır. Çocukluğunda, gençliğinde ve tüm kariyeri boyunca herkes gibi o da, günlük olaylardan, zorluklardan, felaketlerden, yetersizliklerden, arzulardan ve tutkulardan etkilenmişti. Bu nedenle onun başarıları daha büyük bir anlam ve ihtişam kazanıyor; bir lider ve bir ulusun yaratıcısı olarak ölümsüzlüğü tam bir gerçekliğe ulaşıyor. O mümkün olmayanı başaran bir ölümlüydü; özgürlük ve adalet için mücadele eden milletlerin tarihinde bir rehber haline geldi! Atatürk'ün bir insan olduğunu keşfetmek benim için büyük bir deneyim oldu. Teşekkürler, tebrikler, iyi ki varsınız.

Sayın Denktaş'ın, gönderdiği mektubun kopyasını o günlerde Türkiye'yi yönetmekte olan birçok kişiye de gönderdiğini biliyorum. Bundan sonra yazarlardan "korkan" şahıslardan ses seda çıkmadı ve 1998'de kitap Türkçe'ye,[7] 2005'te de Yunanca'ya çevrildi.[8] Kitabın hem Türkçe hem de Yunanca'ya

çevrilmesi, Atatürk ile derinden ilgili bu iki ülkedeki İngilizce bilmeyen okurların da, tarihlerinin bu karmaşık, merak uyandırıcı ve baskın kişiliğini yeni bir anlayışla kavramalarına olanak tanıdı. *Ölümsüz Atatürk*'ün ilk basılışının üzerinden uzun zaman geçtikten sonra Türkiye'de birçok aydın bizi, Atatürkçülüğe büyük katkıda bulunan akademisyenler olarak bile tanımlamaya başladı.

Ölümsüz Atatürk kitabını yazmak yazarlar için psikolojik olarak çok zordu. Hem Norman Itzkowitz hem de benim için Atatürk'ün imajı çok idealleşmişti. Onu "ölümlü" bir insan olarak algılayabilmek için iç dünyamızın önümüze çıkardığı engellerle uğraşmak zorunda kaldık. Kitabın yazımının yedi yıl sürmesinin bir nedeni de buydu. Itzkowitz, Osmanlı tarihini çalışırken beş yıldan fazla bir zaman Türkiye'de kalmıştı. Çocuklarının odasının duvarında Atatürk'ün resmi asılıydı. Kitabı yazarken bir ara tutukluk yaşadı ve zihni pek çok bilgiyle dolu olmasına rağmen bir süre hiçbir şey yazamadı.

Ben de İngiliz yönetimindeki Kıbrıs'ta doğmuş ve o tarihlerde yaşayan Kıbrıslı Türklerin çoğu gibi Türklüğe ve Atatürk devrimlerine sıkı sıkıya sarılmış bir ailenin çocuğuydum. Büyüme dönemlerimde Atatürk'ün imgesi, Kıbrıslı Türklerin büyük grup kimliğini ve Türklük gururunu canlı tutan bir güneş gibiydi. O yıllarda aile içinde mitleşmiş bir hikâyeyi dinlerdim hep. Mustafa Kemal'in Kastamonu'da şapka devrimini başlatmasından sonra, o zaman bekar, genç bir öğretmen olan babam elinde bir şapka ile öğretmenlik yaptığı köyün kahvehanesine gitmiş. Bir masanın üzerine çıkıp şapkayı oradaki köylülere göstererek Mustafa Kemal'in sözlerini tekrarlamış: "Efendiler, bunun adı şapkadır." Bunun üzerine köyün aşırı dinci olarak tanınan imamının kışkırtmasıyla babamın hayatı tehlikeye girmiş. Fakat sonuçta babam köylülerin sevgisini kazanmış ve yobaz imam köyden ayrılmak zorunda kalmış.

En sonunda psikolojik engellerimizi yenerek Atatürk'ün iç dünyasını anlatmaya çalışan ve gerçek olayları içeren bir biyografisini yazabilmek hem Norman Itzkowitz'i hem de

beni mutlu etti. O dönem ben Amerika Birleşik Devletleri'nin Charlottesville şehrindeki Virginia Üniversitesi'nde psikiyatri profesörü olarak çalışmaktaydım. *Ölümsüz Atatürk*'ün Chicago Üniversitesi Yayınevi tarafından basılmasından kısa bir süre sonra bu olayı kutlamak için, o zamanın Virginia Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Norman Knorr, yüzlerce kişinin katıldığı büyük bir parti verdi. O akşam bir rüya gördüm. Rüyamda çeşitli dillerde onlarca gazetenin başlıkları Atatürk'ün öldüğünü bildiriyordu. Bu rüyanın ortasında büyük bir üzüntü içinde uyandım ve kendimi ağlarken buldum. Kitabı bitirmekle bir bakıma, Atatürk'ün imajı ile yaşadığım yedi yıla da veda etmiş oluyordum.

1970'lerde hem Norman Itzkowitz, hem ben genç akademisyenlerdik ve *Ölümsüz Atatürk* üzerinde çalışırken kitabımızın geniş bir okuyucu kitlesi bulmasını istememize rağmen, diğer psikanalistlere ve tarihle ilgilenen akademisyenlere bizim de bu konulara "bilimsel" bir şekilde yaklaştığımızı göstermek için bazı teknik kelimeler kullandık. Bu yaklaşımın kitabımızın genel okuyucu kitlesi tarafından rahatlıkla okunmasını bir miktar engellediğini tahmin ediyorum. *Ölümsüz Atatürk*, psikanalitik psikobiyografinin birçok bilimci tarafından kabul edilmiş bir örneği olarak kalacaktır.

2009'da *Ölümsüz Atatürk*'ün Türkçe'ye yeni bir çevirisi yapıldı ve amacımız bu yeni çeviriyi basmaktı. Fakat kitabın daha kolay okunmasını ve anlaşılmasını sağlamak adına yeni çeviriyi basmak yerine, kitabı teknik kelimelerden daha da arındırarak fakat özgün buluşlarımızı değiştirmeden, *Atatürk/Anatürk* başlığı altında yayınlamaya karar verdim. Yeni bir kitap hazırlamanın ikinci olumlu yanı da Mustafa Kemal'le ilgili yeni bilgileri yeni kitaba eklemek ve bugünkü Türkiye'de var olan büyük grup kimlik sorunlarının Atatürk imgesi üzerindeki etkilerini incelemek olacaktı. Bugünkü Türkiye'de biri dini, diğeri etnik olmak üzere iki tür kimlik karmaşası olduğu çok açıktır. İki kimlik karmaşası da Atatürk'ün imgesini ve yarattığı Türk kimliğini etkilemektedir.[9]

Bugünün Türkiye'si Atatürk zamanındaki Türkiye değildir. Günümüzde Türkiye nüfusu, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olduğum 1950'lerin ortalarındaki yirmi beş milyonluk nüfusun neredeyse üç katıdır. 1950'lerin başlarında İstanbul'un nüfusu ise iki milyondan azdı. Bugünse konuşulan zamana göre değişerek on beş milyona ulaşabilmektedir. Ulaşılan net sonuç şu oldu: Atatürk'ün başlattığı modernleşmenin yerleşmesi için kentin köye gitmesi gerekirken, köy kalabalık topluluklar halindeki köylüleriyle İstanbul'a ve başka kentlere geldi. Köylüler, köylü geleneklerini ve dini uygulamalarını da beraberlerinde getirdiler. Bunun da bugünkü Türkiye'de Atatürk imgesinin etkilenmesine yol açtığını düşünebiliriz.

Türkiye içinde yaşanan göçlerle oluşan değişimler ve eski geleneklerin öne çıkması veya abartılması ve dinin politikaya alet edilmesinin yanı sıra, son yıllarda dünyada gelişen bazı olayların Türkiye'de de yankı bulmasıyla, etnik sorunlar da alevlenmiştir. Devam etmekte olan İsrail-Filistin çatışması, Kuzey İrlanda'nın durumu, Avrupalı sömürgecilerin Afrika'dan çekilmesi, Hindistan, Güney Amerika ve başka yerlerde meydana gelen büyük grup olayları, Sovyetler Birliği'nin ve eski Yugoslavya'nın çökmesi, internet gibi elektronik iletişime dayanan yeni bir dünya "medeniyeti"nin ortaya çıkmaya başlaması, göçlerin çoğalması ve küreselleşme, dünyanın birçok yerinde eski Komünizm-Batı dünyası ayrımını geride bırakarak "şimdi biz kimiz" sorununu ortaya çıkarmıştır. Büyük grup kimliği adına insanların birbirlerini öldürdüğü olaylar ve terörizm artık hemen hemen tüm dünyaya yayılmış bulunuyor.[10] Burada kullandığım "büyük grup kimliği" kavramı çocukluktan başlamak üzere binlerce veya milyonlarca kişinin aynı dili, dini, duyguları, ninnileri, yemekleri, dansları, gelenekleri, tarihi olayları ve kahramanları paylaşmasıdır. Büyük grup kimliği kavmî, etnik, milli, dini veya ideolojik olabilir. Tarihi olayların etkisi altında farklı zamanlarda farklı grup kimlikleri öne çıkar. Uzun bir zamandır dünyanın çeşitli yerlerinde etnik sorunlar

yaşanmaktadır. Türkiye'de yaşanan ve çok defa "Kürt sorunu" olarak adlandırılan mesele de bu sorunlar arasında yer almaktadır. Kronikleşen PKK ve PKK'ye karşı yürütülen askeri mücadele on binlerce kişinin ölmesine yol açarak bu sorunu canlı tutmaktadır. Bu durum da kitapta anlatmaya çalışacağımız gibi Türkiye'de Atatürk imgesini etkilemektedir.

Tarihte, dinin büyük gruplar arasındaki ilişkilere yaptığı etkilerin pek çok örneğini görürüz. Kitapta Atatürk'ün yaşamı boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda ve yeni Türkiye'deki, dini inanç ve görüşlere dayanan politik girişimleri ve başkaldırıları anlatacağız. Günümüz dünyasında, 11 Eylül 2001'den sonra daha da artan İslam-Batı dünyası kutuplaşması da dünyadaki "şimdi biz kimiz" sorununu daha büyük bir karmaşaya sürükledi.

Bugün Türkiye'yi idare eden politikacıların büyük çoğunluğu bir dini partinin üyeleridir. Bununla birlikte parti sürekli laikliği koruduğunu açıklamaktadır. Böyle olduğu halde bugünkü Türkiye'de bazı kişilerin ve organize olmuş toplulukların, dünyada ve Türkiye'de dini konuları ve etnik kimlik sorunlarını kullanarak ya da bunları bahane ederek seslerini yükseltmeye çalıştıklarını ve Atatürk imgesini ve Atatürk'ün yarattığı Türk kimliğini değersizleştirmeye çalıştıklarını görüyoruz.

Bu kitapta Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamında meydana gelen olayları ve bu olaylarda rol alan liderlerin yeni Türk kimliğini nasıl etkilediklerini anlatmayacağız. Atatürk'ün yaptıklarını okurken ve değerlendirirken, onun liderliği sırasındaki tarihi durumu göz önünde tutmamız gerekiyor. Bir lideri yaşadığı dönemden alıp şimdiki zamana koyar ve yaptıklarını günümüz dünyasında var olan sosyal, ekonomik ve politik süreçlere bakarak değerlendirmeye çalışırsak, liderin tarihi rolünü anlamakta güçlük çekebiliriz. Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusunun imgesinin yıpratılmasına göz yummak, elimizdeki tabanca ile kendi ayaklarımıza kurşun sıkmak gibidir. Onsuz bugünkü Türkiye -yeni tarihi,

ekonomik, dini ve politik olaylarla değişmiş bir Türkiye de olsa- var olamazdı.

Atatürk üzerine yazılan yüzlerce kitap var. *Atatürk/Anatürk* kitabının özelliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu anlatırken tarihi olayların yanı sıra, Mustafa Kemal'in iç dünyasında gelişen psikolojik süreçlerin bu olayların ortaya çıkmasında oynadığı rollere de değinmesidir. Atatürk'ün iç dünyası ve yaratıcılığını yeni nesil okura olduğu kadar Atatürk'ü özleyen eski kuşağa da ulaştırmayı umuyorum. Daha akıcı bir okuma sağlayabilmek için kitapta Sultan, Paşa, Efendi, Hanım, Bay ve Bayan gibi unvanları çok kullanmadık. Öte yandan kitapta çok fazla isim geçmekte ve kimi zaman aynı isimli birden fazla kişi olabilmekte. Ayrıca yine birçok yabancı isim de yer alıyor. Okuma sırasında bahsi geçen kişilerin kim olduklarını hatırlatmada yardımcı olacağını düşündüğüm için kitabın sonuna kısa bilgiler içeren bir isim dizini ekledim.

İstanbul Everest Yayınevi'nden Sırma Köksal'a *Ölümsüz Atatürk*'ün yeni çevirisini yapmak için bizi teşvik ettiği, Berna Kılınçer'e yeni çeviriyi yaptığı, Alfa Yayınevi'nden Rana Alpöz'e *Atatürk/Anatürk* kitabının basılmasında gösterdiği ilgi ve titizlik için teşekkür ederim. Berna Kılınçer'in çevirisini esas kaynak olarak kullanıp *Atatürk/Anatürk* kitabını yeni eklemelerle ve yeni Türk ve yabancı kaynakları inceleyerek genel olarak Türkçe yazdım. *Ölümsüz Atatürk* esas kaynak olduğu için, *Atatürk/ Anatürk* kitabının da iki yazarı olduğunu kabul ederek Norman Itzkowitz'i memnuniyetle eş yazar olarak gösteriyorum.

Atatürk/Anatürk kitabının Türkçe olarak akıcı bir şekilde okunmasını sağlamak için genç psikyatr Serap Erdoğan benimle birlikte çalıştı. Onun enerjisini ve bana öneriler sunmak üzere bazı tarihi dosyalar üzerinde yaptığı araştırmaları ve İngilizce eklemlerime yaptığı çevirileri takdir eder ve bu projeyi onun yardımıyla bitirebildiğimi minnettarlıkla bildiririm.

Vamık D. Volkan
Charlottesville, Virginia, ABD ve Ozanköy,
Girne, KKTC/ Ağustos 2010

Giriş Dipnotlar

1. Granda, 1937.
2. Abse ve Jessner, 1961; Abse ve Ulman, 1977; Volkan, 1980.
3. Brown ve Itzkowitz, 1977.
4. Volkan ve Itzkowitz, 1984.
5. Aydemir, 1969.
6. 1932'de Limasol, Kıbrıs'ta doğan ve Rauf Denktaş gibi hukuk eğitimi alan Spyros Kyprianou, 1984'te Kıbrıs Rumlarının Cumhurbaşkanı'ydı. Kyprianou, 2002'de hayatını kaybetti.
7. Volkan ve Itzkowitz, 1998.
8. Volkan ve Itzkowitz, 2005.
9. Volkan ve Atabey, 2010.
10. Volkan, 2006.

BÖLÜM 1

Selanik'te Bir "Ölüler Evi" ve Bir "İkame Çocuk"

Yapılan en kesin saptamaya göre, Atatürk 1880/1881 kışında dünyaya gelmiştir. Zübeyde Hanım'la yaşamının son yıllarında konuşan Enver Behnan Şapolyo'nun naklettiğine göre Zübeyde Hanım, genç yaşta Mustafa Kemal ve uzun yıllar sonra Atatürk soyadını alacak olan oğlu Mustafa'yı Selanik'te "Erbain Soğukları" denen kışın en soğuk geçen kırk günü içinde doğurmuştur.[1] Mustafa'nın doğumundan sonra çıkarılan nüfusta doğum tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kullandığı takvimlerden biri olan Rumi takvime göre, 13 Mart 1880'den 12 Mart 1881'e kadar olan döneme denk gelen 1296 sayısıyla belirtilmiştir. Doğumuna ilişkin resmi ya da gayrı resmi başka bir belge açığa çıkmamıştır. Oysa on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Müslüman Türkler ölüm ve doğum gibi temel olayları aile Kuran'ının ya da evin demirbaş kitaplarından birinin arkasına kaydederlerdi. Atatürk'ün annesi hayatının son yıllarında doğum tarihinin ailenin iki Kuran'ından birine kaydedildiğini ama bu kaydın bulunduğu kopyanın bir başkasına verildiğini söylemiştir.[2] Atatürk'ün kendisi de kesin doğum tarihini bilmemekteydi. Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olduktan sonra, yabancı bir ansiklopedide çıkacak biyografisi için doğum tarihini vermesi istendiğinde doğum gününü, Samsun'a çıktığı ve Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlattığı 19 Mayıs olarak vermiştir.[3]

Mustafa'nın doğduğu dönemde Selanik 70-80 bin nüfuslu bir Osmanlı kenti olup, nüfusun % 50'si Yahudi, % 25'i Türk'tü. Geriye kalan nüfus ise Rum, Slav ve Arnavutlar'dan oluşmaktaydı.[4] Selanik 1430'da Osmanlı-Türk denetimine geçti. Şehir bir savaş sonunda alındığından ganimet sayılıyordu. O sırada Padişah olan II. Murat kiliseleri ve evleri yıkılmış şehrin büyük bölümünü, işgalci Osmanlılara bıraktı. Türklerin çoğu şehrin yukarı bölgelerine, Akropolis içine ve civarına yerleştiler. Kiliselerin büyük kısmı camilere dönüştürülmüştü. Yalnızca dört kilise Rumlar'a bırakılmıştı. Rum nüfusun çoğunluğu Vlatades Manastırı (Tachaous Manastırı) çevresinde toplanmıştı. II. Murat'ın ardılları, özellikle I. Sultan Selim (1512-20) Selanik'i bugünkü İspanya ve Portekiz bölgelerinden sürülen Sefardim Yahudilerine açtı. Sicilya'dan, İtalya'nın güneyinden ve Provence'ten de Yahudiler geldi. Yahudi göçünün ana dalgası 1480 sonlarından 1520'lere kadar sürdü. Göç öyle bir boyuttaydı ki Helenleşmiş Yahudileri kendi bünyelerine katmakla kalmadılar, aynı zamanda Selanik'teki en önemli etnik grup durumuna da geldiler. On yedinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde Selanik'te çoğu limana yakın olmak üzere Yahudilerin oturduğu 56, Müslümanların oturduğu 48 ve Rumlar, Ermeniler ve diğer Balkan Hıristiyanlarının yaşadığı 16 Hıristiyan mahallesi bulunuyordu.

Selanik, kozmopolit ortamı ve benzersiz etnik çeşitliliğiyle öne çıkmasına rağmen farklı toplumlar kendi dilleri, alışkanlıkları, idealleri ve âdetleriyle birbirinden ayrılıyordu. Topluluklar arası evlilik oranı çok düşüktü. Ancak aralarındaki ticari ilişkiler devam ediyordu ve karmaşık bir ekonomik ağ gelişmişti. Nüfus bakımından ikinci sırada olmalarına rağmen Selanik'te Türklerin denetimi söz konusuydu. İdari işlerde söz sahibiydiler, toprak sahibi gelirlerinden yararlanıyor, yüksek faizle borç veriyorlardı. Rumlarla Yahudiler ticaretle uğraşıyordu. Sayıca üstün olmaları ve Selanik'te uzun zamandır varlıklarını sürdürmeleri nedeniyle Yahudiler şehirdeki Türklerle ayrıcalıklı bir ilişkinin keyfini sürüyorlar-

dı. Türklerle iyi geçinmeyi öğrenen Yahudilerin çoğu zaman ekonomik açıdan durumları Türklerden daha iyiydi.[5] Kendilerine özgü renkli giysileri, Avrupa dillerine yatkınlıkları, Selanik'e refah getiren uluslararası ticaret bağlantılarıyla Yahudiler, şehrin kendini ilk bakışta belli eden Avrupai niteliğini sağlayan ana unsurdu.

Türklerle Rumlar arasındaki ilişki ekonominin yanı sıra, on dokuzuncu yüzyılın başlarında yükselişe geçen Yunan milliyetçiliğinin de etkisi altındaydı. 1821 Yunan isyanı Türklerin öfkesini Selanik'teki Rumların üzerine çekti, nüfusu azaltarak, ticareti durdurdu. Sultan II. Mahmut'un 1826 reformlarıyla şehrin hızla toparlanmasına çalışıldı. Bu reformlar askeri ve bürokratik alanları içeriyordu. II. Mahmut yeni bir ordu kurdu ve bu ordu için ısmarlanan üniformalar ilk olarak Selanik'te üretildi. Ama şehirde Rumlar arasında yayılan milliyetçilik, Türklerle olan ilişkileri etkilemeye devam etti.

Selanik'in zenginliği deniz ticaretinden kaynaklanıyordu. Buna uygun olarak şehrin aşağı bölümüne tersaneler ve ambarlar egemendi. Buradan şehir Khortiatis Dağı'nın eteklerine doğru yükseliyor, yükseldikçe de bölgenin Türklüğü, Osmanlı tarzı belirginleşiyordu. Cumbalı derme çatma ahşap evler yerini, dökme demirle şık bir biçimde süslenmiş taş evlere bırakıyordu. Bahçeler daha geniş ve daha bakımlıydı. Bazı zenginlerin evlerinin bağları ve çeşmeleri vardı. Türk evleri kırmızı kiremitliydi, çevresi kapalı balkonları, müştemilatları ve sayvanları bulunuyordu. Müslüman mahallesini, yerel idareye ait ve halka açık on bir tane ve bunların dışında özel olarak işletilen üç yüz hamam donatıyordu. Aralarında en ünlüsü Bey Hamamı'ydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun en Batılılaşmış şehirlerinden biri olarak ün yapmasına karşın Selanik, Mustafa doğduğu zaman hâlâ Türk-Müslüman karakterini korumaktaydı.

1875'te İstanbul'da doğan ve bir dönem Venedik'te yaşayan Amerikalı yazar H. G. Dwight, Selanik'te ziyaret ettiği

Türk mahallesini romantik bir tarzla şöyle anlatmıştır: *"Gölge yapan bir-iki çınar ağacının bulunduğu, akan suyun sesinin duyulduğu, kahvelerini yudumlayan, nargile içen, belki de yerli kültürün bir parçası haline gelen gramofonu dinleyen ağırbaşlı insanların hasır taburelerde oturduğu küçük meydanlara rastlanır."*[6] Yazar Türklerin giysilerinden de etkilenmiştir. Üst sınıftan Türkler rengârenk astarlı paltolar giyerken ve boyunlarına samur kürkler takarken, orta sınıf Türkler Drama kumaşından dikilmiş ceketler ve İngiliz pamuğundan yapılmış paltolar giyer, kadınlar peçe takardı.

Mustafa'nın doğduğu ev hakkında farklı görüşler vardır. Onun, dedesinden kalma ve o zamanlar Ahmet Subaşı olarak bilinen mahalledeki bir evde doğduğu söylenir. Öte yandan bugün Selanik'te bir müze olan ve o zamanlar Koca Kasım Paşa Mahallesi olarak bilinen semtteki üç katlı pembe bir evde doğduğu da kabul edilmektedir. Fakat kız kardeşi Makbule Hanım Atatürk'ün adı geçen pembe evde büyüdüğünü ancak orada değil, yakındaki bir mahallede, babasının ailesinin oturduğu evde doğduğunu ileri sürmüştür.[7] Mustafa pembe evde büyümüştür.

Pembe ev, Selanik'in eteklerinde kurulduğu tepeden pek uzak değildi. Bugün ise bir yerleşim bölgesinin ortasında, yüksek apartmanlarla çevrili bir durumdadır. Mustafa'nın doğduğu zamanlarda burası zengin Türk mahallelerinden biri değildi. Burada tarım ürünleri ve başka mallar alıp satan ve sıkı komşuluk bağları olan esnaf aileleri yaşıyordu. Geleneksel tarzda böyle bir mahallenin merkezinde bir camisi, yakınlarında pazarı, çeşmesi, ilkokulu ve mezarlığı olurdu. Uzun ömürlü ailevi, dini ve etnik bağlarla kaynaşmış, kendi kendine yeten kapalı bir topluluktu.

Selanik'te Türk toplumsal yaşamı ataerkil özellikte, kadının kocasının akrabalarıyla yaşadığı "geniş aile" geleneklerine uygundu. Aynı çatı altında çekirdek ailenin yanı sıra, çok sayıda akraba ve birkaç kuşak bir arada yaşayabiliyordu. Bu tür geleneksel geniş ailelerin üyeleri, bir grup kendilik kav-

ramını paylaşıyordu. Her üye bir dereceye kadar diğerinin psikolojik uzantısıydı, hepsi de destek ve duygusal beslenme için aynı bireylerarası ağa dayanıyordu. Duygusal, toplumsal ve ekonomik sorunları paylaşıp dünyaya karşı tek bir cephe oluşturuyorlardı. Aile bireyleri birbirlerinin başarılarını olduğu kadar talihsizliklerini de paylaşıyordu. Anadolu'da günümüzde de görebildiğimiz bu tür geniş ailelerde, genel olarak bireyin kendini öne sürme isteği, aile içindeki karşılıklı özdeşimlerin yanında ikincil bir öneme sahipti. Yine de birey, kimliğini psikolojik olarak kabul ettirme çabalarına gerek duyuyor, bu da düşük şiddette süregiden tartışmalar, atışmalar, küsmeler ve pazarlıklarla yüzeye çıkıyordu. Geniş aile grubunun üyeleri kendi kişilik yapılarının bütünlüğünü onaylamak için diğer kişiliklerin sınırlarıyla çarpışmaya ve sınanmaya gereksinim duyuyorlardı. Dış dünyaya genelde kapalı olan bu toplumsal sistemin içinde aileler de birbiriyle çatışır, birbirlerinin dedikodularını yaparlardı.

Toplumda erkekler baskın olsa da, duygusal tonu belirleyen anneydi –özellikle de ailenin en yaşlı kadın üyesi. Bir Türk atasözü, "Cennet annelerin ayağının altındadır" der. Geniş ailedeki baş kadın, kadınlara sunulan kısıtlı bir ortamda yaşıyor olmasına rağmen, göze çarpmayan, sessiz bir nüfuza sahipti ve erkek karşıtının üzerinde büyük bir etkisi vardı. Bir kan davasının sona ermesi ya da kız çocuğunun evliliğinin onaylanması için erkeği ikna eden kadındı. Eşinin geniş ailesine dahil olan genç gelinin, başta ürkek ve çekingen kalmaya zorlansa bile yıllar geçip de sıra kendisine geldiğinde, aileye ondan sonra katılan genç gelinler üzerinde aynı gücü kullanması beklenirdi. Türk halk hikâyelerinde, neredeyse büyülü denebilecek güçlere sahip baskın kocakarılara bolca rastlanır.[8]

Mustafa'nın ailesi Selanik'te, böyle bir ortamda yaşıyordu. 1839'da doğduğu düşünülen babası Ali Rıza Efendi, geniş ailelerden ve birbirine sıkı sıkıya bağlı komşulardan oluşan bu ortamın bir parçasıydı. Ailesinin köklerinin Aydın'ın Söke

ilçesinden geldiği söylenmektedir.[9] Orta halli olan bu ailede, erkekler okuyup yazabiliyordu ki bu o zaman için oldukça büyük bir başarıydı. Ali Rıza'nın Mehmet isimli bir amcası mahalle okullarından birinde öğretmenlik yapıyordu, yörede tanınan biriydi ve kızıl renkli sakalından dolayı "Kızıl Hafız" takma adıyla anılıyordu. Bazı kaynaklara göre Ali Rıza'nın babası Ahmet'e de Kızıl Hafız deniliyordu. Muhtemelen ikisi kardeş oldukları için aynı takma isimle anılıyorlardı fakat Ali Rıza'nın babası daha sonra "Firari" (Kaçak) unvanını da alacaktı.[10]

Ahmet'in adı 1876 Mayıs ayı başlarında yerel bir olaya karışmıştı. 5 Mayıs'ta Selanik'e trenle Hıristiyan bir Bulgar genç kız gelmişti. Yanında köyünün imamı bulunuyordu. Bu yolculuğun amacı İslamiyet'e geçmeden önce kızın gerekli yetkilileri görmesiydi. Aynı trende bulunan kızın annesi istasyondaki Hıristiyanlardan kızının böylesine vahim bir adım atmasını engellemek için yardım etmelerini istedi. O yardım arayışı içindeyken bir grup Türk, kızı valinin makamına götürmekteydi. Yolda birkaç Rum kızı kaçırıp Amerikan şehbenderliğine (konsolosluk) götürdüler ve kız geceyi orada geçirdi. 6 Mayıs sabahı konsolosluğun çevresindeki sokakları kızgın Türklerden oluşan bir kalabalık doldurmuştu. Kızgın protestoculardan kaçmak isteyen Fransız ve Alman konsolosları bir camiye sığındı ancak burada yakalanıp linç edildiler.[11] Balkanlardaki milliyetçiliğin yükselişi ve dinin sosyal ve politik süreçlere katılımıyla çabucak alevlenir hale gelen toplumsal uyuşmazlık, böylece iki kurban daha almış oluyordu. Türklerin saldırganlığı genç Bulgar kızını kaçıran Hıristiyanlarla olduğu kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine uzanan (azınlıklar lehine) yabancı müdahalesi karşısında, bir şey yapamamaktan kaynaklanan yetersizlik duygularıyla da ilgiliydi.

Resmi görevlilerine yapılan bu saldırı sonrasında dış güçler cinayetten sorumlu kişilerin tutuklanıp cezalandırılması talebiyle savaş gemilerini Selanik'e gönderdiler. Bazı kaynak-

lar altı kişinin yakalanıp asıldığını belirtir. Bazı kaynaklarda ise alelacele inşa edilen darağaçlarında kırka yakın insanın asıldığı geçer. Sonuçta o günlerin, gösterilerde yer alan ya da cinayetlere karışan herkes için tehlikeli bir dönem olduğu açıktır. Orduyla ilişkisi olan Ali Rıza'nın babası Ahmet, büyük olasılıkla göstericiler arasındaydı. Canını kurtarmak için Makedonya dağlarına kaçmış, burada ölene kadar yedi yıl boyunca kaçak hayatı sürmüştü. "Firari" lakabı buradan geliyordu.

Böylelikle Ali Rıza'nın ailesinin yolu tarihi bir olayla kesişmişti. Bu kesişimin tarihsel alanda daha geniş bir etkisi olmasa da, Ali Rıza'nın ailesinde kaderle böylesine yakın bir temasın yarattığı heyecan, korku ve endişenin iç dünyada izlerini bırakan belirli başka olaylarla kaynaşarak, Mustafa'nın kuşağına aktarılan bir psikolojik etki yaratmış olduğunu düşünebiliriz. Böyle bir aktarım olmuşsa bunda, kaçağın oğlu Ali Rıza önemli bir rol oynamıştır. Babası Makedonya dağlarında kendi kendini mahkum ettiği sürgüne katlanırken, Ali Rıza 1876 sonlarında "Asakir-i Muavine" taburuna katıldı. Rus-Osmanlı savaşı yaklaşırken, Selanik'te gönüllülerden oluşan bir ulusal muhafız birliği örgütlendi. Ali Rıza Evkaf İdaresi'nde kâtiplik, sonra da Gümrük Muhafaza Teşkilatı'nda memurluk yapmıştı. Okuma-yazma bilmesi sayesinde bu birlikte üsteğmenliğe kadar yükseldi. Bir kez daha ailenin geçmişi, dış dünyanın anlaşılamayan, heyecan verici ve bir o kadar da tehlikeli güçlerinin müdahalesine uğramıştı.

1877 sonları ya da 1878 başlarında Ali Rıza askerliğe veda etti. Ali Rıza'nın hayatındaki hemen hemen her şeyde olduğu gibi bu konuda da kesin bir tarih vermek zordur. Rusya'yla savaş 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla sona ermiştir.[12] İki olay arasındaki bir tarihte Ali Rıza eşinin kendisini beklediği Selanik'e döndü.

Ali Rıza'nın evliliği 1870 başlarında gerçekleşmiş olmalıdır. O dönemlerde evlilikler görücü usulüyle yapılıyordu. Ablası çöpçatan rolünü üstlenmişti ama Ali Rıza büyük mik-

tarda çeyiz ödeyecek durumda olmadığı için bu kolay bir iş değildi. Üstüne üstlük Ali Rıza sarışın bir kızla evlenmek istiyordu. Böyle bir kız, onun için rüyasının gerçekleşmesi anlamına gelecekti. Çünkü Ali Rıza bir rüyasında, yanında genç, sarışın bir kız olan ak sakallı bir pir görmüş, pir ona "*Bu senin kısmetin*" demişti.[13] Bunun gerçek bir rüya mı yoksa şiddetli bir arzunun ifadesi mi olduğunu söylemek imkânsızdır.

Becerikli olduğu için mi yoksa kararlılığı sayesinde mi bilemeyiz ama Ali Rıza'nın ablası erkek kardeşine istediği gibi bir eş bulabildi. Kızın adı Zübeyde'ydi. Ailesi Selanik'in batısında Arnavutluk yakınlarında bir bölgeden geliyordu.[14] Osmanlı hükümeti Güneydoğu Anadolu'daki Toros Dağları'ndan gelen konargöçer Türkmenleri buraya yerleştirmişti. Yeniden yerleştirme ister zorla ister başka türlü olmuş olsun bu, devletin bir bölgedeki karşıt görüşlü unsurları ortadan kaldırmak ya da istediği grupları bölgeye getirmek için eskiden beri kullandığı bir uygulamaydı. Bu örnekte Türk Müslüman karakterini güçlendirmek için koyu Müslüman bir grup Türk, tehlikeli bir sınır bölgesine yerleştirilmişti. Zübeyde'nin koyu sarı saçları, koyu mavi gözleri ve beyaz bir teni vardı. Ali Rıza'nın ablası kardeşinin hayallerindeki kızı bulmuştu. Evlilik görüşmeleri neredeyse başlık parası nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Sonunda Zübeyde'nin üvey erkek kardeşinin Ali Rıza adına araya girmesiyle çift evlendi.

Zübeyde evlendiğinde kocasından en az on sekiz yaş küçük, 12-13 yaşlarında olmalıdır.[15] Genç bir kız olarak duygularını keşfetmek ya da kendi görüşlerini oluşturmak için zamanı olmadığını tahmin edebiliriz. Her genç gibi zihni gerçekliğe dayalı bir dünya görüşünden çok hayallerle dolu olmalıdır. Yine de 12-13 yaşındaki bir kızın kendisinden en az on sekiz yaş büyük bir erkekle evlenmesi görülmemiş bir şey değildi. Bir kızın ergenlik çağını tamamlamasından önce yapılan ve bu tür yaş farklarının olduğu evlilikler olağandışı güçlükler barındırabilir. Bu güçlüklerden biri olarak genç kadının annelik duygularını tamamıyla geliştirememesini dü-

şünebiliriz. Böyle bir annenin geniş aileye karşı dayanıklılığı önemlidir. Zübeyde'nin geniş ailesi ile olan ilişkileri hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Fakat aşağıda yazacağımız gibi kısa sürede üç çocuk dünyaya getirmesi ve onları kaybetmesi, herhalde psikolojik durumunu çok sarsmıştır.

Zübeyde, Ali Rıza'nın ailesinin Selanik'teki evine yerleşti. O zamanlar geniş Türk ailelerinde genç bir gelinin konumunu çocuk doğurma, özellikle erkek çocuk doğurma yeteneği belirlerdi. Zübeyde bu evde, evliliğinin üzerinden bir ya da iki sene geçmişken, yani 14-15 yaşlarındayken, Fatma adını verdikleri bir kız doğurdu. Fatma'nın doğumundan iki sene kadar sonra Ahmet ve üç sene sonra da Ömer dünyaya geldi. Ailenin ilk erkek çocuğu olan Ahmet'e "Firari" dedesinin isminin verildiğini tahmin ediyoruz.

Çocuk doğurmak ve yetiştirmekle meşgul olan Zübeyde, kocasından uzun sürelerle ayrı kalıyordu. Ali Rıza Osmanlı-Yunanistan sınırındaki Olimpos Dağı'nın ormanlarla kaplı eteklerinde bulunan ıssız gümrük kontrol noktasına gümrük muhafaza memuru olarak tayin edilmişti. Paşaköprüsü denen bu kontrol noktası Selanik'in 80 kilometre uzağında olmasına rağmen, iki yer arasında doğrudan bir karayolu ulaşımı yoktu. Buraya sadece önce denizden sonra da karadan yapılan bir yolculuk sonrasında ulaşılabiliyordu. Uzaklık ve gidip gelme zorluğu Zübeyde ve Ali Rıza'nın uzun süre birbirlerinden ayrı kalması anlamına geliyordu. Bunlar özellikle genç ve tecrübesiz Zübeyde için zor yıllardı. Kızı Fatma bu dönemde üç yaşında iken öldü. Bu sırada Ahmet'in henüz bir bebek olduğunu ve Zübeyde'nin Ömer'e hamile olduğunu tahmin edebiliriz.

Ali Rıza askerlikten ayrılıp Paşaköprüsü'ne atandığında yalnızlık ve bitmeyen ayrılıkların yarattığı gerilim ona zor geldi. Bu nedenle Zübeyde'nin ve oğullarının Selanik'ten ayrılıp, görev yaptığı yerde kendisi ile birlikte yaşamalarını istedi. *"Gülzar-ı cennetim Zübeydem"*[16] diye hitap etmeyi sevdiği hayallerindeki genç kadınla tekrar bir araya gelen Ali

Rıza, kaçınılmaz bir olaylar zincirini harekete geçirdiğini bilemezdi.

Paşaköprüsü o sıralarda yaşamak için oldukça elverişsiz bir yerdi; gümrük kontrol noktası dışında yalnızca birkaç bina vardı. Sonuçta, ilk çocuğunu kaybeden çok genç bir anne ve iki küçük çocuğu için uygun bir yer değildi kesinlikle. Sınırdaki hayat hem tehlikeli hem de ıssızdı. Dahası Zübeyde Selanik'teki geniş ailenin desteğinden ve aile içindeki olumlu ya da olumsuz her türlü ilişkiden de yoksun kalmıştı. Paşaköprüsü'nde doktor, ilaç ya da yaşamlarını kolaylaştıracak herhangi bir olanak yoktu. Bir zamanlar Yunan mitolojisinin tanrılarının yaşadığı ormanda artık kaçakçılar, kaçak avcılar ve Türklerin yaptığı kârlı kereste ticaretini yok etmeye kararlı Yunan eşkıyalar yaşıyordu. Bu çapulcular yakıyor, soyuyor, nakledilen keresteleri kaçırıyor ve genel olarak bölgede sürekli bir gerginlik yaratıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan arasında, sınırın belirlenmesi ve korunması hâlâ hassas ve acılı bir konuydu. Balkanlarda milliyetçiliğin yayılması, durumu daha da kötüleştiriyordu. Silahlı ve kararlı Yunanlar tarafından rahatsız edilen Müslüman Türkler için ortam endişe vericiydi. Her an saldırıya uğrama ihtimalleri söz konusuydu. Mustafa'nın ailesinde Yunan haydutların bir defasında tam Zübeyde'yi kaçırma girişiminde bulunacakken vazgeçtikleri hikâyesi anlatılır. Bu saldırı hiç gerçekleşmemiş bile olsa saldırı beklentisinin doğurduğu duygular ailenin ortak belleğine yansımıştır.[17]

Eşkıya korkusu Ali Rıza ve ailesinin yaşadığı en büyük zorluk değildi. Psikanalizin babası Sigmund Freud bir gün, bir çocuğun anne ve babasından önce ölmesinin ne kadar korkunç bir şey olduğunu yazacaktı.[18] Mustafa'nın doğumundan önce Zübeyde ve Ali Rıza'nın kaderi bu felaketi üç kez yaşamak oldu. Yukarıda yazdığımız gibi ilk çocukları Fatma, Paşaköprüsü'ne taşınmalarından önce ölmüştü. Paşaköprüsü'nde iki oğulları Ahmet ve Ömer, belirlenebildiği kadarıyla henüz çocukken ve aynı sene içinde öldüler. Fakat ölüm tarihleri hakkında elimizde kesin bir belge yoktur.

Ahmet'in ölümüyle ilgili ailede anlatılan hikâye son derece korkunçtur, bu olayın çocuğun anne-babası üzerindeki etkisini yalnızca hayal edebiliriz. Ölümünden sonra küçük çocuk denize yakın bir yerde bir mezara gömülür fakat o gece yükselen dalgalar cesedi açığa çıkarır ve çocuğun cesedi çakallar tarafından parçalanır.[19] Evde tekrarlanan, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule tarafından yetişkinliğinde anımsanan bu hikâyenin korkunç ayrıntılarının doğru olup olmadığı önemli değildir, ancak ebeveyn acısının dokunaklı bir yansımasını oluşturur. Ali Rıza ve Zübeyde'nin yuvaları bir yas evine dönüşmüştür.

Bu deneyimlerden sonra Ali Rıza'nın, eşinin de onayıyla gümrük memurluğundan ayrılmak için bir yol aramış olması şaşırtıcı değildir. Ali Rıza işi gereği Olimpos Dağı ormanlarındaki kereste ticaretini yürüten Selanikli kereste tüccarlarıyla karşılaşıyordu. Tüccarlar onun ticaretin ayrıntılarına hâkim olduğunu, tehlikelerini ve kazançlarını tanıdığını biliyorlardı. Tüccarlardan biri olan Cafer Efendi, Ali Rıza'yla ortak olmayı kabul etti. Cafer sermayeyi sağlarken, Ali Rıza ortaklığa bilgisini ve uzmanlığını katacak, kârı paylaşacaklardı.

Başlangıçta hedefledikleri gibi kâr yapmayı başardılar. Ali Rıza'nın deneyimi onu mükemmel bir iş ortağı haline getiriyordu. Kerestenin temin edilmesi ve Selanik ya da Yunanistan'a gönderilmesi işini yönetiyordu. Aile, Selanik'e taşınmıştı ve Ali Rıza ormanda kesim işlerini denetlemek zorunda olmasına rağmen eşiyle daha çok zaman geçirmeye başlamıştı. Yeni zenginliğinin bir kanıtı olan Selanik'teki pembe ev, Ali Rıza ve Zübeyde'nin dördüncü çocukları, ileride Atatürk adını alacak sarışın Mustafa'nın doğum yeri olarak bilinecekti.

Geniş Türk Müslüman ailesinde doğum kadınların yetki alanıydı, bir doğum olduğunda tüm kadınlar bir araya gelirdi. Doğum zamanı yaklaştığında, saygı gören bir kişi olan ebe ceviz ağacından yapılma doğum sandalyesini hamile kadının evine getirirdi. Bu erkeklerin evi terk etmesi için bir işaretti. Doğum sandalyesi at nalı biçiminde bir koltuktu. Hamile ka-

dın buraya oturup koltuğun kollarını kavrarken, ebe çocuğu dünyaya getirmesine dualar okuyarak yardım ederdi. Doğumdan sonra anne özel şiltelere yatırılıp, gösterişli işlemeleri olan yorganlarla örtülür ve arkasına bunlara uygun yastıklar konulurdu.[20] Erkek çocuğun dünyaya gelişi özellikle sevinçle karşılanan bir olaydı. Ancak bebeğin cinsiyeti ne olursa olsun anne ve çocuğun, özellikle ilk kırk gün boyunca kem gözlerden zarar görebileceği düşünülürdü. Bu nedenle anne ve çocuk dualarla, muskalarla nazardan korunurdu.

Mustafa'nın bu kem gözlere karşı usulünce korunmuş bir biçimde dünyaya geldiğini tahmin ediyoruz. Her Türk Müslüman baba gibi Ali Rıza nazardan koruyacak bu uygulamalara aşinadır ama Ali Rıza aynı zamanda Mustafa'nın beşiğinin yanına, oğlunun orduda bir kariyer yapmasında Tanrı'nın yardımını almak için asker kılıcını da asmıştır. Kız kardeşi Makbule'nin hatırladığına göre Mustafa çocukken babasının bu kılıcı ile oynarmış.[21]

Doğumdan sonraki günlerde babanın ya da aile büyüklerinden yaşlı bir erkeğin bebeğin kulağına dualarla birlikte adını fısıldaması adettendi. Geleceğin liderinin kulağına "Mustafa" adını kim fısıldadı bilmiyoruz. Büyük amca, Kızıl Sakallı Hafız hâlâ hayatta ve orada olsaydı, bu onura sahip olabilirdi belki de. Mustafa adının seçilmesi duygusal anlamlar taşıyordu. Ali Rıza'nın kazara beşiğini ters çevirerek henüz bir bebek olan Mustafa adındaki kardeşinin ölümüne yol açtığı söylenir.[22] Şimdi bu ad Ali Rıza'nın oğluna veriliyordu. Ali Rıza'nın kardeşinin kazara ölümüne yol açmasından duyduğu suçluluğun, oğluna kardeşinin adını vermesinde yankı bulduğunu varsayabiliriz yalnızca. Böylelikle Mustafa'nın babası tarafından ölen kardeşinin yerine konmuş bir çocuk olarak algılanmış olma ihtimalini düşünebiliriz. Bazen ebeveynler çocukları doğmadan önce ölen başka bir çocuğun, akrabanın veya arkadaşın zihinlerinde taşıdıkları tasarımını, yeni doğan çocuğun gelişmekte olan kimliğine yerleştirirler-sanki yeni doğan çocuk kaybedilen kişinin bir devamıymış

gibi. Böylece yeni doğan çocuğa ölen kişiyi "canlı tutmak" gibi bilinçdışı bir görev verilmiş olur. Bu çocuklara "ikame çocuk" diyoruz.[23] Mustafa'ya bebek denecek yaşta ölen amcasının imajının "depo" edilip edilmediğini bilmiyoruz. Fakat annesinin Mustafa doğmadan önce ölen üç çocuğunun imajlarını onun gelişmekte olan kimliğine yerleştirdiğini ve ona bu imajları canlı tutma görevi verdiğini gösteren delilleri daha sonra ayrıntılı olarak anlatacağız.

Üç çocuğunun ölümü, yeni pembe evine yerleşen 23 ya da 24 yaşında olduğunu tahmin ettiğimiz Zübeyde'nin aklının bir köşesinde yer etmiş olmalıdır. Yeni doğmuş oğlunu, diğerlerinin kaderinden korumaya çalışmak istemesinin yanı sıra onu da benzer bir kaderin beklediği konusunda kendini psikolojik olarak hazırlamış olabilir. O zamanlardaki davranışları ve ruh hali nedeniyle neredeyse çift kişilikli bir kadın olarak hatırlanır.

Canlı renklerde dantel işlemeli bluzlar, uzun etekler giydiği, kıvırcık saçlarına mücevherler taktığı söylenir. Bu durumu, yas tutmayı inkâr edişinin ve yas tutmada zorluk çektiğinin bir delili olabilir. O zamanlar Türk ev kadınları mahalledeki komşu kadınları ziyaret etmek dışında evde otururdu. Zübeyde'nin evi geniş ailenin kadınlarına her zaman açıktı. Bu ziyaretlere erkekler dâhil olmazdı ama ergenlik çağına girmemiş erkek çocuklar yaşlı kadınlarla gelebilirdi. Mustafa'nın hâlâ çok genç olan annesinin, dostlarının evine yaptığı ziyaretleri âdetin gerektirdiği uzun, tören havasındaki vedalar yerine birden sona erdirmek gibi alışkanlığı vardı. Bu tutumu insanlarla kurduğu özel ilişkilerinde geleneklere uymayan biri olarak görülmesine yol açıyordu. Onun veda etmekle ilgili bu davranışları da bize göre, yasını inkâr etme çabalarına uygun görünüyor.

Öte yandan Zübeyde dindar bir insandı ve yaşamın başka alanlarında geleneklere sıkı sıkıya bağlıydı. Bazı âdetleri açısından tam bir köylü kadınıydı. Batılı tarzda yatakta uyumaya alışamadığı için yer yatağında uyurdu. Evden uzaktayken,

Müslüman kadınların geleneksel tarzına uygun bir şekilde yüzünü peçeyle örterdi. Ailenin pembe boyalı evde yaşadığı yıllarda Zübeyde yalnızca çok dindar kişiler için kullanılan "molla" sıfatıyla anılırdı. Çocuklarının ölümü düşünüldüğünde dine tutunmuş olması şaşırtıcı değildir. Onun gibi çok genç yaşta çocuklarını kaybetmenin travmasını yaşamış bir kadının bir yandan yasını inkâr etmesi, öte yandan Tanrı'dan medet umması beklenebilen bir şeydir.

Zübeyde'nin oğlu Mustafa'yı emzirecek yeterli süte sahip olmadığını biliyoruz. Bebeği emzirmede yardımcı olması için Zübeyde'nin yanına siyahi bir süt anne verildi.[24] Mustafa'nın fiziksel bir açlık çekmediğini varsayabiliriz ancak yeterli süt veremeyen, yas tutan bir anneye sahip olduğu için ilk psikolojik engellenmesini yaşamış olabileceğini düşünüyoruz.

Zübeyde, Mustafa'yı büyütmekle meşgulken, kocası mütevazı bir devlet memurundan geleceği parlak bir kereste tüccarına dönüşmüştü. Osmanlı devlet memurlarından belirlenen ormanlık arazide ağaç kesme izni alma, ağaçların kesimini, satışını, kerestenin nakliyesini yönetme ve gerekli belgeleri tamamlama gibi işlerden sorumluydu. Bu sorumlulukları nedeniyle hâlâ Selanik'ten ayrılıp gümrük memuru olarak görev yaptığı, zayıf düşmüş Osmanlı İmparatorluğu'nun düzeni sağlamakta güçlük çektiği, eşkıya kaynayan sınır bölgesine gitmek zorunda kalıyordu. Rum eşkıyalarla sorunlar devam ediyordu. Kerestelerin sevkiyatını engelliyor, zaman zaman çalınan kerestelerin peşine düşen Ali Rıza'yı tehdit edip alıkoyuyorlardı.

Yeni bulunmuş refah ve Selanik'e taşınmalarının özünde yatan göreceli güvenlik, geçmişteki zorluklar ve acı verici olayların yarasını kapatamadan aile yeni trajedilerle karşılaştı. Ali Rıza, bazıları yerel otoritelerin baskısından kaçmış kişiler olan Rum eşkıyalara karşı Osmanlı makamlarından bir yardım alamadı. Zaman zaman eşkıyalar tarafından kaçırılıyor, kerestesini onlara vermek zorunda kalıyordu. Bir keresinde boğazını kesmekle tehdit ettiler ama her seferinde haydutlarla anlaşıp kendini kurtarmayı başardı. Selanik'e evine

döndüğünde işini, serüvenlerini, sınırda yaşadığı güçlükleri ve sıkıntıları anlatıyordu. Küçük oğlunun zihninde büyük engeller karşısında hayatta kalan cesur, idealleştirilmiş bir insan imgesi yaratmıştı.

Ali Rıza'ya en az bir Osmanlı devlet görevlisinin, kerestelerin elde edildiği ormanları yakmasını, böylece eşkıyalardan da kurtulmuş olacağını önerdiği söylenir.[25] Ancak Ali Rıza'nın geçimini sağladığı ormanı gerçekte eşkıyalar yakmış ve Ali Rıza işsiz kalmıştır. Sermayeyi sağlayan ortağının iş girişimini dağıttığını gösteren bir kayıt yoktur fakat Ali Rıza'nın başarılı olmak için sınırda ölüm tehlikesini göze almasına rağmen başarısız olduğu açıktır. Ali Rıza daha sonra şansını tuz ticaretinde denemiş ama bu girişiminde de başarısız olmuştur.

Ali Rıza, Mustafa yedi veya sekiz yaşındayken öldü. Süreyya Aydemir'in Volkan'a söylediği gibi Zübeyde, eşinin ölümünden uzun yıllar sonra, onun ömrünün son üç yılında yaşadığı çöküntüyü anlatmıştır. Bu dönemde Ali Rıza'nın kendini içkiye verdiği ve bağırsak tüberkülozuna yakalandığı söylenir. Mustafa'nın babasının "değersizleştirilmiş" imgesini, onun cesur bir maceraperest olarak idealleştirilmiş imgesiyle bütünleştiremeyeceği kanısındayız.

Ali Rıza'nın ölümüyle Zübeyde tahminlerimize göre otuz veya otuz bir yaşlarında dul kaldı. Mustafa'dan sonra doğurduğu iki kızı ve oğluna bakmak için yalnızca küçük bir emekli maaşı vardı elinde. Ancak Zübeyde'nin kızlarından biri, Naciye, tahminimize göre henüz onlu yaşlarının başındayken öldü. Ali Rıza ve Zübeyde'nin altı çocuğundan yalnızca ikisi, Mustafa ve Makbule yetişkinlik çağına gelebilecekti. Çocukluk dönemi boyunca Mustafa'nın doğduğu ev bir ölüm evi olmaya devam etti.

Birinci Bölüm Dipnotları

1. Şapolyo, 1959, s. 17. Fakat Atatürk'ün evlatlık kızlarından biri olan Afet İnan Mustafa'nın annesinin Mustafa'yı ilkbaharda doğurduğunu hatırladığını söyler (Afet İnan, 1959, s.3). Borak, (1960, s. 6) Atatürk'ün doğum tarihinin 1881 değil 1880 olduğunu vesikalara dayanarak ispat ettiğini bildirir.
2. Cebesoy, 1967, s. 3.
3. Afetinan, 1959, s. 3. Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğinden gelen bir soru üzerine 12/11/1936 tarihli yazıda, Atatürk'ün doğum gününün 19 Mayıs 1881 olduğu kaydedilmiştir.
4. Darques, 2000.
5. Moore, 1906.
6. Dwight, 1915, s. 229.
7. Aydemir, 1969, 1. cilt.
8. Sümer, 1970. Geleneksel geniş Türk aileleri ile ilgili bilgiler için bkz. Volkan, 1979; Özbek ve Volkan, 1976.
9. Atay, 1980, s.17. Atatürk'ün ailesi hakkında yayınlanmış belgeler için, bkz. Aydemir, 1969, 1. cilt ; Göksel 1987. Ali Rıza Efendi'nin soyu üzerindeki tartışmalar hâlâ devam etmektedir.
10. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 31; Atay, 1980, s. 17.
11. Lewis, 1968, s. 56.
12. Bu anlaşma 13 Haziran 1878'de Berlin Kongresi'nde değiştirildi.
13. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 26.
14. Ali Rıza Efendi'nin olduğu gibi, Zübeyde Hanım'ın soyu üzerindeki araştırmalar da hâlâ devam etmektedir. Zübeyde'nin ailesinin "Sofular", "Hacısofular" veya "Sofuzade" olarak tanındığı ve Konya/Karaman'dan gelen Yörük grubuna dahil olduğu bilinmektedir. Zübeyde'nin 1857'de doğduğu tahmin edilmektedir.
15. Ali Rıza'nın 1839'da, Zübeyde'nin ise 1857'de doğduğu tahmin edilmektedir. Fakat Ali Rıza ile Zübeyde arasındaki yaş farkının yirmi yıl olduğunu söyleyenler de vardır (Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 26).

16. Aydemir, 1969, 1. cilt , s. 26.
17. Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım bu durumu Enver Behnan Şapolyo'ya anlatmıştır (Şapolyo, 1959). Ayrıca bkz. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 36.
18. Schur, 1972, s. 329.
19. Aydemir, 1969, 1.cilt, s. 35-36.
20. Lewis, 1971.
21. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 55.
22. Kinross, 1965, s. 10.
23. Poznanski, 1972; Cain ve Cain, 1964; Green ve Solnit, 1964; Legg ve Sherick, 1976 ve Volkan ve Ast, 1997.
24. Kinross, 1965, s. 10.
25. Aydemir, 1969, 1 cilt, s. 39-40.

BÖLÜM 2

Kurtarıcılık/Onarıcılık İçin Takip Edilecek Yol ve Şemsi Efendi

Kronik yas içindeki bir anne tarafından yetiştirilmiş olmak, çocuğun bir yetişkin olduğunda kurtarıcı/onarıcı bir insan olmasını gerektirmez. Böyle ortamlarda yetişen çocuklar kendi zekâlarına, çevrelerindeki etmenlere, iç dünyalarından gelen bilinçdışı ya da bilinçli duygu, düşünce ve fantezilere göre, çocukluk travmalarına uyum sağlar ve çeşitli kişilik yapıları geliştirirler. Bu bölümde üzerinde duracağımız konular çocukluk çevre koşullarının Mustafa'nın bilinçdışı "kurtarıcı/onarıcı" olma fantezisinin gelişmesine nasıl yol açtığı ve babasının onun yaratılıcılığına nasıl bir yön verdiğidir.

"Bilinçdışı fantezi" terimi psikanalistler tarafından çok iyi bilinen bir kavrama işaret eder.[1] Bir küçük çocuk gerçek dünyada olup biten ve travma yaratan olayları tam olarak anlayamaz. Bu olayları iç dünyasındaki isteklerle ve korkularla karıştırır, olayların nedenlerini arayan ve olayların ortaya çıkardığı duygularla başa çıkmayı sağlayan bir "öykü" geliştirir. Bu "öykü" bilinçdışında kalır ve biz ona "bilinçdışı fantezi" deriz. Bilinçdışı fantezinin "öyküsü" mantıklı bir düşünce süreci içermez. Psikanaliz sürecinde böyle bir "öykü"nün var olduğunu kişi ancak psikanalistin divanında uzun süre yattıktan sonra fark eder ve o zaman bu "öyküyü" anlaşılacak bir şekilde ifade edebiliriz. Atatürk gibi, bir psikanalistin divanında yatmamış olan bir liderde böyle bir bilinçdışı

"öykü"nün varlığını, bu liderin yaptıklarında, başkaları ile olan ilişkilerinde, söylediklerinde ve yazdıklarında yüzeye çıkan ve tekrarlayan bazı temalarda fark etmek mümkündür. Bilinçdışı fantezinin kişinin üzerindeki etkisi yaşam boyu devam eder.

Mustafa'nın bebekliğinde annesinin onu emzirmek için sütünün az olduğunu ve bu nedenle siyahi bir süt annenin tutulduğunu yazmıştık. Siyahiler Osmanlı İmparatorluğu'nda ve özellikle Selanik'te pek yoktular. Mustafa'ya süt verecek bir siyahi süt annenin nasıl bulunduğu hakkında bizim de bir fikrimiz yok. Eğer sütünün az geldiği bilgisi doğruysa bu durumun Mustafa'nın annesinde, "Acaba bu oğlumu da mı yitireceğim?" korkusuna neden olma ihtimali yüksektir. Aynı zamanda, daha önce de dediğimiz gibi, Mustafa çok küçükken, o zamanlar haydutlarla dolu olan Olimpos Dağı yakınındaki Osmanlı-Yunanistan sınırında yaşanan trajik olayların anıları aile içinde hâlâ çok canlıydı. Çocuklarını çok genç yaşta kaybeden ve kronik yas içinde olması beklenen genç Zübeyde çok defa kocasından ayrı kalıyordu ve kocası tehlikelerle karşılaştığı için olasılıkla türlü kaygılara kapılıyordu. Bu nedenle en azından duygusal bakımdan Mustafa için yeterli annelik yapamadığı düşünülebilir.

Bütün bunlara karşın küçük Mustafa annesinden daha iyi annelik görebilmek için "bilinçdışında", onu kurtarabildiği, onarabildiği ve yasını ortadan kaldırabildiği görkemli bir fantezi kurmuştur. Bu kurtarıcılığa/onarıcılığa dayanan bilinçdışı fantezinin bir sonucu da onda bilinçdışı "ölümsüzlük" duygu ve düşüncesinin oluşmasıdır. Kendisi bir ikame çocuk olduğu için ölen kardeşlerini içinde "canlı" tutarak annesinin yasını giderecekti. Kendisi "ölümsüz" olursa annesi yas tutmaktan kurtulacaktı.

Bu kitapta Mustafa'nın bilinçdışı fantezisinin onun milletini kurtaran ve onaran bir lider olmasında nasıl büyük bir rol oynadığını göstermeye çalışacağız. Enerjisini tarih arenasında, annesinin yerini alan yeni Türkiye'yi kurtarmak/onarmak

için kullanmaya devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında milyonlarca insan hayatını kaybetmiş ve yine milyonlarca kişi daha güvenli yerlere göç etmek mecburiyetinde kalmıştı. Çok büyük kayıplar yaşanıyordu ve kayıplar için halkın yas tutması, günlük yaşamın bir parçası olmuştu. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul sokaklarında dolaşan birinin, kaybettikleri evlatlarının ardından yas tutan ailelerin iniltilerini duyabileceği söylenmektedir. Selanik'in Türk kesiminde de halkın benzer bir durumda olduğunu tahmin edebiliriz. Mustafa yas tutan bir ülke içinde yaşıyordu. Hayatının sonraki dönemlerinde yas tutan annesi ve yas tutan milleti arasında bir psikolojik bağ kurdu. Yas tutmakta olan ülke, kronik yası olan annesini temsil ediyordu ve o, bütün erişkin yaşamı boyunca ülkeyi mutlu etmeye, insanı boğan ve aklı yozlaştıran dini etkilerden kurtarmaya çalıştı.

Şimdi Mustafa'da koruyucu/onarıcı fantezinin var oluşunu gösteren delillerin bazılarını, kendisi hakkında yazdıklarına bakarak görmeye çalışalım. Kitabın ilerleyen bölümlerinde Mustafa Kemal'in yaşam hikâyesini anlatırken başka delilleri de açıkça göreceğiz. 21 Ocak 1930'da Mustafa Kemal bugün el yazısı ile yazılmış hali mevcut olan bir yazı yazmıştır. Yazısı "Hürriyet" başlığını taşımaktadır. Bize göre bu başlık, çocuk olarak yas tutmakta olan ve devamlı kaygılar yaşayan annesinden özgürleşme isteğine ve tarihi arenada bu isteğini vatanın özgürleşmesine çevirmesine işaret etmektedir. Yazısı insan ve doğa arasındaki ilişkiyi tartışarak başlar:

> *"Tabiatin kendisi dahi, mutlak hür değildir; kainatın kanunlarına tabiidir. Bu sebeble, insan ilk önce, tabiat içinde tabiatın kanunlarına, şartlarına, sebeplerine, amillerine bağlıdır. Mesela, dünyaya gelmek veya gelmemek insanın elinde olmamıştır ve değildir. İnsan, dünyaya geldikten sonra da, daha ilk anda, tabiatın ve birçok mahlûkatın zebunudur. Himaye edilmeye, beslenmeye, bakılmaya, büyütülmeye muhtaçtır".*[2]

Mustafa Kemal yazısına gök gürültüsünden, geceden, taşan bir nehirden ve vahşi hayvanlardan ve hatta birbirinden korkan ilkel insanlardan söz ederek devam eder.

> *"İlk his ve düşüncesi korku olan insanın her düşünce ve dileğini, mutlak suretle yapmağa kalkışmış olması düşünülemez.*
>
> *İptidai insan kümelerinde, ata korkusu ve nihayet büyük kabile ve kavimlerde, ata korkusu yerine kaim olan, Allah korkusu, insanların kafalarında ve hareketlerinde hesapsız memnular yaratmıştır. Memnular ve hurafeler üzerine kurulan, birçok âdetler ve ananeler, insanları düşünce ve harekete çok bağlamıştır. O kadar ki, şahsi düşünce ve hareket serbestisi gibi bir hak mevhumu malûm olmamıştır".*[3]

Mustafa Kemal'in "özgürlük" üzerine olan bu yazısının, çocukluğuna ilişkin anıları ile ilgili olduğunu ve kardeşi Ahmet'in cesedinin mezardan dışarı çıkıp hayvanlarca parçalanmasıyla son bulan öyküyü çağrıştırdığını tahmin edebiliriz. Bu öykünün "ölüm evini" sembolize ediyor olabileceğini ve evin küçük Mustafa'nın zihninin karanlığında gizli bir tehlike ve korku odağı oluşturduğunu düşünüyoruz. Yazısında, çocuk olarak Mustafa Kemal (bizce yazısında bahsettiği ilkel insanlar kendi çocukluğunu simgelemektedir) yetişkinlerden ve esas olarak da annesinden onu korumalarını beklemektedir. Fakat annesinin kronik yası, diğer kaygıları, hurafelerden yardım beklemesi, küçük Mustafa'nın korunma ihtiyacına cevap vermesini engellemektedir. Bu nedenle Mustafa erken bir yaşta kendi özgürlüğüne sahip olmak ve kendi kendine güvenmek zorunda kalmıştır. Bizce çok zeki bir çocuk olduğu için onarıcılık/kurtarıcılık fantezilerini geliştirmiştir. Yazısında kişisel ve toplumsal korkuları birleştirdiğini görebiliyoruz. Hayatı boyunca hem kişisel hem de toplumsal özgürlük için çalışacaktır.

Kendi özgürlüğü adına çocukluktan başlamak üzere yaptıklarını anlamak için, Mustafa Kemal'in 1927'de yazdığı başka bir yazısına bakalım:

"Çocukluğumdan beri, oturduğum evde, ne ana, ne kız kardeş ne de bir ahbapla beraber bulunmaktan hoşlanmazdım. Ben yalnız ve müstakil bulunmayı daima tercih etmiş ve sürekli olarak öyle yaşamışımdır".[4]

Bu yazısı onun, ölen kardeşlerinin kaderini yaşamaktan ve kronik yas sürecinde olan ve sürekli kaygılar yaşayan bir anneye sahip olmaktan kendini korumak amacıyla kendi iç gücüne döndüğünü gösterir. Bir çocuğun kendi iç gücüne dönüşünü psikanalist Arnold Modell "erken olgunlaşma" olarak tanımlamıştır. Bu süreç küçük Mustafa'nın kendine güveninin artmasına ve bu güven de kişiliğinin temelinin oluşmasına yol açmıştır.[5] Temel olarak, onu yüceltmeden ve önemli karakter özelliklerinden biri haline gelmeden önce, artmış kendine güveni çocukluğundaki acizliğine karşı bir savunma/uyum işlevi görüyor ve annesinin kronik yası ve iyi annelik bakımı alamayışı ile baş etmede ona yardımcı oluyordu.

Yine 1927'de insanların kendisine tavsiyede bulunmaları hakkında ne hissettiğini şöyle anlatmaktaydı:

"Tuhaf bir halim daha var: Ne ana, ne kardeş, ne de yakın arkadaşımın kendi zihniyet ve telakkilerine göre, bana şu ya da bu nasihatta bulunmalarına tahammülüm yoktu".[6]

Mustafa Kemal'in annesinin "zihniyet ve telakkileri" ile ilgili kabul edemediği şey neydi? Daha önce de belirttiğimiz gibi kronik yas süreci ve kaygılar içindeki annesi, teselliyi dinde bulmaya çalışmıştı. Belki de din yoluyla ve cennete inanarak, ölmüş çocuklarıyla bir şekilde bağlantı kurmayı umuyordu. Birden fazla çocuğunu kaybetmiş annelerle yaptığımız klinik çalışmalardan yola çıkarak, Mustafa'nın annesinin hayatta kalan oğluyla ilgili birbirine zıt iki algısı olduğunu söyleyebiliriz:

1. "Bu çocuğumun kaderinde de ölmek var, onu da kaybedeceğim, bu nedenle onunla çok yakın olmamalıyım."

2. "Bu çocuk yaşayacak, ölen çocuklarımın yerini dolduracak, hayatımın güneşi olacak ve beni bitmeyen yasımdan çekip çıkaracak. Bu çocuk çok özel."

Mustafa'nın, annesinin kendisiyle ilgili algısının her iki boyutunu da hissettiğini düşünüyoruz. Bir bakıma "iki annesi" vardı. "İkinci annesinin" özel çocuğu olmak isterken, "birinci annesinin" beklentilerinin gerçekleşmesinden korkuyordu. Bununla başa çıkma yollarından biri *ölümsüz olma* isteği ve aynı zamanda annesini kronik yasından ve kaygılarından kurtarma/onarma ve bu duruma uygun bilinçdışı bir fanteziye sahip olmaktı. Her "iki annesinin" de kendisiyle olan ilişkisi onun bir savunma/uyum çabası olarak erken olgunlaşmasını, kendine güveninin artmasını destekliyor ve özel biri olduğu duygusunu besliyordu. Bu durum onun daha sonra gelişecek kişiliğinin temelinde yer aldı. Bir erişkin olarak Türk milletinin "*muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasını*" istiyor, çocukluktaki annesine ait olan dini inanç ve uygulamaların uygarlık ve bilimin getireceği enerjiyi engelleyerek "*zihni uyuşturacağını*" söylüyordu. Ölülerle (ölen kardeşleri) bağlantı kurmaya çalışmak konusundaki dini vurgudan özellikle kurtulmak istiyor ve "*Ölülerden yardım istemek her medeniyet için bir lekedir,*" diyordu.[7]

Onun kendi özbenliğine dönüşü ve aşırı bir kendine güven duygusu geliştirmesi başka yazılarında da görülebilir. Hastayken tedavi için gittiği Karlsbad'da 1918'de yazdıkları buna örnek gösterilebilir. Hastalığı ve ülkesinden uzak oluşu onu geriletmiş (regresyon), ona çocukluk çağı travmalarını ve başkalarının insafına kalacak derecede aciz oluşunu hatırlatmış olabilir. Bu yüzden de kendi gücünü desteklemek için bir yazı yazmıştır. 1918'deki bu yazısında şunları söyler:

"*Benim elime büyük bir selahiyet geçerse, ben hayatı ictimaiyemizde* (sosyal hayatımızda) *arzu edilen inkılâbı* (büyük değişikliği) *bir anda ve birden, yani bir 'coup'ta tatbik edeceğimi zannederim. Zira, ben bazıları gibi, efkarı ulemanın* (alimlerin düşün-

celerinin) *yavaş yavaş benim tasavvuratım derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeye* (düşünmeye) *alıştırmak suretiyle bu işin yapılabileceğini kabul etmiyorum. Böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden bu kadar senelik tahsili ali gördükten sonra, hayatı medeniyye ve ictimaiyeyi tetkik ettikten ve hürriyeti tezevvuk için* (tatmak için), *sarfı hayat ve evkat ettikten* (zaman geçirdikten) *sonra avam mertebesine ineyim? Onları kendi mertebeme çıkarırım. Ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar".*[8]

Biraz sonra anlatacağımız Atatürk'ün ilk yaşam hikâyesi, bir erkek çocuğun psikolojik olarak önce annenin gönlünü yapıp, sonra onu geride bırakarak babanın gösterdiği yolu takip edişini anlatır. Erişkin Mustafa'nın yaşam hikâyesinde de bu modelin tekrarlandığını göreceğiz. Psikolojik olarak anneden ayrılma ve babayla özdeşim yapma, Atatürk'ün anneyi kurtarma/onarma isteğini ortadan kaldırmamıştır. Babanın yolunu takip edip modern bir erkek kimliği geliştirmiş ve yine birçok örnekle göstereceğimiz gibi, ölünceye kadar bilinçdışı fantezisinin etkisi altında annesini ve daha sonra da çocukluğunun annesini temsil eden vatanını kurtarmak/onarmak için çalışıp durmuştur.

Şimdiye dek, annesinin hayatta kalan oğluyla ilgili birbirine zıt iki algısıyla baş ederken Mustafa'nın yaşadığı psikolojik zorluklar, onun erken olgunlaşması, yas tutan ve dine dönen annesi ile olan çocukluk ilişkilerinin erişkin dönemde Mustafa'yı nasıl etkilemiş olabileceği üzerinde durduk. Şimdi de babası tarafından ona, kurtarıcı/onarıcı karakter özelliklerine sahip nasıl bir model sunulduğunu anlatacağız.

Atatürk hakkında yazılan kitap ve yazılarda, özellikle de Mustafa'yla ilişkisi ile ilgili pek az şey bilmemizden dolayı, Ali Rıza ve onun Mustafa'nın yaşamı üzerindeki etkisi, önemsizmiş gibi gösterilen bir konu olmuştur. Bu, hiç kuşkusuz sığ bir yaklaşımdır. Ali Rıza ölümünden önce oğluna onun üzerinde derin bir psikolojik etki yaratacak, Türk ulusu için tarihsel bir önem taşıyan bir "armağan" bırakmıştır. Bu

"armağan"ın Atatürk'ün belleğindeki ilk yaşam anısı olması, onun psikolojik değerini daha da öne çıkarır.

Herkesin ilk yaşam anıları vardır. Bu anılar hem gerçek hem de hayal edilmiş olayları içermektedir. Psikanalizde ilk yaşam anılarını rüyalar gibi ele alırız. Onlar kişinin iç dünyasında çocuk-ortam ilişkilerinin etkilerini özetleyen hikâyelerdir.[9] Atatürk'ün ilk yaşam anısı da babasının ona hayatı boyunca takip edeceği bir yol göstermesidir. Zübeyde, Mustafa'nın dini bir okulda eğitim görmesini istiyordu. Aşağıda anlatacağımız gibi laik eğitimi getirmeyi amaçlayan reform hareketini destekleyen babası, bu soruna ustaca bir çözüm buldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim esas olarak dini örgütlenmenin sorumluluğu altındaydı. Aynı zamanda Batı etkisinin ilk ve en derin hissedildiği alan da eğitimdi. Osmanlılar teknoloji ve savaş arasındaki ilişkiyi keşfettikçe 1773'te modern eğitimi içine alan Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyun'u ve 1793'te Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn'u kurdular. Bunları 1827'de açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne takip etti. On dokuzuncu yüzyılın ortasında ortaokul seviyesinde eğitim veren bazı Batılılaştırılmış okullar açıldı. Bu yeni okulların dini kurumların kapsamı dışında kalan ders programları ve öğretmenleri bulunuyordu. Yavaş yavaş laik eğitim ilkokul seviyesine indi ve İstanbul dışındaki diğer büyük şehirlere de yayıldı.

Mustafa okul çağına geldiğinde Selanik laik ilkokul eğitimi alınabilen şehirlerden biriydi. Dindarlığı nedeniyle "molla" olarak anılan Zübeyde, Mustafa'nın dini eğitim veren geleneksel mahalle mektebine gitmesini istiyordu. Bu tür dini okullar Batı tarzı yeni okullarla yan yana bulunuyor ve hâlâ bu okullardan daha fazla sayıda öğrenci çekiyorlardı, Batılılaşmayı Müslüman yaşam tarzına yönelik saldırı olarak gören anne-babalar çocuklarını bu okullara gönderiyorlardı. Merkezi devletin Batılılaşmaya yönelik ilgisine, toplumun her alanındaki Batılılaşmayla gelen değişime rağmen Müs-

lüman Türklerin yaşamında din, doğruluğu tartışılır çeşitli dini inanışlar ve batıl inançlar hâlâ baskın bir rol oynuyordu. Zübeyde, Mustafa'nın gitmesini istediği okulu seçmekle kalmamış, aynı zamanda onun hoca ya da hafız olmasını aklına koymuştu. Öte yandan dinle ilgili bir olay yüzünden babasının dağlarda yaşamak zorunda kalmış olması ve kısa süreli askeri kariyeri, devlet memurluğu ve son olarak da tüccarlığı sırasında edindiği çeşitli deneyimler Ali Rıza'nın Zübeyde'nin oğlu için planladığı eğitime karşı çıkmasına yol açtı. Mustafa'nın, Batılılaşmaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı laik bir çizgide eğitim görmesini istiyordu.

Mustafa Kemal, gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın yaptığı ve 10 Ocak 1922 tarihli *Vakit* gazetesinde yayınlanan röportajda Zübeyde'yle Ali Rıza arasındaki tartışmanın nasıl çözümlendiğini anlatmıştır:

> *"Çocukluğuma dair ilk hatırladığım şey, mektebe girmek meselesine aittir. Bundan dolayı annemle babam arasında şiddetli bir mücadele vardı. Annem, ilâhilerle mektebe başlamamı ve mahalle mektebine gitmemi istiyordu. Rüsumat (Gümrük İdaresi)'ta memur olan babam, o zaman yeni açılan Şemsi Efendi'nin mektebine devam etmeme ve yeni usul üzerine okumama taraftardı. Nihayet babam işi mahirâne bir surette halletti: Evvelâ merasim-i mütâde (alışılmış tören) ile mahalle mektebine başladım. Bu suretle annemin gönlü yapılmış oldu. Birkaç gün sonra da mahalle mektebinden çıktım. Şemsi Efendi'nin mektebine kaydedildim. Az zaman sonra babam vefat etti".*[10]

Mustafa'nın Batı tarzında bir eğitim alması babasının kurnazca çözümü sayesinde olmuştur. Mustafa beyaz bir cüppe giymiş, sırma işlemeli bir sarık takmış olarak mahalle okuluna birkaç gün gittikten sonra, laik bir eğitimin verildiği Şemsi Efendi'nin okulunda ilk eğitimine başlamıştır. Babanın gösterdiği yolu izlemeden önce dindar anneyi memnun etme teması, yetişkinlik hayatında yine ortaya çıkacaktır. Atatürk'ün ilk yaşam anısında babası idealleştirilmiş bir biçimde yer alır.

Babasından gümrük memuru olarak söz eder. Bir başka deyişle babası, Mustafa okul çağına gelmeden yıllar önce bıraktığı işte çalışan biri clarak anımsanır. Ali Rıza'nın da ölünceye kadar sınırda görevli bir Osmanlı memuru kimliğine tutunmuş olması mümkün olsa bile onun, oğluna "armağan"ı verdiği sıralarda alkol ve ruhsal çöküntü nedeniyle zor zamanlar geçirmekte olduğunu biliyoruz.

Babasının ölümünden sonra, Mustafa için baba figürü ilkokul öğretmeni Şemsi Efendi oldu. İdealleştirilmiş baba imgesinin devamı olan Şemsi ve onun okulu hakkında bildiklerimize yakından bakmamız gerekiyor.

Fanatik dinciler Şemsi'nin okuluna zaman zaman baskınlar yaparak zarar veriyorlardı. Şemsi "inatçıydı", okulunu onarıp eğitime devam ediyordu. O zamanlar emekli bir Korgeneral olan Galip Pasinler'in 1938'de *Akşam* gazetesinde çıkan röportajı bize Şemsi Efendi Okulu hakkında bilgi vermektedir. Galip Pasinler, 1870'lerde Selanik'teki okul günlerini anlatır. Erkek kardeşleriyle birlikte önce ezberci bir eğitime dayanan geleneksel bir okula gitmekteydiler. Şemsi okulunu açtığında, Selanik'te yaşayan ve bir Osmanlı subayı olan Galip Pasinler'in babası, oğullarını disiplini ve öğrencilerle öğretmenleri arasındaki asker selamlaşmalarıyla ün salan bu yeni okula gönderir. General, Şemsi Efendi Okulu'na ilk girişini ve oradaki serüvenlerini tatlı bir dille anlatır:

> *"Bu yeni mektebin sokak kapısından girince ufarak bir avlu. Sol tarafta dört-beş merdivenle çıkılacak ve küçük bir sahanlıktan geçilerek önümüze tesadüf eden kapıdan dershaneye girilecekti. Avluda yirmi-otuz çocuk oyun oynuyorlar, ortalarında dolaşan bir genç bizi görünce dikkatini bize çevirdi ve hizmetçimizin elindeki babamızın yazdığı tezkereyi aldı, okudu. "Memnun oldum," diyerek bizi de oynayan çocukların içlerine kattı. Bu genç hocamız Şemseddin Efendi idi. (İşittiğimize göre yirmi-yirmi bir yaşlarında imiş. İstanbul'da Darülmuallimin'de hocalık tahsil etmiş ve memleketine dönerek yeni usulde tedrisat yapmak üzere yeni bir mektep açmış.)*

Biraz oyun oynadık, çocuklarla birbirimizi tanımaya başladık. Bu sırada "Dersaneye giriniz çocuklar" kumandası kulağımıza çarptı. İki sıra olduk. Merdivenleri evvelâ kendisi çıktı, biz de çıkmaya başladık. Dersane kapısından girince karşısında burcu burcu kokan yepyeni çam tahtasından yapılmış sıralar, iki tarafa dizilmiş, ortada bir gezinti bırakılmış. Kapının solunda Şemsi Efendi duruyor ve onun arkasında iki ayak merdivenle çıkılır güzel bir kürsü ve duvara dayanmış bir siyah tahta ve silgi, tebeşir.

Hocamız bizi o güzel sıralara sevk etti ve hepimiz dersaneye girince "Oturunuz" dedi. Yüksekte oturuyoruz, önümüzde yüksek ve dolaplı rahleler. Ne güzel! Bugün mektebin ilk açılış günü idi. Hocamız bizi oturduğu kürsüden şöylece tedkik etti ve şimdiye kadar mektebe gidenlerle gitmeyenleri ayırdı. İki kısım yaptı ve hepimize alfabeyi (a, e, i, ü, ba, ba, bi, bu, ilh...) usulünde ezberletmeye ve kendisi bunları kara tahtaya yazmaya ve yazdırmaya başladı. Saatte bir tatil yapar, avluda bizi nezareti altında oyunla meşgul eder, jimnastik yaptırır ve aynı zamanda ders odasının kapı ve pencerelerini açarak bozuk havayı değiştirirdi. Oyun esnasında birbirimizle kavga etmememize, fena sözler söylememememize bilhassa dikkat ederdi. Bir-iki ay sonra bir gün sokakta bir kalabalık ve bir gürültü peyda oldu. Fena sözler, küfürler söyleniyor, sofa kapısı kırılıyor ve içeriye hücum ediliyordu. Hocamız bu hali görünce, zaten kulağı girişte imiş, hemen yerinden fırladı ve komşunun bahçesine açılan bir pencereden atlayarak kaçtı. Kalabalık, serseri takımından kırk elli kadar adamdan teşekkül etmiş haşarilerdi. Dersaneye girdiler ve bizi küfürlerle dışarı attıktan sonra o canım sıraları, hocanın kürsüsünü ve kara tahtayı, pencere ve kapıları parça parça kırarak dersaneyi bir harabeye çevirdiler. Ve biz de evlerimize kaçtık. Sebep?! Şemsi Efendi çocuklara gâvur usulünde ders okutuyor, oyun oynatıyor ve jimnastik yaptırıyormuş!

Amma! Bugüne kadar talebenin miktarı her gün biraz daha azalmakta idi. Biz zabit ve memur çocukları olmak üzere yirmi kişi kadar kalmıştık. Birkaç gün geçti. Hizmetçimiz bizi Şemsi Efendi'nin yeni açtığı mektebe götürdü. Bu mektep hocanın kendi evinin altında büyük bir oda idi. Hocamız çalışıyor ve çalıştırıyordu. Metanetine, gayretine daha doğrusu muallimlik aşkına zerre kadar halel getirmemişti. Bilakis şevki artmıştı. Derken; bir gün buraya

da ayni şekilde hücum vaki oldu. Tehditler, küfürler arasında çocukları sokağa çıkardılar. Şemsi Efendi hocamız saklanmış, tehlikeden kurtulmuştu. Yine sıraları, kara tahtayı, o gâvurluk âlameti olan kapkara tahtayı parçaladılar! Eve bir şey yapamamışlar.

Çok sene sonra hocamın kendi ağzından dinlediğime göre kendisini sokakta yakalamışlar, dövmüşler, tahkir ve bıçakla hayatını tehdit etmişler. Şemsi Efendi ya Selanik'i terk etmeli, yahut mektebinden ve hocalıktan vazgeçmeli ve yahut da ölümünü göze almalı imiş... Şemsi Efendi bunlara da ehemmiyet vermemiş, bir üçüncü tedbir düşünmüştü, akşamdan sonra evlerimize gelmeye ve bize ders vermeye başladı. Son kalan yirmi kadar talebesini böylece her gece ziyaret eder, beş-on dakika ders verir veya kontrol eder, giderdi. Bir gün benim de dahil olduğum beş-altı talebesini Şemsi Efendi yanına aldı ve Selânik'in yegane büyük mektebi olan, Alaca İmaret Camisi ittisalindeki Rüştiye mektebine götürdü. Rüştiye muallimi evvelinin odasına girdik burada birkaç zat vardı, bunlar vilayet meclisi idare azasından ve şehrin eşrafından bazı kimseler imiş. Rüşdiye talebesinden de beş-altı çocuk getirdiler. Bize gazete okuttular. Rüştiyeliler bizim kadar okuyamadılar. Bize biraz hesap, rakkam ve yazı yazdırdılar. Onlar bizim kadar yapamadılar. Duvarda büyük bir harita asılı idi. Rüştiyeliler bizim kadar bu haritayı da okuyamadılar. Velhasıl biz onlara faik çıktık. Onlar son sınıfların talebesinden seçilmişlerdi! Bu muamele bir mukayese maksadına binaen yapılmış imiş. Şemsi Efendi himmet ve gayretinin yüksek asrın ve şecaatının semerelerini isbat etmek suretiyle halkın teveccüh ve itimadına liyakat kazanmıştı. Bundan sonra hükümetin de himayesiyle Şemsi Efendi mektebi yeniden tesis olundu".[11]

Şemsi hikâyesi eşkıyalarla karşılaşmak pahasına ormana gitmeyi sürdüren Ali Rıza'nın hikâyesini aklımıza getirir. Mustafa'nın, babası öldüğünde Şemsi'yi idealleştirilmiş baba figürü olarak algılayıp onunla özdeşleşmeye çalışmış olduğunu tahmin edebiliriz. İdealleştirilmiş baba Şemsi'nin kişiliğinde yaşamaya devam etmişti.

Norman Itzkowitz 2005 yılında, kökenleri Selanik'teki Dönme cemaatine dayanan İstanbul'daki Dönmelerle kurduğu bağlantılardan Şemsi'nin de bir Dönme olduğunu öğ-

renmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Dönmeler Ağustos 1626'da İzmir'de doğan Sabetay Zvi'nin takipçileriydiler. Sabetay Zvi, Mayıs 1665'te Filistin'deyken kendisinin Mesih olduğunu ilan etmiş ve sonunda da İstanbul'a taşınmıştı. Mesih'in gelmesi konusunda halkın huzursuzluğu nedeniyle Başvezir tutuklanmasını emretmiş ve 19 Nisan 1666'da Gelibolu'da tutuklanmıştı. Buradan Edirne'ye götürülmüş, 15 Eylül'de Edirne'ye varmasından bir gün sonra Sultan IV. Mehmet'in divanına çıkarılmıştı. Sultan'ın annesinin ricası üzerine Sultan, Sabetay'a bir öneride bulunmuştu; ya Müslüman olacak ya da öldürülecekti. Pek çok takipçisi gibi o da Müslüman oldu.[12] Dönme adı da İslam'a dönmekten gelmektedir.

Muhtemelen Şemsi de Lozan Antlaşması'ndan sonra mübadeleyle Türkiye'ye gelecek olan Yunanistan Türklerindendir. İstanbul'a yerleşmiş ve 1927 ya da 1928'de ölmüştür. İstanbul'un Anadolu yakasında, Üsküdar'daki Bülbülderesi Dönme Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Atatürk'ün babasıyla ve Şemsi'yle olan özdeşimi, onun için modern Türkiye'nin Cumhurbaşkanı olarak yaptığı devrimlerde bir model oluşturmuştur. Annesinin 1922'de İstanbul'dan Ankara'ya gelişinden sonra oğlunun bir ritüel geliştirdiğini biliyoruz. Sabahları uyandıktan sonra -geç saatlerde kalkıyordu- önce gidip annesinin elini öper, yani onun gönlünü yapar, ondan sonra babasının modelini takip ederek yeni Türkiye'yi modernleştirmek için yapılması gereken işlerinin başına geçerdi. Bu ritüelle sembolik olarak yaşamının ilk anısındaki sıralamayı tekrarladığını görebiliriz.

Şemsi Efendi Okulu'na devam etmekteyken Mustafa'nın babasının vefatından sonra ekonomik zorunluluklar nedeniyle aile, Selanik'in otuz kilometre dışındaki bir çiftliğe, Zübeyde'nin, Ali Rıza'yı başlık parası ödemekten kurtaran üvey erkek kardeşinin yanına yerleşmişti. Belki de Mustafa'nın dayısı evliliğin gerçekleşmesindeki rolü nedeniyle kendini aileden sorumlu hissediyordu.

Yıllar sonra Atatürk'le kız kardeşi çiftlikteki yaşamlarını hatırlayacaklardı. Kargaları korkutup kaçırmak, baraka inşa etmek, Mustafa'nın kız kardeşinin yüzünü bir yoğurt kâsesine batırması gibi her çocuğun çiftlik yaşamıyla ve ağabey-kız kardeş ilişkisiyle ilgili hatırlayabileceği şeyleri hatırlarlar. Bu dönem ailenin talihinin kötüye gittiği bir dönemi temsil etmiş olmalıdır çünkü Mustafa'nın dayısı Rum ve Bulgar eşkıyalardan korkan çiftlik sahipleri için kâhyalık yapmaktaydı. Mustafa eğitim alması için yakınlardaki Hıristiyan kilisesine gönderildi ama burayı sevmedi. En sonunda annesi onu Selanik'e, aileyle ilişkisinin tam olarak ne olduğu bilinmeyen bir "teyze"nin yanına gönderdi. Ahmet Emin'le yaptığı röportajda Atatürk, bu kadından annesinin kız kardeşi olarak söz etmiştir.[13] Bununla birlikte kadının Zübeyde'nin kız kardeşi olup olmadığı kesin değildir.

Selanik'e dönen Mustafa yazıldığı mahalle mektebinde mutlu değildi, bu mutsuzluğu okulu terk etme kararında büyük rol oynadı. Öğretmeni Kaymak Hafız görünüşe göre sadist bir doğaya sahipti. Atatürk, Ahmet Emin'le görüşmesinde hocasının onu başka bir öğrenciyle kavga ederken yakaladığını anlatmıştır. Mustafa'ya daha önce birkaç kez fiziksel ceza veren Kaymak Hafız, bu kez onu şiddetli bir biçimde dövmüş, kanlar içinde bırakmıştır. Mustafa bir daha okula gitmeyi reddetmiştir. Okulu terk ettiği sırada Zübeyde'nin hâlâ çiftlikte yaşayıp yaşamadığı bilinmiyor. En sonunda Zübeyde de Selanik'e dönmüştür. Dönerken yanında iki kızının da olduğunu sanıyoruz fakat Naciye'nin ölüm tarihi hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Bu erken yaşlarda bile Mustafa yalnızca sarı saçları, mavi gözleri ve beyaz teniyle değil, hal ve tavırlarıyla da yaşıtlarından ayrılır. Mustafa'nın çocukken nasıl davrandığına ilişkin elimizde bulunan pek az bilgi, onun kendi kendine yeten, özel, farklı ve diğerlerinden üstün bir çocuk olduğu fikriyle uyumludur. Ruhunda iz bırakan travma ve yoksunluklara karşı bir savunma/uyum olarak abartılı bir kendilik imgesi-

ne sahipti. Pek az arkadaşı vardı, genelde oyunlara katılmaz, uzaktan izlerdi. Bir keresinde Mustafa'dan birdirbir oyununa katılması istendiğinde başka birinin sırtından atlaması için eğilemeyecek kadar gururlu olduğunu söyleyerek reddetmiştir. Bunun yerine çocuğa o dik dururken üzerinden atlamasını söyler.[14] Erkekliğe geçişin bir simgesi olarak görülen ve dini geleneklere dayanan sünnetin Mustafa için ne zaman gerçekleştiğini bilmiyoruz.

Mustafa'nın mahallesinde Albay Kadri adında biri yaşıyordu.[15] Albayın oğlu askeri okula gitmekte ve askeri üniforma giymekteydi. Mustafa bu gence ve sokaklarda gördüğü düzgün üniformalı genç teğmenlere duyduğu kıskançlığı anlatmıştır. O da asker üniforması giymeyi arzuluyordu. Böyle bir arzuyu yerine getirebilmek için Askeri Rüştiye'ye kaydolması gerektiğini biliyordu. Mustafa'nın asker olma kararı komşularının temel değerlerine aykırı düşüyordu. Mustafa'nın çocukluğu sırasında her sokağın kendi kabadayısı vardı. Bu kişiler yaşadıkları mahallenin sakinlerine karşı koruyucu bir tavrı olan insanlardı. Böyle bir kabadayı geleneksel bel kuşağını çözerek mahallesinin sınırlarını aşan birine meydan okuyabilirdi. Mahalle sakinleri bu türden kabadayılığa alışkındı ve bu kişileri hoş görüyordu ancak züppe olarak gördükleri askerleri sevmiyorlardı.

Zübeyde, Mustafa'nın askeriyeye girme arzusunu iyi karşılamadı. Bu, anneyle oğlun ayrılması anlamına geliyordu, üstelik askerlik tehlikeli bir meslekti. Mustafa Kemal annesinin bu konudaki duygularını şöyle anlatmıştır: "*Asker olmama şiddetle mümanaat ediyordu* (karşı koyuyordu). *Kabul imtihanı zamanı ona sezdirmeden kendi kendime Askerî Rüştiyesi'ne giderek imtihan verdim. Böylece valideye karşı bir emrivâki ihdas edilmiş oldu*".[16] Abartılı kendilik imgesiyle kendisi için en iyi olanı yine o biliyordu. Kendi kaderini kendisi seçti. Babasının yolunu izleyip, annesinin arzularına karşı bir gelecek çizerken, onu memnun edecek bir şey sunup sunmadığını bilmiyoruz. Bildiğimiz, o sırada henüz on iki yaşında olduğu.

İkinci Bölüm Dipnotları

1- Bilinçdışı fantezi için bkz. Freud, 1908; Arlow, 1969; Inderbitzin ve Levy, 1990; Volkan, 2004.
2- Atatürk, 1930, s. 77-78.
3- Afetinan, 1971, s. 78.
4- Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 484.
5- Modell, 1976. Ayrıca bkz. Kernberg, 1976; Kohut, 1977; Volkan, Akhtar, Dorn, Kafka, Kernberg, Olsson, Rogers ve Shanfield, 1999.
6- Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 484.
7- Atatürk, 1952, 2. cilt, s. 214-215
8- Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 482.
9- İlk yaşam anısı için bkz. Freud, 1899; Greenacre, 1949 ve Greenson, 1958.
10- Yalman, 1922. Afetinan (1971, s.4) Mustafa'nın törenle dini okula gitmesinin ertesi günü yeni tarz okula kaydedildiğini yazmıştır. Ayrıca bu olayın Mustafa Kemal'de derin bir iz bıraktığına şahit olmuştur.
11- Akşam, 13 Aralık 1938.
12- Scholem, 1973.
13- Yalman, 1922.
14- Atay, 1980, s. 21; Paruşev, 1973, s. 30.
15- Yalman, 1922.
16- Yalman, 1922.

BÖLÜM 3

Ergenlik Dönemi ve Mustafa'dan Mustafa Kemal'e Geçiş

Artık on iki yaşında olan Mustafa, annesinin isteğine karşı gelerek Selanik'teki Askeri Rüştiye'de eğitim görmeye başlamıştı. Bu okulla birlikte annesinin evindeki dünyadan çok farklı, yeni bir dünyaya girmişti. Askeri Rüştiye'de aldıkları eğitim sayesinde subay olma yolundaki gençler, okuma yazma bilen seçkin bir zümreden sayılıyorlardı. Emir alıp vermek üzere eğitilirken, genç yaşamları sıkı bir düzene giriyordu. Öğretmenleri ordudaki subaylardı ve yaşadıkları çevre neredeyse tamamen çekici üniformalar giyen erkeklerden oluşuyordu. Mustafa ile annesi arasındaki ilişkide bir soğukluk gelişmeye başladı.

İnsanların ergenliğe geçiş dönemlerindeki psikolojileri hakkında elimizde pek çok bilgi var. Bu devrede kişi bilinçdışında çocuklukta kendisi için önemli olan insanların, örneğin anne ve babanın imajlarını gözden geçirerek, bu imajları gerçeğe daha uygun bir şekilde görmeye çalışır.[1] Bu süreçle birlikte onlara olan bağlılığı değişir ve dış dünyada idealize edecek başkalarını bulmaya çalışır. Bu dönemde Mustafa'nın genç kızlara âşık olması şaşırtıcı değildir. Emine ve Müjgan isimli iki kıza âşık olduğu hakkında bilgimiz var. Müjgan'la ilgili çok şey bilmiyoruz.[2] Tahminimize göre Müjgan'dan daha önce ilgilendiği Emine ise 1964'te yetmiş yedi yaşındayken, *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarından Y. Çetiner ile bir

röportaj yapmıştır[3]. Bu röportajdan Emine'nin gençliğinde Mustafa'nın komşusu olduğunu ve Mustafa'dan en az dört yaş küçük olduğunu biliyoruz. Emine, Mustafa'nın diğer çocuklardan farklı olmasından ve dış görünüşüne verdiği önemden ne kadar etkilendiğini anımsar. Çocuksu fantezilerinde Mustafa'nın padişah olması beklentisi vardır. İkisinin de aşk olduğunu düşündüğü duygular, anladığımıza göre biri sekiz diğeri on iki yaşındayken başlamış olsa da, ergenlik çağında Müslüman adetleri nedeniyle buluşmaları zorlaşmıştı. Emine, üniformalı Mustafa'yı, Askeri Rüştiye'den diğer çocuklarla birlikte evinin önünden geçerken pencereden görebiliyordu.

Yetişkinliğinde Atatürk, Emine türküsünü çok sevdiğini belirtmiş, *"Her erkeğin gönlünde bir Emine vardır!"* demiştir. Emine'yle olan ilişkisi muhtemelen ergenlik devresine özgü, platonik, idealleştirilmiş, rüya gibi bir durumdu. Ancak yine de kendisi on üç yaşındayken dul annesi yeniden evlendiğinde hissettiği acıyı hafifletmeye yaramamıştır.

Henüz yaşı çok ilerlememiş ve güzel bir kadının yeniden evlenmek istemesinin altında yatan bütün diğer sebepler bir yana, Zübeyde'nin ikinci evliliği aynı zamanda ekonomik bir zorunluluktu. Ali Rıza'nın ölümünden sonra geçimini düşük bir maaşla sürdürmek zorunda kalmıştı. Bu arada eğer Naciye, Zübeyde'nin ikinci evliliğinden önce ölmüşse -ki öyle görünüyor- Naciye'nin kaybının Zübeyde'de yarattığı psikolojik durumu da göz önünde bulundurmalıyız. Büyük olasılıkla da kendisiyle evlenmek isteyen ilk talibi kabul etmişti. Ragıp adındaki bu kişi, otuz iki-otuz üç yaşlarındaydı ve Selanik'e yeni gelmişti. Tütün fabrikasında memurluk yapıyordu. İlk eşi öldüğünde iki ya da üç çocuğuyla yalnız kalan Ragıp,[4] içgüveysi olarak gelinin evine taşınmıştı.

Zübeyde'nin Mustafa'nın ergenliğe geçiş dönemine rastlayan yeni evliliği Mustafa'yı son derece öfkelendirdi. Ergenlik psikolojisine bağlı olarak annesinin yas tutan ve kaygılı anne boyutuyla içiçe geçmiş dindar yanından kurtulmayı arzula-

masına rağmen, paradoksal bir biçimde annesinin dünyasında "bir numara" olma arzusu sarsılmış oldu. Bilinçdışında kendisi annesinin kurtarıcı/onarıcısı olacaktı. Fakat anne, askeri okula gidip kendisini psikolojik olarak terk eden oğlunu bırakmış ve başka birini bulmuştu. Mustafa annesinin tekrar evlenmesini kabul edemezdi. Mustafa Kemal, evlilik karşısında duyduğu öfkeyle annesini ve yeni eşini korkutabileceği bir silah aradı. Neyse ki bu silahı bulduğunda ikisi de ulaşamayacağı bir yerdeydiler.[5] Atatürk daha sonra evlat edindiği kızlarından Sabiha Gökçen'e, kitaplarını bir çuvala koyup annesinin evinden nasıl kaçtığını anlatmıştır.[6] Mustafa, kocası gümrük bürosunda katip olan bir kadının yanına taşınır. Bu defa annenin gönlünü yapamadan erkeklerin, (babanın ve Şemsi'nin) modernleşmiş dünyasına sarılır.

Askeri Rüştiye Mustafa'nın en iyi yönlerini öne çıkardı. O sırada, "bir numara" olmasını talep eden kendilik kavramının muhtemelen belirginleşmiş olduğuna inanıyoruz. Yakışıklı, hoş görüntüsünün, savunmacı bir biçimde abartılı kendilik kavramının talepleriyle gerçeklik arasında uyum sağlaması gibi, zekâsı da yaşıtlarından hatta büyüklerinden üstün olma arzusunun getirdiği talepler için benzer bir çözüm sağlıyordu. Mustafa başarılı olduğu matematiğe ilgi duymaya başladı. Daha sonraları Atatürk'ün matematik öğretmeniyle olan ilişkisi üzerine sözleri, genç Mustafa'da gelişmekte olan abartılmış kendilik kavramını yansıtır: *"Az zamanda bize bu dersi veren öğretmen kadar, belki daha ziyade bilgi sahibi oldum."* Dersler hakkında sorular yazıp matematik öğretmenine götürmekte ve öğretmen de yazılı olarak cevap vermektedir. Atatürk öğretmeninin, "ciddi bir adam" olduğunu anımsar. Öğretmenin adı da Mustafa'dır. *"Sınıfta birinci ikinci tanımıyordu. Bir gün bize 'Aranızda kendine kimler güveniyorsa kalksınlar, onları müzakereci* (tartışmacı) *yapacağım' dedi. Evvela tereddüt ettim. Ayağa öyleleri kalktı ki, ben kalkmamayı tercih ettim. Bunlardan birinin müzakeresi altına girdim. Müzakerenin ortasında tahammülüm son dereceye geldi. Ayağa kalkarak 'Ben bundan iyi yaparım' de-*

dim. Bunun üzerine hoca beni müzakereci yaptı. Eski müzakereciyi de benim müzakerem altına verdi".[7]

Ahmet Emin'le yaptığı röportajda Atatürk, kendisine "olgunluk, tamlık, erginlik" anlamına gelen Kemal adını da matematik öğretmeninin verdiğini anımsar. *"Bir gün bana dedi ki 'Oğlum senin de ismin Mustafa benim de. Bu böyle olmayacak. Arada bir fark olmalı. Bundan sonra adın Mustafa Kemal olsun...'. O zamandan beri ismim filhakika 'Mustafa Kemal' kaldı".*[8]

Şevket Süreyya Aydemir, Volkan'la 1974'te yaptığı bir görüşmede Atatürk'ün Kemal adını alışının farklı bir hikâyesi olduğunu aktarmıştır. Görünüşe göre sınıfta Mustafa adında bir başka öğrenci vardır, yetişkinliğinde armatör olmuş ve İstanbul'da yaşamıştır. Öğretmen Mustafa'ya, kendisiyle değil diğer öğrenciyle karışmaması için Kemal adını vermiştir. Bu hali doğruysa Atatürk'ün abartılı kendilik kavramı, kendisini olumlu bir ışıkta öğretmenle karşılaştıracak şekilde olayı farklı bir şekilde hatırlamasına yol açmış olmalıdır. Kemal adı Mustafa'nın kendilik algısına uygun düşüyordu. Bu adı kabul etti, "kusursuz" kişi olarak askeri bir kariyer sahibi olmaya girişti ve kendi tarihinin, anavatanının tarihiyle birleşmesinin yolunu açtı.

Annesinden uzaklaşan Mustafa Kemal, askeri okulu bitirdiğinde bile onu görmeye gitmemiştir. 1895'te askeri idadide (lise) eğitimine devam etmeye hazırdı. Matematik öğretmeni Mustafa dahil bazı öğretmenleri, İstanbul'daki Kuleli Askeri İdadisi yerine Manastır Askeri İdadisi'ne başvurmasını önerdiler. Sınava girip kabul edilince, on dört yaşında Selanik'ten ayrılıp Manastır'a gitti. Burada askeri okulda yatılı olarak okuyacaktı.

Bugün Selanik gibi Manastır da Türkiye sınırlarının dışında, Makedonya'dadır. Mustafa 1895'te Manastır Askeri İdadisi'ne başladığında, şehir Osmanlı İmparatorluğu için stratejik önem taşıyan Rumeli eyaletinin merkeziydi. Sıradağlar arasındaki geniş bir ovada kurulu olan Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanistan ve Arnavutluk'la olan sınırlarını

gözetiyordu. Sırbistan ya da Bulgaristan'da çıkan sorunlarda Manastır şehri önemli rol oynuyordu. Makedonya Osmanlı topraklarında, özellikle de Balkanlar'da esen milliyetçilik rüzgârlarından etkilenen bir yerdi. Makedonya'daki Rumlar ve Slavlar'dan gelen taleplerle onlara yönelik şikâyetler evinden uzaklaşan on dört yaşındaki bir çocuk için heyecan verici, canlandırıcı, gergin bir ortam yaratmış ve annesinden uzaklaşmasının içinde yarattığı duyguları inkâr etmesine yardım etmiş olmalıdır.

Annesinin yeniden evlenmesi üzerine ilişkilerinde ortaya çıkan soğukluk devam ediyordu. Türk kültürü ve geleneklerinde büyüklere saygı göstermek önemli bir yere sahip olmasına rağmen Mustafa Kemal yaz tatillerini geçirdiği Selanik'te çoğu zaman annesini hiç görmüyordu. Kız kardeşi o zamanlarda onun Emine'yle evlenmeyi düşündüğünü belirtir ancak bu düşünce bir sonuca varmamıştır.

Bu kez anne, oğlunun gönlünü almaya çalışmıştır. Ne zaman Mustafa Kemal ziyarete gelse, genç oğluyla eşi arasında bir rol değişikliği yaratıyor, kocasının, oğluna karşı saygılı davranmasını sağlıyordu. Örneğin Mustafa Kemal odaya girdiğinde kocasından ayağa kalkmasını rica ediyordu. Bu, Türk davranış kalıplarının tamamen tersiydi. Ama sonuçta bu davranışın istenen sonucu verdiği, Mustafa Kemal'in üvey babasını kabul etmeye başladığı söylenir. Bununla birlikte, annesinin evinde kaldığı kısa izin dönemleri dışında Mustafa Kemal, üvey babasıyla aynı çatı altında yaşamamıştır.

Mustafa Kemal'in annesi ve üvey babasıyla barışması bazıları ömür boyu dostu olacak okul arkadaşlarıyla ilişkilerini sağlamlaştırdığı bir döneme denk gelir. Selanik'te tanıştığı bu insanlarla Manastır'daki ortak deneyimleri sonucunda yakınlaştı. Bu dostların arasında Nuri (Conker) ve Salih (Bozok) de vardı.[9] Bu dönemdeki yakın arkadaşlarının tümü Mustafa Kemal'le olan anılarını yayımlamışlardır. Yetişkinliklerinde çoğu Atatürk'ün çevresinde olmuştur. Yetişkin Mustafa Kemal'in her sahnenin merkezinde yer aldığını, takipçilerini

kendisinin uzantıları olarak gördüğünü biliyoruz, görünüşe göre gençliğinde de bu eğilime sahipti.

Manastır'daki okul arkadaşları arasında sonradan Jön Türkler'in önemli bir sözcüsü olacak heyecanlı bir genç, Ömer Naci de vardı. Manastır'da genç Ömer Naci zamanını şiir yazmakla geçiriyor, çoğu zaman yazdıklarını Mustafa Kemal'e okuyordu. Bir gün Mustafa Kemal'den kendisine ödünç bir kitap vermesini istedi ama verilen kitaplardan hiçbirini beğenmedi. Bu durum Mustafa Kemal'in canını oldukça sıktı. Görünüşe göre hiçbir alanda ikinci olmayı kabul edemiyordu. O dönem edebiyat üzerine çalışmaya başlamış, şair olmayı denemiştir. Yazdığı şiirlerden geriye kalan bir örnek bulunmamaktadır. Daha sonra öğretmenlerinden birinin kendisini şiir yazma hevesinden vazgeçirdiğini hatırlar. "*Maahaza* (bununla birlikte) *güzel yazmak hevesi bende baki kaldı*" yorumunu yapmıştır.[10]

Şiire olan ilgisi kısa zamanda yerini daha ilgi çekici siyasi tartışmalara ve hitabet tarzı denemelere bıraktı. Değiştirerek yazdığı Namık Kemal'e ait birkaç dize vardır. Yeni filizlenen Türk milliyetçiliğinin şairi olan Namık Kemal, Mustafa'nın çağdaşları arasında özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu düzeltmek için bir rehber arayan genç subay ve öğrenciler arasında rağbet görüyordu. Namık Kemal'in şiirleri, oyunları ve makalelerinde geleneksel İslami değerleri, Batı'dan gelen toplum, devlet ve kültür hakkındaki yeni fikirlerle harmanlamaya çabalayan bir ses buluyorlardı.

1840'ta Tekirdağ'da aristokrat bir Osmanlı ailesinin oğlu olarak dünyaya gelen Namık Kemal Osmanlı bürokrasisi içinde hizmet vermişti. Türkçe, Arapça, Farsça bilgisi üzerinde yoğunlaşan geleneksel eğitimine ek olarak aldığı özel dersler sayesinde Fransızca da biliyordu. Batılı görüşleri ve yazıları Osmanlı hükümetinin dikkatini çekince 1867'de Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. Londra, Paris ve Viyana'da yaşadıktan sonra 1871'de İstanbul'a döndü. En çok bilinen ve milliyetçilik ve liberalizmi savunan eseri "Vatan Yahut Silis-

tre" 1873'te İstanbul'da sahneye konunca, Osmanlı hükümeti tarafından Kıbrıs'a sürgün edildi. Affedilmesinden önceki 38 aylık süreyi Kıbrıs'ta sürgünde geçirmiş ve 48 yaşında hayatını kaybetmiştir. Namık Kemal'in sürgünde yaşadığı zindan günümüzde Kuzey Kıbrıs'ta Gazi Magusa'da bir müze haline getirilmiş bulunmaktadır.

Namık Kemal'in eserlerine sinmiş vatanseverlik duygusu Mustafa Kemal'de hassas bir noktayı uyandıracaktı. Namık Kemal'in en tanınmış dizelerinden biri umutsuz bir sahneyi betimliyordu:

"...Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini
Bulunmaz kurtaracak bahtı kara maderini"

Mustafa Kemal son dizeyi şöyle değiştirecekti:

"Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini"

Mustafa Kemal bilinçdışı fantezisindeki kurtarıcı/onarıcı duygularını bu dizeyi değiştirmekle de dile getirecekti.

Üçüncü Bölüm Dipnotları

1. Doğumdan itibaren her çocuk, yaşı ilerler ve psikolojik olarak gelişirken, psikanalistlerin çeşitli yönlerden inceledikleri bazı basamaklardan geçer. Bu kitabın ilk iki bölümünde Mustafa'nın annesinden psikolojik olarak ayrılmakta karşılaştığı güçlüklerle baş etmek için bulduğu onarıcı/kurtarıcı bilinçdışı fantezisini anlattık. Bir erkek çocuk 3-5 yaşlarında iken (psikanalistler bu devreden Ödipal devre olarak söz ederler) önce babası ile annenin sevgisi için rekabete girer ve her şey yolunda giderse, sonunda baba ile özdeşim yapar. Daha önce, Mustafa Ödipal devredeyken alkole yönelen ve sağlığını kaybeden babasının idealleştirilmiş yönü ile değersizleştirilmiş yönünü birleştirmede zorluk çekmiş olabileceğini yazmıştık.

Ödipal devrede Mustafa babanın idealleştirilmiş yönü ile özdeşim yaparak, onarıcı/kurtarıcı bilinçdışı fantezisini canlı tuttu. Anneden psikolojik olarak ayrılamadığı için, annenin ideal anne imajını babanın ideal imajı ile yan yana tuttu ve gençliğinde, kendisi için ideal baba ve anneyi simgeleyen kişiler aradı. Daha sonra ideal baba ve anne imajlarını kendi içine aldı. Sonunda yeni Türkiye için ideal ata ve ana olacaktı. Babasının değersizleşmiş yönünü ise annesinin boğucu yönü ile birleştirerek bu imajı sevmediği hükümdar ve devlet adamları üzerinde dışsallaştıracaktı. (Bkz. Atatürk'ün iç dünyasını psikanalitik yönden inceleyen yazısı, Volkan, 1981.)
Ergenlik dönemindeki genç, Ödipal uğraşılara geri döner ve bu defa bu uğraşılara yeni bir yön verebilir veya eski yönleri kuvvetlendirebilir (Blos, 1979). Mustafa çocukluğunda geliştirdiği savunma/uyumu ergenlikte pekiştirdi (Volkan, 1981). Bu pekiştirmede annesinin kendisi 13 yaşındayken yeniden evlenmesinin büyük bir rolü olduğunu düşünüyoruz.

2. Atay, 1980.
3. Çetiner, 1964. Anılarında ufak tefek tutarsızlıklar bulunur, çünkü söylediği yaşına göre Mustafa Kemal'den altı yaş küçük olmalıdır.
4. Atay, 1980, s. 19.
5. Celal Bayar'dan duyduğu bu olayı Şevket Süreyya Aydemir, Volkan'a anlatmıştır.
6. Gökçen, 1974.
7. Yalman, 1922.
8. Yalman, 1922.
9. Selanik ve Manastır günlerinden arkadaş kaldığı diğer kişiler arasında Fuat (Bulca) ve İsmail Hakkı (Kavalalı) da vardır. Fakat o günlerde görüştüğü akrabalarının büyük kısmı ile ilişkilerini devam ettirmemiştir. 1975 yılında Volkan'ın konuştuğu Atatürk'ün akrabalarından olan bir kişi, Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olduğu dönemde akrabalarından bazılarının İstanbul sokaklarında süt satarak geçinmekte olduğunu anlatmıştır.
10. Yalman, 1922.

BÖLÜM 4

Gençlik Dönemi, Politik İdeolojilerle Tanışma ve Manastır'dan İstanbul'a Gidiş

Mustafa Kemal Manastır'da iç ve dış dünyasını geliştirmeye devam etti. Öğretmenlerinin önerisiyle şair olmaya duyduğu ilgiden vazgeçtikten sonra kendini Fransızcasını ilerletmeye vermişti. Fransızca hocası bu dili öğrenemediği için birkaç kez onu sertçe uyarınca, bu davranışa kırılan Mustafa Kemal Fransızca öğrenme çabalarını ikiye katladı. Selanik'e iznini geçirmek üzere geldiğinde özel kursa giderek ders aldı. Bir başka arkadaşı, tahminen Mustafa Kemal'den birkaç ay büyük olan ve Fethi olarak anılan Ali Fethi (Okyar) Fransızcada başarılıydı ve bu konuda Mustafa Kemal'e yardım etti. Aynı zamanda Fethi geleceğin liderini siyasal ideolojilerle t nıştıran biri oldu.[1] Fransızcasının gelişmesi ile birlikte Fethı onu Rousseau, Comte, Voltaire, Desmoulins ve Montesquieu gibi yazarların düşünce dünyasına soktu.

Mustafa Kemal'in fiziksel gelişimi entelektüel gelişimiyle başa baş gidiyordu. Manastır'da yakışıklı bir delikanlıya dönüşmüştü. Titizlikle ütülenmiş üniformasını kusursuz bir biçimde giyiniyor, ince bir bıyık bırakıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda bıyık ve sakal erkeklikle yakından ilişkili unsurlardı. Mustafa Kemal ve arkadaşları tatildeyken sık sık Selanik'in Türk mahallelerinin dışındaki bölgelerine giderlerdi. Limanın yanındaki mahalle genellikle Rumlar tarafından işletilen kafeleri ve tavernalarıyla ünlüydü. Ortam Türk

Müslüman mahallelerindekinden çok daha serbestti. Peçesiz kadınlar şarkı söyleyip dans ediyor, erkeklerle aynı masada oturuyorlardı. Mustafa Kemal bu ortamdan zevk alıyor, eğlenceye katılıyordu. Gece kulüplerine giden kadınlar onu karşı konulmaz derecede çekici buluyorlardı. Mustafa Kemal de duygusal anlamda hiçbirine bağlanmadan tekliflerine karşılık veriyordu. Yaşamının bu döneminde, daha yirmi yaşına bile girmemişken kovalayan olmaktan çok kovalanan, veren değil alan kişiydi.

Yoğun çalışma ve aynı derecede yoğun izin dönemleriyle geçen askeri lise öğrencisinin hayatı gerçek dünyadan kopuk değildi. Yunanları, Sırpları ve Bulgarları tutuşturan ulusal özgürlük hareketlerinin her an silahlı bir ayaklanmaya dönüşme tehlikesi vardı. 1896'da Yunanlarla Osmanlıların karşı karşıya gelmesiyle Makedonya karıştı. O sırada Osmanlıların idaresi altında bulunan Girit'te Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak için isyan başladı. Adadaki Yunanlar Atina'daki Yunan hükümetinin askeri ve diplomatik desteğini alıyordu. Avrupa'da büyük güçler bir yandan Sultan Abdülhamit'i adada bir reform programını kabul etmesi için sıkıştırarak, bir yandan da Yunan hükümetinin Girit'teki isyancıları açıkça desteklemesini engelleyerek diplomatik krizden çıkma yolu ararken, gerginlik yıl boyunca tırmanmaya devam etti. Girit'teki durum Makedonya'daki Rumların da Osmanlılara ve Bulgarlara karşı örgütlenmeleri için bir işaret oldu.

Şubat 1897'de Girit'te durum çok kötüleşmişti. Müslümanlarla Hıristiyanlar karşılıklı bir katliama giriştiler. Adadaki Yunan konsolosu Atina'ya, destek isteyen bir telgraf çekti. Yunan başkentindeki müdahale yanlısı gösteriler hükümeti destekleyici bir tutum takınmaya zorladı ve 13 Şubat'ta Yunan kuvvetleri Girit'e çıktı. Subayların çoğu, ulusal güçleri harekete geçirerek Hellenizm'i güçlendirme amacı taşıyan gizli bir örgüt olan *Ethnike Hetaira* üyesiydi. Teselya, Epir ve Makedonya örgütün eylem alanı içindeydi. Amaçları Osmanlıları bulundukları yerlerden sürerek yerlerine Yunanları ve

Yunan hükümetini yerleştirmekti. *Ethnike Hetaira* kendi "gönüllü" gücüne sahipti. Hükümet tarafından silahlandırılıyor, Osmanlı sınırında konuşlanıyordu. Örgüt Teselya'ya savaş düzenindeki düzenli birlikleri yerleştirmesi ve Türklere karşı harekete geçmesi için hükümete baskı da yapıyordu. 15 Mart'ta Yunan ordusuna tam seferberlik emri verildi. Savaş yaklaşmıştı.

Burada Yunanların "Megali İdea" olarak bilinen politik doktrininin uygulanışını görüyoruz. Megali İdea kaybedilen toprakların geri alınması üzerine kurulu bir Yunan doktrini olup, bu şekilde Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın ardından ulusun yeniden doğuşu için tüm Eski Bizans toprakları kurtarılmış olacaktır.[2]

Türklerin Konstantinapolis'i (İstanbul'u) ele geçirdiği tarih olan 29 Mayıs 1453, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans İmparatorluğu ile yer değiştirdiği ve bir çağın bitip başka bir çağın başladığı tarihtir. O günlerde insanlar genel olarak tarihin seyrinin Tanrı'nın ellerinde olduğuna inanıyordu. Konstantinapolis'in "kafir" Türklerin eline düşmesi "dünyanın her yerindeki Hıristiyanların günahları"na karşılık Tanrı'nın bir cezası olarak görüldü.[3] Konstantinapolis'in kaybı, geçmiş zamanlarda Kudüs'ün Selçuklu Türklerine geçmesi ile açılan yaraları yeniden kanattı ve iki kaybın etkileri birleşti. Haçlı Seferleri boyunca Kudüs yeniden kazanılmış ve tekrar kaybedilmişti, şimdi Konstantinapolis yenilgisinin yarattığı duygu sadece derin bir çaresizlikti. Hıristiyanlar, özellikle de Yunanlar arasında Konstantinapolis'in kaybının yarattığı travmadan kaçmak için bu kaybı inkar etme arzusu, Türklerin bu şehirde hâlâ varlıklarını sürdürüyor olmaları sebebiyle tam olarak hayata geçememekteydi. Kaybı geriye döndürme isteği kendini, başka bir Haçlı Seferi'nin hazırlıkları ile ilgili söylentilerde ortaya koymakta fakat bunlar söylentiden öteye gidememekteydi.

Toplumda Konstantinapolis'in kaybının yası yaşanamamıştı. 1453 Temmuz'unda geleceğin Papa'sı olacak olan Ae-

neas Sylvius Piccolomini, Papa V. Nicholas'a Türklerin Homer ve Plato'yu ikinci kez öldürdüğünü yazmıştır.[4] Konstantinapolis'in düşmesinden birkaç yıl sonra Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanlar arasında değişikliği inkar eden ve gideni geri getirme vaatleri içeren şarkılar söylenmeye başladı. Şarkılarda "*yeniden, zamanla yeniden, onlar* (kaybettikleri) *bizim olacak*" diyorlardı. Megali İdea'nın tohumları yavaş yavaş atılmaya başlanmıştı.[5]

Gerçekte Megali İdea, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Yunanların ideolojisinin ismi haline gelmiştir ancak Yunanlar bu politik ideolojinin kökenini Konstantinapolis'in kaybına doğru uzatırlar. Oysa ki Orta Çağ'dan Yunan Bağımsızlık Mücadelesi'ne kadar (1821-1833) tek bir ulus haline gelmemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında iken kendi dinlerini, dillerini ve kültürlerini yaşamaya devam etmişler, *Rum* (Roman) olarak adlandırılmışlar ve "Osmanlı İmparatorluğu içindeki Türk olmayan en önemli unsur" haline gelmişlerdir.[6] Bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Hellenizm'e tutunmuşlardır.

Yaklaşık kırk yıl boyunca Spyridon Zambelios ve Nikolas Politis gibi vatanseverlerin etkisiyle Hellenizm'le yaşadıktan sonra Bizans'ın kültürel mirası yavaş yavaş Yunanların geniş grup kimlikleri içine girmiş[7] ve Hellenizm'le birleşmiştir. Bu gelişmeyle birlikte Megali İdea paylaşılmış irredantist bir politik ideoloji haline gelmiştir. Megali İdea kilisede değil, entelektüellerin zihinlerinde gelişmiştir; "bununla birlikte kurumların en merkezi olanı ve güçlüsü olarak kilise bu ideolojinin gelişiminde çok önemli katkılara sahiptir".[8]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki toprakları Megali İdea'nın başlattığı olaylarla çalkalanırken, bu olayların en derin duygularla yankı bulduğu yerlerden biri Manastır'dı. Önemli bir askeri merkez olan Manastır'da seferberlik bütün hızıyla devam ederken, asker toplama, örgütlenme ve birliklerin görev yerlerine gönderilmesi işlemleri sırasında

Mustafa Kemal ve bir arkadaşı gönüllü müfrezelerin arasına katılmak isterler ama öğrenci oldukları anlaşılınca geri gönderilirler.

Düzenli Yunan birlikleri 17 Nisan'da Osmanlı sınırına konuşlandı, ilişkiler kesilerek Osmanlı İmparatorluğu savaş açmaya zorlandı. Yunan girişimi en başından beri çılgıncaydı. Ne insan ne silah gücü bakımından Osmanlılarla boy ölçüşebilecek durumda değillerdi. Almanlar tarafından kısa süre önce yeni silahlarla donatılmış ve eğitilmiş Osmanlı ordusu, Yunanları geri püskürterek Yunan topraklarına girdi. İki hafta içinde moral bakımından çöken Yunan ordusu tam bir yıkımın içindeydi. Yunanistan'ın toptan yenilgisi Ortadoğu'daki diplomatik dengeleri bozabilirdi. Büyük Güçler buna izin vermeye hazır değillerdi. Diplomatik manevralardan sonra 19 Mayıs 1897'de ateşkes ilan edildi. Barış görüşmeleri yaz boyunca devam etti ve ancak Eylül'de bir sonuca ulaştı. Aralık ayında da barış anlaşması imzalandı. Almanya ve Rusya'nın baskısıyla Padişah, savaş alanında kazandıklarından ve umduğundan çok daha azını kabul etmek zorunda kaldı. Yunanistan büyüme hayalleriyle girdiği savaştan ancak Avrupa güçlerinin desteğiyle yara almadan çıkabilmişti. Büyük Güçler arasında rekabet ne olursa olsun Müslümanlardan alınan toprakları ellerinden kaçırıp tekrar Osmanlı Türklerinin eline geçmesine izin veremezlerdi.[9]

Halkın çoğunun gözünde imparatorluğu kendi bedeninde somutlaştıran II. Abdülhamit kendini son derece tehlikeli bir konumda buldu. İmparatorluğu iç ve dış düşmanlara karşı savunmak için Osmanlı toplumuna ve kurumlarına her açıdan temas eden geniş çaplı bir reform ve modernleşme programına girişti. Reform sürecinden en çok etkilenen kurumların başında ordu geliyordu. Eğitim sistemi gözden geçirildi, başta Almanya olmak üzere yurtdışından yabancı eğitmenler getirildi, pek çok genç Osmanlı subayı ufuklarını genişletmeleri için ülke dışına gönderildi. Büyük Güçler'den birkaçı

Osmanlılara reform girişiminde yardım ederken aynı zamanda azınlıkların koşullarının iyileştirilmesi için Abdülhamit'e sürekli bir baskı uyguluyorlardı. Dahası imparatorluk, Doğu Sorunu olarak bilinen ve kendi varlığını doğrudan ilgilendiren uluslararası bir diplomatik oyunda seyirci konumuna düşürülmüştü.

İmparatorluğun mümkün olduğu kadar geniş bir bölümünü elinde tutmaya çalışan II. Abdülhamit, hem modernleşme süreci konusunda hem de imparatorluğun içişlerinin yönetiminde giderek daha baskıcı olmaya başladı. Despotluğu onu, imparatorluğu bir arada tutmaları için güvendiği genç subaylar sınıfı ve askeri eğitim sistemindeki öğrencilerle karşı karşıya getirdi. Yeni yeni ortaya çıkan bu seçkin asker sınıfı Batı'nın anayasal tarihinin gelişimini okumuş, özellikle de İngiliz siyasi kurumlarını ilk elden iş başında görmüş ve Padişah'ın siyasi baskısına karşı hoşnutsuzluk göstermeye başlamıştı. Abdülhamit'in Osmanlı toplumunun neredeyse her yönünü sıkı bir denetim altında tutması göz önüne alındığında, muhalif seslere fazla seçenek kalmıyordu. Bazıları Avrupa başkentlerine gönüllü olarak sürgüne gitti ve Padişah'ın emriyle sürülen diğerlerinin arasına karıştı. Kimileri Padişah'ın denetimindeki topraklarda kalarak siyasi eylemleri tartışmak ve örgütlemek için gizli gruplar oluşturdular. Ordudakiler Abdülhamit'in muhbirlerinin gruplarına sızmasından korkarak kışlalar ve yatakhanelerde toplanıp tartışıyordu. Çocukluklarından itibaren Padişah'ın kişiliğine saygı göstermek, onu adeta bir baba gibi görmek üzere yetişmiş çoğu Osmanlı için zor zamanlardı.

Mustafa Kemal de bütün bu siyasi olaylardan etkileniyordu. Manastır'da öğrenciliğine devam ederken Padişah'ı tahttan indirmek için bir girişim yapıldı. Bu hareketin başını İstanbul'daki **Mekteb-i Tıbbiye**-i Askeriye-i Şahane'nin (Askeri Tıbbiye Mektebi) öğrencileri çekiyordu. 1889'da

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk devrimci topluluğu kurmuşlar, 1896'da başarısız bir askeri darbe gerçekleştirmeye çalışmışlardı. Mustafa Kemal ve arkadaşları doğrudan işin içinde değillerdi ancak bu olayın okulda çok konuşulduğu kesindir.

On sekiz yaşındayken, Mart 1899'da Mustafa Kemal, Manastır'daki eğitimini tamamlayarak Harbiye Mektebi'ne girmek üzere İstanbul'a gitti. Tıbbiye'nin devrimci etkileri Harbiye Mektebi'ne de ulaşmıştı. Harbiye Mektebi'ndeki yıllarına dair şöyle diyordu:

> *"Harbiye senelerinde siyaset fikirleri baş gösterdi. Vaziyet hakkında henüz nâfiz (içe işleyen) bir nazar hâsıl edemiyorduk. Sultan Hamit devri idi. Namık Kemal Bey'in kitaplarını okuyorduk. Takibât sıkı idi. Ekseriyetle ancak koğuşta, yattıktan sonra okumak imkânını buluyorduk. Bu gibi vatanperverâne eserleri okuyanlara karşı takibât yapılması, işlerin içinde bir berbatlık bulunduğunu ihsas ediyordu (sezdiriyordu). Fakat bunun mahiyeti gözlerimiz önünde tamamıyla tebellür etmiyordu (belirmiyordu)".*[10]

Memleket yönetiminde *"fenalıklar olduğunu"* fark ettiği bu dönemde Mustafa Kemal, keyif aldığı zevklerin kendisine kolayca sunulduğu bir şehirde, cinsel açıdan faal, güçlü kuvvetli bir delikanlıydı. Uzun vadede Harbiye Mektebi'nde ikinci yılını 460 kişilik sınıfta yirminci, üçüncü yılını 459 kişilik sınıfta sekizinci olarak bitirmiş olsa da Mustafa Kemal, her zevke hitap edecek bir şey sunan Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da ilk yılında "gençlik hayallerine" tutulmuştur.[11]

Mustafa Kemal'in gençlik hayalleri olarak tanımladığı dönem, geceleri uyumakta zorluk çekme dahil depresyon benzeri belirtileri de içermekteydi. Muhtemelen abartılı kendilik kavramı, başkentte kendisini sürdürecek sağlam yollar bulamıyordu. "Birinci olma" ve "hayran kalınma" ihtiyaçlarını karşılayabileceği kaynaklara ihtiyaç duyuyordu. İstanbul onun için kimseyi tanımadığı yeni bir şehirdi ve bu ihtiyaç-

larının kolayca karşılanmaması özsaygısına bir darbe indirmişti.

Mustafa Kemal'in bu psikolojik durumu az kalsın Harbiye Mektebi'ndeki ilk yılında sınıfta kalmasına yol açıyordu. Emekli bir generalin oğlu olan Ali Fuat (Cebesoy) Mustafa Kemal'in bu psikolojik zorluktan çıkmasına yardım etti. Onu babasıyla tanıştırdı. General, oğlunun arkadaşını çok sevdi ve Selanik'ten gelen bu taşralı gence evini açtı. Oğlu da Mustafa Kemal'e İstanbul'un görülecek yerlerini gezdirdi. Mustafa Kemal'i rakı keyfine alıştıranın da Ali Fuat olduğu söylenir.

Mustafa Kemal bir kez daha hayatını düzenlemiş görünmektedir. Kendisine ilgi gösteren ideal bir baba bulmak içindeki, kendisini hünerli bir manevrayla yas tutan ve sürekli kaygı yaşayan annesinden ayıran baba ve modernleşme için mücadele eden Şemsi'nin imajlarını yeniden canlandırdı. Olasılıkla kadınları yastan ve kaygıdan kurtarmanın bir simgesi olan fazlasıyla hareketli cinsel yaşamını bir kenara bıraktı.[12] Yine okumaya başlamış, Napolyon'a karşı güçlü ama aynı zamanda eleştirel bir ilgi duymuştur.

Padişah'ın baskıcı yönetiminden hoşnutsuzluk duymaya başlayarak, gizlice, elle yazılan bir gazete çıkaran ufak bir teşkilatın ön saflarında yer alır. Şemsi gibi, baskı uygulayanlara karşı isyan eder. Gazetenin yazılarını genellikle Mustafa Kemal yazmaktadır. Bir keresinde okul görevlileri gazetenin hazırlandığı odayı basmış ancak görünüşe göre suçlayıcı kanıtları görmezden gelmişlerdir. Mustafa Kemal'in Harbiye Mektebi'ni tamamlamasına izin verilmiş, yirmi bir yaşında piyade teğmeni rütbesiyle mezun olmuştur. Mezuniyetinden sonra çektirdiği üniformalı fotoğrafını annesine göndermiştir.

Harbiye Mektebi'nden başarıyla mezun olan Mustafa Kemal, yine İstanbul'da bulunan Erkan-ı Harbiye'ye girmeye hak kazandı. Artık üstün bir öğrenci olduğu kabul ediliyordu fakat henüz *en iyi* değildi. En iyiler arasından seçilmiş öğrenciler arasında bir başka öğrenciydi yalnızca. Harbiye Mektebi'ndeki ilk yılında eskiden yaşadığı depresif dönemleri arada sırada yine yaşıyordu. Etrafındakilere somurtkan davrandığı zamanlar oluyordu. Bazen sabahları zor uyanıyordu. Sonradan bunun nedenini anlayamadığını söyleyecektir. İsyan duygusu hissettiğini anımsasa da bunun neden kaynaklandığını kestiremiyordu. Atatürk bu dönemde sabahları uyanmakta güçlük çektiğini ve kendisinden *"daha mutlu ve şen"* sınıf arkadaşlarına gıptayla baktığını anlatır.[13]

Bu depresif belirtilerle birlikte kurtarıcı/onarıcı fantezileri devam etti; o, zor günler geçirmekte olan ülkenin kurtarıcısıydı. Gerçekte çevresine yalnızca, görünüşe göre hayranı ya da uzantısı olan kişileri topluyordu. Bir keresinde arkadaşlarıyla devlet için nasıl bir gelecek istediklerini hayal ederken Mustafa Kemal ilerideki hükümetindeki bakanlık ve liderlik konumlarını paylaştırmış, kendi rolü sorulduğundaysa, bu görevleri verenin kendisi olduğunu söylemişti.

1905'te Erkan-ı Harbiye'den, elli yedi kişilik sınıfında beşinci olarak mezun oldu. Yirmi dört yaşındaydı ve yüzbaşı rütbesi taşıyordu. O dönem İstanbul'un Beyazıt semtinde bir eve yerleşti. Ayrıca arkadaşlarıyla birlikte yakınlarda da bir ev tuttu. Burada toplanıyor, kitap okuyor, Padişah tarafından yasaklanmış kitapları ve ideallerini tartışabiliyorlardı. Bu etkinlikler kısa zamanda dikkat çekti. Bir gün askeri okuldan atılmış bir genç adam zorluk çektiği ve yardıma ihtiyacı olduğu hikâyesiyle yanlarına yaklaştı. Onu aralarına aldılar ancak sonradan bu kişinin muhbir olduğu ortaya çıktı. Mustafa Kemal, Ali Fuat ve diğerleri yakalanıp sorgulandı ve hapse atıldılar.

Bu olay askeri kariyerlerini tehlikeye sokmuştu fakat ordudan atılmak yerine imparatorluğun uzak köşelerine atan-

dılar. Mustafa Kemal bu noktada Selanik'i ziyaret etme özlemi çekiyordu. Burada bulunan annesine oğlundan kalan tek şey, yüzünün neredeyse yarısının uçları yukarı kıvrık gür bıyığının ardında gizlenmiş olduğu, subay üniforması içindeki fotoğrafıydı. Selanik'e gitmesi artık söz konusu değildi. Ali Fuat'la birlikte o sıralarda hâlâ Osmanlı hakimiyetinde bulunan Suriye'de konuşlanmış Beşinci Ordu'ya gönderildiler. Bir başka deyişle Şam'a sürgün olarak gönderildi. Mustafa Kemal'in özel hayatı, büyükbabasına da olduğu gibi, tarihsel olayların ördüğü bir ağa takılmıştı.

.

Dördüncü Bölüm Dipnotları

1. Paruşev, 1973, s. 38.
2. Markides, 1977; Herzfeld, 1986; Koliopoulos 1990.
3. Schwoebel, 1967, s. 14.
4. Schwoebel, 1967.
5. Young, 1969.
6. Tatsios, 1984, s. 9.
7. Politis, 1876, 1882; Zambelios, 1856.
8. Markides, 1977, s. 11.
9. Girit Padişah'ın idaresinde kaldı, fakat adaya bir Hıristiyan vali atandı. 1912'de Yunanistan adayı kendi topraklarına kattı.
10. Yalman, 1922.
11. Yalman, 1922.
12. Kinross, 1965.
13. Aydemir, 1969, 1.cilt, s. 77.

BÖLÜM 5

"Sürgün" Mustafa Kemal, Dış Dünyada "İdeal Baba" Arayışı ve Selanik'e Dönüş

Siyasi etkinlikleri nedeniyle Şam'a atanan Mustafa Kemal'in tek tesellisi Ali Fuat'ın da kendisiyle birlikte gönderilmiş olmasıydı. Şam'da benzer bir göreve tayin edilen bir başka subayla, Müfit (Özdeş)'le birlikte Mustafa Kemal ve Ali Fuat, Suriye'ye doğru yola çıktılar. Üç subay önce gemiyle Beyrut'a gittiler. İçlerinde sürekli olarak jurnalciler tarafından izlendikleri duygusunu taşımalarına rağmen, üç subayın birinci sınıf Beyrut yolculuğu olaysız geçmiştir. Avrupa'yla güçlü bağları bulunan geniş bir Hıristiyan Arap nüfusu barındıran Beyrut, özellikle rıhtım kafeleri ve eğlence yerleriyle Selanik'e benziyordu. Beyrut'a geldiklerinde onlardan önce Suriye'ye gitmiş ve Şam yerine Beyrut'a atanmayı başarmış iki sınıf arkadaşları tarafından karşılandılar. Bu subaylar onlara şehri gezdirdi ve onları iyi bir otele yerleştirerek, Beyrut'a atanmaya çalışmaları konusunda teşvik ettiler.

Birkaç gün sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları Beyrut'tan trenle Şam'a geçtiler. Ali Fuat'ın babası tanınmış bir asker ve paşaydı, bu nedenle Şam'daki komutan, emrindeki bu subayları dostça karşılamış, Ali Fuat'a babasının sağlığını sormuştu. Yeni görevlerinde başarılar dilemişti ancak bu tecrübesiz subaylar bile Beşinci Ordu'nun etkili bir savaş gücü olmaktan uzak olduğunu anlamıştı. Sokaklarda karşılaştıkları askerlerin kılık kıyafetleri bile bu konuda ikna olmalarına yetmişti.

Şam, tarihi bir Arap kentiydi ama İstanbul ve Selanik'te etkili olan değişiklikler henüz buraya ulaşmamıştı. Gözleri Batı dünyasına açılmış, kozmopolit bir nüfus yoktu. Burası Mustafa Kemal için ideal bir ortam değildi. İmparatorluğun sahip olduğu en modern okullarda eğitim görmüş olan Mustafa Kemal, öğrendiklerini aktarmaya hazırdı ancak Şam'da söyledikleriyle ilgilenen birini bulamayacağını hemen sezdi. Dahası, kendini cezasını çeken bir sürgün olarak görüyordu. Bu yabancı yerde hiçbir önemi yoktu. Üç gün sonra Ali Fuat valinin muhafızlığını yapan özel süvari birliğinde görev almak üzere Beyrut'a atanınca, Mustafa Kemal bir darbe daha almış oldu. Müfit ile birlikte küçük bir ev tutarak buraya yerleştiler. Beşinci Ordu'nun komutanları hâlâ şüphe altında olan Mustafa Kemal ve arkadaşıyla fazla ilgilenmemiş, onlara yerine getirmeleri gereken herhangi bir görev vermemişlerdi.

Bölgedeki süvari alayının ilgilendiği temel sorunlardan biri, yerel ayaklanmaları bastırmaktı. Bu tip olaylar yalnızca askeri hareket için değil, yağma için de birer fırsattı. O sırada Havran'daki Dürziler sorun çıkarıyorlardı. Askeri bir operasyon emredilmişti fakat Dürziler üzerine gönderilen kuvvette Mustafa Kemal ve Müfit'e yer verilmemişti. Gizli bir şeyler yapıldığını hisseden Mustafa Kemal ve arkadaşı atlarına binip kendi başlarına birliğe katıldılar. Üstleri kızgındı ama sessiz kalmaları koşuluyla baskına ve ganimet toplamaya katılabilecekleri söylendi. Mustafa Kemal, Osmanlı ordusundaki istismar ve yozlaşmaya bu kadar yakından tanık olmanın şokunu yaşıyordu. Müfit'e ganimetten pay önerildiğinde teklifi reddetti. Bu davranışı Mustafa Kemal'i çok memnun etti ve arkadaşını gerçek bir yoldaş olarak görmeye başladı. Kendisi ve yoldaşı bu yozlaşmış ortamın değil, geleceğin insanlarıydılar.

Bu ve benzer deneyimler Mustafa Kemal'i bir kez daha reform planları yapmaya yöneltti, yeniden gizli etkinliklere katılmaya başladı. Şam'da Hamidiye Pazarı'nda bir dükkanı olan bir adamla tanışmıştı. Bu kişi, devrimci etkinlikleri yü-

zünden okuldan atılıp Şam'a sürgün edilen eski bir tıp öğrencisi, Mustafa Efendi'ydi. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Mustafa Cantekin adını alacaktı. Mustafa Kemal ve Müfit, Mustafa'yla dost oldular. Mustafa onları Padişah'ı devirme yönünde çalışmaya teşvik etti. Bu sohbetlerden esinlenen Mustafa Kemal, Müfit ve Mustafa'yla beraber *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*'ni kurdu. Askeri görevi nedeniyle bölgedeki Beyrut, Kudüs ve Yafa gibi büyük şehirleri gezen Mustafa Kemal buralarda örgütün şubelerini kurmaya çalıştı. Ali Fuat ve bazı arkadaşları Beyrut'ta bir şube kurdular ancak örgüt daha fazla yaygınlaşamadı. Toplum yararına giriştiği bu etkinlikler ona dikkatini verebileceği bir alan sağlasa da Mustafa Kemal hâlâ uykusuzluk çekiyor, depresif ruh haliyle uğraşıyordu. Bağnaz Müslümanlığın hüküm sürdüğü Şam'da boğulduğunu hissediyordu. Bu boğucu ortamdan kurtarılması gerekiyordu.

Burada Mustafa Kemal'in hayatından aktaracağımız olaylar tarihsel çerçevede önemsiz olsa da, psikolojik anlamda çocukluğunda yaşadığı olayları nasıl yinelediğini göstermek açısından önemlidir. Mustafa çocukken dindar anneye teslim olarak dini bir okula gitmek zorunda kaldığında, onu annesinin baskısından kurtarıp yeni bir yöne sevk eden kişi babası olmuştu. Şam'da yaşadığı bu boğucu ortamdan kurtulabilmek için de bir kez daha kendisini kurtaracak bir kurtarıcıya, babasına, Şemsi'ye ve Ali Fuat'ın babasına, onların kendini destekleyen idealleştirilmiş imajlarına ihtiyacı vardı.

Bu noktada Mustafa Kemal'in aklına ilerici siyasi görüşleriyle bilinen ve Selanik'te topçu müfettişi olarak bulunan Şükrü Paşa geldi. Mustafa Kemal ona özgeçmişini, fikirlerini, Selanik'e atanma isteğini yazdı. Şükrü Paşa karşılık olarak Selanik'e gelmesi halinde ona bir biçimde yardım edebileceği cevabını verdi. Kendi psikolojik beklentileri nedeniyle Mustafa Kemal bu zayıf ve kayıtsız karşılığa dört elle sarıldı. Uzaktaki bu Paşa'yı idealleştirdi, tamamıyla formalite gereği verilen bir vaade aşırı umut bağladı. Selanik'teki idealleştirilmiş

Paşa'nın koruması altına girmek için Suriye'den kaçma fikrini aklına koyan Mustafa Kemal, Makedonya'ya dönüş planları yapmaya koyuldu.

Beşinci Ordu'ya katıldığında emirler, ordunun hâkim olduğu bölgeyi terk etmemesini şart koşuyordu. Tehlikelerine rağmen Mustafa Kemal bu yolculuğa çıkmaya karar verdi. Suriye'de kendisini koruyan ve yol boyunca yardım alacağı asker arkadaşları vardı. Önce Mısır'a gitti, buradan Pire'ye giden bir gemiye ve sonra Selanik adında bir Rum gemisine bindi. Fark edilmeden gümrükten geçebilmek üzere kendisiyle buluşması için bir arkadaşına telgraf çekti.

Selanik'e sağ salim vardığında önce annesini görmeye gitti. Bu birleşmenin sevinci kısa sürdü. Annesinin zihnindeki padişah imgesi sorgulanacak ve karşı konulacak bir imge değildi. Bu nedenle oğlunun Padişah'ın emirlerine itaat etmesini ve ona karşı herhangi bir harekete girişmemesini istiyordu. Oğlunun güvenliğinden endişe duyuyordu. Buna karşılık o günlerde oğlunun fantezilerinde koruyucu ve idealleştirilmiş baba imajını temsil eden kişi Padişah değil Şükrü Paşa idi. Zübeyde Hanım oğlunun yaptıklarının doğruluğunu sorgulayınca Mustafa Kemal annesini yatıştırıp gönlünü alarak Selanik'e dönmesinin gerekliliğinden söz etti ve bir gün ona her şeyi anlatacağını söyledi.

Annesini gördükten sonra, onun için önemli olan, Şükrü Paşa'yı görmekti. Şükrü ile buluşmasını zihninde birçok kez canlandırdığını tahmin edebiliriz. Fantezilerinde Şükrü onu sıcak bir biçimde karşılıyor, bir babadan beklenebilecek her türlü yardımı yapıyordu. Paşa'nın evine gelip de koruyucusu olarak düşündüğü adamın kendisini görmek bir yana adını bile hatırlamaması karşısında duyduğu hayal kırıklığının derecesi büyük olsa gerekti.

Şükrü, yaveri aracılığıyla Mustafa Kemal'e kendisi için yapabileceği bir şey olmadığını bildirdi. Bu cevap Mustafa Kemal'i yıkmışsa da Paşa'nın kendisinden bu kadar kolay kurtulmasına izin veremezdi. Paşa'nın yaverine, Paşa'ya yazdığı-

nı söyledi ve onu mutlaka görmesi gerektiği konusunda ısrar etti. İnatçılığı işe yaradı ve Paşa'yla görüşmek için içeri alındı. Paşa'nın Mustafa Kemal'e kızdığı ve rahatsız olduğu açıktır, ona oturacak bir yer bile vermemiştir. Mustafa Kemal'in fantezileri, Şükrü ona soğuk ve kesin bir tavırla kendisi için yapabileceği bir şey olmadığını söylediğinde uçup gitti. Mustafa Kemal odadan çıkarken Paşa kendisini bir daha rahatsız etmemesini söyledi. Şükrü'nün hükümetin kuşku duyduğu bir kaçağa yardım ederek kendi kariyerini tehlikeye atmak istemediğini de düşünebiliriz.

Zamanla Mustafa Kemal idealleştirilmiş baba figürünü dışarıda aramak yerine kendi içinde geliştirecek ve "Atatürk" olacaktı. Yaşamının o döneminde henüz bu mümkün olmadığı için fantezilerinde ilk yaşam anısındaki kendini boğucu bir ortamdan kurtaracak idealleştirilmiş baba imajını dış dünyada aramak zorundaydı. Bu psikolojik ihtiyaç gerçeğe uymayan fantezilerin etkisiyle Şam'dan kaçmasını sağlamış ve Şükrü tarafından terslenip reddedilmesi düşlerini paramparça etmişti.

Annesinin evine kapanmak ve orada onun bitmek bilmeyen söylenmelerini dinlemek zorunda kaldı. En sonunda askeri hazırlık okulundan tanıdığı bir kurmay albayın araya girmesiyle, bir askeri hastaneden hava değişimi için dört ay Selanik'te kalmasına olanak veren bir rapor aldı. Bu rapor tutuklanma korkusu olmadan serbestçe dolaşabilmesini sağlayacaktı. Fakat henüz Suriye ve İstanbul'daki üstlerinin hiçbir şeyden haberi yoktu ve Mustafa Kemal'in ne yaptığını anladıklarında genç subayın başına büyük bir dert açılabilirdi.

İdealleştirilmiş baba imajının yıkılmasının hemen ardından Mustafa Kemal'in vatanı/anneyi kurtarma çabalarına devam ettiğini görüyoruz. Selanik'te Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir şubesini kurdu. Şubenin kurucuları arasında Manastır günlerinden eski dostları Ömer Naci ve ileride Türkiye'nin önde gelen aydınlarından ve edebiyat tarihçilerinden biri haline gelecek olan Bursalı Tahir de vardı. Şubenin

açılış töreninde Mustafa Kemal grubu bir arada tutan maddeleri bir kartona yazıp masaya koymuştur. Kartonun üzerine bir tabancayı öpüp koyar. Diğer üyeler de ellerini tabancanın üzerine koyarak yemin ederler. Mustafa Kemal arkadaşlarından kutsal tabancayı ihtiyacı olacağı güne kadar saklamalarını ister. Belirlenebildiği kadarıyla bu olay Nisan ya da Mayıs 1906'da gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal bu etkinliklerle meşgulken İstanbul'daki ordu yetkilileri onun görev yerinde bulunmadığını öğrendiler. Nerede olduğuna ilişkin araştırma başlatıldı. Suriye, İstanbul ve Selanik'te görevli arkadaşları ve sınıf arkadaşlarından oluşan ağ sayesinde Mustafa Kemal bu sorgulamadan haberdar oldu. Hemen Suriye'ye dönmekten başka çaresi yoktu.

Suriye'ye döndükten sonra Mustafa Kemal doğrudan Berşeba'ya giderek Akabe Limanı konusunda İngiliz-Mısır hükümetiyle olan anlaşmazlıkta Osmanlı çıkarlarını koruyan Türk birliğine katıldı. Mustafa Kemal hakkında resmi soruşturma yapıldığında, bütün bu süre zarfında Berşeba'daki birlikle birlikteymiş gibi gösterildi. İdari eksiklikler, sınıf arkadaşları ve dostlarının yardımı sayesinde bu hikâye etkili oldu. Mustafa Kemal en sonunda okuldaki siyasi faaliyetleri yüzünden içine sürüklendiği belirsizlikten kurtuldu. Kolağası (kıdemli yüzbaşı) olarak Eylül 1907'de Selanik'teki Üçüncü Ordu'ya atandı, sadık bir subay olduğu ilan edildi ve kendisine Ordu Kurmay Kurulu'nda görev verildi. Böylelikle yaklaşık üç yıl süren "sürgünü" sona ermiş oldu.

Selanik'e dönen Mustafa Kemal buradaki ortamı oldukça değişmiş buldu. Bu değişimi anlamak için II. Abdülhamit'in tahta çıktığı 1876'ya geri dönelim. O dönemlerde Batı'nın teknolojik üstünlüğü ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan azınlıklara sempati duyan Avrupa devletlerinin baskısı giderek artıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük tehlike içinde olduğu, Avrupa'daki topraklarının büyük bölümünü yitirme, hatta tümden yok olma tehlikesini yaşadığı bu dönemde yeni Padişah, orduyu gençleştirmek için geniş

kapsamlı bir modernleşme programına girişmişti. Selanik'e dönen Mustafa Kemal'in karşılaştığı ortamdaki süreçler Padişah'ın oluşturduğu istibdat rejimine karşıydı. Mustafa Kemal "sürgün"deyken kendisinin içinde bulunmadığı gizli faaliyetler çok gelişmişti.

Şimdi gelişen bu gizli faaliyetlerin nedenlerinin kısa bir öyküsünü verelim: II. Abdülhamit'in tahta çıkışı, ilk Osmanlı Anayasası'nın (Kanun-i Esasi) ilanıyla aynı döneme denk gelmişti. Anayasa'yı hazırlayanlardan bazıları bu sayede Padişah'ı İngiltere tarzı meşruti monarşiye döndürebilmeyi umuyorlardı. 28 Aralık 1876'da ilan edilen Anayasa iki meclisli parlamentoyu getiriyordu. Ayan Meclisi Padişah'ın atadığı yirmi beş üyeden oluşuyordu, daha düşük konumdaki Meclisi-i Mebusan'daysa imparatorluk sınırları içinde yaşayan azınlıkların temsil edilmesini sağlayacak şekilde seçilmiş 120 üye yer alıyordu. Padişah'ın usule aykırı olarak siyasi baskı uyguladığı söylentilerine rağmen seçimler gereğince yapıldı ve ilk meclis 19 Mart 1877'de toplandı. Ne var ki, Padişah Ayan üyelerini kendisi seçtiği gibi, Sadrazam'ı ve Hey'eti Vükela üyelerini de atama yoluyla kendisi belirledi.

Osmanlı meclisine ait tutanaklar ve meclis işleyişine dair anlatılanlar, Osmanlıların modernlik yönündeki bu sıçrayışa henüz hazır olmadıklarına işaret eder. Parlamentodaki mebuslar vakit kaybetmeden Sadrazam'ın altında kabineyi oluşturan hükümet bakanlarına (nazırlar) ve yönetici sınıfa karşı beceriksizlik ve yozlaşma suçlamalarında bulunmaya koyuldular. Sonra üç nazırın, yozlaşma suçlamalarına karşılık kendilerini meclisin önünde savunmalarını istediler. Rusya'yla savaş çıkmasından sonra mebuslar Sadrazam ve Harbiye Nazırı'nın tutumlarını da eleştirmeye başladılar. II. Abdülhamit İngiliz donanmasının Marmara Denizi'ne gelmeye davet edilip edilmeyeceği konusundaki bir kararda parlamentonun da söz sahibi olmasına çalıştı. Ancak vekiller tarafından kendilerine çok geç danışıldığı gerekçesiyle geri çevrildi. Bu nedenle Padişah Şubat 1878'de parlamentoyu süresiz tatil ederek

mebusları evlerine gönderdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk parlamentosu on bir ay yaşamıştı ve otuz yıl daha yeni bir parlamento olmayacaktı.

II. Abdülhamit'in parlamentoyu dağıtması, onun modernleşme girişimlerinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Bu süreç, özellikle eğitim konusunda ve askeri alanda hız kesmeden devam etti. Batılı tarzdaki okullardaki öğrenci sayısı giderek artıyor, bu öğrenciler Avrupa'nın devlet ve toplum düşünceleriyle tanışıyorlardı. Sınıfta başlayan tartışmalar yatakhanelerde devam ediyor, benzer düşünce yapısına sahip kişiler Padişah'ın istibdat rejimini değiştirmek için bir araya gelme girişiminde bulunuyorlardı. Birbiriyle bağlantılı yerel ağları ve gizli örgütlenmesiyle Guiseppe Mazzini ve onun *Genç İtalya* hareketi onlara örnek oluşturuyordu.[1]

Padişah cephesinden bakıldığında, modernleşme ya da Batılılaşma girişilmesi gereken bir süreçti ama aynı zamanda kendi emrindeki seçilmiş birkaç kişi tarafından uygulanması ve Osmanlı toplumuna yukarıdan aşağıya doğru getirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Toplum üzerindeki denetim ve sansür, kolluk kuvvetleri ve kuvvetli bir istihbarat teşkilatıyla sağlanacaktı. II. Abdülhamit aleyhine konuşanlar bulunacak, bu kişiler ya yöntemlerinin yanlışlığını kabul edecek ya da sürgüne (imparatorluğun uzak bir köşesine veya yurtdışına) gönderileceklerdi. Baskıcı bir rejim ile sınırlı modernleşme sürecinin yan yana yürütüldüğü bu dönemin ne kadar kaotik olduğunu unutmayalım.

Padişah'ın devletin tüm ağırlığını koyarak muhalif sesleri susturacak güce sahip olduğu düşünülse bile, pek çok kişi sesini yükseltti. Padişah'ın baskıcı rejimine karşı örgütlenen ve sonradan *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adını alacak olan ilk cemiyetin 1889'da İstanbul Askeri Tıp Mektebi'nin bahçesinde dört tıp öğrencisi tarafından kurulmuş olması şaşırtıcı değildi. Burası Osmanlı İmparatorluğu'nun en Batılılaşmış eğitim kurumlarından biriydi. Bu alçakgönüllü başlangıçtan sonra muhalefet hareketi diğer okullara ve ordunun diğer dallarına yayıldı.

Çoğu "vatan", "özgürlük", "Osmanlı", "birlik", "ilerleme" gibi sözcükler taşıyan isimlere sahipti ve büyük kısmının kendi çıkardığı bir gazete, bülten ya da dergi bulunuyordu.

Padişah, maaşlı jurnalciler tutarak, içlerine ajanlar yerleştirerek bu gizli cemiyetleri daha da yakından takip etmeye başladı. Avrupa'nın önde gelen şehirlerindeki sürgün Osmanlıların oluşturduğu gruplar giderek büyüyordu. Çeşitli yollarla dergileri Osmanlı İmparatorluğu'na kaçak olarak sokuyor, Padişah'ın tahttan indirilmesi için baskı yapmaya devam ediyorlardı. Abdülhamit zaman zaman bu sürgün liderlere af teklif ederek, onları ülkeye dönmeye razı etmeye çalışıyordu. Bazıları arkadaşlarının eleştiri oklarına maruz kalsalar da yüksek maaşlı devlet görevlerine geri dönerken, kimi ülkeye dönmeyi reddediyor, kimi de geri dönerek muhalefete devam ediyordu. Jön Türk hareketi olarak bilinen bu muhalefet hareketini belki bu erken aşamada "Genç Osmanlı" olarak düşünmek daha doğru olacaktır. Hareketin üyelerinin çoğu geleneksel Osmanlı toplumunda derin köklere sahiptiler.

Padişah'ın toplum üzerindeki boğucu baskısının artırması, Jön Türkleri daha etkili planlar yaparak eyleme geçmeye itti. Abdülhamit'i tahttan indirmek için bir askeri darbe planlandı ama Ağustos 1896'da bu planları yapanlar olaydan haberdar olan polis tarafından yakalandı. Askeri okulların yıkıcı etkinliklerinin kendisini tehdit edip zorda bıraktığını hisseden Padişah, Haziran 1897'de muhalif sesleri ayıklamak üzere bir Divan-ı Harb oluşturdu. Bu sürecin bir sonucu olarak yüze yakın subay ve öğrenci Gelibolu'ya sürgüne gönderildi.

II. Abdülhamit kararlılığı ile istediği sonucu yarattı. Muhalefet hareketi hızını epey kaybetti, fakat hanedan ailesinin bir üyesinin Padişah'la ters düşmesiyle birlikte Jön Türk hareketi yeniden canlandı. Sultan II. Mahmut'un torunu ve II. Abdülhamit'in kayınbiraderi olan Damat Mahmut Paşa iki oğluyla birlikte Avrupa'ya kaçtı. Oğullarından biri, Prens Sabahaddin

çok geçmeden Avrupa'daki önemli karşıt gruplardan birinin lideri oldu. Liderliği altında 1902'de Paris'te bir kongre toplandı.

Prens Sabahaddin meşruti monarşiye dayalı adem-i merkeziyet çerçevesinde örgütlenmiş bir Osmanlı İmparatorluğu hayal ediyordu. Fikirleri, ayrı bağımsız devlet olmayı uman, bu kurtuluş için de Avrupa güçlerine güvenen azınlıklar tarafından düşmanca karşılandı. Azınlıkların milliyetçi çabaları karşısında adem-i merkeziyetçilik Türk ordusuna, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan doğruya varlığını hedef alan bir tehlike gibi görünüyordu. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine Prens Sabahaddin ve onun adem-i merkeziyetçi düşüncelerinden başka bir çözüm bulunmalıydı. Bu gerçeğin fark edilmesi, orduda Abdülhamit karşıtı hareketin bir kez daha canlanmasına yol açtı.

Yukarıda da anlattığımız gibi Mustafa Kemal, Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuş ve ardından Selanik'te bir şube oluşturmuştu. Onun kurduğu cemiyet de Abdülhamit karşıtı mücadelenin bir parçasıydı. 1907 sonlarında Selanik'e döndüğünde kendi kurduğu cemiyet yerine başka bir cemiyetin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, hızla gelişmekte olduğunun farkına vardı. Üyelerinin kendilerini Abdülhamit hükümetindeki yozlaşmayla savaşmaya adamasını şart koşan İttihat ve Terakki artık ordunun dışına, Selanik ve Makedonya'daki mesleki okullara taşmıştı. Hukuk Fakültesi de bu okullardan biriydi. Üçüncü Ordu, komuta düzeyindeki yüksek rütbeli subaylara kadar örgütün içindeydi. Yeni insanlar ortaya çıkmıştı ve Mustafa Kemal döndüğünde bu kişiler İttihat ve Terakki'nin denetimini sıkı bir biçimde ellerinde tutuyorlardı. Bu koşullar altında Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'nin başında bulunan kişilerden daha önemsiz bir konumla yetinmek zorunda kaldığını görüyoruz.

29 Ekim 1907'de gölgede kalmış olan Vatan ve Hürriyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birleşti. Mustafa Kemal'in kendi içinde geliştirmeye çalıştığı liderlik imajı da dışarıda Şükrü

Paşa'nın kişiliğinde aradığı ideal baba imajı gibi bir sarsıntıya uğramıştı. Fakat Mustafa Kemal'in ideal baba imajını kendi içine alıp bu imajla özdeşim yapmaya inatla devam edeceğini göreceğiz.

Beşinci Bölüm Dipnotları

1. İtalyan milliyetçisi ve devrimcisi Guiseppe Mazzini 1930'da *Giovine Italia (Genç İtalya)* isimli bir cemiyet kurmuştur.

BÖLÜM 6

Jön Türk Devri
ve Kuvvetli Bir Rakip Olarak
Enver Paşa'nın Ortaya Çıkışı

Kendi kurduğu ve geri planda kalan Vatan ve Hürriyet örgütünün İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleştiği sıralarda Mustafa Kemal'e Selanik'le Üsküp arasındaki demiryolunda askeri müfettişlik görevi verilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli faaliyetlerine katılmanın yanı sıra zamanını hayati önem taşıyan demiryolu bağlantısını teftiş ederek ve Selanik'te kurmay başkanlığındaki görevlerini yerine getirerek geçiriyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti padişahlığın devrilmesi için kısa süre içinde uygulanabilecek bir plana sahip değildi. Cemiyetin temel çabası Makedonya'daki azınlıkların şiddet eylemlerini etkisiz hale getirmek, Padişah hükümetini Balkanlar'daki Yunan ve Bulgar kiliseleri tarafından desteklenen ayrılıkçı hareketlerin imparatorluğun bütünlüğü açısından oluşturduğu tehdit konusunda bilgilendirmekti. İttihat ve Terakki üyeleri aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmaktan ve parçalanmaya götürmekten başka bir işlevi olmadığını gördükleri reformları tartışmalarına son vermeye zorlamak için Avrupa'nın Büyük Devletlerini (Düvel-i Muazzama) cemiyetin varlığından resmi olarak haberdar etmek niyetindeydiler. Padişah'ın ise durumun ancak 1876 Anayasası'nın (Kanun-i Esasi) yeniden yürürlüğe konulmasıyla düzeleceğini bilmesini istiyorlardı. Bunu sağlamak ve cemiyetin

imparatorluğu korumak üzere mücadeleye hazır olduğunu bildirmek için Mayıs 1908'de Büyük Devletlere bir beyanname gönderildi. Büyük Devletler ise bunu görmezden geldi.

Üçüncü Ordu'da İttihât ve Terakki Cemiyeti'nin liderliği altında geniş bir muhalefet ağının var olduğu söylentileri karşısında Abdülhamit'in tepkisi sadık bir generale bağlı bir teftiş kurulu göndermek oldu. Padişah'ın ajanları bu muhalefet ağının izlerini bulup üyelerini yakalamak üzere Haziran ve Temmuz 1908'de Makedonya geneline dağıldılar. Bir yandan cemiyet üyeleri ihbar edilip yakalanırken öte yandan Padişah'ın ajanları ve memurlarına karşı suikastlar düzenlendi. İki tarafın da şiddete başvurması ortamı alevlendirdi. Hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hem de Padişah hükümetinin azınlıkların desteğini almaya çabalaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gruplar üzerinde tek bir cephe halinde olması gereken denetimini iyice zayıflattı.

Haziran 1908'de bir din adamı tarafından Ahmet Niyazi adında bir kolağasının cemiyet üyesi olduğu ihbar edildi. 28 Haziran'da hoca bu din adamı vurularak öldürüldü. Bu noktada Padişah'ın emriyle İstanbul'dan gönderilen müfettişlerle kuşatılan ve sürekli yakalanma tehdidi altında olan ayaklanma lideri kolağası Ahmet Niyazi ile birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin planları açığa çıkmış oldu. Niyazi, 3 Temmuz Cuma günü Resne'deki (Ohri) garnizonun çoğu cuma namazındayken cephane ve tüfekleri yağmalayarak iki yüz kadar askerle birlikte dağa çıktı. Aralarında genç bir kurmay albay olan Enver Bey de vardı. 1906'da binbaşı ve daha sonra bir paşa olacak olan Enver, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinde önemli rol oynayacak ve 1914'te 33 yaşında Harbiye Nazırı olarak Osmanlı politikasında söz sahibi olacaktı.

II. Abdülhamit, Şemsi Paşa'yı hükümet birliklerinin başına geçmesi ve isyanı bastırması için Makedonya'ya gönderdi. 7 Temmuz'da Şemsi, Manastır'da bir suikast sonucu öldürüldü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, ana amacı Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması olan hareketin arkasındaki

örgüt olduğu artık açıkça kabul ediliyordu. Padişah, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin itibarını sarsmak amacıyla dini politikaya alet edip, cemiyeti hem Hıristiyanlık hem de İslamiyet karşıtı olarak damgalayan bir propaganda kampanyası başlatmak istedi. Ayaklanmayı bastırmak için birlikleri Anadolu'dan Makedonya'ya kaydırdı ancak Anadolu birlikleri de çok geçmeden isyancıların tarafına geçti.

Makedonya'da şehirlerdeki askeri birlikler birbiri ardına İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafına geçtiklerini ilan ettikçe buradaki durum Padişah için kötüleşti. Olaylar o kadar hızlı gelişti ki, cemiyetin beşiği olan Selanik'in isyanı desteklemesine fırsat kalmadan Padişah ana talebe boyun eğmişti. II. Abdülhamit, baskıcı değil de Anayasa'nın savunucusu gibi görünme çabasıyla 24 Temmuz'da Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydu. 1878'de tatil edilen meclisin yeniden toplanması için çağrıda bulundu. İmparatorluğu modernleştirmeyi sürdürebilmek için parlamentoyu askıya aldığını açıklayan II. Abdülhamit, artık bu girişim tamamlandığına göre imparatorluğu düşmanlarından kurtarmada kendisine yardım etmesi için parlamentonun tekrar toplanması gerektiğini öne sürüyordu.

Muhalefet hareketinde yer almış seleflerine göre Osmanlı yönetici sınıfının daha alt kademelerinden gelen Jön Türkler, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından yapılan seçimlerle yeni meclise girdiler ve yönetimde söz sahibi oldular ama ellerindeki güçle ne yapacaklarını henüz tam olarak bilmiyorlardı. Başında padişahın olmadığı bir imparatorluk düşünemiyorlardı ve yüksek seviyedeki idari görevlerde tecrübeleri yoktu. Bu nedenle Padişah ve hükümetiyle işbirliği yapmayı kabul ettiler. En başta Jön Türk zaferi iyi niyetli bir dönemin başlangıcı oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde önemli bir yer bulan Enver, günün kahramanı olarak selamlandı, Selanik'te büyük törenlerle karşılandı; din ya da ırk gözetmeksizin bütün Osmanlıların kardeşliği ilan edildi. Şehrin imamları, Hıristiyan rahipleri ve hahamları, sevinçle kol kola girmiş bir

halde sokaklarda yürüdüler. Minarelerden gelen ezan sesleri, kilise çanlarının seslerine karışarak yeni başlayan Jön Türk devrini kutladı.

Makedonya'daki çatışmalardan kaçınmayı başarmış olan İstanbul'da da benzer sahneler yaşandı. Mustafa Kemal Türkiye'sinin önde gelen isimlerinden biri olacak olan Halide Edip (Adıvar), o zamanlar genç bir kadındır. İstanbul'daki olayları anılarında canlı bir dille anlatmıştır.

> *"Sokak köşelerinde insanlar bir araya geliyor, kısık bir sesle bir şeyler konuşuyorlardı; fakat insanlara bir belirsizlik duygusu, hattâ güvensizlik hakimdi, bu ani değişikliğin nedenini sorguluyorlardı. Bazıları bunun İstanbul halkını gafil avlamak için hazırlanmış bir tuzak olduğunu ileri sürecek kadar ileri gittiler"*[1]
>
> *"[Ertesi gün] yakalarına kırmızı-beyaz kurdeleler iliştirilmiş kadınlı erkekli bir insan denizi vardı; bu büyük insan kütlesi şehrin bir ucundan diğerine akıyordu. Yüzyılları bulan gelenekler etkisini yitirmiş görünüyordu. Cinsiyet ve kişisel duygular mevzubahis değildi. Müşterek bir heyecan dalgası içinde bir araya gelen erkek ve kadınlar çevrelerine olağanüstü bir şey yayarak yürüyor, gülüyor, heyecandan ağlıyorlardı; insanda kusurlu ve çirkin olan ne varsa o an için tamamen ortadan kaybolmuştu. Binlerce insan oradan oraya gidip geliyordu. Her hükümet binasının önünde büyük bir kalabalık birikmişti; insanlar bakandan dışarı çıkmasını ve yeni rejime sadakat yemini etmesini istiyorlardı"*[2]

Halide Edip'in tanımladığı bir grup sürecidir, yani çok sayıda insanın aynı duyguları paylaşmasıdır. Kalabalığın heyecan dolu olduğu ve yaşanan değişime yönelik ortak umutlar taşıdığı açıktı, baskıdan sonra gelen özgürlük farklı insanlar için farklı şeyler ifade ediyor olmalıydı ancak değişim kavramının yarattığı coşku bütün grup tarafından paylaşılıyordu.

Halide Edip'in İstanbul'un o günlerine dair anlatımı, yaşanmakta olan lider arayışını da ortaya koyar. Örneğin *"Selanik'ten gelen değişim haberi birkaç genç subay aracılığıyla geldi, sembol olarak bu genç subayların adları haykırıldı"* diye yazmak-

tadır.[3] Halide Edip bir sokak köşesinde bir yandan değişimi överken bir yandan da Padişah'ı göklere çıkaran uzun sakallı bir adam görür. Adam kalabalığa şunları söylemektedir: *"Sevgili bir karım, beş çocuğum var. Size yemin ederim ki, aziz padişahımın mukaddes davası uğruna onları parça parça doğramaya hazırım"*.[4] Halide Edip bu adamın karısı ve çocukları yerine neden kendisini doğramadığını, o anda neden "aziz Padişahı" için bu kadar derin bir sevgi hissettiğini merak etmiştir. Adamın bu şekilde konuşmasının nedeninin salt "histeri"den kaynaklandığına inanır. Daha iyi bilinen ve dolayısıyla kolayca tanınan başka kişiler de at sırtında resmi geçide katılarak kendilerini takip eden kalabalığa seslenirler. Herkes bir duygu seline kapılmıştır. Bir grup hamal tanınmış konuşmacılardan birine sorar: *"Bize anayasanın ne demek olduğunu anlatın."* Cevap şöyledir: *"Meşrutiyet öyle büyük bir şeydir ki bilmeyenler eşektir."* Bunun üzerine hamallar, *"Biz eşeğiz,"* der. Konuşmacı şakalaşmasına devam ederek, *"Babalarınız da bilmiyordu. Şu halde sizler eşek oğlu eşeksiniz."* Hamallar bir ağızdan kükrer: *"Biz eşek oğlu eşekleriz"*.[5]

Jön Türk devrimini 1789 ihtilaliyle başlattıkları sürecin bir parçası olarak gören Fransızlar, yeni Osmanlı hükümetiyle işbirliği yapmaya hazırdı. İngilizler de İstanbul'daki elçilerine Jön Türkler'e mümkün olduğu kadar yardım etme emrini vermişlerdi.

Gürültü patırtı yatıştığında halkın hayal gücünü tek bir adam ateşledi. Karizmatik lider olarak ortaya çıkan kişi Enver'di. Her yere onun resimleri asıldı, bebeklere onun adı verildi. Zeki ve parlak bir örgütleyici olmasının yanı sıra Enver aynı zamanda mükemmel bir binici ve cesur bir adamdı. Güçlü noktalarından biri de ayrıntılara gösterdiği dikkatti, hiç yorgunluk hissetmeden saatlerce çalışabilirdi. Mustafa Kemal gibi o da kendi görünüşünü beğenen, aynalar önünde kendine çekidüzen veren, giyiminde titiz biriydi. Enver, genç kadınlara hitap eden romantik bir figürdü, fakat Mustafa Kemal'den önemli bir farkı vardı. Enver dindar bir adamdı,

savaşa giderken göğüs cebinde bir Kuran taşırdı. Ayrıca içki ve sigara kullanmazdı. Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde önemsiz bir konuma getirilmesinden büyük ölçüde Enver sorumluydu. Kaderin aynı yerde ve aynı çağda buluşturduğu muazzam bir hırsa ve kişiliğe sahip bu iki adam zamanla birbirlerini tanıyacak ve birbirlerinden hoşlanmayacaklardı.

Altıncı Bölüm Dipnotları

1. Adıvar, 1926, s. 256. Adıvar'ın yazdıklarını günümüz Türkçesi ile ifade ediyoruz.
2. Adıvar, 1926, s. 258.
3. Adıvar, 1926, s. 258.
4. Adıvar, 1926, s. 259.
5. Adıvar, 1926, s. 260.

BÖLÜM 7

Libya, İttihat ve Terakki ile Mücadele, Sıtmaya Yakalanma ve Selanik'i Kaybediş

Enver'in başarısına rağmen (ya da bu başarı nedeniyle) Mustafa Kemal son tahlilde onun imparatorluğa zarar vereceğine inanıyordu. Enver yeterince iyi bir askerdi ama Mustafa Kemal onu sıradan bir reformcu olarak değerlendiriyordu. Mustafa Kemal'in fikirlerini sunabileceği fazla bir alan yoktu. Fakat Selanik'in eğlence yerlerine ve kaldırım kafelerine gitmeye devam eden Mustafa Kemal, beraberindekilere bir gün Padişah'tan daha büyük olacağını söylüyordu. Bu tür davranış ve konuşmalar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik şubesinin liderleri tarafından hoş karşılanmıyordu. Mustafa Kemal onları rahatsız etmeye başlamıştı ve Selanik'ten ayrılmasının daha iyi olacağını düşünüyorlardı. Üsküp yeterince uzak değildi. Mustafa Kemal'i İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temsilcisi olarak Libya'ya gönderme fırsatı doğdu. Katılmadığı bir toplantıda Selanik grubu onu Osmanlı İmparatorluğu'nun bu uzak köşesine göndermeye karar verdi, burası Padişah'ın onu sürgün etmek için seçeceği kadar uzaktı.

Mustafa Kemal Libya'ya gönderileceğinden cemiyetin İstanbul'daki merkezinden gelen bir mektupla haberdar oldu; oranın kendisi için Selanik'teki şube tarafından seçilmiş olduğunu anlamak fazla hayal gücü gerektirmiyordu. Görünüşte Mustafa Kemal Libya'ya oradaki durumu soruşturmaya ve cemiyetin otoritesini kurmaya gidiyordu fakat hiç kuşkusuz

Enver'in sıkıştırmasıyla kendisinden kurtulmak istendiğini fark etmişti. Libya, kariyerinde önemli bir gerilemeye hatta ölümüne yol açabilecek bir siyasi sürgün yeriydi. Libya'da Osmanlı hükümeti Senusi ailesinin başta olduğu Arap nüfusla zorluklar yaşıyordu. Senusi ailesi siyasi liderliği, bir tarikatın başı olmaları nedeniyle kendilerinde topladıkları dini güçle birleştiriyorlardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden biriyle görüştükten sonra Mustafa Kemal durumunu tam olarak anladı. Bu görevi almayı reddetmesi itibarını yitirmesine yol açacaktı. Masrafları için verilen büyük miktarda parayı kabul edip annesine haber vermeden Libya'ya doğru yola çıktı. Sivil seyahat ederek gemiyle İzmir ve İskenderun'a, sonra da Libya'ya geçti.

Mustafa Kemal'in kişilik yapısı Libya'da Jön Türkler'in temsilcisi olma görevini önemli bir sınav olarak algılamasına neden oluyordu. Yolculuk sırasında çocukluk arkadaşı Salih'e (Bozok) yazdığı mektuplar, kendini gizli hedeflerine odaklanmış esrarengiz ve güçlü bir adam olarak görmeye devam ettiğini gösteriyor.[1] Libya'da asker, diplomat, güçlü ve karizmatik bir kişi olarak yeteneklerini sınayabileceği bir zemin buldu, fantezileri ve gerçekler bir noktada birleşti.

Libya'nın Trablusgarp bölgesindeki Tripoli (Trablus) şehrine geldiğinde onu karşılayan kimse olmadı. Burada liman yoktu, Mustafa Kemal yerli bir kayıkçı tarafından gemiden alındı, valizleri ve kişisel eşyalarıyla birlikte kıyıya bırakıldı. En iyi kurmay subay üniformasını giymiş, ancak kimse onu karşılamaya gelmediğinden bu hazırlığı boşa gitmişti. Mustafa Kemal kalacak uygun bir yer bulmak için şehirde dolaştı ama Ortaçağ koşullarını yaşayan kirli ve bakımsız şehirde hiçbir yer bulamadı. Kimsenin kendisini tanımadığı bu yerde hayal kırıklığına uğramış ve yorgun bir durumda, sahile indi. Yorgunluktan bayılacak hale geldiğinde kuma uzanıp çantasını başının altına yastık yaptı. Burada onu bulan bir Türk teğmeni (mülazım), yeni gelenin kendisinden yüksek rütbeli

olduğunu görünce hemen hazırola geçerek ona kendi barakasında bir yer teklif etti.

Mustafa Kemal bu konukseverliği kabul ederek, geceyi kendisini bulan mülazımın yoksul kışlasında geçirdi. Ertesi gün yerel birlik kumandanını bularak kendini tanıttı. Politikadan habersiz bir ordu subayı olduğunu iddia eden kumandan ona temkinli yaklaştı. Mustafa Kemal bir süre sonra kumandanın, görevinin meşruluğunu anlamasını sağladı. Trablusgarp Paşası için kullanılan konuta yerleşti, ardından kendisine yardımcı olan subayı bu gösterişli yerde kendisiyle birlikte kalmaya davet etti.

Şehirdeki Türk birliğine yetkisini kabul ettiren Mustafa Kemal, Türk egemenliğinden kurtulmaya çalışan yerel Araplar önünde kendini sınamaya girişti. Arap faaliyetlerinin merkezi olan caminin avlusunda onlarla cesurca yüzleşti. Büyük bir tehlike içinde olmasına rağmen Mustafa Kemal sözleriyle muhalifleri yatıştırmayı başardı. Hatta Bingazi'nin saygı gören dini lideri Şeyh Mansur'u, Sultan Abdülhamit'in ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin otoritesini tanımaya zorladı. Büyük engellere rağmen Mustafa Kemal zorluklarla başa çıkarak liderlik yeteneğini kanıtladı. Tek başına, siyasi sürgün olan bir görevi derin önem taşıyan kişisel bir zafere dönüştürdü. Bu başarının ardından Selanik'e döndü. Ancak Libya'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin otoritesini kurmak ona yeni dostlar kazandırmamıştı, Selanik'te hâlâ ona karşı öfkeli pek çok insan vardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Abdülhamit'e baskıyla kabul ettirdiği reformlar İstanbul'da 13 Nisan 1909'da gerçekleşen ancak Rumi takvime göre 31 Mart'a denk geldiği için 31 Mart Olayı olarak anılan muhafazakar ayaklanmaya neden oldu. Hızlandırılmış modernleşmeye karşı genellikle dinle aşılanmış bir tepkinin geliştiğini birçok araştırmacı göstermiştir.[2] 1909 ilkbaharında da Osmanlı İmparatorluğu'nda medrese öğrencileri, ordunun en düşük birimleriyle esnaf ve işçi sınıflarının desteğini alarak İttihat ve Terakki Cemiye-

ti'nin "dine aykırı" eylemlerine karşı halkı kışkırtmaya girişti. Çeşitli köktendinci grupların liderleri huzursuzluğu yüksek sesle ifade ettiler, İslam yasalarını izleyecek ve azınlıkları dizginleyecek bir hükümet talep ediyorlardı. Bu fikirleri yaymak için İttihad-ı Muhammedî Fırkası kuruldu.

12 Nisan akşamı din okulundan öğrenciler, Sultanahmet Camii'nde toplandılar, burada onlara Birinci Ordu'dan askerler de katıldı. Hükümetin dağılması, bazı devlet görevlilerinin sürülmesi, şeriatın yürürlüğe konması, İttihat ve Terakki'nin ordu içindeki etkisinin son bulması taleplerini dile getirdiler. Göstericiler, meclis binasına girerek iki milletvekilini öldürdüler. Çıkan karmaşada vekiller heyeti Padişah'a istifasını sundu, Padişah bu istifayı ve artık bir ayaklanmaya dönüşmüş hareketin elebaşlarının taleplerini kabul etti. Kalabalık daha sonra öfkesini İttihatçı olarak bilinen Tanin ve Şûra-yi Ûmmet gazetelerinin matbaalarını ve cemiyetin genel merkezini yağmalayarak çıkardı. II. Abdülhamit bu fırsattan yararlanarak kendi destekçilerinden oluşan yeni bir vekiller heyeti atadı ve ordunun denetimini ele aldı. Padişah iktidarı artık İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle paylaşmayacak, imparatorluğu yine tek başına yönetecekti.

Bir kez daha gözler, II. Abdülhamit'e karşı başarılı başkaldırının mimarı olan Makedonya'ya ve Üçüncü Ordu'ya çevrilmişti. Üçüncü Ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa, ortaya çıkan bu duruma güvenilir kurmayı Mustafa Kemal'in yardımı ile soğukkanlılıkla cevap vermeyi başardı. Hızla harekete geçen Mustafa Kemal, Hareket Ordusu adı verilen, İstanbul'a gönderilecek bir birlik oluşturdu. Birliğin morali, disiplini, kurmay işleri ve hareket hızından sorumluydu. Hareket Ordusu ayaklanmacılara karşı harekete geçtiğinde zayıf bir direnişle karşılaştı. Yeşilköy'de (eski Ayastefanos) konuşlandı. Berlin'e askeri ataşe olarak atanmış olan Enver mücadeleye katılmak için Makedonya'ya döndü. Düzeni tekrar kurmak isteyen parlamento üyeleriyle isyanın ardından kurulan meşruti hükümet arasındaki müzake-

relerde önemli rol oynayarak bir kez daha Mustafa Kemal'i gölgede bıraktı.

Hareket Ordusu 24 Nisan'da İstanbul'a girdi, düzensiz bir direnişle karşılaştıktan sonra başkenti işgal etti. Mahmut Şevket'in emirleri doğrultusunda sıkıyönetim ilan edildi, olağanüstü mahkemeler kuruldu. 27 Nisan'da toplanan parlamentonun geri kalanı, fetva emininden alınan fetva yetkisiyle, II. Abdülhamit'i ayaklanmadaki rolü ve mali yolsuzluklar nedeniyle tahttan indirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nu 33 yıl yönettikten sonra II. Abdülhamit, 66 yaşında Selanik'e gönderildi.

Abdülhamit'in yerini V. Mehmet Reşat aldı. Mehmet Reşat, II. Abdülhamit'in küçük kardeşiydi, otuz yıl sarayda hapis hayatı yaşamış, ağabeyini on dokuz yıl boyunca görmemişti. Tahta çıktığında, bir zamanlar Avrupa'yı titreten Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerini yaşamaya başladığı açıktı. Halefleri 1529'da ve 1683'te iki kez Viyana kapılarına dayanan Osmanlı ordusuna önderlik yapan Padişah, artık yalnızca bir kuklaydı. Gerçek iktidar en sonunda, aralarında Enver ve destekçileri Cemal ve Talat Paşaların bulunduğu İttihat ve Terakki'nin liderlerinin eline geçecekti.

Selanik'e dönen Mustafa Kemal, burada İttihat ve Terakki'nin özgürce seçilmiş bir parlamentoda var olmak yerine orduya bağımlılığı üzerine kafa yoranlar arasındaydı. V. Mehmet'in saltanatının ilk günlerinde devletin gelecekteki yapısı üzerine oldukça hararetli tartışmalar yaşanıyordu. Mahmut Şevket ordunun siyasete girmemesi ve İttihat ve Terakki'nin hükümete karışmaması yönünde çabalayarak, ikisinin ortasında bir zemin bulmaya çalıştı. 1909'da İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik'te 2. yıllık kongresini gerçekleştirdi.

Mustafa Kemal bu kongreye Trablusgarp delegesi olarak katıldı. Benzer şekilde düşünen küçük bir grup da Mustafa Kemal'in çevresinde toplanmaya başlamıştı. Aralarında Harbiye Mektebi'nden sınıf arkadaşları ve son zamanlarda tanıdığı kişiler vardı: Ali Fuat (Cebesoy), Fethi (Okyar), Kazım (Karabekir), Rauf (Orbay), Tevfik Rüştü (Aras) ve Türkiye

Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Mustafa Kemal'in ardından ikinci Cumhurbaşkanı olacak topçu teğmeni İsmet (İnönü).

Mustafa Kemal kongrede İttihat ve Terakki liderlerinde kızgınlık yaratan görüşlerini ortaya koydu. Parti içinde subaylar bulunmamalıydı, siyasetle uğraşan askerler görevlerini bırakmalıydı. Komitenin bunların uygulanması için bir nizamname çıkarmasını bile istedi. Bu tarihten sonra kendisi de siyaset tarihinden çekilerek yalnızca askerlik görevleriyle ilgilenmeyi seçti.

Mustafa Kemal'in askeri bir taktikçi olarak ünü, ordunun eski moda askeri teknikleri konusunda dile getirdiği eleştirilerle giderek büyüdü. Aynı zamanda askeri eğitim üzerine Almanca'dan Osmanlıca'ya kılavuzlar çeviriyordu. Acemi erlerin eğitiminin iyileştirilmesi işine verdi kendini, diğer subaylar onun geç saatlere kadar içki içip görüşlerini tartışmasına rağmen herkesten önce görevinin başında olması, bütün gün çalışabilmesi, göreve her an hazır olma yeteneği karşısında hayranlık duyuyorlardı.

Ordu Makedonya'da manevralarına yeniden başladığında Mustafa Kemal, kendisinden çok daha üst rütbedeki subaylar karşısında görüşlerini savunan, açık sözlü bir kurmay subay olmuştu. Düşüncelerinde sıklıkla haklı çıkması ne yazık ki ona üstlerinin sevgisini kazandırmadı. Onu kurmaylıktan alarak yeniden sahra komutanlığına atadılar. Ancak burada da askeri görüşlerinin doğruluğunu bir kez daha gösterdi. Özellikle küçük çaptaki Arnavut ayaklanmasının bastırılmasında etkili bir rol oynadı. Bu olaydan sonra rakipleri onun haklı başarısıyla övünen konuşmalarını dinlemek zorunda kaldılar, tek intikamları Mustafa Kemal'in rütbesini yükseltmemek oldu. Her fırsatta meslektaşlarına nutuk çekiyordu. Etrafındakileri sözleriyle iğneleyen bir kişi olmaya başlamasına rağmen, Fransız ordusunun manevralarını izlemek üzere Picardie'ye gönderildi.

Mustafa Kemal yeteneklerinin takdir görmeye başladığını gösteren somut kanıtlara rağmen hâlâ zaman zaman depresif bir ruh haline bürünebiliyordu. Bu arada Jön Türkler'le Avrupa güçleri arasındaki balayı da sona ermişti. İtalya, Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarına göz dikerken, Balkanlar tam bir barut fıçısına dönüşüyordu. 1911 sonbaharında İtalyanlar, Bingazi, Tripoli ve Osmanlıların Libya'daki diğer önemli topraklarına karşı saldırıya geçti. Çok sayıda subay ve destekçileri oradaki mücadeleyi yönetebilmek için Kuzey Afrika'ya gitti. Enver bu durumu şan ve şöhret kazanabileceği bir fırsat olarak görüyordu ve o da Kuzey Afrika'ya gidenler arasındaydı. Mustafa Kemal Balkanlardaki durumu imparatorluğun varlığına yönelik daha büyük bir tehlike olarak değerlendiriyordu fakat bu askeri mücadeleden de uzak kalamazdı. Enver'in izinden o da Bingazi cephesine gitti.

Mustafa Kemal'in arkadaşlarına ulaşabilmesi için İngiliz denetimindeki Mısır'dan geçmesi gerekiyordu. İskenderiye'de yakalandığı sıtma, bir süre yolculuğuna ara vermesine sebep oldu. Arap giysileri içinde Derne yakınlarındaki cepheye ulaşmayı başardı ancak daha öncesinde Libya'ya gitmekte olan bazı Türk subaylarını tutuklama emri almış Mısırlı subayları ikna etmek zorunda kaldı. Bunu yapmak için de onların dini duygularına hitap etti ve istilacı Hıristiyanlara karşı açılmış bir savaşta hedefine ulaşmasına izin vermelerini istedi.

Mustafa Kemal Derne'ye ulaştığında mücadele çoktan kaybedilmişti. İtalyanlar 29 Eylül 1911'de Osmanlılara karşı savaş ilan etmişler ve 4 Ekim'de Tobruk'a çıkmışlardı. 13 Ekim'de de Derne'deydiler. Mustafa Kemal Derne cephesinin komutanlığına geldi fakat yeniden hastalandı. Mısır'da yakalandığı sıtma arada sırada onu yine rahatsız edecekti. Öte yandan gözlerindeki bir rahatsızlık nedeniyle de sıkıntı çekiyordu, doktorların emriyle sahra hastanesine götürüldü. Daha sonra Viyana'da tedavi görmek üzere diğer subaylardan önce Kuzey Afrika'dan ayrılmak zorunda kalacaktı.

Libya'daki durum hızla kötüye gitti. İtalyanlar, Bingazi ve Tripoli'yi 4 Kasım 1911'de resmi olarak ilhak etmişlerdi. Osmanlıları geri püskürttükten sonra geriye yalnızca Senusilerin başını çektiği gerilla direnişiyle uğraşmak kalmıştı. Dahası Osmanlı hükümeti Balkanlarda ve yurtta başka zorluklarla karşı karşıya kaldı. İtalya Balkanlardaki kazanın kaynayıp topyekün bir savaşın patlak vermesi beklentisiyle Karadağlıları ve Arnavutları silahlandırmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaysa Libya'daki bozgun İttihat ve Terakki'nin itibarını zedelemişti. Meclis ve bakanlar kurulu arasındaki kavga, Padişah'ı 13 Ocak 1912'de meclisi feshetmeye zorladı.

Yeni seçimlerde tek gerçek anlamda örgütlenmiş parti olan İttihat ve Terakki ezici bir zafer kazandı. Fakat cemiyetin bir otokrasi kurmasından korkan bir grup subay (Hâlâskar Zabitan) isyan başlattı. Yaşanabilecek bir krizi önlemek için Padişah, siyaset üstü kişilerden oluşan ve Balkanlardaki sorunlarla uğraşacak bir kabine kurdu.

Milliyetçilik Balkanlarda işini iyi yapmış, Osmanlıların farklı din, dil, etnik bağlardan gelen halklardan oluşan ve toprak çekişmelerinin yaşandığı düzensiz bir karışımın hakim olduğu bir bölgede kurduğu istikrarı zedelemişti. Uluslararası rekabet bu içten içe kaynayan bölgede kendine bereketli topraklar bulmuş oldu. Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Balkanlarda egemenlik kurma isteğiyle birbirlerini etkisiz hale getirmeye çalışıyorlardı. Aynı zamanda Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan da ulus devletlerini genişletmek için Osmanlıların sorunlarından yararlanma çabasındaydılar. Avusturya'nın 1908'de Bosna Hersek'i ilhak etmesinin ardından İtalya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na saldırması, Balkanlardaki komşularının Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hep birlikte harekete geçmesine imkan veren bir dizi siyasi hamleyi başlattı.

13 Mart 1912'de Sırbistan ve Bulgaristan bir ittifak yaparak, zafer kazandıkları takdirde Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmak üzere anlaştılar. Bunu 29 Mayıs 1912'de

Yunanistan ve Bulgaristan, 27 Eylül ve 6 Ekim'de Karadağ, Bulgaristan ve Sırbistan arasındaki anlaşmalar izledi. Bu hamleler zayıf durumdaki Osmanlı hükümetini Balkanlardaki büyüyen tehditle başa çıkabilmek için Arnavutluk ve İtalya'yla anlaşmaya varması gerektiği konusunda ikna etti. 4 Eylül 1912'de Arnavutluk'la anlaşmaya varıldı. 15 Ekim'de İtalya'yla yapılan anlaşmaya göre ise Osmanlılar Libya'daki kuvvetlerini geri çekecekti.

Beklendiği gibi Balkanlarda savaş patlak verdi. Karadağ'ın kuzey Arnavutluk'a girmesiyle daha önce aralarında anlaşmış bulunan devletler de harekete geçti. Yunan, Bulgar ve Sırp güçleri de çok geçmeden Karadağ'a katılarak Osmanlıların Balkanlardaki topraklarına karşı saldırılara başladılar. Yunanistan, Girit adasını resmi olarak ilhak etti. Ekim'in son haftasına gelindiğinde Bulgarlar Edirne'yi kuşatma altına almış, Kasım başında İstanbul civarına gelmişlerdi. Sırplar hızla Makedonya'ya yayılırken 8 Kasım'da, Mustafa Kemal'in doğduğu ve Osmanlı tarihinde büyük role sahip bir şehir olan Selanik, Yunanların eline geçti.

Mustafa Kemal İstanbul'a döndüğünde, Birinci Balkan Savaşı, benzeri ancak II. Dünya Savaşı'nda Alman Yıldırım Savaşları'nda (Blitzkriegs) görülecek bir hızla sona ermişti. Gençlik anılarıyla dolu iki şehir, Selanik ve Manastır'ın kaybedilmesi onu oldukça sarsmış olmalıdır. Bazı subay arkadaşlarını gördüğünde, "Nasıl yapabildiniz bunu?" diye sorduğu söylenir. Onu daha sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olduğunda tanıyanlar, doğum yerine ve artık Türk olmayan topraklarda geçirdiği günlere duyduğu özlemi yüreğinde taşıdığını fark etmişlerdir.

Selanik'in düşmesiyle İstanbul aralarında Mustafa Kemal'in annesi, kız kardeşi ve eniştesinin de bulunduğu bir mülteci akınına uğradı. Mustafa Kemal; ailesini Akaretler'de kiraladığı 76 numaralı binaya yerleştirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk toplu konut projesi olan Akaretler Sıra Evleri'ni 1875'te Sultan Abdülaziz zamanında, saray ağalarının lojma-

nı olarak kullanılmak üzere mimar Sarkis Balyan yapmıştı. Bu evler daha sonra kiraya verildi. Mustafa Kemal'in ailesini yerleştirdiği bina üç katlıydı. Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule ve kocası birinci katta oturuyorlardı. Üç odalı üçüncü katta annesi yaşıyordu. Zübeyde'nin kocası Ragıp onlarla gelmeyerek geride kalmıştı. İkinci kat ise şehre geldiği zamanlarda kullanması için Mustafa Kemal'e ayrılmıştı. Bu binanın müze haline getirilmesi için halen girişimlerde bulunulmaktadır.

Mustafa Kemal, Batı tarzında bir yaşamı tercih ediyordu ama köylü alışkanlıklarını elden bırakmayan annesi, hâlâ yer döşeğinde yatıyordu. Annesi ve kız kardeşi Akaretler'deki binada 1918 yılına kadar kalacaklardı. Bu dönemde Zübeyde'yi tanıyanlar ikinci eşinin adının arada sırada geçmesine rağmen Ragıp'tan hiçbir zaman Zübeyde'nin kocası ya da Mustafa Kemal'in üvey babası olarak söz edilmediğini hatırlıyorlar.

Ragıp'ın yeğenleri olan ergenlik çağındaki Fikriye ve onun küçük kız kardeşi Jülide de İstanbul'a 1918'de aşağı yukarı aynı zamanda gelerek, görünüşe göre yakınlarda bir eve yerleştiler. Fikriye daha sonra Mustafa Kemal'in yaşamında büyük bir rol oynayacaktı.

Mülteciler arasında Selanik'ten bir Alman gemisiyle İstanbul'a getirilen II. Abdülhamit de vardı. Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirilen eski Padişah, 10 Şubat 1918'de burada vefat edecekti.

Kapısına dayanan düşman karşısında Osmanlı ordusu İstanbul'u savunma hazırlıklarına başladı. Mustafa Kemal Genelkurmay'daki görevinin başına döndü ve Gelibolu Yarımadası'na atandı. Buranın savunulması hayati önem taşıyordu çünkü Boğazlardan geçecek herhangi bir savaş gemisi kolayca İstanbul'a saldırabilirdi.

Mustafa Kemal henüz İstanbul'dayken Güney Afrika'dan dönen Enver, başarılı bir darbeye öncülük etti. 23 Ocak 1913 günü o zaman bir binbaşı olan Enver beyaz atına bindi ve

kendini takip eden fedaileri ile birlikte oturum halindeyken Bâb-ı Âli'yi bastı. Bu olay sırasında 12 görevli yaşamını kaybetti. Harbiye Nazırı Nazım Paşa karşı koymaya çalışınca bir İttihatçı tarafından vurularak öldürüldü. Enver, Sadrazam Kamil Paşa'yı istifa etmeye zorladı. Sadrazam'ın istifa mektubunu hemen Padişah'a götürerek Mahmut Şevket'in Sadrazam olmasını onayladı.

Bâb-ı Âli baskını, savaşı sona erdirecek barış anlaşmasının bir koşulu olarak Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasına karşı tepki niteliği taşıyordu. 1361'de, İstanbul'un fethinden neredeyse yüz yıl önce alınan Edirne, Osmanlıların Avrupa'daki ilk önemli fethiydi. Şehir Osmanlıların askeri üstünlüğünün bir simgesi olarak derin bir duygusal öneme sahipti. Aynı zamanda Mimar Sinan'ın 1574'te tamamlanan başyapıtı Selimiye Camii'nin de bulunduğu yerdi. Edirne'nin yakında düşman güçlerine teslim edilecek oluşu büyük bir duygusal tepkiye yol açmıştı. Enver halkın tepkisinin bir simgesiydi.

Mustafa Kemal darbeyi hoşnutsuzlukla karşıladı; özellikle de yapılış şekline karşıydı. Siyasi bir cinayet onun için nefret verici bir olaydı. Aynı zamanda Enver ve arkadaşlarına halkın sevgisini kazandıran darbe, Mustafa Kemal'in geleceğine inen bir darbeydi. Bir kez daha Mustafa Kemal bir kenara itildi. Enver ve İttihat ve Terakki'nin lider kadrolarına yönelik eleştirileri nedeniyle olaylardan uzak tutulacağına kuşku yoktu.

En başta halk Edirne'yi kurtaracağı ümidiyle bu darbeyi coşkuyla karşıladı fakat darbe Edirne'yi kurtarmayı başaramadı. Bulgarlar askeri baskıyı artırdılar ve şehri açlığa mahkum ettiler. Edirne, 28 Mart'ta Müslüman nüfusa karşı yapılan kıyımlar sonrasında teslim oldu. Osmanlı hükümeti, Sadrazam Mahmut Şevket önderliğindeki barış görüşmelerini başlatmak zorunda kaldı. Müzakereler sonucunda 1913 yılının Haziran ayı başında Londra Antlaşması imzalandı. Bu sırada İstanbul'da siyasi şiddet yine patlak vermiş, Mahmut Şevket bir suikaste kurban gitmişti. Suikasti İttihat ve Terak-

ki karşıtı bir grup subay gerçekleştirmişti, failler yakalanarak Divan-ı Harb tarafından idama mahkum edildi. Bu olayların ardından nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanya'nın müttefiki olarak I. Dünya Savaşı'na sokacak olan İttihat ve Terakki'nin diktatörlük dönemi kuruldu. Enver, Talat ve Cemal'den oluşan grup bu dönemde Osmanlı Devleti'ni yöneten üçler erkini oluşturuyordu.[3]

Balkan Devletlerinin savaştan elde ettikleri toprakları aralarında paylaşma kavgası, Osmanlılarla savaşın yeniden başlamasına yol açtı. II. Balkan Savaşı'nda Enver Edirne'yi geri alarak Osmanlı Devleti'nin en güçlü adamı haline geldi. 1913-1915 arasında yarbaylıktan, albaylığa, sonra da paşalığa yükseldi. Harbiye Nazırlığı yaptı. Padişah'ın torunu Naciye Sultan'la evlendikten sonra adeta bir askeri diktatör haline geldi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme hareketi ve baskıcı rejime karşı koyma isteği başladığı yere dönmüş oluyordu.

Pek az kişi Enver aleyhine konuşmaya cesaret edebiliyordu. Bunlardan biri de Mustafa Kemal'di. II. Balkan Savaşı'nın ardından yeniden barış sağlanmasıyla birlikte Bulgaristan'la ilişkiler normale dönmüştü. Mustafa Kemal'in arkadaşı Fethi (Okyar), Sofya elçisi olarak seçildi. Kısa süre sonra Mustafa Kemal'e de genel merkezi Sofya'da olan Balkan askeri ataşeliği görevi teklif edildi. Mustafa Kemal bir kez daha siyasi sürgün anlamına gelen bir görevi kabul etmek durumundaydı. Sofya'ya doğru yola çıktı.

Yedinci Bölüm Dipnotları

1. Aydemir,1969, s.135.
2. Levy, 1966, 1972; Volkan, 2004 b.
3. Enver, Cemal ve Talat Paşalar hakkında kitapta ayrıntılı bilgiler verilecektir.

BÖLÜM 8

Abdürrahim,
Corinne ve Dimitriana

Mustafa Kemal Sofya'ya gitmeden önce Makedonya'da savaş patlak verdiğinde, annesi, kız kardeşi ve eniştesi İstanbul'un ve diğer Osmanlı şehirlerinin güvenliğine kaçan binlerce kişiye katılmıştı. Akaretler'deki 76 numaralı binada oturan geniş ailenin bir diğer üyesiyse daha sonra Tuncak soyadını alacak olan Abdürrahim adında küçük bir oğlandı. 1974'te Volkan'la iki defa uzun saatler görüşmüş ve o evdeki yaşam, Zübeyde Hanım ve onun Mustafa Kemal ile ilişkisi hakkında bilgiler vermiştir. Volkan'la görüştüğünde Abdürrahim Tuncak, eğitimini Almanya'da yapmış emekli bir mühendisti. 1974'te genel olarak Türkiye'de, Atatürk'ün bir erkek çocuğu evlat edinmiş olduğu bilinmiyordu.

Abdürrahim Tuncak kendi kökenlerini tam olarak bilmese de 1910'da doğduğunu ve dul annesinin 1913'te öldüğü ve kendisini öksüz bıraktığı yönünde bir söylenti olduğunu aktarmıştır. Mustafa Kemal onu evlat edinmiş ve Abdürrahim Tuncak'ın tabiri ile Zübeyde'ye bir "emanet" olarak takdim etmişti. Abdürrahim Tuncak'ın Volkan'la görüştüğü Ankara'nın Bahçelievler semtindeki evinin yemek odasında, Mustafa Kemal'le küçük Abdürrahim'in birlikte görüldüğü büyütülmüş bir fotoğraf asılıydı. Fotoğraf 1917 yılında, Zübeyde Hanım'ın Abdürrahim'le birlikte Halep'te Mustafa Kemal'i ziyaret ettiği bir sırada çekilmiştir. Fotoğraftaki çocuk

bir Arap başlığı takmaktadır. Mustafa Kemal'in sarı saçları ve mavi gözlerine sahip değilse de, Türk kahramanla yaşlı mühendisin yüz hatları şakaklarda kıvrılan gür kaşlarıyla dikkat çekici derecede birbirine benziyordu.

Abdürrahim Tuncak'ın anlattığına göre, Zübeyde küçük Abdürrahim'e "oğul" derken Mustafa Kemal ona "oğlum" diye hitap ediyordu. Ancak bu durum yoruma açıktır. Çünkü Mustafa Kemal'in ordu personeline ve dostlarına da "çocuklarım" diye hitap ettiği bilinmektedir. Bugün bile Türk erkeklerinin dostlarının ya da arkadaşlarının çocuklarına "oğlum" diye hitap etmeleri yaygın bir davranıştır. Psikolojik anlamda önemli olan Mustafa Kemal'in üvey babasının artık annesinin hayatından çıkması, Mustafa Kemal'in annesiyle yeniden birleşmesi ve Abdürrahim'in aralarındaki bağın sembolü olmasıydı. Zübeyde tekrar yeni ve "canlı" bir çocuğa kavuşmuş oluyordu. Akaretler'deki 76 numaralı binada, küçük Mustafa'nın kronik yas ve kaygı içindeki genç annesinin yerini, son derecede otoriter ve aşırı korumacı bir kadın almıştı.

Abdürrahim Tuncak görüşmede Mustafa Kemal'in eve geldiği zaman ya da evden ayrılırken, böyle durumlarda annenin yalnızca elini öpmek adetken, annesini yanağından öptüğünü söylemiştir. Mustafa Kemal'in bu davranışı aile içinde annesine duyduğu yoğun sevginin bir yansıması olarak görülüyordu. Annesi ona "Mustafa'm" diye hitap ediyordu, gelecekteyse "Paşam" diyecekti. Fakat, Abdürrahim Tuncak'ın anlattıklarını dinlerken Volkan, Mustafa Kemal ile annesi arasında ritüelleşmiş bir ilişki olduğunu sezmişti. Bizim tahminimize göre Zübeyde genç yaşında yaşadığı kayıplar ve kaygılara, her ilişkiye dikkat ederek kontrolü altına alma ve ilişkilerinde ritüeller geliştirme yolu ile uyum yapmıştır -eğer her şey kontrolü altında kalır ve aynı şekilde tekrarlanırsa kayıplar önlenebilecekmiş gibi. Küçük Abdürrahim, Zübeyde'ye gittiği her yerde eşlik ediyordu. Volkan'la yaptığı görüşme sırasında, Zübeyde'nin onu bir "baston" gibi algı-

ladığını hissettiğini söylemiştir. O da çocukken Zübeyde'nin kontrolü altındaydı.

Mustafa Kemal annesine yeni ve "canlı" bir çocuğu "emanet" ettikten ve ritüelleşmiş vedalaşmaları ile bulunduğu evden ve ortamdan ayrıldıktan sonra, yaşamının ilk anısında olduğu gibi annesinin istemediği ve tanımadığı modern bir ortamla derin ilişkiler yaşardı. Ya yas tutmayan ve onu psikolojik olarak boğmayan kadınlarla ilişki kurar ya da modernleşmeyi destekleyen ideal bir baba ile özdeşim yapmaya çalışır ve Şemsi Efendi'nin yaptığı gibi "kötü" olarak algıladığı kişilerle ve unsurlarla -mesela hayatının bu döneminde Enver ve Enver'in planları ile- uğraşırdı. Sosyal hayatında, Batılılaşmış Türk kadınları ve Avrupalı kadınlar arasında bambaşka biri oluyordu. Hayatının bu döneminde, Balkan Savaşı'nda hayatını kaybetmesinden çok önce tanıdığı Osmanlı subayı yüzbaşı Ömer Lütfi'nin dul eşi Madam Corinne, onun için çok önemli bir kadın olmuştu.

Küçük Abdürrahim'in Corinne hakkında bir bilgisi yoktu, onun hakkındaki bilgilerimizin çoğunu Mustafa Kemal'in kendisinden öğreniyoruz. 14 Ekim 1913'ten 7 Kasım 1914 tarihine kadar süren Sofya'daki yaşamı sırasında Corinne'e mektuplar yazmıştır. Sofya'dan ayrıldıktan sonra 1915'te Çanakkale'den, 1916 ve 1917 yıllarında ise bugünkü Türkiye-Suriye sınırına yakın bir merkezden Corinne'e mektuplar göndermeye devam etmiştir.

Corinne, Cenova'da doğmuştu. Doktor olan babası Luigi bir ara Osmanlı Bahriye Nezareti tercümanı olarak çalışmış ve Osmanlı nüfusuna geçmişti. Amcası Ferdinand sonradan Türk ismi edinmiş ve Osmanlı ordusunda görev alarak Ferit Paşa olarak tanınmıştı. Corinne Paris konservatuarından mezun, başarılı bir piyanistti. İtalyanca, Fransızca ve Türkçe biliyordu. Kocası Ömer Lütfi ölmeden önce Mustafa Kemal'i Harbiye'deki evine götürüp ailesi ile tanıştırmıştı. Bu evde genel olarak haftada bir kez Klasik Batı oda müziği, şiir ve

edebiyat toplantıları yapılırdı. Mustafa Kemal ev sahibesinden çok etkilenmiş ve onunla arkadaş olmuştur. Mustafa Kemal'in askeri ataşe olarak Sofya'ya tayin edilmesinin ardından Madam Corinne'e yazdığı mektuplar, çok sonraları yayımlanmıştır.[1] Mustafa Kemal kimi zaman Fransızca yazıyor ve birtakım imla hataları yapıyordu, bazen de Türkçe yazıyordu. Türkçe yazdığı mektupları Arap alfabesiyle değil Latince harfler kullanarak yazması, gelecekte vereceği bütün Türklerin Latin alfabesi kullanması kararının bir habercisidir.

Mustafa Kemal'in Sofya'daki yaşamı hakkında Corinne'e yazdığı mektuplardan ve Atatürk'ün biyografisini yazan Bulgar Paraşkev Paruşev'den pek çok bilgi edinebiliriz. Paruşev geleceğin Türk liderinin Bulgaristan'daki yaşamını bütün canlılığıyla betimlemiştir.[2] Ancak Türk yazar Süreyya Aydemir, neredeyse siyasi bir sürgün konumunda olduğu için Mustafa Kemal'in hayatındaki bu dönemi daha iyi şeyleri beklediği bir zaman olarak üstünkörü geçer.[3] Bizce Mustafa Kemal'in Sofya'da geçirdiği süre, onun Batı dünyası ile Osmanlı dünyası arasındaki farkları yakından incelemesi ve kendi iç dünyasının ve sosyal hayatının ufuklarını daha da genişletmesi açısından önemli bir dönemdi. Daha sonra da anlatacağımız gibi Bulgar Generali Kovaçev'in küçük kızı Dimitriana (Miti) ile olan ilişkisi, Corinne'le olan arkadaşlığı gibi, kendi büyüdüğü çevredeki kadınlardan daha özgür kadınlar olduğunu ona göstermiştir. Ayrıca Sofya'daki yaşamı ona ilk diplomasi tecrübelerini sağlamış ve nihayetinde kültürler arasında da sınırlar olduğunu ona öğretmiştir. Şimdi Mustafa Kemal'in Sofya'daki hayatına daha yakından bakalım.

Mustafa Kemal Sofya'ya atanmayı kabul etmezse geriye bir tek seçeneği kalıyordu: Ordudan ayrılmak. Dostları Mustafa Kemal'i bunu yapmaması konusunda uyarıyorlardı. İstanbul'da, Enver'in politikalarına saldırabileceği bağımsız

siyasi bir temeli yoktu. Enver çok güçlü olduğu için onun düşmanlığını üzerine daha fazla çekmemesi en sağduyulu davranış olacaktı.

Mustafa Kemal Sofya'ya gittiğinde geride hem annesini, hem de ilişkisinin giderek ilerlediği Corinne'i bırakmıştır. Corinne'e yazdığı mektuplarında onu kırmamak ve idealleştirmeye devam etmek için ne kadar uğraştığını görüyoruz. Mektuplarında ona Bulgar toplumuna nasıl uyum sağladığını anlatır. Corinne ise Mustafa Kemal'i geliştirmesine yardım ettiği Fransızcasını ilerletmesinden dolayı tebrik eder. Onu her gün düşündüğünü belirtir. Mustafa Kemal bundan memnun olur ve onu Sofya'da güzel kadın olmadığı konusunda ikna eder. *"Hayır hayır Corinne"* diye yazar, *"Sofya'da bir tek güzel kadın bile görmek mümkün değildir"*.

Bir mektubunda şehirde tanınmış bir ev sahibesi olan Parisli bir kadınla tanışmasını anlatıyor ve şöyle ekliyordu. *"Şunu söyleyeyim ki, Parisli hanımı güzel bulmadım."* Corinne'e, Sofya'da Novia Amerika adında bir gece kulübünde iki Macar kadınla tanıştığını da haber verir. Mustafa Kemal'in tanımından bu kadınların içki satışını artırmak için locaları dolaşan şarkıcılar olduğu açıktır. Kadınlardan biri Almanca diğeri Macarca konuşmaktadır. Mustafa Kemal bu durumdan sıkılır. O ve arkadaşı oradan ayrılır ve kadınları kendi başlarına bırakırlar. Mektubunu *"Bana daima kendinden haber ver. Bütün kalbimle, M. Kemal"* diye imzalar. Son cümlesinde Corinne'e, Corinne'in annesiyle kız kardeşine selamlarını iletmesini hatırlatır.[4]

Mustafa Kemal'in Corinne'e yazdığı mektuplardan, resmi görevleriyle meşgul olduğunu ve Bulgaristan'ın başkentinde kısa sürede kabul gördüğünü öğreniriz. Kuzu kürkünden kahverengimsi kıvırcık kalpağıyla askeri üniforması içinde çekici ve yakışıklı Mustafa Kemal'in çarpıcı bir görüntüsü vardı. Kısa zamanda Sofya'daki bütün büyük davetlerde görülmeye başlandı. Ziyaretlerde bulunmak, top-

lumsal hayatta tanıdıklar edinmek askeri ataşelik görevinin bir parçasıydı. Bulgarlar Türklerle çok kısa bir süre öncesine kadar savaş halinde olmalarına rağmen artık dost olmak istiyorlardı. Uzun zaman Osmanlı egemenliğinde yaşadıktan sonra, artık eski fatihlerine hissettikleri karmaşık duyguları özümsemeye çalışıyorlardı. Kuşaklar boyu bütün yolların İstanbul'a çıktığını, Osmanlı yönetici sınıfının kabul edilen toplumsal etkileşim düzenini belirlediğini düşünmüşlerdi. Artık Sofya ve Bulgar yönetici kesimi yüzünü Batı'ya çevirmiş, Avrupa'yı örnek alıyordu. Sofya modern Batılı bir kent görünümü kazanmaya çalışıyordu. Bulgarlar kentin görünümünü değiştirmek için her türlü çabayı gösteriyor, geniş bulvarlar, parklar ve kamu binaları inşa ediyorlardı. Mustafa Kemal bu modernleşme çabalarından çok etkilenmişti ve aynısını Osmanlı şehirlerinde de yapmaktan söz ediyordu. Bulgaristan'daki bazı Türk kadınları peçe takmayı şimdiden bırakmıştı. Bu, Mustafa Kemal'in ilgisini çekmişti. Bu kadınların davranışını olumlu buluyor ve Türk kadınının özgür olmasını arzuluyordu.

Mustafa Kemal Sofya'daki ikinci haftasında opera binasında sergilenen Carmen operasını izlemeye gitti. Biyografisini yazan Paruşev, Carmen'in Mustafa Kemal'in gittiği ikinci opera olduğunu söyler. Bu yazara göre Mustafa Kemal Paris'teyken başka bir opera daha seyretmiştir.[5] Sofya'da Carmen'i seyrederken ara verildiğinde Kral I. Ferdinand, Türk askeri ataşesini locasına çağırarak opera hakkındaki düşüncesini sorar. Mustafa Kemal olağanüstü bulduğunu söyler. Daha sonra anlatacağımız gibi bu gecenin etkisinin bir işareti, Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı'yken operayı modernleşmenin bir sembolü olarak, kendini ziyaret eden İran Şahı'na sunmasıdır.

Mustafa Kemal, Ferdinand'la yaşadığı ikinci bir olaydan da etkilenmiştir. Bulgar Generali Petroff'un eşi, Sofya sosyetesinde sözü geçen bir kadın olan Sultane Raşa Petroff, Mustafa Kemal'i Bulgar Kralı'nın sarayında düzenlenen bir maskeli baloya davet etti. Mustafa Kemal bu baloya kavuğu ve kılıcıyla tam takım bir yeniçeri kostümüyle gitti. I. Murat (1362-1389) zamanında kurulan yeniçeri teşkilatı neredeyse beş yüz yıl sonra II. Mahmut zamanında kaldırılmıştı. Mustafa Kemal'in niye bu kostümü seçtiğini bilmiyoruz. Yeniçerilerin özellikle Balkanlardaki Hıristiyan nüfusundan devşirme sistemi ile Müslüman olan askerlerden oluşmuş olması, Mustafa Kemal'in bu kostümü seçmesinde bir rol oynamış olabilir. Kendisini Osmanlı ile Batı dünyası arasında bir köprü gibi görmüş olabileceğini düşünebiliriz. Veya aynı zamanda Bulgarlara eski Osmanlı gücünü hatırlatmak istemiş de olabilir. Fakat bilinçdışındaki yaşanmış olabilecek tüm bu olasılıklar bir yana, bu üniforma ile dikkatleri üzerine çekeceğini bildiğini düşünüyoruz. Onu bu kostümüyle gösteren çarpıcı bir fotoğrafı vardır. Volkan'ın çocukluğunda bu fotoğraf, büyüdüğü evin duvarında asılıydı ve Kıbrıs'taki kız kardeşlerinden birinin, Sevim Münir Kuzey'in evinde aynı fotoğraf hâlâ oturma odasının duvarında asılıdır.

Baloya katılanlar gece yarısı maskelerini çıkardıklarında Ferdinand, Mustafa Kemal'i çağırtarak kostümü ve çarpıcı görüntüsü nedeniyle kendisini kutlamış ve ona gümüş bir sigara kutusu hediye etmişti. Mustafa Kemal Kral'ın bu nezaketini unutmadı. Türk lider, 1918'de krallığı oğluna bırakarak Almanya'ya yerleşen Ferdinand'a yıllar sonra altın bir sigara kutusu gönderdi.[6]

Mustafa Kemal Sofya'dayken adı Bulgar Harbiye Nazırı General Stiliyan Georgiev Kovaçev'in en küçük kızıyla anıldı fakat Corinne'e yazdığı mektuplarda bu ilişkiden hiç söz etmemiştir.

Askeri ataşelik görevi sırasında Mustafa Kemal'in I. Balkan Savaşı'nda Osmanlılara karşı savaşan General Kovaçev'le tanışması doğaldı, generalin Makedonyalı eşiyle de dostluk kur-

muştu. Mustafa Kemal generalin kızlarıyla da tanıştı, Kovaçevlerin bazen Türkçe konuşulan evine, düzenli olarak konuk oluyordu. En büyük kız evliydi fakat Miti diye çağırılan, iyi bir tahsil görmüş küçük kız Dimitriana bekardı. Mustafa Kemal onunla giderek daha fazla ilgilenmeye başladı. Dimitriana'nın sosyetede iyi bir yeri olmasına rağmen, genç kız heyecan verici genç ataşeye memnuniyetle zaman ayırıyordu. Beraber dışarı çıkabilmek için kızın anne babasından izin aldılar. O zamanlar İstanbul'da genç Müslüman erkeklerin iyi ailelerden gelen evli olmayan genç kızlarla birlikte görülmediği düşünüldüğünde, bu durumda Mustafa Kemal Batı adetlerine oldukça uygun bir davranış göstermişti. Mustafa Kemal bu sıralarda başka Batı adetlerini de benimsedi. Örneğin, Miti'yle beraber değilken bile geleneksel Osmanlı kalpağı yerine Avrupa tarzında bir şapka taktığı söylenir. Eğer doğruysa bu davranışı, daha sonra gerçekleştireceği şapka devrimi gibi devrimlerin bir işaretiydi.

Miti ve Mustafa Kemal genellikle birlikte danslara ya da parka yürüyüşe gidiyorlardı. Bir gün yürüyüşlerinden biri sırasında kafeste bir kuş satan birine rastlarlar. Miti kuşun kafeste yaşamasına acır, bunu üzerine Mustafa Kemal kuşu satın alır ve kafesin kapısını açarak kuşu özgürlüğüne kavuşturur. Miti onun çekici ve kendinden emin tavrına kapılmış, Mustafa Kemal'e aşık olmuştu. Mustafa Kemal de genç kadına aşık olmuştu ve Miti ile evlenmek istiyordu, ancak bu birleşme kızın ailesi tarafından onaylanmadı. Ailenin Mustafa Kemal'in Osmanlı büyükelçiliğinde düzenlenen bir davet için yaptığı çağrıyı reddetmesi, bu birleşmeye karşı olduklarını gösteriyordu. Hıristiyan bir kızın bir Müslüman'la evlenmesi zaten söz konusu bile olamazdı. Mustafa Kemal'in dostu, Osmanlı'nın Bulgaristan Büyükelçisi Fethi de aynı durumu yaşamış, General Petroff'un kızına aşık olmuş, general, *"Kızımı bir Türk'e vermektense kafamı keserim, daha iyi."* diyerek bu birleşmeye karşı çıkmıştı.

Bir talip olarak reddedilmek Mustafa Kemal'in özgüvenine gölge düşürmüştü ama bu konuda karamsarlığa kapılacak zamanı olmadı. O sırada patlak veren I. Dünya Savaşı İstan-

bul'a dönmesini gerektiriyordu. Sofya'dan ayrıldı ve Gelibolu'da kahraman oldu.

Gelibolu'da yaptığı kahramanlıklardan sonra Mustafa Kemal'in altı hafta için Sofya'ya döndüğünü biliyoruz. Orada tekrar Miti ile buluştu. Birbirlerini hâlâ sevmelerine rağmen kaçınılmaz olanı kabul ederek, bir daha bir araya gelmemek üzere ayrıldılar. Dimitriana'nın dört yıl sonra İstanbul'a gitmeye çalıştığı yönünde bazı kanıtlar vardır fakat Bulgar cephesinin çöküşü bu ziyareti engellemiştir. 1922'de genç kadın Deyan Deyanov isimli seçkin bir hukukçu ile evlendi. Kocası daha sonra mebus oldu. Çiftin üç çocuğu dünyaya geldi. Komünist Bulgaristan'da Deyan Deyanov'un isminin "sakıncalı kişiler" listesine eklenmesi, ailenin çok uzun yıllar acı çekmesine neden oldu. Deyan 1960'da, Dimitriana da 1966'da öldü. Dimitriana yıllarca Atatürk'ün hayatını takip etmiş, dergilerden ve gazetelerden kestiği fotoğraflarını biriktirmiş, Atatürk'ün ölümü karşısında büyük üzüntü duymuştur.[7]

Sekizinci Bölüm **Dipnotları**

1. Borak, 1970.
2. Paruşev, 1973.
3. Aydemir, 1969, 1. cilt.
4. Bu mektup 3 Kasım 1923'te yazılmıştır.
5. Paruşev, 1973, s. 79.
6. Kinross, 1965, s.74.
7. Paruşev, 1973, s. 91. Bulgar literatüründe Mustafa Kemal ile Dimitriana arasındaki aşkın hikayesini anlatan kitaplar vardır. Bu aşk hikayesi Türkiye'de çok bilinmese ve üstünde durulmasa bile Bulgaristan ve diğer ülkelerde canlı tutulmuştur. Ekim 2009'da New York'ta Model United States konferansında Atatürk'le ilgili hem gerçek hem de kurgusal bölümler içeren bir oyunda Dimitriana rolünü Maryland Üniversitesi'nde öğrenci olan Colette Nataf oynamıştır.

BÖLÜM 9

Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması, Enver Paşa'nın Liderliğine Karşı Kuşkuların Artması, Osmanlı ve Ermeni Trajedileri ve On Dokuzuncu Tümenin Kurulması

Harbiye Nazırlığı'na yükselen Enver, Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanya'yla müttefik hale getiriyordu. Osmanlı ordusunun komuta seviyelerinde Alman komutanlar yer alıyordu. Bunlar arasında bulunan General Otto Liman von Sanders 1913 ile 1918 yılları arasında Osmanlı ordusuna danışmanlık, ayrıca 1915'te Gelibolu'da, 1918 yılında Suriye ve Filistin'de Osmanlı ordularına komutanlık yapacaktı.

Mustafa Kemal Almanların gelecekte gerçekleşmesi beklenen savaşı kazanma olasılığından kuşkuluydu, bu kuşkuya Fransa'daki manevraları izlerken kapılmıştı. Eleştirisi, daha sonra Aras soyadını alacak olan arkadaşı Dr. Tevfik Rüştü'ye 1914'te yazdığı mektupta doruk noktasına ulaşıyordu. Ayrıca, mektupta "İstanbul'dakilerin" (muhtemelen Enver'i kastediyordu) aceleci tutumundan, siyasi ve askeri hareketin merkezinden uzakta olmaktan duyduğu kişisel acıdan söz ediyordu.[1]

Rusya, Liman von Sanders'e Osmanlı birlikleri üzerinde yetki verilmesine şiddetle itiraz etti. Osmanlı ordusunun yeniden canlanmasını ve Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işleriyle derin bir ilişki içinde olmasını kendi güvenliğine karşı tehdit olarak gören Rusya güç dengesindeki bozulmayı önlemek için müttefik arayışıyla İngiltere ve Fransa'yla yakınlaştı. Büyük Devletlerin rekabeti uluslararası

ilişkileri zehirliyordu ve çoğu zaman olabildiği gibi, büyük güçlü devletler arasındaki ilişkiler, daha küçük devletlerin eylemlerini belirleyecekti. Sırbistan'ın Avusturya'ya yönelik yoğunlaşan nefreti bu olgunun bir örneğidir. Avusturya'nın 1908'de Bosna Hersek'i ilhak etmesi, Balkanlarda resmi, gayrı resmi ya da gizli örgütlerin kurulmasına yol açtı. Çok sayıda teröristi eğiten, kendini adamış birer radikal olan pek çok ordu mensubunun da içinde bulunduğu ve *Kara El* olarak da bilinen *Ya Birlik Ya Ölüm* örgütünün üyeleri, 28 Haziran 1914'te Avusturya veliahtı Arşidük Franz Ferdinand'ı Saraybosna'da öldürmeyi planladılar ve bu suikasti gerçekleştirdiler. Franz Ferdinand'ı ve eşi Sophie'yi vuran, 19 yaşındaki Gavrilo Princip'ti. Suikastin gerçekleştiği tarih olan 28 Haziran, Osmanlılar ile Sırplar arasında 1389 yılında yaşanan Kosova Savaşı'nın yıl dönümüydü. Asırlar boyunca Sırplar Kosova Savaşı'nın paylaşılan imajını Sırp büyük grup kimliğinin ve kurbanlaştırılmasının en büyük sembolü olarak kullanmışlardır. Osmanlı hakimiyetinin kalkmasından sonra Sırplar, Osmanlı'nın yerini alan Avusturya-Macaristan'a karşı kin beslemeye başlamışlardı. Aslında Franz Ferdinand böyle bir günde Saraybosna'ya gitmemesi için uyarılmıştı.[2] Bu olay tarihte I. Dünya Savaşı'nı başlatan olay olarak bilinir.

Avusturya 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş açtı. Patlak veren savaşın yalnızca Avusturya'yla Sırbistan arasında sınırlı kalması zordu. Rusya 25 Temmuz'da kısmi seferberliğe girdi, Çar bir hafta sonra topyekün seferberlik ilan etti. Ertesi gün de Almanya Rusya'ya karşı savaş açtı. Almanya'nın savaş planları, Fransa ile Rusya'ya aynı anda savaş açılmasını gerektiriyordu. 3 Ağustos'ta Almanya, Fransa'yla savaşa girdi ki bu da Belçika'nın işgal edileceği anlamına geliyordu. Almanya'nın Belçika'nın tarafsızlığını ihlal etmesi, 4 Ağustos'ta da İngiltere'nin savaşa girmesi ile sonuçlandı.

Etraflarında savaş gerilimi tırmanırken, Osmanlı Devleti'nin Bakanlar Kurulu izlenmesi gereken en iyi politikanın ne olduğu konusunda fikir birliği içinde değildi. Cemal Paşa,

İngiltere ve Fransa'yla ittifak kurulması düşüncesindeydi ancak bu görüşü şiddetle reddedilmişti. Enver, Almanya'yla anlaşma düzenleme işini eline aldı. Önceleri sadece Enver, Sadrazam Sait Halim Paşa ve Talat Paşa dahil birkaç kişi daha Almanya'yla yapılan ve 2 Ağustos 1914'te imzalanan gizli anlaşmayla sonuçlanan görüşmelerden haberdardı. Enver bu ittifakı Osmanlıların çıkarına görüyordu, böylelikle Rusya'ya karşı Almanya'dan destek almış olacaklardı. Cemal ve diğerlerini imzalanacak anlaşmaya uymaları konusunda ikna etti.

İsteksizce girilen bu ittifak anlaşması Almanya ve Rusya arasında bir savaşın çıkması durumunda Osmanlıların, Almanya'nın yanında yer almasını gerektiriyordu. Anlaşma gizli tutulmasına rağmen Osmanlı Devleti, 3 Ağustos'ta seferberlik ilan etti. Aynı gün İngiliz Bahriye Nazırlığı, Almanya'nın denetimine geçmelerinden korkarak Osmanlı donanması için İngiltere'de yapılan iki savaş gemisine el koydu.

Osmanlıların Göben ve Breslau adındaki iki Alman zırhlısına sığınma hakkı vermesiyle İngilizlerle ilişkiler daha da kötüleşti. Amiral Wilhelm Souchon'un kumandası altındaki iki gemi Akdeniz'de seyrediyordu ve Güney Afrika'daki limanları bombalamışlardı. Kendisinden üstün birleşik İngiliz ve Fransız deniz gücünün takip ettiği Alman gemileri Türk sularına ulaştığında Boğazlara girmelerine izin verildi. eylem hem Osmanlıların tarafsızlığını bozuyor hem de barış sırasında boğazlara giriş çıkışı yöneten uluslararası anlaşmaları çiğniyordu. Osmanlılar uluslararası anlaşmalara bağlılık sorununu 11 Ağustos'ta Göben ve Breslau'yu "satın alarak" çözdüler. Bu savaş gemileri, *Yavuz* ve *Midilli* isimlerini aldılar ve 16 Ağustos'ta Alman mürettebatlarıyla birlikte Osmanlı donanmasına katıldılar.[3] Souchon da, Osmanlı donanması komutanlığına getirildi.

Osmanlı İmparatorluğu'yla Almanya arasındaki gizli müttefiklik anlaşmasına ve Osmanlı kara sularında Alman savaş gemilerinin varlığına rağmen Enver, henüz kabineyi Almanya tarafında savaşa girilmesi konusunda ikna edememişti. Tek

başına hareket ederek Souchon'a, Karadeniz'de seyretmesi ve mümkün olduğunda Rus savaş gemileriyle çatışması için "emir" verdi. Ancak 19 Ağustos'ta Bakanlar Kurulu böyle bir emrin anlamı karşısında dehşete kapılarak Enver'i emirlerini geri çekmeye zorladı.

Liman von Sanders ve Wilhelm Souchon Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sokması konusunda Enver'e yaptıkları baskıyı artırdılar. Boğazların savunmasını desteklemek için Almanya'dan savaş teçhizatı, insan gücü ve danışmanlar geldi, mali destek sağlandı. İstanbul'a palyaçoluk yapmaya gelmediğini söyleyen Souchon'un ısrarı üzerine Bakanlar Kurulu, filonun bir bölümünü manevra için Karadeniz'e götürmesine izin verdi. 25 Ekim'de Enver kendi inisiyatifini kullanarak "filonun tamamıyla" Karadeniz'de manevra yürütmesi ve "uygun fırsat" çıktığında Rus gemilerine saldırması için Souchon'a yazılı talimat verdi.[4]

Bu yazılı yetkiyi alan Souchon'un filosu iki gün sonra Karadeniz'e açıldı. 29 Ekim'de Rusya'nın Odessa, Sivastopol ve Novorosisk limanlarını bombaladı. Dört gün sonra Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Osmanlıların kendi eylemleriyle yıkımlarının işaretini verdiğini, *"ardından gelecek sonuçları fazlasıyla hak ettiklerini"* düşünüyordu.[5]

Gelişen olaylar Mustafa Kemal'in Enver'in liderliğine yönelik kuşkularını doğruluyordu. Savaşın patlak vermesinden önce Mustafa Kemal, Almanlara duyduğu derin güvensizliği açıkça ifade etmişti ancak savaş ilan edildikten sonra onlarla işbirliği yapmaya ve kendisinden beklenen rolü yerine getirmeye hazırdı. Yarbay olarak tümen komutanlığına hak kazanmıştı fakat Enver onun Sofya'daki görevini terk edip başkente dönmesine izin vermiyordu. Bulgarlardan silah ve erzak tedariki gibi kendisine verilen görevleri yerine getirdi ama askeri bir görev verilmesi için ısrarını sürdürdü.

Etkin bir askeri görev almak için sabırsızlanan Mustafa Kemal, kiralamış olduğu evi terk ederek, emir aldığında he-

men yola çıkmak üzere Sofya'daki elçilik binasına yerleşti. İstanbul'daki liderlerin Sofya'daki görev yerinde kalması konusunda bahane üstüne bahane yaratması Mustafa Kemal'i umutsuz bir ruh hali içine sokuyordu. Bu karamsar ruh halinin üzerine, olayları asıl yöneten, gelecekte alacağı herhangi bir askeri göreve ilişkin en fazla söz sahibi olan kişinin baş rakibi saydığı Enver olması da ekleniyordu. Mutsuzluk içinde Enver'e şöyle yazdı: *"Eğer beni yüksek rütbede bir subay olmaya lâyık görmüyorsanız açıkça söyleyiniz"*.[6] Enver buna cevap vermedi.

Enver'in kibirli kişiliği o an için daha ciddi meselelere odaklanmıştı ve düşleri sınır tanımıyordu. Rusları yendikten sonra İran'a, ardından Hindistan'a girecek, burada Müslümanları İngilizlere karşı ayaklandıracaktı. İkinci bir Büyük İskender olmayı hayal ediyordu! Enver bu fırsatı Transkafkasya'da Ruslara karşı düzenlenecek bir harekatla yakalayabileceğini düşünüyordu. 6 Aralık'ta İstanbul'dan doğuya hareket etti. Hülyalarıyla dış gerçekliği birleştirmeye kararlıydı. En başta Transkafkasya'nın dağlık arazisinde Ruslara karşı etkileyici hücumlar yapıldı. Sonra Ocak 1915'te dondurucu karlı ve soğuk kış koşulları altında Osmanlı ilerlemesi durdu, zafer yenilgiye, en sonundaysa toptan bir bozgun ve felakete dönüştü. Tarihte bu olay Sarıkamış Harekatı olarak geçiyor. (22 Aralık 1914- 15 Ocak 1915) Düşman hareketi ve kış koşulları yüzünden Enver'in 90.000 kişilik ordusundan geriye 12.000 kişi kaldı. Felaket, Napolyon'un 1812'de Rusya'da aldığı yenilgiden çok farklı değildi.

Transkafkasya'nın dağlarında parçalanan fantezilerini bir yana bırakan Enver, Üçüncü Ordu'nun komutasını bir yaverine bırakarak İstanbul'a döndü. Felaket haberi halktan saklandı. Enver "düşmanı yenilgiye uğrattığını" iddia ederek olayı geçiştirmeye çalıştıysa da sansür mekanizması bile gerçeğin çok geçmeden ortaya çıkmasını engelleyemedi. Enver'in artık imparatorluğun kahramanı, Osmanlı cemiyet hayatının başta gelen hanımlarının idolü olmadığı çok açıktı. Bu derin

narsisistik darbeye özde ve sözde diktatörlüğü artırarak tepki verdi.

Osmanlıların Kafkas ordusu karşısındaki başarısızlığının, bölgedeki Ermenilerin Ruslara yardım etmesi nedeniyle yaşandığı gerçeğinin yayılmasının ardından 24 Nisan 1915'te İstanbul'daki birçok Ermeni aydın tutuklandı. Mayıs ayında ise doğuda Rus sınırında yaşayan, Ermeni olmayan vatandaşları korumak ve toprak kaybetmemek adına, oradaki Ermenilerin tehcirine ve yüzlerce mil giderek Suriye'ye yerleşmelerine karar verildi. Bu yaşananlar büyük bir trajediye yol açtı ve bugünkü Türkiye'nin en büyük problemlerinden biri olan Ermeni sorununu yarattı. Önceleri bu zorunlu yolculuk sırasında 250 bine yakın Ermeni'nin katledildiği söylenirken, on yıllar içinde bu sayı bir-iki milyona, bazı yerlerde ise üç milyona kadar çıkartılmıştır. Fakat elbette ki etnik sorunlar nedeniyle mağdur olan insan sayısı bir bile olsa, bu bir trajedidir.

Ermenilere göre Osmanlılar onları yok etmek için kasıtlı ve sistematik bir plan uygulamıştır ve bu nedenle bu trajedi "soykırım" olarak adlandırılmalıdır. Günümüzde dünyanın bazı ülkelerinde 1915'te Ermenilerin başına gelenler, Ermeni Soykırımı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Ermeni trajedisini Nazi döneminde Yahudilerin yaşadığı sistemli yok edilişle eş tutmak için büyük çaba harcanmaktadır. Türk hükümetine göre 1915'te yaşanan faciaya yönelik kasıtlı ve sistematik bir plan yoktu ve Ermeni trajedisi ırkçılık nedeniyle yaşanmamıştı. Bu nedenle Türk hükümeti bu yaşananların soykırım olarak adlandırılmasına karşıdır.

1990'larda, *Ölümüz Atatürk* kitabının yazılmasından seneler sonra Volkan, Amerikalıların öncülük ettikleri Türk Ermeni Uzlaşma Komisyonu'nda (Turkish Armenian Reconciliation Commission—TARC) Türk ekibinin bir üyesi olarak çalışmıştır. Oradaki gözlemlerini Türkçe'ye de çevrilen *Killing in the Name of Identity (Kimlik Adına Öldürmek)* ve Nuriye Atabey'le yaptığı söyleşileri içeren *Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiyesi'ne* isimli kitaplarında anlatmaktadır.[7]

TARC'ın Ermeni ekibinde Ermeni diasporasının önemli isimleri yer aldığı için Türk ekibi de Amerika'da yaşayan bir Türk'ün, Volkan'ın, Türk ekibinde çalışmasını uygun görmüştü. Volkan'ı bu görev için davet eden, Cenevre'de Birleşmiş Milletler'de Türkiye'yi temsil eden, Atina ve Tokyo'da Türkiye Büyükelçisi olarak çalışan ve daha sonra erken bir yaşta hayatını kaybetmeden önce milletvekili olan Gündüz Aktan'dı. Komisyonun çalışması sırasında Türklerin tüm tarihi belgeleri ortaya koyma ve bunların yabancı tarafsız tarihçi ve diğer bilimciler tarafından incelemelerini kabul etme önerisi Ermeniler tarafından reddedildi. Komisyonu yöneten Amerikalı çalışmacının baskısıyla Ermeni trajedisi konusu ile Uluslararası Geçiş Dönemlerinde Adalet Merkezi (International Center for Transitional Justice) isimli örgütte çalışan Amerikalı hukuk uzmanlarının ilgilenmeleri kabul edildi. Bu kişiler, Volkan'ın yakın gözlemlerine göre ciddi bir çalışma yapmaksızın Ermeni trajedisinin bir soykırım olduğuna, fakat uzun yıllar önce yaşandığından Türklerin Ermenilere maddi bir borcu olamayacağına karar verdiler. Bunun üzerine, özellikle de ciddi bir çalışma yapılmadığını gördüğü için Volkan TARC'tan istifa eden ilk kişi oldu. Aylar sonra Gündüz Aktan da onu takip ederek TARC'tan istifa etti. Daha sonra TARC'ın çalışmaları her iki tarafın da kabul ettiği bir sonuca ulaşmadan sona erdi. Günümüzde pek çok ortamda Ermeniler yukarıda bahsedilen "karar"ı soykırım olduğunu onaylayan bir delil olarak gösteriyorlar. Bu hiç doğru bir yaklaşım değildir. Volkan, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gerçek politik kavramlara dayanarak ve Azerbaycan'la görüşülerek ilerlemesini desteklemektedir.

Bu kitapta üzerinde duracağımız nokta Mustafa Kemal'in Transkafkasya'da yaşanan askeri Osmanlı faciasında ve sonraki Ermeni katliamında hiçbir rolünün olmamasıdır. Mustafa Kemal Sofya'da bekletildikten sonra On Dokuzuncu Tümen'in komutanlığını almak üzere Sofya'dan İstanbul'a çağrılmıştır. Bir gün Enver'le karşılaşan Mustafa Kemal ona

yorgun göründüğünü söyler, Enver inkar eder. Yaşananları sorduğunda, *"Çarpıştık, o kadar"* der. Mustafa Kemal doğuda durumun nasıl olduğunu sorunca ise *"Çok iyidir"* yanıtını verir.[8] Mustafa Kemal, Enver'i daha fazla sıkıştırmak istemeyerek konuyu değiştirir.

Mustafa Kemal tümeniyle ilgili bir şey öğrenmeye çalıştıkça, kendini kandırılmış gibi hissetmeye başlamıştı çünkü kimse bu hayalet tümenle ilgili bir şey bilmiyordu. On Dokuzuncu Tümen komutanlığına getirilmesi emrini Enver'in verdiğini önceden öğrenmişti. Enver'le konuşurken tümenin hangi kolorduda ya da orduda bulunduğunu sorduğunda, Liman von Sanders'e danışması gerektiği cevabını aldı. En sonunda Liman von Sanders'in karşısına çıkmayı başaran Mustafa Kemal'e General, Bulgaristan'daki durumu ve Bulgarların savaşa girip girmeyeceğini sordu. Mustafa Kemal her zamanki açık sözlülüğüyle Alman General'e Bulgarların, Almanların savaşta başarılı olacağına inanmadığını söyledi. Konuşma çabucak sona erdi. Mustafa Kemal On Dokuzuncu Tümen'in Tekirdağ bölgesinde henüz yeni örgütlenmeye başladığını öğrendi.

İtilaf Devletlerinin ilerlemesini beklemekle yetinmeyen Enver, birleşik Osmanlı ve Alman kuvvetlerinin Firavun zamanından beri geleneksel istila yolu olan Sina Yarımadası üzerinden Mısır'a saldırmasına onay verdi. Cemal Paşa'nın komuta ettiği Türk kuvvetleri İngilizleri gafil avladı fakat birliklerin yalnızca bir bölümü kanalı yürüyerek geçebilmişti, İngiliz takviyesinin çok geçmeden gelmesiyle geri çekildiler. Enver böylece oynadığı ikinci büyük askeri kumarda da başarısız oldu.

Artık Ortadoğu'da inisiyatif İtilaf Devletlerinin elindeydi. Her bölgede büyük yük altında olan Ruslar, İtilaf Devletlerine ikinci bir cephe açmaları için uyguladıkları baskıyı artırdılar. Rusları desteklemek için bir şeyler yapılmalıydı ve Türkiye'ye yapılacak bir saldırı bu isteğin cevabı olacaktı. İngiltere'de Harbiye Nazırı Lord Kitchener ve Bahriye Nazırı

Winston Churchill Aralık 1914'te meseleyi tartıştılar; 2 Ocak 1915'te Kitchener uygun bir hedef olarak Çanakkale'yi önerdi. Çanakkale Boğazı alındığında birlikler İstanbul'a yürüyebilecek, Karadeniz yoluyla Rusya'ya doğrudan ulaşılabilecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşın dışında bırakabileceklerdi. Alman donanmasına karşı kullanılmayacak kadar eski ancak bu işe uygun birkaç İngiliz savaş gemisiyle bu plan gerçekleştirilebilirdi. Ayrıca Gelibolu Yarımadası'nın, yalnızca bir tümen tarafından zayıf bir biçimde savunulacağı düşünülüyordu.

Yapılan tartışmalar sonucunda İngiliz amiralliğinin Şubat 1915'te gerçekleşecek bir deniz seferi için plan yapması konusunda fikir birliğine varıldı. Gelibolu Yarımadası bombalanıp alınacak, nihai hedef İstanbul kenti olacaktı. Bu cüretkar plan, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf ve etkisiz olduğu, iyi yönetilmediği ve yıkılmanın eşiğinde olduğu görüşüne dayanılarak yapılmıştı. Bu görüş kısa sürede taraftar toplayarak ivme kazandı. Bir tek meşhur İngiliz Amiral John Fisher, Winston Churchill'e aynı fikirde olmadığını beyan ederek Çanakkale'ye askeri destek olmadan saldırma fikrini sorguluyordu fakat o da Ocak 1915 sonlarında harekata razı oldu.

Mustafa Kemal'in On Dokuzuncu Tümen'inin kurulması Tekirdağ'da tamamlandıktan sonra tümene ait ordugâh Şubat 1915'te Gelibolu Yarımadası'ndaki Maydos'ta (bugünkü Eceabad) oluşturuldu. Düşmanın nereden saldıracağı hakkında çeşitli görüşler mevcuttu ve Gelibolu'nun muhtemel hedeflerden biri olduğu genel olarak kabul ediliyordu. Birkaç İngiliz savaş gemisi yerine o güne kadar Akdeniz'de görülmüş en büyük donanma gücünü bir araya toplayan İtilaf Devletleri, 19 Şubat 1915 sabahı Gelibolu'da saldırıya geçtiler. Plana göre önce uzun mesafeden denizden bombardıman yapılacak, bunu yakın mesafeden topçu atışı izleyecekti. Sonra da mayın tarayıcılar, saldırı gemilerinin Boğazlardan geçmesi için yolu açacaktı.

İlk bombardıman fazla başarılı olmadı, ama hava koşullarındaki ciddi değişim nedeniyle saldırıları durdurmak zorunda kaldılar. 25 Şubat'ta tekrar başlayan bombardıman hâlâ Türk toplarının hepsini yok edememişti. Bozulan hava şartları ve kararsızlık nedeniyle saldırı 18 Mart'ta yinelendi. İtilaf donanması ilk kez ciddi kayıplar verdi, gemilerin bazıları battı ya da önemli hasarlar aldı. Harekatı olası bir deniz ve kara saldırısına katılacak olan İtilaf Devletleri ordusunun başkomutanı General Sir Ian Hamilton da izliyordu. O ve kurmay subayları alelacele savaş alanına getirilmişti. Böylece Mustafa Kemal'i dünya sahnesine çıkaracak savaşın bütün unsurları tek bir yerde toplanmış oluyordu.

İtilaf Devletlerinin ertesi gün Türk tahkimatlarına karşı saldırıyı devam ettirmemesi, ortak bir kara ve deniz saldırısı olacağına dair pek az şüphe bırakmıştı. Enver, Liman von Sanders'ı çağırarak ona Çanakkale Boğazı'nı savunan güçlerin komutasını verdi. Liman von Sanders'in aklındaki ilk şey Gelibolu Yarımadası'ndaki kuvvetleri güçlendirmekti. Emrine Beşinci Ordu adı altında altı tümen verilmişti. Bu tümenlerden biri olan On Dokuzuncu Tümen Mustafa Kemal'in komutası altındaydı. Sanders, Mustafa Kemal'in emrindeki bu tümene seyyar hareket eden öncü birlik olma görevi verdi.

Dokuzuncu Bölüm Dipnotları

1. Aydemir, 1969, cilt 1, s. 194.
2. Sırplar arasında Kosova Savaşı'ndan (28 Haziran 1939) 70 yıl sonra ortaya çıkan mitte, savaştaki olaylar ve başta savaş sırasında öldürülen Sırp lider Prens Lazar olmak üzere savaştaki karakterler, Hıristiyanlıkla ilişkili olaylar ve oradaki karakterlerle bir şekilde birleşmiştir. On yıllar sonra Prens Lazar, İsa ile ilişkilendirilmeye, İsa gibi görülmeye başlanmıştır. Örneğin savaşı takip eden altı yüzyıl boyunca Sırp kiliselerinin duvarlarını, Lazar'ı resmeden ikonlar süslemiştir.

Kosova Savaşı'nın Sırplar arasındaki bu paylaşılmış imajı, tarih boyunca pek çok olayla yeniden alevlendirilebilmiştir. Gavrilo Princip'in Arşidük Franz Ferdinand'ı vurması da bu imajın alevlendirilmesi sırasında gerçekleşen olaylardan biridir. Geçen asrın sonunda Eski Yugoslavya çöktüğünde Slobodan Miloseviç de yine Kosova Savaşı'nın imajını alevlendirmiştir. 1989'da Kosova Savaşı'nın altı yüzüncü yıl dönümü yaklaşırken Miloseviç'in izni ve desteğiyle Lazar'ın Belgrad'ın kuzeyinde yer alan 600 yıllık kalıntıları bir tabuta konulmuş ve yıl boyunca Sırbistan'ın neredeyse tüm köy ve şehirlerinde dolaştırılmıştır. Gittiği her yerde siyahlara bürünmüş matem tutan insanlar tarafından karşılanmıştır. Bu uzun yolculuk boyunca her defasında tekrar gömülüp sonra topraktan yeniden çıkarılmış, sonunda 28 Haziran 1989'da Kosova Savaşı'nın yapıldığı yere gömülmüştür. Savaşın altı yüzüncü yıl dönümünde bir helikopter Miloseviç'i kanı temsil eden kırmızı taştan yapılmış devasa bir anıtın bulunduğu mezar alanına getirmiştir. Mitolojide Lazar, İsa gibi bir gün cennetten yeryüzüne gelecek ve yeryüzünde büyük bir krallık kuracaktır. Düzenlenen mizansende Miloseviç'in helikopterden inişi Prens Lazar'ın yeni bir krallığı, Büyük Sırbistan'ı kurmak üzere yeryüzüne inişini temsil etmektedir. Miloseviç ve destekçileri öncelikle paylaşılmış bir kurbanlaştırılma, ardından da intikam alma duygularının oluşturulma sürecini desteklemişlerdir. Bu durum 20. yüzyılın sonlarında Avrupa'da soykırım eylemlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Bkz. Kaplan, 1993; Volkan, 1997 ve Sells, 2002).

3. McLaughlin, 1974 ve Van der Vat, 1986.
4. Trumpener, 1968, s. 54.
5. Grey, 1925, cilt 2, s. 190.
6. Aydemir, 1969, cilt 1, s. 216.
7. Volkan, 2006; Volkan ve Atabey, 2010.
8. Aydemir, 1969, cilt 1, s. 224.

BÖLÜM 10

Gelibolu ve Bilinçdışı Ölümsüzlük İnancının Pekişmesi

Liman von Sanders İtilaf Devletlerinin saldırısının Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasından geleceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal'in görüşüne göre ise *"... düşman ihraç teşebbüsünde bulunursa iki noktadan teşebbüs ederdi: Biri Seddülbahir, diğeri Kabatepe civarından"*.[1] Olaylar kısa sürede Mustafa Kemal'in askeri sezgisi ve anlayışının ne kadar isabetli olduğunu gösterdi. İtilaf Devletlerinin saldırısı 25 Nisan 1915'te şafak vakti beş noktadan birden başladı. Dördü Gelibolu Yarımadası'nda, biri Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısındaydı. Seddülbahir ve Kabatepe ya da daha bilindik ismiyle Arıburnu, çıkartmanın ana noktalarıydı.

Olaylar gelişirken Mustafa Kemal, Liman von Sanders'in fark etmediği bir şeyi fark etti: Conkbayırı ve Kocaçimen Tepesi Gelibolu Yarımadası'nın güney tarafını tutmak için kilit noktalardı. Karargâhtan gelecek emirleri beklemeden İngiliz kuvvetlerinin ilerleyişini durdurmak üzere Conkbayırı yönünde yola çıktı. Mustafa Kemal bu tavrını, tereddütsüz ve otoriter bir biçimde hareket edişini, kendine karşı duyduğu güvenden alıyordu. Abartılı kendine güven duygusunu çocukluk ortamında istediği anneliği yeterince bulamadığı için psikolojik bir savunma/uyum olarak geliştirmişti ve *"Ne annemden ne de başkalarından nasihat almayı sevmiyorum"* diyecekti. Bu noktada çocuklukta savunma/uyum olarak geliştirdiği

karakter yapısının, erişkin yaşamında üstün zekasını ve akılcı düşünce tarzını da içine alan liderliğinin bir parçasına dönüştüğünü görüyoruz. Gerçekleştirdiği eyleme tek başına karar vermişti, kararı yalnızca kendisine, duruma yönelik yaptığı değerlendirmeye dayanıyordu.

Risk büyüktü. Yanılmış olsa ve düşman asıl saldırıyı sefer birliğinin ihtiyaç duyulacağı başka bir noktadan başlatmış olsa, Türkler felaketle karşılaşacaktı. Ancak haklıydı, bu inancı da onu askerleri arasında dolaşmaya, onları asla geri çekilmemeleri konusunda teşvik etmeye itti. Mustafa Kemal adamlarını düşmanla karşılaşacakları yere götürürken, cephanelerini tüketmiş, tam ricat halinde bir bölük askerle karşılaştı. Mustafa Kemal askerlerin geri çekilmelerini engellediği sahneyi şöyle anlatır:

"'Niçin kaçıyorsunuz' dedim. 'Efendim düşman' dediler. 'Nerede?' 'İşte', diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler. Filhakika düşmanın bir avcı hattı 261 râkımlı tepeye yaklaşmış ve kemali serbestiyle (tam bir serbestlikle) ileri yürüyordu. Şimdi vaziyeti düşünün: Ben kuvvetlerimi bırakmışım, efrat on dakika istirahat etsin diye... Düşman da bu tepeye gelmiş... Demek ki düşman bana benim askerlerimden daha yakın! Ve düşman benim bulunduğum yere gelse kuvvetlerim pek fena bir vaziyete duçar (düşmüş) olacaktı. O zaman artık bunu bilmiyorum, bir muhakeme-i mantıkiye (mantıklı muhakeme) midir, yoksa sevk-i tabiî (düşünmeksizin akla uygun hareket etme) ile midir, kaçan efrada: 'Düşmandan kaçılmaz' dedim."

Askerler cephanelerinin bittiğini söylediklerinde, Mustafa Kemal şöyle karşılık verdi:

"'Cephaneniz yoksa, süngünüz var' dedim. Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayı ile cebel bataryasının yetişebilen efradının 'marş marş'la benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir zabitini geriye saldırdım. Bu efrat süngü takıp yere yatınca, düşman efratı da yere yattı. Kazandığımız an bu andır".[2]

Düşman saldırıya devam etmeyi geciktirip avantajlı konumunu kaybederken, Mustafa Kemal elindeki bütün adamlarla karşı saldırıya geçti. Çarpışma bütün gece devam etti. Türkler düşmanın Mustafa Kemal'in istediği gibi, denize kadar değil de sabahleyin kıyıda işgal etmiş oldukları tepelere kadar gerilemesini sağladılar. Yine de Mustafa Kemal İtilaf Devletlerinin yarımadayı ilk saldırılarında ele geçirmelerini önlemiş oldu. Askerlerini yaklaşan yakın çarpışmada ellerinden geleni yapmaları için teşvik ederken komutlarını şu sözlerle veriyordu: *"Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir"*.[3]

Göğüs göğüse çarpışmalar o kadar şiddetliydi ki Ian Hamilton günlüğünde bu sahneleri anlatacak söz bulamıyordu.[4] Çarpışmalar 25 Nisan'dan 1 Mayıs'a kadar devam etti. Çok sayıda Anzak, Gurka, İngiliz ve Türk cesedi yan yana yatıyordu. 30 Nisan'da Mustafa Kemal adamlarına karşılarında bulunan düşmanı denize dökmek gerektiğini bildirerek şöyle dedi:

> *"İçimizde ve kumanda ettiğiniz askerlerde Balkan hacaletinin (utancının) ikinci bir safhasını görmektense burada ölmeyi tercih etmeyenlerin bulunacağını kat'iyen kabul etmem! Şayet böyleleri olduğunu hissederseniz derhal onları ellerimizle kurşuna dizelim."*[5]

Mustafa Kemal insanüstü bir güçle savaştı. Libya'ya giderken Mısır'da yakalanmış olduğu sıtma yüzünden ateşi sık sık yükseliyordu ancak fiziksel durumuna rağmen yorulmak bilmiyordu. Askeri teşhisleri ustacaydı, hızlı karar veriyor, gayretle uyguluyordu, Mustafa Kemal'in bu savaşta gösterdiği performans onu askeri bir deha konumuna getirdi. Bazı uzmanlar sonradan burada Kurtuluş Savaşı'nda gösterdiğinden bile daha parlak bir başarı göstermiş olduğu konusunda birleşeceklerdi. Mustafa Kemal, ilk çıkarmadan sonra düşman ilerleyişini durdurmadaki muazzam katkısı nedeniyle 1 Haziran'da albaylığa yükseltildi.

Gelibolu'da iki taraf da siper kazarken cephe hareketsizliğe gömüldü. İtilaf Devletleri kıyıdaki dar mevzilerine tutunup iç kısımlara ilerlemeye çalışıyorlardı. Kilit noktası olan Anafartalar kasabasını almaları halinde cepheyi yarıp geçmeleri mümkün olacaktı. 6-7 Ağustos gecesi Anafartalar'ı alma çabasıyla İtilaf Devletleri 20.000 kişilik bir destek çıkardı. Saldırı tam Mustafa Kemal'in On Dokuzuncu Tümen'inin bulunduğu bölgeye yapıldı.

Sayıca üstün olan İtilaf birlikleri taarruza geçti. Mustafa Kemal durumun son derece tehlikeli bir hal aldığını fark etmişti. Liman von Sanders'e "*'Tek bir dakikamız kaldı,*" dedi. "*O dakikayı da kaçırırsak genel bir felâketle karşı karşıya geleceğiz.*" Mustafa Kemal'in çözümü bölgedeki tüm güçleri tek bir komuta altında toplamaktı. Bütün birliklerin kendi emrine verilmesinden başka çare olmadığını Liman von Sanders'e söyledi. Liman von Sanders biraz alaycı bir şekilde sordu: "*Tüm kuvvetlerin size verilmesi çok gelmez mi*?" Mustafa Kemal hiç istifini bozmadan, "*Az gelir*" diye cevapladı.[6]

Liman von Sanders Mustafa Kemal'in kendinden eminliği, başına buyrukluğu ve açık sözlülüğü karşısında ne karar vereceğini bilemiyor ve karar vermekten çekiniyordu. En sonunda istediği gibi birliklerini Mustafa Kemal'in komutasına verdi. Mustafa Kemal tekrarlanan sıtma nöbetleri nedeniyle zaman zaman çok ağırlaşan yorgunluk belirtileri gösterdiği için ona tümen doktoru da eşlik ediyordu. Böyle bir durumda bu görevi kabul ederken Mustafa Kemal, aldığı riskin farkındaydı. Daha sonra Gelibolu'yu hatırladığında böyle bir sorumluluğu yüklenmenin kolay olmadığını, fakat vatan mahvolduktan sonra kendisinin de yaşamamaya karar vermiş olduğunu söyleyecek ve, "*Sorumluluk ölümden ağırdır*" diyecekti.[7]

Yeni komutanlık görevini alan Mustafa Kemal hemen İngiliz kuvvetlerine karşı bir saldırı örgütlemeye başladı. 10 Ağustos'ta düşmana karşı bizzat bir süngü taarruzuna önderlik etti. Bu uzun savaş sırasında Mustafa Kemal'in kendi ölümsüzlüğüne olan bilinçdışı inancını pekiştirecek bir olay oldu.

Düşman ateşi altındaki bir tepede dururken birden göğsünün sol tarafını tutar. Buna tanık olan Yarbay Servet (Yurdatapan) dehşetle komutanının vurulduğunu görür.[8] Mustafa Kemal sakin bir tavırla ona dönüp parmaklarını dudaklarına koyarak susmasını işaret eder. Yıllar sonra Mustafa Kemal olayı farklı bir biçimde hatırlayacaktır. Ona göre yanında bulunan genç subaylardan biri, *"Komutanım vuruldunuz,"* der. Mustafa Kemal eliyle subayın ağzını kapatıp *"Sus"* der.[9] Birliklerinin liderliğine güvendikleri insanın yaralandığını görerek etkilenmelerini istememiştir.

Kalbinin üstüne bir şarapnel parçası isabet etmiş ancak göğüs cebinde taşıdığı cep saati sayesinde hayatta kalmıştır. Parçalanmış saatin altında "büyükçe bir kan gölü" olduğunu söylemiştir ama neyse ki yarası önemli değildir. O gece Liman von Sanders'e adamlarının düşmana karşı süngülerle verdiği çarpışmayı rapor ederken kendisinin de yaralandığını itiraf ederek, komutana hasar görmüş saati hatıra olarak sunar. Bu jesti gören Haydar Mehmet (Alganer) daha sonra Alman generalin hediyeyi kabul ederken gözlerinde yaşlar olduğunu hatırlar. General hiç düşünmeden kendi saatini Mustafa Kemal'e verir. Mustafa Kemal'in ölümsüzlüğünün "kanıtı" olan parçalanmış saat daha sonra Liman von Sanders'in Münih'teki evinde bulunmuştur. Generalin evi soyulduğunda saat ortadan kaybolur.[10] Hırsızlar saatin "sihirli" özelliğinden elbette ki haberdar değillerdir.

Küçük Mustafa'nın ölümsüz olup yas tutan anneyi onarma fantezisinin, Mustafa Kemal'in Gelibolu'da kalbine bir kurşun isabet ettiği halde ölmemesiyle "gerçekleşmiş bilinçdışı fantezi" dediğimiz[11] şekle dönüşmüş olduğunu düşünebiliriz. Böyle bir durumda fantezi ve gerçeklik birleşir. Bu olay Mustafa Kemal'in kendine güveninin billurlaşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Küçük Mustafa'yı ileride Atatürk yapacak olan, çocukluk travmalarına karşı oluşturduğu psikolojik cevaptı. Mustafa Kemal'i Atatürk yapacak olay ise Gelibolu'da bir "mucize" sonucu ölmeyip yaşamına devam etmesiydi.

İç yapısını pekiştirdiği halde tabii ki yaşama şekli hemen değişemeyecekti. Pekiştirdiği iç yapısını hayatın önüne çıkardığı olaylarda test edip sınaması gerekiyordu. Dönem dönem yine eski tutumlarına, yani yas tutan anneyi onarma ve idealleştirilmiş baba ve anne figürlerini arama uğraşlarına dönecekti -en sonunda kendisi Türkiye için idealleşmiş baba ve ana olup halk tarafından böyle algılanana kadar. Onun yaşam hikayesini anlatmaya devam ederken bu denemelerin 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasına kadar açıkça sürdüğünü gösteren örnekler vereceğiz.

Gelibolu'daki başarısızlık İngiltere'de Winston Churchill'in Bahriye Nazırlığı görevine mal oldu. Gelibolu'da belirsizlik devam ederken Winston Churchill 26 Mayıs'ta görevini bıraktı. İtilaf Devletleri Türkleri yerinden etmeye çabalarken neredeyse bütün güçlerini kullanmışlardı, bu nedenle asker ve malzeme kayıpları muazzamdı. Mustafa Kemal kendisi için çok açık olan başarısını ve üstünlüğünü Osmanlı hükümetinin de kabul etmesini bekliyordu. Bununla birlikte Enver, Mustafa Kemal'in Gelibolu'da yaptıklarından fazla etkilenmemişti ve İttihat ve Terakki hükümeti Mustafa Kemal'i görmezden gelmeye devam ediyordu. Enver, Mustafa Kemal'i her zaman küçümsemişti. Gelibolu'yu ziyaret ettiğinde, üst rütbeli subaylarla görüşmüş ancak Mustafa Kemal'i görmekten kaçınmıştı. Bu hiçe sayma sonucunda Mustafa Kemal hemen istifasını vermiş fakat Liman von Sanders istifa mektubunu gerekli makamlara ulaştırmamıştı.

İstanbul'da Harbiye Nazırlığı tarafından yayımlanan Harp Mecmuası, İtilaf Devletlerinin Gelibolu'da ezilmesinden sonra, kapağında Mustafa Kemal'in fotoğrafını verecekken Enver araya girip yayımcının fotoğrafı kullanmasını engellemişti. Bu engellemeye ve İtilaf Devletlerinin Gelibolu'ya yaptığı çıkarma nedeniyle halkın paniğe kapıldığı ve başkentin Eskişehir'e taşınmasının konuşulduğu İstanbul'a dönüşünde sokakları dolduran kalabalıklar tarafından karşılanmamış olmasına rağmen, Mustafa Kemal'in ünü giderek yayılıyordu.

Kendinden "İstanbul'un kurtarıcısı" olarak söz edilmesinden hoşlanıyordu.

Onuncu Bölüm Dipnotları

1. Ünaydın, 1930, s. 14-15. Çanakkale'de yaşanan savaşlar hakkında pek çok kitap yazılmıştır. Sosyal Bilimler profesörü Hikmet Özdemir, Mustafa Kemal ve askerlerinin o dönemki iç dünyalarını ortaya koyan belgeleri bir kitapta toplamıştır (Özdemir, 2007).
2. Ünaydın, 1930, s. 24-25.
3. Ünaydın 1930, s. 30-31
4. Hamilton, 1920.
5. Ünaydın, 1930, s. 41.
6. İğdemir, 1962, s. 26.
7. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 242.
8. Aydemir, 1969, 1. cilt 1, s. 248-49.
9. Ünaydın, 1930, s. 74-75.
10. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 249.
11. Gerçekleşmiş bilinçdışı fantezilerin nasıl geliştiğini ve psikanalizde nasıl gözlemlendiğini incelemek için, bkz. Volkan, 2004 a; Volkan ve Ast, 2001.

BÖLÜM 11

Anne Hildegard Christianus ve Corinne Lütfi'ye Gelibolu'dan Mektuplar ve Generalliğe Yükseliş

Mustafa Kemal'in Gelibolu'dan iki kadına yazdığı mektuplarda onun iç dünyasının yankılarını görebiliriz. Bu kadınların ilkini Sofya'dan tanıyordu. 1962 yılında Almanya'.da geçirdiği trafik kazasında yaralanan Edip Erenler adında bir genç adam, Aachen kentinde St. Joseph Hastanesi'ne kaldırıldı. Burada kendisine, çocukluğunu anne ve babasıyla Sofya'da geçirmiş Alman bir hemşire bakmıştır. Mustafa Kemal bu hemşirenin ailesinin evinde pansiyoner olarak kalmış, bütün aileyle özellikle de anneyle yakın bir ilişki kurmuştur. Türk gencinin bu hemşireyle karşılaşması, Mustafa Kemal'in hemşirenin Anne Hildegard Christianus isimli annesine yazdığı mektupların keşfedilmesini sağlamıştı.[1] Sofya'dayken Anne Hildegard, Mustafa Kemal'e Almanca ve Fransızca eğitiminde yardımcı olmuş ve Mustafa Kemal bu kadını, Corinne'e de yaptığı gibi idealleştirmiştir. Sofya'dan ayrıldıktan sonra ona ve kocasına yazarak onları düşündüğünü söylemiştir. 6 Haziran'da, Gelibolu'daki olaylardan sonra Anne Hildegard'a uzun bir mektup yazmıştır.

"Bir buçuk ay yolda kalmış olan mektubunuzu dün aldım. Sizden ayrılışımdan beri beş ay geçti. O zamandan beri gerçekten tam manasıyla meşgulüm. Fakat sizin bana verdiğiniz Almanca derslerini unutmadım. Sizi temin ederim ki top gürültüleri ve mermi

yağmuru altındaki mühim muharebe günlerinde dahi hayatımın en güzel hatıraları bu güzel ve dostane saatlerdi. Beni unutmayacağınızdan şüphe etmiyordum. Fakat sizden haber alamamak benim için çok üzücü idi. Sizden gelen 28.04/1915 tarihli ilk mektup beni tasavvur edemeyeceğiniz kadar sevindirmiştir.

Psikolojik bir hadisedir ki insan, hayatta bazı dostluklar elde etmek için fevkalade çalışmak ve fedakârlıklar yapmak zorundadır. Mesela siz bana sormuştunuz: 'Siz ne zaman albaylığa terfi edeceksiniz?' diye. Benim cevabım şu olmuştu: 'Bu, bir harp meydanında kazanılır.' Siz bana mukabele ettiniz. 'Bunu isbat ediniz.' Sizin arzunuza uyarak beş günden beri albayım. Bundan başka zatı şahaneleri beni gümüş ve altın harp madalyalarıyla taltif ettiği gibi Bulgaristan Kralı Ferdinand da Sen Aleksandır nişanının Komander payesi ile mükâfatlandırdı. Benim için kıymeti büyük olan İmparator Wilhelm (zamanımızın en büyük kumandanı) Demir Salip nişanı ile taltif etti. Bütün bu kazançlarımı sizin asil ilhamlarınıza borçluyum".[2]

Anne Hildegard'a yukarıdaki mektubu gönderdikten sekiz gün sonra Gelibolu'dan Corinne'e de bir mektup yazdı. İki kadına da yazdığı mektuplar onların takdirini ve onayını kazanma arayışı bakımından ortak özellikler taşıyor. Büyüklüğü ve kahramanlıkları ile yas tutmayan ve kaygısız "anneler" tarafından sevilmek ve onların kendisi ile gurur duymalarını sağlamak istediğini seziyoruz. Corinne'e 14 Haziran'da yazdığı satırlar aşağıdadır:

"Korkarım ki şöyle diyeceksiniz: 'İşte (bir asır) var ki sizden bir haber yok.' Eğer Nuri (Conker) Bey kendisine yolladığım bir mektupta sizin için yazdıklarımı size vermedi ise, beni değil, tabii onu cezalandırmakta haklı olacaksınız. İşte haberler, daima büyük başarılarla savaşıyoruz. Ümit ederim ki, gümüş imtiyaz, altın Harb Liyakat madalyaları ile ve Almanya'nın Demir Haç nişanı ile dekore edildiğimi ve son defa da miralaylığa (albaylığa) terfi ettiğimi duydunuz. Bütün aileye saygılar. Matmazel Edith (Corinne'in sonraları Müslümanlığı seçerek ismini Edibe olarak değiştiren kız

kardeşi) bu defa yaralılara bakmak için de çalışıyor mu? Ben İstanbul'a yaralı gelirsem hanginiz beni tedavi etmek lütfunda bulunacak?".[3]

Mustafa Kemal 20 Temmuz'da Corinne'e yazdığı mektupta Gelibolu'da sakin bir yaşamı olmadığını anlatmaktadır: *"Kurşunlar vızıldıyor ve bomba gürültüleri toplarınkine karışıyor. Gerçekten bir cehennem hayatı yaşıyoruz"*.[4]

Aynı mektupta şunları da yazıyordu:

> *"Çok şükür, askerlerim pek cesur ve düşmandan daha mukavemetlidirler. Bundan başka hususi inançları, çok defa ölüme sevk eden emirlerimi yerine getirmelerini çok kolaylaştırıyor. Filhakika onlara göre iki semavi netice mümkün: Ya gazi veya şehit olmak. Bu sonuncusu nedir bilir misiniz? Dosdoğru cennete gitmek. Orada Allah'ın en güzel kadınları, hurileri onları karşılayacak ve ebediyen onların arzusuna tâbi olacaklar. Yüce saadet "*.[5]

Bu mektupta annesinin öteki dünya görüşünün bir yansıması var. Mustafa Kemal, genellikle bilinç düzeyinde kendisinin de aynı inançlara sahip olduğunu kabul etmiyordu. Bunun yerine yer değiştirmeyle görüşlerini, İslam'a bağlılıkları konusunda daha açık olan askerlerine mal edebildiğini de düşünebiliriz. Şehit olarak, yas tutmayan annelerle sonsuza kadar yaşayabileceği cennete gidebilirdi. En sonunda kalbinin üstünden vurulduğu halde ölmediği için ölümsüz olacaktı.

Mektup şöyle devam ediyordu:

> *"Sizin mantıki nasihatlerinizi beklerken şimdiki hâdiseler yüzünden kazandığım sert karakteri yumuşatacak romanları etüd etmeye ve böylece ümit ederim ki, hayatın hoş ve iyi taraflarını hissedecek hale gelmeye karar verdim. Herkesi teshir eden sevimli ve nükteli konuşmanızdan en büyük zevki almak benim için imkânsız olmasaydı, aşk duygularından ve kendisiyle nadiren fikirlerimin birleştiği bir insanın hayat görüşünden başka bir şey ilham etmeyen bir romanın tefrikalarını okumak ihtiyacını duymazdım"*.[6]

Mustafa Kemal, ardından Corinne'den okuması için bir roman listesi yapmasını ve listeyi seçtiği kitapları satın alması için bir arkadaşına vermesini ister. Mustafa Kemal'in romanları okuyacak zamanı nasıl bulacağı cevapsız bir sorudur. Gelibolu'yu ele geçirme savaşı iki taraf için de zorluydu, gazi ve şehitlerin sayısı azımsanamayacak ölçüdeydi. Gelibolu'daki kayıp bilançosu ağırdı. İtilaf güçleri tahminen 214.000 ölü vermişti. Türklerin ölü, yaralı ve kayıp sayısı 120.000'i bulmuştu.[7]

Denizdeki üstünlükleri İtilaf Devletlerine savaşı kazandırmaya yetmemişti. Nisan 1915'teki ilk çıkarmadan 259 gün sonra 9 Ocak 1916'da, İtilaf Devletleri son askerlerini de Gelibolu'dan çekti. Mustafa Kemal çekilme haberini on gün önce sağlık nedenleriyle geldiği İstanbul'da aldı. Parlak bir biçimde önderlik ettiği çarpışmalarda inatla savaşmış olmasına rağmen, Mustafa Kemal'in nihai bir Osmanlı zaferi konusunda umudu yoktu.

Gelibolu'ya kadar Mustafa Kemal'in psikolojik yapısı onu idealleştirebileceği, karşılık olarak da kendisine abartılı kendilik kavramını korumasına yardımcı olacak şekilde büyük hayranlık duyacak insanlar aramaya itiyordu. Gelibolu en sonunda Mustafa Kemal'i kahraman yapmış, ölümsüzlüğüne olan inancını doğrulamıştı ama sahnenin ortasında olduğunu sanıyorsa yanılıyordu. Henüz bir numara olmak isteği hiç sarsılmayacak bir biçimde tam olarak gerçekleşmemişti.

İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra Zübeyde, ikinci kocası Ragıp'ın akrabaları olan Fikriye ve kız kardeşi Jülide'yle tekrar görüşmeye başlamıştı. İki kız kardeş dostları ya da akrabalarının yanında yaşıyorlardı. Geniş ailenin kural olduğu bir ülkede yetimler ya da yalnız akrabalar hatta dostlar aileler tarafından gayrı resmi olarak "evlat edinilir"di. Abdürrahim (Tuncak) 1974'te Volkan'la yaptığı görüşmede iki kadının Akaretler'deki 76 numaralı binada aileyi ziyaret ettiğini, Zübeyde'nin tüberküloz olduğu için Jülide'yi öpmemesi konusunda kendisini uyardığını hatırlar. Belli ki Fikriye, Abdürra-

him'e çok iyi davranıyor, çocuk da onu çok seviyordu. Fikriye ve Jülide'nin tuhaf bir tesadüfle adı Enver olan ve fazla yakın olmadıkları bir de ağabeyleri vardı. Zübeyde onlara karşı anne gibi davranıyordu. Fikriye'ye Mısırlı bir koca bulunmuştu. O zamanlarda koca bulmaları kolay olmayan yalnız kadınlar ya da kız çocukları "gezgin Araplarla" evlendirilirdi. Fikriye'ye de böyle bir eş bulunmuş olabilirdi. Ancak bu evlilik uzun sürmedi.

Mustafa Kemal İstanbul'a döndüğünde, ikinci kocasının Selanik'te öldüğü haberini alan annesiyle birlikte kalmaya başladı. Ama bu şekilde yaşamaya uzun süre devam edemedi; evdeki kadınların söylenmelerinden ve telaşından usanarak tek başına yaşamaya karar verdi. 1915'ten itibaren Tepebaşı Meşrutiyet Caddesi'nde o zamanın çok bilinen Pera Palas Oteli'nin birinci katında 101 numaralı odada sık sık kalmaya başladı. 1981'de bu oda müzeye dönüştürülmüştür. Daha sonra Mustafa Kemal'in 1918'in sonlarına doğru Şişli'de üç katlı bir eve taşınacağını anlatacağız.

Fikriye ile o dönem sevgili olup olmadıkları hakkında kesin bir bilgimiz bulunmamakla birlikte, Akaretler'deki evde görüştükleri bilinmektedir. Fikriye Mustafa Kemal'in Selanik'teki eski yaşamının bir uzantısıydı ama Mustafa Kemal aynı zamanda Corinne'in arkadaşlığını da arıyordu. Kısa bir zaman sonra daha önce de yazdığımız gibi bir süreliğine Sofya'ya tatile gitti. Orada Anne Hildegard'ı ve Dimitriana'yı (Miti) ziyaret etti. Miti ile beraber bir yaşam kurma hayalleri sona ermişti. Altı haftalık Sofya ziyareti sırasında Anne Hildegard ve ailesi şehri terk ettiler. Garda onları uğurlarken Anne Hildegard'a son bir mesaj verdi: *"Von Herz zu Herz geht ein weg* (Kalpten kalbe bir yol gider)".[8] Bir daha ne Anne Hildegard'ı ne de Dimitriana'yı göremeyecekti. Zamanla Fikriye'nin ona en yakın kadın haline geleceğini göreceğiz.

İstanbul'da Pera Palas'ta konaklarken hâlâ Corinne ve onun çevresindekileri ziyaret etmeye devam ediyordu. Bir akşam müzikli bir toplantı sırasında Mustafa Kemal'in oda-

dan çıkması gerekti. Gittiğini fark eden ve piyano çalmakta olan Corinne çalmayı bıraktı ve davetlilerine dönüp odadan çıkan adamı tanıyıp tanımadıklarını sordu. "*Mustafa Kemal*" dedi sonra da. "*Bir gün büyük bir adam olacak ve sadece Türkiye'ye değil, bütün dünyaya ün salacak*".[9]

Corinne'in övgülerine karşın genel olarak o dönem İstanbul'da çok da ilgi görmüyor, gazetelerde haberleri çıkmıyordu. Takdir görme ihtiyacını doyurma fırsatı ancak, Gelibolu'dan çekildikten sonra Edirne'de dinlenmekte olan On Altıncı Kolordu'nun komutanlığına getirildiğinde doğdu. Mustafa Kemal'in Edirne'ye zafer dolu girişinde kendisinin ne ölçüde rolü olduğu belirsizdir fakat bir törenle karşılandığı kesindir. Mustafa Kemal yeni görev yerine tatil yaptığı Sofya'dan trenle gelmişti ki, sıradan bir ulaşım aracıydı bu. Ancak 15 Ocak'ta şehre girerken piyade tümeninin başında, atının üzerindeydi. Okul çocukları sevgi gösterileri yapan kalabalığı daha da büyütmüştü, atının boynu çiçeklerle süslenmişti. Mustafa Kemal için bu gerçek bir övgüydü, artık yalnızca özel bir yerdeki birkaç hayranı tarafından tanınmadığını gösteriyordu. Ulusal bir kahraman seviyesine yükseldiğinin bu kabulü, uzun zamandır farkında olduğu benzersiz kimliğini doğruluyordu.

Edirne'ye parlak bir biçimde girmişti ama orada uzun süre kalmadı. Bir ay sonra On Altıncı Kolordu, İkinci Ordu'nun kalanıyla birlikte Rus cephesinde görevlendirildi. Enver burada daha önce felaketle karşılaşmıştı ve Mustafa Kemal bu sonla karşılaşan ikinci kişi olmamaya kararlıydı. Birliklerinin Rusya cephesindeki hareketini hazırlamak için İstanbul'a döndü. Burada yine baştakilerle görüşme talep ederek ve onlara dinlemek istemedikleri eleştirilerini sıralayarak tepki çekti. Hariciye Nazırı Mustafa Kemal'in söyledikleri karşısında sinirlendi, Mustafa Kemal ise derin bir düş kırıklığı yaşadı. 1926'da iki gazeteciye Falih Rıfkı (Atay) ve Mahmut Bey'e (Saydam) verdiği röportajda o sıradaki ruh halini anlatmıştır.

Arıburnu ve Anafartalar'da zafer kazanmış bir kumandan olduğunu söyleyerek şöyle eklemiştir:

> *"O hareketle bilhassa payitahtı kurtarmıştım. İnsanlık hali, bu nâçiz (değersiz) hizmeti ifa etmiş olmaktan memnun olabileceğini tahmin ettiğim Osmanlı ricâl-i mühimmesini (mühim şahsiyetlerini) ziyaret ediyordum ve bu ziyaretleri daha mühim bir vazife hissinin sevkiyle yapıyordum. İlim, fen, san'at ve hâdiseler itibarıyla, memleketim için ve milletimin mevzuubahs olmak lâzım gelen hayat ve ematı (ölümü) için düşüncelerim vardı, başta bulunanlara onları söylemek istiyordum".*[10]

Bir ziyaretinde kendisinden sonra gelenler içeriye kabul edilirken Hariciye Nazırı tarafından dışarıdaki bir odada bekletilmiş olmanın Mustafa Kemal'in canını ne denli sıktığı tahmin edilebilir. Aynı mülakata girenlerin kendisinden çok daha önemsiz kişiler olması karşısında, müsteşar muavinine Nazır'ın kendisinin beklemekte olduğunu unutup unutmadığını sorar. Mustafa Kemal'e sırasını beklemesi söylenir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, müsteşar muavinine Nazır'ın içeri kabul edilenler gibi manasız ziyaretçilerle zaman kaybettiği konusunda bir nutuk çeker. En sonunda nazırın bürosuna girebileceği söylendiğinde Mustafa Kemal yüksek sesle Nazır'ın kendisini beklemesini söyler. Uygunsuz davranışına rağmen içeri girdiğinde kibarca karşılanır. Mustafa Kemal Nazır'ı imparatorluğun içinde bulunduğu durum konusunda eleştirir, sonra Alman subaylarından kurtulmak için yardımını ister. Nazır ona kızgınlığını açıkça belli eden sert ve ciddi bir karşılık verir. Daha sonra Mustafa Kemal'in davranışını Enver'e şikâyet eder.

Mustafa Kemal Rus cephesine atanınca, onun İstanbul'da bulunmasından hoşnut olmayan Enver'in memnuniyet duyduğunu tahmin edebiliriz. Mustafa Kemal doğuya giderken 1 Nisan 1916'da generalliğe yükseldi. Otuz beş yaşındaydı. Enver ve onun İttihat ve Terakki'deki yandaşları bu terfiyi ellerinden geldiğince geciktirmişler, Mustafa Kemal'in doğuya

Rus cephesine, kendilerini tehdit edemeyeceği bir yere hareket etmesinden sonra bu rütbeyi vermişlerdi.

On Birinci Bölüm Dipnotları

1. Mustafa Kemal'in Hildegard Christianus'a yazdığı mektupların bazıları ilk kez *Tarihin Sesi* (1962) isimli bir dergide yayınlanmıştır. Bu dergi yayına son verdiği için başka mektupları basılamamış, Hildegard Christianus'a yazılan mektupların tümü daha sonra bir kitapta yayınlanmıştır (Bknz. Terzioğlu, 1964, s. 122-125). Ayrıca bkz. Borak, 1970, s. 66-77.
2. Borak, 1970, s. 73-74.
3. Borak, 1970, s. 58.
4. Borak, 1970, s. 58-59.
5. Borak, 1970, s. 59.
6. Borak, 1970, s. 59. Yunanlara karşı düzenlenen Büyük Taarruz'dan önceki gece de roman okuyarak zihnini dinlendirmeye çalıştığını biliyoruz.
7. Shaw ve Shaw, 1977, 2. cilt, s. 318.
8. Borak, 1970, s. 75.
9. Borak, 1970, s.45.
10. Saydam ve Atay, 1926.

BÖLÜM 12

Rus Cephesinden Arap Ülkelerine ve Vahdettin'le İlişkiler

Aynı anda birkaç cephede birden savaşmanın baskısı altında kalan Osmanlılar için 1916 zorlu bir yıldı. Karadeniz'in doğu kıyısından Van Gölü'ne kadar olan bölgede Ruslarla savaşıyorlardı. Irak, Suriye ve imparatorluğun diğer Arap-Müslüman topraklarında ayaklanmalar yaşanıyordu. Makedonya, Romanya ve başka yerlerde de birliklere ihtiyaç vardı. Osmanlı ekonomisi çökmüştü, günlük yaşamı sürdürmek için gerekli olan zorunlu ihtiyaç malzemeleri hızla azalıyordu, moraller bozuktu ve birçok kayıpla karşılaşan halk kaygı ve yas içindeydi. Enver'in zafer düşlerinin paramparça olduğu, Mustafa Kemal'in zafer düşlerinin tehlikeye girdiği ve bir sene önce Ermeni trajedisinin yaşandığı doğuda işgalci Rus kuvvetleri Trabzon limanını almış, önemli bir iletişim merkezi olan Erzurum'u ele geçirmek üzere iç kesimlerde ilerliyorlardı.

Mustafa Kemal doğuya gittiğinde karşısında ayaklarına bot yerine çaputlar sarmış olan Osmanlı askerlerini buldu. Onların moralini yükseltmeyi başardı. Ruslarla birkaç kez, bir keresinde göğüs göğüse çarpıştı. Rusları yenilgiye uğratan birlikler doğrudan Mustafa Kemal'in komutasına bağlı kuvvetlerdi. Diğer Osmanlı birlikleri geri çekilirken, Mustafa Kemal ve birliği Bitlis ve Muş'u almayı başardılar. Muş'u ele geçirirken gösterdiği ayrıcalıklı başarı için Altın Kılıç Madal-

yası'na layık görüldü. Ayrıca, daha önce İzzet Paşa komutasında olan İkinci Ordu Başkomutanlığı'na getirildi. Hem Türkler hem de Ruslar kış nedeniyle neredeyse hareket edemez bir hale geldiklerinde, yorgun Osmanlı ordusunun durumu gerçekten çok kötüydü. Bu duruma rağmen Mustafa Kemal ordudaki disiplini koruyabildi.

Corinne'e yazacak zaman da bulmuştu. 6 Mayıs 1916'da yazılan mektupların ilki doğuya gidişini ve sembolik olarak ölümsüzlüğünü anlatıyordu.

> *"Batıdan doğuya kadar devam eden uzun ve yorucu bir yolda iki ay kadar seyahat ettikten sonra bir istirahat anı bulunabileceğine inanılır, değil mi? Fakat, heyhat! Görülüyor ki, bu ancak ölümden sonra mümkün olacak. Fakat bu hayali rahata kavuşmak için Allah'ımızın cennetine gitmeye kolay kolay razı olacak değilim."*

Üç gün içinde Gelibolu'da birlikte olduğu dostu Nuri'yi (Conker) görmeyi planladığını da yazıyordu. Corinne'in "aziz" varlığı sayesinde yaratılan iyi ve sevimli hatıralardan konuşacaklardı. Mektup yine iç dünyasındaki bilinçdışı fantezisini yankılayan Chateaubriand'dan bir dizeyle sona eriyordu: *"Ya hiç doğmamış olmak veya hiç unutulmamak isterdim."*[1]

17 Eylül 1916'da Mustafa Kemal, görünüşe göre kırk gündür hasta yattığını haber vermiş olan Corinne'e tekrar yazdı. Hastalık haberini almış olmaktan dolayı üzüldüğünü söyleyerek şöyle ekiyordu:

> *"...yine de sizin bu mektubunuz beni teselli etti, zira yatakta yazıldığı halde, bu mektubu, sıhhatinizin bir delili diye kabul ettim.*
>
> *Karargâhıma gideli ve Nuri Bey'i yalnız bırakalı 15 gün var. Son muharebeleri idare ettiğim bir ay zarfında Nuri Bey ile hemen her gün beraberdik. Kıymet verdiğimiz insanlarla birlikte ateşe ve ölüme göğüs germek ne zevk.*
>
> *Bu umumi savaşlar sırasında zavallı Faik Paşa* (Mustafa Kemal'in üstü olan general) *alnından bir kurşun yiyerek şeref meydanında can verdi. Eski dostunun kahramanlık misalini takip etmek isteyen Nuri Bey'in coşkunluğu görülecek*

şey! Allah'tan, cennette kendisi için yapılan, fakat henüz inşâ halinde bulunan köşk tamamıyla bitinceye kadar sabretmesi için verdiğim nasihatlere kulak astı".[2]

İlkbaharda Ruslara karşı girişilecek bir saldırının planlarını yaparken, İttihat ve Terakki'nin Selanik'teki ikinci kongresinde öne sürdüğü, subayların siyasetten uzak durmaları gerektiği yönündeki görüşünü destekleyen İsmet (İnönü) ile yakın ilişki kurdu. Mustafa Kemal doğuya gidince albay rütbesini alan İsmet, Mustafa Kemal'in kurmay subayı olmuştu. İsmet'in geçmiş yaşamı hakkında, Bitlis Kürümoğulları sülalesinden gelen babasının geçinilmesi zor bir insan olduğu ve İsmet'in erken yaşlardan itibaren işitme güçlüğü yaşadığı bilinmektedir. Babasının aksine dini bir meslek yerine askerliği seçmişti. Sakin, temkinli ve başkalarının fikirlerini dinlemeye hazır bir doğası vardı. Buna karşılık Mustafa Kemal büyük girişimlerde bulunur ve diğerlerinin fikirlerini dinlemeye pek yanaşmazdı. İsmet ailesinin ona uygun gördüğü bir kadınla evlenmiş, sadık, güvenilir bir eş olmuştu. Tarihin bu devrinde Mustafa Kemal ve İsmet birlikte kusursuz bir ikili oluşturuyorlardı.

Mart 1917'de Rus Devrimi Rusları büyük ölçüde savaş dışına itince Mustafa Kemal'in İsmet'le paylaştığı, Ruslara karşı geliştirilmiş planları rafa kaldırıldı. Rus Devrimi'nin etkisi Osmanlıların karşısındaki Rus askerlerini de etkiledi. Çoğu birliklerinden kaçarak devrime katıldı. Böylelikle Rusların doğu cephesi dağılmış oldu. Bu gelişmeler Mustafa Kemal'e ve İsmet'e Osmanlıların elindeki Arap bölgelerinde hizmet verme olanağı kazandırdı. Doğuda Ruslarla çarpışırken Mustafa Kemal'in kendisinden önce yaşanan Ermeni trajedisi hakkında neler öğrendiğini bilmiyoruz. Etrafı korkunç felaketlerle doluydu ve Ermeni olayları ona anlatıldıysa bile olayların ne şekilde aktarıldığı hakkında bilgimiz yok. Bu faciayı da birçok felaketten biri olarak karşılamış olabilir.

Haziran 1916'da İngilizlerin yardımı ile Mekke Şerifi Hüseyin ile oğlu Emir Faysal'ın liderliği altında "Arap İsyanı" olarak bilinen olaylar gelişmişti. İsyan eden Arap kuvvetleri Mekke'yi Osmanlı kuvvetlerinin elinden aldı. Bunu ardından Hicaz'ın diğer yerlerini ele geçirdiler. Sadece Medine Osmanlı idaresinde kalmıştı. Mart 1917'de Bağdat İngilizlerin eline geçince Enver, Hicaz'ı tekrar ele geçirmek için bölgeye destek göndermekten vazgeçti. Bunun yerine Sultan I. Beyazıt'ın (1389-1402) "Yıldırım" lakabının verildiği, Yıldırım Ordusu olarak isimlendirilen ve hızla mobilize olma yeteneğine sahip özel vurucu bir kuvvet örgütlendi. Enver Halep'te toplanmaya başlanan bu ordu ile Bağdat'ı İngilizlerden geri almayı ümit ediyordu. Bu kuvvetin başına da bir Alman'ı, Erich Georg von Falkenhayn'ı getirdi. Kuvvetin askerleri esas olarak Yedinci Osmanlı Ordusu'ndan temin edilecekti. Yedinci Ordu komutanlığı da Mustafa Kemal'e verilmişti. Kısa bir süre sonra von Falkenhayn yerini Liman von Sanders'e bırakacak ve 1922'de ölecekti.

Halep'e gelen Mustafa Kemal, von Falkenhayn'ın planlarına kurmay toplantılarında ve resmi yazışmalarda açık açık karşı koydu. İttihat ve Terakki'nin yöneticilerinden biri olan, Suriye ve Batı Filistin cephesi komutanı Cemal Paşa'nın desteğini almıştı. Cemal de Anadolu'yu tehdit edecek olası bir saldırıya karşı Halep-Şam bölgesini savunmak istiyordu. Enver, Bağdat'ı geri alma planlarına yönelik itirazlara kulak asmadı fakat General von Falkenhayn'ın Filistin cephesini bizzat inceledikten sonra gerçekleri görmesiyle fikrini değiştirmek zorunda kaldı.

Mustafa Kemal'in Suriye'de geçirdiği günler, Enver ve Alman çevresine karşı bir irade sınavı verdiği için kritik günlerdi. Bu dönemde annesi yanında Abdürrahim ve bir hizmetli olduğu halde onu ziyarete geldi. 1974'te Abdürrahim (Tuncak) bu ziyaretten kalma ve oturma odasının duvarına asılı bir fotoğrafı Volkan'a göstermişse de ziyarete dair Mustafa

Kemal ve annesi arasında geçen önemli herhangi bir olay hatırlamamıştır. Mustafa Kemal yine bir ritüel olarak annesinin yanağını veya elini öpüyor ve onu geride bırakarak erkek dünyasında "kötü" kişilerle, bu defa düşmanlarla, nasıl başa çıkacağı ile meşgul oluyordu.

Von Falkenhayn'ın da Bağdat seferine soğuk bakmaya başlamasıyla birlikte Enver başka bir plan önerdi. Bu kez İngilizleri Mısır'dan kovmak için saldıracaklardı. Sina üzerinden yapılacak saldırıda Yedinci Ordu'nun desteklediği Sekizinci Ordu Berşeba'daki İngiliz kanadını vuracaktı. Ancak İngilizlerin asker sayısı, donanım ve güçlerinin konumu bakımından daha iyi bir durumda olduğunu fark eden Mustafa Kemal bu planda yer almak istemedi.

Üstlerini eleştirmek konusunda tereddüt etmeyen Mustafa Kemal, 20 Eylül 1917'de Enver'e ve Osmanlı Harbiye Nazırı'na von Falkenhayn'ın planını sivri bir dille eleştiren ayrıntılı bir rapor yazdı. Raporun kaleme alınmasında, Suriye'ye tayin olan ve Üçüncü Tümen komutanı olarak görev yapan İsmet de kendisine yardım etmişti. İkisinin de ortak endişesi Türklerin ana yurdunun güvenliğiydi.

Mustafa Kemal raporun bir kopyasını da İttihat ve Terakki hareketini başlatan üç kişiden biri olan Talat Paşa'ya gönderdi. Bu sırada Talat Sadrazam, Enver de başkomutan olarak görev yapmaktaydı. Raporunda Mustafa Kemal halkla Osmanlı hükümetinin arasında hiçbir bağ kalmadığını öne sürüyor, memurları rüşvet almakla, yolsuzluk yapmakla suçlayarak, devlet teşkilatını, adalet mekanizmasını ve ekonominin çözüldüğünü ayrıntısıyla anlatıyordu. İnsanlar savaştan bıkıp usanmıştı. Mustafa Kemal şu uyarıda da bulunuyordu: *"...harp devam ettiği halde karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike her taraftan çürüyen binayı muazzamı saltanatın bir gün dâhilen birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimalidir"*.[3]

Bu inanılmaz rapor ancak Mustafa Kemal'in psikolojik yapısına, inatla kötü ve tehlikeli olarak algılanan insanlarla çatışma özdeşimine sahip biri tarafından yazılabilirdi. Osmanlı ordusunda görevli bir general, kendisinin yazıp imzaladığı bir raporla, cesurca hükümetine politikalarının yanlış olduğunu, devlet görevlilerinin yozlaştığını bildiriyordu. Ardından hükümetin amacının, mümkün olan her Türk askerinin hayatını kurtarmak ve Almanların savaşı Türkiye'yi bir sömürge haline getirene kadar uzatmalarına fırsat vermemek olması gerektiğini belirtiyordu.

Mustafa Kemal üst düzey yönetimin raporuna olumsuz bir tepki verdiğini kesin bir şekilde öğrenince karşılık olarak görevinden istifa etti, yerini yaverine bıraktı. Bu, özellikle de savaş zamanı etkin bir cephedeki bir komutan için benzeri görülmemiş bir hareketti. İstanbul'daki yetkililer Mustafa Kemal'i istifasından vazgeçirmeye çalıştılarsa da başaramadılar. Bunun üzerine ona doğu cephesindeki İkinci Ordu'nun komutanlığını verdiler. Mustafa Kemal bunu da reddetti ve İstanbul'a dönmeye karar verdi. Paraya sıkışıktı, Cemal Paşa'nın yardımıyla atlarını İstanbul'a dönmesine yetecek iyi bir fiyata sattı. İstanbul'a kendi deyimiyle "isyankâr bir komutan" olarak döndü. Bu gelişmenin halk tarafından bilinmesini istemeyen hükümet, ona üç aylığına izni vererek durumu örtbas etmeye çalıştı. Bu aşamada Mustafa Kemal annesinin yanına taşınmak yerine yine Pera Palas Oteli'nde bir oda tuttu.

Mustafa Kemal'le Enver'i barıştırmak için arabulucular devreye girdi, ikisini buluşturmak üzere Pera Palas Oteli'nde bir öğle yemeği ayarlandı. Bu, iki adamın da birbirine iyi davrandığı resmi bir yemek olmuştur. Enver, Mustafa Kemal'i ordudan ayrılıp meclise girmeye davet ettiğinde Mustafa Kemal ordudan çekilmeye niyeti olmadığını söyledi. O dönemde milletvekillerinin sadece bir memur, ordununsa tek gerçek iktidar odağı olduğunu biliyordu.

İngiliz General Edmund Allenby'ın kuvvetleri Sina cephesine saldırınca Mustafa Kemal'in, von Falkenhayn'ın planları ve Enver'in Yıldırım Orduları için kurduğu hayallerine yönelik bütün itirazları doğru çıkmış oldu. İngilizler üstün kuvvetleriyle hedeflerini ustaca ele geçirdiler. 1916'da İngiltere Başbakanı olan David Lloyd George, Allenby'dan İngiliz halkına Noel hediyesi olarak Kudüs'ü almasını istemişti. Museviler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için her devirde tarihi ve manevi önem taşımış ve bundan sonra da taşımaya devam edecek bir yer olan Kudüs, Osmanlıların elinden alındı.

Daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden Kayzer Wilhelm, karşılık olarak Padişah'ı Almanya'ya davet etmişti. Padişah böyle bir daveti kabul edebilecek durumda olmadığı için yerine o tarihte elli yaşlarında olan kardeşi Veliaht Şehzade Vahdettin'in gitmesine karar verildi. Enver, Mustafa Kemal'e Şehzade'nin maiyetindeki heyete eşlik etme görevi vererek, kısa bir süreliğine de olsa bir kez daha onu İstanbul'dan uzaklaştırmış olacaktı. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in de kendisi gibi Almanya'dan büyülenerek hükümet yönetimini ve baskın Alman etkisini eleştirmeyi bırakmasını da ummuş olabilirdi.

Osmanlı heyetinin Almanya'ya hareket etmesinden önce Mustafa Kemal Veliaht Şehzade'nin huzuruna kabul edildi. Düşük omuzlu, gözlerini kapamış bir adam olan Vahdettin, tanıştırıldıklarında gözkapaklarını kaldırmaktan başka bir şey yapmamıştı. Sofya'nın pırıltılı opera sarayında Kral Ferdinand'la karşılaşmasıyla bu tanışmanın tezatlığı Mustafa Kemal'i oldukça sarsmış olmalıdır. Vahdettin'in akılsız bir adam olduğu sonucuna vardı. Böyle bir Padişah'ın başına geçeceği ülkenin geleceği de pek parlak görünmüyordu.

Şehzade'nin, istediği gibi askeri üniforma değil de, sivil giyinmiş olması da Mustafa Kemal'in hoşuna gitmemişti. İkisi

Almanya'ya gidecek olan trene bindiğinde işler daha olumlu bir hal aldı. Vahdettin Mustafa Kemal'in askeri kariyerini, Gelibolu'daki başarılarını iyi bildiğini, Mustafa Kemal'in ona eşlik etmesinden onur duyduğunu söyleyince Mustafa Kemal, Şehzade hakkındaki yargısını değiştirmeye başladı ve kendini liderlik konusunda Vahdettin'de gizli kalmış ne yetenek varsa bunu açığa çıkarma görevine adadı.

Mustafa Kemal ve Veliaht Şehzade Almanya'da Kayzer başta olmak üzere aralarında von Hindenburg ve von Ludendloff'un bulunduğu diğer üst düzey devlet yetkililerini ziyaret ettiler. Mustafa Kemal bütün saygınlıklarına rağmen bu kişilerin arasında idealleştirmeye uygun bir aday görmedi. Bunun yerine ziyareti sırasında Vahdettin'i devlet işlerinde daha etkin bir rol almaya teşvik etti ve İstanbul'a döndüklerinde Beşinci Ordu'nun komutanlığını istemesini ve kendisini de Kurmay Başkanı yapmasını talep etti.

Vahdettin'le gelişecek ilişkisinde bilinçdışında idealleşmiş bir baba imajı bulma ve onun uzantısı olma dürtüsünün bir yankısının bulunduğunu görebiliriz. İstanbul'a dönüşünde Mustafa Kemal'in zihninde kurmuş olabileceği beklentiler ve bunları gerçekleştirme yönündeki uğraşları sağlık sorunları nedeniyle bir yana itildi. Bir süredir yaşadığı böbrek rahatsızlığı tekrar başlamıştı. Çok acı çektiği için doktorlar onu Viyana'da bir uzmana gönderdiler. Bir ay sonra nekahat için Karlsbad'a gönderildi ve Haziran ve Temmuz ayları boyunca orada kaldı. Karsbad'da, kitabın ikinci bölümünde anlattığımız iç dünyasını yansıtan düşüncelerini, kendi akıl ve medeniyet seviyesinden daha aşağı bulduğu insanların seviyesine ineceğine onları kendi seviyesine çıkarmayı düşündüğünü ifade eden, *"...ben onlar gibi değil. Onlar benim gibi olsunlar"* sözlerini yazdı.[4] Fakat İstanbul'a dönüşünde yine Vahdettin'i "iyi" baba imajına döndürmek ve onun sayesinde yükselmek için bir girişimde bulunacaktı.

Mustafa Kemal, Karlsbad'dan dönmeden Padişah V. Mehmet öldü. Yerine Sultan VI. Mehmet adını alan Vahdettin geçti. Bu olaydan haberdar edilen Mustafa Kemal hangi yolu izleyeceğine karar veremiyordu: İstanbul'a mı dönecekti yoksa tekrar çağrılana kadar dinlenecek miydi? Yeni Padişah'ı bir telgrafla tebrik etti ve kararını vermeye çalıştı. Emir subayından İstanbul'a dönmesinin istendiğini bildiren bir telgraf alınca onun adına karar da verilmiş oldu.

27 Haziran 1918'de Karlsbad'dan trenle ayrılan Mustafa Kemal İstanbul'a dönüş yolunda Viyana'da yolculuğunu kesmek zorunda kaldı. Avrupa'yı kasıp kavuran İspanyol nezlesine yakalanmıştı. İyileşip İstanbul'a döndüğünde bir kez daha Pera Palas Oteli'ne yerleşti ve izlenecek en iyi yol konusunda düşünmeye başladı.

Almanya gezisi sırasında yeni Sultan'la kurduğu ilişki, Mustafa Kemal'i büyük şeyler ummaya yöneltmişti. Ancak imparatorluğu bekleyen önemli askeri meseleler konusunda VI. Mehmet'in nasıl bir tavır alacağından emin değildi. Padişah'ın yeni yaveri İzzet Paşa'dan, Vahdettin'in kendisini görmek istediğini öğrendi ama davetin belirli bir sebebi yoktu. Mustafa Kemal VI. Mehmet'in huzuruna çıktığında Sultan onu dostça karşıladı. Hatta Mustafa Kemal'e sigara ikram ederek kendi sigarasını yaktığı kibriti uzattı. Bu karşılanmayla cesaret bulan Mustafa Kemal Padişah'ın başkomutanlığı kendi eline almasını ve bir Kurmay Başkanı atamasını tekrar önerdi. Padişah ona düşüncelerini paylaşan başka komutanlar olup olmadığını sordu. Mustafa Kemal'den olumlu bir cevap alınca da konuyu düşüneceği karşılığını verdi.

Birkaç gün sonra Mustafa Kemal yine Sultan'ın huzuruna kabul edildi. Bu defa umutsuz bir davanın peşinde olduğu ortaya çıktı. Kendini Enver'in yörüngesinden kurtaramayan bu zayıf yöneticiden idealleştirebileceği bir padişah yaratma çabası başarılı olmuyordu. Sultan görüşmeyi şu sözlerle sona erdirdi: *"Ben icap eden şeyleri Talat ve Enver Paşa Hazretleriyle görüştüm!"*[5]

Mustafa Kemal umutsuzluğuna rağmen her hafta Yıldız Sarayı'nda yapılan ve "Cuma Selamlığı" denen resmi törenlere katıldı. Bir cuma, Mustafa Kemal'e törenden sonra Padişah'ın kendisini görmek istediği bildirildi. Özel bir görüşme uman Mustafa Kemal, Sultan'ın yanında iki Alman general olduğu halde kendisini kabul ettiğini görünce tekrar hayal kırıklığına uğradı. VI. Mehmet, Mustafa Kemal'e onu Suriye'de ordu komutanlığına atadığını bildirdi. Bu bölgenin düşman eline geçmesine izin vermemesini vurguladı. Padişah atama emrini imzalarken Mustafa Kemal bunun Enver'in işi olduğunu anlamıştı. Gerçekten de, Mustafa Kemal Padişah'ın yanındayken Enver kabul odasının dışındaki salonda beklemişti. Gülümseyen Enver'le karşılaşan Mustafa Kemal duygularını saklamadı. Enver, Suriye'deki can çekişen ordunun başına geçmesi emrini Mustafa Kemal'e bizzat Padişah'ın vermesini sağlayarak olağandışı bir iş yapmıştı. Enver'e selam veren Mustafa Kemal şöyle dedi: *"Bravo tebrik ederim. Muvaffak oldunuz"*.[6] Enver'e askeri geleneklere aykırı bir iş yaptığını, Suriye kumandanlığının yalnızca ismen var olduğunu bildiğini söyledi. Duyguları ne olursa olsun, Enver'in daha önce kendisini var olmayan bir birliğin başına getirdiğinde, bu süreçten Gelibolu kahramanı olarak çıktığını bilmek biraz olsun içini rahatlatıyordu. Osmanlı İmparatorluğu çökerken Mustafa Kemal, İstanbul'daki yeni Padişah'ın gün geçtikçe İttihat ve Terakki'nin ve özellikle de Enver'in etkisi altına girdiğini anlamıştı.

On İkinci Bölüm Dipnotları

1. Borak, 1970, s. 60-61.
2. Borak, 1970, s.61-63.
3. Atatürk 1964, 4. cilt, s. 2.
4. Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 482. Mustafa Kemal bu yazıyı 6 Haziran 1918'de yazmıştır.
5. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 303.
6. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 305.

BÖLÜM 13

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yenilgisi, Enver, Talat ve Cemal Paşaların Ülkeden Kaçmaları

7 Ağustos 1918'de Suriye'ye atanan Mustafa Kemal, yeni görev yerine doğru vakit geçirmeden yola çıktı. Açlık çeken mültecilerle dolu Anadolu üzerinden yapacağı yolculuk için trenle İstanbul'dan ayrıldı. Harap haldeki tren istasyonlarında, trenin geçtiği hemen hemen boşalmış kasaba ve köylerde yalnızca yaşlılar, çocuklar ve kadınlar vardı. Genç erkek nüfusunu nerdeyse tamamen yitirmiş Anadolu'daki bu umutsuz manzaraya tanıklık etmek, Mustafa Kemal'in Suriye'ye vardığında karşılaşacağı tabloya hazırlıklı olmasına yardım etmişti. Osmanlı orduları çökerken kargaşa içindeki hasta, yaralı ve aç askerlerin yeniden örgütlenmeye ihtiyaçları vardı. Von Falkenhayn cepheden alınmış, yerine eskiden tanıdığı Liman von Sanders getirilmişti. Bu umutsuz durumda bir başka iyi taraf da Suriye'de eski arkadaşları ve tanıdıklarının olmasıydı. İsmet ve Ali Fuat, Mustafa Kemal'in atandığı Yedinci Ordu'da kolordu komutanları olarak görev yapıyorlardı.

Türk ordularının mevzilerini üstünkörü dolaşmak bile Mustafa Kemal'in geleceğin pek de parlak olmadığını görmesine yetmişti. Bu durumda en fazla, mümkün olduğu kadar çok hayat kurtarmayı umabilirdi. Mustafa Kemal ve Türk ordusunun karşısında General Sir Edmund Allenby'ın kuvvetleri vardı. Allenby ikiye bir asker üstünlüğünün yanı sıra ezi-

ci bir süvari avantajına ve Türklerin hiç sahip olmadığı hava desteğine sahipti.

Askeri üstünlüğünün desteklediği Allenby, karşısındaki üç Osmanlı ordusunu, Dördüncü, Beşinci ve Yedinci Orduları toptan yok etmek için basit bir plan yaptı. Piyade kuvvetleriyle Türk cephesini yaracak, sonra geriden süvariyle hücum ederek geri çekilme yollarını kesecekti. İngilizlerin planı ilk yarma hareketinin Sekizinci Ordu'ya karşı kıyıdan yapılmasını gerektiriyordu. İngilizler ayrıntılı bir oyuna giriştiler. Türkleri saldırının iç kısımdan geleceğine inandırmak için Ürdün Nehri üzerinde köprüler yaptılar. Allenby'ın aldatma manevrası İngiliz ordusundan kaçan bir Hintlinin Türk tarafına geçmesiyle neredeyse başarısız oluyordu. Hintli gerçek saldırı yönünü, tarihini ve saatini Türklere bildirdi fakat buna Mustafa Kemal'den başka inanan olmadı. Mustafa Kemal böbrek rahatsızlığı nedeniyle yattığı hasta yatağından kalkıp İsmet ve Ali Fuat'a 19 Eylül'de yani ertesi sabah saldırıyı beklemeleri emrini verdi. Ordusunu henüz alarma geçirmişti ki, İngiliz topçu bombardımanı başladı.

Gerçek saldırının Hintlinin ayrıntılarıyla anlattığı gibi kıyıdaki Sekizinci Ordu'ya karşı yapıldığı anlaşıldı. Hazırlıksız olan Sekizinci Ordu kısa sürede bozguna uğradı. Plana göre Allenby Türklerin etrafını sararak geri çekiliş yolunu kesmeleri için süvarilerini doğuya doğru yönlendirdi. Mustafa Kemal şimdi Yedinci Ordu'nun tamamıyla yok edilmesi tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Tek umudunun Ürdün'e geçmek olduğunu anlayan Mustafa Kemal orduya Ürdün Nehri yönünde geri çekilme emrini verdi. Hava saldırıları ve Arap isyanına katılmaya istekli yerli nüfusun düşmanlığıyla yıpranan Yedinci Ordu'dan geriye kalanlar, Mustafa Kemal'in kararlılığı sayesinde Ürdün Nehri'ni geçmeyi başardı. Kolordusuyla geriyi tutan İsmet ve Ali Fuat da nehrin karşı tarafına geçebildiler. Şam yönünde genel bir geri çekilme başladı. 30 Eylül'de Mustafa Kemal Yedinci Ordu'dan geriye kalanı Şam'ın güneyinde Kisve'de topladı. Bu noktada Liman von Sanders Mustafa

Kemal'e Yedinci Ordu'nun komutasını Dördüncü Ordu'ya bırakıp Rayak'a gitmesini emretti; orada birliklerden kalanları toparlayıp örgütlemesi isteniyordu.

Suriye cephesi hızla çöküyordu. Mustafa Kemal, Rayak yolundayken Şam, Arabistanlı Lawrence olarak da bilinen Thomas Edward Lawrence ve Emir Faysal'ın güçleri tarafından ele geçirildi. Rayak'ta yalnızca dağınık birlikler vardı. Görev yerlerini terk edip kuzeye yönelen komutanlar hakkında çok sayıda hikâye anlatılıyordu. Mustafa Kemal dizginleri eline alarak İsmet ve Ali Fuat'ın kuzeye doğru geri çekilmesini emretti. Liman von Sanders'le bağlantı kurdu, ordu grubu komutanına bütün güçleri Suriye'nin kuzeybatısındaki Halep'e çekme planını anlatıp onay aldı. Böylece Suriye'ye atandığında Padişah'tan istediği ama kabul edilmeyen şey gerçekleşmiş, Dördüncü, Yedinci ve Sekizinci Ordular emrinde toplanmış oluyordu. Mustafa Kemal istediğini almıştı ama artık çok geçti. Suriye'nin tamamı İngilizlerin eline geçme tehlikesi altındaydı. Mustafa Kemal kuvvetlerini Halep'te topladıktan sonra örgütlenmelerini İsmet'le Ali Fuat'a bırakıp, kendini bölgenin savunmasını planlamaya verdi. Böbrek sancıları yine başlayınca Ermeni Hastanesi'ne yattı. Komuta yerini burada kurdu. Liman von Sanders Suriye'den çekilerek savaşın komutasını Mustafa Kemal'e bıraktı.

İngiliz zırhlı birlikleri Halep'e baskı yapmaya devam etti ve Mustafa Kemal'i şehri terk edip dağlarda konumlanmaya zorladı. Gerçekte Mustafa Kemal artık Türk topraklarında savaşıyordu, arkalarındaki tepeler ve dağlar Türklerin anayurdu Anadolu'yla imparatorluğun Arap toprakları arasındaki doğal sınırı oluşturuyordu. İsmet Harbiye Nazırlığı'nda görev almak üzere İstanbul'a çağırılmış, Mustafa Kemal'i Ali Fuat'la bırakmıştı. Yalnızca Suriye'nin kaybedilmediğini, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun barış talep etmek zorunda kalacağını anlayan Mustafa Kemal düşüncelerini Ali Fuat'la paylaştı. Bu felaketten imparatorluğun Türklerin yaşadığı bölgeleri kapsayan topraklarında yeni bir ulus doğabilirdi.[1]

25 ve 26 Ekim'de Mustafa Kemal ve birlikleri düşmanla son önemli çatışmalarını yaparak, İngilizleri Halep'in birkaç kilometre kuzeyinde durmaya zorladılar. İngiliz ve Osmanlı hükümet temsilcileri arasında birkaç gün öncesinden başlayan görüşmeler 30 Ekim'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı.[2] Mustafa Kemal, Halep dağlarında İngiliz ilerlemesine karşı koyan direnişe liderlik ederken, ateşkes emrini aldı.

Dört yıllık savaşın sonunda İttihat ve Terakki'nin üç kişilik yönetimi Talat, Enver ve Cemal Paşalar Karadeniz'e giden bir Alman zırhlısıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçtılar. Osmanlı ordusunda hiç yenilgi yüzü görmeyen Mustafa Kemal, barış döneminin meseleleriyle ilgilenmek üzere kurulacak yeni hükümette üst düzey sorumluluk almayı dört gözle bekliyordu. Harbiye Nazırı olmak istiyordu. Kendisini bu konum için en nitelikli insan olarak görüyordu, ayrıca Enver'in yerini almaktan da büyük memnunluk duyacağını tahmin edebiliriz. Ateşkes antlaşmasının imzalanmasından iki hafta önce eski komutanı İzzet Paşa Sadrazam olmuştu. Yeni kabinede Mustafa Kemal'i tanıyan ve saygı duyan birkaç kişi görev alıyordu. Bu grupta imparatorluğun diğer gerçek askeri kahramanı Rauf (Orbay) ve Mustafa Kemal'in askeri ataşe olarak çalıştığı Sofya'da Büyükelçi olan Fethi de yer alıyordu. Bütün olumlu belirtilere rağmen Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı yapılmadı. Harbiye Nazırlığı görevini elinde tutan İzzet, gelecekte onunla çalışmayı sabırsızlıkla beklediğini söyleyerek oyaladı. Bundan önce İzzet, müsteşarı olması için İsmet'i İstanbul'a geri çağırmıştı.

Ülkelerine dönen Alman subaylarına verilen bir veda davetinde Mustafa Kemal, bir Alman generalinin konuşmasının sonundaki, *"Yenildik, bizim için her şey bitti,"* sözlerine karşılık, Türk bağımsızlık savaşının yeni başladığı cevabını verdi. Gerilla kuvvetleri olarak hareket edecek küçük gruplara silah dağıtma çabaları, emri altındaki askerleri Güney Anadolu sınırında sağlam bir savunma hattı oluşturacak şekilde örgütle-

mesi, anavatan topraklarının yabancı güçlerce istila edilmesini beklediğini gösteriyordu.

Mondros Antlaşması'nın metninin açıklanması Mustafa Kemal'i ek eylemlere yöneltti. İzzet'e üst üste gönderdiği telgraflarda birkaç maddede kullanılan terimlerin belirsizliğinin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit ettiğini söylüyordu. Mütarekenin bir maddesine göre Türk garnizonları Suriye'den çekilecekti. Bu anlaşmaya göre Suriye'nin sınırı neredeydi? Halep'in arkasındaki tepeler kuzey sınırını mı oluşturuyordu yoksa İskenderun Limanı'nı da kapsıyor muydu? Mustafa Kemal, hükümetin elini kolunu bağlayacak imtiyazlar talep eden dış güçlere karşı kabinenin sert bir kararlılık sergilemesini istiyordu.

> *"Açık ve samimi kanaatim şudur ki, mütarekenin yanlış anlaşılıp yorumlanmasını önleyecek tedbirleri almadan ordularımızı dağıtır ve İngilizlerin her dediğine boyun eğersek, onların haris emellerine hiçbir şekilde set çekmemiz mümkün olmayacaktır".*[3]

Bir başka telgrafta, *"Ne kadar zayıf ve güçsüz olduğumuzu çok iyi biliyorum. Ama buna rağmen devletimizin kabul etmek zorunda olduğu fedakârlıkların bir sınırı olması gerektiğine inanmaktayım,"* diyordu.[4]

Mustafa Kemal'in başkalarının da olayları kendi bakış açısından görmesi adına gösterdiği çabaların çoğu gibi, bu da başarısız oldu. İngilizlerin amansız baskısı altında İzzet, Mustafa Kemal'in Suriye sınırına yönelik "Türk süngülerinin etkin biçimde savunduğu bölge" olduğu tanımını kabul edemezdi. 7 Kasım'da Mustafa Kemal'e Yedinci Ordu ve Yıldırım Ordusu'nun kumandanlığının lağvedildiğini bildirdi. Mustafa Kemal fiilen sıfatsız ve vazifesiz kalmıştı. İzzet ona İstanbul'a dönmesini emretti.

Mustafa Kemal'in 13 Kasım'da İstanbul'da Haydarpaşa Garı'na gelişi Çanakkale'den geçerek Boğaziçi'ne giren İngiliz İtilaf Devletleri donanmalarıyla aynı zamana rastlamıştı.

Gördüğü manzara onu öfkelendirmişti. Yanındaki yaverine, *"Geldikleri gibi giderler,"* dedi.[5]

Şehrin diğer yerlerinde, özellikle Beyoğlu'nda sokakta karşılaştığı manzaralar bu ruh halini yatıştırmamış olmalıdır. Rumlar, Türklere rahatsızlık verecek şekilde bayraklarını asmışlardı, sokaklar hırsız kaynıyordu, şehir karanlıktaydı. Türk parasının neredeyse hiç değeri yoktu, yiyecek sıkıntısı çekiliyordu. İstanbul'da hayat acımasızdı. Fransız General Franchet d'Esperey askerlerinin başında muzaffer bir tavırla İstanbul'a girdiğinde, 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in yaptığı gibi dizginsiz, beyaz bir ata binmişti. Bu hareketiyle sembolik olarak şehrin üzerinde artık Türklerin bir hakkı olmadığını ifade ediyordu. Fransız, İngiliz ve İtalyan askerleri Osmanlı başkentini doldurmuştu fakat siyasi ve idari denetim hâlâ Osmanlı hükümetinin elinde olduğu için bu "resmi" bir işgal sayılmıyordu. Ancak galip yabancı devletlerin varlığı kendini her yerde gösteriyordu.

Bir kez daha Pera Palas Oteli'ne yerleşen Mustafa Kemal bu kez annesini görmek için vakit bulamadı. İzzet Paşa Osmanlı yenilgisinin sorumluluğunu yükleyecek günah keçileri bulması için Padişah tarafından baskı altında tutuluyordu; padişahlığa yönelebilecek hoşnutsuzluğu başka yöne yansıtması isteniyordu. Sonunda İzzet istifa etti. Onun istifası Mustafa Kemal için ağır bir darbeydi. Hükümet politikalarını ısrarla eleştirdiği için Sadrazam tarafından İstanbul'a çağırılmıştı ama İzzet bu geri gelme emrini, *"Bugünlerde İstanbul'da bulunmanızda fayda görüyorum. Size ihtiyacım var,"* diye yazarak yumuşatmıştı.[6] Mustafa Kemal bu çağrıya uyup İstanbul'a geldiğinde ise artık Sadrazam sadrazam değildi.

Mustafa Kemal ve Rauf, hastalanan eski Sadrazam'ı ziyaret ettiler. Planları daha önce 1909'da sadrazamlık yapan Tevfik Paşa'nın başkanlığında kurulacak yeni kabinenin onaylanmasını geciktirmek ve İzzet Paşa'yı daha milliyetçi yeni bir kabine kurmaya ikna etmekti. Daha önce askerin politikaya karışmasına karşı çıkan Mustafa Kemal şimdi kendini ilk

önemli siyasi rolüne veriyordu. Sonraki adımları, milletvekilleri arasında kulis çalışmasına girişerek, Tevfik'in meclisten güvenoyu almasını önlemeye çalışmak oldu. Mustafa Kemal sivil giysiler giyerek parlamento binasına gitti. Burada tanıdığı milletvekilleriyle karşılaştı, birçoğuyla da yeni tanışıyordu. Bu defa pek çok kişi onun görüşlerini duymaya istekliydi. Fakat kabineye güvenoyu verilmediği takdirde Padişah'ın meclisi dağıtacağından korkan çok sayıda milletvekili vardı. Mustafa Kemal bu değerlendirmeye katıldığını belirtti. Ancak Tevfik hükümetinin ilk işinin zaten parlamentoyu dağıtmak olacağı konusunda uyarıda bulundu. Zaman kazanmak için, İzzet başkanlığında kurulacak yeni bir kabine teklif etti. Mustafa Kemal bu düşüncelerini toplantı odasında bir araya gelen geniş bir milletvekili grubuna güçlü bir inançla ifade etti. Orada bulunanların çoğu Mustafa Kemal'in tavsiye ettiği yönde oy vereceklerini söylediler. Daha sonra da Tevfik kabinesinin güvenoyu toplantısına çağırıldılar. Mustafa Kemal oylamayı balkondan seyretmiştir. İlgi odağı olduğu için heyecanlı, zafer kazanacağından emindir. Milletvekilleri kendisine ifade ettikleri kararlarını bir yana bırakıp Tevfik'e güvenoyu vererek onu ikinci defa sadrazam yapınca iyimser duyguları derin bir kırgınlığa dönüşür.

"Ne yalan söyleyeyim, şaştım. Benim teklifimi kabul ettiklerini söyleyen mebus sayısı küçümsenecek gibi değildi. Hem bunlar arasında sözlerinin ve mevkilerinin çok nafiz olduğu sanısını verenler vardı. Fakat, ne var ki, Meclis duygularının bir an içinde bin renk alabileceğinden habersiz ve uzak kalan benim gibi bir askerin o andaki şaşkınlığına da taaccüb (hayret) *edilemez"*.[7]

Yenilgisinden hemen sonra parlamento binasını terk etti. Oteline döndüğünde hiç tereddüt etmeden sarayı arayıp Padişah'ın kendisini hemen kabul etmesini talep etti. Fakat kendisini ancak gelecek cuma, Cuma Selamlığı'nda kabul edebileceğini öğrendi. Beklenebileceği gibi Mustafa Kemal'in VI. Mehmet'le görüşmesi hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Padişah'ın ilgilendiği tek konu, kendi tahtına karşı olası bir askeri

kumpas konusunda Mustafa Kemal'in ağzından laf almaktı. Mustafa Kemal'in böyle bir harekâttan haberdar olursa kendisini uyarması konusunda güvence vermesini istiyordu. Padişah'ın yalnızca kendi konumunu düşündüğü birkaç gün sonra parlamentoyu feshettiğinde doğrulanmış oldu. Parlamentonun varlığı ortadan kalkınca, İtilaf Devletleriyle barış antlaşmasının son koşullarını müzakere ederken Padişah sınırsız yetkiye sahip olacaktı. Padişah'a fiilen karşı koymak ya da sessizce dağılmak arasında kalan milletvekilleri sessizce dağılmayı seçti.

Mustafa Kemal'in daha önce yaşadığı Vahdettin'i olumlu bir baba imgesine dönüştürme beklentisi şimdi tamamıyla kaybolmuştu. Padişah meclissiz görev yapan bir kabineyle çalışmaya devam etti. Mustafa Kemal eğer bu kabinede Harbiye Nazırı olsaydı, İtilaf Devletleri resmi olarak onunla çalışmak zorunda kalacaktı. Böyle bir durumda İtilaf Devletleri tarafından daha sonra Malta'ya sürgün edilen ileri gelen hükümet yetkilileri arasında Mustafa Kemal de olacaktı. Resmi bir görevi olmadığı için zararsız olduğu düşünülüyordu. Meclisin dağılmasıyla İstanbul'a bir kargaşa hakim oldu.

Zengin gayrimüslimlerin oturduğu semtler, yalnızca yabancı subayları değil, lüks hayata ortak olabilmek için bazen yurtseverliklerini feda etmeye hazır Türkleri de içine çekiyordu. Kentin Müslümanların oturduğu semtlerinde umutsuz bir hava vardı. Cepheden dönmüş askerler paçavralar içinde dolaşıyordu, açlık alabildiğine yayılmıştı. Kadınlar kaygıyla birçoğu savaştan hiç dönmeyecek olan kocalarını ve çocuklarını bekliyorlardı. Her yere işleyen yas duygusu, kadınların tiz ağıtlarında gece gündüz yankılanıyordu. Ara ara uygunsuz davranışlarda bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri yerli halkı tacizlerle usandırmıştı.

Pratikte İstanbul ikiye ayrılmıştı: Müslümanların yaşadığı şehir ve Avrupalılaşmış şehir. Kasım 1918'in ortasından ertesi yıl Mayıs ayına kadar İstanbul'da kalacak olan Mustafa Kemal'in annesi ve kız kardeşi "Türk bölgesinde" Aka-

retler'de yaşarken serbestçe dolaşma özgürlüğüne sahip olan Mustafa Kemal, Pera Palas Oteli'nde kalmaya devam ediyor ve Corinne'i ziyaret ediyordu. Bu otele sık sık gelen yabancı subaylarla karşılaşmak Mustafa Kemal için özellikle gurur kırıcı olmuş olmalıdır. Kendi topraklarında artık ikinci sınıf biriydi, yabancı subaylar da bu küçük düşürücü durumunu sürekli ona hatırlatıyorlardı. İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General Harrington'un da aralarında olduğu bazı İngiliz subaylar Mustafa Kemal'i Pera Palas Oteli'nin salonunda görerek etraftakilere onun kim olduğunu sordular. Gelibolu'da ün salmış Mustafa Kemal olduğunu öğrenince haber göndererek masalarına davet ettiler. Mustafa Kemal'inse şöyle dediği rivayet edilir: *"Burada ev sahibi olan biziz. Kendileri misafirdirler. Onların bu masaya gelmeleri gerekir"*.[8]

Bir gece annesi ve kız kardeşini ziyarete gittiğinde ağır bir aşağılanmaya maruz kalır. Annesinin evini İtalyan devriyelerinin basması büyük öfkeye kapılmasına yol açar. General olduğunu, evini basıp aramaya hakları olmadığını anlatır. Devriyelerin kendisini dinlemediğini görünce komşusunun evine koşarak, İtalyan kumandanlığına telefon açar. Evi işgal eden devriye çavuşuna telefona gelip kumandanıyla konuşması için dil döker. Savaş alanında ordulara komuta eden, Gelibolu'dan kahraman olarak çıkmış bir adam annesinin evinin huzur ve güvenliğini korumak için İtalyan devriyesinin kumandanıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. İtalyanlar gittiğinde Zübeyde bayılır, Makbule ise ne yapacağını şaşırmış bir durumdadır. İki kadın aynı durumu birkaç gün sonra, bu sefer de bir teğmenin başında bulunduğu İngiliz birlikleri evlerini bastığında yaşar. Mustafa Kemal bu kez evde değildir. İngilizler bir şey bulamayınca çekip giderler. Mustafa Kemal, İtilaf Devletlerinin Türkiye'nin bağımsızlığını yok etmeye hazırlandığını gün geçtikçe daha net görmekteyken, buna karşı neler yapılması gerektiği hakkındaki planlarını Corinne'in evinde yapmıştır.

Zübeyde'nin, Beşiktaş'taki evde yaşamakta olan evlatlığı Abdürrahim bu olaylar sırasında sekiz yaşındadır. Volkan'la yaptığı görüşme sırasında evlerinin iki defa basılması olayını canlı bir biçimde anımsamış, bununa birlikte ev halkına hakim olan genel korku atmosferini iyi hatırlayamamıştır. Hatırladığı bir başka olay da ailenin, İngilizlerin siyasi açıdan suçlayıcı bir şeyler bulmak amacıyla evi basmayı planladıklarını öğrenmesidir. Beklenen baskını boşa çıkarmak için ayrıntılı önlemler alınmıştır. Aile Mustafa Kemal'e ait çok sayıda silahı (bazıları anı olarak saklanmış, bazıları da hediye olarak verilmiştir) saklamıştır. Evde silah bulunması halinde İngilizler bunu Mustafa Kemal ve ailesine karşı mahkûm edici bir kanıt olarak kullanabilirlerdi. Evin avlusu taştandı. Sokak kapısından girildiğinde avlunun sağında ahşap zeminli bir oda bulunuyordu. Silahlar odanın zeminini kaplayan tahtaların altına saklanmıştı. Küçük Abdürrahim zeminin altındaki dar boşluğa sığıp onları oraya bırakacak kadar ufaktır. Zeminin tahtalarını yerine yerleştirirler, içeri bir inek getirip, çevreye saman koyarak buraya ahır süsü verirler. Aile İngilizlerin kendilerine karşı kullanabileceğini düşündüğü bazı belgeleri de yakar.

Bir başka baskın, muhtemelen Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak üzere Anadolu'ya gittiğinde, Corinne'in evine yapılmıştır. İşgal kuvvetlerinin devriyeleri duvarda asılı Mustafa Kemal portresini indirmesini istemiş ancak Corinne bunu reddetmiştir. Devriye bu konuda ısrar etmemiş fakat Mustafa Kemal'le görüşmemesi konusunda onu uyarmıştır. Bir süre sonra Corinne ülkeyi terk ederek İtalya'ya gitti. Kız kardeşi Edith ise İstanbul'da kaldı. Corinne bir daha Mustafa Kemal'i hiç görmedi, ancak mektuplaştıkları sanılıyor. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra, 1941 yılında Türkiye'ye döndü.

Mustafa Kemal çoğu kez sıtma nöbetleri ve böbrek ağrılarına rağmen canla başla savaşırken ve kendisinin dediği gibi çok defa cehennem gibi bir ortamın içindeyken, Corinne

tarafından sevilmesi ve ondan gördüğü destek, olağanüstü zekasını ve liderlik kabiliyetini kullanarak başarılı olmasında psikolojik açıdan büyük rol oynamıştır. Bu kadının Türk tarihindeki çok önemli rolü nedense örtbas edilmiştir. Yazarların Madam Corinne'in Türkiye'ye döndükten sonraki yaşamı hakkında bilgileri bulunmamaktadır.

On Üçüncü Bölüm Dipnotları

1. Ali Fuat (Cebesoy) o günleri kendi yazdığı kitapta anlatır. Cebesoy, 1953.
2. Rauf (Orbay) bu anlaşmayı imzalayan Osmanlı delegasyonunun başındaydı.
3. Kinross, 1965, s. 153.
4. Kinross, 1965, s. 155.
5. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 331; Kinross, 1965, s 159.
6. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 334.
7. Bayur, 1963, s. 223; Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 336. (Ahmet) Tevfik Paşa'nın ikinci sadrazamlığı Kasım 1918'den Mart 1919'a kadar sürdü. Ekim 1920'de Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun son sadrazamı oldu. Tevfik Paşa'nın öyküsü için bknz. Koloğlu, 2008.
8. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 347.

BÖLÜM 14

"İşgal" Altındaki İstanbul'da Son Aylar, Avrupa'nın "Hasta Adam"ı Gömme Planları ve Mustafa Kemal'e Verilen Yetkiler

Mustafa Kemal'in maddi durumu Pera Palas Oteli'nde daha fazla kalmasına izin vermeyince, eşiyle birlikte Beyoğlu'nda yaşayan bir tanıdığının evlerinde misafiri olması teklifini kabul eder. Bu dostları Halep günlerinden tanıdığı Salih (Fansa) ve eşi Selma'dır. Mustafa Kemal bu evdeyken Selma'ya gelen bir aracı VI. Mehmet'in Mustafa Kemal'i damat olarak saraya kabul etme taraftarı olduğu haberini iletmiştir. Bunun arkasında yatan düşünceleri bilmiyoruz. Böyle bir girişim Mustafa Kemal'i kendi saflarına çekip etkisiz hale getirmek için de olabilirdi. Bu gerçekleşseydi, Mustafa Kemal 1914'te Osmanlı sarayından bir hanımla evlenmiş olan Enver'le aynı konumda olacaktı. Saraydaki kadınlar arasında Mustafa Kemal'in cazibesi ün salmıştı, hatta kendi aralarında onu "Sarıgül" adıyla anıyorlardı.[1]

Selma meseleyi Mustafa Kemal'e açtı. Annesi oğlunun saraya damat olma ihtimali karşısında heyecanlandıysa da Mustafa Kemal annesinin coşkusuna katılmadı. Bu durumu Padişah'ın onu saray zümresine katmak için gösterdiği bir çaba olarak görüyordu. Mustafa Kemal saraya gitme davetini reddederek sultan hanımı yalnızca kendi evinde göreceğini söyledi. Saraydan gelen aracı bu teklifin uygunsuzluğu karşısında şaşırarak Mustafa Kemal'i ikna etmeye çalıştı. Bir sonuç alamayınca evlenme meselesi böylece son buldu.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Mustafa Kemal, Salih ve Selma'nın yanında rahat olsa da kendine ait bir eve ihtiyacı olduğuna karar verdi. Ev sahiplerinin yardımıyla Şişli'de bir ev buldu. Kaderin bir cilvesi olarak eski İtalyan karargâhının karşısında bulunan bu ev, günümüzde Atatürk müzesidir. Mustafa Kemal orta katta oturuyordu, annesiyle kız kardeşi üst kata taşınmışlardı, yaveri ise tavan arasına yerleşmişti. Mustafa Kemal 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılıp Samsun'a doğru yola çıkana kadar bu evde yaşadı. Annesi ve kız kardeşi ise 1922'de Ankara'ya gidene kadar bu evde kaldılar.

Şişli'deki evde Mustafa Kemal dostları ve yoldaşlarıyla, mesela Ali Fuat ve Rauf'la ülkenin geleceği üzerine toplantılar yapıyordu. Yavaş yavaş düşmana karşı verilecek ulusal bir mücadele planı ortaya çıkıyordu. Bu plan işgal altındaki İstanbul'dan uzakta, Anadolu'da kurulacak yeni bir hükümet merkezini de içeriyordu.

1919 Şubat'ının sonunda Ali Fuat Anadolu'ya döndü. Bu sırada Rauf donanmadan ayrıldı ve Mustafa Kemal'in en yakın işbirlikçisi olarak İstanbul'da kaldı. Mustafa Kemal önemli bir şeyler örgütlediği izlenimini vermekten kaçınmak için Şişli'deki evinde, harekat planları yaptıkları arkadaşlarının dışında da pek çok kişiyi görmeye devam etti. Daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda önemli rol oynayacak kişilerin çoğu o sırada İstanbul'daydı. Bunların arasında bir süre Harbiye Nazırı müsteşarlığı yapmış olan İsmet de vardı. Padişah eski İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilişkisi olan herkesten kurtulmak istediği için eve gelenlerden bazıları bir ölçüde tehlikedeydi. Mustafa Kemal'in açıkça cemiyeti eleştirmesi, Padişah'ın adamları tarafından rahatsız edilmelerini bir dereceye kadar engelledi.

Savaş sırasında yapılmış gizli anlaşmalara göre İtilaf Devletleri, parçalanacak Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş ganimeti olarak aralarında bölüşeceklerdi.[2] Osmanlı İmparatorluğu'nun ve belki de bir milli grup olarak bütün Türklerin sonu gelecekti. Fakat İtilaf Devletlerinin kendi aralarında da

çatışmalar vardı. İstanbul'daki İtalyan yüksek komiseri Kont Sforza, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı kazanan İtilaf Devletleri arasında bölüşülmesi planının bir parçası olmasına rağmen özellikle Lloyd George'un Yunanları desteklemesinden dolayı, bazı sorunlar doğabileceğini görüyordu. Bu nedenle Padişah'a karşı milliyetçi fikirli muhalefetle bir bağlantı kurmaya çalışıyordu. Araya aracılar koyan Kont Sforza, Mustafa Kemal'le bir buluşma ayarladı.[3] Konuşmaları sırasında Kont ona İtalyan büyükelçiliğinin yardımına güvenebileceği konusunda güvence verdi. Bu güvence Mustafa Kemal için özellikle önemliydi, Padişah hükümeti yapabildiği kadar çok sayıda muhalifi tutukluyor ve İngilizler bu süreçte Padişah'la işbirliği yapıyordu. Mustafa Kemal, İtalyan hükümetinin "koruması" altındaymış gibi görünerek tutuklanmaktan kurtulabilirdi.

Mustafa Kemal'in İtalya'nın korumasına beklediğinden daha önce ihtiyacı oldu. Mondros Antlaşması imzalandığında belirgin olan soylu ruh hızla yok olmuştu. Anlaşmayı Rauf'la birlikte imzalayan Amiral Sir Somerset Calthorpe, İtilaf Devletlerinin propagandasıyla artık milyonlarca Hıristiyan'ın katili olarak sunulan Türklerle toplumsal etkileşimi yasakladı.[4] İmparatorluğun sınırları içinde kalan Hıristiyanları kurtarmak için Hıristiyan misyonerlere, kargaşanın bir sonucu olarak tıklım tıklım dolu olan yetimhanelerin sorumluluğu verildi. Tersine bir kanıt olmadığı sürece yetimhanelerdeki bütün çocukların Hıristiyan sayılacağı açıklandı. Yetimhane dışında da Hıristiyan çocukları aranmaya başlandı.

Bu ortamda bir İtalyan askerinin eşlik ettiği bir Ermeni, Mustafa Kemal'in Şişli'deki evine gelerek onu Ermeni bir çocuğu saklamakla suçladı. O sırada Mustafa Kemal, Rauf'la görüşmekteydi, -siyasi bir tartışma yapıyorlardı- durum onlar için can sıkıcı olabilirdi. Mustafa Kemal askere İtalyan elçisiyle konuşacağını söyleyince mesele orada kapandı. Bu dönemde her şeyin olabileceği, işlerin iyice çığırından çıktığı apaçık belliydi. Aranılan çocuğun küçük Abdürrahim olup olmadığı bilinmemektedir.

Arap toprakları İngiliz ve Fransızlar tarafından alınmıştı. Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerini Ermeni çeteleri ele geçirmişti. 1919 ilkbaharında Ege ve Akdeniz kıyılarında Yunanlar ve İtalyanlar hak iddia ediyordu. Bunlar olurken İtilaf Devletleri Ocak 1919'da Paris'te düzenlenen barış konferansında birbiriyle çatışan hak talepleri üzerinde tartışıyorlar ancak uzlaşmaya varamıyorlardı. Birkaç yıl önce, savaş sırasında İtilaf Devletleri belirli bazı ulusları çatışmaya katılmaya teşvik etmek, bazı ulusları da dışarıda bırakabilmek için aralarında çeşitli anlaşmalar yapmıştı. Osmanlı İmparatorluğu İtilaf Devletlerinin bencilce güdülerini tatmin etmek için bölünmüştü. Rusya, İngiltere ve Fransa, Mart 1915'te muhtemel savaş ganimetleri konusunda anlaşmaya varmış, ertesi ay bu üç devlet desteğini alabilmek için ağır tavizler verdikleri İtalya ile anlaşmışlardı.[5]

20 Ağustos 1915'te İtalya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ederek bu anlaşmalardan yararlanma hakkı kazanmıştı. Mayıs 1916'da Rusya, Fransa ve İngiltere arasında Sykes-Picot Anlaşması adıyla bilinen geniş kapsamlı bir anlaşma yapılmıştı. Rusya, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illeri ile Güneydoğu Anadolu'nun kuzey bölgesini alacaktı. Fransa, Adana ilinin kıyısını ve bugünkü Mersin ili ve çevresine karşılık gelen ve Kilikya olarak bilinen geniş bölgeyi alıyordu. İngiltere, Bağdat dahil güney Mezopotamya'nın (Irak) tümünü elde edecekti. Filistin'deki liman şehirleri Hayfa ve Akra da İngilizlerin olacaktı. İngiliz ve Fransız bölgeleri arasında bir ya da birkaç Arap devleti kurulacak ve Arap devletlerinin kurulduğu bölge Fransız ve İngiliz nüfuz alanı olarak ikiye ayrılacaktı.

Sırlar iyi saklanmamıştı. İtalya Sykes-Picot Anlaşması'nı öğrendiğinde, Anadolu'daki İtalyan bölgesini daha kesin sınırlarla ifade eden yeni bir anlaşma yapılmak zorunda kalındı. İzmir ve Konya vilayetinin büyük bir bölümü İtalyanlara bırakıldı. 17 Nisan 1917'de yapılan bu anlaşmayı Rusların onaylaması gerekirken devrim bunu engelledi. Siyonistlere

"anavatan" vaadi, bunlarla çelişkili olarak Mekke Şerifi'ne verilen vaatler gibi başka planlar da vardı ama artık Avrupa'nın "hasta adam"ı olarak bilinen[6] Osmanlı İmparatorluğu'nun gömülmesine yönelik ana düzenlemeler bunlardı.

Bu aşamada, Paris'te düzenlenen barış konferansında gizli anlaşmaların milliyetçi duyguları uyandırılan yerli halkların arzularıyla çatıştığı, İtilaf Devletlerinin savaş ganimetleri nedeniyle çıkan anlaşmazlık yüzünden birbirleriyle çatışmanın eşiğinde oldukları ortaya çıktı. İngiltere Sykes-Picot Anlaşması'nda düzeltme yapılmasını istiyordu ama Fransa bunu reddetti. İki güç de anlaşmada paylaştıkları yerlerin çoğuna şimdiden yerleşmişlerdi. İtilaf Devletlerinin tarafında, son günlerinde savaşa giren Yunanistan şimdi Bizans'ın eski toprakları üzerinde Yunan egemenliğini yeniden kurma beklentisiyle, Anadolu'da bir tutunma noktasını güvence altına almak istiyordu. Yunanistan tarafsız kalmaya çalışmıştı. Fakat Eleftherios Venizelos liderliğindeki muhalefet krala karşı gelerek İtilaf Devletlerinin müdahalesine yol açtı ve 1917'de Kral tahttan indirildi. Venizelos Başbakan olunca 2 Temmuz 1917'de Yunanistan İtilaf Devletlerinin yanında yer aldı. Yunanistan'ın talepleri İtalyanlara verilen vaatlerle çatışıyordu, fakat Lloyd George Yunanları desteklemeyi seçti.

İtilaf Devletleri Paris'te çekişirken Mustafa Kemal ve arkadaşları Türkiye'nin geleceğinin başkaları tarafından, üstelik Türklerin korkunç derecede zararına olacak şekilde belirlendiğinin açıkça farkındaydı. Bu duruma karşı bir şeyler yapılması için en iyi yerin, hâlâ dağılmamış silahlı bazı Türk birliklerinin bulunduğu Anadolu olduğu görülüyordu. Ali Fuat da aralarında olmak üzere, komuta zincirinin yeniden oluşmasını bekleyen uygun konumlarda birkaç subay vardı. Mustafa Kemal nabız yoklamak amacıyla İsmet'i Şişli'deki evine çağırdı. Önüne Türkiye haritasını açarak bir direniş hareketini başlatmak için en uygun bölgenin neresi olduğunu sordu. İsmet, Mustafa Kemal'in bir karar verip vermediğini öğrenmek istedi. Mustafa Kemal henüz bir yer göstermeye

hazır olmadığını söyledi. İsmet Anadolu'daki araziyi, ordunun durumunu bildiği ve halkı tanıdığı için onun tavsiyesini bilmek istiyordu. Bu noktada İsmet de kendini bağlamaktan kaçınarak Anadolu'nun pek çok olanak sunduğunu söylemekle yetinmiştir.

Bu dönemde Mustafa Kemal'in bir diğer arkadaşı Fethi (Okyar) cezaevindeydi. Enver, Talat ve Cemal'in ülkeden kaçmasına izin verdiği gerekçesi ve anladığımız kadarıyla haksız bir başka suçlama ile Tevfik Paşa hükümetini takip eden ikinci Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından 3 Mart'ta tutuklanmıştı. Daha sonra Karabekir soyadını alacak olan Kazım Paşa, Trakya'dan Doğu Anadolu'daki On Beşinci Kolordu'nun komutasını devralmaya giderken Şişli'de Mustafa Kemal'i görmeye geldi. Kazım, savaşın başında Kafkasya cephesinde Mustafa Kemal'le birlikte savaşmıştı. Doğudaki halk tarafından seviliyordu ve güvenebileceği birliklere sahipti. İsmet kadar temkinli davranmadan Mustafa Kemal'i gerekeni yapıp liderliği ele alması için teşvik etti. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gidişine zemin hazırlayan bir plan tasarladı. Merkezi Erzurum'da olacak milliyetçi bir hareket kurduktan sonra Mustafa Kemal milliyetçi davayı hayata geçirmek için Anadolu'nun batısına dönecekti. 1918 yılının sonlarında yerli gayrimüslim halk ve yabancı işgali olasılığıyla kendilerini tehdit altında hisseden Müslüman halk, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında orduya bağlı olmayan çeteler biçiminde örgütleniyordu. Bu sancak altında hayatlarını ve topraklarını savunmayı umuyorlardı. Bu Anadolu mayası, Mustafa Kemal'e en iyi fırsatı sunuyordu. İçinde taşıdığı özlemlerle dışarıyı tanımlayan gerçekler yakın bir ilişkiye girmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumların, bir biçimde Yunanistan'la ilişkisi olacak olan bağımsız Pontus Devleti'ni kurma hayallerini alevlendirmişti. Bu kavram Yunanistan'da tekrar uyanan Megali İdea ile uyuşuyordu. Türkler Karadeniz kıyı bölgesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile Hıristiyan halkla savaşıyordu. Anarşi

tehlikesi mevcuttu. İstanbul'daki İtilaf Devletlerinin yüksek komuta merkezi durumu haber aldı. Kontrol edilemez boyutlarda etnik bir çatışmanın baş göstermesinden korkan İtilaf Devletleri, Osmanlı hükümetine Anadolu'da merkezi otoritenin yeniden kurulması için baskı yapmaya başladı. Osmanlı hükümeti Samsun bölgesinde asayişi sağlayamazsa, Türk nüfusun "masum Rumlara" eziyet etmesi engellenemezse, İngilizler gerekli önlemleri alacaktı.

Samsun'da güvenliği sağlamak için İngilizlerin tek taraflı eyleme geçmesinden korkan Damat Ferit Paşa, Dâhiliye Nazır Vekili Mehmet Ali'ye danıştı. Mehmet Ali, Mustafa Kemal'in görüşlerini tartıştığı, ona sıcak bakan biriydi. Mustafa Kemal'in aradığı fırsat da buydu. Mehmet Ali baskı altındaki Sadrazam'a, Samsun'a asayiş ve düzeni sağlayacak beceriye sahip, güvenilir ve yetkin bir subayın gönderilmesini önerdi. Böyle bir hamle İngilizleri önleyebilir, Osmanlı hükümetinin sorunu çözmeye muktedir olduğu yolunda güvence verebilirdi. Daha da önemlisi Mehmet Ali'nin bu görev için Mustafa Kemal'i tavsiye edip, güvenirliği hakkında Sadrazam'a güvence vermesiydi. Güvenilirlik bu aşamada, kişinin İttihat ve Terakki'yle bir bağlantısının olmaması anlamına geliyordu. Bu noktada Mustafa Kemal'in Enver'le rekabeti işine yaradı.

Ancak Damat Ferit hâlâ kararsızdı, Mustafa Kemal'in tehlikeli bir seçim olacağının farkındaydı. En sonunda Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmanın daha kazançlı olacağına karar vererek Padişah'a Mustafa Kemal'in Samsun içinde ve çevresindeki durumu soruşturmak üzere Üçüncü Ordu müfettişi olarak atanmasını tavsiye etti. Sultanın atama için yetki verdiği Damat Ferit, meseleyi Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya devretti. Atamasının ayrıntılarını görüşmek için Şakir'le buluşan Mustafa Kemal, henüz tam belirginleşmemiş nihai amaçlarına gereksiz şüphe çekmeden yetkisini genişletmek için bürokratik boşluklardan yararlanabileceğini fark etti. Şakir'e atamasının uygun usulde yapılması gerektiğini düşündüğünü söyledi, bu konuda Erkan-ı Harbiye Nazırı (Genel-

kurmay Başkanı) ile görüşüp görüşemeyeceğini sordu. Şakir bunu hemen kabul etti.

Erkan-ı Harbiye'ye geldiğinde Mustafa Kemal'in şansı yine yaver gitti. Nazır hasta olduğu için vekiline başvurması gerekti ve bu vekil Şişli'den komşusuydu. İkisi birlikte Mustafa Kemal'e geniş bir hareket alanı sağlayacak birtakım yetkiler üzerinde çalışmaya başladılar. Görevi yerli Rum halka eziyet eden Türkleri cezalandırmak ve yerel milli örgütleri dağıtmaktı, bunu yapabilmesi için ordu müfettişi olarak bütün Anadolu'ya emir verebilecek durumda olmalıydı. Sadrazam'ın izin vereceğinden çok daha geniş kapsamlı bir görev belgesi hazırladılar.

Geriye bir tek Harbiye Nazırı'nın belgeyi kabul etmesi kalıyordu. Erkan-ı Harbiye Nazırı'nın vekili belgeyi Nazır'a götürdü. Nazır Üçüncü Ordu müfettişliği değil, Anadolu'nun tümüne yaygın bir müfettişlik için yetki verildiğini fark etmişti. Tereddüt eden Nazır çalışma arkadaşının yüzüne gülümseyerek baktı, bu ikilemden bir çıkış yolu bulmuştu. Bu kadar geniş kapsamlı güç için yetki verme sorumluluğunu üstlenmek istemiyordu ama Sadrazam bu planı uygun görmüştü. Mührünü alıp yaverinin önüne attı, *"Benim imzam şart değil,"* dedi. *"Şunu alın, kendiniz mühürlersiniz."*

Mühür vuruldu. Mustafa Kemal'e verilen olağanüstü yetkiler asayişin yeniden sağlanmasını ve şimdiki karışıklıkların nedenleri üzerine bir soruşturma açılmasını kapsıyordu. Aynı zamanda silah ve cephaneye el koyarak depolama yetkisi olacaktı. Emrine iki tümen veriliyor, beş vilayet üzerinde doğrudan, beş ayrı vilayet üzerinde de dolaylı yetki hakkı tanınıyordu. Harbiye Nezareti'nden ayrılan Mustafa Kemal'in içi içine sığmıyordu. Daha sonra bu sevincini şöyle yazacaktı:

> *"Ne âlâ şey! Talih bana öyle müsait şartlar hazırlamıştı ki, kendimi onların kucağında hissettiğim zaman ne kadar bahtiyarlık duydum, tarif edemem. Nezaretten çıkarken, heyecanımdan dudaklarımı ısırdığımı hatırlıyorum. Kafes açılmış, önümde geniş bir âlem vardı. Kanatlarını çırparak uçmaya hazırlanan bir kuş gibiydim".*[7]

Mustafa Kemal'in görevine başlamadan önce aşması gereken bir engel daha vardı. Atanmasının kesinleşmesi için kabinenin onayı gerekiyordu. Bu noktada yine Mehmet Ali devreye girdi. Damat Ferit'i kâğıt oynarken gevşek bir anında yakalayarak atama emrine imzasını attırdı. Öteki nazırlar bu mühürlü imzalı emri görünce itiraz edemeyeceklerdi. Atama emri hükümetçe onaylandı, 30 Nisan'da da Mustafa Kemal'in Müfettiş-i Umumî olarak atanına emri Padişah'ın onayından geçti. Zekice bir tertip, riske girmeye hazır insanlar ve şans Mustafa Kemal'i büyüklüğün eşiğine getirmişti. Her aşamada, bütün planın bozulması Mustafa Kemal'in hareketlerinin kısıtlanması tehlikesi vardı, oysa bütün taşlar yerine oturmuştu.

Mustafa Kemal kendisiyle Anadolu'ya gidecek kadrosunu seçmeye başladı. İsmet İstanbul'da kalacaktı, burada durumu en üst düzeyden gözlemleyebilirdi. Rauf sivil olarak Ankara'ya gidecek, Mustafa Kemal'le daha sonra buluşacaktı. O bunlarla uğraşırken, Yunan askerleriyle dolu gemiler İzmir'e doğru yol alıyordu. Gelişmekte olan tarihi tablonun son parçası da 15 Mayıs'ta oluştu. Yunanlar 20.000 askerle İzmir'e çıkarak Anadolu'yu işgal etmeye başladılar. Yunan çıkarması İtilaf Devletlerinin desteğiyle yürütüldü. Hıristiyan ve Helen yanlısı, Türk karşıtı duyguların bir karışımından oluşan güdüler, aynı zamanda Yunanistan'ı Akdeniz'de İngiltere yanlısı bir kale olarak gören siyasi bakış, Lloyd George'un Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un Yunanistan'ın İzmir'i işgal hakkı olduğu iddiasını desteklemesini sağladı. Woodrow Wilson ve Georges Clemenceau'yü Yunanistan'ı desteklemenin en iyi politika olduğuna inandıran Lloyd George, Venizelos'un Bizans İmparatorluğu'nu diriltmek üzere kurduğu büyük planı harekete geçirmek için gerekli onayı aldı. Wilson'ın on dört maddesinden biri olan, ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi hakkı, Türklere tanınmayacaktı.

Yunan işgali ve Yunanların korkunç katliamlarıyla ilgili haberler İstanbul'a ulaşmıştı. Yunan işgalini izleyen günler-

de Mustafa Kemal, Cuma Selamlığı'ndan sonra Padişah tarafından kabul edilir. Padişah bu defa umulmadık derecede kibar davranır. Bu veda görüşmesinde elini bir tarih kitabına basarak Mustafa Kemal'e şöyle der: *"Paşa, paşa, şimdiye kadar devlete birçok hizmetler ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir. Bunları unutma. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa! Devleti kurtarabilirsin"*.[8] Yunanların İzmir'i işgal ettiğini öğrendiğinde ağlayan Padişah VI. Mehmet'in, Mustafa Kemal'i amacını gerçekleştirmesi yönünde desteklediği ileri sürülmüştür.

Mustafa Kemal ve beraberindekilerin Samsun'a doğru yola çıkabilmeleri için son bir formalite kalmıştı. Herkes için İngilizlerden vize alınması gerekiyordu. Vize verilecek listeye bakan genç bir İngiliz yüzbaşısı, listenin yetenekli ve yüksek rütbeli askerlerden oluştuğunu fark ederek şüphelendi. Bu bir barış topluluğundan çok bir savaş komitesine benziyordu. En sonunda üstleri yüzbaşıya Padişah'ın Mustafa Kemal'e güveninin tam olduğunu, vizelerin verilebileceğini söylediler.

Mustafa Kemal seneler sonra, İstanbul'dan ayrılmadan önce Rauf'un yanına gelerek kendisini karşılaşması muhtemel bir tehlike konusunda uyarmış olduğunu hatırlar:

> *"İstanbul'u terk etmek üzere, ikâmetgahımdan otomobile bineceğim esnada, Rauf Bey nezdime gelmişti. Râkip olacağım vapurun takip olunacağını ve İstanbul'da iken tevkif etmediklerine (alıkoymadıklarına) göre belki de Karadeniz'de batırılacağımı mevsukân (güvenilir) kaynaklardan işitmiş; onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tevkif olmaktansa batıp boğulmayı müreccah gördüm (tercih ettim). Ve hareket ettim. Kendisine de evvel ve âhir İstanbul'dan çıkmak mecburiyetinde kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim"*.[9]

Mustafa Kemal'in ve beraberindekilerin bineceği İngiliz yapımı yük vapuru *Bandırma* ismini taşıyordu. Bir Rum'dan satın alınmıştı. En fazla yedi deniz mili hızla gidebiliyordu, pusulası da kırıktı. Mustafa Kemal'le on sekiz kişinin İstanbul'dan bu vapurla ayrıldığını biliyoruz. Bu on sekiz kişinin

yaşam öyküleri ve daha sonra başlarına gelenler oldukça iyi bilinmektedir.[10] Bu kişilerden biri Dr. Refik (Saydam) idi. Dr. Refik Türk Kurtuluş Savaşı boyunca Mustafa Kemal'in özel doktoru olarak hizmet edecek ve Türk liderin ölümünden sonra, 1939'da Başbakan olacaktı.

Mustafa Kemal'e eşlik edenler arasındaki bir başka kişi de İstanbul'dan sınıf arkadaşı Mehmet Arif'ti (Adana). O zamanlar Ayıcı Arif olarak bilinmekteydi. On Birinci Tümen'e İnegöl'de kumanda ederken ormanda üç aylık bir ayı yavrusu bulmuş ve onu evcilleştirmişti. Ayısını ara sıra köylü çocuklarla güreştirirdi. Ayının sigara içmeyi öğrendiği bile söylenir.[11] Ali Fuat'ın (Cebesoy) anılarından Mehmet Arif'in Erkan-ı Harbiye'deyken Mustafa Kemal'i taklit ettiğini öğreniriz. Okuldaki ikinci yılında Mustafa Kemal vals yapmasını öğrenmiştir ve Arif'e de dans etmesini öğretir. Arif bu dönemde Mustafa Kemal'in giyimini ve konuşmasını taklit etmeye başlamıştır. Onları kardeş sananlar bile olmuştur.[12] Mustafa Kemal son dakikada bir başka subayı daha, Albay Refet'i (Bele) de maiyetine katmıştı. Refet geçiş vizesi olmadığı için *Bandırma* vapuruna at yüklemek bahanesiyle binerek, vapur limandan uzaklaşana kadar atların yanında gizlendi.

Mustafa Kemal Anadolu'ya gitmek için hazırlanırken politik ve askeri koşulları ve gerçek tehlikeleri mantıki olarak düşünmesi ve stratejiler geliştirmesi yanında, içinde başka duygular da uyandığını tahmin ediyoruz. 15 Mayıs'ta, İstanbul'daki son gecesinde annesi ve kız kardeşiyle kaldıkları evde akşam yemeği yedi. Selanik'teki çocukluk günlerinde olduğu gibi geleneksel tarzda bir yemekti. Minderlerde oturup yer sofrasındaki tepsilerden yemeklerini yediler. Mustafa Kemal'in bir aba giydiği söylenir. O geceki davranışı birçok açıdan ilk yaşam anısını yansıtıyordu: Babasının Batılılaşmış, modern bir okula kaydolması yönündeki tavsiyesine uymak için annesini terk etmeden önce annesinin istediği gibi geleneklere uygun davranarak onun gönlünü alışını. Evden ayrılıp Osmanlı-Yunanistan sınırındaki haydutlarla çarpışmaya

giden babası gibi Mustafa Kemal de Anadolu'da nelerle karşılaşacağını tam olarak bilmiyordu. Babasının sunduğu modele uygun bir erkek olarak yapmak istediği, artık yas tutan anne ile ilişkilendirilmiş yas tutan ulusu onarmaktı.

Annesine ertesi akşam İstanbul'dan ayrılma planından söz etti fakat gelecek planlarına yönelik ayrıntılara girmemişti. Annesi onun için dua etti ama geçirmek için rıhtıma gitmedi. O sırada otuz sekiz yaşındaydı. Dokuz yaşında olan Abdürrahim ise rıhtımdaki Galata Köprüsü'ne giderek Mustafa Kemal'e nasıl veda ettiğini 1974'te Volkan'a anlatacaktı.

On Dördüncü Bölüm Dipnotları

1. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 348-349.
2. Anderson, 1966, bknz. özellikle 11. bölüm; McCarthy, 2000.
3. Kinross, 1965, s. 167.
4. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 371.
5. Cocks, 1918, s.27- 42.
6. Temperley, 1936, s. 272.
7. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 392.
8. Atay ,1965, s. 122 .
9. Atatürk, 1927, s. 32-33.
10. Tevetoğlu, 1971.
11. Apak, 1957.
12. Cebesoy, 1967.

BÖLÜM 15

Samsun'da Yeniden Doğuş

Bandırma vapuru Boğaz'dan geçip Karadeniz'e girdiğinde, Mustafa Kemal İngilizlerin hatalarını anlayıp kendisini yakalamaya çalışmalarından çekiniyordu. Kaptana kıyıya yakın gitmesini emretti, böylece bir düşman gemisi yollarını kesecek olursa çabucak karaya çıkıp kaçabilirlerdi. Karadeniz'de sıkça görülen ani fırtınalardan birine yakalandılar, gemideki herkes deniz tutması nedeniyle rahatsızdı. *Bandırma*'nın kaptanı Hakkı (Dursun) daha sonra Mustafa Kemal'in yolculuğun büyük bölümünü derin düşünceler içinde oturarak geçirdiğini hatırlar.[1]

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in ayak bastığı Samsun, Karadeniz'de küçük bir liman şehriydi. Mustafa Kemal ve maiyeti kıyıdan gelen kayıklara binerek derme çatma küçük iskeleye çıktılar. Bu çıkış tarihsel önem taşıyan karaya çıkışlara damgasını vuran gösterişli bir tablodan yoksundu belki ama gelecekte tarihi önemi ortaya çıkacaktı. 1927'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin kongresi sırasında, yakın geçmişteki icraatların hesabını ulusa verme amacıyla yaptığı otuz altı saat süren ünlü konuşmasına *"1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım"* diye başlar.[2] Psikolojik açıdan Mustafa Kemal yeniden doğuyordu. Bu defa bilinçdışı fantezisi bilincinde anneyi değil, vatanı onarmak ve kurtarmak olarak billurlaşacaktı. 1936'da duygularını ve tarihi iç içe ge-

çirerek gerçek kılmak için doğum tarihini resmi olarak 19 Mayıs yaptı.[3]

Doğum çoğu zaman rüyalarda denizden çıkış olarak temsil edilir.[4] Deniz yoluyla gelip Samsun'da karaya çıkan gerçekten de yeni bir Mustafa Kemal'di. Artık o zamana dek ara sıra yaptığı gibi dış dünyada yas tutmayan bir anne veya idealleştirilmiş bir baba imajı aramayacaktı. Tarih onun bu imgeyi kendi içinde geliştirdiğini gösterecektir. Yeni doğan çocuk "Atatürk/Anatürk" olarak büyüyecekti. Gelibolu'da gerçekliğe bürünmüş olan ölümsüzlüğü şimdi gerçekten içine yerleşecekti ve kurtarıcı olarak kaderi, kendilik kavramı ve diğerlerinin onu algılayışı arasında tam bir uyum oluşmasını sağlayacaktı.

Mustafa Kemal, Anadolu toprağına ayak bastığında saat sabahın yedisiydi. Samsun'a çıkışı İtilaf donanmasının İzmir limanına gelmesinden neredeyse bir hafta sonraya denk gelmişti. Mondros Mütarekesi'nin müzakerecilerinden biri olan Amiral Calthorpe, İzmir'in Türk valisine İtilaf Devletleri birliklerinin İzmir'e çıkacağını haber verdi. Aslında 15 Mayıs'ta İzmir'e çıkanlar yalnızca Yunan birlikleri oldu. Yunanların İzmir'e çıktığı haberi bir zamanların heybetli Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan topraklarda bir deprem yarattı. Bu durum genel olarak Türkler tarafından büyük bir öfkeyle karşılandı ve savaş yorgunluklarını atıp, eski düşmanlarıyla savaşmak için bilendiler.

İzmir'in yerli Rumları Yunan askerleri sevinçle karşıladılar. Yunanlar İzmir'e "*Zito Venizelos* (Yaşasın Venizelos)" bağırışları arasında girdiler. Rumlar Megali İdea gerçekleşmiş gibi kutlama yapıyorlardı. İzmir'in kuruluşu efsanelerle örülüdür. MÖ 1000 yıllarında Smyrna'da (İzmir) Aelyon Yunanlarının yaşadığını biliyoruz. Daha sonra bu şehre Romalılar ve Araplar gibi başkaları da geldi. 11. yüzyılda Selçuklu Devleti tarafından alınan şehir, 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne katıldı. İzmir, Türkler tarafından yüzlerce yıllık bir Türk kalesi olarak görülüyordu ancak Yunanlar bu şehirle olan psikolojik bağ-

larını Megali İdea nedeniyle koruyor, şimdiyse tekrar ellerine geçirme fırsatını yakalamış görünüyorlardı.

Bazı tarihçiler sonradan Yunanların İzmir'e çıkışını askeri ve siyasi bir hata olarak değerlendirmiştir. Anadolu'daki diğer şehirlerde zaten İtilaf Devletlerinin işgal birlikleri bulunmaktaydı, teknik anlamda işgal altında olmasa da İstanbul yabancı asker kaynıyordu. Bugünkü Suriye sınırının yakınlarında çok sayıda Fransız ve İngiliz bulunuyor, Adana'yı üs olarak kullanıyorlardı. Antalya İtalyan işgali altındaydı, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı tarihte, burada da küçük bir İngiliz müfreze birliği mevcuttu. İtilaf Devletleri İzmir'e değil de başka bir yere asker çıkarmış olsa Türklerin derin psikolojik tepkisi daha farklı olabilirdi.

Yunanların İzmir'e çıkmasına Paris'teki toplantılardaki sabırsızlık ve emperyalist açgözlülükten doğan çılgınlık neden olmuştu. Yunan öncü kuvvetleri kıyı boyunca ilerlerken ilk kurbanlarını aldılar. Hasan Tahsin adında genç bir gazeteci Yunan askerlere ilk kurşunu attı. Hemen karşılık verildi ve Kurtuluş Savaşı'nın ilk kurbanı olarak Hasan Tahsin şehit oldu. Bir başka Türk, Yunan bayrağını taşıyan askeri vurunca panik yaşandı. Yunan askerleri ve yerli Rumlar fark gözetmeden Türklere saldırdılar ve şehrin kalesine yürüdüler. Türk garnizonu ateşkes anlaşmasının koşulları uyarınca silahlarını zaten teslim etmiş bulunuyordu. İşgalci Yunan askerlerine direnebilecek durumda değildi. Pek çok Türk subayı iç kesimlere doğru kaçtı, daha sonra her iki tarafın karşılıklı sergilediği acımasızlıklarla damgalanan şiddetli ve uzun bir savaş olan Kurtuluş Savaşı'na katılacaklardı.

Yunanların İzmir'e çıktığı haberi II. Abdülhamit'in askeri modernleşme programı ve imparatorluğun en ücra köşesinde olan bitenden bile haberi olma yönündeki ihtiyacının bir ürünü olan, Anadolu'nun mükemmel telgraf şebekesi sayesinde çabucak yayıldı. Mustafa Kemal İzmir'in işgalini Samsun'a hareketinden bir gün önce, Babıâli'de Mehmet Ali ve daha birkaç nazırla görüşmeye gittiği zaman duymuştu.

O sisli 19 Mayıs sabahında Mustafa Kemal'i Samsun'da karşılayan bir bando yoktu. Yaklaşık 200 subay ve askerden oluşan bir İngiliz askeri varlığı bulunduğu için, Samsun'da durum gergindi. Samsun ve çevresinde bölgede bağımsız bir devlet kurmaya çalışan çok sayıda Rum yaşadığından Yunan askerlerinin de geleceği söyleniyordu. Yağmacı çeteler şehrin sokaklarını tehlikeli bir hale getirmişti. Mustafa Kemal Samsun'a umumi müfettiş olarak gelmişti. Padişah'ın bir temsilcisiydi, resmi emirlere göre görevi Rumlarla Türkler arasındaki ilişkileri düzenlemek, halkı yatıştırmak ve İstanbul'a gelişmeleri haber vermekti. Kendi gündeminde ise yabancı saldırganlığına karşı direnişi başlatmak ve Kurtuluş Savaşı'nın ilk adımlarını atmak yer alıyordu.

Osmanlı ordusunun altı birliği Anadolu'ya dağılmış durumdaydı. Bu birlikler birbirlerinden yüzlerce kilometre uzaktaydı. Samsun'a geldiğinde Mustafa Kemal iletişim kurmaya çabaladığı kişilerden fazla bir teşvik göremedi. Samsun'dan Ankara'da konuşlanmış Yirminci Kolordu komutanı Ali Fuat'a ve merkezi Erzurum'da bulunan Kazım'a (Karabekir) telgraf çekti. Bu iki dosttan Kazım kilit bir roldeydi.

Anadolu'nun Enver'in Ruslara karşı büyüklenmeci hamlelerini sergilediği doğu bölgesi, savaşlar sırasında harap olmuştu. Ermeni felaketi sırasında bölgedeki nüfusun savaş öncesine göre yüzde on azaldığı söylenir. Burada yaşamakta olan Türkler ve Kürtler, hastalık ve açlıktan kırılıyordu, her türlü malzemeye ihtiyaç vardı. Babacan görünüşüyle Kazım, Erzurum ve çevresindeki hayatı normalleştirmeye çabalamıştı. Bine yakın öksüz çocuğu evlat edinmiş, bakımlarını ve eğitimlerini üstlenmişti. Onlar için okullar kurmuş, subaylarını onlara bir çeşit askeri eğitim vermekle görevlendirmişti. Kendisi de keman çalan Kazım çocuklara müzik eğitimi veriyordu. Eski Osmanlı paşalarının geleneğini izleyen biri olan Kazım'ın çevresindeki ev halkının arasında, özel hizmet için eğitilmiş, silah taşıyan çok sayıda genç bulunurdu. Duyarlı biri olması bir yana, sorumlu olduğu halkı korumaya kararlı

bir subaydı. İngiliz albayı Toby Rawlinson bağımsız bir Ermenistan kurulması olanaklarını araştırmak ve Türklerin silahlarını teslim etmelerini sağlamakla görevli olarak Erzurum'a geldiğinde, karşısında silahını teslim etmemeye kararlı bir Kazım bulmuştu. Rawlinson Kazım'ı, *"Şimdiye kadar rastlamak mutluluğuna eriştiğim birinci sınıf Türk subayının tam bir örneği"* diyerek anlatmıştı.[5]

Kazım bölgede başlı başına nüfuz sahibi biriydi, Mustafa Kemal ondan yardım alması gerektiğini biliyordu. Samsun'a geldikten iki gün sonra çektiği telgrafta, genel durumun almakta olduğu tehlikeli halden pek üzüldüğünü ve elem duyduğunu belirtmektedir. Bu son memuriyeti, millet ve memlekete borçlu oldukları bu son vicdan görevini yakından, ortak bir çalışma ile yerine getirmenin mümkün olacağı inancı ile kabul ettiğini söylemektedir. Bir an önce Erzurum'a gitmek isteğinde bulunduğunu, ancak Samsun ve dolaylarındaki güvenlik yetersizliği yüzünden kötü bir sona uğrama tehlikesi yaşadığını ve birkaç gün daha kalmak zorunda olduğunu anlatmaktadır. Kendisini aydınlatmaya yarayacak konular varsa şimdiden bildirilmesini rica eder.

Samsun'daki İngiliz birliği bir tehlike kaynağı olduğu için Mustafa Kemal ve maiyeti, kendisinin bindiği eski bir Mercedes-Benz dahil üç otomobillik bir konvoy halinde 25 Mayıs'ta Samsun'dan Havza'ya doğru yola çıktılar. Mercedes o kadar eskiydi ki, saatte ancak on beş kilometre hız yapabiliyor, sık sık bozulduğundan durmak zorunda kalıyorlardı. Daha iyi bir araca sahip olsalar bile, Anadolu'nun bozuk yollarında normal bir yolculuk ihtimali yok denecek kadar azdı. Bu sıralarda Mustafa Kemal'in böbrek rahatsızlığı nüksetmişti.

Daha sonra bu yolculuğu hatırlayanlar Mustafa Kemal'in böbrek rahatsızlığına rağmen ne kadar mutlu göründüğünden söz ederler. Bir kez araba bozulduğunda şarkı söyleyerek yürümeye başlar, onu birkaç kişi daha yaya olarak izler. Dışarıdan bakıldığında keyifli geçmiş görünen bu yolculuğu yorumlamak zordur. En sonunda Anadolu'ya varmıştır, ül-

kesinin kurtarıcısı olduğunu kanıtlayacağı bir yolculuktadır. Kimliğini daha da pekiştireceği dönüm noktasına vardığından, kutlama ihtiyacı hissetmiş, bunu da şarkı söyleyerek yapmak istemiş olabilir. Öte yandan neşesi, somut dış tehlikeleri ve böbrek rahatsızlığını inkar edişinin ya da etrafındakilere güven vermek için büründüğü bir görünümün ifadesi de olabilir.

Söylediği şarkı en sevdiği şarkılardan biriydi, dizeleri de şöyleydi: *"Dağ başını duman almış, gümüş dere durmaz akar, güneş ufuktan şimdi doğar, yürüyelim arkadaşlar."* Bilinçdışında kendini, sabah sisini ve annesini örten yas bulutlarını dağıtan yeni doğan bir güneş (oğul) gibi gördüğü sonucuna varılabilir. Ayrıca babasının ölümünün ardından idealleştirdiği bir baba figürünün ismi de Arapça güneş anlamına gelen şems kelimesinden türemiştir (Şemsi Efendi). Bu şarkıyı söylemesinin bilinçdışı nedenlerini elbette hiçbir zaman kesin olarak bilemeyeceğiz. Bildiğimiz, bir kurtarıcı olarak ortaya çıkarken Mustafa Kemal'in, vatanında yaptığı kaygılı yolculuklarda bu şarkıyı tekrar tekrar söyleyeceği ve bu marşın bugün bile milli bayramlarda söylendiğidir. Türklerin bağımsızlığı için mücadele ederken, daha sonra bu kitapta vereceğimiz örneklerde de görüleceği gibi "güneş" sembolünü yeni Türkiye'nin ve belki de kendisinin doğuşu olarak çok sık kullanmıştır.

Mustafa Kemal Havza'nın tek oteline yerleştikten sonra, Rus Bolşevik heyeti tarafından ziyaret edildi. Onu kendi düşünce biçimlerini kabul etmesi yönünde ikna etmeye çalıştılarsa da bir sonuç alamadılar. Ancak böylece, iki taraf arasında daha sonra işe yarayacak önemli bir bağ kuruldu. Önemli olan Mustafa Kemal'in halkla kaynaşmak için fırsat bulmasıydı. Siyasetçi rolünü üstlenip bölgenin dini liderlerinin desteğini istedi. Burada ilk kez İstanbul hükümetine olan güvensizliğini halka açıkladı. Direniş hareketine katılmaları için insanları teşvik etti, imparatorluğun ve Türk ulusunun başına gelenleri birer birer anlattı.

İzmir'in işgalinin uyandırdığı genel öfkeye rağmen bu bölgede halk kayıtsızdı. Yalnızca rahat bırakılmak istiyorlardı. İzmir çok uzaktaydı ve halk toprağını işleyip karnını doyurmakla daha çok ilgiliydi. Halkı galeyana getirmek için gerekli kıvılcımı yaratamamak onda hayal kırıklığına yol açtı. Bu dönemi daha sonra anımsarken, halkın bu saldırı ve zulüm hakkındaki cahilliğinden ve henüz bir tepki göstermemiş olmasından şikayet eder:

"Milletin, bu haksız darbe karşısında sâkit (sessiz) ve hareketsiz kalması, elbette milletin lehinde tefsir olunamazdı (yorumlanamazdı). Onun için milleti ikaz edip harekete geçirmek lâzımdı.[6]

On Beşinci Bölüm Dipnotları

1. Aydemir, 1969, 1. cilt, s. 400.
2. Atatürk, 1927, s. 9.
3. Afetinan, 1971, s. 3.
4. Freud, 1900.
5. Kinross, 1965, s. 203.
6. Atatürk, 1927, s. 24.

BÖLÜM 16

Üniformasız Mustafa Kemal ve Kazım'dan (Karabekir) Hayat Kurtaran Destek

Havza'daki halkın kayıtsızlığından ve 20 mil ötedeki İngiliz birliğinin varlığından rahatsız olan Mustafa Kemal, Havza'dan ayrılarak Samsun'un 128 kilometre uzağındaki Amasya şehrine gitti. Osmanlı öncesi, Selçuklu ve İlhanlıların (on dördüncü yüzyıl) önemli şehirlerinden biri olan Amasya, Yeşilırmak'ın dik tepelerde oyduğu kovukta kuruluydu. Pontus krallarından kalma kale yıkıntıları ve mezarlar günümüzde hâlâ görülebilir. Osmanlının ilk dönemlerinde şehzadeler devlet yönetimini öğrenmeleri için lalalarıyla birlikte Amasya'ya gönderilirlerdi. Burada ün kazanır, padişah olarak saltanat sürme fırsatını beklerlerdi.

Amasya'ya gidiş dikkatle planlanmıştı. Havza'dan ayrılmadan önce Amasya'nın ileri gelenlerinden bir heyet Mustafa Kemal'le buluşmak üzere çağırılmıştı. Gelen heyetin başında Amasya müftüsü vardı, beklenebileceği gibi ulema sınıfı yerel meselelerde hâlâ baskın bir rol oynuyordu. Mustafa Kemal amacına ulaşmak için ulemayla işbirliği yapmaya istekli olduğunu daha önce de göstermişti. Libya'da olduğu gibi Anadolu'da da onlardan yardım alacaktı.

12 Haziran'da Mustafa Kemal ve maiyeti Amasya'ya vardılar. Daha önce kendisinin Amasya'daki halka Gelibolu kahramanı olarak tanıtılmasına izin vermiş olan Mustafa Kemal, kalabalık tarafından karşılandı. Belediyenin balko-

nundan yaptığı coşkulu konuşmada Amasya halkına Padişah ve hükümetinin İtilaf Devletlerinin elinde esir olduğunu açıkladı. Memleket elden gitmek üzereydi, Mustafa Kemal bu durumu engellemek için halkla omuz omuza çalışmaya gelmişti.

Daha sonra, direniş hareketinin merkezi olarak görev yapacak bir örgüt oluşturulması fikrini destekleyen, bölgenin önde gelen kişileriyle buluştu. Amasya'da Ali Fuat, Rauf ve Refet de ona katıldı. Tartışmalardan sonra Amasya Tamimi adı altında bir tür bağımsızlık bildirisini ilan ettiler. Bu belgeyi arkadaşlarına imzalatmak Mustafa Kemal için kolay olmamıştı. Arkadaşlarının ona yaşattığı zorluğu 1927'de Büyük Millet Meclisi'nde verdiği nutukta anlatacaktı.[1] Altı maddeden oluşan bu belgede vatanın bütünlüğü ve milletin istiklalinin tehlikede olduğu açıklanıyordu. Milletin kendisini kendi iradesini kullanarak kurtarması gerekiyordu. Ulusu kurtarmak isteyenlerin çalışmalarını düzenlemek için Sivas'ta milli bir kongre toplanması kararlaştırılıyordu. Kazım (Karabekir) milli bir kongreden önce doğu illerinden gelecek temsilcilerin Erzurum'da toplanmalarını planlamıştı.

Bu gibi etkinlikler İstanbul'daki Osmanlı hükümetinin dikkatinden kaçmamıştı. Mustafa Kemal'in otoritesini sonuna kadar zorlamak konusundaki korkusuzluğu, Padişah'ta muazzam bir endişeye yol açmıştı. Güvenliğini İtilaf Devletlerinin eline teslim ettikten sonra Anadolu'da en ufak bir ayaklanma belirtisini bile hoş göremezdi. Telgraf hatları Padişah hükümetiyle Mustafa Kemal arasında gidip gelen yazışmalarla meşgulken hükümet onu denetlemeye çalışıyor, Mustafa Kemal ise ulusun bağımsızlığı ve varlığına yönelik tehlikeyi herkese anlatmaya uğraşıyordu. 8 Haziran'da Harbiye Nazırı'ndan gelen telgraf Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesini emrediyordu. Mustafa Kemal buna kulak asmadı. Uzun bir telgrafla Padişah'ı, istifa edip sivil olarak Anadolu halkıyla kalmakla tehdit etti. Mustafa Kemal'le karşılıklı meydan okuma iyiden iyiye tırmandığında hükümet il ve

bölge valilerine 23 Haziran'da gizli bir telgraf göndererek, Mustafa Kemal'in görevlerinden azledildiğini bildirdi. Artık resmi bir görevi olmadığı için vereceği emirlere uyulmaması istendi.

İstanbul hükümetinin kendisini tutuklamak için Ali Galip adında emekli bir kurmay albayı ajan olarak Sivas'a gönderdiğini öğrenen (Ali Galip sözde Elazığ valisi olarak görev yerine doğru yola çıkmıştı) Mustafa Kemal ve maiyeti, 26 Haziran sabahı gizlice Amasya'dan ayrıldı. Aynı gün Tokat'a geldiğinde, nerede olduğu hakkında haber gönderilmemesi için Mustafa Kemal telgrafhaneye el koydu. Şehrin önde gelenlerini ulusu savunmaya yardım etmeleri yönünde teşvik ettikten sonra geceyi orada geçirdi. Ertesi gün erkenden Sivas'a doğru yola çıktı. Yola çıkmadan önce Sivas valisine Tokat'tan ayrıldığını belirten bir telgraf yazdı ancak bunun hareketinden altı saat sonra çekilmesini istedi.[2] Bu zamana kadar Sivas'a varacak, kendisini yolda tutuklama planları varsa boşa çıkarmış olacaktı. Mustafa Kemal'in tevkif edilip edilmeyeceğini kimse bilmiyordu. Tutuklanması Divan-ı Harb'de yargılanması demekti ki İtilaf Devletlerine teslim edilip Malta'ya sürgüne gönderilebilir ya da idam edilebilirdi.

Sivas'a Tokat yolundan yaklaşan Mustafa Kemal ve beraberindekiler, Sivas'ın az ilerisindeki bir çiftlikte durdular. Tam o dakikalarda Sivas valisi Mustafa Kemal'in gönderilmesini söylediği telgrafını aldı. Vali telgrafı okuduktan sonra orada bulunan Ali Galip'in eline tutuşturdu ve Mustafa Kemal'i tevkif etmesini söyledi. Ali Galip böyle bir adım atmanın sorumluluğundan kaçınarak Sivas'ın kendi ili olmadığı bahanesiyle reddetti. Bunun üzerine Sivas valisi Mustafa Kemal'i eski Osmanlı adetlerine uygun olarak yolda karşılayıp şehre kadar eşlik etmeyi önerdi.

Mustafa Kemal çiftlikteyken yandaşlarından son durumunu haber aldı. Padişah hükümeti tarafından görevlerinden azledildiğini, tutuklanması için planlar düşünüldüğünü,

durumun kritik olduğunu öğrendi. Bu sırada vali de çiftliğe varmış bulunuyordu. Mustafa Kemal'den çiftlikte bir süre daha dinlenmesini rica etti. Mustafa Kemal ise inisiyatifi ele alarak adamlarına hemen otomobillere binmelerini söyledi, zekice bir manevrayla valiyi otomobilde yanına oturttu. Zarlar atılmıştı, geri dönüş olmayacaktı. Yetkisi elinden alınan, emir verme gücü kalmayan Mustafa Kemal için artık yoluna devam etmekten başka çare yoktu.

Sivas yolundayken neredeyse hiç kimse konuşmadı. Mustafa Kemal kendi düşüncelerine dalmıştı. Sivas'ta onu ne bekliyordu? Halk mı yoksa tutuklamak isteyen askerler mi? Şehre girer girmez sorunun yanıtı ortaya çıktı. Kalabalık *"Yaşasın Mustafa Kemal Paşa"* diye bağırıyordu. Caddenin iki yanında sıralananların arkasındaki duvarlarda ise Mustafa Kemal'i hain ve asi ilan eden posterler asılıydı.[3]

Mustafa Kemal dostların arasında olduğunu anlayarak aracından indi, valiyle birlikte halkın arasında yürüdü. Onu karşılayanların arasında Gelibolu'da kumandası altında çarpışmış erler ve subaylar da vardı ve Mustafa Kemal'i zafer vaadini getiren bir kahraman olarak selamlıyorlardı. Artık İstanbul'daki Padişah hükümetiyle hiçbir ilişkisi olmadan Anadolu halkının arasında kendi ayakları üzerinde duruyordu. Eski silah arkadaşlarının coşkusu ve onayı sayesinde tutuklanmamıştı. Herkes heyecanlı bir duygu fırtınasına kapılmıştı. Erkekler çevresini sarıyor, kadınlar geleneksel renkli giysileri içinde yüzleri yarı kapalı, tedbirli bir uzaklıktan onu izliyor, çocuklar bu ünlü adamı görebilmek için ağaçlara tırmanıyorlardı. Mustafa Kemal, Ali Galip'i yakalattırdı, onu iyice azarladıktan sonra gitmesine izin verdi. Tereddütlerle başlayan bir gün, kişisel bir zaferle sona ermişti.

Bu başarı Mustafa Kemal'i o kadar kamçılamıştı ki, gece rahat bir uyku uyuyamadı. Ertesi sabah maiyetiyle birlikte 500 kilometre uzaktaki Erzurum'a doğru yola çıktı. Burada görevli Kazım onları bekliyordu. Yaz sıcağında her şey kuru ve

tozludur. Sarı, turuncu ve gri renklerde uzanan çıplak dağlar, insanda yalnızlık hissi uyandırıyordu. Haraç kesen çeteleriyle ünlü yolda, Mustafa Kemal ve yanındakiler, geçenlere ilgi göstermeyen aç ama gururlu köylülerle karşılaştılar yalnızca.

Şehre batı yönünden yaklaşan kafile 5. yüzyılda İmparator Theodosius döneminden kalma kaleyi görebiliyordu. 1071'de Bizanslılardan alınan şehir, Osmanlı döneminde İran ve Rusya'ya karşı seferlerde önemli bir askeri merkez olarak kullanılmıştı. Mustafa Kemal ve maiyetini şehrin eteklerinde coşkulu bir kalabalık karşıladı. Kabul töreninin başında bir saygı belirtisi olarak Mustafa Kemal'i şehirden epey uzakta karşılayan Kazım vardı. Bütün kurmay kadrosuyla orada hazır bulunması, Mustafa Kemal için büyük bir rahatlık kaynağı oldu.

3 Temmuz Pazar günü coşkuyla karşılanmış olmasına rağmen Mustafa Kemal hâlâ huzursuzdu. Sivas'tan Erzurum'a gelene kadar yolda İstanbul'daki Padişah ve hükümet görevlilerinden çok sayıda telgraf almıştı, başkente dönmesini ya da istifa etmesini istiyorlardı. Hükümetin ricalarının altında tehditler ya da rüşvet teklifleri yer alıyordu. Anadolu'daki il ve bölge valiliklerine Mustafa Kemal'in yetkilerinin alındığını bildiren telgraflar gönderilmiş olmasına rağmen kendisi henüz konumunu etkileyen resmi bir tebligat almamıştı.

Sonuçta Erzurum'a üzerinde askeri üniforması ve nişanları göğsüne takılı olarak girdi. Ertesi gün Padişah'ın tahta çıkış (cülus) yıldönümüydü; Mustafa Kemal, Padişah adına resmi memurlarla sivil görevlilerin tebriklerini kabul etti. Osmanlı padişahları yüzyıllardır mutlak yönetici olmuşlardı, Anadolu halkı için hâlâ Padişah/Halife, başkaldırının düşünülemeyeceği en büyük güçtü. Erzurum halkı Padişah'a olan bağlılıklarını, kendisi de yüce bir güç olma yolunda hızla ilerleyen Mustafa Kemal aracılığıyla sunuyorlardı.

Sonraki birkaç gün Mustafa Kemal kendisi için her şey demek olan askerliği bırakmakla, meseleyi kendi haline bı-

rakıp Padişah'ın onu askerlikten kovmasını, bütün rütbelerini ve nişanlarını almasını beklemek arasında kaldı. Bir sivil olduğunda ona kim itaat ederdi? Kime güvenebilirdi? 8 Temmuz'da Erzurum'daki telgrafhaneye çağrıldı. Padişah Yıldız Sarayı'ndaki makinenin başındaydı ve onunla iletişim kurmak istiyordu. Yanında Damat Ferit Paşa bulunuyordu. Padişah önce onu Osmanlı sarayı tarzında süslü bir biçimde selamladı. Bu Mustafa Kemal'i sarayın gerçek niyeti konusunda daha da temkinli olmaya itti. Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesi gerektiği konusunda ısrar ettiler; orada onu büyük işler beklediğini söylediler. Mustafa Kemal bunu reddedince hiç olmazsa Erzurum'dan ayrılmasını, Anadolu'nun dilediği bir yerinde oturmasını istediler. Açıkça, Mustafa Kemal ya askerlikten istifa edecekti ya da atılacaktı.

Eyleme geçmek zorunda kalan Mustafa Kemal, bütün kişisel ve siyasi tehlikelerine rağmen istifa etmeyi seçti. 8 Temmuz gecesi saat 22.50'de askerlikten istifa ettiğini bildirdi, milletin bağrında bir birey olarak çalışmaya devam edecekti. Mesleğinden istifa ettiğini bildiren telgrafla onu askerlikten çıkaran telgraf birbiriyle kesişti.

Gençliğinden beri bir üniforması olmuş, askeri otorite onun için bir kaldıraç görevi görmüştü. Askerlikten ayrılışının ve üniformasını çıkarmanın onun için zor olduğunu tahmin edebiliriz. Bu sırada yanında Rauf (Orbay) vardı. Rauf da eski bir kahramandı, fakat artık onun da resmi bir görevi yoktu. Rauf anılarında Mustafa Kemal'in yetkisini kaybetmesinin ciddiyetinin farkında olduğunu ve Mustafa Kemal'in ona Anadolu'daki mücadelenin, bir askeri mücadele olacağını, bu mücadelede emir vermek için resmi salahiyet istendiğini, sivil olursa her şeyin biteceğini söylediğini hatırlar.[4] Kurmay Başkanı 10 Temmuz sabahı komutanın değişen durumu karşısında artık ona hizmet edemeyeceğini söylediğinde bu konuşmaya tanık olan Rauf, Mustafa Kemal'i hiç o günkü kadar çökmüş görmediğini söyler. Rauf'un anılarının

doğru olduğunu sanıyoruz. Fakat seneler sonra Mustafa Kemal Erzurum'da saray ile yaşanan telgraf trafiğini gülerek anlatacaktır.[5]

Kendi cüretkar hareketinden sarsılan Mustafa Kemal, destek ve dayanak için çevresindekilere güveniyordu. Kazım her şeyin bağlı olduğu kilit kişiydi. Onun sivilliğe yeni adım atmış Mustafa Kemal'e destek vermesi halinde, gelecekten hâlâ bir şeyler umabilirlerdi. Artık askeri bir rütbesi olmadığı için Mustafa Kemal'i yüzüstü bırakacak olursa bu, Mustafa Kemal'in vatanın kurtarıcısı olma düşüncesinin sonu anlamına gelebilirdi. Rauf'un eşlik ettiği Mustafa Kemal bir aşağı bir yukarı yürüyerek Kazım'ın kararını bekliyordu. Birden bir süvari bölüğünün başında Kazım'ın gelmekte olduğu haberini aldılar. Mustafa Kemal ve maiyeti bu anın öneminin bilincindeydi. Süvari bölüğünün de yanında olması bu karşılaşmayı daha da dramatikleştirmiştir. Süvari bölüğü binanın önünde saf nizamı aldı. Kazım onları selamladı. Sonra Mustafa Kemal'e döndü: *"Emrinizdeyim paşam. Ben, subaylarım, erlerim, kolordum hepimiz emrinizdeyiz"*.[6] Mustafa Kemal, Kazım'ı kucaklayarak yanaklarından öptü. Kriz anı atlatılmıştı. İkisi de vatansever bir tutumla ulusu korumaya kararlı görünüyordu.[7]

Mustafa Kemal artık bir sivildi ve ona uygun giyiniyordu. İstifa ettikten sonraki gün yeni emir eri Ali Çavuş'u giysi ayarlaması için biraz parayla valinin evine gönderdi.[8] Ali, siyah bir yelek, ceket, pantolon ve fes aldı. Fesi istemeyen Mustafa Kemal bir kalpak getirilmesini istedi. Yıllar sonra Batı tarzı şapka benimsenene kadar bu kürk şapka onunla özdeşleşecekti. Sivil giysilerle de üniformayla olduğu kadar yakışıklı göründüğü söylenir.

On Altıncı Bölüm Dipnotları

1. Atatürk, 1927, s. 33.
2. Atatürk, 1927, s. 38.
3. Atatürk, 1927, s. 37.
4. Orbay, 1962-63.
5. Atatürk, 1927, s.43.
6. Aydemir, 1969, 2. cilt, s. 108.
7. Ancak Kazım'ın (Karabekir) açıkça destek verdiğini belgeleyen bu hikayeye rağmen iki adamın birbirlerinden kuşkulandıkları da anlatılır (Bknz. Oranlı, 1967, s. 15).
8. Ali Çavuş (Metin) 1925'e kadar Mustafa Kemal'in yanında kaldı. Ali Çavuş'un anıları için bknz. Lüle, 2008.

BÖLÜM 17

Kongreler, Misak-i Milli, "Yaldızlı Hap"ı Yutmama ve Telegraf Siyaseti

Üniformasını çıkarmış olan Mustafa Kemal'in etrafındakilerin onun liderliğini desteklemesi, Türkiye tarihi için oldukça ilginç ve önemli bir olaydır. Mustafa Kemal'in Samsun'a varışından önce, Mart 1919'da Ali Fuat Yirminci Kolordu komutanı olarak Ankara'ya atanmış ve Nisan 1919'da Kazım hâlâ on sekiz bin askere sahip olan On Beşinci Kolordu'nun komutanı olarak Erzurum'a gelmişti. Kazım bin bir bahaneyle silahlarını İtilaf Devletlerine teslim etmekten kaçınmıştı. Askeri birliklere sahip olan her iki komutan da üniformasız Mustafa Kemal'e destek vermeye hazırdılar. Dürüst, yılmaz bir Osmanlı askeri olmakla birlikte nazik yönleri olan Kazım, Mustafa Kemal için gerçek bir cankurtaran olmuştu. Kazım'ın doğu bölgesinde gördüğü saygınlığın Mustafa Kemal'in önünü açan bir işlevi olduğu kesindir. Aslında Kazım'a Mustafa Kemal'i tevkif etmesi emri verilmiş, fakat Kazım bu emre uymamıştır.

Mustafa Kemal'in liderliği zorlanmadan eline almasının nedenlerini merak edebiliriz. Askeri okul günlerinden beri sahip olduğu, ülkesinin kurtarıcısı olacağı yönündeki düşleri Mustafa Kemal'in kişilik yapısının temelinde yer almaktaydı. Mustafa Kemal'in iç dünyasında liderlik konumunu hak ettiği yönündeki motivasyonun dış dünyadaki hareketleri ile söze dökülmeksizin ifade bulduğunu, etrafındaki kişilerin

bunu sezdiklerini ve onunla buna uygun bir ilişki kurduklarını tahmin edebiliriz. Aynı zamanda gerçek dünyada I. Dünya Savaşı'ndan bir kahraman olarak çıkmıştı, çok zekiydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun beğenmediği son liderlerine korkusuzca kafa tutabilmişti.

23 Temmuz 1919'da Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu illerinin toprak bütünlüğüne yönelik tehditlere karşı bir tepki niteliği taşıyan bir kongre, Erzurum'da bir okul binasında toplandı. İtilaf Devletleri tarafından desteklenen Ermeni ve Rum çeteleri, doğu illerinde yaşayan halkı örgütlenmeye yönlendirmişti. Erzurum Kongresi'nin toplanmasını sağlayan, *Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti* ve merkezi İstanbul'da bulunan *Vilayatı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti*'nin Erzurum şubesiydi. Kazım Erzurumluların çalışmasını destekliyordu. Onun yardımıyla Erzurum delegelerinden ikisi kongreden önce istifa ederek, yerlerini Mustafa Kemal ve Rauf'a bıraktılar. Mustafa Kemal ve Rauf, 3 Temmuz'da Erzurum'a geldiler. Kongreye Van'dan 2, Sivas'tan 10, Trabzon'dan 18 ve Erzurum'dan 24 olmak üzere toplam 57 delege katılmıştı. Mustafa Kemal kongre başkanı seçildi.

Yunanların İzmir'i işgali yerel direniş örgütlerinin oluşmasına yol açmıştı. Bazıları milliyetçi idealler besleyen bu örgütler, Erzurum'dan önce toplanmışlar ve mitinglerde bir araya gelmişlerdi. Fakat Kazım'ın ordusunun temsil ettiği askeri güç sayesinde hareket daha istikrarlı bir durum alıyordu. Kongre başkanı olarak Mustafa Kemal, direniş hareketinin siyasi boyutlarını oluşturabilecek konumdaydı.

Doğuda tüccar, çiftçi, din adamları ve yerli Türklerin yanı sıra başka etnik grupların, özellikle de Kürt ve Lazların çıkarlarını temsil eden aşiret liderlerinden kurulu karma bir topluluk vardı. Bunları birleştirmek için Mustafa Kemal'in dikkatli davranması gerekiyordu. Yerli üyelerin arasında eski İttihatçiler de bulunuyordu ve bunlar Mustafa Kemal'e hâlâ düşman gözüyle bakıp kin besliyorlardı. Erzurum ve bölgedeki Türklerle Kürtlerin gözünde Erzurum Kongresi, Ermenilere

karşı direnişin güçlenmesi, silahların gizlice depo edilmesi, Ermeni tehdidine karşı semtlerinde asayiş ve düzenin sağlanması gibi hedeflerin konuşulacağı bölge içi bir meseleydi. Mustafa Kemal'in Ermeni devletinin kurulmasına açıkça karşı olduğunu söylemesine rağmen bölgede yaşayan topluluklar ona kuşkuyla bakıyordu. Ne de olsa o İstanbul'dan geliyordu ve Sultan'ın yanında çalışanlar yerel halka karşı ilgili ve özenli davranışlarıyla tanınmıyorlardı. Böyle olduğu halde Sultan'a/Halife'ye başkaldırmak akıllarına gelmiyordu, bu konu gündem maddelerinden biri değildi.

Geldiği ortamdaki bu tutumların farkında olan Mustafa Kemal, Padişah'a karşı açık açık başkaldırdığını ilan etmek konusunda temkinli davrandı. Bu nedenle, İstanbul düşman işgali altında olduğu için Padişah'ı yabancıların kötü etkisinden korumanın amaçlandığı resmen açıklandı. Dahası göstermelik olarak dini usullere uyulmasına ses çıkarmadı. Kongre üyelerden önemli bir din adamının duasıyla açıldı, Mustafa Kemal konuşmasını Türk ulusu, Padişah ve Halife'nin sağlığına dair bir duayla bitirdi.

Erzurum Kongresi, İstanbul'da Padişah'ın haklarına yönelik büyük ölçekli tehdidin bir parçası olarak görüldü. Sadrazam bu tür kongrelerin engellenmesi için bütün yurda emir gönderdi. İstanbul'daki tehlikeli kaygıyı azaltmak üzere Erzurum Kongresi kendi adına Padişah ve Sadrazam'a telgraflar göndererek, Padişah'ın haklarına aykırı hareket edilmediği konusunda güvence verdi.

Sonraki iki hafta boyunca kongre çalışmalarına devam etti ancak oturumların karışıklıktan uzak olduğu söylenemezdi. Üyeler arasında karşılıklı güvensizliğin yanı sıra bir de İstanbul'la bağını tam olarak koparmamış, dirliklerini devam ettirmeyi garanti etmek için bu bağları korumayı isteyen bir grup vardı. Paris'te Osmanlılara dayatılan sert koşullar, en sonunda bu milliyetçilik karşıtı grubu zayıflatacaktı ama Erzurum Kongresi'nde henüz konumlarını koruyorlardı. Yine de kongrenin sonradan Misak-ı Milli olarak tanınacak olan

en önemli çalışmasını, bu önemli bildirinin kaleme alınmasını engellemeyi başaramadılar.

Misak-ı Milli'de, Osmanlı sınırlarının (yani Mondros Mütarekesi sırasında Türklerin oturduğu bölgeler) korunması ve dokunulmazlığı, geçici hükümet kurulması, imparatorluk içindeki azınlıklara daha önce verilen ayrıcalıkların geri alınması, dolayısıyla Türklerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme hakkı üzerinde ısrar edilmesi öngörülüyordu. Kongre dokuz üyeli bir temsil heyeti belirledi. Mustafa Kemal diğer üyeler tarafından heyet başkanı olarak seçilmişti ve bu heyet kongre adına milli birliği sağlamaya çalışacaktı.

Haziran 1919'da yapılan Paris Konferansı'nda Damat Ferit'in görevi fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Damat Ferit uluslararası bir adalet mahkemesinde bir suçlu tutumu sergilemişti. Osmanlı Türkiye'sinin savaşa girmesinin suç olduğunu, Osmanlıların savaş sırasında suçlar işlediğini söyleyerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin eylemlerini suçladı. Osmanlı İmparatorluğu parçalanacak olursa, Ortadoğu'daki barış ve huzurun da bozulacağını savundu. Fransız Clemenceau, Damat Ferit'e karşı acımasızdı. Türkleri barbar olarak gördüğünü belirterek Osmanlı Sadrazamı'nı eli boş İstanbul'a gönderdi.

Damat Ferit'in Paris Konferansı'nda gördüğü muameleye dair haberlerin Erzurum'a ulaşması kongre sırasında Mustafa Kemal'in tarafına güç katmıştı. Padişah hükümetinin halkın çıkarlarını koruyup koruyamayacağı giderek daha tartışılır hale geliyordu. Erzurum Kongresi'nde Misak-ı Milli biçimini alan kararlar, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun doğudaki altı ili için geçerliydi. Mustafa Kemal bunları bütün Anadolu'ya yaymak istiyordu, bu yönde Sivas'ta ulusal bir kongre toplandı. Erzurum Kongresi temsil heyetinin başkanı olarak hareket eden Mustafa Kemal hazırlıklara başladı. 29 Ağustos'ta Erzurum'dan yola çıktı, 2 Eylül'de Sivas'a vardı. Sivas valisi Mustafa Kemal'in Sivas'a dönmesini pek istememekle birlikte Mustafa Kemal'i yolda karşılayıp, Sivas'a halkın gösterileri arasında girmesine izin verdi.

Sivas Kongresi Mustafa Kemal'in umduğu gibi başarılı geçmedi. 4 Eylül'deki açılış törenlerinde davet edilen iki yüz delegeden yalnızca otuz dokuzu hazır bulunmuştu. İzmir ve çevresinde yaşanan çatışmalar nedeniyle bu bölgedeki delegelerin çoğu Sivas'a gelemedi. Aynı durum İngiliz, Fransız ve İtalyanların elindeki bölgeler için de geçerliydi. Delegelerin üçte birini Mustafa Kemal'in maiyetinin oluşturduğu göz önüne alındığında, Sivas Kongresi'nin ulusun bütününü temsil ettiği söylenemezdi; daha çok Mustafa Kemal'in görüşlerine giderek yaklaşanların kaygılarını yansıtıyordu. Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'ne başkan seçilmesinden sonra kabul edildi. Başkan seçilmesine karşı çıkan yalnızca üç oy vardı.

Erzurum'da olduğu gibi Sivas Kongresi'nde de başkan yardımcısı seçilen Rauf, fazla otokratik görünebileceği endişesiyle Mustafa Kemal'in başkanlık etmemesi kararındaydı. Başkanın dönüşümlü olarak değişmesinin demokratik ilkelere daha iyi hizmet edeceği görüşünü savunuyordu. Mustafa Kemal ise büyük işlerde başarı için tek bir liderin varlığının gerekli olduğunu, birkaç liderin katılımıyla ulaşılması gereken hedefe varılamayacağını söyledi.

Bu dönemde Kazım ve Ali Fuat'la birlikte Rauf, Mustafa Kemal'in hayatındaki kilit isimlerden biriydi. Soğukkanlı ve sessiz bir adam olan Rauf, pek çok ülkede bulunmuştu. Danzig tersanelerinde mühendislik okumuş, demokratik toplumları ilk elden gözlemleme fırsatına sahip olmuştu. I. Dünya Savaşı sona erdiğinde Mustafa Kemal dışında yenilgi görmemiş tek askeri komutandı. I. Dünya Savaşı'nın sonunda Bahriye Nazırlığı yapmış, Kasım 1918'deki Mondros Ateşkes Antlaşması'yla sonuçlanan müzakerelerde Osmanlıları temsil etmişti. İngilizlerin sözlerini tutacaklarına kesin olarak inanıyordu. Daha sonra İstanbul'da Mustafa Kemal'le birlikte çalışmış, Samsun'a onunla birlikte gemiyle değil anlaştıkları gibi karayoluyla gelmişti. Özellikle Yunanların İzmir'i işgali ve iç bölgelere doğru ilerlemeleri hakkında Mustafa Kemal

için ilk elden çok değerli olan bilgiler toplamıştı. Ankara'ya geldiğinde Ali Fuat ona katılmış, birlikte Amasya'da Mustafa Kemal'le buluşmuşlardı. Rauf'un kendi içinde milliyetçi davanın liderliğine hakkı olduğunu düşündüğünü tahmin edebiliriz. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in mizacı gereği üstünlüğü başkasıyla paylaşamayacağını da sezmiş olmalıdır. Rauf o günlerde duruma uyum göstermiş ve Mustafa Kemal'in yanından ayrılmamıştı. Fakat aralarında sessiz bir rekabet başlıyordu.

Bu dönemde Mustafa Kemal'in en yakınındakilerden biri de *Bandırma* vapuruyla İstanbul'dan Samsun'a gelen Arif'ti. İki adam arasında sıradışı bir ilişki vardı. Mustafa Kemal, Arif'in yanında mesleki kişiliğini bir yana bırakıyor, onu ikiz kardeşi gibi görerek hiç çekincesiz korkularını ve tereddütlerini anlatıyordu. İki adam da her zaman üzerlerinde tabanca taşıyor, biri uyurken diğeri nöbet tutuyordu. Arif'in Mustafa Kemal'in dert ortağı olarak, karşılaştığı yeni tehlikelere yönelik duygusal tepkisinin boşaltılmasını sağlayan bir işlevi vardı, ayrıca Mustafa Kemal'in koruması durumundaydı.[1]

Son olarak ulusal mücadelenin ilk yıllarında Mustafa Kemal'in yakınındaki grubu oluşturan bir başka kişiden söz edelim. Refet (Bele) de Arif gibi Mustafa Kemal'le İstanbul'dan Samsun'a gelenlerden biriydi. Mustafa Kemal'le aynı yaştaydı. Bir deri bir kemik bir görünümü vardı ama enerjik ve son derece kurnaz biriydi. Kimileri Mustafa Kemal'in zihninden geçen ince düşünceleri kavrayacağı konusunda şüpheliydi, kimileri de ulusal davaya bağlılığının ideolojiden çok hırstan kaynaklandığını düşünüyordu fakat sonuçta Refet'in tartışma götürmez cesareti ve zekası Mustafa Kemal'in hizmetindeydi.

Mustafa Kemal'in mümkün olduğu kadar çok sayıda cesur ve sadık adama ihtiyacı olacağı açığa çıkmıştı. Erzurum Kongresi Misak-ı Milli'yi yaratmıştı. Şimdi Sivas Kongresi'nin karşı karşıya olduğu mesele ise manda meselesi, daha doğrusu Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletlerinde ya da hatta İstanbul ya

da Anadolu'da, Amerikan mandasının kurulmasıydı. Manda fikri giderek daha çok destek buluyordu. İsmet'in deyimiyle bu "zamanın yaldızlı hapı"ydı.

İstanbul'da bulunan ve daha sonra Türkiye'nin önemli yazarlarından biri olarak bilinecek olan Halide Edip (Adıvar) Amerikan mandası fikrini benimseyen vatanseverlerden biriydi. O ve diğerleri işgal güçleri karşısında fiziksel mücadelenin umutsuz olduğuna inanıyor, Türk ulusunun parçalanmasını önlemek için Amerikan mandasından medet umuyorlardı. Halide Edip, Mustafa Kemal Sivas'tayken ona yazıp manda üzerine görüşlerini açıkladı. Louis E. Browne'un *Chicago Daily News* muhabiri olarak Sivas Kongresi'ni izlemesini ayarladı. Gerçekte bu gazeteci King-Crane komisyonunun başlarından Charles R. Crane'i temsil ediyordu. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'ın atadığı komisyon, manda sorununu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Arap eyaletlerinde yerli halkın bir Amerikan mandasına açık olup olmadığını araştırmakla görevliydi.

Manda fikrine karşı olmasına rağmen Mustafa Kemal yine de Browne ile buluşmayı kabul etti. Browne'a siyasal içerikli değil fakat sadece ekonomik ve toplumsal alanda Amerikan yardımını kabul etme eğiliminde olduğunu vurguladı. Mustafa Kemal Erzurum'da ve Sivas'ta hem etrafındakilerle hem de yabancılarla ilişki kurarken bir siyasetçi olarak gelişiyordu.

Manda meselesine ek olarak Mustafa Kemal, İstanbul hükümetinin Sivas Kongresi'nin çalışmalarını bozma planlarıyla da uğraşmak zorunda kaldı. Sivas'a daha önceki gelişinde Ali Galip, Mustafa Kemal'i tutuklaması için buraya gönderilmişti. Şimdi Erzincan valisi olarak Ali Galip'e Kürtlerden kurulu büyük bir askeri kuvvetin yardımıyla Sivas'a gitmesi ve Mustafa Kemal'i gözaltına alması emredilmişti. Yanında, Kürtlerin içinde bir çeşit Arabistanlı Lawrence rolünü oynayacak E. W. C. Noel adında bir İngiliz binbaşı da vardı.

Mustafa Kemal'e sadık ulusalcı birlikler Ali Galip'i Malatya çevresindeki dağlara kaçmak zorunda bıraktılar. Ali Galip

arkasında, Mustafa Kemal ve milliyetçi hareketi bastırma teşebbüsünde Padişah hükümetinin suçlu olduğunu gösteren belgeler bıraktı. Binbaşı Noel Osmanlı sınırına götürüldü, burada İngiliz kuvvetlerine yeniden katılmasına izin verildi. Binbaşı, Padişah'ın milliyetçi direnişten kurtulma çabalarında, İtilaf Devletlerinin de suç ortağı olduğuna dair canlı bir kanıttı. Mustafa Kemal bu olaydan Damat Ferit'in sadrazamlığını sarsmanın bir yolu olarak yararlandı. Çok sonra Mustafa Kemal bazı belgeleri ortaya koyarak şu açıklamayı yapacaktı:

> *"Efendiler, Ali Galip teşebbüsünün, Padişah'ın ve Ferit Paşa hükümetinin ve ecanibin (yabancıların) müşterek bir teşebbüsü olduğuna, arz ettiğim vesaika muttali olduktan (bilgisi olduktan) sonra, şüphe ve tereddüt edenler kalmaz, zannederim. Bu hıyanetin, müşterek müteşebbislerine karşı alınması lâzım gelen vaziyet sarihtir (açıktır). Ancak mukabil (karşı) teşebbüste mümkün olduğu kadar cephe hücumundan sarf-ı nazar etmek (kaçınmak), o günün icabatı (gereği) olmakla beraber teşebbüs kuvvetini muhtelif hedeflere tevcihten (yönlendirmek) içtinaben (sakınmak) bir noktada temerküz ettirmek (toplamak), muvafık-ı (başarılı) ihtiyat (önlem) idi. Biz de, hedef-i taarruz olarak yalnız Ferit Paşa Kabinesi'ni tespit ettik ve Padişah'ın zimethal (bir işte payı olmak) olduğunu bilmemezlikten geldik. Ferit Paşa Kabinesi'nin, Padişah'ı hakayikten (gerçekler) haberdar etmeyip iğfal etmekte (gaflete düşürmek) olduğu tezini tuttuk. Padişah, vaziyetten agâh (haberdar) olduğu takdirde derhal kendisini iğfal edenlere lâyık oldukları muameleyi tatbik edeceğine emniyetimiz olduğunu ileri sürdük."*[2]

Bu kitabı yazdığımız, elektronik ortamda iletişimin çok geliştiği ve kolaylaştığı günlerde, 1919'da uzak yerlerle kısa sürede iletişim kurmanın ne kadar güç olabileceğini düşünmekte zorlanabiliriz. Anadolu'da telgrafhaneler iyi çalışıyordu. Mustafa Kemal kendi zamanındaki iletişim teknolojisini siyaset alanını genişletmek için kullandı. Sivas'taki telgrafhanede saatler geçiriyordu. Telgraf tuşları bir anlamda ulusun kalbinin tuşlarıydı. Mustafa Kemal, Ali Galip olayını telgraflarla

başka yerlerde bulunanlara bildirdi. Kısa süre sonra İstanbul Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın istifasını isteyen binlerce telgraf yağmuruna tutuldu. Mustafa Kemal telgraf aracılığıyla kendisini Sadrazam ve Padişah'ın tayin ettiği üçüncü bir tarafla buluşmaya ikna etmeye çalışan Damat Ferit'in temsilcilerinden biriyle "konuştu" ama bu konuda anlaşmayı kabul etmedi. Mustafa Kemal Sadrazam'ın kabinesinin Padişah'la halk arasına girdiği görüşünü yaymaya devam etti. Damat Ferit'i, bütün yurdun onun "yasadışı" kabinesiyle olan bağlarını koparacağı konusunda uyardı. Bir noktada İstanbul bu sert mesajları kabul etmeye karşı çıktı. Mustafa Kemal aldırış etmeden mesajları iletilmezse İstanbul'la Anadolu arasındaki bütün telgraf hatlarının kesileceği uyarısında bulundu.

Damat Ferit'e yönelik bu uzun saldırıda Mustafa Kemal kongrenin başkanı olarak hareket ettiğini ileri sürüyordu ama aslında kendi başına hareket ediyordu. Kazım bir noktada ona Sivas'tan gönderilen genelgeler ve haberleşmelerin kimi zaman Mustafa Kemal, kimi zaman da Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi ya da kongre adına hazırlandığından şikayet ediyordu. Kazım arkadaşını, Mustafa Kemal adına imzalanan mesajların kendisini en çok seven ve saygı duyan dostlarının arasında bile sadık ancak açık sözlü eleştirilere yol açtığı konusunda uyardı. Fakat Mustafa Kemal'in demokratik inceliklere ayıracak zamanı yoktu. Planlarını gerçekleştirmek dışında başkalarından yardım ya da öğüt alma ihtiyacı duymayan bir lider olarak dizginleri kesin bir biçimde eline almıştı. Mustafa Kemal'in Damat Ferit'e yönelik saldırısı, Sadrazam ve hükümetinin Ekim başında devrilmesiyle başarıyla sonuçlandı.[3] Damat Ferit'in yerine, siyasi görüşleri daha tarafsız olan Ali Rıza Paşa geçti.

Volkan 1974 yılında, telgraf yoluyla gerçekleşen bu siyasi savaşta rol oynamış telgraf katiplerinden ikisiyle konuştuğunda, artık ilerlemiş yaşlarına rağmen bu kişiler Mustafa Kemal'e bu kadar erken bir aşamada (ve daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda) yardımcı olmaktan duydukları gururu açıkça his-

settirmişlerdir. Bazıları hayatlarını ortaya koyarak korudukları telgrafhanelerde uzun uykusuz saatler hatta günler geçirdiklerini anlatmışlardır. Ülkede hâlâ Padişah'a sadık kişiler olduğu için telgrafhaneler, milliyetçilere karşı olan güçlerden gelebilecek sürekli bir saldırı tehdidi altındaydı.

Telgraf operatörleri ve diğer insanların gösterdiği fedakârlığın sonuçları yavaş yavaş alınmaya başladı. Damat Ferit Paşa kabinesinin yerine gelen, Ali Rıza Paşa'nın kurduğu yeni hükümet ilk başta uzlaşmacıydı. Sivas Kongresi 11 Eylül'de çalışmalarını tamamlamış, Osmanlı meclisinin toplanması için yeni seçimlerin yapılmasını talep etmişti. Ali Rıza bunu kabul etti ancak Mustafa Kemal'in meclisin Anadolu'da toplanması isteğine karşın yeni parlamentonun İstanbul'da toplanmaya devam etmesinde ısrarlıydı.

Yeni Sadrazam Mustafa Kemal'le aralarındaki fikir ayrılıklarını görüşmek üzere o dönem Bahriye Nazırı olan Salih Paşa'yı Amasya'ya gönderdi. Bu görüşme sırasında o kadar gözdağı vermesine rağmen Mustafa Kemal en önemli hedeflerinden birine ulaşamamıştı. Yeni meclisin Anadolu'da toplanmasını istiyordu. Çelişkili bir biçimde, Sadrazam'ın meclisin İstanbul'da toplanması yönündeki ısrarını pek çok kişi destekliyordu. Fakat Kazım, Rauf ve Ali Fuat, İtilaf Devletlerinin muhtemelen meclisi baskı altına alacağına, bu bahaneyle de milliyetçilerin Anadolu'da yeni bir parlamento toplayabileceğine inanıyorlardı. Nihayetinde Mustafa Kemal meclisin İstanbul'da toplanma kararını değiştiremedi. 7 Kasım 1919'da Erzurum'dan milletvekili seçildi fakat hükümetin milletvekili dokunulmazlığını kabul etmeyeceğinden çekinerek İstanbul'daki oturumlara katılmayı reddetti. Yeni hükümet uzlaşma çabasıyla rütbe ve nişanlarını Mustafa Kemal'e geri verdi.

Bu Amasya yolculuğunda, Mustafa Kemal'in müzakerelerin tamamlanmasıyla birlikte düzenlediği eğlence sırasında önemli bir olay oldu. Amasya halkı şehir meydanında Mustafa Kemal'in de özellikle beğendiği bir güreş gösterisi izledi.

O günkü diğer eğlenceler arasında at yarışı, cirit de vardı. Eğlenceler çığırtkanlar tarafından duyurulmuş, bu sayede büyük bir kalabalık toplanmıştı. Davul ve zurna sesleri bu heyecana coşku katıyordu. Mustafa Kemal o gece bütün her şeyin merkezindeydi.[4]

Osmanlı Bahriye Nazırı'na eşlik eden bazı İngiliz subay ve askerler de o gece bir sürprizle karşılaştılar. Av tüfekleri ve sopalar taşıyan bir grup köylü, İngiliz askerlerinin üzerine atılarak onları "tutukladı". Elleri arkalarından bağlanan İngilizler Mustafa Kemal ve İngiliz subayların dahil olduğu konukların önünden geçirildi. Esirleriyle yürüyen bu üstü başı perişan köylülerin trajikomik bir yanı vardı ve tamamen saygısızcaydı. Mustafa Kemal için özel bir hediye olarak tasarlanan bu oyun onu utandırmış ve kızdırmış olmalıdır. "Tutuklu" askerlerin hemen bırakılmasını söylemiştir.

Mustafa Kemal Samsun'a çıktıktan yedi ay sonra, onu ordudan atan Damat Ferit Paşa hükümetini devirmeyi başarmıştı. Bu girişimde telgraf siyasetinin payı büyüktü; Damat Ferit hükümetinin yerine, kendisi için büyük değer taşıyan askeri rütbe ve nişanlarını geri vermek zorunda kalan yeni bir hükümetin gelmesinde önemli bir rol oynamıştı.

On Yedinci Bölümün Dipnotları

1. Yaveri Ali Çavuş (Metin) çete baskını korkularını ve suikast girişimlerini anlatır (Bknz. Lüle, 2008)
2. Atatürk, 1927, s. 119.
3. Damat Ferit Nisan 1920'de tekrar Sadrazam oldu ve Ekim 1920'de yerini son Sadrazam Tevfik Paşa'ya bıraktı.
4. Oranlı, 1967, s. 36.

BÖLÜM 18

Ankara'dan Yükselen Güneş, Karizmatik Liderliğin Gelişmesi ve Büyük Millet Meclisi

Damat Ferit Paşa hükümetinin devrilmesi, Mustafa Kemal'e askeri rütbe ve nişanlarının geri verilmesi İtilaf Devletlerinin burnunun dibinde gerçekleşmişti. Fakat İtilaf Devletleri milliyetçi Türklerin kendileri için bir tehlike oluşturmadığına ve I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımdan sonra barış özlemi duymalarına rağmen istedikleri zaman Yunan güçleri için zafer sağlayabileceklerine inanıyorlardı.

28 Haziran 1919'da daha sonra Almanya'da Nazilerin başa geçmesi için toplum psikolojini etkileyecek olan Versailles Anlaşması'nın imzalanması,[1] barış sürecinin sonuna gelindiği anlamını taşımıyordu. Dünyada yeni değişiklikler meydana gelmişti. Örneğin, Dörtler Konseyi'nin (Counsel of Four) yerini, Temsilciler Konseyi (Counsel of Head of Delegations) aldı, Rusya'da Bolşeviklerin zaferi giderek büyüdü, Amerika'da Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson hastalandı ve ülkede eski Osmanlı topraklarında manda fikrine giderek daha soğuk bakılmaya başlandı. Barış süreci, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmamış olan Amerika Birleşik Devletleri olmaksızın devam edebilirdi. Bu nedenle Amerika'nın Türkiye'yle bir barış antlaşması imzalamasına gerek yoktu. Lloyd George, Anadolu'daki İngiliz varlığını azaltmak için Fransızlarla bir uzlaşmaya varmaya çalıştı. Eylül 1919'da Fransa'yla İngiltere arasında Suriye ve Kilikya'nın Fransa'ya verildiği bir anlaş-

ma yapıldı. Buna karşılık Fransa, Musul ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerden ve Ermenilerin meselelerinden uzaklaşırken, İngilizler Kürtlerle ilgilenmeye devam etti.

Güvenlik sorunlarını başından beri dikkate alan Mustafa Kemal, faaliyetlerine yeni bir merkez bulma zamanının geldiğini fark etmişti. Ankara'yı hiç görmemişti ama avantajlı pek çok yönü olduğunu biliyordu. Ankara halkı ulusal davaya bağlı olarak biliniyordu. Önemli olan Ankara'nın ana demiryolu hattı üzerinde bulunmasıydı. Ayrıca Ankara, İstanbul ya da Karadeniz'den gelebilecek saldırıdan makul biçimde korunacak kadar denizden uzaktı, aynı zamanda kendisinin ve arkadaşlarının başlatacağı olası askeri harekat bakımından da oldukça merkezi bir konumdaydı. Ankara'ya gitmesinin başka nedenleri de olabilir. O daha batıya giderken doğuyu Kazım'ın yetkin ellerine bırakabilirdi. Temsil heyeti adına değil de yalnızca kendi adına gönderdiği mesajlarla ilgili olarak otoritesini sorgulamış olan Kazım'da hissettiği rekabetçi duygular konusunda rahatsız olabileceğini ve Kazım'dan uzak olma arzusunun Sivas'tan ayrılıp Ankara'ya gitme kararında bir rol oynadığını düşünebiliriz. 1927'de Ankara'yı üs edinmesini, ulusu tehdit eden tehlikelere, Yunan istilasından ya da Padişah ya da onu temsil edenlerden gelecek saldırıya olabildiğince yakın olma isteğiyle açıklamıştır.[2]

22 Aralık'ta Mustafa Kemal'in üç otomobillik kafilesi o sabah bir bankadan alınan borç sayesinde Sivas'tan Ankara'ya doğru yola çıktı. Bu küçük grup ne kadar coşkulu ve umutlu olsa da maddi durumları pek iyi sayılmazdı ancak Mustafa Kemal'in kendisinin ve yandaşlarının ihtiyaçlarının bir biçimde karşılanacağı konusunda inancı vardı.

Ankara'ya giderken grup Kırşehir'de içten sevgi gösterileriyle karşılandı. Konuşmalar ve eğlencelerin yanı sıra şerefine bir fener alayı düzenlenmişti. Mustafa Kemal heyecanlanarak Namık Kemal'in bir şiirinden birkaç dize okudu: *"Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini. Yoğ imiş kurtaracak bahtı kara maderini."* Ve sonra buna karşılık verdi: *"Vatanın*

bağrına düşman dayamış hançerini. Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini".[3]

27 Aralık günü Mustafa Kemal'in otomobili Ankara'ya yaklaşırken şehri ilk kez görebilmek için şoförüne otomobili durdurmasını söyledi. Yolculukta yanında Rauf, Sivas Kongresi'nin temsil heyetinin birkaç üyesi, emir eri Ali Çavuş ve fiziksel sorunları nedeniyle her gittiği yere onunla birlikte gelen askeri doktoru Refik bulunuyordu. Grubu şehrin eteklerinde, o sırada karargahı Ankara'da bulunan Ali Fuat karşıladı. İstanbul hükümeti Ali Fuat'ı Yirminci Kolordu komutanı olarak resmi görevinden almış ve yerine kumandan vekilini getirmişti ancak Ali Fuat yine de Ankara'yla İstanbul arasındaki bütün birlikler üzerinde fiili olarak yetki sahibiydi. Mustafa Kemal'e destek vermesi hem askeri hem de siyasi alanda büyük önem taşıyordu.

27 Aralık'ta dağların dorukları karla kaplıydı ama hava berrak ve güneşliydi. Mustafa Kemal'in kendisini yaptığı gibi Ankara halkı da Gelibolu kahramanını bilinçdışında sembolik olarak güneşle özdeşleştirdi. O yükselerek bulutları dağıtacak ve tüm halkı aydınlatacak olan güneşti. Bu, liderin kurtarıcı olarak kendilik imgesi ve kitleler tarafından kurtarıcı olarak algılanmasının olağanüstü bir biçimde birbirine denk düşmesinin örneğiydi. Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişinden iki gün sonra taşra gazetesinde şöyle yazıyordu:

> *"Bu gündüzü yaratan güneşin fecri Erzurum'da doğmuştu, Sivas'ta incilâ ederek (parlayarak) milleti aydınlattı. Her yer o hakikat güneşine kalbini, ruhunu açtı. Türklük âlemi baştan başa tek bir nur kütlesi kesildi".*[4]

1979'da Isaiah Berlin de karizma ve ışık arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmiştir:

> *"Çok eski zamanlardan beri, bir toplumun başka bir toplumda açtığı yaralar her zaman ulusal bir tepki yaratmaz. Bunun için başka bir unsura daha ihtiyaç vardır, yani yaralı toplumun ya da siyasi*

ya da toplumsal değişimle yerinden oynayan sınıflar ya da grupların özdeşleşebilecekleri, çevresinde toplanabilecekleri ve kolektif yaşamlarını onarmaya çalışabilecekleri yeni bir ışık vizyonu".[5]

Ankara'da halk Mustafa Kemal'i bu yeni vizyonun katalizörü, karizmatik lider olarak gördü. 27 Aralık'tan sonra Mustafa Kemal'in tarihi, Türk ulusunun mücadelesi ve Ankara'nın kaderi birbiri içine geçti. Bugünkü Ankara'yı Mustafa Kemal'in yarattığı rahatlıkla söylenebilir.

Ankara 4000 yıldır insanların yaşadığı bir şehirdir. Büyük İskender'in doğuya giderken Ankara'da ya da civarında konakladığı söylenir. Herhalde Mustafa Kemal Ankara'yı ilk kez gördüğünde dikkatini çeken ilk şey, Bizanslıların birkaç kez yeniden yaptığı, 1073 civarında kenti alan Selçuklu Türkleri tarafından onarılmış olan kaleydi. Ankara 1354'ten beri Osmanlıların elindeydi. Uzun ve onurlu tarihine rağmen Ankara, Osmanlı döneminde Anadolu kentlerinin ortak kaderi olan bir çöküş yaşadı. Mustafa Kemal kente geldiğinde otel ya da restoran denebilecek bir yer yoktu; şehrin dışında bulunan Ziraat Mektebi'ne götürüldü.

Ankara'da yeni doğan bir güneş gibi karşılanan Mustafa Kemal, kişisel görünümü konusunda son derece titiz olmaya devam ediyordu. Orta boylu olmasına rağmen bir grubun içinde hemen göze çarpar ve ortalamadan daha uzun boylu görünürdü. Sarı saçları güneşte parlardı. Volkan Türkiye'deki araştırması sırasında çocukluğunda veya gençliğinde Ankara'da Mustafa Kemal'i gören insanlarla konuştuğunda, çoğu Atatürk'ün gözlerine doğrudan bakamadıklarını söylemişlerdir. Onun mavi gözlerine bakamamayı güneşe bakamama metaforu ile anlatmışlardı. Volkan'ın bu konuyu paylaştığı ve o dönem Ankara Üniversitesi'nde bir psikiyatri profesörü ve Atatürk'ün yaşamı hakkında derin bilgi sahibi olan Dr. Fuat Göksel, Mustafa Kemal'de muhtemelen hafif bir şaşılık olduğu teorisini öne sürmüştür. Bu, gözlerine bakınca insanın tuhaf bir hisse kapıldığına yönelik efsaneye "gerçek bir

temel" vermektedir. Profesör Göksel'in teorisinin doğru olma ihtimali büyüktür çünkü Mustafa Kemal bu bozukluğun farkında olmuş olmalıdır ki çektirdiği fotoğraflarda her zaman "iyi" taraftan profil vermekte ısrar etmiştir.

Bu erken dönemde bile Mustafa Kemal karizmatik lider modeline uygun hareket ediyordu. Örneğin hem korkutucu hem de cesaret verici, hem çekingen hem de saldırgandı; insanlara yaklaşımı bu zıt tutumlar arasında çabucak değişim gösterirdi. David Wilfred Abse ve Robert Ulman karizmatik liderin bu ayırt edici özelliği üzerine şöyle der:

> *"Çekiciliği hem korku hem de sevgi ve saygı uyandırmasından kaynaklanır. Arada bir gösterdiği acımazlık belirtileri yalnızca bu etkiyi artırır. Olağanüstü bir liderlik yeteneğine sahip olan eylem adamının liderlik dehası iki yüzlü bir şeydir, her büyük liderin yakın çalışma arkadaşları buna tanıklık edecektir".*[6]

Mustafa Kemal Ankara civarındaki yeni çevresine uyum sağlarken, yeni seçilen Osmanlı meclisi İstanbul'daki ilk oturumunu açmaya hazırlanıyordu. Artık meclis üyelerinin çoğu milliyetçi hareketin taraftarıydı. Rauf, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen ilkeleri resmen kabul etmeleri için yeni meclis üyelerini örgütlemek üzere İstanbul'a gitti. Ocak 1920 başından itibaren meclisin açılışından önce Mustafa Kemal'e danışmak üzere çok sayıda vekil Ankara'ya gelmeye başlamıştı. Mustafa Kemal onlarla Hükümet Konağı'nda kendine ayrılan bir odada buluşuyordu. Vekillerin hepsi ona güvenmiyordu ama yine de Ankara'ya gelerek Anadolu yaylasının ortasındaki bu tozlu küçük kentin siyasi haritada bir yer sahibi olmasını sağladılar. Mustafa Kemal milliyetçi üyelerin kendisini meclis başkanlığına seçmelerini istedi. İstanbul'a gitmek gibi bir niyeti yoktu çünkü bu çok tehlikeli olurdu fakat nüfuzu olmasını istiyordu.

12 Ocak 1920'de son kez açılan Osmanlı Meclisi Mebusanı Mustafa Kemal'i başkan seçmedi. Fakat, bazı zorluklara rağmen Misaki Milli'yi kabul etti. Meclis Mustafa Kemal'i tuhaf

bir durumda bıraktı. Yeni seçimlerin olmasını kendisi istemişti ama seçimler yapıldıktan ve yeni meclis toplandıktan sonra artık Sivas Kongresi'nde seçilen Mustafa Kemal'in başkanlığını yaptığı Heyet-i Temsiliye'nin varlığına devam etmesi için bir neden kalmamıştı. Heyet-i Temsiliye'yi dağıtacak olursa, İstanbul'da çalışmalar süregiderken Ankara'da kalarak nüfuzunu kaybedebilirdi. Aynı zamanda heyeti dağıtması için de bir takım baskılar vardı. 23 Şubat'ta Kazım ona her şeyi meclise bırakmasını söyleyen bir telgraf çekmişti fakat Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye'yi bırakmaya niyeti yoktu. Yunanların Şubat ortasında İzmir'e ek birlik çıkardığını biliyordu. Mart aylarının başında da hâlâ İstanbul'da Harbiye Nezareti'nde çalışmakta olan İsmet'ten İngilizlerin yakında Osmanlı hükümetini düşüreceğini öğrendi. Ankara'da kendi "hükümetini" bırakmayan Mustafa Kemal, İstanbul'da işlerin tatsızlaşacağını tahmin ediyordu. Tahmininin doğru çıkması için uzun zaman beklemesi gerekmedi.

Woodrow Wilson'ın hastalığı İtilaf Devletlerinin Osmanlı meselesini ele almak için planladığı görüşmeleri geciktirdi ancak Lord Curzon Türklerle yapılacak barış anlaşmasının taslağının hazırlanmasını istiyordu. İstanbul'a gelen İtilaf Devletlerine ait gemi sayısı gittikçe artıyordu, bununla birlikte Fransızların Anadolu'daki duruma bakışı da gün geçtikçe yumuşamaya başlamıştı. Paris gazeteleri Mustafa Kemal'in önderlik ettiği milliyetçi harekete daha olumlu bakmaya başlıyordu. Buna uygun bir biçimde Mustafa Kemal Fransızları Anadolu'yu boşaltmaları umuduyla sıkıştırmaya karar verdi. Türk jandarmalarıyla desteklenen milliyetçi bir çete Sivas'tan 450 kilometre uzakta, Fransız işgali altındaki Maraş'a saldırdı. Maraş'ın savunmasında Fransızlara Ermeni kuvvetleri yardım ediyordu. Türkler şehrin bir mahallesini ateşe verdi. Kanlı çarpışmalar üç hafta sürdü ve Fransızların şehirden ayrılmalarıyla sonuçlandı. Maraş'tan çekilmelerinin ertesi gününde diğer Anadolu şehirlerini boşaltmaya başladılar. Mayıs sonunda milliyetçi Türklerle bir mütareke yapmaktan

başka seçenekleri kalmamıştı, bu sebeple Ankara'ya bir heyet gönderdiler.

İstanbul'da İtilaf Devletleri arasındaki işbirliği giderek zorlaşıyordu. İtalyanlar Mustafa Kemal'e ve milliyetçi davaya desteklerini giderek daha açık biçimde gösteriyorlardı. Yunanistan'ın imparatorluk emellerine sıcak bakmayan İtalya, önemli depolardan silah kaçırmaları için Türk çetelerine yardım ediyordu. Bu gelişmeler İngilizlerin daha sert önlemler almalarına yol açtı. Milletvekillerinin tutuklanmasını da içerecek şekilde İstanbul'un toptan işgali için hazırlandılar. Mustafa Kemal bu plandan haberdar olduğunda İstanbul'daki milletvekillerinin Ankara'ya gelmesini istedi.

6 Mart'ta İngilizler İstanbul'u işgal etmeye başladılar ve pek az direnmeyle karşılaştılar. 16 Mart'ta İstanbul resmen işgal altındaydı. Pek çok vekil tutuklandı. İstanbul merkez telgrafhanesi İngilizler tarafından devre dışı bırakılana kadar Mustafa Kemal'i olanlardan haberdar etti. Arkadaşlarının onu kaçmaya ikna etmeye çalışmasına rağmen Rauf geride kalıp tutuklanmıştı. İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilirken Rauf, diğer önde gelen mebuslarla birlikte Malta'ya sürgüne gönderildi. Mustafa Kemal ise misilleme olarak Anadolu'daki bütün İngiliz subaylarının tutuklanmasını emretti.

Rauf'un tutuklanmasından iki gün sonra üyelerinin önemli bir bölümünü yitirmiş durumdaki Osmanlı meclisi tekrar toplandı. Büyük bir kargaşa vardı. Ali Rıza Paşa'nın yerine gelen Salih Paşa İtilaf Devletlerinin istediği gibi Mustafa Kemal'i suçlamayı reddederek, protesto etmek üzere Sadrazam olarak bir ay bile görev yapmamışken 2 Nisan'da istifa etti. Bu durum Padişah'a Damat Ferit'i bir kez daha hükümetin başına geçirme fırsatını verdi. Yeni hükümetin ilk işi son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nı dağıtmak oldu. İtilaf Devletlerinin desteğine güvenen Damat Ferit, daha sonra Mustafa Kemal ve milliyetçilere karşı elindeki bütün olanaklarla, bir iç savaş niteliği alacak olan hareket hazırlıklarına

girişti. Bu savaşın ilk top ateşi, Mustafa Kemal ve yandaşlarının Osmanlı dini liderleri tarafından görüldükleri yerde vurulması gereken kafirler olarak ilan edilmesiydi. Dinin siyasete alet edilmesi bugünkü Türkiye'de de yaşanmaktadır. Türkiye'de Atatürk'ün inşa ettiği Türk kimliğini yıpratmaya çalışan ve pek çok takipçisi bulunan bazı gruplar, Atatürk'ü ve bu Türk kimliğini takip edenlerin kafir olduklarını ima etmektedirler.

İstanbul'daki İngiliz işgali Mustafa Kemal ve direniş hareketine katılmak için pek çok Türk'ün Ankara'ya gitmesini sağladı. Ankara'da ciddi bir kalacak yer bulma sorunu vardı. Bu sorun Ermenilerin ve diğer azınlıkların korkuyla Ankara'dan uzaklaşarak arkalarında boş evlerini bırakmaları ve aralarında Yahudi ve diğer azınlık mensuplarının da bulunduğu bazı Ankaralıların yeni gelen Müslüman Türklere evlerinin kapılarını açmalarıyla çözülmüş oldu. Çok geçmeden yeni gelenlerin sayısı yerli nüfusu aşmıştı. 1927'deki ilk nüfus sayımına kadar Ankara'nın nüfusu yetmiş bine yükselecekti.

Ankara'ya gelenler arasında İsmet de vardı ve bu kez kalmaya gelmişti. Mustafa Kemal'in emir eri Ali Çavuş sonraki yıllarda İsmet'in mutlulukla karşılanan gelişini anlatmıştır.[7] İsmet adında bir adamın geldiğini ve Mustafa Kemal'i görmeyi istediğini duyan emir eri dışarı çıktığında, bir ağacın altında oturan, köylü kıyafetli, tıraşsız ve saçları karışık bir adam bulur. İsmet kendini tanıttığında emir eri üzerini arayarak onu içeriye alır. Mustafa Kemal büyük bir sevinçle İsmet'i kucakladığında emir eri bu adamın önemli biri olduğunu anlar. İsmet için uygun bir giyecek bulmak zor olur, çünkü pazarda hazır giyecek satılmaz. Emir eri Mustafa Kemal'in kendisine verdiği asker pantolonunu İsmet'e uygun hale getirerek durumu kurtarır. Bir başkası da bir ceket bulup getirir.

İstanbul'da son Osmanlı meclisinin dağılmasından sonra 21 Nisan 1920'de, Ankara'da artık yeni bir meclis toplamanın zamanı gelmişti. Mustafa Kemal ülkenin yeni lideri olarak konumunu yasallaştırmak için büyük özen gösterdi. Askeri meselelerde olduğu kadar yasal konularda da olağanüstü bir yetenek gösteriyordu ve bu denli tutkuyla istediği konuma yasal bir yetkiyle ulaşmayı başardı. Ankara'ya kaçanlar arasında yer alan meclisin son başkanı, meclisin yasadışı bir biçimde dağıtıldığını ileri sürdü. Bu Mustafa Kemal'in Anayasa'nın çiğnendiğini ilan etmesi ve yeni bir meclis kurulması çağrısında bulunması için yeterli bir nedendi. Elbette bu yeni meclis, doğal olarak Ankara'daki milliyetçilerin denetiminde olacaktı. Büyük Millet Meclisi olarak isimlendirilen yeni meclis 23 Nisan 1920'de toplandı. Yeni seçilmiş 190 vekil bütün ülkeden direniş gruplarını temsil ediyordu. İtilaf Devletlerinin ağından kurtulup bir biçimde Ankara'ya ulaşmayı başarmış eski meclisin 100 üyesi de onlara katıldı. Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi Başkanı seçildi. 20 Ocak 1921'de kabul edilecek yeni Anayasa'yı hazırlamak üzere bir meclis komisyonu kuruldu.

Mustafa Kemal'in üstünlüğü, kişilik örgütlenmesinin egemen olma talebini gerçeğe dönüştürebilme biçiminde yatıyordu. Defalarca gerçeklik ilkesinin sınırlarını zorlayabiliyor ve zarara yol açacak şekilde dürtüsel davranmaktan kaçınabiliyordu. Önseziyle hareket etmek kabul edilebilirdi ancak dürtüsel eylemleri kabul edemezdi. Önsezileri ya da kişilik örgütlenmesinin talepleri gerçeklik ilkesinin sınırını ne zaman aşsa, gerçek dünyanın sınırlamalarını, kendi gereksinimlerini karşılayacağı şekilde genişletecek bir manevra yapabiliyordu. Bu uyum yeteneği onu gerçek bir lider yapıyordu. Kazım, Ali Fuat ya da diğer önemli isimler asla Mustafa Kemal gibi hareket etmeye cesaret edemezdi, cesaret etseler bile gerekli esneklikten yoksundular.

Mustafa Kemal Ankara'ya geldikten yalnızca birkaç ay sonra kent resmen ulusal hareketin başkentine dönüştü. Mus-

tafa Kemal'in kalesi olarak hem Türklerin hem de İtilaf Devletlerinin odak noktası haline geldi. Güneş gerçekten de Anadolu'nun üzerinde parlamaya başlamıştı ama geride kalan bir sis tabakasının hâlâ kara bulutlara dönüşme ihtimali vardı.

On Sekizinci Bölüm Dipnotları

1. Loewenberg, 1995.
2. Atatürk, 1927, s. 290.
3. Kinross, 1965, s. 330. Kırşehir konuşması için bknz. Atatürk, 1952, s. 3-4.
4. Aydemir, 1969, s. 201.
5. Berlin, 1979, s. 353. Ayrıca bknz. Volkan, 2009.
6. Abse ve Ulman, 1977, s. 41.
7. Oranlı, 1967, s. 53-54.

BÖLÜM 19

Ziraat Mektebi'nde İdama Mahkum Edilenler ve Arkadaşları, Halide Edip, Medya ve "Özel Ordular"

Ekonomik sorunlar, Ziraat Mektebi'ndeki günlük hayatı etkiliyordu. Elektrik yoktu, karanlık bastığında tek ışıkları ya kandiller ya da gökyüzünde parlayan aydı. Mustafa Kemal Ziraat Mektebi'nde ikinci katta kalıyordu. Odasında bir kanepe, masa, birkaç koltuk ve odun sobasından oluşan eşyasıyla sade bir hayat sürüyordu. Ali Çavuş, birinci katta Türklerin hâlâ kullanabildiği telgrafhanelerden oluşan ağın birleşme noktası olarak kurulan telgraf merkezinin bitişiğindeki bir odaya yerleşmişti. Yirmi dört saat nöbet tutan telgrafçılar, milliyetçi davada büyük önem taşıyan askerler haline gelmişti.

Akşam olduğu zaman Mustafa Kemal'in güvenliğini sağlamakla görevli Arif birkaç saat uyur, bu saatlerde Mustafa Kemal uyanık kalarak ona gözcülük yapardı. Gün doğumu yaklaştığında ise bu kez Mustafa Kemal yatağa girer, Arif elinde tabancası, Mustafa Kemal'e muhafızlık yapardı. Mustafa Kemal için hazırlanan her yiyecek ve içeceğin ilkin kendisi tadına bakar, kontrolden geçirirdi. Mustafa Kemal'in sıtma nöbetleri hâlâ devam etmekteydi. Ateşi yükseldiğinde ona ilaçlarını getiren Arif'ti ve kendisini yeniden toparlayıncaya kadar Mustafa Kemal'e göz kulak olurdu.[1] Mustafa Kemal ile beraber 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelen Dr. Refik hâlâ Mustafa Kemal'in sağlığı ile yirmi dört saat ilgilenen özel doktoruydu ve o da Ziraat Mektebi'nde kalıyordu.

Mustafa Kemal'in Ziraat Mektebi'nde kaldığı dönemdeki fiziksel görünümü hakkında bilgiyi, Halide Edip'ten alabiliyoruz. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Halide Edip'in Amerikan Mandası tezine olumlu baktığını daha önce yazmıştık. Halide Edip 1882'de İstanbul'da doğmuş; Amerikan Kız Koleji'nden mezun olduktan sonra Salih Zeki ile evlenmiş ve iki çocuk sahibi olmuştur. Kocasından boşanmasının ardından 1917'de Dr. Adnan (Adıvar) ile evlenmiştir.[2] Adnan Berlin'de tıp eğitimi gördükten sonra bir dönem İstanbul'da Tıbbiye Mektebi'nde profesörlük yapmıştı. Osmanlı bilimine meraklıydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lideri olarak ünlenmesi sırasında Enver'i tanımıştı.

Halide Edip'in 1908'den itibaren kadın hakları üzerine yazılar yazmaya başladığını biliyoruz.[3] 15 Mayıs 1919'da Yunanların İzmir'e çıkmasının ardından İstanbul'da protesto mitingleri başladı. Bu mitingler Halide Edip'in halk tarafından tanınması ve takip edilmesinde önemli rol oynamıştır. Hitabeti son derece güçlü olan Halide Edip, yaptığı konuşmalarla halkın üzerinde büyük bir etki yaratıyordu. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 günü Halide Edip, İstanbul Fatih'te düzenlenen ve konuşmacıların arasında başka kadınların da bulunduğu bir açık hava toplantısında bir söylev vermişti. Halide Edip'in ve ikinci eşi Adnan'ın faaliyetleri tabii ki Padişah'ın ve çevresindekilerin dikkatini çekiyordu.

16 Mart 1920'de İstanbul "resmi" olarak İngiliz idaresine geçtikten ve Mustafa Kemal ile arkadaşlarının Anadolu'da, İstanbul'un emir ve görüşlerini artık dinlemediklerini açıkça ortaya koymalarından sonra Halide Edip ve Adnan'ın isimleri, Mustafa Kemal ile birlikte anılmaya başlandı. 11 Mayıs 1920'de Divan-ı Harb Mustafa Kemal ile birlikte altı kişiyi idama mahkum etti. İdama mahkum edilenler arasında Halide Edip, Adnan ve Ali Fuat da yer alıyordu. İdam emri Damat Ferit tarafından imzalandı ve 24 Mayıs'ta Padişah tarafından onaylandı. Dahası bu hüküm Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli ruhani liderlerinden Şeyhülislam'ın fetvasıyla da

destekleniyordu. Böylelikle Mustafa Kemal ve onunla birlikte mahkum edilenlerin görüldüğü yerde öldürülmesi, her Müslümanın dini görevi haline getirilmişti.

İdam emrinin çıkmasından önce Halide Edip ve kocası, yaşlı bir hoca ile karısı kılığında Boğaz'ın karşı kıyısına geçmişlerdi. 450 kilometrelik Ankara yolculuğunda İtilaf Devletlerinin güçleri ve Rum çetelerinden kaçmayı ve 2 Nisan 1920 günü Ankara'ya varmayı başarmışlardı. Mustafa Kemal, Adnan ve eşini İstanbul'dan Ankara'ya gelen trende karşıladı. Daha sonra Halide Edip, karşılama grubundaki diğer insanlardan farklı görünen Mustafa Kemal'in kendisini nasıl şaşırttığını hatırlar:

> *"Yaklaşan akşamın alacakaranlığında, istasyonda bulanık, ayırt edilmesi güç bir kalabalık vardı. Ankara'nın puslu akşamında belli belirsiz seçilen, kurşunî bir gölgeyi andıran bir şahıs gözüme ilişti. Hızla trene doğru gelerek eldivenlerini çıkardı. Yüzü, köşeli kalpağı, akşam karanlığında zar zor seçiliyordu... Ansızın bulunduğumuz vagonun kapısı açıldı ve Mustafa Kemal Paşa basamaklardan inmeme yardımcı olmak için elini bana doğru uzattı. O solgun ışıkta bedeninin net olarak görebildiğim tek parçası, bir erkeğin fiziksel açıdan en karakteristik uzvu olan eli idi. Küçük, son derece biçimli, ince, narin parmaklı, teni beyaz ve pürüzsüz bir el. Kadınsı bir el değildi bu, ama onun bir erkek eli olabileceği de pek akla gelmezdi... Anadolu insanlarının elleri genellikle kocaman, geniş ve zalimleri gırtlaklarından yakalayacak güçte görünür; Mustafa Kemal'in gergin derili, uzun parmaklı beyaz elleri bunlardan farklıydı. Sakin, güç işitilir bir sesle 'Hoşgeldiniz, Hanımefendi' dedikten sonra hatırımızı sordu".*[4]

Mustafa Kemal, Ankara'daki ilk günlerinde Halide Edip'i şaşırtmaya devam etti: *"Zihni, bir deniz feneri gibi, iki yönlü. Kimi zaman ışık saçıp görmek istediğiniz şeyi göz kamaştıran bir parlaklık içinde size gösteriyor, kimi zaman ise sönüp karanlığa gömülüyor... Kendi kendime şöyle düşündüm: 'Bu adam ya allak bullak olmuş durumda, ya da hemen öyle anlaşılamayacak*

kadar karmaşık bir insan.' Gerçeğin bunlardan ikincisi olmasını diledim".[5]

Halide Edip'in Ankara'ya gelişi Ankara'nın varlığını, düşüncelerini ve yapmak istediklerini memleketin başka yerlerine ve diğer ülkelere bildirmek için gereken bir süreci başlatmış oldu. Medyanın önemini Mustafa Kemal de anlamıştı ve Anadolu Ajansı kuruldu. Halide Edip ve onunla aynı dönemde Ankara'ya gelen Yunus Nadi, bu ajanstan sorumlu oldular.

> *"Ankara'nın kararlarını, Mustafa Kemal'in emir, tamim ve açıklamalarını, direnişin merkezinin havasına ait ilk havadisleri yayan ajansın bu iş için kullandığı mekân, odun sobası, birkaç masa ve sandalyeden başka lüksü olmayan, ayrıca Yunus Nadi'ye ikamet imkânı tanıyan iki odadan ibaretti. Halide Hanım kadın olmasından dolayı daha korunaklı bir ortamda, yani kâh kolordu misafirhanesinde kâh Mustafa Kemal'in kaldığı Ziraat Mektebi'nin bir odasında geçiriyordu günlerini. Ajansın muhabiri de yazarı, yöneticisi ve ayak işlerine bakanı da kendileriydi. Sabah Mustafa Kemal'le istişare ederek telgraf teşkilatı olan vilayet ve kazalara gönderilecek mesajlar not edilir, sonra telgraf merkezine gidilip bunların teker teker geçilmesine başlanırdı. Kurulan düzenin önemli bir ayağı haberlerin halk tarafından duyulması için gönderildikleri yerde çoğaltılıp cami avlularına afiş olarak yapıştırılmasını sağlamaktı. Özellikle cuma namazı için gelen cemaat bu yolla düzenli olarak Ankara'nın sesini işitmiş oluyordu. Halide Edip'in üstlendiği bir başka görev Avrupa basınını takip etmek ve Batılı gazetecilerle iletişim kurmaktı. .... BMM Başkanı sıfatını taşıyan Mustafa Kemal'in yabancı gazetecilerle görüşmesini sağlamak, bu görüşmelerde tercümanlık yapmak da Halide Edip'in sorumluluğundaydı".*[6]

Halide Edip 1921'de Ankara Kızılay başkanı, Sakarya Savaşı sırasında orduda onbaşı ve daha sonra çavuş olacak ve İstiklal Madalyası ile ödüllendirilecekti. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Halide Edip ve eşi Adnan ile Mustafa Kemal arasında ihtilaf çıkmış olsa da yeni Türkiye'nin kuruluşunda bu Türk kadınının erkeklerle beraber en ön saflarda çalışmış olduğunu unutmamalıyız.

Türk tarihinin önemli isimlerinden biri olarak anılacak olan Fevzi (Çakmak) de Ankara'ya gelecek ve o da idama mahkum edilecekti. Fevzi Paşa Osmanlı hükümetinde Harbiye Nazırı'ydı. I. Dünya Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in ardından Gelibolu'ya gelmişti. Doğu cephesinde de birbirlerini tanıyorlardı. Mustafa Kemal Yedinci Ordu'nun komutanlığını reddettiğinde Fevzi komutanlığı üstlenmişti. Sivas Kongresi sırasında Anadolu'daki milliyetçi harekete açıkça karşıydı. Büyük Millet Meclisi Ocak 1920'de Ankara'da toplandığında da fikirlerinin değiştiğine dair bir belirti yoktu. Ancak meclisin açılmasından birkaç gece sonra beklenmedik bir biçimde, Ali Fuat'ın İstanbul ile Ankara arasındaki karargahında belirdi. Ali Fuat daha sonra bu önemli ziyaretçiye şöyle dediğini anımsıyordu: *"Dağ dağa kavuşmaz ama insan insana kavuşur"*.[7] Fevzi'nin Ali Fuat'ın karargahına geldiği Mustafa Kemal'e haber verildiğinde, Mustafa Kemal, Ali Fuat'a bir telgraf göndererek Fevzi'yi görmeye niyeti olmadığını bildirdi.

Ali Fuat incelikli bir diplomasiyle Fevzi'nin gruba katılmasını ayarladı. Fevzi 27 Nisan'da Ankara'ya vardığında istasyonda askeri bir bandonun katıldığı bir törenle Mustafa Kemal ve meclisten vekiller tarafından karşılandı. Daha sonra Büyük Millet Meclisi'ne götürülerek burada Mustafa Kemal tarafından parlak sıfatlarla tanıtıldı. Kısa bir süre öncesine kadar Fevzi'ye sertlikle karşı çıkan Mustafa Kemal, yalnızca on beş gün öncesine kadar Harbiye Nazırı olan bu önemli adamı milliyetçi hareketin önemli bir ismi haline getirdi. Fevzi'nin dindar bir insan oluşu, taraf değiştirişinin değerini arttırıyordu. Bu nedenle Fevzi yalnızca askeri ve bürokrasi alanında değil dini alanda da nüfuzlu biri olarak sayılıyordu.

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra Fevzi kürsüye çıkarak İstanbul'daki karışıklıktan söz etti. İngilizleri Türk'ü Türk'e düşürmekle suçladı. *"Bir İngiliz neferinin bile burnu kanamaksızın, bizi bize kırdırmak istiyorlardı... Malumunuz olan hatt-ı hümayunlar* (Padişah emirleri), *fetvaları İslâmı birbirine düşürmek için misli görülmemiş bir İngiliz fitnesi, acı birer vesika-*

dır... Fakat Cenab-ı Haktan niyaz ederim ki, birçok şeylerde meselâ Çanakkale'de aldandıkları gibi bunda da aldanacaklardır".[8] Fevzi son günlere kadar bir üyesi olduğu Osmanlı hükümetinden ziyade İngilizlerin yaptıklarından şikayet ederken, Mustafa Kemal'in Gelibolu'daki zaferine zarif bir gönderme yapıyordu. Bu konuşmanın basılarak bütün Anadolu'ya dağıtılmış olması şaşırtıcı değildir. Fevzi daha sonra 3 Mayıs'ta, Milli Müdafaa Vekilliği'ne (Savunma Bakanı) seçildi; böylece Mustafa Kemal'den sonra en yüksek rütbeli ikinci kişi oluyordu. 25 Mayıs'ta ise Padişah Fevzi Paşa'nın adını idama mahkum edilenler listesine ekledi.

İsmet, Haziran 1920'de Ankara'ya geldi. Halide Edip İsmet'e ilişkin ilk izlenimlerini şu şekilde dile getirmiştir: "*... Durgun, esmer bir yüzü, çocuklarınki gibi canlı, meraklı bakan gözleri vardı. Çok yalın, eski tarz Türkçe kullanarak etkileyici ve anlaşılır bir biçimde konuşurdu. Konuşmaya başlayıncaya kadar gözleri dalgın, düşünceli bir hal alırdı; fakat konuştuğu kişi, onu dikkatini kendisine vermiş hissederdi. İşitme güçlüğü olduğu için konuşan kişiyi daha iyi duyabilmek için başını ona doğru eğerdi*".[9]

İsmet'in düşünceli, ağır ve temkinli tavırları onu Mustafa Kemal ile diğer insanlar arasında köprü görevi görmesi için ideal kılıyordu. Önsezileri sayesinde Mustafa Kemal İsmet'e ihtiyacı olduğunu kavramıştı ama maiyetindeki diğer önde gelen kişiler İsmet'e yönelik ayrıcalıklı tavrı dolayısıyla ona kırgınlık hissediyordu. Büyük Millet Meclisi toplandığında Mustafa Kemal'in İsmet'i Genelkurmay Başkanı seçmesi dirençle karşılandı. Kazım, Ali Fuat ve Refet, Mustafa Kemal'e Anadolu'da milliyetçi hareketin başlamasında hayati önem taşıyan desteği vermişlerdi. Buna rağmen Mustafa Kemal bu paşalardan daha genç olan 1884 doğumlu İsmet'i Genelkurmay Başkanı olarak seçmişti. Mustafa Kemal'in bilinçdışında da olsa farkına vardığı şeyi onlar kavrayamamıştı. Mustafa Kemal İsmet'i onların önüne geçirmekle diğer üçünün kendisinin bir uzantısı olarak onu tehdit etmeden çalışamayacakları kuşkusunu doğruluyor, İsmet'in kişiliğinin uygunluğunu

kabul etmiş oluyordu. İsmet'in seçilmesini en çok kıskanan Arif'ti. Halide Edip'in Ziraat Mektebi'nden tanıdığı ve Mustafa Kemal'in "ikiz kardeşi" olarak algıladığı[10] Arif, devredışı bırakılmıştı. Arif, Mustafa Kemal'in Anadolu'da karşılaştığı durumu kendisiyle ciddi ve temkinli bir şekilde inceleyecek birini kişisel "arkadaşlardan" ayırabileceğini pek anlayamamıştı.

Son Osmanlı meclisinin dağılmasının ardından Anadolu'daki isyanların sayısı artmıştı. 1920'lerin başlarında altmış kadar ayaklanma gerçekleşmiştir, bazıları milliyetçi amaçlıydı, bazıları Sultan'ı destekleme amacını taşıyordu, bazıları da ekonomik kazanç peşindeydi. İstanbul'daki hükümet, isyanları bastırmak ve aynı zamanda milliyetçileri sindirmek üzere olağanüstü bir denetim kurulu ve yeni bir Kuvayi İnzibatiye kurdu. İngiliz yardımıyla bu ordu genişletilerek *Halife Ordusu* adını aldı. İlk bakışta Anadolu'da bir iç savaş çıkmış gibi görünüyordu. Ancak bu durumu birkaç özel ordunun birbiriyle giriştiği bir dizi çatışma olarak adlandırmak mümkündür.

Bu "özel orduların" başını çekenlerden biri de Yeşil Ordu'ydu. Aslında Yeşil Ordu 1920 başlarında eski İttihat ve Terakki üyeleri tarafından kurulmuştu. Başta onların milliyetçi davada faydalı olacaklarını düşünen Mustafa Kemal'in desteğini aldılar. Yeşil Ordu liderleri İslam dünyasını birleştirmeyi ve Rusya'daki son gelişmeleri örnek alan sosyalist bir birlik kurmayı amaçlıyorlardı. Örgüte zamanla Mustafa Kemal karşıtları da katıldı, 1921 sonlarında Yeşil Ordu dağıldı ama bazı unsurları hayatta kaldı.

On dokuzuncu yüzyılın ortasında Kafkas Dağları'ndan Türkiye'ye göçen Çerkes boyları bu dönemde iki özel Çerkes ordusunun ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Ordulardan birinin liderliğini Marmara Bölgesinde Biga'ya yerleşen Çerkeslerin bir kolundan olan Anzavur adında ihtiyar bir adam yapıyordu. Diğer ordu ise Çerkes Ethem tarafından yönetiliyordu. Ethem, Sivas Kongresi sırasında hâlâ etkin olan Anzavur'un ordusunu ortadan kaldırırken milliyetçilerden yardım

aldı. Başta milliyetçilerin hedefleri doğrultusunda çalışan Çerkes Ethem, daha sonra Mustafa Kemal için bir soruna dönüşecekti.

Anadolu'da çok sayıda komünist hareket de görüldü. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'nden bir delege ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nden bir temsilci onu ziyaret etti. İlke olarak komünistlere karşı olan Mustafa Kemal yine de yardımlarına ihtiyacı olduğunun farkındaydı. Kurtuluş Savaşı'nda kullanılan silahların büyük bölümü Sovyetler'den gelecekti. 1920'de Türk komünistler eski İttihat ve Terakki grubuyla birleşerek Türkiye Komünist Partisi'ni kurdular. Sonradan ilkinden farklı olarak Mustafa Kemal'in onayıyla ve bir biçimde denetimi altında olan ikinci komünist parti kuruldu. İkinci partinin kuruluşunun Mustafa Kemal'in kurguladığı böl ve yönet hamlesinin bir parçası olduğu söylenmiştir. Birinci grubun etkinlikleri Anadolu'da arttığında, Mustafa Kemal komünizmi açıkça eleştirmeye başladı. Hatta liderlerinden bazılarının yargılanmasını sağladı. Bu durum Sovyetler'i kızdırdı ama Mart 1921'de Türklere Sovyet silahlarının düzenli olarak sağlanacağı konusunda güvence veren bir anlaşma yapmalarını engellemedi. Bunun üzerine, yargılanan komünist liderler nispeten hafif cezalar aldılar.

Bütün Anadolu'ya yayılan ciddi isyanlara karşılık olarak milliyetçiler, İstiklâl Mahkemeleri adıyla bir dizi olağanüstü mahkeme kurdular. Dört ay önce 29 Nisan'da Büyük Millet Meclisi ihanetle ilgili bir kanun çıkarmış ancak isyanlar sona ermemişti. Düzenli ordudan firar eden pek çok kaçak, çete oluşturarak kırsal bölgeleri dehşete boğuyordu. Bu kanun tanımazlık, adaleti en kısa ve hızlı yoldan yerine getirecek özel mahkemelere ihtiyaç duyulduğunu gösteriyordu. Geriye baktığımız ve İstiklâl Mahkemeleri'ni bugünün dünya görüşlerine göre incelediğimiz zaman zihnimizde "adalet" kavramına dair sorular belirebilir. Bu n§edenle İstiklal Mahkemeleri'ni

düşünürken 1920'lerdeki Anadolu'nun yaşadığı kargaşa göz önünde bulundurulmalıdır.[11]

Bir yandan endişe verici isyanlar yaşanmaktayken, Yunanlar da 22 Haziran 1920'de yeni saldırılara başladılar. 40 gün içinde Nazilli, Balıkesir, Bandırma, Bursa ve Uşak Yunanlar tarafından istila edildi. 20 Temmuz'da Tekirdağ'a asker çıkarttılar ve Edirne'yi aldılar.

Ziraat Mektebi'nde kalmakta olan idam mahkumu Mustafa Kemal'in bu gerçeklerle ilişkili ne denli büyük kaygılar yaşadığını düşünebiliriz. Halide Edip'e göre bu dönemde Mustafa Kemal'in Anadolu'daki durumu düzeltmek için kesin bir planı yoktu ama onun bir yolu benimsedikten sonra daha uygun olduğunu düşündüğü bir diğerine geçebildiği sonucuna vardı. Kendi fikirlerinin üstünlüğüne inanmasına rağmen başkalarından öğrendiklerini sentezleyerek hem kabul edilebilir hem de uygulanabilir, gerçeğe odaklanan bir sonuca varabilirdi.

Halide Edip'in bu dönemde Mustafa Kemal hakkında yazdıklarını incelerken onun Mustafa Kemal'e karşı tam olarak güven duymadığını söyleyebiliriz. Seneler sonra, Halide Edip ve Adnan, Adnan'ın ölümünden birkaç ay önce Mustafa Kemal'in can sıkıcı haberlere gösterdiği tepkileri şöyle hatırlamışlardır: *"Kötü bir haber aldığında Mustafa Kemal yumruğunu diğer elinin avuç içine vuruyor fakat biraz sonra ansızın ayağa fırlıyor, panik duygusunu başından savmak istercesine "Haydi şimdi kendi işlerimize bakalım" diyordu. Bunu söyledikten sonra tamamen değişiyor, hiçbir panik belirtisi göstermeden işine devam edebiliyor, kendisine ve başkalarına tamamıyla hakim biri gibi görünüyordu. Zihinsel ve ruhsal olarak bir çalışma konumundan çok daha yoğun bir başka konuma hızla geçebilme konusunda olağanüstü bir yeteneğe sahipti"*.[12]

Mustafa Kemal'in geceleri yakınındakileri yemek sofrasında toplayıp kendisinin kontrolünde gerçekleşen tartışmalar yapma alışkanlığı, Ziraat Mektebi'nde iyice gelişmiş ve bir rutin haline gelmişti. Daha sonra Cumhurbaşkanlığı süresince

de gece yemekleri rutininin tekrarlanacağını ve onun bu ortamı yeni Türkiye'yi yaratmak için iç dünyasından gelen dürtülere göre ve bilinçli olarak nasıl kullandığını anlatacağız.

Ziraat Mektebi'nde yemek masasında yaşananlar hakkında da Halide Edip'in görüşlerini biliyoruz. Onun yazdıklarından Ziraat Mektebi'nin alt katındaki en geniş odalardan birinin yemek odası haline getirildiğini ve akşam yemeklerinin çok canlı ve renkli geçtiğini öğrenmiş bulunuyoruz. *"Hepimiz büyük bir at nalını andıran bu sofrada yemek yerdik. Yemeğin ardından, herkes dinlenmiş bir halde eskiden yaşamış olduğu olaylardan söz ederdi. Mustafa Kemal Paşa, yemek masasındaki o sohbetlerde parlak bir konuşmacı olarak öne çıkardı. Anekdotlar aktararak uzun uzun geçmişten ve anılarından bahseder, hemen herkesi acı, fakat parlak bir biçimde eleştirirdi. Kimseyi eleştirmekten sakınmazdı. Gecenin sonuna gelindiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden olumlu bir şekilde bahsedeceği önemli, tanınmış bir insanın olabileceğinden kuşku duymaya başlardım"*.[13]

Halide Edip'in, Mustafa Kemal'in Gelibolu'da göğsünden vurulup ölmemesinden ve Samsun'a çıkmasından önce dönem dönem ideal baba figürleri aradığını bilemeyeceği ortadadır. Onun gözlemlediği, "bir numara" insan imajını içinde daha da pekiştirmeye çalışan Mustafa Kemal'di. Anadolu'da yaşanmakta olan olayları ve gerçek tehlikeleri göz önünde tutarsak bunun ne kadar zor olduğunu tahmin edebiliriz.

Ziraat Mektebi'nde yemek menüsu genellikle kuru fasulye, bulgur pilavı, tatlı olarak da üzüm hoşafından oluşuyordu. Bu toplantılarda alkol alınmıyordu. Mustafa Kemal için Ali Çavuş, yanında her zaman bir cezve taşımıştı.

Ziraat Mektebi doksan kişilik düzensiz bir güvenlik gücü tarafından korunuyordu. Ali Fuat'ın karargahı epey uzaktaydı, Ziraat Mektebi'nde çalışanlar haydut çeteleri ya da özel ordulardan gelebilecek saldırıların endişesini yaşıyorlardı. Bir keresinde ufukta gördükleri bir hayvan sürüsünün hayali haydutlar ya da padişah yanlısı kuvvetler olduğunu sanmışlardı.

Ufak tefek aksilikler ve olaylar paranoyayı artırıyordu. Okul binasını Ankara'ya bağlayan telgraf hatları çoğu gece kesiliyor, bekçi köpekleri zehirlenmiş olarak bulunuyordu. Bir gün Kılıç Ali yetmiş süvariyle destek kuvveti olarak geldi fakat bu durum da binadaki genel havayı değiştirmeye yetmedi.[14] Mustafa Kemal'in ve maiyetinin Ankara'dan ayrılıp Sivas'a geri dönmeleri kararlaştırıldı ancak yolların tehlikeli olması nedeniyle bu kararın uygulanması sürekli ertelendi. Bu noktada Refet'in Ankara'ya dönmesiyle herkesin morali bir kez daha düzeldiyse de kötü haberlerin ardı arkası kesilmiyordu.

Ziraat Mektebi'nde kalmasının fiziksel anlamda tehlikeli olduğunu giderek daha çok fark eden Mustafa Kemal, en sonunda Ankara'nın merkezine taşınarak tren garının bitişiğindeki Direksiyon olarak bilinen bir binaya yerleşti. Bu taşınmanın tam olarak ne zaman gerçekleştiğini bilmiyoruz fakat 1921 Haziranının ortasında Fikriye Ankara'ya gelerek, bir kadının elini ve dostluğunu getirdiğinde, Mustafa Kemal buraya yerleşmiş durumdaydı.

On Dokuzuncu Bölüm Dipnotları

1. Froembgen, 1937, s. 151-152.
2. Bu kitabın yazarları Ocak 1964'te İstanbul'da 82 yaşında ölen Halide Edip ve Dr. Adnan Adıvar'la hiç buluşmamışlardır. Halide Edip'in ve Adnan'ın anıları Volkan'a Dr. Fuat Göksel tarafından Eylül 1975'te yapılan mülakatlar sırasında aktarıldı (Göksel 1975). 2002'de kaybettiğimiz Fuat Göksel, 1975'te Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde psikiyatri profesörüydü. 1955'te ölümcül hastalığı sırasında Adnan, iki ay boyunca gece gündüz onun bakımı altında olmuştu. İlk başta bir üniversite hastanesinde, daha sonra ise çiftin evinde ölümüne kadar Halide Edip'le birlikte Adnan'ın başında kalmıştı. Bu süre boyunca Rauf (Orbay) her gün düzenli olarak gelen bir

ziyaretçiydi. Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) de birkaç kez ziyarete gelmişti. Fuat Göksel'in araştırmacı zihninden etkilenen Adnan, onunla Mustafa Kemal'le yaşadıklarını uzun uzadıya konuşmuştu. Halide Edip de anılarını cömertçe paylaşmıştı.

Fuat Göksel, Volkan'la konuşurken Adnan'ın ölümünden kısa süre önce Mustafa Kemal'le 1912'deki ilk tanışmalarıyla ilgili bir olayın üzerinde özellikle durduğunu hatırladı. Hem Adnan hem de Fethi, İttihat ve Terakki üyesiydi. Fethi, Enver'in Osmanlı hükümetini devirme arzusu hakkında Adnan'ı bilgilendirme görevini üstlenmişti. Bir gemide buluştuklarında Adnan sarı saçlı mavi gözlü genç bir teğmenin de orada olduğunu fark etti. Fethi, "Bizden biri, rahat konuşabilirsin" diyerek Mustafa Kemal'i tanıttı. Adnan, Enver'in planlarını anlattığında Mustafa Kemal tedirgin bir karşılık verdi. "Tamam tamam" dedi İngilizce, ardından Türkçe "Çok uygun" dedi. Adnan, bu gencin konuşmanın yönetimini alarak gelenekleri bozduğunu hoşnutsuz bir biçimde fark etti. Protokol gereği ondan daha üst rütbede olan Fethi'nin ondan önce karşılık vermesi gerekirdi. Bu nedenle Adnan'ın Mustafa Kemal'e ilişkin ilk izlenimi, küstah biriyle karşı karşıya olduğu yönündeydi. Fuat Göksel'e göre Mustafa Kemal ise Adnan'ın komplocu olduğu yönünde bir izlenim edinmişti. Fuat Göksel bu ilk soğukluğun Mustafa Kemal ve Adnan'ın Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki ilişkilerini niteleyecek zıt duyguların temellerini atmış olduğunu düşünmüştü. Adnan savaş sırasında Kızılay görevlisi olarak çalışacak ve sonra Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinde Sağlık Bakanı olarak yer alacaktı.

3. Enginün, 1975; Kılıçoğlu, 1996; Durakbaşa, 2000
4. Adıvar, 1928, s.127.
5. Adıvar, 1928, s. 128-129.
6. Özgürel, 2007. Anadolu Ajansının kurulması fikri, Halide Edip Ankara yolundayken Yunus Nadi ile Gebze'de buluştuğu zaman ortaya çıkmıştır. Avni Özgürel bu olayı *Radikal* gazetesinde bir makalede anlatır: Halide Edip ve Yunus Nadi

"tesadüfen aynı günlerde Ankara'ya gitmek arzusuyla ayrı trenlere binmişler, yolculuk sırasında Geyve'de buluşup sohbet etmişler ve sonuçta 'direnişin sesi olma' kararını vermişlerdi". Yunus Nadi anlatıyor: *"Mart 31, sene 920. Geyve'ye muvasalatımızın* (ulaşmak) *dördüncü günü ve üçüncü sabahıdır. Bugün Ankara'ya doğru yolumuza devam edeceğiz, çünkü beklediğimiz Halide Edip Hanım kafilesi dün akşamüstü Geyve'ye geldiler. Halide Edip Hanım ile ancak Akhisar istasyonundaki bir mola sırasında ayaküstü biraz görüşebildim. Bu konuşma sırasında Halide Edip, Anadolu'nun haklı davasını bütün dünyaya anlatabilmek amacıyla bir ajans teşkilatı kurma önerisinde bulundu. - Gider gitmez bir ajans teşkilatı kuralım, o vasıta ile dahile ve harice söyleriz. - Birinci şart hanımefendi. Sonra tabii bunun teferruatı gelir; mesela ilk merhalede* (aşama) *neşriyat, ki başlı başına teşkilata ihtiyaç gösterir. Sonra propagandanın envaı... - Tabii sıra ile hepsi yapılır. Fakat benim fikrimce ilk iş ajans olmalıdır. Hatta isterseniz adını burada koyuverelim: Mesela Türk Ajansı, mesela Ankara Ajansı, mesela Anadolu Ajansı... Daha da bulunabilir. - Bana Anadolu Ajansı en iyi bir isim gibi görünüyor.. - Bana da öyle. Değil mi, evvela kendini ve mümkünse bütün vatanı kurtaracak olan Anadolu'dur. - O halde kararımızı vermiş olalım: Anadolu Ajansı... - Evet Anadolu Ajansı hanımefendi..."*

7. Cebesoy, 1953, 1. cilt, s. 368.
8. Aydemir, 1969, 2. cilt, s. 261.
9. Adıvar, 1928, s. 131-132.
10. Adıvar, 1928, s. 292.
11. Aybars, 1975. İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluş nedenlerinin ayrıntılı bir incelemesi için bknz. s. 54-60.
12. Göksel, 1975.
13. Adıvar, 1928, s.136.
14. Kılıç Ali'nin anıları için bknz. Turgut, 2007.

BÖLÜM 20

Fikriye ve "Onarılmış Kadın" İmgesini Kaybediş

1920 yazında Anadolu'da çok sayıdaki ayaklanmanın yanı sıra Yunan kuvvetlerinin de belirgin bir ilerleyiş gerçekleştirdiğini bir önceki bölümde yazmıştık. Gelecek bölümde anlatacağımız gibi Yunanların birçok yeri işgal etmeleri, İtilaf Devletlerinin hazırlamakta oldukları bir anlaşmayı Osmanlı hükümetine zorla kabul ettirmeye çalışma planlarıyla yakından ilgiliydi. Bu arada Mustafa Kemal zekasını kullanmayı ve gerçeklere göre hareket etmeyi bilen bir lider olarak halkı bu felaketten kurtarmak üzere yoluna devam etti. Büyük bir savaşı yürütebilecek düzenli bir Türk ordusu hâlâ oluşmamıştı. Mustafa Kemal ayaklanmalara karışan pek çok "liderden" biri olmak istemiyordu; yeni hükümeti örgütlemeye kararlıydı. Anadolu'daki karmaşık ve tehlikeli durum, yandaşlarının bazılarını düş kırıklığına uğratmıştı, bu nedenle onu eleştirenler yok değildi. Onda gördükleri kurtarıcı şimdiye kadar onlar için hiçbir şey yapmamıştı, askeri eylemlerle vatana barış getirmek yerine siyasetle daha çok uğraşıyordu. Kimileri onu çaresiz bile görüyordu.

Büyük Millet Meclisi'nin ilk vekil grubu karmaşık bir gruptu, komünizm sempatizanlarının yanı sıra hâlâ Padişah'a inananlar da vardı, bazıları ise yalnızca kişisel hırsları doğrultusunda hareket ediyordu. Meclisin çoğunluğunu bü-

rokratlar oluşturmakla birlikte yüzde on sekizi dini liderleri içeriyordu, aynı oranda da eski askerler vardı. Başlarına fes, sarık ve kalpak takıyorlardı. Meclisin toplu çekilen fotoğraflarında vekillerin kültürel arka planları ve farklı kişilikleri açıkça görülebilmektedir. Bütün durum birlikte değerlendirildiğinde Mustafa Kemal'in bir "mucize" yaratması gerekiyordu.

Bu kitabın sonraki bölümlerinde dış dünyadaki karmaşayla birlikte Ankara'da ve Anadolu'da yaşananlara tekrar dönecek ve ayrıntılı olarak ele alacağız. Şimdi Mustafa Kemal'in özel hayatına ve bu tarihi süreçte onu destekleyecek olan Fikriye'ye yakından bakacağız. Fikriye Ankara'ya Sevr Anlaşması'nın imzalanmasından ve Mustafa Kemal'in Direksiyon Binası'na taşınmasından sonra geldi.

Direksiyon'da Mustafa Kemal'e önce iki oda verilmişti. Binanın başka yerleri hâlâ demiryolu hizmeti için kullanılıyordu. Mustafa Kemal için Ziraat Mektebi'nden bir yatak getirildi. Yatak, içinde tahta levhaların bulunduğu demir bir kafes ve levhaların üzerine konan bir şilteden ibaretti. Binada bir banyo olmaması Mustafa Kemal'i rahatsız etti. Mösyö Jack adıyla bilinen bir Alman mühendis, Mustafa Kemal'in önerileri doğrultusunda basit bir banyo düzenlemesi yaptı. Kısa bir süre sonra varlıklı bir Ankaralı ziyaret sırasında buranın noksanlarını görerek beyaz boyalı bir yatak gönderdi. Daha sonra başka kişiler de mobilya getirmeye başladılar.

Fikriye'nin Ankara'ya, Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde'ye ve kız kardeşi Makbule'ye haber vermeden geldiği söylenir. Mustafa Kemal'le üvey babası tarafından akraba olan Fikriye'nin doğum tarihini bilmememize rağmen ondan on sekiz yaş küçük olduğunu söyleyebiliriz. Kız kardeşi Jülide'nin ölümünden sonra, Mustafa Kemal'e evinin kahyası olmaktan mutluluk duyacağını yazmıştı ve Ankara'ya Mustafa Kemal ile evleneceğini düşünerek gelmişti.

Fikriye'nin Ankara'ya geldiği gün Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi'nde çalışıyordu ama emir erini göndererek Fikriye'yi aldırıp Direksiyon'a yerleştirdi.[1] Burada bir buçuk yıl

aynı çatı altında yaşadıktan sonra Çankaya'da bir bağ evine taşınacaklar ve orada da 11 ay beraber kalacaklardı. Fikriye'nin fiziksel görünümünü Halide Edip'in ağzından dinleyelim.

Halide Edip Fikriye'yi ilk defa bir at arabasında gördü. At arabası Mustafa Kemal'e aitti fakat Mustafa Kemal at arabasını ender olarak kullanır ve şoförünün sürdüğü otomobili ile yolculuk yapmayı tercih ederdi. Bir gün Halide Edip'in kendisi bir at üzerindeyken ansızın bir at arabası ona çarpar gibi yanından geçti. At arabasının Mustafa Kemal'e ait olduğunu bilen Halide Edip arabada Mustafa Kemal'i göreceğini sandı, fakat onun yerine oval yüzlü, esmer, narin solgun dudakları, koyu kahverengi gözleri ve uzun kıvrık kirpikleri olan bir genç kadın gördü. *"Gördüğüm kişinin iyi terbiye ile yetişmiş genç bir kadın olan kuzen Fikriye Hanım olduğunu düşündüm. Fikriye Hanım, üzerindeki zevkli ama sade elbiseleri içinde, Mustafa Kemal Paşa'nın canlı, renkli bayan arkadaşlarından çok farklı görünüyordu"*.[2]

Enteresan olan Fikriye'yi ilk gördüğünde Halide Edip'in onu kendi annesine benzetmesidir. *"Yüzü beni neden böylesine*

etkilemişti? Solgun yüzü bana dönmüş, bana belli belirsiz bir gülümsemeyle bakmıştı ve at arabası yanımdan geçip uzaklaştığında onun bir tarif edilmez hüzünlü bakışı adeta beni çarpmıştı. Özellikle, kendimi bakmaktan alıkoyamadığım gözleri... Sonra olanı anladım. Bu gözler, yaşantımda hep belli belirsiz seçilen, hâyali, bulanık bir gölge olarak kalmış annemin gözlerini andırıyordu. Bunu Dr. Adnan'a söylediğimde gülümsedi ve şöyle dedi: 'Doğrusu bu durum beni şaşırtmadı. Bana annenin veremli olduğunu söylemiştin, korkarım Fikriye Hanım da veremli'".[3]

Fikriye, Mustafa Kemal'i kahraman tapınmasının nesnesi haline getirmişti. Hayattaki en büyük amacı onu memnun etmekti. Ara sıra beraber yürüyüşe çıkarlardı. Küçük istasyon binasını temiz tutma ve burada yaşayanları yedirip, temiz giysiler giymelerini sağlama işini üstlendiğinde Mustafa Kemal kendisine hiç eleştirmeden tapan birini bulduğu için memnundu. Üstelik Mustafa Kemal'in arkadaşları kısa bir sürede Fikriye'yi nazik, ciddi bir ev hanımı olarak algılamaya başlamışlardı. Bu çok kaygılı günlerde Mustafa Kemal Fikriye ile olan ilişkisinde psikolojik olarak büyük bir destek bulmuştur.

Gece gündüz çalışan Mustafa Kemal'in Direksiyon'dan ayrılma ve yaşayacak yeni bir çevre bulma fikirleri Ankara'nın Çankaya tepesinde at üzerinde dolaşırken gelişti. İki katlı, üzeri kiremitlerle örtülü bağ evini beğendi. Bu ev bahçelerin, bağların arasındaydı ve yanındaki evler Mustafa Kemal'in korumaları ve yardımcıları tarafından kullanılabilirdi. Günümüzde bir müze haline getirilmiş olan bu ev "Kasapyan Bağevi" olarak biliniyordu.[4] 1800'lü yılların sonuna doğru inşa edilmişti ve ilk sahibi tiftik keçisi yününden üretilen kumaş ticareti ile uğraşan bir Ermeniydi. 1921'de bu bağ evi 4500 liraya, binanın o zamanki sahibi Bulgurluzade'lerden Ankaralılar tarafından alınıp Mustafa Kemal'e tahsis edildi. Haziran 1921'de Mustafa Kemal, Fikriye ve yardımcıları ileride Türkiye Cumhurbaşkanlarının yaşam yeri olacak köşkün kurulduğu yer olan Çankaya tepesine taşındılar. Bir ay sonra 21 Ağustos 1921'de, daha sonra anlatacağımız Büyük Taarruz başlayacaktı.

Elbette Fikriye, Corinne değildi ama eğitim almıştı, ud ve piyano çalmasını da biliyordu. Çankaya'ya taşındıklarında Mustafa Kemal, Fikriye için bir piyano getirtti. Hiç kuşkusuz, bilinçli ya da bilinçdışında olsun onun da Batılılaşmasını teşvik ediyordu. Çankaya'ya taşındıktan sonra Fikriye geleneksel çarşafı örtünmeyi bıraktı. Direksiyon'da yalnızca yemek masasında takıyordu. Kısa bir süre içinde etek, bluz ve üzerine kısa ceketler giymeye başladı. Bu onun ince bedenine yakışan bir giyim tarzıydı. Mustafa Kemal gibi o da ata binmekten hoşlanır, iyi tabanca kullanırdı. Psikolojik bakımdan Fikriye, Corinne ve Dimitriana gibi Mustafa Kemal'in aradığı çocukluk annesinin tam tersi olan modern ve idealleşmiş kadını temsil etmiyordu. Geleneksel bir geçmişi olan Fikriye Mustafa Kemal'in arzu ettiği "onarılmış" kadın imgesine uygundu ve onarılmaya, kurtarılmaya ve modernleşmeye devam edecekti. Kadın-erkek ilişkilerinin çeşitli etkileri yanında, Fikriye'nin "onarılmış kadın" olarak algılanması nedeniyle Mustafa Kemal'in Fikriye'ye derin bir duygusal yatırımı olduğuna inanıyoruz.

Fikriye'nin Çankaya'daki yaşamı hakkında Volkan 1975'te Abdürrahim'den de bilgi edinmiştir. Volkan'la görüşmesi sırasında İstanbul'dan ayrıldığı tarihi net olarak hatırlamamakla birlikte Mustafa Kemal'in ilk yaverinin oğlu, bazı kadınlar ve bir demiryolu müfettişiyle birlikte ayrıldığını anımsıyordu. Zübeyde'yi İstanbul'da bırakan delikanlı ve yanındakiler, bir İtalyan gemisine binmişti. İnebolu'ya gitmeleri gerekiyordu fakat fırtına yüzünden Samsun'da karaya çıktılar. Çeteler nedeniyle Ankara'ya kara yoluyla gidemedikleri için gemiyle İnebolu'ya götürüldüler. Burada Mustafa Kemal'in gönderdiği bir grup Laz, onlara Ankara'ya kadar eşlik etti.

Abdürrahim Ankara'ya ulaştığında Mustafa Kemal ve Fikriye Direksiyon'dan ayrılmışlardı. Abdürrahim Fikriye'yi, Çankaya'da "evin hanımı" konumunda hatırlıyordu. Zarafet ve gururla ev işlerini yürütüyordu. Mustafa Kemal'e bağlı olduğu açıkça görülüyordu ve Ankara'daki insanların

da saygısını kazanmıştı. Sevilen bir kişiydi fakat zamanla sağlığı kötüye gitmeye başladı. Halide Edip'in Fikriye'nin gözlerini anlattığında Adnan'ın tahmin ettiği hastalık, iyiden iyiye belirginleşmişti. Abdürrahim, Fikriye'nin her gece yatmadan önce bir bardak süt içtiğini hatırlıyordu. Fikriye'nin Mustafa Kemal ile olan ilişkisinin bozulmasında kötüleşen sağlık durumunun yanı sıra Zübeyde de büyük rol oynayacaktı.

Büyük Taarruz'dan ve Sakarya'daki zaferinden kısa bir süre sonra Mustafa Kemal, annesini de İstanbul'dan Ankara'ya getirtti. Abdürrahim'in hatırladığına göre Zübeyde, Çankaya'daki gruba Fikriye'den altı ay sonra katıldı. Abdürrahim'e göre Padişah propagandasına kapılan Zübeyde, bir dönem oğlunun öldüğüne inanarak kederinden kendini ibadete vermişti. Bu durumu oğluna, onun diğer ölmüş çocukları için yas tutmasını anımsatıp eski yaralarını deşmiş olmalıdır. Beyaz dışında bir renk giymeyen Zübeyde Ankara'ya uzun zamandır yanında görevli olan hizmetlisiyle gelmişti, onun da yardımıyla evde kontrolü eline almaya çalıştı. Fikriye'nin Çankaya'ya sağladığı uyumun alt üst olduğunu tahmin edebiliriz.

Ankara'ya gelip de oğlunun evinin "hanımı" olarak Fikriye'yi bulmak Zübeyde'yi hiç de memnun etmedi. Zübeyde'nin Fikriye'yi yıllar önce evlatlık almayı düşündüğünü söyleyenler vardır. Fikriye'yi şimdi neden istemediğini merak edebiliriz. Ölen çocuklarını temsil eden Mustafa'nın psikolojik olarak "onarılmış" bir kadına yatırım yapıp kendisinden ayrılmasına bilinçdışında izin veremeyeceğini düşünebiliyoruz. Oğlunun bakire olmayan bir kadınla evlenmesini istememesi ve bir ev yardımcısı gibi algıladığı bir kadını paşa oğluna layık görmemesi de aklımıza gelebilir. Abdürrahim'e göre Fikriye, Zübeyde'yi memnun etmeye çalıştı ama Mustafa Kemal'le evlenmek için yetersiz bulunmasının acısını çekti. Gerçekte Mustafa Kemal'in Fikriye ile imam nikahıyla evlendiğini öne sürenler bile vardır. Biz bu konuda herhangi bir bilgi bulamadık.[5]

Zübeyde'nin oğlunun ne yapmaya çalıştığı konusunda çok fikri olmadığını varsaymak mantıklı olacaktır. Padişah'a karşı bir saygısızlık yapmamak için kendisini zorluyordu, sırf kendisinden öyle yapması beklendiği için milliyetçi hareketle ilgili olumlu sözler söylüyordu. Hanns Froembgen şöyle yazar: *"Sık sık etrafta bir kusur bulurdu, çoğu zaman da hoşnutsuzluğunun yükünü (oğlu) çekerdi. Bugün hâlâ ondan itaat bekliyordu, oğlunun yüksek rütbesi, onun oğlu olduğu gerçeğini değiştirmiyordu"*.[6] Froembgen ayrıca şöyle belirtir: *"Anne ve oğul yan yana iki Büyük Güç gibi yaşıyordu. Birbirlerinin sınırlarına saygı gösteriyorlardı ama birinden biri bu sınırları ihlal ettiğinde hemen diş gösteriyorlardı"*.[7]

Mustafa Kemal annesini uzak tutmak istese de yörüngesinden tamamen uzak kalamıyordu. Zübeyde'nin oğluna saygı göstermesiyle ona çocuk muamelesi yaparak onu "Mustafa'm" diye çağırması ve hâlâ kendi koruması ve gözetimi altındaki yaramaz bir oğlan çocuğuymuş gibi azarlaması, dönüşümlü olarak birbirini izliyordu. Buna karşılık Mustafa Kemal de annesi ile olan ilişkisinde, Mustafa kimliğinden lider kimliğine geçip geliyordu. Mustafa Kemal bilinçdışında yaşamının ilk anısını hatırlatan günlük bir adet edindi. Kalkar kalkmaz tıraş oluyor, titizlikle giyindikten sonra, aynı çatı altında değil de bitişikte oturan annesinin elini öpmeye gidiyordu. Ulus için çalışmaya gitmeden önce geleneksel tarzda annesinin elini öperek ona saygısını gösteriyordu.

Bu aşamada, ideal babalık işlevleriyle özdeşleşen kendi işleriyle yani siyasi ve askeri işlerle ilgilenmeden önce, annenin gönlünü alıyordu. Bu rutin, bir gün Zübeyde'nin onun ülkenin kurtarıcısı ve önderi olduğunu söyleyerek onun elini öpmeye çalışmasıyla son buldu. Zübeyde bu hareketiyle Mustafa Kemal'in ilk anılarından birinin yinelenmesini ve Mustafa Kemal'in etrafındaki ortama uyum sağlamasını engellemişti. Bu arada tipik bir Osmanlı kadınından

daha modernleşmiş bir kadına dönüşmeye ve Mustafa'nın yas tutan çocukluk annesi imgesinden uzaklaşmaya çaba harcayan ve büyük ölçüde de başarılı olan Fikriye de uzak tutuldu. Ayrıca iyice kötüleşen fiziksel durumu da onun "onarılmış kadın" olarak kalmasını engellemeye başlamıştı. Fikriye evlilik fikrini ima ettiğinde Mustafa Kemal ona zaten Türk ulusuyla evli olduğunu söyledi ve kendini Türk ulusunu onarmaya daha çok yönlendirdi. Fikriye'yi büyük bir trajedi bekliyordu.

Şimdi Mustafa Kemal'in özel hayatında çevresindekilerle yaşadığı hikayelere ara vererek 1920 ilkbaharına dönelim ve Fikriye ile birlikte olduğu zamanlarda İtilaf Devletlerinin neler yaptığına, Osmanlı'yı ve Türkleri yok etmeye yönelik planlara karşı Türklerin gösterdiği tepkiye, kurtuluş mücadelesine ve Mustafa Kemal'in gerçekten bir kurtarıcı olarak ortaya çıkışına daha yakından bakalım. Mustafa Kemal olmadan sadece Osmanlı Devleti'nin değil bütün Türklerin mahvolacağını tahmin etmek güç değil. Öyle bir zamanda onarıcı bir lider bulmak, Türklerin en büyük talihidir.

Yirminci Bölüm Dipnotları

1. Oranlı, 1967, s. 89.
2. Adıvar, 1928, s. 223.
3. Adıvar, 1928, s. 223-224. Halide Edip'in Fikriye'yi ilk gördüğü zaman onu annesine benzetmesinin başka nedenleri de olabilir. Bilinçdışında liderin kadın arkadaşına karşı psikanalizde "aktarım" dediğimiz duyguları kısa bir süre de olsa geliştirmiş olması ve onu bir anne figürü olarak algılaması mümkündür.
4. Çankaya'da daha sonra Eski Köşk olarak bilinecek bu bağ evi 1950'de ve Direksiyon Binası da 1965'te müze haline getirilmiştir.

5. Fikriye ve onun Mustafa Kemal ile olan ilişkisi ve ölümü hakkında son yıllarda birçok kitap yazılmıştır. Gerçek doğum tarihi bilinmemektedir. Bknz. Belli, 1995; Bozdağ, 2005; Bozok, 2008; Özcan, 2007; ve Bayhan, 2008.
6. Froembgen, 1937, s.185.
7. Froembgen, 1937, s.185.

BÖLÜM 21

Sevr Anlaşması, Çerkes Ethem, İnönü Savaşları ve Mustafa Kemal'in Gazi Mustafa Kemal Oluşu

İtilaf Devletlerinin bir yanlış değerlendirmesi, Mustafa Kemal'in en sonunda Ankara'da merkezleşen milliyetçi hareketinin, anlaşma koşullarını yumuşatmak için İstanbul hükümeti tarafından beslendiği düşüncesiydi. İstanbul işgal altında ve Osmanlı hükümeti karışıklık içindeyken İtilaf Devletleri, bir barış anlaşması hazırlayıp Türkler ciddi bir direniş göstermeden önce kendi şartlarını dayatmak istiyorlardı. Mustafa Kemal denetlenemezse bile, anlaşmanın hızla imzalanması sayesinde karmaşanın bir düzene gireceği konusunda boş bir umut vardı.

İngilizlerin kendi aralarında görüş ayrılıkları hüküm sürüyordu. Lloyd George, Yunanlara sonuna kadar bağlıydı ancak Curzon, Yunan yönetiminin Anadolu içlerine kadar uzanması konusunda endişeliydi. İngiliz ordusu ve donanması harekatın kendi paylarına düşen kısmını kimin kontrol edeceği konusunda anlaşamıyorlardı. Hindistan'daki İngiliz çıkarlarını temsil eden siyasetçiler, katı bir anlaşmanın Hint Yarımadası'ndaki Müslümanlar üzerindeki etkisini düşünerek, İstanbul'da daha büyük bir Türk varlığını korumaya çalışıyorlardı. Hindistan'da Müslümanlar Anadolu'daki milliyetçi hareketi destekliyorlardı fakat destekleri bunu bir cihat hareketi olarak görmelerinden kaynaklanıyordu.[1]

Çok sayıda konferans düzenlenmesine rağmen İtilaf Devletleri arasındaki farklı fikirler ve anlaşmazlıklar devam etti. Temel kaygısı Suriye'yle ilgili olan Fransa, İngilizlere kuşkuyla yaklaşıyordu. Anadolu'ya kaynaklarını gerektiğinden fazla bağlamaya isteksiz olan Fransızlar Kilikya'daki Ermenilerin davasını destekliyor, gerekli olan insan gücünü Ermenilerden sağlamayı umuyorlardı. İngilizler bütün bu karışık durumdan giderek sıkılmaya başlıyordu. İtalya, Ege ve Akdeniz'deki Yunan nüfuzunun yayılmasından rahatsızdı. Bu koşullara rağmen bir anlaşma metni biçimlendi. 22 Nisan 1920'de Paris'te bu metin Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki Osmanlı heyetine sunuldu. Metin içindeki şartların ağırlığını kabul edemeyen Tevfik görüşmelerden çekildi. Sevr Anlaşması olarak bilinecek olan anlaşmayı Damat Ferit başkanlığındaki başka bir Osmanlı heyeti 10 Ağustos 1920'de kabul edecekti.

Pek az yenik devlete böylesine sert bir anlaşma sunulmuştur. 150 sayfalık anlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nu bir pasta gibi çeşitli parçalara bölerek sofradaki herkese paylaştırıyordu. Türklere yalnızca ince bir dilim, adeta bir kırıntı bırakılıyordu. Doğrudan doğruya verilmeyen bölgeler de yabancı devletlerin hakimiyeti altında kalıyordu. Bu durum I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında büyük rol oynayan emperyalizmin birebir örneğiydi.

Doğu Trakya İstanbul'dan uzanan küçük bir toprak parçası dışında Yunanistan'a bırakılıyordu. Bu bölge, Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan önceki başkenti olduğu için sembolik önem taşıyan Edirne'yi de kapsıyordu. İzmir bölgesinde de Yunan hırsları tatmin edilmişti. İlk beş yıl yalnızca Yunan yönetimi olacağı doğruydu ancak ondan sonra Yunanistan'la birleşme için bir halk oylaması yapılacaktı. Ege Denizi'ndeki sekiz Türk adası Yunanistan'a devredilecekti.

Diğer toprak düzenlemeleriyle İtalya On İki Adaları, İzmir'in güneyindeki Ege kıyılarını ve Adana'ya kadar Akdeniz kıyılarını nüfuz alanları olarak kullanacaktı. Fransızların

nüfuz alanı ise Adana'dan başlayıp Sivas'ta son bulacaktı. Sınırları daha sonra Amerika Birleşik Devletleri tarafından belirlenecek bağımsız bir Ermenistan kurulacaktı. Kürtlerin özerkliği tanınıyordu. Kürt sınırları daha sonra belirlenecekti. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu, Arabistan'daki bütün topraklarını da kaybediyordu. Diğer şartlar, Boğazları uluslararası denetim altına sokuyordu. Türk maliyesini tamamıyla İtilaf Devletleri yönetecekti. Türk ordusu işgal kuvvetlerinin denetimi altında sembolik bir kuvvet haline geliyor, sayıları sınırlandırılan jandarma gücü yabancı subayların komutasına veriliyordu.

Anlaşmanın son metni 10 Haziran 1920'de Padişah'a verildi. İmzalamaları için bir ay süre tanınmıştı. Böyle talihsiz bir anlaşmanın olduğu gibi kabul edilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu, Padişah'ın bunu kabul etmesi ise Osmanlı hanedanının sonu demekti. Padişah hükümetinden anlaşmaya itiraz geldi. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin tutumu ise zaten daha önceden belliydi. Açılışından kısa bir süre sonra 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul hükümetinin imzaladığı hiçbir anlaşma ya da yükümlülüğün bağlayıcı olmayacağını ilan etmişti.

Mustafa Kemal'e anlaşmaya karşı direnişi örgütleyecek zaman vermemeye kararlı olan İtilaf Devletleri, Padişah hükümetine anlaşmanın bir an önce imzalanması için yoğun bir baskı uygulamaya giriştiler. Bu baskı Yunanların İzmir'den kuzeye saldırısı biçiminde gelecekti. Saldırı, İzmit Körfezi ve ilerisindeki İstanbul'un anahtarını tutan liman şehri İzmit'teki İngiliz kuvvetlerini tehdit etmeyi başarmış milliyetçi güçlere de yönelikti. Yunanistan Başbakanı Venizelos işgal devletlerini birliklerinin bu görevi yerine getirebileceği konusunda ikna etmişti. İtilaf Devletlerinin kendi birliklerini kullanma konusundaki isteksizlikleri karşısında Venizelos'un iyimser görüşü hemen kabul edildi. 22 Haziran'da Yunanlar, İtilaf Devletlerinin İzmir bölgesinde Türklerle Yunanlar arasında belirlediği sınır olan Milne hattını geçtiler.

Yunan güçleri Ali Fuat'ın az sayıdaki zayıf donanımlı askerini fazla bir direnişle karşılaşmadan geçti. Venizelos gerçekten de iddia ettiği gibi bir müttefik olduğunu göstermişti. Türkler Bursa'ya çekildiler. Uludağ eteklerine sokulmuş olan Bursa kenti Türkler için duygusal önem taşıyan bir yerdir. 1327'de Bizans'tan alınan şehir Osmanlıların ilk başkentidir. Bu nedenle ilk Osmanlı sultanlarının mezarları, hanlar, hamamlar, köprüler, ünlü Yeşil Camii dahil cami ve medreselerle süslüdür. 8 Haziran'da şehir düştü ve Ankara'yı bir panik sardı. Bursa nasıl düşebilirdi? Mustafa Kemal'in liderliğine karşı itirazlar yükseldi. Büyük Millet Meclisi kürsüsü yas göstergesi olarak siyaha büründü. Birbiri ardına konuşan vekiller, Bursa kurtulana kadar kürsünün örtülü kalmasını istedi.

Vekillerin duygularını dışa vurmasının önemli olduğunu sezen Mustafa Kemal, onların siyah kumaş örtülmüş Büyük Millet Meclisi kürsüsünde konuşmalarına "izin verdi". Sonrasında kürsüye kendisi çıkıyor, ortaya konulan farklı düşüncelere cevap veriyor, ustalıklı bir biçimde tehdit ediyor, mantık ve karizmasını kullanıyordu. Meclise durumun gerçeklerini anlatıyor ve meseleyi mantık çerçevesinde ele almalarını istiyordu. Mesela, Yunanlar ve İtilaf Devletlerinin denizlerin kontrolünü ellerinde bulundurdukları için Anadolu'ya istedikleri zaman daha fazla asker çıkarabileceklerini açıklıyordu. Türk güçlerinin hazırlıksız ve zayıf oluşu göz önüne alındığında, Bursa'ya bir taarruz akıllıca olmayacaktı. Bu nedenle vekiller Bursa'nın yeniden alınmasını bir hedef olarak görmemeli, Anadolu'nun savunmasına odaklanmalıydılar. Düşmana, doğru zamanda doğru yerde soğukkanlılıklarını kazandıktan sonra saldırmalıydılar. Mustafa Kemal'in sözleri meclisi yatıştırdı.

Mustafa Kemal ve milliyetçiler için işler ne kadar kötü olsa da, Padişah ve hükümetin içinde bulunduğu durum bundan daha kötüydü. Anadolu'daki Yunan saldırısı Padişah'ı anlaşmaya zorlamak için yapılmıştı. Bu saldırı Venizelos'un planının yalnızca bir bölümüydü. Diğeri Trakya'ya hızlı bir ta-

arruzdu, bunun sonucunda 26 Temmuz'da Edirne teslim olmaya zorlanacaktı. Geçmişte sadece 1876'da Ruslar ve Balkan Savaşları'nda Bulgarlar, İstanbul'a bu kadar yaklaşabilmişti. 10 Ağustos'ta Padişah hükümeti kaçınılmaz olanı kabul edip Sevr Anlaşması'nı imzaladı.

Bu anlaşma metnini burada özetleyelim: Osmanlı İmparatorluğu başka devletler tarafından paylaşılıyordu. İstanbul hâlâ Osmanlı idaresinde kalacaktı fakat Osmanlı hükümeti İtilaf Devletlerini dinlemediği takdirde, işgal edilecekti. Boğazlardan geçiş bir Boğazlar Komisyonu tarafından yönetilecekti. Bir Ermeni ve bir Kürt devleti kurulacak, Trakya ve Batı Anadolu Yunanistan'a; Adana, Malatya ve Sivas'ı kapsayan bölge Fransızlara; Konya, Antalya ve Muğla'yı içine alan yerler ise İtalyanlara verilecekti. Osmanlı idaresinde olan Irak ve Arabistan da İngiltere idaresine geçecekti. Kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe girecek, savaş suçu işleyenler ve savaş döneminde katliam ve tehcir suçları işlediği düşünülenler yargılanacak; azınlık hakları, hukuk ve ticaret bile İtilaf Devletlerinin istedikleri gibi yönetilecek; Osmanlıların Almanya ve müttefiklere olan borcu silinirken Türk maliyesi bir müttefikler komisyonunun denetimine girecek ve Osmanlının askeri gücü çok kısıtlandırılacaktı. Aslında kısacası, Osmanlı Devleti yok olacaktı.

Sevr Anlaşması'nın imzalanmasının ardından İstanbul'da kabul edilmesi ve Ankara'da Mustafa Kemal tarafından onaylanması gerekliydi. İstanbul'da anlaşmayı çoğunluğun kabul etmesi için çevrilen dolaplardan sonra Damat Ferit Paşa istifa etti, Mustafa Kemal ise Ankara'da anlaşmayı tanımadığını açıkça gösterdi. Bu çıkmaz da İtilaf Devletleri tarafında gerginlik yaratmıştı. Anadolu'daki Yunan ilerlemesinden zaten kaygılanan Fransızlar ve İtalyanlar, Mustafa Kemal hükümetiyle anlaşmazlıklarını çözmek ve çatışmadan hem onurları hem de ekonomileri zedelenmeden çıkmak istiyorlardı. Lloyd George hâlâ Yunanlara eksiksiz bir diplomatik destek veriyordu ama Yunanların en çok ihtiyaç duydukları şeyi, asker ve teçhizatı veremiyordu.

Anadolu'daki taarruza devam etmeye hazır olan Yunan cephesindeyse bir coşku vardı. İtilaf Devletleri bitmez tükenmez konferanslarda (aralarında hem Padişah hükümeti hem de Ankara'dan temsilcilerin katıldığı Londra Konferansı da vardı) imtiyazları düşünüp tartışırken, Yunanlar savaş alanında Sevr'de paylarına düşenden daha da fazlasını alabilmek için askeri bir zafer peşindeydiler.

Batıda Yunan tehdidiyle, doğuda bir Ermeni devleti kurulması tehlikesiyle baskı altında olan Mustafa Kemal, para ve silah temin edebileceği bir kaynak arıyordu. Gereken silahı temin edebileceği kadar yakın, ideolojik ve pratik anlamda yardım etmeye eğilimli olan Sovyetler en iyi umuduydu. Sevr Anlaşması'ndan önce, 1920 Mayıs'ında, Bekir Sami liderliğinde bir Türk heyetini Moskova'ya göndermişti. Bekir Sami, üstleriyle anlaşmazlığa düşmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan eski bir Çarlık ordusu subayının oğluydu, daha sonra 1921 Şubat'ındaki Londra Konferansı'nda Ankara hükümetini temsil edecekti. Bekir Sami Moskova'ya, komünistlerin Kızıl ordularının General Anton Denikin ve General Pyotr Nikolayevic Vrangel'in Beyaz Ordularıyla çatışmaları sırasında yakıp yıkılan Rus bölgelerinden geçtiği, uzun ve zahmetli bir yolculuk sonucunda ulaştı. Heyet birkaç haftalık bir gecikmeyle Gregory Çiçerin tarafından kabul edildi. O sırada Çiçerin marksist Rusya'nın dış işlerinden sorumluydu. Mustafa Kemal'in bir sosyalist ya da komünist olduğuna dair yanılsamaları yoktu ama bu noktada Ankara hükümetine yardım etmek, kendi siyasetine uygun düşüyordu. Sovyet silahları ve maddi yardım arayışı içindeki Mustafa Kemal bu sembolik ilişkiden en iyi şekilde yararlanmaya hazırdı.

Yunan ilerlemesini durduramayan Ali Fuat'ın gerillalardan oluşan bir grubun başına geçmesi ihtimali de söz konusu olmuştu ki böyle bir gelişme yaşanırsa, Mustafa Kemal'in geliştirmeye çalıştığı daha bütüncül ve organize bir direnişin gücü yıpranacaktı. Ali Fuat'tan kurtulmanın zamanı gelmişti. Mustafa Kemal'in kişilik yapısı onun eski yandaşlarından

önemli bir duygusal sancı ya da suçluluk duygusu olmadan uzaklaşmasını kolaylaştırıyordu. Bu nedenle 1920 Kasım'ında Mustafa Kemal Ali Fuat'ı Ankara'ya çağırttı. Tren istasyonunda buluşarak, kopartmanda baş başa bir konuşma yaptılar. Mustafa Kemal incelikli bir biçimde Ali Fuat'ın Moskova elçiliğini kabul etmesini istedi. *"O günlerde Moskova'ya bir sefaret heyeti göndermek lüzumu karşısında bulunuyorduk. O halde, Fuat Paşa sefir-i kebir* (büyük elçi) *olarak Moskova'ya gidebilirdi"*.[2] Ali Fuat'ın fazla bir seçeneği yoktu. Askeri görevini bırakıp sivil olmak zorundaydı. Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi ile birlikte Ankara'da yalnız kalmıştı. İsmet ve Fevzi onun planlarını onaylıyordu. Rauf, Malta'da İngilizlerin elindeydi. Kazım doğu cephesinde Ermenilerle karşı karşıyaydı. Refet de Anadolu'daydı.

Ankara ile Sovyetlerin ortak bir yanı, bağımsız bir Ermeni devletine karşı olmalarıydı. Sovyetlerin alabildikleri kadar geniş bir Ermeni bölgesini alma planları olduğunu fark eden Mustafa Kemal, olası bir Sovyet hudut genişlemesini önlemek amacıyla I. Dünya Savaşı'nın ardından kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum'u geri almak için Kazım'ın (Karabekir) ordusuna saldırı emri verdi. Kazım'ın birlikleri Eylül sonlarında saldırıya geçerek Kars'ı hızla ele geçirdi. 3 Aralık'ta kabuğundan çıkmaya çalışan Ermeni devletiyle Ankara hükümeti arasında Gümrü Anlaşması imzalandı. Türkiye doğuda, Aras ve Arpa Çayı boyundaki eski sınırlarına kavuşmuştu. Sonraki çatışmaların sonunda Türkler Ardahan ve Artvin'i aldı ancak Batum yarışını Ruslar kazandı. 16 Mart 1921'de Sovyetler Birliği ve milliyetçi hükümet arasında imzalanan Moskova Anlaşması'yla Türkiye ile Sovyetler arasındaki sınırlar belirlendi. İtilaf Devletleri tarafından kaderlerine terk edilen, Amerika'nın vaat ettiği manda altına giremeyen Ermeniler, bağımsız devlet hayallerinin uçup gidişini izlediler.

İtilaf Devletleri doğudaki sorunların Mustafa Kemal'i meşgul edeceğini, böylece Yunanlarla etkili biçimde mücadele edemeyeceğini ummuşlardı ama yine durumu yanlış

değerlendirmişlerdi. Mustafa Kemal batıdaki sorunları da ele alabilmişti. Askeri bakımdan Türklerin durumu kötüleşmişti fakat Yunanların siyasi durumu da kötüye gitmişti. Venizelos seçimlerde, Yunan halkının kalıcı bir toprak kazancıyla sonuçlanmayan büyük seferberliklerden yorulduğunu gösteren bir yenilgi yaşamıştı. Kral Alexander 25 Ekim 1920'de kendisini evcil maymunların ısırması sonucunda hayatını kaybetti. Bu da İtilaf Devletleri arasında pek dostu olmayan Kral Konstantin'i tekrar tahta geçiren bir genel seçimin yolunu açtı. Daha önce Konstantin 1917 ile 1920 yılları arasında krallık yapmıştı. Şimdi yeniden kral olup 1922'ye kadar tahtta kalacaktı. Konstantin'in tahta çıkmasından etkilenen Fransızlar ve İtalyanlar, Yunanların Anadolu serüvenlerini desteklemeyi reddettiler. İtilaf Devletleri arasında Yunan taraftarı olarak bir tek, giderek isteksizleşen Lloyd George kalmıştı. Kral Konstantin ordudaki Venizelos taraftarı subayları temizledi ve İtilaf Devletlerinin kısıtlamaları olmadan Anadolu'daki saldırıyı yenilemeye girişti.

Yunanlar taarruza hazırlanırken Mustafa Kemal bir kez daha Çerkes Ethem'in oluşturduğu tehditle ilgilenmek zorunda kaldı. İsmet'i sevmeyen Çerkes Ethem, başıbozuk kuvvetlerini Ali Fuat'ın yerine birliklerinin başına geçen İsmet'in emrine vermemişti. Çerkes Ethem, Mustafa Kemal'e bir telgraf göndererek Ali Fuat'ın görevinden alınıp Moskova'ya elçi atanmasının Mustafa Kemal'in diktatör olma arayışının bir kanıtı olarak yorumlandığını belirtmişti.[3] Mustafa Kemal'le yüzleşmek isteyen Çerkes Ethem adamlarıyla birlikte onu ziyarete geldi. Mustafa Kemal'in tekrarlayan hastalığı o gün de onu Direksiyon'da yatağa düşürmüştü. Çerkes Ethem'i yatak odasında görünce Mustafa Kemal, tehdit edercesine yastığının altındaki tabancasına uzandı, Çerkes Ethem doldurulup kapatılan tüfeklerin sesini de duyunca yardım çağırıldığını anlayarak geri çekildi. Mustafa Kemal'in sağlığından endişeleniyormuş gibi yaparak odayı terk etti. Bu olayın ardından Mustafa Kemal için bir muhafız birliği kuruldu. Muhafızlar

Rusya sınırının yakınlarındaki Karadeniz dağlarından gelen Lazlardı. Bu uzun boylu, yakışıklı esmer adamlar baştan aşağı siyah elbiseleri ve siyah külahlarıyla çarpıcı bir görüntü oluşturuyorlardı.

Mustafa Kemal, Çerkes Ethem ve adamlarının oluşturduğu tehdidi kontrol altına alır almaz Yunanlar, 6 Ocak 1921'de yeniden saldırıya geçti. Ön mevzilerini sağlamlaştırmak ve önemli kilit noktalarını ele geçirmek için Bursa'dan Eskişehir'e doğru ilerlediler. Sayı ve silah bakımından üstün olan Yunanlar, Türklerle İnönü kasabasında karşılaştılar. İsmet'in komutası altında cephaneleri ve diğer teçhizatları yetersiz olmasına rağmen Türkler, bu ilk İnönü Savaşı'nda çok önemli bir zafer kazandılar. Lloyd George Yunanların yenildiğine önce inanamadı, İtilaf Devletleri durum karşısında şaşkınlığa düşmüştü. Yunan ve Türk taraftarlarını Sevr Anlaşması'nı, son olayların yani milliyetçi davanın başarısının gerektirebileceği değişiklikleri tartışmak üzere Londra'ya çağırdılar. 1921 Şubat'ında başlayan konferansta Mustafa Kemal, Türkiye'yi yalnızca Ankara hükümetinin temsil etmesi konusunda ısrar edince görüşmeler az kalsın tıkanıyordu. Hem Padişah hükümetinin hem de Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye'yi temsil etmesi konusunda uzlaşmaya varıldı. İki heyet Savoy Otel'in ayrı katlarına yerleştiler.

Anadolu'daki yeni koşulları kavrayamayan İtilaf Devletleri, Ankara heyetinin taleplerini -Yunanların İzmir'den çekilmesi, Boğazların yalnızca Türk denetiminde olması, yabancı kuvvetlerin İstanbul'dan çekilmesi- alayla karşıladılar. Yunan dostu tavrını elden bırakmayan Lloyd George, Yunanların Ankara'ya kadar ilerleyebileceğine, asi Türkleri dize getirebileceklerine hâlâ inanıyordu. Sevr Anlaşması'nda milliyetçilerin talepleri doğrultusunda herhangi bir değişiklik yapılmadı. Londra Konferansı 12 Mart 1921'de dağıldı.

Londra Konferansı'nın ardından Yunanlar yalnızca İngiliz desteğiyle kalmalarına rağmen 27 Mart 1921'de İnönü'de yine Türklere saldırdılar. İnönü'deki iki savaş arasında önemli bir

siyasi olay gerçekleşmişti. Büyük Millet Meclisi, Türkiye'nin bir halk devleti olduğunu, Büyük Millet Meclisi hükümeti adıyla bilinecek bir halk hükümetine sahip olduğunu belirten bir "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" çıkardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin tohumları böylece atılmış oluyordu.

Türkler, İnönü'de üç gün süren bir direniş ortaya koydular. Yunan güçlerinin etkili taarruza devam etmeleri nedeniyle Meclis Başkanı ve Müdafa-i Milliye vekili Fevzi savaş alanına gelerek komutayı ele aldı. İsmet de Fevzi'ye asker, subay ve komutanların samimi ve mutlak olan itaat ve saygılarını iletti. Türklerin yaptığı karşı taarruz başarılı olunca, düşman geri çekilmek zorunda kaldı. 3 Nisan'da Millet Meclisi Fevzi'yi Birinci Ferikliğe (Orgeneralliğe) terfi ettirdi. 12 Nisan'da geri çekilen Yunanlar Dumlupınar'da mevzilerini korudular.

Ankara'da heyecan doruktaydı, moraller yükselmişti. Yeni Türk ordusu Türklerin geleneksel savaşçı ruhunu yeniden canlandırmayı başarmıştı. Mustafa Kemal sevinçliydi ancak ulusun "makus talihi" henüz tersine çevrilememişti. Fevzi ve İsmet batı cephesinin kuzey bölümünde başarılı olmuştu fakat güney bölümündeki Refet başarıya ulaşamamıştı. Mustafa Kemal, Refet'i muharebe alanından alarak Ankara'da, elinin altında olacağı Milli Müdafaa vekilliğine getirdi. Refet ve Ali Fuat'ın yerlerini alan İsmet batı cephesinin tek komutanı oldu.

Yunanlar Anadolu'dan çekilmeye niyetli değildi. Kral Konstantin, Haçlı seferlerinden bu yana Anadolu topraklarına ayak basan ilk Hıristiyan kral olarak İzmir'e gitti. Aslan Yürekli Richard'ın karaya çıktığı söylenen yerde kamp kuran Kral Konstantin ve kurmay subayları Afyon ve Kütahya'ya güneyden saldıracak, Eskişehir'i batıdan değil güneyden alacaktı. Yunan ordusu 10 Haziran'da bir defa daha saldırıya geçti, bu defa daha büyük bir başarı kaydetmişlerdi. 27 Temmuz'da Konstantin, Kütahya'daki galip komutanlarıyla buluştu. Ankara'yı hedef alarak saldırıya devam etme kararı aldılar.

Türklerin yenildiğini düşünen Yunanlar, iç kesimlere doğru kaçan halkı izlediler. Türklere duydukları yüzlerce yıllık öfke serbest kalmıştı, anavatandan gelen Yunan ordusunun işgal ettiği topraklarda yaşayan yerli Rumlar, Türk nüfusa karşı zalimce davranışlarla nefretlerini gösteriyorlardı. Kısa süre önce heyecan dolu olan Ankara şimdi panik içindeydi. İsmet derin bir üzüntüye kapılmıştı. Onu cephede ziyaret eden Mustafa Kemal, hiç tereddüt etmeden Türk ordusunun Sakarya Nehri'ne, düşmanla Ankara arasındaki son doğal engele doğru çekilmesini emretti.

Daha sonra *Nutuk*'ta, o sırada hoşnutsuzlukla karşılanan bu genel ricat emrinin nedenini açıklar. Türk ordusuyla düşman arasında büyük bir mesafe olduğunda Yunanlar hareket üslerinden uzak olmanın dezavantajını yaşayacak, gerekli ulaşım düzeninden yoksun kalacaktı. Dahası, sistemli bir geri çekilme Türk ordusunu bir arada tutacaktı. Böyle bir çekilişin en büyük sakıncasının, Eskişehir gibi önemli yerleri düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek manevi sarsıntı olacağını biliyor, fakat kısa zamanda Türklerin elde edeceği başarılı sonuçlarla, bu sakıncaların kendiliğinden ortadan kalkacağını düşünüyordu.[4] Belki de başka hiç kimse böyle bir geri çekilmeyi emredemezdi fakat Mustafa Kemal bunun en iyi hamle olacağına karar verir vermez hiç tereddüt etmeden emrini iletmişti. Bu cesur ve son derece riskli emir, Büyük Millet Meclisi'ni karıştırdı. Mustafa Kemal bu günleri daha sonra şöyle hatırlayacaktı:

> *"İlk duyarlıklar Meclis'te belirdi. Özellikle karşıt görüşte olanlar karamsarlık dolu söylevlerle yaygaraya başladılar: 'Ordu nereye gidiyor, ulus nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır, o neredir? Onu göremiyoruz! Bugünkü acıklı ve korkunç durumun gerçek etmenini ordunun başında görmek isterdik...' diyorlardı".*[5]

O sırada Kazım doğu cephesindeki başarısından sonra Ankara'ya yeni dönmüştü. Mustafa Kemal'in yetkisinin azal-

tılmasını istiyordu, bu nedenle ona karşı yükselen seslerin sözcüsü oldu. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gelip rütbesiz bırakıldığı dönemde onu koruyan Kazım ile aralarında şimdi rekabet ve belki de kıskançlık duygularının ortaya çıktığını görüyoruz. Pek çok kişi ordunun başına Mustafa Kemal'in geçmesinin gerektiğini hissediyordu. Mustafa Kemal, bunu fark ederek, daha sonra şöyle diyecekti:

> *"Benim ve benimle birlikte birçoklarının o zaman anladığımıza göre, birtakım kişiler, artık ordunun büsbütün yenildiği, durumun düzeltilemeyeceği, kısaca amacın, güttüğümüz ulusal amacın yitip gittiği yargısına varmışlardı. Bu nedenle duydukları öfke ve sertliği benim üzerimde yatıştırmak istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi sanılarına göre bozulmuş ve bozgunu sürecek olan ordunun başında benim de kişiliğim bozguna uğrasın! Başka birtakım kişiler de, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan güven ve inanlarından ötürü, eylemli olarak ordunun başına geçmemi yürekten diliyorlardı".*[6]

Mustafa Kemal mecliste herkesin konuşmasını bekledikten sonra bütün yetkilerin kendisine verilmesi şartıyla Başkomutanlığı kabul edeceğini söyledi. Genç bir askeri okul öğrencisiyken etrafında topladığı arkadaşlarına söylediği sözler, bir lider olacağı ve gerçekten "tek adam" olacağı fantezileri şimdi gerçekleşmek üzereydi. Fakat onu büyük ve onarıcı lider yapan özelliklerinden biri de kendi dürtülerine ve olaylara sınır koymayı bilmesiydi. Yetkisinin *üç aylık* bir süreyle sınırlanmasını istedi. Bu sınırlı süre için tam yetki istemesine yönelik itirazlar sarsılmaz direnişiyle karşılaştı. 5 Ağustos 1921'de Büyük Millet Meclisi oylama sonucunda ona bu yetkiyi verdi. Üç aylığına yasal olarak askeri ve heyecan yaratıcı "diktatör" olduğunda kırk yaşındaydı. Kürsüye çıkıp başarılı olmaya ve meclisin güvenine layık olduğunu herkese göstermeye söz verdiği bir konuşma yaptı.

Duyduğu özgüveni Türklere aşılayan Mustafa Kemal, halkı harekete geçirmeyi başarmıştı. Herkes, canı gönülden fedakarlıkta bulunuyordu. Rusya'nın sağladığı malzeme, ih-

tiyacı karşılamakta yetersiz kalıyordu. Türklerin geri kalmış fabrikaları gece gündüz çalışıyor, insanlar araç gereç eksikliğini emekleriyle doldurmaya uğraşıyordu. Her yaştan insan, erkekler, kadınlar ve çocuklar, bu büyük seferberliğe katıldı, cepheye cephane ve asker taşıyan trenlere ek olarak kağnılar, develer, traktörler ve eşekler kullanıldı.

Cephe 100 kilometre uzunluğunda ve yirmi kilometre genişliğindeydi. Mustafa Kemal ve Fevzi karargahlarını, Büyük İskender'in Gordiyon düğümünü çözdüğü yerin yakınlarındaki Polatlı'da kurdular. 12 Ağustos'ta iki kumandan buraya geldiler. İsmet'e savaş hattındaki askerlere komuta etme görevi verildi.

Mustafa Kemal Polatlı'ya ulaştığı gün, Sakarya Nehri'nin karşı kıyısındaki düşman mevzilerini incelemek üzere at sırtında bir tepeye çıktı. Sigarasını yaktığında ürken at onu sırtından fırlattı. Düşme sonucunda Mustafa Kemal'in kaburgalarından biri kırıldı. Kırık kaburga ciğerlerine baskı yapıyor, ona büyük acı vererek soluk almasını güçleştiriyordu. Doktoru devam ederse hayatının tehlikeye gireceği konusunda onu uyardı ama Mustafa Kemal'in kendine dikkat etmeye zamanı yoktu. Gelibolu'da şarapnel parçasıyla yaralandığında, pek çok kez sıtma nöbetleri veya böbrek ağrıları tuttuğunda yaptığı gibi direndi. Ankara'ya tedavi için götürülmesine rağmen yirmi dört saat içinde yarası sarılmış bir halde cepheye döndü, baskı altında kişiliğinin tutarlılığını bozmamak zorundaydı.

23 Ağustos 1921'de Yunanlar 13 Eylül'e kadar devam edecek olan bir savaşı başlattılar. Sakarya Savaşı'nın gürültüsü, panik dalgasının sardığı Ankara'dan bile duyulabiliyordu. Şehir sakinleri bulabildikleri her araçla şehirden kaçmaya başladı. Büyük Millet Meclisi'nin başka bir yere taşınması konusu ortaya atıldı ancak vekiller Ankara'da kalmaya karar verdi.

Mustafa Kemal savaşı açıkça ifade ettiği bir ilkeye göre yönetiyordu. *"Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın, her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıs-*

lanmadıkça terk olunamaz".[7] Askerlerin siperlerde kalmak yerine bütün bir savunma hattını korumaya çalışması yeni bir fikirdi.

Savaş sırasında Halide Edip de onbaşı olarak hazır bulunuyordu. Samsun'a çıkılmasından bu yana Mustafa Kemal'in özel korumalığını yapan Arif de oradaydı. Arif savaşılan arazinin tüm özelliklerini, her tepenin ve vadinin girdisini çıktısını, her su birikintisinin yerini biliyordu. Bu onu Mustafa Kemal için son derece değerli kılıyordu. Sonuçta zafer Türklerin oldu. "Milliyetçilik", Sevr Anlaşması'nın hemen yürürlüğe konularak Türklerin tarihten silinmelerini engelledi ve Türkleri kurtardı. Elde bulunan bilgilere göre Türk ordusunda 5.700 kişi savaşta hayatını kaybetti ve 17.700 kişi yaralandı. 1921'de bu yaralılara bakıp onları tedavi edecek doktor, hemşire ve hastanelerin ne kadar yetersiz olduğunu göz önüne alırsak savaşın yarattığı trajediyi değerlendirebiliriz. Yunan ordusunda da 15.000 kişinin hayatını kaybettiği, 25.000 kişinin yaralandığı bildirilmektedir.

Yunanlar Sakarya Nehri'nin batı kıyısına çekildiler. Mustafa Kemal zaferle Ankara'ya döndü, burada Büyük Millet Meclisi tarafından karşılandı ve kendisine *Gazi* unvanı verildi. Müslümanlıkta düşmana karşı savaş veren kişi anlamına gelen Gazi unvanı, gayrımüslimlerle savaşarak topraklarına kuvvet katan ilk Osmanlı padişahlarının imrendikleri bir unvandı. Mustafa Kemal ayrıca Mareşal rütbesi de aldı.

Osmanlı subayıyken daha gösterişli üniformalar giydiği halde, ulusal mücadele sırasında erler gibi haki renkli üniformayı üzerinden çıkarmamıştır. Bütün unvan ve rütbeleri arasında Gazi unvanı onun için farklı bir anlam taşıyordu. Sakarya zaferinden bir süre sonra, imzasını "Gazi Mustafa Kemal" olarak atmaya başladı. En sonunda "tek adam" olarak büyük bir zafer kazanmıştı. Zenginleşen kendilik algısıyla uyacak şekilde adı da sürekli değişiyordu. Mustafa Kemal'in Ankara'ya zaferle dönüşünü gözlemleyen Dr. Adnan onu karşılayan kalabalığın coşkusunu gördüğünde bir arkadaşı-

na, onun sonradan hatırlayacağı şu yorumu yapmıştı: *"Artık onu hiçbir zaman durdurmamız mümkün olmayacak"*.[8] Adnan'ın ölümünden önce iki ay boyunca yanında olan Fuat Göksel'in Volkan'a anlattığına göre Adnan Mustafa Kemal'e kızgın olsa da, hayatı boyunca onun eşsiz bir insan olduğu konusunda ısrar edecek kadar dürüsttü.

Sevr Anlaşması'nın önemli ölçüde değiştirileceği artık açıkça belli olmuştu ancak İngilizler herhangi bir zaaf göstermeleri halinde bunun Mustafa Kemal tarafından, düzenlenecek olası bir konferansta taleplerini artırma daveti olarak algılanacağından çekiniyorlardı. Refet, bazı İngiliz temsilcileriyle İnebolu'da görüşmüştü ama yalnızca esir değişimi konusunda anlaşmaya varılmıştı. On sekiz aydır Malta'da tutulan Rauf ve Fethi Ankara'ya döndü. Moskova Büyükelçisi Ali Fuat dışında milliyetçi mücadelenin bütün önemli oyuncuları Ankara'daydı. Benzersiz Mustafa Kemal, düşmanı yenme sözünü tutmuştu ama son zaferine ulaşmasına bir yıl daha vardı.

Yirmi Birinci Bölüm Dipnotları

1. Busch, 1976.
2. Atatürk, 1927, p.429.
3. Atatürk, 1927, s. 473.
4. Atatürk, 1927, s. 515.
5. Atatürk, 1927, s. 515. Burada Atatürk'ün sözlerini günümüzde kullanılan modern Türkçe'ye çevrilmiş haliyle yazdık.
6. Atatürk, 1927, s. 515. Burada Atatürk'ün sözlerini günümüzde kullanılan modern Türkçe'ye çevrilmiş haliyle yazdık.
7. Atatürk, 1927, s. 521.
8. Göksel, 1975.

BÖLÜM 22

Büyük Taarruz'a Hazırlık,
Rauf ve Kazım'dan Muhalefet,
Sovyetlerle İlişkiler,
Enver Paşa'nın Ölümü

Sakarya Savaşı'ndan sonra Ankara meclisi Sovyetlerin aracılığı ile 13 Ekim 1921'de Kars'ta Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'la bir anlaşma yaptı. 1917'de Propaganda Bakanı olarak görev yapmış olan Fransız diplomat Henry Franklin-Bouillon, Ankara'ya gelerek milliyetçi hükümetle 20 Ekim'de bir anlaşma imzaladı. Böylece ilk defa İtilaf Devletlerinden biri Ankara'yı tanımış oldu. Bu anlaşmaya göre Fransızlar Kilikya'dan çekiliyor, Sevr Anlaşması'ndan daha çok toprak bırakılarak Suriye'nin kuzey sınırı belirleniyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransızların Türklerle anlaşması karşısında kaygıya kapılarak Fransa elçisine itirazlarını ilettiyse de bir sonuç alamadı. Ayrıca İtalyanlar işgal etmiş oldukları Isparta, Burdur ve Antalya'dan çıktılar.

Anadolu'da savaşılacak düşman olarak sadece Yunanlar kalmıştı. Ankara'daki mecliste bazı kişiler Sakarya Savaşı'ndan sonra geri çekilen Yunanların hemen kovalanmasını istediği halde Gazi Mustafa Kemal, yeni bir savaşla Yunanları Anadolu'dan hemen atma beklentisinin gerçeğe uygun olmadığını düşünüyordu. Sakarya Savaşı'nda Türkler ön cephedeki subaylarının çoğunu kaybetmişti ve ellerinde cephanesi tükenmiş bir ordu kalmıştı. Subayların, malzeme ve silahların yenilenmesi, yeni subayların eğitilmesi ve halkın psikolojik olarak yeni bir muharebeye hazırlanması gerekiyordu.

Sakarya zaferinden sonra Türklerin, Yunanları Anadolu'dan tamamen atmayı amaçladıkları Büyük Taarruz'un hazırlıkları bir yıl sürdü. Bu bir yıl içinde kendine karşı gelişen muhalefet hareketi de yoğunlaştığı için Mustafa Kemal, iç siyasetle de meşgul olacaktı.

Rauf, 11 Kasım 1921'de Malta'dan Ankara'ya döndükten sonra, Gazi Mustafa Kemal'i eleştiren isimlerden en önemlisi haline gelmişti. Bir buçuk yıl sürgünlük travması yaşayan Rauf'un, farkında olsa da olmasa da, şimdi "tek adam" konumunda olan Gazi'ye karşı kıskançlık duyguları geliştirdiğini ve bunun doğal bir tepki olduğunu tahmin ediyoruz. Rauf'u Bayındırlık Bakanı yaptılar fakat o, çoğunluğun oyuyla seçilmediğini ileri sürerek istifa etti. 21 Kasım'da tekrar Bayındırlık Bakanlığı'na seçildi ve bu defa çoğunluk tarafından onaylandığını bildirerek bu görevde çalışmaya başladı. Malta'ya gönderilerek aşağılanmışlık duyguları yaşatılan eski bir askeri kahramanın, sadece Bayındırlık Bakanı olmayı duygusal olarak kabullenemediğini düşünmemiz gerekiyor. Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili seçilen Kazım ve Refet, Gazi'yi eleştirenlerin başında gelen Rauf'un yanında yer aldı. Rauf meclisteki muhalefeti örgütleyen ana isimdi.

Mustafa Kemal her gün meclisi ziyaret etmeyi alışkanlık haline getirmişti. Görünüşte hoşgörü gösterdiği muhalefeti temkinli bir biçimde değerlendiriyordu. Hitabet yeteneğini kullanarak, uzun ve süslü cümlelerle kâh tehdit ediyor, kâh açıklamalar sunup öğüt veriyor, bazen de sert konuşmalar yapıyordu. Meclise bağırmak ve konuşmacılarla alay etmek için gelenlere karşı sert olabiliyordu. Bir keresinde kendi planlarını savunmak için muhalefet liderine, mecliste mahalle kahvesindeki gibi konuşulmaması gerektiğini söylemişti.

Gazi Mustafa Kemal'in başkomutanlık yetkisi üçer aylık iki dönem için yenilenmişti. Üçüncü kez yineleme zamanı geldiğinde daha da yoğun bir muhalefet oluştu. Karşı tarafları tutan milletvekilleri bellerinde tabancalarla meclise geldiler. Tartışmanın alevlendiği bir anda Mustafa Ke-

mal'in vurulması uzak bir ihtimal değildi. Hatipliğini kullanan Mustafa Kemal, Rauf'un meclis başkanı, yani bugünkü ifadeyle "Başbakan" olması yönündeki zekice teklifiyle meclis üyelerini yatıştırdı. Gazi hem meclis başkanlığını hem de hükümet başkanlığını elinde tutuyordu. Artık gücünün bir kısmını, en azından ilk bakışta Rauf'a aktarmayı teklif ediyordu. Rauf başta Gazi'nin işlerine karışacağı gerekçesiyle bu görevi almak istemedi ancak Mustafa Kemal'in Rauf'un kararlarının hiçbirine karışmayacağına dair söz vermesinin ardından kabul etti. Mustafa Kemal verdiği sözü tuttu.

Gazi süregiden Yunan tehdidi karşısında mecliste ortak bir cephe oluşturma düşüncesindeydi. Aynı yıl kendisine sadık vekillere liderlik etmesi ve muhalefeti bastırması için Ali Fuat'ı Moskova'dan getirtti. Ali Fuat'ın yardımını alarak Meclis'teki iç çatışmalarla ilgili kaygılarını bir yana bırakan Mustafa Kemal, artık dikkatini Büyük Taarruz için gerekli askeri hazırlıklara verebilirdi. Askeri konularda Fevzi ve İsmet'e güvenmeye devam ediyor, diğer askeri liderlere yalnızca adet yerini bulsun diye danışıyordu, sonuçta bütün planlar kendisine aitti. Yunanlarla yaklaşan savaş, onun tasarılarına göre gerçekleşecekti.

Osmanlı devrinde geri kalmış ve ihmal edilmiş olan Ankara, hızla değişiyordu. Mustafa Kemal Çankaya'daki evinde çevresini güzel eşyalarla doldurmuştu. Türk halıları, süslü mermer masalar, Kütahya çinileri getirtilmişti. Ziraat Mektebi'ndeki başkaları ile yemek yeme alışkanlığını Çankaya'daki evde de sürdürüyordu. Çankaya'daki gece yemeklerinde rakı içenler de vardı. Mustafa Kemal geceleri rakıdan aldığı küçük yudumlar arasında, önüne getirilen bir kâse tuzlu leblebiden atıştırırdı. Leblebileri sağ elinin ilk üç parmağıyla alır ya da havaya atıp ağzıyla yakalardı. En çok "çin çin" diyerek kadeh kaldırmayı severdi. Yemeklerden önce içki içtiği bu sosyal ortamda rahatlar, çoğu zaman Makedonya'daki gençlik günlerini özlemle anardı. Ancak içkiyi

ne zaman bırakması gerektiğini çok iyi bilirdi, sarhoş olup kendini kötü bir duruma düşürdüğünü gören olmamıştı. Bu toplantıları hem sosyalleşmek hem de ciddi konuşmalar yapmak için bir fırsat olarak kullanmaya başladı. Bu sofra alışkanlığının onun yaratıcılığında oynadığı psikolojik rolü daha sonra anlatacağız.

Koyu gözleri Mustafa Kemal'e duyduğu hayranlıkla dolu Fikriye, Gazi ve konukları geç saatlere kadar sohbet ederken bir kenara çekilip onu bekliyor ve ihtiyaçlarını karşılıyordu. Gazi sabahları geç uyanıyor ve Meclis'e gitmeden veya siyasi ve askeri konulara kendini vermeden önce annesinin elini öpme rutinine devam ediyordu. Fikriye peçe takmayı bıraktığında Ankara'daki birçok kadın onu örnek alarak modaya uymuştu. Ankara başka yönlerden de değişiyordu. Eski kentin merkezi olan Ankara kalesiyle Çankaya tepesi arasında yeni evler yapılmıştı. At sırtında ya da atların çektiği arabalarda insanlar, gelişmekte olan Ankara'nın sokaklarını dolduruyordu.

Büyük Taarruz'a hazırlandığı günlerde Mustafa Kemal'in konuklarından biri, Fransız gazeteci Madam Berthe Georges-Gaulis'di. Bu sıralarda Ankara'da, Grace Mary Ellison isimli bir İngiliz yazar da vardı. Bu İngiliz yazarın böyle bir zamanda Ankara'da neden ve nasıl bulunduğunu bilmiyoruz. Kendisi şöyle yazar: *"Ben ülkesini seven, Türklerin eski bir dostu olan bir kadınım. Görevim, her iki ülke için çok gerekli olan barışın sağlanmasında bir şeyler yapabilmektir"*.[1] Ellison, Büyük Taarruz öncesi Ankara'nın durumunu ve orada yaşanan olayları bir yabancı ve bir kadın gözüyle çok iyi anlatır. Gazi ile ilk röportajını Büyük Taarruz'dan kısa bir süre sonra yapmıştı. Georges-Gaulis Türkiye'de geçirdiği yıllardaki gözlemlerini üç kitap ve Ellison da bir kitap halinde derlediler.[2] Bu kitaplar 1921 ile 1924 arasında Fransa'da ve İngiltere'de yayınlandı ve Ankara'daki "yeni" Türkler için bir nevi olumlu propaganda yapmış oldular. Bu yabancı kadınların

Mustafa Kemal'e Corinne ile olan ilişkisini hatırlattıklarını düşünebiliriz.

Gazi'nin daha sonra Cumhurbaşkanlığı sırasında, yabancı düşünürlerin kitaplarını ve siyasal bilimlerle ilgili yazıları ciddi bir şekilde takip ettiğini ve dünya görüşünü genişlettiğini biliyoruz. Bu tür kitaplara olan merakının, öğrencilik ve subaylık yıllarında başladığını yazmıştık. Büyük Taarruz'a hazırlanırken bu gibi kitapları inceleyip incelemediğini bilmiyoruz. Berthe Georges-Gaulis ve Mary Ellison'la yaptığı konuşmalardan, çocukluğunda annesi ile olan ilişkisinin içinde yarattığı duygu ve düşünceleri dolaylı yollarla da olsa devam ettirdiğini seziyoruz. Onların kitaplarını okurken Mustafa Kemal'in, er ya da geç bu yabancı kadınlarla çocukluğunu konuştuğunu görüyoruz. O günlerde Fikriye ile olan ilişkisine olumsuz bakan annesine sadece el öpme rutiniyle yaklaşan Gazi, bu yabancı yazarlarla konuşurken çok defa annesinin ona karşı duyduğu derin sevgiden ve aynı zamanda kendisinin gençliğinde yaşadığı zorluklardan söz ederdi. Bir yanıyla travmatik çocukluğu hep aklındaydı, diğer yandansa başardıklarıyla böyle bir çocukluğun, içinde yarattığı onarıcılığı, kurtarıcılığı, ölümsüzlük duygularını tarihe yazmaya devam ediyordu.

Ankara'daki, özellikle de büyüyen diplomatik topluluğu merkez alan toplum hayatı da gelişiyordu. Koyu Müslümanlar Gazi'ye siyasi açıdan karşı olanların yanında yer alarak, onun sık sık Sovyetler Birliği ve uydu cumhuriyetlerinin elçilik davetlerine katılmasını eleştiriyorlardı. Bu davetler votka, şarap ve kadınlarla ünlenmişti. Mustafa Kemal'in bu tür eğlencelerden zevk alıyor olması Sakarya Savaşı ile bir bakıma onların hayatlarını kurtardığı halde, kamuoyunun bazı kesimlerini öfkelendiriyordu. Sovyet yardımına bağımlı olması, Mustafa Kemal'in bu sosyal olaylara katılmasını gerektiriyordu.

Sovyet elçisi Simon Ivanoviç Aralov'la yakınlaşmıştı. Gazi ona takılmaktan ve komünist ilkelere alaycı bakışını sergilemekten çok hoşlanıyordu. Sovyet elçiliğinde verilen bir partide Aralov'a meydan okudu: Eğer Sovyet devrimi gerçek eşitlikçilik demekse, ziyafete elçilik aşçısı ve diğer hizmetliler de katılmalıydı. Aralov bir gün aşçıyla bütün hizmetçileri ziyafete çağırdı ve Gazi ile aralarında gelişen ilişkiyi böyle bir tavırla devam ettirdi.[3] Aynı zamanda Aralov, cepheye yaptığı bir ziyarette Türk birliklerine Bolşevik Rusya'yı ve Türklere karşı gösterdiği kardeşçe cömertliği öven söylevler vermeye kalkıştı. Böyle davranarak, orduyu siyasileştirmek konusunda isteksiz olan Mustafa Kemal'e bu yönde bir baskı yapmış oldu. Fakat tarihin o döneminde Ankara'nın Sovyetlere ihtiyacı vardı.

Vladimir Lenin'in isteği ile 13 Aralık 1921'de Ankara'ya Sovyet Devrimi'nin önemli isimlerinden biri olan General Mikail Frunze'nin başkanlığında önemli bir Ukrayna delegasyonu geldi. Başka bir Sovyet generali, Kliment Voroşilov da bu heyetin içinde yer alıyordu. İtilaf Devletleri tarafından Frunze'nin görevi, Sovyetlerin, Rusya'da bulunan Enver Paşa'yı Ankara'ya geri getirip Gazi'nin yerine geçirme planı olarak yorumlandı. Bu ancak boş bir hayal olabilirdi. Bu önemli Sovyet heyetinin ziyareti Mustafa Kemal ve tozlu Ankara kentini memnun edici bir biçimde ilgi odağı haline getirdi. İki Sovyet generalinin de savaş alanlarını ziyaret ettiklerini ve Lenin zamanında Sovyetlerin Türk kurtuluş hareketini desteklediklerini biliyoruz. Bugün İstanbul'da Taksim meydanındaki anıtta, Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'ın heykelleri arkasında, Mikail Frunze'nin ve Kliment Varoşilov'un da heykelleri vardır. Türkiye ile Sovyetler arasındaki uzaklaşma ve Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta bir NATO üyesi olarak Batı'nın yanında yer alması çok daha sonraları gerçekleşecektir.

4 Ocak 1922'de Frunze'nin Ankara'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra Gazi, Lenin'e yazarak Türk davasına gösterdiği duygudaşlıktan dolayı Frunze'yi övdü. Türklerle Rusları, iki

ulusun gerçekleştirdiği devrimi karşılaştırıyor, her iki devrim de bir dış gücün emperyalist saldırısına karşı bir tepki olarak başladığı için gerçek anlamlarını Batı'nın kavrayamayacağını ima ediyordu. Mektup halkın kendi kaderlerine karar verdiği Erzurum ve Sivas Kongrelerine atıflarla devam ediyordu. Lenin de I. Dünya Savaşı sonrasında halkına bu konuda önderlik etmişti. Türklerle Ruslar arasındaki geçmiş düşmanlıkları kabul eden Mustafa Kemal, iki ulus arasında yayılmacı Batı'yı çok şaşırtacak yeni bir dostluktan söz ediyordu. Bu dostluk Türkiye'ye karşı bütün gizli ve aleni saldırıları bertaraf ederek, kendi örnek eylemleriyle bütün ezilen halklara özgürlük yolunun önlerinde uzandığını gösterecekti. Bu anlamda Batı Türkleri düşman olarak görmeye devam ettiği sürece Sovyet Rusya halkı, Türklerin güvenebileceği tek halktı.

İtilaf Devletlerinin neden Frunze'nin Ankara ve Anadolu ziyaretini Enver'i Ankara'ya getirmek üzere yapılan bir plan gibi değerlendirdiğini merak ediyoruz. Enver, 2 Kasım 1918'de bir Alman denizaltısıyla İstanbul'dan kaçmıştı. İlkin Odesa'ya, oradan Berlin'e ve 1920 yılının başlarında da Moskova'ya gitti. Moskova'da Lenin ile tanıştı ve Mustafa Kemal'in temsilcisi Bekir Sami ile de görüştü. O dönemde Sovyetlerin belirlediği bir çerçeve içinde hareket eder gibi görünmekteydi. Tekrar Berlin'e döndükten sonra kafasında Anadolu'daki direniş hareketlerinin başına gelme düşünceleri oluştu. Ankara'da Enver'in dönüşünü hoşnutlukla karşılayacak eski İttihat ve Terakki'ci subaylar vardı. Fakat Sakarya Savaşı'ndan ve Mustafa Kemal'in "tek adam" haline gelmesinden sonra Enver'in Ankara'ya veya Anadolu'ya gelip liderlik yapması gerçek dışı bir beklenti olurdu. Ekim 1921'de Enver Buhara'ya geçti ve kısa bir zamanda Sovyet karşıtı güçleri etrafında toplamayı başardı. Kendini sürgündeki Buhara emirinin temsilcisi, ordunun başkumandanı olarak isimlendirdi ve Sovyet ordusuna karşı çatışmaya girdi. Mustafa Kemal'in bu eski rakibi 4 Ağustos 1922'de bir süvari birliğinin

saldırısı sırasında öldürüldü. Şimdi tekrar Gazi'nin Ankarasına ve onun neler yaptığına dönelim.

Ankara'da siyasi hayat gelişmeye devam etti. Doğu ülkeleri de Türkiye'de gelişen olayları yakından takip ediyorlardı. Afganistan çoktan Ankara'ya bir elçi göndermişti. Hint Müslümanlarının da bir elçiliği vardı. Mustafa Kemal'in adı Müslüman dünyasında saygı ve hayranlık uyandırmaya başlamıştı. Batı'nın ordularıyla savaşırken bile yüzü Batı'ya dönük olan Mustafa Kemal ilginçtir ki, Doğu'nun kahramanı olmaya başlıyordu.

Diplomasi, iç siyaset, davetler ve eğlence Mustafa Kemal'in dikkatini yüzeysel olarak verdiği işlerdi. Bu hareketli görüntünün altında, ordusunu Yunanları Anadolu'dan atacak savaşa hazırlamakla meşguldü. Savaşa hazırlanmak için gereken bir yılın sonuna yaklaşırken, dikkatini Ankara'nın 250 kilometre batısında, kenevir tarlalarının ortasındaki Afyon kentine çevirdi. 1922 yazında Afyon kenti Yunanların elindeydi ve İzmir'le arasında doğrudan bir demiryolu bağlantısı vardı. Yunanlar burada, İngiliz askeri yetkililerinden birinin aşılmaz dediği bir savunma hattı oluşturmuşlardı. Türkler Afyon'a saldırmak gibi düşüncesizce bir ataklık gösterirse bu, kendi sonlarını getirmeleri anlamına gelecekti.

Afyon'un güneyinde Göller Yöresi yer alır. Burada bulunan Akşehir Gölü Afyon'un 100 kilometre kadar güneydoğusundadır. İsmet'in komutası altındaki birlikler karargahlarını adını bu gölden alan Akşehir'de kurmuştu. 1922 Temmuz'unun son haftasında Türk genelkurmayı geniş kitlelere duyurulmuş bir futbol maçını izleme bahanesiyle gizlice burada buluştu.[4] Maçı izleyenler arasında İsmet'le buluşmaya gelen Mustafa Kemal de vardı. Fevzi bir başka yoldan gelmişti. En son Sakarya'da yaşanan zaferle ünlenen bu en üst rütbedeki üç askere, başka komutanlar da katıldı. Futbol maçı bitip de gece olduğunda herkes bir kulübede Mustafa Kemal'in yanına geldi. Savaşın planlarını gözden geçirmek için haritanın çevresinde toplandılar. Plan bütün Türk ordusunun

katılacağı beklenmedik bir taarruzu öngörüyordu. Bazıları bütün orduyu tehlikeye attığı için bu plana karşıydı. Her zaman temkinli olan İsmet, o sırada Türklerin tek ve yekpare bir saldırıyla zafere erişebileceğine kuşkuyla bakıyordu. Bunun yerine Yunanları yavaş yavaş yıpratma taraftarıydı. Gazi kararlı davranarak planlarının onaylanmasını sağladı. Sonra Ankara'ya dönerek Yunanlara saldırı planını meclise aktardı.

O sırada Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi'nde kendisine muhalefet edenleri ya da Türk ordusunun böyle bir taarruza hazır olmadığını söyleyenleri bastırmak ya da onlara karşı çıkmak için fazla bir şey yapmıyordu. Hatta bu tür kuşkuların Ankara'da yüksek sesle dile getirilmesini istiyordu. Şehirde Yunan casuslarının varlığından haberdardı, Büyük Millet Meclisi'nde siyasi sorunlar devam ettikçe Yunanlar hiç kuşkusuz Türk saldırısının uzak bir ihtimal olduğunu düşünecek, bu da bir sürpriz yapma şanslarını artıracaktı.[5]

Planın bir parçası da Yunanların dikkatlerini başka yöne çekecek zekice bir aldatmaca içeriyordu.[6] Yunanların ana gücü, aralarında yaklaşık 170 kilometrelik bir mesafe bulunan Eskişehir'le Akşehir arasında konuşlanmıştı. Afyon'un geçit vermez bir savunma mevzii olduğunu düşünen Yunanlar, olası bir Türk saldırısında Eskişehir'in hedef alınmasını bekliyorlardı. Mustafa Kemal ise onları en güçlü noktalarından yani Afyon'dan vurmayı planlıyordu. Orada kaydedilecek bir başarı büyük bir askeri avantaj da sağlayacaktı. Afyon ele geçirildiğinde İzmir'de düşmanı püskürtmek için gerekli ikmal hatlarının denetimi de ele geçirilmiş olacaktı.

Mustafa Kemal, Yunanların kuzeydeki Eskişehir'e gelecek bir Türk saldırısını beklemeleri için, futbol maçını izleyen günlerde bir ay boyunca devam eden bir manevra tasarladı. Buna göre Türk ordusu gündüz saatlerinde birliklerini Afyon'dan Eskişehir'e kaydırıyor, bunu açık açık Yunanların görebileceği şekilde yapıyordu. Ama gece olduğunda birlikler mümkün olduğu kadar gizlice, eski mevzilerine geri dönüyorlardı. Yunanlar Türklerin manevrasına dayanarak, düşmanın bütün

güçlerini Eskişehir'e saldıracak şekilde topladığı sonucunu çıkaracaklardı. Daha sonra Türklerin Afyon'a saldırmaya hazır olduğunu fark etmeyen Yunanların da güçlerini Eskişehir'e kaydıracakları umuluyordu. Bu plan, Mustafa Kemal'in Filistin seferindeki düşmanı General Allenby'ın, aynı şekildeki ezici ve gizliliğe dayanan yöntemine benziyordu.

Fevzi 13 Ağustos'ta Akşehir'e döndü, bir hafta sonra Gazi de ona katıldı. Mustafa Kemal Ankara'dan gizlice ayrılmıştı. Abdürrahim 5 Aralık 1974'te Dr. Volkan'la yaptığı konuşmada, bir sabah uyandığında Gazi'nin Çankaya'dan ayrıldığını kimseye söylememesi konusunda uyarıldığını hatırlamıştı. Çankaya'da kalan Ali Fuat ise, Mustafa Kemal çoktan Akşehir'e doğru yola çıkmışken hâlâ Ankara'daymış gibi davranarak daha o gece yemek yediklerini söylüyordu. İsmet, Fevzi ve Gazi bir araya gelir gelmez, 26 Ağustos sabahı erken saatte taarruza geçmeye karar verdiler. Bu tarihe itirazlar yükseldiğinde Gazi öfkelenerek şöyle demiştir: *"Kendisine güvenmeyenler istifa etsinler. Bütün sorumluluğu ben üstleniyorum"*.[7]

25 Ağustos sabahı Gazi, Fevzi'yle birlikte bir kez daha cepheyi inceledi. Plana göre Afyon'a kent çevresindeki en güçlü savunmanın bulunduğu güney kanadından saldırılacaktı. Eğer başarılı olunursa Afyon Yunan ordusunun geri kalanından ayrılmış olacak, Yunanlar hem askeri hem de psikolojik olarak derin bir yara alacaklardı. Bu önemli günde Ali Çavuş onu ve kurmaylarını sabah ikide kaldırdı. Saat üç olduğunda Fevzi, süvarilerin yerlerini alıp almadıklarını öğrenmek için Gazi'nin çadırına geldi. Her şeyin hazır olduğu haberi geldiğinde iki lider ve kurmayları atlarına binerek, altı-yedi kilometre uzaklıktaki Kocatepe'ye doğru yola çıktılar. Buradan, uzakta gergin bir bekleyiş içindeki birlikleri görebiliyorlardı, atların heyecanlı kişnemeleri onlara kadar ulaşıyordu. Gazi ve Fevzi atlarından indiler, fener ışığında Mustafa Kemal bir kez daha haritalarına baktı. Dindar bir Müslüman olan Fevzi gömleğinin altından çıkardığı Kuran'ı okumaya başladı. Şa-

fak söktüğünde Gazi okumasını böldü ve ona takma adıyla hitap ederek "*Vakit geldi hocam*" dedi.[8]

Yirmi İkinci Bölüm Dipnotları

1. Ellison, 1923, s. 8.
2. Georges-Gaulis, 1921, 1922, 1924; Ellison, 1923.
3. Aralov, 1960; Kinross, 1965, s. 338.
4. Atatürk, 1927, s. 564.
5. Atatürk, 1927, s. 565.
6. Atatürk, 1927, s. 566.
7. Aydemir, 1969, cilt. 2, s.528-529.
8. Oranlı, 1967, s. 115.

BÖLÜM 23

Büyük Taarruz, İzmir'e Giriş, Latife ve Ayaklar Altındaki Yunan Bayrağının Kaldırılması

Türklerin ana birliklerini Afyon'un güneyinde topladığından tamamen habersiz olan Yunanlar, 26 Ağustos 1922'de büyük bir sürprizle karşılaştılar. Savaş sabah saat 4.30'da top ateşi ile başladı ve bir saat sonra Türk kuvvetleri saldırıya geçti. Öğlene doğru Türkler, Afyon'un güneyindeki önemli tepelerin çoğunu ele geçirmişlerdi. Günde elli kilometre yol kat ederek, Yunanları önlerine kattılar. 27 Ağustos'ta Afyon kurtarıldı. 28 Ağustos'ta Türk süvari kuvvetleri Yunan kuvvetlerinin gerilerine giderek, kuvvetlerin bir kısmını Türk çemberine doğru sürdü. Savaş hâlâ devam etmekteyken 29 Ağustos'ta Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi'yle Türk cephe karargahının taşındığı Afyon'da buluşarak sonraki planlarını konuştular.

Mustafa Kemal ilerleyen Türk askerlerinin geri çekilen Yunanları daha dar bir çembere almalarını planlarken şöyle bir öngörüde bulunacaktı: *"Türk'ün hakiki halas güneşi, 30 Ağustos sabahı ufuktan bütün şaşasıyla tulu edecektir* (doğacaktır)".[1] O gün Mustafa Kemal'in bizzat önderlik ettiği Dumlupınar'daki savaş, Türk tarihinde Başkomutanlık Meydan Muharebesi olarak anılır. Bu meydan muharebesinden sonra kalan Yunan kuvvetleri dağılmış bir şekilde İzmir ve Bursa'ya doğru geri çekilmeye başladılar.

31 Ağustos'a gelindiğinde Yunanlar açısından her şey bitmiş görünüyordu. Hızlı ve acımasız savaş, çevresindeki böl-

geye izini bırakmıştı. Mustafa Kemal zaferden sonra manzarayı gördüğünde hissettiklerini şöyle anımsıyordu:

> *"Sırtların gerilerindeki bütün vadiler, bütün dereler, mahfuz (saklanmış) ve örtülü yerler, bırakılmış toplar, otomobillerle, namütenahi (pek çok) teçhizat ve malzeme ile ve bütün bu metrukat (bırakılmış şeyler) aralarında, yığınlar teşkil eden ölülerle, toplanıp karargâhımıza sevkedilen esir kafileleri ile hakikaten bir mahşeri andırıyordu.*
>
> *Ağustos 31. günü, takriren zevalde (öğle vaktinde) idi ki, Çal köyünde, yıkık bir evin avlusu içinde İsmet Paşa ve Fevzi Paşa ile buluştuk. Kırık kağnı arabalarının döşeme ve oklarına ilişerek, vaziyeti mutalâa ettik (tartıştık). Kazandığımız meydan muharebesinin, bütün seferi sona erdirebilecek bir azamet ve ehemmiyette olduğunda ittifak ettik. Şimdi Bursa istikametinde çekilen kuvvetleri mahvetmekle beraber, bütün asli ordumuzla İzmir'e yürüyecektik".*[2]

Savaş alanındaki manzarayı gördükten sonra Mustafa Kemal'in yaverine savaştan nefret ettiğini söylediği, bütün insanların, özellikle Yunanların aksak yönleri üzerine fikir yürüttüğü anlatılır. Savaşın acımasızlığı onu ne kadar sarsmış olsa da kararlılığını yitirmedi ve o günkü emrinde birliklerine amaçlarını hatırlattı: *"Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!"*[3]

Mustafa Kemal basit bir asker üniformasıyla cephede ön saflarda yer almakta ve askerlerini gerekirse vatanları için ölmeye teşvik etmekteyken, Yunan General Georgios Hacıanestis savaşı İzmir Limanı'ndaki bir yattan yönetiyordu. Hacıanestis siyasi nedenlerle bu konuma getirilmiş bir kişiydi ve bazı sanrılardan muzdaripti. Bedeninin cam olduğunu sanıyordu. Bazı sabahlar kırılacağından korktuğu için yatağından kalkmak istemediği söylenir. Verdiği emirler karışık ve tutarsızdı. Cephedeki Yunan komutanı General Nikolas Trikopis'ti. 2 Eylül'de Uşak'a doğru ilerleyen Dördüncü Türk Kolordusu, düşmanla yaptığı çarpışma sonunda Trikopis'i esir aldı.

Halide Edip, aralarında Trikopis ve başka bir Yunan generali Dionosis'in de yer aldığı 50 Yunan subayı ve 150 Yunan askerinin 2 Eylül'de Gazi'nin yanına getirilişine şahit olmuştur.[4] Yunanlar Mustafa Kemal'in çadırının dışında endişeyle kabul edilmeyi beklemişlerdir. O kadar şıklardır ki bir Türk, "baloya gideceklermiş gibi" yorumunu yapmıştır.[5] Muhafızları olan Türk askerlerinin kıyafetleri ise dökülmektedir, gömleklerinin düğmeleri eksiktir ve kemer yerine ip parçaları kullanmaktadırlar. Fethedenle fethedilenler arasındaki bu tezat oldukça çarpıcıdır.

Gazi'nin sade döşenmiş çadırında eşya olarak yalnızca bir masa ve birkaç katlanan sandalye vardı. Türk subaylarından bazıları yerde oturmak zorunda kalmıştı. Yunanca bilen bir subay çağırıldı, esir Yunan generallere Türk komutanlarını tanıtması söylendi. Bu toplantıya ilişkin bütün anlatılarda Gazi'nin iki yanında Fevzi ve İsmet'in durduğu söylenir. Yalnızca Mustafa Kemal Yunanlarla el sıkışma alçakgönüllüğünü gösterdi ve Trikopis'in kendisine eğilerek selam vermesini engelledi. Trikopis'in oturması için bir sandık getirildi. Mustafa Kemal esir generale kahve ve sigara ikram etti. Trikopis Mustafa Kemal'in bu kadar genç olduğunu bilmediğini söyledi. Mustafa Kemal, Trikopis'e Hacıanestis'in görevden alındığı ve yerine onun başkomutan olduğu haberini verdi. Bir süre konuştular, savaş taktikleri de sohbet konularından biriydi. Yunanlar Mustafa Kemal'in savaşı cephe hattından yönettiğini öğrenince etkilendiler. Türk süvarisi telgraf hatlarını kestiği için İzmir'le bağlantı kuramadıklarını anlattılar. Mustafa Kemal Trikopis'e kendisi için yapabileceği bir şey olup olmadığını sorduğunda, Yunan general eşine esir düştüğünün haber verilmesini rica etti. Mustafa Kemal haberi ulaştıracağına söz verdi.

Lidersiz ve karmaşa içindeki Yunan ordusu yakın takipteki Türklerin önünde İzmir'e doğru çekiliyordu. Güvenlik konusunda her zaman temkinli olan Mustafa Kemal, savaşın nasıl geliştiğini elden geldiğince gizlemişti. Ankara başarı kesinle-

şene kadar neler olup bittiğini bilmiyordu. İtilaf Devletleri bir kez daha Türklerin zaferine inanmakta güçlük çekiyorlardı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'ın İstanbul'daki diplomatik temsilcisi Sir Horace Rumbold, İzmir konsolosundan aldığı bir rapora dayanarak Yunan kuvvetlerinin "paramparça olduklarını" yazdı. Yunanlar arkalarında "insanı tiksindiren bir barbarlık ve canavarlık rekoru" bırakıyorlardı.[6]

Yunanların geriye çekilirken gösterdiği insanlık dışı eylemlerin altında hiç kuşkusuz psikolojik nedenler yatıyordu. Yüzyıllarca Osmanlı hakimiyeti altında yaşadıktan sonra en azından Anadolu'nun bir kısmını yeniden ele geçirmişler, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurma umutlarını canlandırmışlardı. Gerçeklikle bu hırs dolu arzu arasındaki sınırlar bulanıklaşmış, Yunan özsaygısını besleyebilecek kolektif bir psikolojik dünya oluşmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması Batı'ya, özellikle de İngilizlere, Yunanistan'a yardımcı olma fırsatı vermişti. Hellenizm'in beklenen görkemli dönüşünün sonu ise birkaç günde gelmişti. Bütün umutlar tükendiğinde, hayal kırıklığına uğramış Yunanların narsisistik öfkesi uyanmıştı. Geride tüyler ürpertici bir tahribat bıraktılar. İki taraftan da on binlerce kişi hayatını kaybetti.

Uşak ve Manisa, Afyon'dan İzmir'e giden yol üzerinde yer alan iki büyük şehirdi. Uşak'ın üçte biri Yunanlar tarafından yakılıp yıkılmıştı. Manisa'daki 18.000 binanın yalnızca 500'ü ayakta kalmıştı. Halide Edip, İzmir yakınlarındaki küçük bir kasaba olan Alaşehir'in durumunu şöyle anlatıyordu:

> *"Kasaba bir kül yığınına dönmüş halde... Ne Yunanlar ne de bizim insanlarımız ölülerini gömmeye vakit bulabilmişler. Türk ordusu diğer şehir ve kasabaların ateşe verilmesini önleyebilmek için azami hızla Yunanları kovalıyor. Yunan ordusu kendi başlattığı yangından, kendi başladığı vahşetten kaçıyor. Her iki taraf da birbirine karşı acımasız... Halk şaşkın durumda. Kadınlar adeta delirmiş gibi parmaklarıyla çukur kazmaya çalışıyorlar. Sanki cehennem gökten yere inmiş... Alaşehir yanmış insan cesetlerinden yayılan kokuyla zihnime kazınıyor".*[7]

Büyük Taarruz başlamadan önce Mustafa Kemal, Anadolu'yu on dört gün içinde Yunanlardan kurtaracağını söylemişti. Tahmininde bir gün yanılmıştı. Türk askerleri 9 Eylül'de İzmir'e ulaştılar. Gazi, Fevzi ve İsmet, İzmir'i askeri dürbünleriyle uzaktan gözlüyorlardı. Yangın işareti görmeyince rahat bir nefes aldılar. Mustafa Kemal İzmir'e bir şey olduğu takdirde üzüleceğini belirtmişti. Sonradan Kemalpaşa adını alacak Nif kentinde geceyi geçiren Gazi, o gecenin özel bir gece olmasını istedi. Kurmaylarını şarkı söylemeye teşvik etti. Ertesi gün 10 Eylül'de, İzmir'e girdi. Aynı gün Bursa Türk birlikleri tarafından kurtarıldı. Haberler Ankara'ya ulaştığında siyah örtü meclis kürsüsünden kaldırıldı.

Mustafa Kemal, 10 Eylül 1922'de zeytin dallarıyla süslü bir otomobil içinde İzmir'e girdiğinde İzmir henüz tam olarak Türklerin eline geçmemişti. Kurmaylarıyla birlikte doğruca hükümet binasına gitti, şehre kısa zamanda gelişi binada bulunan yabancı ülkelerin temsilcilerini ve Türkleri şaşırttı. Yakındaki meydan genç, yaşlı, çılgınca tezahüratlar yapan Türklerle doluydu. Halk askerleri öpüyor, üzerlerine çiçekler atıyor, boyunlarına sarılıyordu. Hatta süvarilerin atlarını bile kucaklıyorlardı. İzmirlilerin Gazi'ye vereceği üstü açık otomobil, güller ve Türkiye'yi simgeleyen kırmızı beyaz renklerde karanfillerle dolmuştu. İnsanlar gözlerinde yaşlarla adeta kahramanın kendisiymiş gibi otomobile dokunmak ve onu öpmek için birbirleriyle yarış içindeydiler.

Bu sınırsız sevinç sahnesi geri çekilen Yunan ordusunun ardından iç kesimlerden gelen Rum mültecilerin talihsiz durumuyla bir tezat oluşturuyordu. Yunan ordusunun büyük bir bölümünün önceki gün gemiyle tahliye edilmiş olmasına rağmen, bazı birlikler geride kalmıştı ve şimdi onlar da Rum mültecilerle birlikte İzmir'deydiler. İtilaf güçlerinin savaş gemileri hâlâ limandaydı. İzmir'i terk etmek isteyen insanlar, gemilere doğru yol alan aşırı yüklü kayıklara yetişme çabasıyla can havliyle denize atlıyorlardı. Bu kayıklar savaş gemilerine ulaşmayı başarsa bile mültecilerin çıkmasına izin

verilmiyordu. Gün, heyecanın, mutluluğun ve trajedinin iç içe geçtiği bir gündü.

Mustafa Kemal ve kurmayları hükümet binasındayken silahlar patladı ve giderek şiddetlenen çatışma sesleri duyulmaya başladı. Herkes tedirgin ve temkinliydi. Daha sonra bir Türk çetesi tarafından kovalanan üç bin Yunan askerinin Türklerin İzmir'e girdiğinden habersiz olarak kente geldiği anlaşıldı. Patlak veren çatışma çabucak son bulmuştu. Yunanlar Mustafa Kemal'in hükümet binasında olduğunu bilselerdi, Mustafa Kemal son derece güç bir duruma düşebilirdi.

İzmir'deki Türkler, Rumlar ve Ermeniler şiddetli duyguların etkisindeydi. Mustafa Kemal sivil halka ve Yunan bayrağına saygısızlık edilmesini önlemeye çalışıyordu. Sivil halka kötü davranacak askerlerin ölüm cezasına çarptırılacağını ilan etti ancak durum bu kadar kolay kontrol altına alınacak gibi görünmüyordu. Katliam korkusu kimsenin aklından çıkmıyordu. Fransız hükümetinin temsilcileri Hıristiyan nüfusu koruyacağına dair güvence veren Mustafa Kemal'le görüştüler. Türkler teknik anlamda İngilizlerle savaştaydı. Hükümeti tarafından kendisine Mustafa Kemal'le doğrudan temas kurmama talimatı verilen İzmir'deki İngiliz temsilcisi, Türk lideriyle gayrıresmi bir görüşme yapmayı başardı. Gazi, İngiliz temsilciyi azarlayarak Yunanları Anadolu'ya İngilizlerin çıkardığını söyledi. Türk askerleri, gemisi limanda olan İngiliz Amiral Osmond de Beouvoir Brock'un karaya çıkmasını engelleyince, İngiliz zırhlıları toplarını şehre doğru çevirdi. Brock Mustafa Kemal'den Mondros Mütarekesi koşullarının mı yerine getirileceği yoksa Türkiye'yle İngiltere arasındaki savaş halinin devam mı ettiği konusunda resmi yazılı bir açıklama talep etti.

Bütün bu karmaşa sürerken 10 Eylül günü öğleden sonra Gazi'nin Selanik'ten çocukluk ve mahalle arkadaşı olan yaveri Salih'in (Bozok) odasına genç bir kadın girerek Gazi'yle görüşme talebinde bulundu. O sırada Mustafa Kemal bitişikteki odada dış güçlerin temsilcileri ve kendi kurmaylarıyla

toplantı halindeydi. Gelen kadın yirmi üç-yirmi dört yaşlarında, ufak tefek bir kadındı. Kahverengi gözlüydü, bedeni hafif topluydu. Şık bir mor çarşaf takıyordu. Başı örtülü ama yüzü açıktı. Kadının açık kararlılığı Salih'i şaşırttı. Kadına istediği şeyin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını söyledi. Gazi hâlâ savaşla meşguldü ve ona ayıracak zamanı yoktu. Bir-iki gün beklerse onun için bir şeyler yapmaya çalışacağını söyledi. Kadın kararlılığından vazgeçmedi ve o kadar çok konuştu ki Salih en sonunda Başkomutan'ına kendisiyle görüşmek isteyen bir kadın olduğunu haber verdi. Mustafa Kemal, Salih'e kadının ne konuda görüşmek istediğini sordu, Salih bilmediğini söyleyince de kadını kovmasını istedi.

Ancak emrini vermekte geç kalmış, genç kadın çoktan odaya girmişti. Adının Latife olduğunu ve İzmirli tanınmış işadamı Uşakizâde Muammer Bey'in kızı olduğunu söylüyordu. Cüreti yüzünden öldürülecek olsa bile Gazi'nin elini öpmek için kendi kendisiyle anlaşma yapmıştı. Mustafa Kemal oturmasını söyledi. Mustafa Kemal ve Latife'nin bu ilk görüşmelerinde Latife'nin Mustafa Kemal'e neler anlattığını da yine Halide Edip'ten öğreniyoruz. Halide Edip Mustafa Kemal'in kendisine bu olayı anlattığını yazar.[8]

Latife Hanım Mustafa Kemal'e Muammer Bey'in en büyük kızı olduğunu söyledi, Fransa'da hukuk okumuştu. Fransızcayı bir Fransız gibi konuşuyordu. İngilizcesi de iyiydi. Fransa'dayken sık sık rüyalarında Mustafa Kemal'in kendisine kaygılanmamasını, ülkeyi kurtaracağını söylediğini görmüştü. Mustafa Kemal'in Sakarya'da kazandığı başarı Latife'yi son derece mutlu etmişti. Büyük Taarruz'un yakın olduğunu görünce İzmir'e dönüp Gazi'nin ülkeyi kurtardığını kendi gözleriyle görmekte ısrar etmişti. Biarritz'de yaz tatillerini geçirmekte olan ailesi onu Türkiye'ye dönüp Mustafa Kemal için çalışma kararından vazgeçirememişti. Ailenin Göztepe semtinde bir evleri vardı, Latife Gazi'yi oraya taşınmaya davet etti. Bundan başka Yunanların İzmir'e döndüğünde kendisine kaba davrandıklarını, yalnızca valizlerini aramakla

kalmayıp üstünü de aradıklarını anlattı. Taktığı madalyonun içinde Mustafa Kemal'in Fransız gazetesinden kestiği fotoğrafını bulmak onları epeyi kızdırmıştı. Latife Gazi'ye resmi gösterdi. Gazi bu jestten etkilenmişti, Latife'nin ailesinin evine konuk olmayı ciddi biçimde düşünmeyi kabul etti.

Kriz zamanında boş tek bir anı bile bulunmayan bir generalin oturup genç bir kadınla konuşması ve bir bakıma bir tavizde bulunması yoruma açık bir konudur. Belki Latife'nin övgü dolu sözlerinden etkilenmiş ve gururu okşanmıştı, belki de bu iyi giyimli peçesiz Türk kadını on beş gündür içinde bulunduğu acımasız savaş ortamından sonra onu rahatlatmıştı. Uşakizâde Muammer Bey'in adını duymuştu ve belki Latife'nin ailesinden de etkilenmişti. Ancak biz, Latife Hanım'ın Mustafa Kemal'e İstanbul'daki kendi gençliğini hatırlattığını da düşünüyoruz. Gözüpek, sert, protokole aldırış etmeyen, ülkeyi kurtarmak için kendi kendisiyle anlaşma yapan, hayallerini duyurmak için devlet yetkililerinin kapısını çalan genç Mustafa Kemal'i. Latife, coşkulu kalabalığı aşıp koruyucu yaverini yenilgiye uğratarak özel dünyasına girmeyi başarmıştı; Mustafa Kemal'in bir uzantısı olabilirdi. Ayrıca Latife şimdiden modernleşmiş ve "onarılmış" bir Türk kadınıydı.

Bu arada İzmirliler, Mustafa Kemal'in karargahını taşıması için İzmir limanının karşısındaki Karşıyaka'da başka bir yer bulmuşlardı. Burası körfezin Göztepe'ye paralel düşen karşı tarafında, çok sayıda levantenin yaşadığı bir semtteki bir evdi. Mustafa Kemal için özenle hazırlanmıştı. İzmirliler yeni açık otomobiliyle ikametgahına törenle gelmesini istiyorlardı. Yol eski İzmir'den geçiyor, kıyı boyunca hükümet binasından kıvrılarak Karşıyaka'ya gidiyordu. İngilizlerin eski İzmir'de körfezin başparmağa benzeyen çıkıntısının ucunda bir garnizonları vardı, Mustafa Kemal zorunlu olarak buradan da geçecekti.

Mustafa Kemal Karşıyaka'ya kadar yeni otomobilinin içinde körfezi dolaşmayı kabul etmişti. Ellerinde mızraklarla ona eşlik eden süvari alayıyla birlikte göz kamaştırıcı bir manza-

ra oluşturuyorlardı. Karşıyaka'daki eve geldiğinde Mustafa Kemal'den onu görmek için toplanan insanların arasından mermer bir merdivenden çıkması istendi. Yürüyeceği yere bir Yunan bayrağı serilmişti. Bu davranışa öfkelendi. Bunun üzerine ona, aynı evde kalmış olan Kral Konstantin'in Türk bayrağını basıp çiğneyerek eve girdiği söylendi. Gazi kendini toplayarak Kral Konstantin'in yaptığı hatayı yapmayı düşünmediğini söyledi. Bayrak milletin şerefini temsil ederdi, ne olursa olsun yerlere serilemezdi. Yunan bayrağının kaldırılması emri yerine getirildi.[9]

Ertesi gün İzmir'in tanınmış Kramer Oteli'ne gitti. Büyük Taarruz'dan önce arkadaşlarına bu otelde yiyip içeceğine söz vermişti. Oraya sade vatandaş giysileriyle giderek salonda dolaştı. Otel çoğu Yunan olan yabancılarla doluydu. Onu tanımayan garson boş masa olmadığını söyledi. Ancak daha sonra müşterilerinden biri onu tanıdı, Gazi ve beraberindekiler için masalar bulundu. Bir kadeh rakı söyledikten sonra bardağını kaldırdı ve salondaki insanlara şöyle sordu. "*Kral Konstantin hiç buraya gelip bir kadeh rakı içti mi*?" Hayır cevabını alınca güldü. "*Öyleyse*" dedi "*İzmir'i alma zahmetine niye katlandı*?"[10] Gazi son derece mutluydu.

Fakat zafer trajik bir olayla gölgelendi. Korkunç bir yangın İzmir'in her yanına yayıldı. Kramer Oteli yanıp kül olan sayısız binadan biriydi. Yangının nasıl çıktığı tartışmalıdır. Türkler Rum ve Ermenileri, Rumlarla Ermeniler Türkleri suçladılar. Görgü tanıkları her iki tarafın da kan döktüğünü anlatır. Etnik çatışmalarda, gerçek genellikle her iki tarafın iddialarının arkasında gizli kalır. Yangın Mustafa Kemal'in karargahına yaklaştığında onu yer değiştirmeye ikna ettiler. Gazi, Latife'nin evine taşındı. Eğer İzmir'de böyle bir yangın çıkmasaydı Mustafa Kemal ve Latife arasındaki ilişki başka bir hal alabilir miydi? Bunun cevabını bilemeyeceğiz.

İstanbul'dan İzmir'e yeni gelmiş olan gazeteci Falih Rıfkı (Atay) Gazi'nin Uşakizâdelerin Göztepe'deki köşküne gidişini ayrıntısıyla anlatmıştır.[11] Gazi'nin Karşıyaka'da kaldığı

eve büyük bir kamyon ve birkaç otomobil yollandı. Mustafa Kemal otomobillerden birine bindi ve otomobiller kamyonun kalabalıkta açtığı yoldan ilerledi. Konvoy kıyı boyunca Göztepe'ye kadar körfezi dolanmak zorundaydı. Falih Rıfkı panik içindeki halkın yolları tıkayabileceğinden ve yolculuğun çok zor olabileceğinden korkmuştu. Ancak Mustafa Kemal Uşakizâdelerin köşküne sağ salim ulaştı. Üç katlı köşk, gerçekten görkemli bir yapıydı. Avrupa Akdeniz mimari tarzında inşa edilmişti. Sokak seviyesindeki giriş kapısı ince ince işlenmiş dökme demir panellerle süslüydü. Girişin iki yanından beyaz dökme demir tırabzanlarıyla yarım daire şeklinde iki görkemli merdiven, birinci kattaki sütunlu girişe ve evin ana girişine çıkıyordu.

Bir süre sonra İsmet ve Fevzi, Latife'nin evinde Gazi'ye katıldılar ve Latife tarafından karşılandılar. Falih Rıfkı, Mustafa Kemal'in odasına götürüldüğünü, daha sonra belden kuşaklı güzel bir Rus malı ipek gömlek giyinmiş halde aşağı inerek gelenleri karşıladığını anlatmıştır. Gece olduğunda Latife yemek salonunda tam bir ev sahibesi gibi davrandı. Kahramanının sağ yanında, Fevzi'yle arasında oturuyordu. İsmet ise Mustafa Kemal'in solunda oturuyordu.

Falih Rıfkı ve bir başka gazeteci Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) o ilk geceyi köşkte geçirmeleri için davet edildiler. İlk kez Mustafa Kemal'in sofrasında yer alıyorlardı. Yıllar önce gerçekleşen tesadüfi karşılaşmalarını ayrıntılarıyla hatırlayan Mustafa Kemal'in belleği, Falih Rıfkı'yı çok şaşırtmıştı. Gazetecinin kahramana yönelik ilk izlenimi onun herkesi rahat ettirmeye çalışıp bunu başaran mutlu bir adam olduğuydu. Falih Rıfkı onun bir tanrı gibi olduğunu düşündü.

O gece Mustafa Kemal sevgi ve merhamet arasındaki benzerliği tartışmayı seçmişti. Daha önce onun güçlü bir savaşçı olduğunu düşünen gazeteciler şimdi başka bir yanını görüyorlardı. Gece ilerledikçe Mustafa Kemal halk türküleri söyledi, kendi anıları içinde kaybolmuş gibiydi. Sonra ayağa kalkarak Ege kıyılarının oyunu olan zeybeği oynamaya baş-

ladı, bazı geleneksel hareketleri atlıyor, adeta oyunu Batılılaştırıyordu. Şafak sökene kadar hiç kimse uyumadı.

İsmet Bozdağ, ev sahibesi ve Mustafa Kemal arasındaki bir olayı anlatır.[12] İzmir yandığında Uşakizâdeler'e ait birkaç bina da alevlere teslim olmuştu. Latife'nin ağladığını gören Gazi onu teselli etmek ister. Latife maddi kaybı için değil, ülkesi kurtarıldığı için ağladığını söyleyerek cevap vermiştir. Türk bayrağının kentin üzerinde tekrar dalgalanmasını hayal etmiştir, gözyaşları sevinç gözyaşlarıdır. Sonra da ansızın kahramanına sarılarak başını omzuna yaslamıştır. Bozdağ bu noktada Latife'nin Gazi'ye Sofya'da tanıdığı Miti'yi hatırlatmış olabileceğini söyler. Miti ile Sofya'da bir parkta gezerken Mustafa Kemal'in bir kuşu satın alıp serbest bıraktığını daha önce yazmıştık. Bozdağ'ın aktardıklarına göre o zaman da Miti ona sarılmış ve ağlamıştı. Şimdi Latife ona sarılıyordu. Bozdağ, Mustafa Kemal'in Latife'nin kollarını yavaşça çözdüğünü, sohbet etmek üzere dostlarına katıldığını söyler. O günden sonra Mustafa Kemal, Latife'yi "Lâtif" olarak çağırmaya başlamıştır.

Kısa süre sonra birçok kişi Latife ve Mustafa Kemal arasında bir ilişki geliştiğini fark etmeye başladı. Çoğu kişi bu ilişkiyi onaylıyordu. Fevzi ve İsmet Paşa Uşakizâdelerin köşkünde kalıyorlardı. Halide Edip sık sık uğruyor, Ali Fuat da ara sıra konuk oluyordu. Mustafa Kemal, Rauf'a savaşın bittiğini, barış gelir gelmez Ege kıyılarında küçük bir çiftlik alıp meyve yetiştireceğini söylüyordu. Aile babası olmaya çalışıyormuş izlenimini bırakıyordu insanda. Bir gün keyfi yerindeyken Halide Edip'in terfisini emretti, Latife Halide Edip'in üniformasına nişanları kendisi dikti.

Her sabah Latife gazeteleri özellikle de Avrupa gazetelerini gözden geçirir, Mustafa Kemal'e kahvaltısını getirirken dünyada olup bitenleri özetlerdi. Mustafa Kemal Latife'ye "konuşan gazetem" ismini de takmıştı. Latife Batılı bir kadın gibiydi. Mustafa Kemal ona diğer Batılı kadınlarla olan ilişkilerinde olduğu gibi çocukluğunu, annesini, annesiyle ilişkisi-

ni anlatırdı. Latife'nin evlenmeden önce cinsel ilişkiye girmeyi reddettiğini yazanlar vardır. Bu konuda bir belge bulunmamasına karşın Latife'nin yetişme tarzı düşünülürse, böyle olması gerekiyor. Uşakizâdeler'in köşkünde yaşamakta iken, Ankara'da gerilerde kalan Fikriye hakkında ne düşündükleri ile ilgili elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bize göre Gazi Fikriye gibi ona tapan yeni bir "onarılmış" kadın bulmuştu ve Latife Ankara'daki Fikriye'nin aksine hasta değil, enerji doluydu.

Mustafa Kemal'in kişisel ilişkilerinde yeni bir dönem başlarken, diplomatik alanda tansiyon giderek yükseliyordu. Türk süvari ve piyade birlikleri, Boğazların denetimi açısından önemli bir üs olan Çanak kasabasında mevzilenmiş İngiliz birliğiyle temasa geçtiler. Mesele açıktı: Gazi Türk ilerlemesini durduracak mıydı, yoksa İngilizler Türklere ateş açarak topyekün savaşın yeniden başlaması tehlikesini göze mi alacaklardı?

18 Eylül'de İstanbul'da Fransız yüksek komiseri General Maurice Pelle, Türk başkomutanını ziyarete geldi. Bu hareket, Fransızların Gazi'yi ülkenin önderi olarak kabul ettiğini gösteriyordu. İstanbul'da padişahlığın formalitelerine alışkın, gururlu bir adam olan General Pelle bu görevi gönülsüzce yerine getirmişti. Nasıl karşılanacağı konusunda şüpheleri vardı. Yine Falih Rıfkı'dan öğrendiğimize göre Mustafa Kemal, kendisini görüşme nedeniyle sersemlemiş hisseden General Pelle'e yardım etmek için merdivenlerden aşağı inmiştir. Pelle, Mustafa Kemal'den Türk birliklerinin Marmara Denizi ve İstanbul'a doğru ilerlemeye devam etmemesini istedi. Mustafa Kemal de Pelle'e muzaffer orduları durdurmanın mümkün olmadığını bildirerek hemen mütareke yapmaya karar vermelerini önerdi.

Yunan ordusu Anadolu'da kesin olarak mağlup edildiği için Trakya en önemli müzakere konusu olmuştu. Pelle, Mustafa Kemal'e Avrupa'daki Osmanlı topraklarının ne kadarını Yunanistan'a bırakmaya hazır olduğunu sordu. Bu soru

Mustafa Kemal'i kızdırdı. Sert bir dille Yunanları Anadolu'ya çıkmaları için kışkırtanların Fransızlarla İngilizler olduğunu söyledi. Türkiye'nin yaşadığı trajedinin sorumlusu onlardı, bu gerçeğe rağmen Fransız generali şimdi ev sahibi ile onu soyan hırsızı aynı kefeye koyar gibi görünüyordu. Mustafa Kemal'in tercümanı onun bu sert sözlerini yumuşatmaya çalıştı ama Gazi onun ne yapmaya çalıştığını anlayarak, *"Yanlış tercüme ediyorsunuz!"* dedi.[13] Mustafa Kemal, Pelle'le görüşmesinde İtilaf Devletlerinden gelecek tek bir şeyi kabul edebileceğini açıkça belirtti: Yunanlar Meriç Irmağı'nın batısına çekilmek zorundaydı.

Mustafa Kemal üstün taraf rolünü oynamaktan hoşnuttu. İngilizlerin Gelibolu'da kalmaya devam etmelerine rağmen Fransızlar 19 Eylül'de askerlerini tahliye ettiler. İzmir Limanı'nda demirli altmış dört düşman gemisinin varlığı önemli bir sorundu. Gazi, Latife'ye İtilaf Devletlerine verilmek üzere, yirmi dört saat içinde İzmir'den ayrılmalarını talep eden İngilizce bir ültimatom yazması talimatını verdi. Mustafa Kemal'in bazı yandaşları İngilizlerin bu teklifi reddetmesi ve bir başka savaşın başlaması konusunda endişeliydi. Sonraki yirmi dört saatte Mustafa Kemal başka işlerle ilgilendi, en sonunda, limandaki gemilerin şehri selamladıktan sonra limandan ayrıldığı haberi geldi. Mustafa Kemal ara vermeden işine devam ederken gemilerin gidişiyle ilgilenmedi bile.

Gazi'nin Sakarya Savaşı'ndan sonra Ankara'da tanıdığı Franklin-Bouillon'un 28 Eylül'de İzmir'e gelmesiyle Türklerle Fransızlar arasındaki müzakere süreci hız kazandı. Franklin-Bouillon'la Ankara'da görüşmeler yapmış ve bu görüşmeler "Ankara İtilafnamesi"nin imzalanmasına yol açmıştı. Gazi, Fransa temsilcisini İzmir'de rıhtımda Rauf ve İsmet'le birlikte karşıladı. Franklin-Bouillon'la yapılan yeni konuşmalardan sonra Mustafa Kemal, Mudanya'da Türklerle İtilaf Devletlerinin barışın temellerini atacağı bir konferansın toplanmasını kabul etti. Ardından 29 Eylül'de Ankara'ya gitmek üzere yola çıktı ve 2 Ekim'de Ankara'ya ulaştı.

Yirmi Üçüncü Bölüm Dipnotları

1. Atatürk, 1952, 2. cilt, s. 176.
2. Aydemir, 1969, 2. cilt, s. 541.
3. Atatürk, 1964, 4. cilt, s. 450.
4. Adıvar, 1928, s. 346. Ayrıca bknz. Atatürk, 1927, s. 566; Ünaydın 1957, s. 102-104.
5. Oranlı, 1967, s. 128.
6. Kinross, 1965, s. 362.
7. Adıvar, 1928, s. 367.
8. Adıvar, 1928, s. 384.
9. Kinross, 1965, s. 367.
10. Kinross, 1965, s. 367.
11. Atay, 1980, s. 323.
12. Bozdağ, 1975a.
13. Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 23.

BÖLÜM 24

Mudanya Anlaşması, Fikriye'nin ve Padişah'ın Ülkeden Ayrılmaları ve Zübeyde'nin Ölümü

Ankara'da bir kahraman olarak karşılanan Mustafa Kemal, 4 Ekim 1922'de Büyük Millet Meclisi'nde bir konuşma yaptı ve zafer sonrası düşüncelerini ve planlarını milletvekilleriyle paylaştı. Aynı gün Marmara Denizi'nde Bursa'nın güneyinde Mudanya'da barış görüşmeleri başladı. Mustafa Kemal yeni Türkiye'yi temsil etmesi için diplomasi deneyimi bulunmayan İsmet'i seçti. Mudanya'ya gitmeden İsmet'e bilgi vermiş, yönlendirmelerde bulunmuştu ve ona güveniyordu. İsmet, İtilaf Devletlerinin delegeleriyle Mudanya'da yaşayan Rus tüccar Alexander Ganyanof'un evinde bir araya geldi. İngiltere'yi İngiliz işgal kuvvetlerinin komutanı General Charles Harrington temsil ediyordu ve onunla çekişmeli bir pazarlık sürecine girmek zorunda kaldı.

Aralıksız devam eden müzakereler sonucunda 11 Ekim'de bir anlaşmaya varıldı. İsmet savaşın resmi olarak son bulduğu haberini Ankara'ya telgrafla bildirdi. Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilleri sevinçle birbirlerini kucaklıyorlardı. Mudanya Anlaşması'yla Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışma son buluyor, Meriç Irmağı'na kadar olan Trakya toprakları Türk yönetimine devrediliyor, Yunanlara bölgeyi boşaltmaları için on beş gün süre veriliyordu. İtilaf Devletleri arasındaki yönetim değişikliğinin barışçıl bir biçimde yapılabilmesi için bu güçler bir ay daha bölgede kalacaklardı.

Yeni Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barış sağlanana kadar İstanbul ve Gelibolu'daki varlıkları da devam edecekti.

Mustafa Kemal'in Ankara'ya dönüşü Atina'da Venizelosçu subayların darbesiyle aynı zamana denk gelmişti. Venizelosçular Anadolu'daki felaketin sorumlularını cezalandırmak üzere söz verirken, Kral Konstantin devrilerek yerine II. George tahta geçirildi. Gazi yalnızca kendi ülkesinin kaderini değiştirmekle kalmamıştı, aynı zamanda Atina'da da yeni bir rejimi iktidara getirmişti. Aynı dönemde İngiltere'de de büyük politik değişiklikler yaşanıyordu.

Türkler Trakya yönetimini almaya hazırlanırken Lloyd George hükümeti düştü. Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlanması düşleri sona ermiş; kabine, parlamento ve ülkede onlara verilen destek de son bulmuştu. Lloyd George, Mustafa Kemal ve savaş sonrası İngiltere'ye musallat olan iç ve dış kaynaklı bir dizi sorun tarafından yenilmişti. 23 Ekim'de, Lloyd George'un hükümetten çekilmesinden dört gün sonra, Andrew Bonar Law yeni seçimlere kadar hükümetin başına geçti.

Mustafa Kemal Lozan'da toplanacak barış konferansında yeni Türkiye'yi temsil etmesi için Mudanya'da başarılı olan İsmet'i görevlendirdi. Oysa Başbakan Rauf, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Temgirşenk) ile birlikte konferansa kendisinin katılacağını umuyordu. Böylelikle bir defa daha Rauf'u gücendirdi. Bu arada İstanbul'da Padişah Vahdettin hâlâ tahtta oturuyor ve 21 Ekim 1920'den beri Sadrazam Tevfik Paşa hükümeti görev başında bulunuyordu.

Savaş alanından bir kez daha kahraman olarak çıkan Mustafa Kemal'in birbiri ardına uğraştığı önemli politik gelişmeleri bir yana bırakıp yeniden özel yaşamındaki duruma dönelim. Vatanına daima sadık kalarak yorulmaksızın halkını kurtarmaya devam ederken özel hayatında çok önemli bir rol oynayan "onarılmış kadın" Fikriye'yi kurtaramayacak ve ona sadık kalmayacaktı; yeni bir "onarılmış" kadın, Latife hayatına girmişti.

İzmir'den ayrılırken Mustafa Kemal, Latife'nin kendisiyle birlikte gelmesini istemedi. Ankara'da Fikriye onu bekliyordu. Latife'nin kendisiyle birlikte dönmesine izin verirse durum karışabilirdi. Artık tüberküloz olduğu bilinen Fikriye, Mustafa Kemal'in soğukluğunu enfeksiyon kapma endişesine bağlamış olabilir. Ancak rakibesinin bir fotoğrafını bulmuştu.[1] Yalnızca hastalığıyla baş etmeye çalışmanın yanı sıra, karşısında sevgilisinin ilgisi için mücadele etmesi gereken çetin bir engel bulunduğunu da anlamış olmalıdır.

Mustafa Kemal Ankara'ya döndüğünde Fikriye'yi tedavi için Avrupa'ya gitmeye teşvik etti. Modern bir sanatoryumda verilecek tedaviden yarar göreceği düşüncesini, Fikriye'nin doktorlarının da kabul etmesini sağladı. En sonunda Fikriye özel bir kliniğine gitmeyi kabul etti ama sanatoryuma gitmek istemiyordu. Yaveri Salih (Bozok) Fikriye için Münih'te bir yer bulmaya çalışırken Mustafa Kemal'in isteğiyle İzmir'deki Latife'ye telgraf çekerek, Mudanya kasabasında yapılacak anlaşmanın şerefine düzenlenecek kutlamalara katılmak üzere Latife'yi Bursa'ya çağırdı. Fikriye istemeyerek de olsa Münih'te tedavi olma planını kabul etmişti ama son dakikada kararını değiştirdi. Almanya'ya gitmeden önce son kez birlikte geziye çıkmalarını isteyerek Mustafa Kemal'in kendisini Bursa'ya götürmesi için ısrar etti. Bursa'dan ayrıldıktan sonra vedalaşmak üzere İstanbul'daki akrabalarını ziyaret etmeyi planlıyordu.

Bu isteği kabul etmek zorunda kalan Gazi karşı karşıya kaldığı problemi çözmek için Salih'e Latife'ye yeni bir telgraf daha çekerek kendisinin rahatsızlandığını ve Bursa seyahatinin iptal edildiğini bildirmesini söyledi.[2] Telgraf, Latife'nin Gazi'ye katılacağı için mutluluktan uçtuğu bir sırada gelmişti. Yolculuk için valizlerini toplamıştı, Bursa'ya gideceği otomobil hazırdı. Bursa gezinin iptal edilmesi Gazi'nin çok hasta olduğu anlamına geliyordu. Mustafa Kemal'in bir an önce iyileşmesi dileğini içeren bir telgraf göndermesine rağmen Latife, İzmir'deki haber ajansını arayacak kadar meraklanmış ve

Mustafa Kemal'in Bursa'da olduğunu öğrenmişti. Bu haberi alınca üzüntüsü arttı çünkü Fikriye'yi artık öğrenmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal'e yazarak Bursa'ya geldiği haberini aldığını ve onun sağlığı konusundaki endişelerinin hafiflediğini söyledi. Ayrıca Mustafa Kemal'e davetini iptal etmeden önceki iki geceyi mutluluk içinde geçirdiğini ve her şekilde ona sonsuza kadar sadık kalacağını bildiriyordu.

Kazım, Refet ve Fikriye'yle birlikte Bursa'ya giden Gazi, orada İsmet ve Fevzi ile buluştu. Bütün gece süren, gürültülü eğlencelerle geçen zafer kutlamaları için toplanmış 10 bin kişiden fazla bir kalabalığın önüne çıktılar. Mustafa Kemal, Bursa Valisi'nin evinde konuktu. Fikriye'ye, Mustafa Kemal'in odasının yanındaki oda verilmişti. Gece herkes yattıktan sonra Fikriye Gazi'nin odasına gitti. Öleceğini bildiğini ve geri kalan günlerini sevdiği adamla geçirerek mutlu bir şekilde ölebileceğini Mustafa Kemal'e büyük bir duygusallık içinde söylemeye çalıştı. Görünüşe göre bir "sinir krizi" geçiriyordu. Bir doktor çağrıldı ve Fikriye sakinleştirilene kadar *"Paşam, Paşam"* sözcüklerini sayıkladı.[3]

Bu olayın Mustafa Kemal'in içinde ne denli karmaşık duygular uyandırmış olacağını tahmin edebiliriz. Fakat fikrini değiştirmeyi reddederek Fikriye'nin planlandığı gibi Münih'e gitmesi konusunda ısrar etti. Fikriye onun isteklerine boyun eğmek mecburiyetinde kaldı. Mustafa Kemal'in kişilik yapısı, özel hayatındaki kargaşalar devam ederken onları bir yana koyup askeri, politik ve siyasi alanda başarıdan başarıya koşabilmesini sağlıyordu. Latife'nin beklenmedik bir zamanda sahneye girmesi ile alevlenen Fikriye krizi ile başa çıkmaya çalışırken hem özel hem de siyasi hayatında kendisine yardım etmesi için Refet'e döndü. Refet'i Büyük Millet Meclisi'nin özel temsilcisi olarak atadı ve bu görevle önce İstanbul, daha sonra ise Trakya'ya gitmesini sağladı. Aynı zamanda Refet, Almanya'ya yapacağı yolculuğun ilk ayağında Fikriye'ye eşlik edebilecekti.

100 jandarmanın eşlik ettiği Refet, 19 Ekim'de İstanbul'a vardı ancak İngilizler Refet ve maiyetinin karaya çıkmasını bir gün boyunca engellediler. Karaya çıktıklarındaysa halk tarafından gürültülü bir biçimde karşılandılar. Kırmızı beyaz Türk bayrakları ve yeşil Müslüman sancakları her yerdeydi; insanlar balkonlardan sarkıyor, çatılara çıkıyor, coşkuyla sokakları dolduruyordu. Fikriye, bu gürültülü karşılamaya tanık oldu. Her yerde resmi asılı olan Paşa'sına tapınıldığının giderek daha fazla farkına varması kaçınılmazdı.

Bursa'da bulunan Halide Edip daha sonra Fikriye Bursa'dan Refet'le ayrılırken, onunla nasıl vedalaştığını yazacaktı. Halide Edip, o gün gördüğü Fikriye için şöyle der: *"Küçük, ince çenesi, bir bıçağın sivri ucu gibiydi, küçük burnu büzüşmüş, adeta saydam bir hal almıştı"*.[4] Fikriye'nin gözlerinde üzüntü vardır: *"Acı ve kederden harab olmuş gözleri kararmıştı; gözlerinin alt ve üst kirpikleri kıvrılmış, her zaman olduğundan daha fazla iç içe girmişti; çökmüş, solmuş yanaklarından gözyaşları süzülüyordu"*.[5] Ankara sokaklarında dörtnala atını sürerken bütün bakışları üzerine çeken, Zübeyde'nin varlığına rağmen Gazi'nin evinin gözbebeği olan genç kadın gitmiş, yerine çaresiz bir biçimde hasta ve terk edilmiş bir kadın gelmişti.

Fikriye sahneden çekildiğinde, Mustafa Kemal Latife'yle olan hayatını planlamaya başladı. Annesine konuyu açtı. Eklem romatizması olan annesine deniz kenarının iyi geleceğini söyleyerek ondan İzmir'e gitmesini istedi. Zübeyde İzmir'de Latifelerin evinde konuk olacaktı. Amaçladığı evlilikte annesinin rızasını almak için geleneksel bir ihtiyaç hissediyordu.

Fikriye'nin Ankara'dan götürülmesi Refet'in görevinin yalnızca bir parçasıydı. Şimdi Refet'in İstanbul'da bulunuşunun siyasi yönüne dönelim. Refet, İstanbul'da Padişah'ın yaverinin de içinde olduğu bir heyet tarafından karşılandığında halifelikten söz etti fakat Padişah'tan söz etmedi. Böylece halifelik makamını tanıdığını ancak Padişah'ın idari gücünü reddettiğini ima ediyordu. Fatih Sultan Mehmet'in türbesini ziyaret ettiğinde, İstanbul'un ellerinden alınmasına bir daha

hiçbir Türk'ün izin vermeyeceğini söyleyerek Fatih'i övdü. Sultan VI. Mehmet'in huzuruna çıktığında itibarını yitirmiş Padişah'a Türkiye'nin artık iki hükümet sistemini kaldıramayacağı için İstanbul hükümetini bir an önce istifaya çağırmasını öğütledi.

Padişah bir biçimde kurtarılacağı ve tahtta kalmasına izin verileceği umudunu taşıyordu ancak İtilaf Devletleri Lozan Barış Konferansı'na hem İstanbul hem de Büyük Millet Meclisi'nden delegeler çağırınca bu umudu büyük ölçüde kırıldı. Bu davet Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerinde aynı anda iki hükümetin var olmasının anormalliğini bir kez daha vurguladı. Böyle uygunsuz bir davetin Ankara'da yaratacağı öfkenin farkında olan sadrazam Tevfik, Lozan Konferansı'na resmi davet gelmeden önce 17 Ekim'de Mustafa Kemal'e, konferansın göz önünde bulundurularak ortak bir konum alınmasını teklif etti. Mustafa Kemal ertesi gün telgrafla verdiği yanıtta Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği Anayasa'ya göre Türk ulusunun tek yasal temsilcisinin Büyük Millet Meclisi hükümeti olduğunu belirtti.

27 Ekim'de Ankara hükümeti ve Padişah hükümetine resmi barış konferansı daveti geldi. Tevfik, Büyük Millet Meclisi'ne bir telgraf göndererek mebuslara konferansa ortak bir delegasyon ile katılmayı önerince, mebusların birçoğu büyük öfkeye kapıldılar. Birbiri ardına kürsüye çıkarak İstanbul hükümetini ve vatanı bölme yönündeki bu alçakça girişimi kınadılar. 30 Ekim'de yapılan hararetli tartışmalardan sonra Mustafa Kemal ve seksen mebusun imzaladığı önerge düzenlendi. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun son bulduğu, yerini yeni Türk ulusunun aldığı ve anayasaya göre egemenliğin millette olduğu ilan ediliyordu.

Mecliste bu kanun tasarısına karşı çıkanlar da oldu. Muhalefet iki gruptan geliyordu: Dinci unsur ve önergenin Mustafa Kemal'in konumunu güçlendirip ülkeyi diktatörlüğe götüreceğinden korkanlar. Halifeliği padişahlıktan ayırmanın uygulanabilirliği üzerine uzun ve sert tartışmalar yapıldı. Saltanat

kaldırılırsa, halifelik ne olacaktı? Mustafa Kemal uzun uzun Arap ve Hilafet tarihi, Muhammed'in hayatı ve Osmanlıların tarihi üzerine konuştu. İslamın ilk dönemlerinde saltanatın ve halifeliğin birbirinden ayrı olduğunu, yine ayrılabileceğini söyledi. Bu iki kurumun ayrı olması, saltanatın ortadan kalkarak egemenliğin Türk milletine geçmesi ve hilafetin herhangi bir siyasi yetki olmadan devam etmesi anlamına geliyordu. Seneler sonra Mustafa Kemal *Nutuk*'ta padişahlık ve halifelik konusunda Rauf ve Refet'le nasıl ters düştüğünü anlatacaktı. Ona göre Rauf babasının Padişah için çalıştığını, kendisinin nankör bir insan olmadığını ve Padişah'a sadakat borcu olduğunu söylemiştir.[6]

1 Kasım'daki meclis toplantısında konu üzerine yine uzun tartışmalar yapıldı. Konuyla ilgili başka önergeler de vardı, sonuçta Anayasa, din işleri ve adalet komisyonları üyelerinden oluşan birleşik bir komisyon oluşturuldu. Birleşik komisyon bir odada toplanarak tartışmalara başladı. Mustafa Kemal bir köşeden görüşmeleri izliyordu. Bir grup din adamı alimane bir söylevle halifelik ve saltanatın birbirinden ayrılmaz olduğunu savundu. Mustafa Kemal'in, tartışmayı uzatacağını düşündüğü bu tür savlara hiç sabrı yoktu. Karma komisyon başkanından söz alıp, vekillerin önünde bir sıranın üstüne çıkarak egemenliğin kimseye, tartışmayla görüşmeyle verilmeyeceğini söyledi. Türk milletinin başkaldırarak egemenliği kendi eline almış olması önemliydi. Yüksek sesle şöyle dedi:

> *"Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına, vazâulyed olmuşlardı (el koymuşlardı) bu tasallûtlarını (zorba davranışlarını) altı asırdan beri idame eylemişlerdi (sürdürmüşlerdi). Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin (saldırganların) hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir".*[7]

Kendi görüşü kabul edilmediği takdirde, *"birkaç kellenin uçurulacağını"* söylemekten de çekinmedi. Zamanla bu meydan okuma Mustafa Kemal'in en ünlü konuşmalarından biri olacaktı. Hiç çekinmeden bir diktatör gibi konuşmuştu, böyle yapmaya yeterli gücü de vardı.

Gazi'nin sert çıkışıyla kendilerini toparlayan birleşik komisyon, saltanatın kaldırılması yönündeki önergeyi destekledi ve önerge çabucak yasa haline getirilerek 4 Kasım'da meclis tarafından kabul edildi. O gün İstanbul'daki idare amirleri Refet'i ziyaret ederek bundan böyle Büyük Millet Meclisi hükümetine bağlı olacaklarını bildirdiler. Refet ertesi gün Osmanlı hükümeti bakanlıklarının feshedilmesini emretti, Osmanlı hükümeti sessiz sedasız çöktü.

Bu arada VI. Mehmet sarayda kalmaya devam ediyordu. Yüz yıllar boyunca Osmanlıların Padişah'ı Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak gördükleri düşünüldüğünde Mustafa Kemal, onu hızlı bir şekilde ülkeden sürmek konusunda isteksizdi. Bu kadar saygı gören bir imge bir gecede yok edilemezdi. Yandaşları ve dostlarının çoğunun zihninde ve yüreğinde Padişah'ın özel bir yeri olduğunu çok iyi biliyordu. Bu can sıkıcı sorunu Padişah'ın kendisi çözdü.

16 Kasım'da Vahdettin General Harrington'a bir mektup yazarak hayatının tehlikede olduğunu hissettiğini belirtti. İstanbul'dan ayrılmasına yardım edilmesini rica etti. Ertesi sabah erkenden oğlu, başmabeyincisi, mızıkacıbaşısı, doktoru, iki sadık katibi, bir uşak, bir berber, iki de harem ağası ile birlikte Kızılhaç işareti taşıyan iki İngiliz ambulansıyla saraydan ayrıldı. Grup önce tersaneye, buradan da bahriye motoruyla İngiliz Malaya zırhlısına götürüldü. Sultan ve maiyeti gemiye çıktıktan sonra gemi limandan ayrılıp Malta'ya yöneldi. 36. ve son Osmanlı Padişahı, altı yüzyıl boyunca ülkeyi hiç kesintisiz yönetmiş hanedanın üyesi, küçültücü bir sürgüne doğru gidiyordu; 1926'da San Remo'da hayatını kaybedecekti.

Padişah o kadar gizli bir biçimde götürülmüştü ki kaçtığından milliyetçilerin, ancak İstanbul'dan ayrılışından sonra

haberi oldu. VI. Mehmet'in başarıyla sürgün hayatına kaçmasından sonra Büyük Millet Meclisi Halife unvanını İstanbul'da kalan amcazadesi Abdülmecit'e verdi. Yeni halife Büyük Millet Meclisi'nin açıkladığı koşullara bağlı kalarak hizmet verecekti.

Sonuçta yüz yıllardır süren gelenekler sarsılmıştı ve kırgınlıklar yok değildi. Milletvekillerinin bazıları eleştiri oklarını Mustafa Kemal'e yöneltmişti. Eylemini doğrudan açıklaması istenmemişti ama padişahlığın kaldırılmasındaki rolüne ilişkin söylentiler onun kulağına da geldi. Aralık 1922'de seçim kanununda bir değişiklik yapılması öne sürüldü. Buna göre yalnız Türkiye sınırları içinde doğmuş olanlar mebusluğa adaylıklarını koyabileceklerdi. İster Türk ister Kürt isterse başka bir etnik gruba ait olsun, bu sınırların dışında doğanların adaylıklarını koyabilmeleri için beş yıl sürekli olarak Türkiye'de yaşamış olmaları gerekliydi. Teklif edilen bu yasanın Selanik'te, yani yeni Türkiye'nin sınırları dışında kalan bir yerde doğmuş olan Gazi'ye yönelik olduğu açıktı. Mustafa Kemal bu durum karşısında büyük bir öfkeye kapılarak mecliste sert bir konuşma yaptı.

> *"Ne yazık ki benim doğum yerim, bugünkü sınırlar dışında kalmış bulunuyor. İkincisi herhangi bir seçim bölgesinde beş yıl oturmuş da değilim. Doğum yerim, bugünkü ulusal sınırımızın dışında kalmıştır. Ama bu böyle ise, bunu ben istemiş değilim ve bunda hiçbir suçum yoktur. Bu, bütün yurdumuzu, ulusumuzu dağıtıp yok etmek isteyen düşmanların bu işteki başarılarının biraz olsun önlenemeyişinden ileri gelmiştir. Eğer düşmanlar amaçlarına tam olarak ulaşmış olsalardı, Tanrı korusun, bu tasarıya imza atan efendilerin doğum yerleri de sınır dışında kalabilirdi.*
>
> *Bundan başka, bu maddenin istediği koşul bende yoksa, yani beş yıl sürekli olarak bir seçim bölgesinde oturmamış isem, o da bu yurt uğrunda yaptığım ödevler yüzündendir. Eğer bu maddenin istediği niteliği kazanmaya çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmakla sonuçlanan Arıburnu ve Anafartalar'daki savunmalarımı yapmamış olmam gerekirdi. Eğer bir yerde beş yıl oturmak zorunda*

bulunsaydım, benim Bitlis'i ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır'a doğru yayılan düşmanın karşısına çıkmamış olmam, Bitlis'i ve Muş'u kurtarmak gibi önemli ödevimi yapmamış olmam gerekirdi. Bu efendilerin istediği nitelikleri kazanmak isteseydim, Suriye'yi boşaltan orduların artıklarından Halep'te bir ordu kurarak düşmana karşı savunmaya girişmemiş ve bugün ulusal sınır dediğimiz sınırı fiilen çizmemiş olmam gerekirdi.

Sanıyorum ki, ondan sonraki çalışmalarımı herkes bilir. Hiçbir yerde, beş yıl oturamayacak ölçüde çalışmış bulunuyorum. Ben sanıyordum ki, bu çalışmalarımdan dolayı ulusumun sevgisini ve yakınlığını da kazandım. Belki bütün Müslüman dünyasının sevgisini ve yakınlığını da kazandım".[8]

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra meclisin havası değişti ve yasa tasarısı reddedildi. Bu arada annesini Latife ve ailesiyle kalmak üzere İzmir'e göndermişti. Latife, Zübeyde için özenle hazırlandı: Ev baştan aşağı boyandı, halılar havalandırıldı, kristal avizeler temizlendi, bahçedeki ağaçlar budandı. Bütün İzmir'in gözü Uşakizâdelerin köşkündeydi. Her yerden yardım teklifi geliyordu. İzmir Valisi ev sahipleriyle kahve içmeye bile geldi.

Volkan 1974'te Abdürrahim Tuncak'tan Zübeyde'nin İzmir'e gidişi hakkında bilgi aldı. Abdürrahim Tuncak'a göre Zübeyde, onu hâlâ bir "baston" olarak kullanıyordu. İzmir yolculuğunda Zübeyde'ye, Abdürrahim'den başka, Salih ve eşi, Ali Çavuş, bir-iki dostu ve birkaç kadın yardımcısı eşlik ediyordu. Savaş henüz bitmişti, grubu İzmir'e götüren trenin geçtiği yanmış yıkılmış köyler ve kasabaların hüzünlü manzarası, Abdürrahim'in zihnine silinmeyecek şekilde kazınmıştı.

Latife treni İzmir garında karşıladı ancak ulusun kurtarıcısının annesini görmeye gelen binlerce kişiden biriydi yalnızca. İstasyonu dolduran önemli kişilerin yanlarında eşlerinin de bulunması, yeni Türkiye'de meydana gelen değişikliklerin çarpıcı bir kanıtıydı. Beyaz bir çarşafa sarınmış, peçesiz Zübeyde trenin penceresinden gülümseyerek kalabalığı selam-

ladı. Yetmişlerinde olmasına rağmen, yuvarlak geniş yüzü pürüzsüz pembe beyaz tenini koruyor, neredeyse hiçbir kırışıklığı yokmuş gibi görünüyordu. Nazik durumundan endişelenen doktorunun tavsiyesi üzerine tren yolculuğunu bambudan yapılmış bir koltukta oturarak tamamlamıştı.

Latife ve Zübeyde ilk kez tren kompartımanında tanıştılar. Zübeyde, Latife'den ilk görüşte hoşlanmadı. Latife'yi de oğluna uygun bir eş olarak göremedi. Buna rağmen duygularını çeşitli iltifatlarla saklamaya çalıştı. Duyguların örtbas edildiği bu ortamda beraberindekilerle birlikte oğlunun İzmir günlerindeki geçici evi olan Göztepe'deki köşke ulaştı.

Geleneklere göre böyle bir durumda bir hediye sunulması gerekirdi. Gazi, Latife'ye hediye olarak Sakarya adında güzel bir at göndermişti. Adet gereği Zübeyde atı genç kadına ya Gazi'den bir nişan hediyesi ya da yalnızca ev sahibesine bir hediye olarak verecekti. Zübeyde hediyeyi veriş amacının açıkça anlaşılır olmamasına gayret etti. Latife atı görünce büyülendi ve uygun bir biçimde beğenisini ifade etti. Zeki bir kadın olan Zübeyde, Latife'nin ülkenin kurtarıcısına gerçekten aşık olmaktan çok hayranlık duyduğunu hissediyordu. Dahası oğluyla olan çocukluk ilişkisi ve oğluna bilinçdışında verdiği ölümsüz kalma ve onu kurtarma görevleri, Mustafa'sını başka bir kadınla paylaşmak konusunda onu isteksizleştiriyordu. Abdürrahim Zübeyde'nin Latife konusundaki hoşnutsuzluğunu yardımcısına ve diğer kadın dostlarına ifade ettiğini, Latife'yi güzel bulmadığını, onun göze hoş gelmeyecek kadar kısa boylu olduğunu söylediğini kesin bir şekilde hatırlıyordu ve bu anılarını Volkan ile paylaştı.

Uşakizâdelerin köşkünde her iki kadın da stresli günler geçirmiş olmalıdır. Latife iyi eğitim almış, Avrupa görmüş, farklı kuşaktan bir kadındı, farklı bir hayat tarzına alışkındı. Öte yandan Zübeyde eğitimsizdi, Türkçesi Makedon kökenlerini ele veren biçimde aksanlıydı. Hazırcevap bir kadındı ve bu hazırcevaplığı çoğu zaman atasözleriyle süslerdi. O günlerde çoğu zaman ağrı çektiği düşünülürse Zübeyde'nin

çabuk sinirlenen bir ruh hali içinde olduğu söylenebilir. Zübeyde yaşlandıkça Selanik'i, evini daha çok özler olmuştu. İzmir'de çevresinde gördüğü lüks onu sıkıyordu. Zübeyde'nin ziyaretinin ilk günlerinde Latife'nin ailesi hâlâ yurtdışındaydı. Fransa'dan döndüklerinde Zübeyde, Latife'nin küçük kız kardeşini, Latife'den çok daha güzel bulmuştu. Salih'e, oğlunun Latife'yle evlenmesine karşı olduğunu söyledi ve ardından bunun Mustafa Kemal'e söylenmemesini öğütledi.[9]

İzmir'e geleli on gün olmamıştı ki Zübeyde, Ankara'ya dönmek istedi ancak doktoru bu isteğini reddetti. Daha sonra sağlığı kötüye gitmeye başladı. Çavuş Ali, Gazi'ye İzmir yolculuğu için hazırlıklarında yardımcı olmak üzere Ankara'ya gitmek üzereydi. Zübeyde, Ali'ye Latife hakkındaki endişelerini önceden açmış, Latife'nin Mustafa'sını mutlu edip edemeyeceğini sormuştu.[10] Zübeyde işlerini düzenleyerek İzmir'deki en üst düzey din görevlisinin yanına getirilmesini istemişti. Oğluna elmas yüzüğünü bıraktığı bir vasiyet yazdığı da söylenmektedir.

Ali Çavuş, Ankara'ya dönerek Zübeyde'nin sağlığının kötüye gittiği haberini verdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Ali ve geri kalan maiyetiyle birlikte gece on bir treniyle İzmir'e hareket etti. Geceleyin Ali, Zübeyde'nin vefat ettiğini bildiren şifreli bir telgraf aldı. Gazi'yi bu kötü haberle rahatsız etmek istemeyen Ali, telgrafı ona hemen göstermedi. Şafak sökmeden kısa bir süre önce Mustafa Kemal, Ali'yi yanına çağırıp haber olup olmadığını sordu. Ali şifreli bir telgraf geldiğini, çözülme işleminin yapılmakta olduğunu söyledi. Mustafa Kemal, "*Annemin öldüğünü biliyorum*" diyerek gece gördüğü telepatik rüyayı anlattı. Annesiyle beraber yeşil tarlalarda yürürken ani bir sel annesini alıp götürüyordu.[11]

Şifreli telgraf getirildiğinde Mustafa Kemal İzmir'e gitme kararından vazgeçti. Annesinin cenazesinin gerektiği gibi yapılması için haber gönderdi ve trenin İzmit'e yönelmesini emretti. Bunun nedenini tabii ki merak edebiliriz. Zübeyde'nin öldüğünü inkar mı etmek istedi? Annesinin imajını

devrettiği ulusun işleri ile meşgul olarak annesini canlı mı tutmak istedi?

Sonraki iki haftanın çoğunu İzmit bölgesinde geçirdi. Konuşmalar yaptı, yapılması gereken işlerle ilgilendi. 27 Ocak'ta da İzmir'e döndü. İzmir'e gelir gelmez yaptığı ilk iş, Osman Paşa Camii'nin bahçesinde bulunan annesinin mezarını ziyaret etmek oldu. Ona Kazım ve Fevzi eşlik ediyordu. Mezar başında bir konuşma yaptı. Bu konuşmada öne çıkardığı tema, annesinin çok kederler yaşadığıydı.

II. Abdülhamit rejimini, annesinin acılarından sorumlu tuttu. Kendisinin nasıl Suriye'ye yollandığını, oğlunu göremeyen annesinin kederiyle baş başa kaldığını söyledi. Annesinin ve kendi geçmişinin tarihle nasıl iç içe geçtiğinden söz etti. Ayrıca VI. Mehmet hükümetinin kendisi için verdiği idam kararının yerine getirildiğine inanan annesinin nasıl bir üzüntüye kapıldığını anlattı. Annesinin keder içinde bir hayat sürmesinin bütün suçunu kötü baba figürlerine, padişahlara yüklemişti. Kendisi yalnız ideal baba figürü ile özdeşim yapıp, annenin/vatanın kurtarıcısı olacaktı. İstanbul'dan ayrılıp Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak için Samsun'a gittiği döneme göndermede bulunarak şöyle dedi: *"Validem üç buçuk senelik bütün gece ve gündüzlerini gözyaşları içinde geçirdi. Bu gözyaşları ona gözlerini kaybettirdi. Nihayet pek yakın zamanda onu İstanbul'dan kurtarabildim. Ona kavuşabildim ki, o artık maddeten ölmüştü, yalnız manen yaşıyordu"*.[12] Yaşamı boyunca kederli bir annenin yükünü taşımış olan Mustafa Kemal'in arzusunun vatana yansıttığı anne imajını onarmak olduğunu konuşmasının devamında daha çok seziyoruz. *"... Validemin ziyaından* (kaybından) *şüphesiz pek müteessirim. Fakat bu teessürümü izale* (gidermek) *ve beni müteselli eden bir husus var ki, o da anamız vatanı mahv ve harabiye götüren idarenin artık bir daha avdet etmemek* (geri dönmemek) *üzere mezar-ı ademe götürülmüş olduğunu görmektir. Validem bu toprağın altında, fakat hakimiyet-i milliye ilelebet payedar* (itibarlı) *olsun"*.[13]

Son cümleden de açıkça anlaşılabileceği gibi ölen annenin imgesi, hayatta kalan vatanın imgesinde var olmaya devam eder.

Atatürk'ü yakından inceleyen siyasal bilgiler ve sosyoloji profesörü Dankwart Alexander Rustow, Mustafa Kemal'in mezar başındaki konuşmasının nasıl bu kadar çabuk politik bir içerik kazandığını ele alır. Rustow'a göre bu konuşmada,

> *"Otorite figürü Padişah, önce I. Abdülhamit, sonra Vahdettin'dir. İkisinin azlinde de Kemal aracı olmuştur. Dolayısıyla bu üç kişi -anne, oğul, Padişah- arasında yakın bir ilişki vardır. Padişah kolayca çıkarılabileceği gibi kötü baba figürünü temsil eder: Temsilcileri cellatlardır, ana Zübeyde ve ana vatanın maddi yok oluşundan suçludur. Kemal sadık oğul olarak ortaya çıkar. Herhangi bir padişahın otoritesinin kofluğunu ortaya çıkararak, onu "unutulmuşluk mezarı"na bırakarak ve padişahlığın yerine kendi denetiminde daha meşru bir rejim koyarak annenin ve ülkenin öcünü alır".*[14]

Bir kez daha yıkıcı bir duygusal sarsıntıyla başa çıkma konusundaki olağanüstü kapasitesini gösteren Mustafa Kemal, annesinin mezarı başında yaptığı konuşmadan sonra çabucak kendini toparladı. Osman Paşa Camii'nden ayrıldıktan sonra İzmir valisine günün geri kalanının programını sordu. Acısına saygı göstermek adına resmi bir program hazırlanmadığını öğrenince Latife'nin evine gitmeye karar verdi.

Bu sırada grubun yanında duran iyi giyimli bir adam Mustafa Kemal'e Latife'nin babası Uşakizâde Muammer Bey olarak tanıtıldı. Muammer, Gazi'ye saygılarını sunduktan sonra, Zübeyde'nin ikinci eşi Ragıp'ın Zübeyde'nin talimatı ile yaptığı gibi, Mustafa Kemal'in elini öptü. Tabii ki burada geleneksel tutumların da rolü vardı. Vatanın önderinin eli öpülürdü. Fakat geleceğin kayınbabası, geleceğin damadının elini öpmüştü. İkisi birlikte Mustafa Kemal'in kısa bir zaman içinde artık çok iyi tanıdığı eve gittiler.

Yirmi Dördüncü Bölüm Dipnotları

1. Bozdağ, 1975a, s. 184-185.
2. Bozdağ, 1975a, s.66
3. Bozdağ, 1975a, s. 77.
4. Adıvar, 1928, s. 398.
5. Adıvar, 1928, s. 398.
6. Atatürk, 1927, s. 573.
7. Atatürk, 1927, s. 578.
8. Atatürk, 1927 s 603-604. Burada Atatürk'ün sözlerini günümüz Türkçesi ile yazdık.
9. Bozdağ, 1975a, s. 102.
10. Oranlı, 1967, s. 141.
11. Oranlı, 1967, s. 142.
12. Atatürk, 1952, 2. cilt, s. 75.
13. Atatürk ,1952, 2. cilt, s. 74-75.
14. Rustow, 1970, s. 237.

BÖLÜM 25

Evlenme, Balayı, Bir Siyasi Cinayet ve Lozan Anlaşması

Mustafa Kemal ve Muammer Bey Uşşakizâde köşküne döndüklerinde Gazi, Latife'nin ailesine hayatının son günlerinde annesine baktıkları için teşekkür etti[1]. Hemen sonra Latife'nin yanına oturarak, onunla evlenmek istediğini söyledi. Latife hazırlanmak için zamana ihtiyacı olduğu cevabını verince Mustafa Kemal, iki gün sonra yani 29 Ocak 1923'te evlenmelerine karar verdi. Askeri ve siyasi hayatında beklemeyi bilen ve düşünmeden hareket etmeyen Mustafa Kemal, çok az tanıdığı, kendinden çok küçük bir kadınla, savaş alanında büyük bir zafer kazandıktan kısa süre sonra ve hem Fikriye'yi hem de annesini kaybettiği bir zamanda ansızın evlenecekti. Böyle bir evliliğin gelecekte sorunlara gebe olduğunu tahmin edebilmekteyiz.

Muhtemelen en çok rahatlayan da Mustafa Kemal'in yaveri Salih olmuştu. Zübeyde İzmir'de Salih'e Latife konusundaki şüphelerini anlatmıştı. Salih, Zübeyde'nin düşüncelerine katılmıyordu. Gazi'ye annesinin görüşlerini iletmekle Zübeyde'nin düşüncelerinin değişmesini ummak arasında kararsız kalmıştı. Konu çözümlenmeden önce Zübeyde hayata gözlerini yummuş, Gazi de artık kararını vermişti.

Evlilik hazırlıkları hemen başladı. Volkan'a o günlerde yaşananları da Abdürrahim Tuncak anlatmıştır. Mustafa Kemal törene katılacakların birkaç yakın dost ve akraba ile sınırlı tutulmasını istedi ve isteği yerine getirildi. Öğleden sonra saat

üç buçukta nikahı kıyacak olan kadı geldi. Önce Mustafa Kemal'le yalnız olarak ardından da şahitleri Kazım ve Fevzi ile birlikte görüştü. Adete göre Mustafa Kemal'e Latife için verdiği başlık parası sorulduğunda, Mustafa Kemal *"on dirhem gümüş"* cevabını verdi.[2] Mustafa Kemal ve iki dostu gülümsediler. Bu miktarın azlığı Mustafa Kemal'in görünüşte adete uyarken bir yandan da bu geleneksel törenle alay ettiğini gösteriyordu. Kazım, dostunun ucuza kurtulduğunu söyleyerek takıldı, Fevzi de evliliğin huzur ve mutlulukla geçmesi dileğini ifade etti. Türk Müslüman geleneklerine göre gelinle damat dini tören sırasında aynı odada bulunamazdı ama Mustafa Kemal ve Latife törene aynı odada katıldılar. Latife elinde tek bir beyaz gül tutuyordu. Mustafa Kemal'in isteklerine saygı göstererek az makyaj yapmıştı. Başı mor bir eşarpla örtülüydü, aynı renk eldiven takıyordu. Gazi'nin refakatçileri Fevzi ve Kazım üniforma giymişlerdi. Ancak Mustafa Kemal'in üzerinde üç parçalı koyu lacivert bir takım elbise vardı ve desenli kırmızı bir kravat takıyordu. Sarıya çalan saçları kısmen gri astragan kalpağının altına saklanmıştı. Göğüs cebinde beyaz bir mendil taşıyordu. Son derece yakışıklı bir damattı.

Tören için bir odada bir masa ayarlanmıştı. Mustafa Kemal, Latife'yi masaya götürüp sağına oturttu. Latife'nin sağında İzmir Valisi oturuyordu. Fevzi ve Kazım ise Gazi'nin solundaydılar. Herkes yerini aldığında Mustafa Kemal, kadıya Latife Hanım'la evlenmeye karar verdiklerini söyleyerek, törene başlamasını rica etti. Bunun üzerine kadı Latife'ye dönerek başlık parası ve boşanma sözleşmesi olarak on dirhem gümüş öneren Mustafa Kemal'in teklifini kabul edip etmediğini sordu. Latife kabul ettiğini söyledi. Mustafa Kemal üzerinde anlaşılan miktarı doğruladı, Latife Hanım'la evlenme isteğini dile getirdi. Bunun üzerine kadı çifti Tanrı huzurunda karı koca ilan etti. Evliliğin iki aile ve ulusa hayırlı olması için dua etti. Bu törende izlenen formül Türkiye Cumhuriyeti'ndeki törenlere örnek oluşturacaktı. Daha sonrasında ise nikah törenlerinde nafaka ve başlık parası konuşulmayacak, artık dini bir izne gerek olmayacaktı.

Volkan ile görüşürken Abdurrahim Tuncak, törenin sadeliğini anımsadı. Vali tören bittikten sonra Latife'ye büyük bir heyecanla *"İzmir'in fatihini fethettiniz"* dediğinde Abdürrahim çok etkilenmişti. Konuklar yavaş yavaş köşkten ayrıldı. Mustafa Kemal, Fevzi ve Kazım'dan kalıp yeni ailesi ve kendisiyle yemek yemelerini istedi. Gelinin mutfaktaki hünerlerini göreceklerdi. Onlara *"bir asker karısının evlilik gecesini mutfakta geçirmek durumunda olduğunu"* söyledi.[3]

Yemek masası çiçeklerle süslüydü, kristal bir kasenin içi havyar doluydu. Çok sayıda meze tabağı vardı. Mustafa Kemal o gece canlı ve enerjik görünüyordu fakat o gece yemeğe katılanlara anlattığı bir hikaye, başka türlü bir ruh halinin etkisinde de olduğunu gösterir gibidir. Hatırladığı hikaye şöyleydi. Büyük Taarruz sırasında Fevzi ve İsmet'le birlikte İzmir yakınlarındaki Turgutlu kasabasına yaklaştıklarında bir kilisenin çatısında Türk bayrağının dalgalandığını fark etmişlerdi. Geri çekilen Yunanlar her şeyi yakıp yıktığı halde bir Türk bayrağının hâlâ dalgalanması onları şaşırtmıştı, tam bu sırada kilisede bir bomba patladı ve çatı çöktü. Daha sonra Yunanların Türk bayrağıyla kiliseye Türkleri çekerek, belirlenen zamanda patlaması planlanan bombayla öldürmeyi

amaçladıkları ortaya çıkmıştı. Bu hikayeyi anlatırken Mustafa Kemal bayrağı alevlerden kahramanca kurtarmaya çalışan Türklerin gayretini vurguladı. Büyük bir heyecanla bayrağı tutan iplerin yanışını, bayrağın serbestçe uçmasını ve bir ağacın dallarına takılmasını anlattı.[4]

Bu hikayenin psikolojik imaları tartışmalı olsa da, annesinin mezarını ziyaret ettikten birkaç gün sonra, evlendiği gece anlatması ilginçtir. Hikayede kilisedeki bombanın erken patlamasıyla askerlerin (kendinin) ölümden kurtulduğu anlatılıyor. Bir defa daha "ölümsüzlük" fantezisi dış dünyada test edilmişti. Annenin ölümünden sonra annesinin etkisinden ve bilinçdışı çocukluk görevlerinden kurtulabilecek miydi yoksa serbestçe uçtuktan sonra bir ağacın dalına takılıp kalacak mıydı?

Kırk iki yaşındayken yirmi dört yaşında genç bir kadınla evlenmesi, aralarında benzer bir yaş farkı olan ebeveynlerinin evliliğini yansıtıyordu. Evlilik Latife'nin cinsel cazibesi ve Mustafa Kemal'in onun kendisine duyduğu hayranlıktan aldığı hazzın ötesinde bazı nedenlerle gerçekleşmişti. Görünüşe göre, Mustafa Kemal Latife'yi ayrı bir birey olarak görmemiş, onu kendisinin geliştirmek istediği Türk kadınının imgesi ve başarısının bir göstergesi olarak algılamıştır. Latife'nin de idealleştirdiği kahramanıyla evlenmiş olmaktan son derece mutlu olduğu açıktır ancak onu bir insan olarak tanımayı çok fazla belki de hiç arzulamamıştır ve bunu denemeden Mustafa Kemal ile evlenmeyi kabul etmiştir. Bir süre sonra Latife'yle olan ilişkisi de çocuklukta yas tutan annesi ile olan ilişkisi gibi onun için boğucu bir hal alacaktı. Kurtulan bayrak bir ağacın dalına takılacaktı.

Mustafa Kemal askeri hayatındaki ve siyaset alanındaki başarılarını özel hayatında gösteremiyordu ve kadınlarla ilişkisinde çocukluğundaki anne ile olan ilişkilerini bir şekilde tekrarlayıp durmaya devam edecekti. Mustafa Kemal yeni evlenmiş annesini öfkeyle terk ettiği günden beri erkeklerden oluşan bir topluluk içinde bir asker hayatı yaşamaya alışmış-

tı. Şimdi bu hayat biçimi bir eşin varlığından kaynaklanan değişikliklerle karşı karşıyaydı. Örneğin Salih artık üstünün odasına girerken yeni bir resmiyet uygulayarak Latife'den izin almak zorundaydı. Bu arada Latife kocasına "Paşam" gibi geleneksel hitapları hiçe sayarak "Kemal" diye hitap etmeye başlamıştı. Avrupa'da eğitim görmüş bir kişi olarak bu samimi hitap şeklini kolayca benimsemiş olması normaldi fakat bu durum, bu büyük adamın çevresindeki kişilere garip geliyordu.

Mustafa Kemal'in çevresindeki kaç kişinin bu evliliğe, reddedilen Fikriye'ye duydukları bağlılık nedeniyle tavır aldığını bilmek imkansızdır. Ancak tören, Fikriye'yi Gazi'nin en yakınları dışında çok az kişinin tanıdığı İzmir'de yapılmıştır. Mustafa Kemal bir Paşa'ydı, terk ettiği kız da mevki sahibi biri olmadığı için o dönemin kültürüne göre fazlaca bir kınama olması belki düşünülemezdi.

Muammer'in evlilikten yana olmadığını fakat kızının kendini dinlemediğini söylediğini yazanlar vardır.[5] Mustafa Kemal, evlendiği kadın dışında diğer üyelerini sadece birkaç gündür tanıdığı bir aileye damat olmuştu. Ancak yine de herkesin onun taleplerine uygun davranmasını ve kendisinin uzantıları haline gelmelerini bekliyordu. Evde baskın kişi olmaya başladı, hatta akşam yemeklerinde içilmesi adet olan şarap yerine rakı getirilmesini istedi. Latife'nin babası ev sahibi rolünün kendisinden esirgenmesine itiraz ettiyse de Mustafa Kemal ona kesin bir dille oturmasını ve her şeyi kendisinin halledeceğini söyledi. Ev hayatında bunlar olup biterken siyasi hayatta aynı kararlı ve düşünceli insan olarak davranmaya devam ediyordu.

Sevr Anlaşması'ndan Gazi'nin evliliğine kadar geçen dört yılda köklü değişiklikler olmuştu: Lloyd George iktidarı kaybetmiş, Padişah İstanbul'dan kaçmış, askeri başarısızlıktan sonra Yunanistan'da devrim gerçekleşmiş, Bolşevikler Rusya'nın denetimini ele geçirmişlerdi. Mustafa Kemal tarafın-

dan ayaklandırılmış olan ulus, savaş alanındaki mücadelesiyle kendisine barış masasında onurlu bir yer kazanmıştı.

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın davetiyle 22 Kasım 1922'de, Mustafa Kemal'in evlenme tarihinden yaklaşık iki ay önce toplanan Lozan Konferansı'nda Ankara hükümeti de vardı. Ayrıca Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Japonya da Lozan'a temsilcilerini göndermişlerdi. Amerika Birleşik Devletleri'ni bir gözlemci temsil ediyordu. Rusya delegesi Lozan'a konferans başladıktan sonra geldi. Lozan sokakları ünlü delegasyonları görmek isteyen insanlarla dolup taşıyordu. İngiltere'yi temsilen Lord George Curzon, Fransa'yı temsilen Raymond Poincare, İtalya adına Benito Mussoloni ve Yunanistan adına da Eleterios Venizelos bulunuyordu. Siyasi anlaşmazlıklar ve diplomatik pazarlık konusunda ustalaşmış bu kişilerle müzakereleri yürütmek için Mustafa Kemal, güvenilir generali İsmet'i seçmişti; üstelik o sırada henüz otuz dört yaşında olan İsmet, ısrarla diplomat değil asker olduğunu söylediği halde. Mustafa Kemal, İsmet'in Mudanya'daki başarısını vurgulayarak yerine başkasını göndermeyi reddetti. Bu atama karşısında şaşkınlıktan çok öfke duyan birisi de başbakan olarak hizmet veren Rauf'tu. Mustafa Kemal'in tüm muhalif sesleri bastırmasından sonra İsmet, Lozan'a gitti.

Konferans devam ederken İngiliz basını Türkiye'ye karşı son derece düşmanca bir tavır sergilemeye başladı. Fransız basınıysa Türklerin davasına bir miktar sempatiyle bakıyordu. Hem Fransız hem de Türk temsilcileri Lozan Palas Otel'de kalıyordu, bu da iki hükümetin birbirine bağlı bir siyaset izlediği yönünde spekülasyonlara yol açtı. İsmet konferans salonuna girdiğinde temsilciler tarafında Türklere yönelik bir düşmanlık sezmişti, bu kuşkularını doğrularcasına bütün diğer temsilcilerin oturduğu koltuklar yerine kendilerine sıradan iskemleler verilmişti. Türklerin ikinci sınıf temsilci muamelesi gördüğü açıktı. Bu durumu kabul ederlerse, daha sonra kurtulması son derece güç bir psikolojik dezavantaj altında çalışacaklardı. İsmet bu ayrımın nedenini sorgula-

dı ve kendi grubu için de koltuk getirilmemesi durumunda konferanstan ayrılacaklarını söyledi. Talebi Türklerin eşitlik beklediği konusunda kuşku bırakmıyor, İtilaf Devletlerinin Osmanlı temsilcilerinin kabul etmesi için dikte ettirdikleri Sevr Anlaşması'ndan bu yana işlerin değiştiğini açıkça gösteriyordu.

Türkler Lozan Konferansı'nı daha önce kabul edilmiş şartların üzerinde değişiklik yapılması için planlanmış bir konferans olarak görmeyi reddediyorlardı. Buna rağmen İngilizler başta olmak üzere İtilaf Devletleri, Türkiye'ye savaş suçluluğu ve utancını kabul ettirme yönündeki çabalarını sürdürürken bir yandan da barış koşullarını zorla kabul ettirmeye çalışıyorlardı. İsmet savaş suçu konusunda tartışmaya girmeyi reddedip karşı saldırıya geçince diğer temsilciler şaşırdı. İsmet savaşın sorumlusunun kesin olarak saptanmasının son otuz yıllık dönemin titiz bir çözümlemesini gerektirdiğini belirttikten sonra, Türklerin böyle bir tartışmaya girmeye niyetli olmadığını söyledi. Türk hükümeti siyasi, ekonomik ve askeri konularda Türkiye'nin tam bağımsızlığa sahip olduğu konusunda ısrarcıydı.

Hafif işitme kaybı bulunan İsmet, İtilaf Devletleri temsilcilerinin söylediklerini anlayabilmek için tekrarlanmasını istediğinde, fiziksel bir gereklilikten çok siyasi kurnazlığını sergiliyordu. Bu sırada da kendisinin vereceği cevabı hazırlayabiliyordu. Konferansta hazır bulunanlar İsmet'in inatçı tavrı karşısında çileden çıkıyor, bu da ona büyük avantaj kazandırıyordu. Diplomasi konusundaki tecrübesizliğini kararlılığı ve Türkiye'nin o topraklarda yaşayan halka ait olduğu yönündeki sarsılmaz inancıyla kapatıyordu. Bununla birlikte yeni Türk hükümeti, Türklerin dikkate değer bir nüfusa sahip olmadığı ve esas olarak Arapların yaşadıkları yerleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan eyaletleri olarak kabul ediyordu ve onlardan vazgeçmeye, bir başka deyişle I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilgiyi kabul etmeye hazırdı.

Konferansta iki lider öne çıktı: Biri İsmet, diğeri de Curzon'du. Diğer temsilcilerin rolü bu karşılaşmanın aracıları olmaktan ibaretmiş gibi görünüyordu. Curzon Türklerin doğudaki İngiliz çıkarlarını tehlikeye düşürecek biçimde Ruslarla birleşmelerinden endişe ediyordu. İsmet'le Curzon'un tartıştığı en önemli konulardan biri Boğazların denetimiydi. Rusya'dan Georgy Çiçerin, Rusların Türklerle birleşik bir cephe oluşturarak Boğazlar üzerinde bir kontrol hakkı elde edebileceklerini umarken, İsmet Rusları onlara bağımlı olmadan kullanmaya çalışmak gibi çetin bir işle uğraşıyordu. En sonunda Boğazların bütün ülkelerin gemilerine açık olması üzerinde anlaşmaya varıldı. Böylece Karadeniz bir Rus gölüne dönmeyecekti.

Boğazlar konusunda anlaşma sağlandıktan sonra tartışılacaklar arasında çok önemli üç konu vardı. Bunlardan ilki zengin petrol yataklarını barındıran Musul'a kimin sahip olacağıydı. Hem İngilizler hem de Türkler Musul'un yeraltı zenginliklerinin bilincindeydi. Bölgede yaşayanların çoğunluğunu oluşturan Kürt ve Türk nüfusu Musul sorununun çözümünü daha da güçleştiriyordu. Burası Mustafa Kemal'in milli mücadeleyi temellendirdiği Misak-ı Milli sınırı içinde yer alıyordu. İsmet Musul'un Türkiye sınırları içinde yer alması talebinde ısrar ediyordu. İngilizler ise bölgenin Irak'ın bir parçası olması ve İngiliz mandasına girmesi konusunda aynı şiddetle direniyordu.

Yunanistan'la nüfus değişimi konusu da çözüm bekleyen ikinci konuydu. Musul sorunundan daha az karmaşık olmakla birlikte nüfus değişimi, uygulamada büyük güçlükler barındırıyordu. Osmanlı İmparatorluğu içindeki Yunan yetkililer Anadolu'da yaşayan Rum sayısını sürekli bir şekilde fazla göstermişti. Nüfusun ağırlıklı olarak Rum olduğu yerlerdeyse Türk nüfus olduğundan az gösterilmişti.[6] Nüfus sorununun savaş tazminatı konusuyla yakın bir ilişkisi bulunuyordu ve ırkçılık izleri, sorunu daha da karmaşık bir hale getiriyordu. Türklerin nüfus değişimini gerçekleştirme yönündeki çaba-

ları Mustafa Kemal'in, yeni Türkiye'yi Türkler için "saflaştırma" arayışı içindeymiş gibi görünmesine yol açıyordu.

Üçüncü konu Türklerin en ciddi egemenlik ihlali olarak gördüğü kapitülasyonlar konusuydu ve duygusal açıdan belki de en zor olanıydı. Kapitülasyonlar, Osmanlı öncesindeki dönemde İslami yöneticilerin ticareti canlandırmak amacıyla Batılı tacirlere tanıdığı ayrıcalıklar olarak başlamıştı. İlk Osmanlı padişahları belirli ayrıcalıkları genişletmeye devam etmiş, daha sonra bunlar devlet belgelerine kanun olarak girmişti. Bu kapitülasyonların en ünlüleri Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından Fransızlara verilen ayrıcalıklardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü azalırken, diğer ülkeler de kapitülasyon elde etme arayışına girerek tek yönlü imtiyazlar kazanmayı başardılar. Zamanla günlük hayatın içine giren bu imtiyazlar kapitülasyon rejimi olarak anılmaya başlandı.

19. yüzyıla gelindiğinde kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan yabancılara birçok özgürlük tanıyordu. Yasal davalarda yabancılar kendi ülkelerinin konsolosluk mahkemelerinde yargılanma hakkına sahiptiler. Osmanlı Devleti'ne vergi ödemiyorlar, gümrük vergileri kapitülasyon anlaşmalarıyla, genellikle yabancıların lehine olacak düzeyde belirlenip korunuyordu. Hukuk, vergi ve gümrük vergisi alanlarındaki ayrıcalıklarının yanı sıra yabancılar bir de kendi ülkelerinin posta sistemleri tarafından düzenlenen posta ayrıcalıklarından yararlanıyorlardı. 19. yüzyılda yine kapitülasyon rejiminden yararlanan eğitim, din ve sağlık kurumları kurmuşlardı. Dahası Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası konsolos görevlilerinden aldıkları beratlarla dokunulmazlık statüsü kazanabiliyorlardı. Başta yerel gayrimüslim nüfusun arasından işe alınan çevirmen ve konsolosluk görevlilerini koruma amacı taşıyan bu beratlar, daha sonra amacından saptırılmıştır. Zamanla padişahların ticareti geliştirmek için bağışladıkları ayrıcalıklar memleket kanunları dışında ayrıcalık ve dokunulmazlıklarla nitelenen, yabancıların sömürge sistemine dönüşmüştü.

Mustafa Kemal ve yandaşları kökten yok etmeye karar verdikleri kapitülasyon rejimini geçmişten kalan en utanç verici miras olarak görüyorlardı. Curzon ise bu duyguların derinliğini anlamıyor, kendini onların yerine koyamıyordu. İsmet kapitülasyonlar konusunda inatçıydı. 19. yüzyıl kapitülasyonlarını yaratıp sömüren Avrupa zihniyeti, bu ayrıcalıkların sona ermesini talep eden 20. yüzyıl güçlerinden habersiz görünmeye çalışıyordu. Uzlaşılmaz bir karşılaşma olması kaçınılmazdı. İtilaf Devletleri Türkiye'nin, vatandaşlarına yeterli koruma sunan bir hukuk yasası olmadığı ve Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini yönetemediği konusunda ısrar ediyordu. Curzon bu açmazdan tek bir çıkış olduğuna karar verdi.

İsmet'in "sağırlığından", geciktirme taktiklerinden ve diğer hamlelerinden bıkan Curzon ona bir anlaşma tasarısı sundu. İsmet bunu kabul etmezse konferans dağılacaktı. Tasarı 31 Ocak 1923'te Türklere sunuldu, Curzon 4 Şubat'ta Lozan'dan ayrılmak üzere programını yaptı. Bunu dört gün süren yoğun müzakere süreci izledi. İsmet resmi cevabını verdi, tasarıdaki maddelerin çoğunu kabul ediyor fakat kapitülasyon ve ekonomik koşullarda Türkiye'nin tam bağımsızlığının tanınması konusunda diretiyordu. Üzerinde anlaşılan maddeleri içeren bir anlaşmanın imzalanmasını ancak diğer meselelerin daha sonra görüşülmesini önerdi. Curzon bunun Türkler için önemli bir diplomatik başarı olacağını fark ederek reddetti. Bunu bir dizi telaşlı toplantı izledi. İsmet saat 13.45'te İtilaf Devletlerinin "son" tavizlerine verdiği karşılığını bildirdi. Curzon'un otel odasında yapılan toplantıda birkaç taviz üzerinde daha anlaşıldı. 17.40'ta İsmet odaya çağırıldı. Curzon, kâh sert kâh tatlı bir dille İsmet'e anlaşmayı kabul ettirmeye çalıştı fakat ödün vermeyen İsmet direnmeye devam etti. Türkiye'yi köleliğe zorladıklarını düşündüğü hukuki ve ekonomik koşulların önünde boyun eğmedi. Curzon, İsmet'in fikrini değiştireceğini umarak trenine bindi. Trenin hareketini bir süre geciktiren Curzon, İsmet'in kararında bir değişiklik olmayacağını anlayınca 4 Şubat'ta saat 21'i biraz geçe Lozan

Garı'ndan ayrıldı. Lozan Konferansı'nın ilk aşaması bir anlaşmaya varamadan sona ermiş oluyordu.

Konferans dağılmadan hemen önce Mustafa Kemal ile Latife, İzmir'den ayrılarak balayına çıktılar. Balayında ülkeyi dolaşacaklardı. Bu yolculukta Latife gerçek Anadolu'yu ilk kez gördü. Türklerin İzmir'de Yunanların elinden çektiği zulme, ardından gelen Türk zaferine ve kentin yanışına tanık olmuştu. Anadolu hakkında zihninde romantik bir fikir beslemişse bile acımasız gerçeklik karşısında bu hayaller çabucak dağılmıştı. Ülke çorak bir araziye dönmüştü. Kahramanını karşılayan kalabalıklar bir şey, ancak her yere hakim olan yoksulluk ve sefalet başka bir şeydi.

Bu balayı gezisinde Mustafa Kemal halkı toplanmaya uygun yapılarda, bilhassa camilerde bir araya getiriyordu. Halka, karşılarında söyleyeceklerini samimi olarak dinleyecek bir insan portresi çizme konusunda yetenekliydi. Halkın arasına karışıyor, onların bulunduğu zeminde bulunuyordu. Aynı zamanda çocuklarının ne düşündüğünü bilmesini isteyen hoşgörülü bir baba olarak görünüyordu. Bir öğretmen gibiydi. Daha sonra *Nutuk*'ta altı saat, yedi saat durmadan konferanslar verdiği ve sorulan soruları cevaplandırdığını hatırlayacaktı.[7] Latife ile Balıkesir'e geldiklerinde bir camide konuşma yaptı.

> *"Camiler, birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler itaat ve ibadetle beraber, din ve dünya için neler yapılması lazım geldiğini düşünmek, yani meşrevet etmek (karşılıklı danışmak) için yapılmıştır. İşte biz de burada din ve dünya için, istikbal ve istiklâlimiz için, bilhassa hakimiyetimiz için düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben yalnız kendi düşündüklerimi söylemek istemiyorum. Milli emeller, milli irade, yalnız bir şahsın düşünmesi değil, milletin bütün fertlerinin emel ve iradelerinin hasılasıdır. Benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ediyorum".*[8]

Balıkesir'de din konusunda yeni şeyler söylemiş, dinin dünya işleri ile bağıntısından söz etmişti. Dinin günlük ha-

yattaki etkisini değiştirmeyi, Allah'ın evini Muhammed'in yapmaya niyetlenmiş olduğu gibi dünyevi meselelerin tartışıldığı bir yer haline getirmeyi istiyordu.

Lozan Konferansı dağılınca Mustafa Kemal ile Latife'nin balayı yolculuğu yarıda kesildi ve Mustafa Kemal halkla buluşup onlara "öğretmenlik" yapmayı bırakmak mecburiyetinde kaldı. Muhalefet mebusları Gazi'ye duydukları fakat gösteremedikleri kızgınlığı şimdi Lozan görüşmelerinin kesilmesi dolayısıyla İsmet'e gösteriyorlardı. İsmet, Mustafa Kemal ve Latife çiftiyle Eskişehir'de buluştu. Üçlü 20 Şubat'ta Ankara'ya vardı. Anadolu gezisinin şokundan sonra Ankara Latife'yi şaşırtmamış olmalıdır. Mustafa Kemal Ankara'ya yerleştiğinden beri kent değişiyordu değişmesine ama Ankara hâlâ Osmanlı'nın ilgisizliğini yansıtıyordu.

Başbakan Rauf, grubu tren istasyonunda karşılayarak Latife'ye bir buket çiçek sundu. Latife daha sonra Mustafa Kemal'in Çankaya'daki "köşk" denilen evine götürüldü. Genç kadının İzmir'de geride bıraktığı ihtişamlı köşküyle karşılaştırıldığında Çankaya'daki eve köşk denemezdi. Latife yalnızca hayal kırıklığını susturmak değil, aynı zamanda kısa bir süre öncesine kadar bu evde yaşayan Fikriye'nin anılarıyla da başa çıkmak zorunda kaldı. Kısa süre içinde Latife evin kendisinden önceki hanımının varlığını hatırlatan eşyaları ortadan kaldırmaya başladı. Mobilyaların yerini değiştirdi, bazı eşyaları attı. Evdeki hizmetlilerin giyiminden de memnun değildi, çoğu asker olan erkek personelin sofraya servis yaparken beyaz eldiven giymelerinde ısrar etti.

Latife kişisel ve duygusal problemleri halletmeye çalışırken, Lozan Konferansı'yla ilgili tartışma Büyük Millet Meclisi'nde patlama noktasına gelmişti. Trabzon mebusu Ali Şükrü, Türk askerinin süngüyle kazandığı zaferin Lozan'da bir kenara atıldığı suçlamasında bulundu. Mustafa Kemal ve İsmet'e karşı Meclis'te ve kahvelerde hakaret dolu konuşmalar yapıyordu. Mecliste gerçekleşen sert bir tartışma sırasında Gazi parladı ve Ali Şükrü'ye ülke için tehlikeli olabilecek

bir şekilde konuşmaktaki amacının ne olduğunu sordu. Bu olayın ardından 27 Mart'ta Ali Şükrü gizemli bir biçimde ortadan kayboldu. Mustafa Kemal'e karşı olanlar bu durumda onun parmağı olduğundan şüphelenerek meclis kürsüsünde öfkelerini dışa vurdular. Ali Şükrü'ye saldıranların ulusun onurunu lekelediğinden ve ölmeyi hak ettiğinden söz ettiler.

Bu ağır suçlamalar bir soruşturmayı gerektiriyordu. Rauf 2 Nisan'da, Mustafa Kemal'in Karadenizli muhafızlarının başı Laz Topal Osman'ın suçlu olduğunu açıkladı. Topal Osman, ortalığı karıştıran Ali Şükrü'nün Gazi'yi öldürmek istediğine inanarak Ali Şükrü'yü boğdurmuştu. Osmanlı saray entrikalarının eski günlerinde böyle bir davranış fazla bir tepki çekmeyebilirdi ancak Ankara'nın yeni ortamında bu Mustafa Kemal için can sıkıcı bir olaydı. Gazi'nin muhafızları teslim olmayı reddedince durum tehlikeli bir hal aldı. Mustafa Kemal ve Latife, geceyi İstasyon binasında geçirdiler. Hükümet birlikleri Osman'ı ve muhafızları kuşattı. Çıkan çatışmada Topal Osman vurularak öldürüldü.

Bu korkunç olaylar Mustafa Kemal'i Büyük Millet Meclisi'nin ömrünü dolduran bazı milletvekillerinin sınırı aştığı konusunda ikna etti. İlk Büyük Millet Meclisi'ni dağıtmanın ve yeni vekiller seçmenin zamanı gelmişti.[9] Kısa süre önce yaşanan karmaşa ve Lozan koşullarıyla ilgili anlaşmazlığa dayanarak, yeni seçilmiş vekillerden oluşmadığı sürece meclis, ulusun meselelerini sağlam bir temele oturtmak gibi ağır bir sorumluluğu kaldıramayacaktı. Yasaya göre seçimler iki ay içinde gerçekleşmeliydi. Yasanın onaylanmasıyla birlikte vekillerin kalpak, türban ve fes taktığı, eski ve yeninin karışımı olan ilk Büyük Millet Meclisi dağıldı. Mustafa Kemal artık yeni Türkiye'yi temsil edecek gerçek bir siyasi parti kurmaya hazırdı.

Meclisin yeniden yapılanması gibi siyasi bir sorunla uğraşan Mustafa Kemal bir yandan da barış anlaşmasıyla ilgili açmazı çözmek zorundaydı. Gazi'ye danıştıktan sonra İsmet İtilaf Devletlerine, Türkiye'nin ulusal egemenlik konusunda-

ki konumlarını yeniden şekillendiren bir nota göndererek görüşmelerin İstanbul'da yeniden başlaması çağrısında bulundu. İtilaf Devletleri de bu açmazdan bir çıkış yolu bulmaya aynı derecede hevesliydi, müzakerelere devam etme kararı aldılar ancak tekrar Lozan'da buluşulacaktı. Türkler, 23 Nisan'da Lozan'da İtilaf Devletleriyle yeniden buluşmayı kabul etti.

İsmet Lozan Konferansı'na katılmak üzere Ankara'dan ayrıldığında Mustafa Kemal, Latife'yle birlikte tekrar yine bir "öğretmen' gibi davranacağı bir geziye çıktı. Büyük Millet Meclisi'nde zorluk yaşamış olabilirdi ama taşra kentlerinde kendisine karşı olumlu tavırlar sergilenen bir ortamdaydı. Pek çoğu daha önce hiç Paşa görmemiş halkın yüreğinde saygın bir yeri vardı. Ülkenin kurtarıcısını aralarında görmek, onun bizzat kendileriyle konuşuyor olması halkı derinden etkilemişti. Mustafa Kemal'in ulusa yaptığı yatırım ile Latife'ye yaptığı yatırım arasında büyük bir fark vardı. Mustafa Kemal'e gösterilen sevgi ve hayranlık genç kadını bunaltmıştı.

Gezinin Adana kenti ayağında otomobile kocasından sonra binip, soluna oturmak zorunda kalınca Latife kendini tutamadı ve öfkesini dile getirdi,[10] Mustafa Kemal halk arasında resmi bir sıfatla bulunulduğunda uyulması gereken protokolü vurguladı fakat Latife, Gazi'nin kendisine karşı yeterince düşünceli davranmaması nedeniyle kendisini küçük düşmüş hissederek düş kırıklığı yaşadı. O, Fikriye gibi değildi. Mustafa Kemal'e hayranlık duyuyordu elbette, ama kendi taleplerine karşılık verilmesine ihtiyacı vardı. Herhangi bir ihmal karşısında deliye dönüyor, Gazi'ye büyük bir sevgi duyan halkın özellikle de kadınların gösterdiği hayranlığın yarattığı kıskançlıkla içi içini yiyordu. Evlilik bağıyla birleşmiş bu iki benzer kişilik arasında çatışma olması kaçınılmazdı.

Mustafa Kemal özel hayatındaki sürtüşmelerin yanı sıra Halk Partisi isimli siyasi bir partinin örgütlenmesi işleri ile uğraşmaya başladı. Çocukluğunda kendisi için ideal bir baba imajı sağlayan Şemsi Efendi'nin aklına gelip gelmediğini bil-

miyoruz. Fakat örgütlenecek Halk Partisi'nin ulusun siyasal eğitiminde bir okul işlevi göreceğini umduğunu ve kendisinin bir öğretmen gibi çalışmayı arzuladığını biliyoruz. Ayrıca, bu parti muhalefetle başa çıkabilecek siyasi bir araç olarak da işe yarayacaktı.

Siyaset Ankara'da ilgilendiği en önemli konuydu ama diplomasi de eşit derecede dikkat göstermesini gerektiriyordu. İsmet'in Lozan'dan Ankara'ya gönderdiği raporları dikkatle gözden geçiriyor ve İsmet'in çok fazla taviz verdiğinden endişelenen ve İsmet'e karşı cephe almış olan birçok mebusun yakınmalarını duyuyordu. İsmet de ara sıra kendisine yeterince hareket özgürlüğü verilmemesinden yakınıyordu.

Konfeıans pek çok açıdan ışıltısını kaybetmişti, Curzon Londra'da kalmış yerine İngiltere temsilcisi olarak Sir Horace Rumbold gelmişti. Konferansta taraflar birbirlerine gözdağı vermeye devam ettilerse de İtilaf Devletleri Lozan'da tartışılan meseleler nedeniyle bir savaş çıkmasına hazır değildi. İngiliz haber alma örgütleri barış görüşmelerinin sonlanması geciktikçe İsmet'in Ankara'daki durumunun yıprandığını ortaya koydu, yeni Türk hükümetini zayıflatma niyetinde olmayan Rumbold böylece müzakereler sırasında daha anlaşmacı bir tutum benimsedi. İsmet, tam bağımsızlık meselesinde kararlılığını bırakmadı. Anlaşma planı üzerindeki görüşmelerin iki hafta içinde biteceğini ummuştu ama çok sayıda önemsiz konularla ilgili çekişmeler nedeniyle bu süreç üç aya uzadı. İsmet'in bu süre boyunca Ankara'da kendisini kötüleyenlere rağmen ayakta kalabilmesi, Mustafa Kemal'den aldığı kişisel destek sayesinde oldu. Bu durum da Rauf'un kızgınlığını devam ettirdi.

Hoşlanmadığını ve iddialı olmadığını söylediği bir alanda ustalık gösteren İsmet, Lozan'da pek çok kişinin "tarihteki en büyük diplomatik zafer" olarak gördüğü bir sonuç elde etmeyi başardı. Edirne yakınlarındaki Dedeağaç kasabasını Türklere kazandırabilmek için Yunanlara tazminat ödenmesi konusunda taviz veren İsmet, konferansın son aşamasına gi-

rilmesinin yolunu açtı. 24 Temmuz 1923'te Lozan Anlaşması resmen imzalandı. Anlaşmanın imzalanmasıyla, dokuz yıllık korkunç savaş ve yıkım yıllarının ardından nihayet barış geldi. Küçük düşürücü Sevr Anlaşması kitaplardan silindi, Anadolu'da, Boğazlarda ve Trakya'nın büyük bir bölümünde Türk egemenliği kesin olarak sağlanmış oldu. Kapitülasyon rejimi son buldu. Sınırlı bir süre boyunca Türkiye'de kalmaya devam edecek birkaç yabancı hukuk danışmanı dışında Türkler artık kendi hukuk düzenlerinin efendisiydi.

Lozan Barış Anlaşması'nın imzalandığı haberini 25 Temmuz sabahı Mustafa Kemal'in Çankaya'daki evine Rauf ve Ali Fuat getirdi. İkisinin kendisini ziyarete geldiği bildirildiğinde durumun gerektirdiği şekilde giyinmek için vakit kaybetmeden hemen onlarla buluşmaya gitti. Haber herkesi heyecanlandırmıştı. Kahveler içildikten sonra Rauf bu büyük başarıdan Mustafa Kemal, Kazım ve Refet'e pay çıkardı ancak İsmet'in adını anmaktan kasten kaçındı. Bir süre sonra Rauf, İsmet'e çok kızgın olduğunu ima etti. Aslında İsmet, Rauf'un Gazi'ye duyduğu öfke ve kıskançlığı yansıttığı bir paravandı. Rauf, Gazi'nin Halk Partisi'nin lideri olmasını ve siyasi açıdan etkin kalmasını istemiyordu. Mustafa Kemal'e barış sağlanır sağlanmaz aktif siyaseti bırakacağına dair söz verdiğini hatırlatma cesaretini gösterdi. Mustafa Kemal'in siyaseti bırakmaya niyeti yoktu, çünkü işi asıl şimdi başlıyordu. Hâlâ yas tutan ulusu, mutlu bir ulusa dönüştürme çabalarına devam edecekti.

Rauf bu şartlar karşısında çileden çıkarak görevinden istifa etti. Hatta İsmet Ankara'ya zafer kazanmış bir biçimde döndüğünde trenini karşılamayı reddetti. Yalnızca bakanları ve yakın arkadaşlarının vedasıyla Ankara'dan ayrılıp Sivas'a gitti. Daha sonraları *Nutuk*'ta Mustafa Kemal, İsmet ile Rauf arasındaki çatışmadan söz edecektir. Bazı belgeleri inceledikten sonra bu çatışmanın ciddi bir nedeni olmadığını ve psikolojik nedenlerden kaynaklandığını düşündüğünü belirtmektedir.[11]

Rauf yerine Fevzi Başbakanlığa getirildi, Ali Fuat meclis başkan vekili olarak kalmayı kabul etti. Ancak üç ay kadar sonra askerlik mesleğine geri dönmek bahanesiyle Ali Fuat, görevinden istifa etti. Gazi'nin yanında eski yoldaşlarından yalnızca birkaç tanesi kalmıştı.

Yirmi Beşinci Bölüm Dipnotları

1. Bozdağ, 1975a, s. 112.
2. Bozdağ, 1975a, s. 117, 118, 120.
3. Bozdağ, 1975a, s. 122.
4. Bozdağ, 1975a, s. 122.
5. Çalışlar, 2006, s.85-86.
6. McCarthy, 1980.
7. Atatürk, 1927, s. 587.
8. Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 77.
9. Atatürk, 1927, s. 605.
10. Bozdağ, 1975a, s. 172-73.
11. Atatürk, 1927, s. 620.

BÖLÜM 26

Fikriye'nin Ölümü, Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşu ve Halifeliğin Kaldırılması

Olaysız geçen seçimlerden sonra 2 Ağustos 1923'te yalnızca Mustafa Kemal'in yeni kurulan partisinden olanların seçildiği yeni üyeleriyle, İkinci Büyük Millet Meclisi açıldı. 11 Ağustos'ta üyeler Mustafa Kemal'i yine meclis başkanı seçti. Seçim sürecinde Konya'dan seçim sonuçları gelmeye başladıkça Mustafa Kemal, oradan Latife'ye 39 oy çıktığını karısına söyledi. Onaylanmak Latife Hanım'ın hoşuna gidiyordu, her ikisi de kendi yüksek kendilik saygılarını koruduğu ve Latife, Mustafa Kemal'in başarılı etkinlikleriyle kıskançlık kurmadan ortaklık kurduğu sürece çift, neşeli bir atışmaya girişebiliyordu. Latife bir kağıt kalem alarak Konya Valisi'ne teşekkür ve takdirini bildiren bir telgraf yazdı:

> *"Seçimde bana 39 oy veren Konya'nın muhterem ve aydın halkına, bana gösterdiği teveccühten ziyade, Türk kadınına gösterilmiş bir hürmet ve sempati işareti olarak teşekkür ederim. Türk kadını, sevgili milletimizin gelen bu cesaret verici işaretlerinden, milli görevlerini başarmak için yeni bir kuvvet elde edecektir".*[1]

Sonradan, Konya'nın Latife'ye doğrudan oy veren tek şehir olmadığı ortaya çıktı. Latife dışında ismi öne çıkan birkaç kadın da oy almıştı, aralarında İsmet'in eşi ve Halide Edip de bulunuyordu. Osmanlı devrinde böyle bir şeyin olması olanaksızdı. Aynı şey Latife'nin Büyük Millet Meclisi'ni zi-

yareti için de geçerliydi. Latife meclisi ziyaret eden ilk Türk kadınıydı ancak ondan önce Mustafa Kemal'le Latife'nin evlenmesinin ardından yeni gelinle röportaj yapmak üzere Ankara'ya dönen Fransız kadın gazeteci Berthe Georges-Gaulis meclisi ziyaret etmişti. Milliyetçiler ilk kez bir Türk kadınının iş başındaki meclisi ziyaret edişini yurt içinde ve dışında duyurdular.

Ankara'yı ziyareti sırasında Berthe Georges-Gaulis, Çankaya'da konuk oldu. Genç gelinin bu hanımı korkunç derecede kıskandığı söylenir. Fakat Latife'nin yabancı kadın gazeteciye duyduğu kıskançlık, Fikriye'ye duyduğu kıskançlık yanında önemsiz kalıyordu. Fikriye'nin başrolünü oynadığı trajik olaylar Latife ve kocası arasında kapatılması imkansız bir mesafe oluşturacaktı.

Fikriye, Mustafa Kemal'in evliliğini öğrendiğinde Münih'te bir klinikteydi. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal'den fazla haber almamıştı. İlk başta Münih'teki Türk elçiliğinden yetkililer onu kaldığı yerde ziyaret ediyordu, fakat bu ziyaretler zamanla azaldı. Evlilik haberini kazara öğrendi. Almanca gazetesini okuyan yaşlı bir Alman kadının yanında güneşlenirken, gazetede Gazi'yle Kazım'ın fotoğrafını görmüştü. Fotoğrafta arka planda oldukça kısa boylu bir kadın da göze çarpıyordu. Fikriye bu kadının Latife olabileceğinden şüphelendi ve Alman kadına resmin altındaki haberi okuttu. Mustafa Kemal'in evlendiğini öğrenince baygınlık geçirdi, kendine geldikten sonra da saatlerce ağladı.

Fikriye'nin sağlığı Avrupa'ya gitmesinden önceki durumuna göre artık daha iyiydi. Doktoru ve Türk elçiliğindeki yetkililerin itirazlarına rağmen kaldığı yerden taburcu edilmesini sağladı. Sonra Türkiye'ye giden trene bindi, yanında Mustafa Kemal'e Türkiye'ye sağlıklı bir kadın olarak döndüğü gün vereceği hediyeler vardı. Kısa süre sonra hayatına son vermek için kullanacağı tabancanın da bu hediyeler arasında olduğu söylenir.

Ankara'ya akşamın erken saatlerinde ulaştığında doğrudan Çankaya'ya gitti, Mustafa Kemal ve Latife Hanım evdeydiler. Ali Çavuş, gelen konuğu haber verdiğinde Latife çok şaşırdı ama şaşkınlığının üstesinden hemen gelerek Mustafa Kemal'i onu karşılamaya teşvik etti. *"Geçmişte sana onca hizmet etmiş bir bayanı bekletmeyelim"* dedi.[2] İçeri giren Fikriye adeta uyuşmuş, gördüklerine inanamıyor gibiydi. Yemek için Mustafa Kemal ve Latife sofraya oturdukları zaman Fikriye de onlara katılmaya çalıştı. Fakat iki kadının sofraya birlikte oturmadıklarını yazanlar da vardır.[3] Mustafa Kemal Fikriye'ye maddi konuları düşünmemesini, İstanbul'da kendisi için bir evin hazır olacağını belirtti.

Kısa bir süre öncesine kadar hanımı olduğu Çankaya'daki o evde bulunmak, Fikriye için son derece küçük düşürücü olmuş olmalıdır. Kahramanını teslim edemeyen Fikriye üç gün boyunca oradan gidemedi. Latife bu durum karşısında o kadar öfkelendi ki, öfkesini Ali Çavuş ve diğer hizmetlilerin önünde dile getirdi. Dördüncü gün Fikriye evden ayrıldığında, ağır atmosfer biraz olsun yumuşadı. Fikriye, *Paşam* dediği ve hiçbir zaman Latife gibi gayrıresmi bir biçimde *Kemal* demeye dilinin varmadığı Mustafa Kemal'i görme fırsatına sahip olamadan evden ayrılmıştı.

Ali Çavuş, Fikriye gittikten sonra yaşanan bir olayı hatırlar. Gazi görünüşte rahat bir ruh hali içinde birkaç köpek yavrusuyla oynamaktadır. Latife'nin dikkatini oyuncu yavrulara çekmek isterken dili sürçen Mustafa Kemal *"Bak Fikriye ne güzel oynuyorlar"* der.[4] Latife bu sözü duyduğunda bayılacak gibi olur. Bu olayın ardından Latife ve Mustafa Kemal'in yatak odalarını ayırmaya kadar varan bir kavga yaşadıklarını ve Latife'nin boşanmak istediğini *Ölümsüz Atatürk* kitabını yazdıktan sonra öğrendik.[5] İki gün sonra Latife'nin annesiyle babası ziyarete gelir. Latife'nin sıkıntı anında ailesini yardıma çağırdığı açıktır. Latife'yi yatıştıran ailesi, karı koca arasındaki anlaşmazlığa karışmadan anlayışlı bir biçimde bir kenara çekilmiştir.

Bu arada Çankaya'daki köşkten ayrılan Fikriye bir otelde kalıyor ve Ankara'daki dostlarını görmeye uğraşıyordu. Görünüşe göre İstanbul'a dönmek üzereyken Paşa'yı bir kez daha görmesi gerektiğine karar vermiştir. 23 Mayıs'ta tekrar Çankaya'ya döndü ama bu kez kapıda daha önce hiç görmediği bir yaver tarafından karşılandı, adam soğuk bir tavırla Gazi'yle görüşmek isteyenlerin randevu alması gerektiğini söyledi. Fikriye, bir zamanlar evi saydığı yerden uzaklaştırılınca şehir merkezine gitmek üzere bir faytona bindi. Fayton yokuş aşağı bağların ve yapıların arasından inerken sürücü bir silah sesi duydu. Fikriye kendini vurmuştu, Numune Hastanesi'ne götürüldü ancak 31 Mayıs'ta hayatını kaybetti. Ölüm haberi 1 Haziran'da medyada şu şekilde verildi:

> *"Ankara'da intihar! 30 Mayıs'ta İstanbul'dan Ankara'ya giden Zeynep Fikriye Hanım namında bir kadın tabanca ile intihar etmiştir. Müntehire (intihar eden kadın) intihardan evvel polise Lazistan mebusu Fuat Bey'in yanına geldiğini ifade etmiş ve kaydı o surette yapılmıştır. Fikriye Hanım Ankara'ya gelince doğruca elyevm (o gün) Ankara'da bulunmayan Fuat Bey'in Çankaya'daki evine gitmiş fakat mezkur (adı geçen) haneye uğramaksızın Reisicumhur dairesine giderek Reisicumhur ve refikalarını görmek istediğini söylemiştir. Gazi ile görüşmesinin mümkün olamayacağı bildirilince, yeniden avdete (dönmeye) mecbur olmuş ve esnaı avdette (dönüş esnasında) üzerinde bulundurduğu anlaşılan tabancayla intihar etmiştir".*[6]

Bu olayla birlikte Mustafa Kemal'le Latife'nin arasına ölü bir kadın girmiş ve "ölüler evi"nde geçen çocukluğunun yas ile ilgili sorunları yeniden canlanmıştı. Annesinin ölümü sırasında Mustafa Kemal ulusal meselelerle ilgilenmeye devam etmişti. Zübeyde'nin mezarı başında yaptığı konuşmada, annesinin ölümü ile ilgili olarak yaşayabileceği kişisel kayıp duygularından söz etmemiş, annesini ulus mücadelesiyle ilişkilendirerek konuşmuştu. Fikriye'nin trajik kaybının özel hayatında büyük çalkantılar yarattığını tahmin edebiliriz. Üs-

telik, Latife'nin varlığı da onun Fikriye'nin intiharına açık bir tepki vermesini engelliyordu. Fikriye'nin ölümü, dışarıdan hafife alıyormuş gibi görünse de Mustafa Kemal'in enerjisini kayda değer ölçüde tüketmiş, sonuç olarak da karısıyla ilişkisine harcayacağı kaynakları azalmıştı. Latife'yle Mustafa Kemal birbirlerinden daha da uzaklaştılar.

Volkan 1974'te *Ölümsüz Atatürk* kitabı üzerinde çalışırken Fikriye'nin ölümü hakkında bilgi toplamak istediğinde, Türkiye'de çoğu kişinin bu konu hakkında konuşmak istemediğini fark etmişti. Sanki Mustafa Kemal'in özel hayatında yaşadığı zorlukları ve trajedileri bilmek onu herkes gibi bir insan haline getirecek, sıradanlaştıracaktı. O da herkes gibi bir insan olarak görülürse büyüklüğü kaybolurmuş gibi genel bir duygu vardı. *Ölümsüz Atatürk*'ün yayınlanmasının ve Mustafa Kemal'in özel hayatında birçok travma yaşadığından bahsedilmesinin, onun başarılarını ve Türkiye ve halkı için yaptıklarının büyüklüğünü daha çok takdir etmemize yardımcı olacağından eminiz. Son yıllarda Fikriye ve onun ölümü hakkında kitaplar yazılmış[7] ve bu arada çeşitli komplo teorileri, örneğin Fikriye'nin intihar etmediği fakat Gazi'yi korumak isteyenler tarafından vurulduğu bile öne sürülmüştür. Biz bu komplo teorilerine katılmıyoruz. Daha çok bilinen bir gerçek ise Fikriye'nin mezarının yerine dair belirsizliktir.[8] Fikriye'nin mezarının saklanmasında o günlerde Mustafa Kemal'i korumaya yönelik bir sürecin işlediğini tahmin ediyoruz.

Fikriye'nin yarattığı iç çatışmalar ve Latife'den giderek uzaklaşıyor olmak Mustafa Kemal'in İkinci Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin başkenti olarak ilan edilen Ankara'da, partisi içindeki problemlerle uğraşmasına engel olmadı. Daha sonra *Nutuk*'ta belirttiğine göre Rauf'un etrafında *"gizli bir muhalif hizip"* oluşturduğuna inanıyordu.[9] İç dünyasındaki kargaşa nedeniyle dış dünyadaki hoşuna gitmeyen olayları abartabilme ihtimali vardır.

Mustafa Kemal kabinenin istifa etmesini sağladı. "Gizli grubun" yeni kabineye kendi adamlarını seçtirecek desteği

bulamayacağını çok iyi biliyordu. Mustafa Kemal yeni kabinesini bir araya getirdiği sırada Rauf İstanbul'daydı. Kazım Birinci Ordu komutanı olarak İstanbul'da bulunuyordu. Refet, Halide Edip ve eşi Adnan da bir süre için İstanbul'daydılar. Mustafa Kemal'in eskiden yakın arkadaş olarak gördüğü bu kişiler, padişahlığı devam ettirme yanlısı gibi görünmeye başlamışlardı. Halife'yi açıkça desteklemeleri Ankara'da endişe yarattı. Mustafa Kemal Çankaya'da İsmet'in de içinde bulunduğu bir grubu akşam yemeğine çağırdı. Yemek sırasında onlara *"Yarın Cumhuriyet'i ilan ediyoruz"* dedi.[10] İsmet'ten yemekten sonra kalmasını istedi, ikisi baş başa vererek birkaç aydan beri üzerinde çalıştıkları Cumhuriyet tasarısına son şeklini verdiler.

Ertesi gün 29 Ekim 1923'te meclis oturumuna katılan Mustafa Kemal ilk önce bir mebusun bazı konularda görüşlerini belirtmesine izin verdi. Sonra sözü kendisi alarak Cumhuriyet'in kurulması konusunun oylamaya sunulacağını söyledi. On beş dakika içinde Cumhuriyet rejimi meclis tarafından onaylanıp kabul edildi. Fikriye'nin ölümünden 5 ay sonra Türkiye Cumhuriyeti resmi olarak doğmuştu. Mustafa Kemal oylamaya katılan 159 üyenin 158'inin oyuyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı unvanını kazandı. Tek çekimser oyu kendisi kullandı. 100 milletvekili de oylamaya katılmamıştı. İsmet yeni Cumhuriyet'in ilk Başbakanı, Fethi ise meclis başkanı oldu.

Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmeden önce Mustafa Kemal'in niyetlerine karşı ülke içinde duyulan güvensizlik, yurtdışına da yansıyordu. Osmanlı hanedanının yerine kendi hanedanını mı kuracaktı? İslam dünyasında pek çok kişi Mustafa Kemal'in kendisini Padişah ve Halife ilan etmesini bekliyordu. Hem askeri hem de siyasi yaşamında Mustafa Kemal, hem başkalarını şaşırtan çok büyük işler yapabilen hem de yaptıklarına nasıl bir sınır koyması gerektiğini anlayan biriydi. Dahası yas tutan ulusu kurtarma, ölüm evini yaşam evine dönüştürme arzusu, sonu belirsiz serüvenlere

atılmasını gerektirmiyordu. Osmanlı'nın son asırlarında çoğunluğu cahil ve geri kalmış olan bir ulusun lideri olduğunu biliyordu; bu ulus ilgisizlikle tanışmış, yıkımla yüzleşmişti. Ama şimdi, ekonomisi can çekişmekte olduğu halde, umut ve heyecan dolu bir ulustu ve olağanüstü işler başarmak üzere Mustafa Kemal'i izlemeye hazırdı.

Mustafa Kemal halifeliğin kaldırılmasının zamanının geldiğine karar verdi. Ülkenin geneline hakim olan abartılı dini uygulamalarını ilerlemenin önünde bir engel olarak gördüğü için derin bir hoşnutsuzluk duysa da, bağımsızlık mücadeleleri sırasında insanların dini duygularını incitmemeye özen göstermişti. Yeni Türkiye'yi modernleştirebilmek için, insanların özgürlükleri üzerinde din kullanılarak oluşturulan baskının azaltılması şarttı. İsmaililerin lideri Ağa Han ve önemli bir Hintli Müslüman olan Emir Ali kendisine halifeliğin "siyasi konumunun" korunması için yazdığında aradığı fırsatı buldu. Bu mektup Ankara'da İsmet'e teslim edilmeden *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından yayınlandı. *Tanin* eski bir İttihat ve Terakki sempatizanına aitti. Hüseyin Cahit tutuklandı. İstanbul basınında Hüseyin Cahit'i destekleyen sesler duyulmaya başlayınca da hilafeti kaldırmak üzere harekete geçildi. Hilafeti kaldıran yasa 3 Mart 1924'te neredeyse hiçbir tartışma olmaksızın kabul edildi. Ertesi gün Müslüman aleminin Halifesi Abdülmecit Türkiye'den ayrılmak ve unvanını bırakmak zorunda kaldı. Osmanlı hanedanlığı artık gerçek anlamda son bulmuştu.

Hilafetin kaldırılmasından sonra, Kazım, Rauf, Halide, Adnan ve Refet'in bir grup olarak daha da yakınlaştıkları belli oldu. Mustafa Kemal bu grubun kendisine karşı bir birlik oluşturduğunu, bir komplo düzenlediğini ve kendisini düşürmek istediğini düşünüyordu.[11] 30 Ağustos 1924'te Büyük Taarruz'un ikinci yıldönümünü kutlamak üzere Afyon yakınlarındaki Dumlupınar'da Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği yeri ziyaret etti. Bu konuşmada bir

kez daha güneşe değiniyor, kendini güneşle özdeşleştirerek kurtarıcı rolünü vurguluyordu.[12]

Dumlupınar'a yaptığı yolculuğun ardından Mustafa Kemal sonraki bir buçuk ayı kırsal bölgeleri gezip ulusu onarmaya çalışarak geçirdi. Ankara'ya dönüşünü şöyle anlatacaktı:

> *"İstasyonda birçok mebus arkadaş ve diğerleri tarafından karşılanmadım. Karşılayanlar arasında, Ankara'da bulunan Rauf ve Adnan Beyleri göremedim. Bir kırgınlık sayılabilecek bu hareket tarzını beklemiyordum. Bir komplo karşısında bulunduğumuzdan bir saniye bile tereddüt etmedim".*[13]

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin önde gelenleri kendi aralarında Gazi yanlısı olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılmıştı. Padişahlığı ya da hilafeti ya da her ikisini birden devam ettirme arzusunda olanlar bulunduğu için kutuplaşmanın gerçeği yansıtan bir tarafı vardı. Annesinin ölümü, Fikriye'nin intiharı ve Latife ile ilişkilerinde yaşanan soğuklukla birlikte Mustafa Kemal'in iç dünyasında huzursuzluğun baş gösterebileceğini düşünebiliriz. *Nutuk*'ta 30 Ekim'de Konya'dan dönen ve o sırada İkinci Ordu Müfettişi olan Ali Fuat'ı yemeğe çağırdığını fakat Ali Fuat'ın yemeğe gelmediğini anlatır. Tren istasyonunda Rauf'un Ali Fuat'ı karşıladığını duyması Ali Fuat'ı da kendine karşı gelen gruba dahil etmesine neden olur. Volkan 1974'te Şevket Süreyya Aydemir ile görüşürken, 1924 sonbaharında Ali Fuat'ın Mustafa Kemal'e karşı muhalif bir tutum takınmaya ihtiyacı olmadığını öğrendi. *Tek Adam*'ı yazarken Şevket Süreyya, Ali Fuat'la bir konuşma yapmıştı. Ali Fuat Şevket Süreyya'ya yukarıda bahsettiğimiz yemek davetini almış olsa, Çankaya'ya seve seve gideceğini söylemiştir, ancak bu daveti hiç almamıştır. Ali Fuat'a göre İsmet davetiyenin ona gelmesini önlemiştir.

Yeni Türkiye'nin önde gelen siyasilerinin kişisel nedenler ve gerçek politik nedenlerle yarattıkları muhalefet Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla örgütlen-

meleriyle sonuçlandı. Parti başkanı Kazım, başkan yardımcıları Rauf ve Adnan'dı. Ali Fuat'a genel sekreterlik görevi verilmişti. Bu koşullar altında Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili demokrasiye yönelik bir adım atılmış oldu. Yunanistan'dan gelen Türk göçmenlerin durumunun mecliste büyük tartışmalara yol açması ve basının sert eleştirileri İsmet'in, 24 Kasım'da Başbakanlık'tan istifa etmesine yol açtı. Onun yerine Fethi Başbakan oldu.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ndeki politik kutuplaşmanın ve milli mücadele sırasında kendisinin yanında olanlar arasındaki bölünmenin yarattığı duygulardan ve "komplo" düşüncelerinden uzaklaşıp rahatlamak için Mustafa Kemal'in politika dışı arkadaşlarına yöneldiğini biliyoruz. Samsun'da karaya bastıktan sonraki tehlikelerle karşı karşıya kaldıklarında ve Ankara'daki ilk günlerinde Arif'le "ikiz"mişçesine bir ilişki kurarak kendilerini tehlikelerden koruduklarını anlatmıştık. Mustafa Kemal şimdi de çocukluk arkadaşı Nuri'yle (Conker) daha çok yakınlaşmıştı. 1975'te Volkan, Nuri Conker'in kızı Kıymet Tesal Hanım'la görüştü. Kıymet Tesal'dan öğrendiklerimiz Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce ve kurulduktan hemen sonraki siyaset dışı yaşamı hakkında bize derin bilgiler verir.

Hukuk Fakültesi mezunu olan Kıymet'in babası Nuri, Selanik sokaklarında çember çevirdikleri çocukluk günlerinden beri Mustafa Kemal'i tanıyordu. Askeri okula birlikte gitmişlerdi. Mustafa Kemal ülkeyi kurtarmaya ilişkin fikirlerini Nuri'yle paylaşmış, birlikte Gelibolu'da savaşmışlardı. Nuri daha sonra Conkbayırı'nda yaşadıklarının anısına Conker soyadını alacaktı. Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak üzere Samsun'a çıkmadan çok önce Nuri karısı, üç oğlu ve Kıymet adındaki tek kızıyla Almanya'ya gitmişti. Kıymet yedi yaşına kadar, babasının Mustafa Kemal'le bağını koparmadan milliyetçilerin bir tür temsilcisi olarak yaşadığı Almanya'da kalmıştı. Berlin'de anaokuluna gittiği yıllarda evde sık sık babasının anavatanındaki dostundan söz ettiğini

hatırlamaktadır. Gazi'yi küçükken hiç görmemesine rağmen hissettiklerini ilginç bir deyim kullanarak, *"sanki hamurumuzdaymış gibi"* diyerek ifade etmiştir.[14]

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra babası Ankara'dan ailesiyle birlikte geri dönmesini söyleyen bir telgraf almıştı. Ankara'daki üçüncü günlerinde babası Kıymet'e Paşa'yı ziyaret edeceklerini söyledi. Bir faytonla tozlu yoldan Çankaya'ya çıktıklarında Kıymet Mustafa Kemal'i ilk kez gördü. Mustafa Kemal o kadar yakışıklı ve çekicidir ki Kıymet gözlerinin *"güneşte kamaşmış gibi olduğunu"* (güneş sembolüyle burada da karşılaşıyoruz) hatırlar.[15] Bu buluşmayı yıllar sonra bile o kadar net hatırlıyordu ki, kıyafetlerinin ve kahverengi av köpeğinin çoğu ayrıntısını sayabilmiştir.

Kıymet, Gazi'yi ikinci kez göremeden Gazi evlenmişti. Kıymet'in ailesi Latife'den fazla etkilenmemişti, evde ondan boyu fazlaca kısa kaba kadın olarak söz ediyorlardı. Kıymet yetişkin yıllarında, Latife'yi nazik ve sevecen olmaktan çok sinirli ve tedirgin bir kadın olarak hatırlar. Latife'nin bir hayvan ya da çocuğu okşamak ya da yatıştırmak konusunda becerisi olmadığını, onlara sert davrandığını ileri sürmüştür.

Kıymet'in Mustafa Kemal'le ikinci karşılaşması, Gazi'nin Nuri'nin evine yaptığı enteresan bir ziyaret sırasında oldu. Mustafa Kemal Nurilerin evine üzerinde Mareşal üniforması ve mavi pelerini ile gösterişli bir giriş yaptı. Nuri'ye bu gösterişli kostümü özellikle seçtiğini belirtti: *"Çocuklarının beni hiç olmazsa bir kez üniforma içinde görmesini istedim. Bundan böyle yalnız sivil giysiler kullanacağım ve üniformamı hiç giymeyeceğim"*.[16] Çocuklar Gazi'nin elini öptü. Gazi çocukların üzerinde bıraktığı izlenimin tadını çıkararak, onların hayranlıklarından keyiflenerek askeri kimliğiyle vedalaştı. Bundan böyle, örneğin ileride yapacağı Kastamonu ziyareti gibi bazı özel durumlar dışında üniforma giymeyecekti.

Volkan'ın Kıymet'in anlattıklarından anladığına göre Nuri, dostunun iç gereksinimlerini algılamak konusunda olağanüstü bir yetenek geliştirmişti. Gazi'nin özsevgisini beslemek

için kendisini kullanmasına izin veriyordu. Bazen Mustafa Kemal'in süslü bir iltifat aldığında büyük bir alçakgönüllülük sergilediği, iltifatı yapan kişiye, *"Ben mi? Beni Nuri'ye sorun. O beni gerçekten tanır!"* dediği, Nuri'nin de bu duruma hemen uyum sağlayarak *"Mustafa Kemal nasıl büyük adam olur canım? Eskiden fasulye tarlasında koşup karga kovalardı"* diye cevap verdiği söyleniyordu.[17] Elbette Nuri burada, Mustafa Kemal'in babasının ölümünden sonra bir akrabalarının çiftliğinde geçen çocukluk yıllarına gönderme yapıyordu. İlk bakışta bu hikaye Mustafa Kemal'in alçakgönüllülüğüne işaret eder görünür ama aynı zamanda fasulye tarlasından ülkenin kurtarıcısı konumuna gelene kadar ne kadar çok mesafe kat ettiğini de vurgular. Bu Mustafa Kemal'in özsevgisine yönelik büyük bir doyum sağlıyordu. Kıymet'e göre babası belki de Mustafa Kemal'le "diz dize" oturabilen tek kişiydi.

Kıymet'in anlattığına göre Gazi, Kıymet'in babasına Latife'yle evli kaldığı sürece ona sadık kaldığını bile itiraf etmişti. Fakat Kıymet'in anlattıklarına göre Mustafa Kemal ile karısı arasında pek yakınlık yoktur ve Mustafa Kemal daha çok çocukluk arkadaşları ile zaman geçirip rahatlamaktadır. Latife kendi evinde ev sahibesi olarak bir kenara konulması karşısında derin bir kırgınlık duymuş olmalıdır. Bu durum kendisine ayıp edildiğini düşünmesine sebep olmuş olabilir. Kocasının akşam yemeklerini istediği gibi yiyebileceği Batılılaşmış, uygar bir adam olmasını istiyordu. Konuklarına eşleri eşlik edecek, garsonlar resmi bir nezaketle yemek servisi yapacaklardı. Kocasının yanında Latife bir keresinde Nuri'yi Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne bir daha karısı olmadan gelmemesi konusunda uyarmıştır. Söylediğini yapmazsa onu köşkten atacağını söylemiştir. Nuri buna şöyle cevap vermişti: *"Nasıl isterseniz hanımefendi ama beni kapıdan kovarsanız bacadan girerim"*.[18] Nuri bu konuşmayı ailesine aktarmıştır. Nuri'ye göre karısı ile Nuri arasında geçen bu konuşma, Mustafa Kemal'i güldürmüştür.

Mustafa Kemal'in Nuri, Kılıç Ali ve başyaveri Salih ile kişisel ilişkisindeki tavırları, devlet işleriyle ilgilenenlerin ve Latife'nin yanındaki davranışlarından çok farklıydı. Yakın dostlarıyla yalnızken rahat bir biçimde, bir dizini altına alarak oturur, Balkanlar ve özellikle Selanik hakkında konuşur, buraları özler ve tekrar almayı düşündüğünü söylerdi. Yakın çevresinden olmayan devlet adamlarının ve politikacıların yanında ise mağrur bir biçimde oturur, ciddi ve ağırbaşlı bir tavır takınırdı.

Latife onun alışkanlıklarını, özellikle de içki alışkanlığını değiştirmeye kararlıydı. Mustafa Kemal bazen eşinin isteklerine uysa bile çoğunlukla onun istediklerini yerine getirmiyordu. Latife'nin erkek konukların oturduğu yemek masasından kalktığı, hoşnutsuzluğunu üst katta yere vurarak gösterdiği oluyordu. Bu yemek masalarına daha sonra tekrar döneceğiz.

Cumhuriyet'in ilanından iki hafta sonra Kılıç Ali, Salih ve bir başkasıyla yürüyüş yapan Mustafa Kemal göğsünde bir acı hissedip terlemeye başlar. Bazı yetkililer bunun hafif bir kalp krizi olduğunu söylemektedir ancak bir kalp spazmı olması daha yüksek bir ihtimaldir. Bu olay bir süre için Latife'yle rekabeti bir yana bırakmasına yol açtı. Latife'ye gelince, Mustafa Kemal için son derece kaygılanmış görünüyordu, "hasta" olduğu süre boyunca Gazi'ye baktı. Birlikte İzmir'e gittiler, burada Mustafa Kemal'in isteğiyle bir askeri tatbikat düzenlendi. Mustafa Kemal hasta olduğundan beri Latife'nin bir tür iç huzuruna kavuştuğunu söylediği belirtilir. İsmet Bozdağ Ankara'ya dönerlerken Latife'nin Mustafa Kemal'in kendisine karşı olan ilgisini sınamak için hasta numarası yaptığını ima eder.[19] Gerçekten Mustafa Kemal, Latife için endişelenmiştir fakat Latife onun doktor ayarlamak için önden birini göndermemesine bozulmuştur. Evliliklerindeki uyum ancak çok kısa bir süre için devam etmiştir.

Mustafa Kemal'in özel hayatındaki fırtınalarla baş etme, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına uyum sağlama, siyasi kutuplaşmayı gözleme ve uluslararası alanda Türkiye Cum-

huriyeti için bir yer bulma uğraşları arasında, Kürtlerin karizmatik bir lideri olan Şeyh Sait'in önderliğinde bir iç isyan meydana gelecektir.

Yirmi Altıncı Bölüm Dipnotları

1. Bozdağ, 1975a, s. 179.
2. Oranlı, 1967, s. 144.
3. Oranlı, 1967, s.145. Bozdağ (1975a, s.200) bu dil sürçmesinin Fikriye'nin ölümünden sonra yaşandığını yazar.
4. Bozdağ, 1975, s.195; Çalışlar, 2006, s.280.
5. Bozdağ, 2005, s. 154; Bozok, 2008; Çalışlar, 2006, s.285.
6. Vatan gazetesi, 1 Haziran 1924.
7. Belli, 1995; Akay, 2005; Bozok, 2008; Özcan, 2007; Bayhan, 2008.
8. Örneğin Bozok (2008) mezarın Ankara'da Kuğulu Park'ta ve Bayhan (2008) Ulus semtinde olduğunu yazarlar.
9. Atatürk, 1927, s. 645.
10. Atatürk, 1927, s. 648.
11. Atatürk, 1927, s. 620-721.
12. Atatürk, 1952, 2. cilt, s. 178.
13. Atatürk 1927, s. 688.
14. Tesal, 1975.
15. Tesal, 1975.
16. Tesal, 1975.
17. Tesal, 1975.
18. Tesal 1975.
19. Bozdağ, 1975, s. 234.

BÖLÜM 27

Şeyh Sait İsyanı, Musul'un Kaybedilişi ve Latife'den Boşanma

Lozan Konferansı'ndan sonra Mustafa Kemal, İngilizlerle yakınlaşma çabalarına girişmişti. Bu politika Musul sorununun çözümlenmesi sırasında sınanacaktı. Musul üzerine İngilizlerle Türkler arasındaki ilk konferans, 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başladı. Konuşmalar 5 Haziran'a kadar uzadı ama İngiliz mandasına giren Irak'la Türkiye arasındaki sınırı oluşturmak konusunda fazla bir ilerleme kaydedilemedi. Mustafa Kemal Ankara'da İngiliz temsilcileri ile kurduğu dostane ilişkilerin İstanbul Konferansı'nda bazı etkileri olacağını ummuştu. O sıralar İngiliz elçiliği hâlâ İstanbul'daydı. Mustafa Kemal özellikle Ankara'da İngiliz elçiliğinden ikinci katip Knox Helm'in dostu haline geldi.

Genç adam Mustafa Kemal'e karşı bir hayranlık duyuyordu. Helm'le Gazi sık sık Ankara'da Anadolu Kulübü'nde bir araya gelip poker oynuyorlardı. Bazı zamanlar poker oyunları sabahın erken saatlerine kadar devam ederdi. Helm, Çankaya'ya oldukça yakın bugünkü Botanik Bahçesi'yle Cumhurbaşkanlığı Köşkü arasındaki arazide bir yere taşındı. İleride İngilizlerin elçilik binası, bu arazide kurulacaktı. Mustafa Kemal'in bir İngiliz diplomatla kurduğu bu yakın ilişki, Musul sorununun iki tarafın da tatmin olacağı bir anlaşmaya ulaşmasını sağlayamadı. Anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürüldü.

Milletler Cemiyeti temsilcileri Musul bölgesine bir dizi ziyarette bulundu. Hızlı bir şekilde bölgede çoğunluk olarak Kürt nüfusun yaşadığını belirlediler. Lozan görüşmeleri sürerken Türkiye'de yaşayan Kürtlerin Türklerle beraber yaşamaya devam etmek istedikleri bilinmekteydi. Bununla birlikte İngilizler, Milletler Cemiyeti temsilcilerine, İngiliz yönetimindeki Irak'ta yaşayan Kürtlerin İngilizlerle yaptıkları ve kendilerine özerklik tanıyan anlaşmadan hoşnut göründüklerini bildirdiler. 1925 Eylül'ünde Milletler Cemiyeti Musul ile ilgili raporunu sundu. Raporda halk oylaması yapmaya gerek olmadığı, halkın Türkiye'den çok Irak'a bağlılık gösterdiği belirtiliyor, Musul bölgesinin Irak'a bağlanması teklif ediliyordu. Bu bölge yirmi beş yıl süreyle Milletler Cemiyeti mandasına girecekti. İngilizler Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararlarını kabul etmeye baştan söz vermişlerdi. Ancak Türkler raporu kabul etmeye yanaşmadı. Cenevre'deki delegelerini geri çektiler. Milletler Cemiyeti'nin elinde Musul bölgesinde Türklerin onayı olmaksızın bir manda yönetimi ilan etmekten başka bir seçenek kalmadı. Musul'un Irak'a bırakılmasını öngören anlaşma ancak Haziran 1926'da imzalanabilmiştir.

Görünürde petrol meselesinin bu anlaşmada oynadığı önemli rol açık değildir. İngilizler sanki petrolle ilgilenmiyormuş gibi bir politika izlemişlerdir. Türklerse meseleye ekonomik açıdan değil, toprakla ilgili bir sorun olarak bakmışlardır. Aslında Türkler petrol üzerindeki haklarından vazgeçerek petrolden alacakları hisse yerine kendilerine 500.000 İngiliz Sterlini nakit para ödenmesini kabul etmişlerdir. Günümüzdeki sorunların ışığında, Türklerin bu anlaşma ile ne kadar büyük bir kayıp yaşadığını söylemeye gerek yoktur.

Türkleri Musul sorununu hızla çözüme kavuşturmaya iten nedenlerden biri de, Musul Anlaşması yapılmadan önce Dersim bölgesinde 13 Şubat 1925'te patlak veren Şeyh Sait isyanıydı. Bu isyanın dini amaçlar nedeniyle mi yoksa etnik ayrılıkçı görüşler nedeniyle mi ortaya çıktığı bugünlerde çok tartışılıyor. Ayrıca isyanın çıkmasında İngilizlerin gizliden gizliye Kürtleri

kışkırtmalarının etkisinden söz ediliyor. Mustafa Kemal'i kâfir olarak gören zengin toprak ağası Şeyh Sait önderliğinde ayaklanan Kürtler, saltanat ve hilafeti geri getirip şeriatı kurmayı amaçlıyorlardı. Etnik ayrılıkçı görüşler çok defa dini anlatımlarla ifade ediliyordu. Ayaklanma hızla gelişti.[1]

Ayaklanmayı bastırma görevi Başbakan Fethi'ye verilmişti. Fethi kısa süre önce görünüşte hastalık gerekçesiyle görevi bırakan ancak aslında Mustafa Kemal'in isteğiyle bu yönde hareket etmiş olan İsmet'in yerini almıştı. Gazi, İsmet'ten memnun olmayan, yeni kurulmuş Terakkiperver Fırka'nın liderlerini susturmak için böyle bir yol seçmişti. Mustafa Kemal, Terakkiperver Fırka'nın kendisine karşı komplo kurduğunu düşünüyor, Kürt isyanından bile bir bakıma onları sorumlu tutuyordu. Fethi sorunun fazla büyümemesi için çaba göstererek Terakkiperver Fırka'dan çok Kürtler üzerinde yoğunlaşmaya çalıştı. Terakkiperver Fırka'nın liderlerinden partiyi dağıtmalarını, devletin isyanı bastırma çabasına destek olmalarını istedi. Terakkiperver Fırka liderleri partiyi dağıtmayı reddetti ancak hükümetin isyanı bastırmak için alacağı önlemleri destekleyeceklerdi.

Terakkiperver Fırka ile varılan uzlaşma, isyanı bastırmaya ya da Mustafa Kemal'in kuşkularını yatıştırmaya yeterli gelmedi. Fethi'nin kabinesinin ölçülü önlemlerine güvensizlik oyu verildi. Bunun üzerine Fethi hükümeti istifasını sundu. Meclisteki hem Terakkiperver Fırka'yı hem de Kürtleri bastıracak daha sert önlemler almaya çabalayan güçlerin başına geçmek üzere İsmet bir kez daha başbakanlığa getirildi. Bu defa 1937'ye kadar başbakan olarak kalacaktı.

Uygulanması gereken askeri stratejileri Fevzi ve İsmet birlikte planladılar. Bu sırada hükümete olağanüstü yetkiler veren, Takrir-i Sükun Kanunu olarak adlandırılan bir yasa meclisten geçti. "Gericiliği ve isyanı" destekleyen kuruluşlar veya gazeteler kapatılabilecekti. İstiklal Mahkemeleri idam cezası verdiğinde, bu cezaların infazı için meclisten onay almak gerekmeyecekti.

Hava şartları izin verdiğinde düzenli Türk ordusu Kürtlere karşı harekete geçti ve altmış iki günde Kürt ayaklanması bastırıldı. Şeyh Sait yakalandı, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak vatan hainliğinden suçlu bulundu. Mustafa Kemal'in yeni Türkiye'sinin kırmızı beyaz bayrağına karşı İslam adına yeşil sancağı açan ve kaybeden Şeyh Sait atılganlığının bedelini hayatıyla ödedi. 1925 yılı Haziran ayının sonunda Diyarbakır'ın en büyük camisi önünde asıldı. Bu çatışmalarda pek çok insan da hayatını kaybetmiştir.

Bu kitabı yazarken bugün Türkiye'de "Kürt sorunu" olarak da adlandırılan büyük bir problem yaşandığını belirtmek istiyoruz. Türkiye'de yaşayan birçok Kürt asıllı vatandaş için Şeyh Sait isyanı yavaş yavaş bir "seçilmiş travma" haline gelmiştir. "Seçilmiş travma" büyük bir grubun örneğin etnik grubun, dedelerinin ve ninelerinin on yıllar önce başka bir grup kimliğine sahip kişiler tarafından ezildikleri, aşağılandıkları bir olayın paylaşılan imajıdır. Etnik grup bu imajı kendi büyük grup kimliğinin çok önemli bir sembolü olarak algılar. Yani "seçilmiş travma" bir mühür gibi ait olduğu büyük grubun kimliğini tasdik eder. Bazen bu mühür bir çekmecede saklanır, unutulmuş gibi olur. Bazense bir politik lider bu mührü çekmeceden çıkarır, bir bayrak gibi sallar ve "seçilmiş travma" hakkındaki duygu ve düşünceler alevlenir. Böyle bir süreç gelişirse sosyal ve politik meselelerde bir "zaman çökmesi" oluşur. Yani on yıllar hatta asırlarca önceki bir neslin başına gelenlere ait görüş, mağdurluk algısı, heyecan, bugünlerdeki çatışmanın yarattığı algı ve duygularla birleşir ve bugünkü durumu alevlendirerek yeni sosyal ve politik süreçlere yol açar. "Seçilmiş travma" kavramını ortaya koyan Volkan, dedelerin ve ninelerin başlarına gelenlere dair paylaşılan imajların uzun yıllar sonra nasıl tekrar alevlendirilebilecekleri hakkında örnekler vermiştir. Örneğin, Yugoslavya'nın çöküşünün ardından Sırpların politik lideri Slobodan Miloseviç'in Sırpların "seçilmiş travma"sı olan 1389 Kosova Savaşı'nın imajını nasıl canlandırdığını ve

bu canlandırmanın ne büyük felaketlere yol açtığını ayrıntılı olarak yazmıştır.[2]

Burada "seçilmiş travma" kavramı üzerinde kısaca durmamızın nedeni bugünkü Türkiye'de Şeyh Sait isyanının imajının alevlenmesi ve zaman çökmesi nedeniyle Kurtuluş Savaşı sırasında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk günlerindeki Mustafa Kemal karakterini, Türkiye'de bazı grupların yanlış bir şekilde öne sürmeleridir. Senelerce Mustafa Kemal'in yaşamı ve karakteri üzerinde yaptığımız çalışmalar onda ayrımcılık hislerinin olmadığını çok açık bir şekilde göstermiştir. En basit örnek yaverlerinden birinin, Mahmut (Soykan)'un bir Kürt oluşudur. Türkiye'de birçok kişi manevi oğlu Abdürrahim'in de Kürt asıllı olduğuna inanmaktadır. Bununla birlikte Volkan'la görüşürken Abdürrahim Tuncak böyle bir şey dile getirmemiş ve etnik kökeninin ne olduğunu bilmediğini belirtmiştir.

Mustafa Kemal ve arkadaşları 1920'lerde geçerli olan, modern, egemen yeni bir millet ortaya çıkardılar. Bu milletin adına da Türk milleti denildi, bunun bir nedeni Batı tarihinde 12. asırdan beri Anadolu'da bizim Osmanlı olarak adlandırdığımız grup için Türk isminin kullanılmasıydı. Yeni Türkiye'de Misak-ı Milli içinde Müslüman olan Kürtler, Çerkesler, Araplar ve diğer başka etnik gruplardan gelenler hep bu "Türk" kelimesinin kapsadığı çadırın altında algılanacak, hiçbiri azınlık olmayacaktı. Şeyh Sait isyanında Kürt mebuslarının hepsi isyanın karşısında yer almıştır.

Avrupalı sömürgecilerin Afrika'dan ayrılmaya başlaması, Hindistan'da ayrılmaların olması ve Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra dünyanın birçok yerinde farklı etnik gruplar "*şimdi biz kimiz?*" sorusu ile karşı karşıya kaldılar. Norman Itzkowitz'in tabiri ile dünya bir "etnik dönem"e girdi. Bu süreçte modern küreselleşme de önemli bir rol oynadı. Bahçeşehir Üniversitesi eski rektörü Deniz Ülke Arıboğan "*özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası etnik Türklerin gündeme gelmesi ve Türk kavramının etnik boyutunun öne çıkması*"nın da

Türkiye'deki sorunların yaşanmasında rol aldığını söylemektedir.[3] Küreselleşmenin Türkiye'de etnik duyguları kışkırtması hakkında da şunları ifade etmektedir:

> *"Küreselleşme ideolojisi ulus kimliğinin yerine daha küçük alt kimliklerin geçmesinden hoşnut. Küçültüyor ve kendisini bir şemsiye haline getiriyor. Aynı ulusun parçası olduğumuz insanlar eskiden böyle bir rahatsızlık hissetmezken, artık kendilerini bu şekilde tarif etme konusunda çekingen davranıyorlar. İster kabul edelim ister etmeyelim bu hassasiyet oluşmuş durumda. Politik olarak da hem iç hem de dış aktörlerce kullanılıyor. Buna karşı geliştirilen önlemler ise öfke ve intikam üzerine bina edilince çelişki çatışmaya dönüyor. Olayı anlamak ve ona göre çözüm üretmek şart".*[4]

"Şimdi biz kimiz?" sorusunun Türkiye'ye de sıçradığı, özellikle PKK eylemlerinin ve PKK'ye karşı uygulanan askeri müdahalelerin ve sonuçta on binlerce kişinin hayatını kaybetmesinin ardından artık açıkça görülüyor. Bekleneceği gibi Türkiye'de yaşayan Kürt vatandaşlar etnik kimliklerine daha da sarılmış durumdalar. Türklerle ortak bir geçmişe sahip olan Kürt vatandaşların çoğunluğunun istediği, Türklerle "kardeş" olmak yerine Türklerle "arkadaş" olmak. Böyle olursa "ikinci sınıf" ya da "daha küçük" kardeşlik ve bununla ilgili bilinçli veya bilinçdışı aşağılanma duyguları ortadan kalkacak ve Türkiye'de etnik bağları ne olursa olsun, insanlar arasında eşitlik sağlanacaktır. Tabii ki bundan öte istekleri ve hedefleri olan Kürtler de vardır. Bunun yanında Kürt vatandaşların aşağılanma yaşadıkları durumları devam ettirmek isteyen Türkler de vardır. Türkiye'deki mevcut Türk-Kürt sorununu çözmeye yönelik girişimleri ve bu girişimlerin karşılaştığı güçlükleri anlatmak bu kitabın amacı dışındadır.[5] Şimdi 1920 ortalarındaki Mustafa Kemal'e ve onun Türkiye'sine dönelim.

Basında yer alan eleştirilere karşı hassasiyet gösteren ve artık İsmet'in Başbakanlığında olan hükümet, yeni gücünden yararlanarak İstanbul'da bir dizi gazeteyi kapattı. Önde

gelen başyazarlar baskı altına alındı, kapatılan *Tanin* gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Çorum'a sürgüne gönderildi. Sonradan Gazi'nin olağanüstü bir biyografisini yazacak olan Şevket Süreyya Aydemir de hapis cezasına çarptırılanlar arasındaydı. Muhalefete karşı bu sıkıştırma, Terakkiperver Fırka'nın 3 Haziran 1925'te kapatılmasıyla sonuçlandı. Gerçekte bu fırkanın isyanla bir ilişkisi olduğuna dair kesin bir delil bulunmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra Cumhuriyet'in çocukluk sancıları acı şekilde hissedilmekteydi.

Mustafa Kemal siyasi sorunlarla uğraşırken Latife'yle ilişkilerindeki sürtüşmenin şiddeti giderek artıyordu. 1924 Ağustos'unun sonunda Gazi'nin Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin yıldönümünde yapacağı konuşma için Mustafa Kemal ve Latife beraber yeni bir geziye çıktılar. Ağustos'ta Dumlupınar'a ve Bursa'ya gittikten sonra gemiyle İstanbul'a geçerlerken Mustafa Kemal kararını değiştirdi, İstanbul'a uğramadan Boğazdan Karadeniz'e çıkılmasını istedi. Bu, kurtuluş mücadelesini başlatmak üzere *Bandırma* adlı eski buharlı vapurla İstanbul'dan Samsun'a gitmek zorunda kaldığı sıkıntılı yolculuğun bir tekrarıydı. Ama şimdi ülkenin kurtarıcısı olarak eşiyle birlikte bir Türk gemisinde yolculuk yapıyordu. Samsun'u geçip Trabzon'a kadar gittiler. Durdukları çeşitli limanlarda Mustafa Kemal halkın arasına karışmaktan hoşlanıyordu. Latife, kadınlar Gazi'ye hayranlıklarını gösterdikçe kıskançlık yaşamaya devam ediyordu.

Erzurum'da meydana gelen büyük deprem nedeniyle geziyi yarıda kesen çift gemiyle Samsun'a, buradan da otomobille felaket bölgesine gitti. Samsun'dan sonraki yol tatsız geçti. Yola çıkarlarken Mustafa Kemal, Salih ve Kılıç Ali'nin Latife'nin de bulunduğu otomobilde kendilerine eşlik etmesinde ısrar etti. Latife ne zaman kendini bir sohbetten dışlanmış hissetse surat asardı. Tokat'a varıldığında herkes yorgundu, hemen akşam yemeği yediler. Yemek masasında Salih ve Kılıç Ali'den başka Tokat Valisi de hazırdı. Alkollü içki servisi

yoktu. Deprem haberini aldıktan sonra Mustafa Kemal içki içmeyi bırakmıştı. Alkolden uzak durması belki de deprem kurbanlarına duyduğu saygı yüzündendi ama Gazi ülkesinin iyiliğinin kendisinin uyanıklığına ve zor bir durumu düzeltme yeteneğine bağlı olduğunu hissettiğinde genellikle böyle yapardı.

Tokat gelişmişlik düzeyi açısından Ankara'dan çok gerideydi. Oraya varan grup oldukça bitkindi fakat Latife en sonunda yatacaklarını söyleyip kendisi ve kocası için izin isteyince, Gazi yatmayı reddetti. Latife öfkeyle odayı terk edip üst kata çıktı. Az sonra ayakkabısıyla yeri döverek öfkesini çıkardığı duyuldu.[6] Yemek odasında kalanlar bu davranışa şahit olmanın mahcubiyetini yaşadılar. Mustafa Kemal evlenmekle belki de hata yaptığını söylemeyi gerekli bulunca, onların mahcubiyeti daha da arttı.

Ertesi gün depremden etkilenen bir başka şehir olan Erzincan'a doğru yol alınırken çiftin suratı hâlâ asıktı. Akşam yemeğinde Mustafa Kemal bir generalin eşine güzelliğinden ötürü iltifat ettiğinde bir başka talihsiz olay meydana geldi. Latife sofrada bulunan herkese Gazi'nin davranışlarına bozulduğunu belli etti. Sabahleyin Mustafa Kemal generalin eşini kendi bindiği otomobile davet etti ve Latife'yi başka bir otomobilde gitmeyi kabul etmek zorunda bıraktı.

Kişisel çekişmeleri ne kadar moral bozucu olsa da Erzurum'u vuran felaket karşısında küskünlük bir ara unutuldu. Binalar yıkılmıştı, insanlar çadırlarda yaşıyorlardı. Ölü sayısı çok fazlaydı. Bir süre sonra Mustafa Kemal ile Latife arasında yeni bir çatışma çıktığı bilinmekle birlikte, konusu hakkında bir bilgimiz bulunmamaktadır. Bilinen, bu defa Mustafa Kemal'in eşinden Ankara'ya dönmesini istemesidir.

Salih ve Kılıç Ali'nin eşlik ettiği Latife yola çıkarken Gazi ona iyi yolculuklar dilemeyi ihmal etmedi. Çiftin arasındaki havanın bir günden diğerine değiştiğinin farkında olan Salih ve Kılıç Ali, ikisini barıştırmak için plan yapmışlardı. Kılıç Ali, Gazi'nin eşine karşı tutumunu öğrenmek için Erzurum'a

döndü. Salih, Kılıç Ali'ye telgraf gönderdiğinde Mustafa Kemal'in öfkesi yatışmışsa Kılıç Ali *"Hasta iyi"* diye cevaplayacaktı. Hâlâ öfkeliyse *"Hastanın ateşi hâlâ yüksek"* diyecekti.[7] İlk telgrafa hastanın hâlâ ateşi olduğu karşılığı verildi ancak ikinci telgrafa gelen cevapta hastanın iyi olduğu belirtiliyordu. Bu arada Salih'le Latife Ankara yolunda oyalanıyorlardı, Ankara'yla Erzurum arasındaki Kayseri'den ileriye gitmemişlerdi.

Latife, Mustafa Kemal'in kendisini tekrar yanında istediğini öğrenince Kayseri'deki bir handa ikinci balayları için buluştular. Buradan Adana ve Mersin çevresindeki Akdeniz sayfiye bölgesine geçtiler. Fakat kısa sürede Latife'nin kıskançlığının parlamaya devam edeceği ve Mustafa Kemal'in değişmeyeceği ortaya çıktı. 1925 yazına gelindiğinde ilişkilerinde herhangi bir ilerleme kaydedilmesi artık olanaksız görünüyordu.

Evinde huzur bulamayan Mustafa Kemal de giderek Çankaya'daki evden uzakta daha çok vakit geçirmeye başladı. Vaktini yakın arkadaş çevresiyle poker oynayarak ya da ciddi siyasi meselelere yoğunlaşarak geçiriyordu. Evi koruyan askerlerle samimi bir tavırla konuşurdu, kendisi de kışladaki askerlerden biriymiş gibi onlarla şakalaşır ve onların güreşmelerini seyrederdi. Bir gece onlarla her zamanki gibi şakalaşırken Latife'nin azarlayan sesi duyuldu. Latife ona *"Kemal"* diye seslendi. Adamlarıyla bu kadar içli dışlı olup kendini küçültmemesini ve hemen içeri girmesini istiyordu. Bu, Mustafa Kemal için bardağı taşıran son damla oldu. Salih ve Kılıç Ali'den ertesi gün kendisiyle beraber yola çıkmak üzere hazırlanmalarını istedi. Mustafa Kemal İsmet'le telefonda konuşarak eşinden boşanacağını, boşanma haberinin halka duyurulmasını söyledi. Sabahleyin yakın arkadaşlarıyla birlikte bir geziye çıkarken yaverlerine, Latife'nin bavullarının toplanmasını ve İzmir'deki ailesinin yanına gönderilmesini bildirdi. Kılıç Ali, Latife'nin ailesinin yanına döndüğünden emin olmak için köşkte kalmıştı.

Gazi eski İslam yasalarına göre Latife'yi boşadı. Bu yasalara göre koca tek taraflı olarak karısına üç defa "boş ol" demekle ve karısını ailesinin evine geri göndermekle karısını boşayabilirdi. Türkiye'nin yeni medeni hukuk yasaları 17 Şubat 1926'da yürürlüğe konacaktı. 5 Ağustos 1925'te sona eren evliliği iki yıl, altı ay, dört gün sürmüştü.

Latife 1975 yılında, Mustafa Kemal'in ölümünden çok sonra, İstanbul'da Taksim ve Boğaziçi arasındaki köşkünde öldü. Mustafa Kemal'den ayrıldığı günden sonra Gazi hakkında gazetecilerle ya da başka yazarlarla konuşmayı reddetmişti ve kendisi de hatıralarını yazmadı. Öldüğünde evinde Mustafa Kemal'in çok sayıda fotoğrafı bulunuyordu. Cenazesinde devlet töreni yapılmadı.[8]

Yirmi Yedinci Bölüm Dipnotları

1. Bulut, 1991; Töker,1994.
2. Volkan, 1991, 2004b.
3. Arıboğan, 2008, s.247.
4. Arıboğan, 2008, s. 247.
5. Ocak 2009'dan itibaren Tarık Çelenk'in yönetimindeki Ekonomi ve Politika Araştırmaları Derneği (Ekopolitik) tarafından Türkiye'de farklı etnik ve dini gruplardan (Türk, Kürt, Sunni, Alevi) ve kesimlerden gelen insanlar arasındaki problemleri politik psikoloji açısından incelemek, ötekileştirme eğilimlerini samimi ve serbest bir ortamda konuşmak ve uzlaşma noktalarını tespit etmek üzere bir dizi toplantı düzenlenmiştir ve bu kitap baskıya giderken bu toplantılar devam etmektedir. Volkan bu toplantıların bazılarında toplantıya katılan "çekirdek grup" üyeleri arasındaki diyalogların gelişmesine yardım etmiştir. Bu diyalogların metinleri "Türkiye'nin Büyük Çatısı: 'Mezkur Meçhul Mesele'" ve "Türkiye'nin Büyük Çatısı: 'Demokratikleşmeye Doğru'" başlıkları altında Ekopolitik tarafından yayınlanmıştır. Ağustos 2010'da Volkan, Tarık

Çelenk ve 17 Ekopolitik çekirdek grup üyeleri Cumhurbaşkanı ile üç saat süren bir görüşme yapmışlardır.

6. Bozdağ, 1975a, s. 253.
7. Bozdağ, 1975a, s. 261.
8. 2006'da İpek Çalışlar'ın *Latife Hanım* isminde bir kitabı çıkmıştır. Bu kitapta Latife'nin Mustafa Kemal'den boşandıktan sonraki hayatı hakkında pek çok bilgi bulunmaktadır. Kitapta, Latife'nin Mustafa Kemal'in imajını bozacak hiçbir girişimde bulunmadığı ve ona her zaman sadık kaldığı anlatılmaktadır. Ayrıca bknz. Araz, 1993.

BÖLÜM 28

Cumhurbaşkanı Sofrası, Yaratıcılık ve Arındırma

Annesinin ölümü, Fikriye'nin intiharı ve Latife ile yaşadığı ayrılık, Mustafa Kemal'in kurtardığı ulusu onarmak için çalışmaya devam etmesini durdurmadı. Bu kayıpların bilinçdışında idealize ettiği ebeveynlik imajları ile daha çok özdeşim yapmasını ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ebeveyniymiş gibi çalışmaya devam etmesini nasıl sağladığını göreceğiz. Nasıl bir ressam resim yaparak ya da bir şair şiirler yazarak yaratıcılığını ortaya koyarsa Mustafa Kemal de yeni Türkiye'yi ve yeni ulus kimliğini şekillendirmekle yaratıcılığını ortaya koymaya başladı. Hayatını kaybedene kadar da siyasi kavgaların ve kişisel olayların arasında en büyük uğraşı, Türkiye halkı için yeni bir kimlik yaratmak olacaktı. Bu kimliğe Türk kimliği adı verilmişti. O dönem, Türkiye'de yaşayan Kürtler gibi farklı etnik kimliklere sahip olan vatandaşlar da aynı kimlik çatısı altına konulmuştu. Bugünkü duruma göre bu girişimi sorgulasak bile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemdeki dünya görüşlerine göre yeni doğan millet içinde herkesin eşit biçimde birleştirilmesi istenmişti.

Bu bölümde Cumhurbaşkanı sofrasının Mustafa Kemal'in yaratıcılığında oynadığı rolü anlatacağız. Daha sonra yaratıcılığına dair örnekler vermeye başlayacağız. Cumhurbaşkanı olmadan önce de akşamları arkadaşları ile bir sofra başında toplanma ve sohbet etme alışkanlığından söz etmiştik. Böyle durumlarda kendisi masanın odağı konumunda olurdu. La-

tife ile evliyken bile Çankaya Köşkü'nde arkadaşları ile Latife'siz buluşurdu. Tekrar bekâr kaldıktan sonra sofra alışkanlığına, yaşamının son aylarında hekimler tarafından yasak gelene kadar devam edecekti. İsmet Bozdağ 1975'te *Günaydın* gazetesindeki bir yazı dizisinde Mustafa Kemal'in yemekli toplantılarını anlatır ve bunların hem heyecanlı hem de verimli geçtiğini belirtir.[1]

Devlet adamları, politikacılar, yazarlar, eğitimciler, sanatçılar, şarkıcılar ve hatta çocuklar bile bu yemeklere davet edilirdi. Ancak çocukluktan ya da askeri okuldan yakın arkadaşları, örneğin Nuri (Conker), bu toplantılara davet edilmeden de gelebilirlerdi. Volkan, Nuri'nin kızı Kıymet Tesal Hanım'dan, Gazi'nin yemekli toplantıları ve bu toplantılardan sonraki bazı sabahlar Nuri'nin evine yaptığı ziyaretler hakkında önemli bilgiler edinmiştir.

Gazi'nin diğer dostlarının yanı sıra Nuri de bazen geceyi Çankaya'daki köşkte geçirir, sabahleyin ev sahibine tavşan avında eşlik ederdi. Bu etkinlikler nedeniyle binici takımı Çankaya'da duruyordu. İki adam sık sık bugün Anıtkabir'in bulunduğu tepede at sürerek avlanırlardı. Bu at gezileri sırasında yanlarında başka kimse olmaz, çoğunlukla Nuri'nin evinde tahin pekmezden oluşan kahvaltıyla gezi sona ererdi. Mustafa Kemal memnun bir ruh haliyle *"Selanik'teki çocukluğumdan beri tahin pekmezi sevmişimdir"* der, Nuri'nin çocuklarıyla sevecen bir tavırla konuşurdu.[2] Nuri'nin evinde siyasi ve resmi hayattan uzak, çok daha farklı bir Mustafa Kemal görürüz.

Dostunun evindeyken eşine son derece nazik davranırdı. Kıymet bir keresinde Mustafa Kemal'in annesine *"Kocanızı zaptettiğim için beni sevmiyorsunuzdur sanırım"* dediğini hatırladı.[3] Nuri'nin evindeyken gururunu bir tabak çileği, takma dişleriyle meyve yiyemediği için reddettiğini söyleyecek kadar bir yana bırakabiliyordu. Volkan, Mustafa Kemal'in takma dişleri olduğunu ilk defa Kıymet'ten duydu. Bu nedenle Mustafa Kemal'in diş hekimi Sami Günzberg'le olan ilişkisi önemliydi. Sami ile olan ilişkisinin tarihin sahnesine nasıl yansıdığından daha sonra söz edeceğiz.

Kıymet, Mustafa Kemal'in çocuklara yakın ilgi gösteren ve hayvanları seven biri olduğunu hatırlıyordu. Gazi, atlara ve köpeklere özellikle düşkündü. Kıymet, Joli adındaki bir köpeğin Mustafa Kemal'i ısırdığını, Mustafa Kemal'in köpeğin öldürülmesine izin verdiğini anlatarak sonradan bu olaya çok üzülüp hiç unutmadığından bahsetti. Mustafa Kemal'in çiçeklere olan ilgisini, aşırı sıcak ya da soğuk olabilen kuru ve tozlu Ankara'ya çiçek kültürünü yerleştirmedeki ısrarını da açıkça gördüğünü anlattı. Bölgede tarlalar yalnızca ilkbaharda yabani kır çiçekleriyle doluyor, yılın geri kalanında ise çorak bir görünüm alıyordu. Mustafa Kemal uygar bir insan olarak masasında çiçek görmek istediğini söylediğinde, Ankara'da çiçek yetiştirilmesinin olanaksız olduğu cevabını aldı. Ankara'da da her yerde olduğu gibi toprak olduğunu söyleyerek itiraz etti. *"Su getirirsem çiçek yetiştirebilir misiniz?"* diye sormuştu.[4] Kısa süre sonra Ankara'da yalnızca çiçek yetişmekle kalmayacaktı. Sonraki yıllarda Atatürk Orman Çiftliği olarak bilinecek ormanda model olacak çiftliğini kuracaktı. Kendi ormanını yetiştirmeyi, eşkıyaların geçimini sağladığı ormanı yok etmelerinden sonra yıkıma uğrayan babanın temsilini onarmak için üstlenip üstlenmediği konusunda yalnızca yorumda bulunulabilir. Kesin olan bir şey varsa çocuk olsun, yavru hayvan olsun, ağaç olsun, herhangi bir şeyin büyümesini görmekten zevk aldığıydı. Bir bakıma anaç olma özelliği taşıyordu.

Şimdi tekrar Cumhurbaşkanı sofrasına dönelim: Bu akşam toplantılarının törensel bir yanı olduğu açıktır. Akşamın erken saatlerinde başlayan yeme içme sabahın erken saatlerine dek devam ederdi. Gazi bilardo oynamayı çok sevdiği için konuklar önce bilardo salonuna girerdi. Gazi çoğu kez içki içilmeye başlandıktan sonra gelirdi. Genellikle rakı servisi yapılır, yanında nohut, zeytin, humus, beyaz peynir gibi mezeler gelirdi. İçki faslı yemek servisi yapılmadan en az bir saat sürerdi. Menü konusunda fazla seçici olmayan Mustafa Kemal basit yemeklerle yetinirdi. Sofrada çocukluktan beri

sevdiği yemekler olan kuru fasulye ve pilav gibi yemekler sunulurdu. Ziyarete içkili gelinmesini ya da insanların kontrollerini kaybedecekleri ölçüde içki içmesini istemezdi ama hedef kendisi olmadığı sürece şakalaşmaktan, şaka yollu takılmalardan hoşlanırdı. Dedikodu ya da kişisel eleştirilerin ima yoluyla söylenmesinden çok açıkça konuşulmasını talep ederdi ama genel olarak anlaşıldığı üzere kendisine yönelik olumsuz yorumlara karşı hoşgörüsü oldukça sınırlıydı.

Yemek masasında içkisini yavaş yavaş içen Mustafa Kemal bazen Makedonya'daki çocukluğundan kalma şarkılarla misafirlerine ev sahipliği yapardı. Bir keresinde annesinin ona çocukken yaptığı bir yemek olan peynirli yumurta yapılmasını istemiş, annesinin yaptığı gibi olmadığı gerekçesiyle iki kez mutfağa geri göndermişti. Kızarak aşçıbaşını çağırmış, *"Yumurta nedir biliyor musun"* diye azarlamıştı. Nuri onu sakinleştirmek zorunda kalmıştı. Kendisi de Makedonyalı olan Nuri aşçının yumurtayı Gazi'nin annesinin yaptığı gibi hazırlamasına yardım etmişti. Nuri olayı kızı Kıymet'e aktarmış, Mustafa Kemal'in doğum yeri olan Rumeli'ye duyduğu derin özlemi anlatmıştı. Mustafa Kemal'in doğduğu yerin yemeklerine, şarkılarına olan özlemini, annesinin ölünceye kadar Selanik'i özlemle anmasına benzetmişti. Yemek masalarının ilginç bir özelliği de Mustafa Kemal'in üzüntü verici ve insanları kedere boğan konuların açılmasına izin vermemesiydi.

Yukarıda da anlattığımız gibi uzun bir yemekli sohbet akşamının ardından, çok defalar gün doğmadan önce arkadaşı Nuri'yle şimdi ebedi istirahatgahı olan tepelerde ava çıkardı. Sabah saatlerinde yatar ve öğleden hemen sonra uyanarak siyasi işler ile uğraşan bir politik lider olurdu. Halkın öğretmeni gibi davranarak geliştirdiği dini, kültürel, siyasi ve sosyal reformları onlara öğretmek, bu yenilikleri koruyacak kanunlar oluşturmak ve uygulamak için çalışırdı.

Cumhurbaşkanı sofrasındaki faaliyetleri daha önce de bahsettiğimiz bir örüntüyü tekrarlıyordu: Atatürk psikolojik gerileme düzeneği ile çocukluğuna dönüyor, gönlünü yap-

mak için annesinin sembolik imgesiyle, örneğin onun yemekleri ve şarkıları ile buluşuyor ve daha sonra yaşamının ilk anısındaki babasının ve öğretmeni Şemsi Efendi'nin imgesiyle özdeşim yaparak, anneyi/ülkeyi modernleştirip onarıyordu.

Herkeste her gün görülebilen bir yaratıcılık vardır. Örneğin, kendisine aşı yapılan bir çocuk düşünelim. Çocuk bu olay sırasında kaygı hissetmiş ve acı duymuştur. Bu duygularla başa çıkmak için ertesi gün oyuncağı ile oynarken kendisi bir doktor olur ve oyuncağına iğne yapar. Bu "yaratıcılığı" ile pasif rolden çıkıp aktif bir rol oynayarak kaygısını ve acısını unutmaya çalışır. Bir ressamın, bir şairin, bir mimarın ve de Mustafa Kemal'in yaratıcılığından söz ettiğimizde ise daha yüksek seviyede bir yaratıcılık söz konusudur. Bu yüksek düzeydeki yaratıcılıkta kişinin başına gelen travmaların, çocukluk dönemindeki iç çatışmalarının ve bilinçdışı fantezilerin etkileri yüceltme yoluyla dış dünyada yapıcı bir eylem olarak ifade edilir. Gerçek yaratıcılık üzerine yapılan bu psikanalitik çalışmalar, yaratıcılığı mümkün kılan önce gerileme, ardından ilerleme süreçlerini iyi bir şekilde anlatmaktadır. Gerileme demek çocukluk duygularına, isteklerine, düşüncelerine ve hatta korkularına dönmek, onları ziyaret etmek; ilerleme ise bu duyguları, istekleri, düşünceleri ve hatta korkuları yaratıcılıkla yapıcı bir eyleme dönüştürmek demektir.[5] Psikanalizin bu yüksek düzeydeki yaratıcılıkla ilgili açıklamaları, Mustafa Kemal'in hemen her gece yaptıklarına çok uymaktadır.

Mustafa Kemal'in akşam sofralarında konuklarıyla devrimci düşünceleri hakkında ciddi tartışmalara girdiğini biliyoruz. Fakat bunların yanında bilgi kaynaklarımız onun akşam masalarında sanki oyun oynayan bir çocuk gibi olduğuna işaret eden bilgiler vermiştir. Masasında abartılı konuşmaların yanı sıra dışa vurulan gösterişli davranışlara da sık rastlanırdı. Konuklar birbirleriyle boğuşabilir, Cumhurbaşkanlığı konutunda birbirleriyle güreşen askerleri izleyebilir ve hatta onlara katılabilirlerdi. El altında bulunan bir kara

tahta, yemek odasını adeta bir dersane veya konferans salonu haline getiriyordu.[6] Yemek masasındaki gerileme ve yeniden düzenlenme, Gazi'nin tam kontrolü altındaydı.

Ünlü çocuk psikanalisti Donald W. Winnciott'un *"Bir çocuk ya da bir erişkin yalnızca oyun oynarken yaratıcı olabilir"* sözlerini hatırlayalım.[7] Bu yazarın, yaratıcılığı "geçiş nesneleri" ve "geçiş fenomenleri"[8] diye adlandırılan kavramlara da bağlayan düşüncelerini anımsayarak Volkan, Gazi'nin gece etkinliklerine "geçiş faaliyetleri" adını verdi.[9] Ölümlerin yaşandığı bir evde doğmuş olmanın yaratıcılığına yön vermede oynadığı rolden çokça bahsettik. Şimdi yaratılıcılığını ifade etmek için yemek masasındaki "geçiş faaliyetleri"nin rolünü anlatacağız. Buna geçmeden önce yukarıda söz ettiğimiz kavramları açıklamaya çalışalım.

Yaşamının ilk yıllarında her bebek ya da yeni yürümeye başlamış her çocuk, elinin altındaki bir şeyi, genellikle oyuncak ayı veya battaniye gibi yumuşak bir nesneyi geçiş nesnesi olarak seçmektedir.[10] Bazen bebeğin kendi saçı bile geçiş nesnesi olabilir. Bir şeyin geçiş nesnesi olması demek, bu nesnenin çocuğun mutlak denetimi altında olması demektir. Geçiş nesnesi olarak kullandığı battaniyeyi veya peluş oyuncağını çocuğun elinden alıp ona yeni bir battaniye ya da oyuncak verirseniz çocuk bu yeni nesneleri kabul etmez. Çok defa çocuk geçiş nesnesini yanına almadan uyuyamaz, sanki bu nesne çocuk için annesinden daha önemliymiş gibi görünür.

Yaşamın ilk yılları sürerken geçiş nesnesi, çocuğun gelişmekte olan zihninde "ben olmayan" ilk öğe haline gelmektedir. Çocuk geçiş nesnesi ile oynayarak dünyayı keşfetmeye başlar. Durumu daha iyi anlatmak için geçiş nesnesini bir yanı ışıklı diğer yanı opak bir fener gibi düşünelim. Çocuk bu feneri kendisi ile dış dünyası arasına koyar. Kendini rahat hissettiğinde, karnı doyurulduğunda ışıklı tarafı çevresindekilere çevirmekte, onları aydınlatmakta ve dış dünyasını öğrenmektedir. Bu, yani dış dünyayı keşfetme, bir kişinin ilk yaratıcılığına işaret eder. Rahatsız, aç veya uykusuz olduğun-

da fenerin opak tarafını engelleyici dış dünyaya çevirmekte, çevresindeki gerçek şeyleri "ortadan kaldırmaktadır". Çocuk, normal gelişimi sırasında "feneri" ile yüzlerce, binlerce kez oynamakta ve dış dünyayı yavaş yavaş yaratmaktadır.

Dış dünyayı gerçekçi bir şekilde anlaması için daha uzun yıllar geçmesi gerekecektir. Fenerle olan bu "oyunun" erişkinlerdeki yaratıcılıkla olan ilişkisi psikanalistler tarafından iyi bilinmektedir. Mustafa Kemal'in yemek odası etkinlikleri tekrarlayıcıydı ve bunlara bir çocuğun geçiş nesneleri ya da fenomenlerine "bağımlı olması" gibi "bağımlıydı". Mustafa Kemal'in geceleri yemek salonunda tekrarladığı ritüeli çocukların geçiş nesneleri ile oynamalarına benzetebiliriz. Gazi yemek masasında "oynayarak" yeni Türkiye'yi yaratıyordu. Bu sürecin en açık örneği onun yeni Türkçe kelimeler yaratmasıdır.

Yaratıcılığının özel bir ilgi alanı, bir çocuğun konuşmayı öğrenmesini simgelercesine yeni kelimeler ortaya çıkarıyordu. Osmanlı zamanında, özellikle resmi yazışmalardaki sözlü ya da yazılı Türkçe, fazlasıyla Arapça ve Farsça kelimeler içeriyordu. Mustafa Kemal Türk dilinin dilbilgisi yapısının ve sözcük dağarcığının bütün Arap ve Fars unsurlarından arındırılıp yerlerine Türkçe dilbilgisi ve sözdizim biçimlerinin konulması için, yoğun bir çaba gösterilmesi gerektiğine inanıyordu. Kara tahtaya bir cümle içinde yeni yarattığı bir kelimeyi yazdıktan sonra, Mustafa Kemal bazen yemek odasına bir çocuk (belki de bilinçdışında Mustafa'yı simgeleyen) çağırıyor ve çocuktan yüksek sesle bunu okumasını istiyordu; böylece kulağa nasıl geldiğini dinleyebiliyordu.[11] Geçiş fenomeni açısından gelişimsel yönleriyle incelendiğinde, onun dili yaratıcı kullanımı, bir çocuğun neolojizmi yaratması ile paralel olarak düşünülebilir.[12] Mustafa Kemal ertesi gün veya bazen daha sonra, bir öğretmen ve politik lider olarak, yeni kelimeyi Türk dilinde resmi bir sözcük haline getiriyordu.

Bir ara Mustafa Kemal ve sofrada ona refakat edenler "güneş-dil" kuramı olarak adlandırılan bir konuyu uzun uzun

tartışacaklardı. Bu teori, ilkel insanlar tarafından çıkarılan ilk seslerin güneşin yarattığı saygıyla karışık korkudan kaynaklandığını öne sürüyordu. Bu dönemdeki diğer kavramlar benzer bir biçimde ayla ilişkilendiriliyordu ama Gazi'nin güneşle olan özel ilişkisi düşünüldüğünde sofrada konuşmak için güneş-dil teorisini uygun bulmuş olması şaşırtıcı değildir. Sofrada ortaya çıkan ve bugün "tuhaf" olarak değerlendirebileceğimiz değiştirilmiş "güneş-dil" teorisi de, Türkçe'yi diğer tüm lisanların anası ve babası haline getiriyordu.[13] Bu konuyu masa etrafındakilerin bir "gerileme" oyunu olarak düşünebiliriz. Gazi'nin kendisi yine çocukluğuna (ilkel insanlar) iniyor ve sonra bir "ilerleme" ile bir "ana ve baba" yaratıyordu.

En nihayetinde bu "oyunlar" dış dünyadaki karşılığını buldu ve Türkiye'de alfabe değişimi gerçekleşti. Türkçe, Arap ve Fars dillerinin etkisinden arındırıldı ve en önemlisi 1926'da Türk Dil Akademisi kuruldu. 1932'de bu akademi Mustafa Kemal'in talimatıyla Türk Dil Kurumu'na dönüştürüldü. Bu kurumun görevi *"insanların okumayı öğrenmesini kolaylaştırmak"* ve halkı okuma ve yazmayı zorlaştıran Osmanlı mirasından kurtarmaktı.[14]

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak Mustafa Kemal'in politik yaşamı bir imparatorluğun çöküşü, bir bağımsızlık savaşı, on binlerce kişinin ölümü, akla hayale gelmeyen toplumsal facialar ve tüm bunlardan sonraki uyum sürecine denk gelmekteydi. Bir kurtarıcı olduğunu ispatlayan ve ülkenin "bir numaralı" insanı olan, fakat kayıplar ve çatışmalı kişisel ilişkiler yaşayan Mustafa Kemal'in "şimdi ben kimim" demesi gibi Türkiye halkı da paylaşılmış büyük kederlerin, zaferlerin heyecanından ve değişikliklerin ardından "şimdi biz kimiz" sorusu ile karşı karşıyaydı.

Büyük bir grup, mesela bir ulus, sarsıcı tarihi olaylardan sonra "şimdi biz kimiz" sorusu ile karşı karşıya geldiği zaman, bu grupta "arındırma" diye isimlendirdiğimiz bir süreç ortaya çıkar.[15] Volkan son 30 sene içinde yaptığı araştırmalar-

da Sovyetler Birliği, Baltık Cumhuriyetleri, Gürcistan, Arnavutluk ve Kuzey Kıbrıs gibi büyük grupların "şimdi biz kimiz" sorusunun ortaya çıktığı durumlardan sonra arındırma yaptıklarını gözlemlemiştir. Arındırmayı anlamak için eski, yıpranmış ve grubun, sanki hepsi bir kişiymiş gibi giydiği ve grubun kimliğini simgeleyen bir palto düşününüz. Halk bu paltoyu alır ve üzerinde birikmiş tozları silkeleyip temizler, yırtık yerlerini diker, düğme yerlerini değiştirir, yeni cepler yapar ve kısaca paltoyu yeni bir biçime sokar. Bir başka deyişle büyük grup kimliği değişir ve yeni kimlik için paltonun üzerine dikilecek yeni semboller aranır.

Tarihte çeşitli arındırma süreçleri vardır. Böyle süreçler alfabeyi, köy isimleri veya sokak isimlerini değiştirmekten, etnik temizliğe kadar uzanır. Yani eskimiş palto sallandığı zaman üzerinden ne gibi şeylerin atılacağı, hem paltonun durumuna hem de o paltoyu kimlerin temizleyeceğine ve giyeceğine bağlıdır. Eski Yugoslavya'nın çöküşünden ve Sırplar'ın "şimdi biz kimiz" sorusu ile karşı karşıya gelmelerinden sonra Slobodan Miloseviç'in başkanlığı altında oluşan arındırma, bir etnik temizlik halini almıştı ve çok kötüydü.[16] Bu nedenle Atatürk'ün desteklediği arındırmanın uygarlığa dönük ve onarıcı nitelikli süreçleri içerdiğini unutmayalım.

Cumhurbaşkanı sofrasını, yeni Türkiye'de yapılacak arındırmaların prova yeri olarak algılayabiliriz. Çocukluğunda babası Ali Rıza'dan "sınır" kavramının ne olduğunu öğrendiği için, politik bir lider olarak yaptığı yeniliklere ne zaman sınır koyacağını bilen biriydi. Bu onun onarıcı bir lider olarak kalmasında büyük bir rol oynamıştır. On yıllar veya asırlar öncesinde ortaya konan düşünceler veya eylemlerin bazılarının şimdiki dünya anlayışımıza ve dünyadaki olayların gerektirdiği davranışlara uymayabileceğini de unutmayalım.

Cumhurbaşkanı sofrası ile ilgili hikayelere daha sonra devam edeceğiz. Gelecek bölümde 1925'e gidip, Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği diğer arındırmaların hikayelerini anlatmaya başlayacağız. İlk örneğimiz, kıyafet değişikliği üze-

rine yaptığı bir arındırma olacak. Bunun altında halka yeni bir kimliğin sunulması, kadın haklarının korunması ve halkın batıl inançlardan uzaklaştırılması yer almaktadır. Mustafa Kemal'in attığı adımlar, içinde yaşadığı zaman ve koşullar açısından devrim niteliğinde adımlardı ve halkına imkansızı başarma yeteneğini kanıtlayacaktı.

Yirmi Sekizinci Bölüm Dipnotları

1. Bozdağ, 1975.
2. Tesal, 1975.
3. Tesal, 1975.
4. Tesal, 1975.
5. Klein, 1940; Kris, 1952; Szekely, 1967.
6. Afetinan, 1971, s. 25-26; Tesal, 1975.
7. Winnciott, 1971.
8. Winnicott, 1953.
9. Volkan, 2008.
10. Amerika'da ve dünyanın başka pek çok yerinde çeşitli gazete ve dergilerde basılan Snoopy'nin karikatürlerindeki Linus karakterinin her yere yanında taşıdığı battaniyesi, geçiş nesnesine bir örnektir.
11. Tesal, 1975.
12. Weich, 1978.
13. Aytürk, 2004.
14. Shaw ve Shaw, 1977, s. 376.
15. Volkan, 1997, 2006.
16. Volkan, 1997.

BÖLÜM 29

Kıyafette, Dinde ve Hukukta Arındırmalar

Müslüman erkeklerin geleneksel başlığı sarıktı. Namaz sırasında kişinin alnını yere değdirmesini kolaylaştırıyor, güneşten korunma sağlıyordu. Hadisler Müslümanlar arasında sarığın benzersiz konumunu güçlendirmişti. *"Sarık şüphesiz imanla küfürün arasını ayırır"* ve *"Yüce Allah ve melekleri, cuma günü sarık takanlara salat eder"* bu özel başlığın "kutsallığını" doğrular nitelikteki iki hadistir. Hem Müslümanlar bu ayırt edici giysiye bağlı kalmaları için uyarılıyorlardı, hem de Osmanlı zamanında gayrimüslimlerin Müslüman giysilerini giymesini yasaklayan kanunlar vardı.

Siyasi değişimler, özellikle de bir hanedanın yerini bir diğerine bırakması ve hatta aynı hanedanlığın içinde yeni bir yöneticinin diğerinin yerine tahta geçmesi çoğu zaman başlıktaki bir değişime de yol açıyordu. Başlığın şekli ve rengi bir grubu ötekinden ayırt ediyordu. Örneğin, İran'da Şah İsmail'in kurduğu ve 1500'den 1722'ye kadar devam eden Safevi hanedanlığının dayandığı askeri gücü sağlamış olan Türkmen kabilelerinin kızıl başlığı benimsemeleri, onların *Kızılbaş* şeklinde adlandırılmalarına neden olmuştur.

Osmanlı içinde erkeklerin başlıkları konusunda en önemli değişiklik 1826 yılında Padişah II. Mahmut, on altıncı yüzyıl sonlarından itibaren huzursuzluk odağı haline gelen dik başlı Yeniçeri Ocağı'na karşı harekete geçtikten sonra oluştu. Ye-

niçeriler İstanbul'un rahat ve güvenli ortamından uzaklaşıp sefere çıkmak istemiyorlar, sürekli saraydan hediye ve özel ödemeler talep ediyorlar ve askeri gücün zayıflamasına yol açıyorlardı. Bürokratlar, önde gelen din adamları ve askeri liderlerden oluşan bir koalisyon kuran II. Mahmut, 15 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kapattı. Yeniçeriler zayıf bir direniş gösterdi ancak Padişah'a bağlı birlikler yeniçeri kışlalarını topa tuttu ve böylece yeniçeriler ortadan kaldırıldı. Batılı modele uygun yeni bir askeri kurum oluşturulması gereğiyle karşı karşıya kalan Padişah II. Mahmut, yeni ordu için yeni bir başlık getirdi: Fes.

Daha önce Kuzey Afrika'da ve Akdeniz'de Osmanlı denetimindeki adalarda yaşayan Hıristiyan Rumlar tarafından takılan fes, önce orduda takıldı sonra 1829'da çıkan bir yasayla diğer Osmanlı memurları için de zorunlu hale geldi. Müslümanların Avrupalılığı çağrıştırdığı için isteksizce kabul ettiği fes, bir süre sonra İslam'ın evrensel sembolü haline geldi. Fesin İslam kültürünce özümsenmesinden bir yüzyıl sonra, Mustafa Kemal fesin Türkiye toplumundan çıkarılmasını ve halkın kendi giysilerini bırakıp Avrupalılar gibi giyinerek uygun biçimde Batılı bir görüntüye sahip olmasını istiyordu.

Türklerin giyim biçimini değiştirmeye kararlı olan Mustafa Kemal, 25 Ağustos 1925'te erkenden Nuri ve başka birkaç kişi ile birlikte Ankara'dan ayrıldı ve Çankırı, Kastamonu ve İnebolu'yu kapsayan bir geziye çıktı. Erkeklere şapkayı tanıtacak, onları Batı tarzı giyimi benimseme gereği konusunda ikna etmeye çalışacaktı.

Kastamonu, Gazi için hazırlanmıştı. Yöredeki mevki sahipleri bölgedeki yirmi kadar otomobile el koyarak Mustafa Kemal'i şehrin dışında karşıladılar. Kurtarıcı kravat takmıştı; elinde panama şapkası ile keten takım elbisesi içinde göründüğünde heyecan doruk noktasına ulaşmıştı. Kastamonu'da Gazi'nin başının çıplak olduğunu gören erkekler de saygı gereği kendi başlıklarını (fes, kalpak ya da sarık) çıkardılar ve onu yeri göğü inleten bir coşkuyla selamladılar. Yol boyunca

zafer takları kurulmuştu. Gazi, zafer taklarının altından geçerken hem bir onur ve saygı belirtisi olarak, hem de talihinin açık olmaya devam etmesi için koyunlar kurban ediliyordu. Batı tarzında giyinmiş ulusal kahraman için İslam'ın geleneksel bir uygulaması olan kurban kesimi son derece çarpıcıydı. Mustafa Kemal hiç zaman kaybetmedi. Kalabalıktaki insanların ellerini sıkarken onlara şöyle sordu: *"Şapkalarınız nerede?"*.[1] Birkaç kişi yeni giyim tarzını kabul etme konusunda hevesli görünmek isteyerek çabucak, duruma uygun eğreti şapkalar hazırladı.

Kastamonu'daki ikinci gününde mareşal üniformasını giyerek bir askeri garnizonu ziyaret etti. Teftiş ettiği kışladan çıktığında duvarında, *"Bir Türk on düşmana bedeldir"* yazısını gördü. Görevli subayı çağırarak ona yazının doğru olup olmadığını sordu. *"Evet Paşam!"* diye cevapladı subay. Gazi şöyle konuştu: *"Hayır bence öyle değildir. Bir Türk dünyaya bedeldir!"*.[2] Bu gibi ifadeleri yeni Türkiye Cumhuriyeti'ndeki halkın özsevgisini artırmak için söylediğini tahmin edebiliriz.

Kastamonu'da kalmayı sürdüren Mustafa Kemal, 26 Ağustos'ta belediye dairesinde bir gruba hitap etti. Türkiye'yi çağdaş dünyaya taşıma ve onu İslam'ın "kötü" bulduğu kısımlarından daha da arındırma umuduyla dolup taşmaktadır. Kendini dinleyenlerle bir öğretmenmiş gibi konuşur:

> *"Biz her açıdan medeni insan olmalıyız. Çok acılar gördük, bunun sebebi dünyanın durumunu anlayamayışımızdır. Fikrimiz, zihniyetimiz tepeden tırnağa kadar medeni olacaktır. Şunun bunun sözüne önem vermeyeceğiz. Bütün Türk ve İslam alemine bakın. Zihniyetlerini, fikirlerini medeniyetin emrettiği değişim ve yükselişe uydurmadıklarından ne büyük felaket ve ıstırap içindedirler. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve en nihayet son felaket çamuruna batışımız bundandır. Beş-altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak bu, idaremizdeki değişimdendir. Artık duramayız, ne olursa olsun ileri gideceğiz, çünkü mecburuz. Millet açık olarak bilmelidir: Medeniyet öyle kuvvetli bir ateştir ki, ona kayıtsız kalanı yakar,*

mahveder. İçinde bulunduğumuz ailede layık olduğumuz mevkii bulacak ve onu koruyup sürdüreceğiz."[3]

Aynı gün geç saatlerde Gazi ve beraberindekiler Karadeniz kıyısındaki İnebolu'ya gitmek üzere Kastamonu'dan ayrıldı. Burada halkla konuşmaya devam ederken Avrupai giysisi üzerinde ve panama şapkası elindeydi. Uygarlıktan ve ilerleme gerekliliğinden söz etmeye devam etti.

> *"Bizim kıyafetimiz milli midir? (Hayır sesleri).*
>
> *Bizim kıyafetimiz medeni ve beynelmilel midir? (Hayır, hayır sesleri).*
>
> *Size iştirak ediyorum. Tabirimi maruz görünüz, altı kaval, üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet, ne millidir ve ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu, arkadaşlar? Böyle tasvir olunmaya razı mısınız arkadaşlar? (Hayır, hayır, katiyyen sesleri)"*[4]

Sonraki cümlelerinde Gazi, halkı cevhere fakat çamurla kaplı bir cevhere benzetiyordu. "*Cevheri görebilmek için çamuru atmak lazım!*" dedi dinleyicilerine. "*Çamurdan kurtulmak da şöyle mümkün,*" diye ısrar etti. "*Ayakta iskarpin, fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve tabiatıyla bunları tamamlamak için siperi-şemsli* (güneş muhafazalı) *serpuş*". Ardından kıyafet devriminin en ünlü yorumunu yapıyordu. Başındaki panama şapkayı göstererek, dinleyicilere şöyle seslendi: "*Bu serpuşun adına şapka denir!*" Sonra söylemek istediğini vurguladı: "*Buna caiz değil diyenler vardır. Bunlar cahillerdir. Onlara sorarım: Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek niçin caiz olmaz?*".[5]

Bu konuşma ne kadar şok edici olsa da daha da kışkırtıcı sözler de gelecekti. Gazi, Türkiye'de kadınların yeterince uzun süre ezildiğinden bahsedecek ve uygar bir toplum olmak için özgürleşmeleri gerektiğini halka anlatacaktı.

"Yolculuğum sırasında köylerde değil, bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok yoğun ve itina ile kapatmakta olduklarını gördüm. Özellikle bu sıcak mevsimde bu tarzın, kendileri için kesinlikle eziyet ve sıkıntıyı gerektirdiğini tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar, bu biraz bizim bencilliğimizin eseridir. Çok namuslu ve dikkatli olduğumuzun gereğidir. Fakat saygıdeğer arkadaşlar, kadınlarımız da bizim gibi kavrayışlı ve anlayışlı insanlardır. Onlara ahlâka ait kutsal kavramları telkin etmek, millî ahlâkımızı anlatmak ve onların beynini bilgi ile, temizlikle donatmak esası üzerinde bulunduktan sonra fazla bencilliğe gerek kalmaz. Onlar yüzlerini dünyaya göstersinler ve gözleriyle dünyayı dikkatle görebilsinler. Bunda korkulacak bir şey yoktur."[6]

Karadeniz kıyılarında Mustafa Kemal çok hareketli üç gün geçirdi. Denizcilerle balıkçıların arasına karıştı, onların eğlencelerine katıldı. Onu sevgi ve hayranlığa boğdular, Mustafa Kemal de bu ilgiye konuşmalarla karşılık verdi. Halk her sözünü dinliyor, anne sütüymüşçesine yudumluyordu. Aynı anda hem anne hem de baba olarak görünmeyi ve herkese hitap etmeyi başarıyordu.

İnebolu'dan yüksek bir moralle ayrılan Mustafa Kemal, Ankara'ya dönerken Kastamonu'da bir kez daha durdu. Kastamonu'da erkekler artık şapka takıyordu, hatta bazıları başka bir Batılı başlık bulamayınca kadın şapkalarını kendilerine göre uydurmuşlardı. Bu gezi Yunanlar karşısında kazanılan zaferin üçüncü yılına denk gelmişti. Ancak zaferin üçüncü yıldönümü olmasının üzerinde fazla durmadı, askeri mücadelelerini geride bırakmasını gerektiren farklı türde bir seferberliğe vermişti kendini. Artık cehalet ve geri kalmışlığa karşı amansız bir savaşa girişmişti, bu savaşını konuşmalar ve söylevlerle yürütüyordu.

Osmanlı zamanında, imparatorluk sınırları içinde örgütlü pek çok şehir ve kasaba kolları bulunan çeşitli tarikatlar vardı. Her tarikat önemli bir dini şahsiyetin gerçeğe ve fanteziye dayanan hayatı ve eserleri üzerine odaklanırdı. Örneğin, mer-

kezi Konya olan Mevlevi tarikatı Celaleddin Rumi'nin (1207-73) hayatı ve mistik şiirleri çevresinde gelişmişti. Bu tarikat şehirleşmişti ve hükümet çevrelerinde etkiliydi. Hacı Bektaş Veli'den (1209-71) esinlenen Bektaşi tarikatı Yeniçerilerle yakından ilişkiliydi ve daha kırsal temelliydi. Ülkenin kırsal alanlarında evliyalara, batıl inançlarla yüklü bir tapınma söz konusuydu. İnsanlar dilek dilemek ya da cezalandırılmamak için evliya ruhlarını memnun etmeye çabalardı. İçinde kimin yattığı bile bilinmeyen bazı yatırlar olağanüstü bir dini önem kazanmıştı. Bu yatırlarda dua etme ve yatırın etrafına yeşil kumaş bağlama adettendi. Bugün de olduğu gibi tarikatların çevresinde psikolojik bir duvar örülüyor ve bu duvarın içindekiler, her şeyin "aslını" bilen biri gibi davranan tarikat liderine körü körüne itaat etme zorunluluğunda tutuluyordu. Liderin belirlediği "kutsal" eylemleri takip etme mecburiyeti, tarikata bağlı olan insanların kişisel yaşamlarını ve iç dünyalarını değiştiriyordu. Tarikatın onayladığı aile, cinsiyet kavramları ve cinsel tutumlar, tarikata özel aile standartlarını ortaya çıkarıyordu. Çok defa bu standartlar kadınları ve çocukları, özellikle de kız çocuklarını aşağılıyor ve özgürlüklerini kısıtlıyordu. Anadolu'nun birçok yerinde önemli güce sahip olan tarikatlar ve tekkeler, Osmanlı döneminde zaman zaman kanlı ayaklanmalar çıkarmışlar ve merkezi otoriteyi dinlememişlerdi.

Mustafa Kemal bu dokuz günlük gezi sırasında tozlanmış bir paltonun tozlarını silkeleyip temizlercesine arındırmalar yaptı ve batıl dini inançların medeniyete uymadığını halka anlatmaya başladı. Kastamonu'da yaptığı konuşmaların birinde şöyle dedi; "*...ibtidai* (ilkel) *hurafelerle yürümeye çalışan milletler mahvolmağa veya hiç olmazsa esir ve zelil* (aşağı tutulma) *olmağa mahkumdurlar*".[7] Ankara'ya döndüğünde karşılayan kalabalık ona bir sürpriz yapmıştı. Erkeklerin başında panama şapka vardı. Bir fotoğrafta çoğu şapkanın takan kişinin başına uymadığı görülür, kimi çok küçük kimi çok büyüktür. Ankara'da artık şapkaların sayısı feslerden fazlaydı.

2 Eylül 1925'te din görevlisi olmayanların dini giysiler giymesi yasaklandı, 25 Kasım'da fes resmi olarak yasaklandı. Erkeklerin baş giysisi şapka olacaktı. 13 Aralık 1925'te Büyük Millet Meclisi'nden çıkan "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin ve Türbedarlıklarla Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun"la tekke ve zaviyeler kapatıldı. Sabit sermayelerine hükümet el koydu, renkli törenler de yasaklandı. Tekke ve zaviyelerin kanunla kapatılması Türkiye'nin daha muhafazakâr olan doğu bölgelerinde epey tepkiyle karşılandı ancak hükümet hızlı hareket ederek huzursuzluğu denetim altına almayı başardı. Bununla birlikte geçmişten gelen ve karşı bir kanun çıkarmadığı tek bir unsur kalmıştı. Belki de tekke ve zaviyelere yönelik aldığı önlemlerin uyandırdığı genel tepki nedeniyle çekindiği için, peçe takılması yasalarca yasaklanmadı. Bunun yerine Gazi peçeye karşı konuşmalar yaptı ve ikna yoluyla peçeyi Müslüman kadınların hayatından silmeye çalıştı.

Modernleşme Atatürk'ün yeni Türk kimliğine kazandırmak istediği bir karakter olduğu için, bu kavramın neyi ifade ettiğini kısaca açıklamamız gerekiyor. Modernleşme yalnız klasik Yunan uygarlığına, örneğin Aristoteles'in yazdıklarına kadar uzanan zamanı kapsayan sürede ortaya çıkan düşüncelerle gelişmemiştir. Bu kavramın anlamı ve özellikleri daha çok sarsıcı ve büyük tarihi olaylara karşı Batı dünyasının değişik yerlerinde toplumun verdiği tepkilere ve bu tür olayların ardından gelişen geleneklere dayanır.

Batı tarihi genel olarak üç bölüme ayrılır: Eski Dönem, Ortaçağ Dönemi ve Modern Dönem. Batı tarihinin Eski Dönem'i, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile sona erer. Ortaçağ Dönemi "Karanlık Çağ" olarak da bilinir. Modern Batı tarihi ise 15. ve 16. yüzyıllarda İtalya'daki Rönesans ve 16. yüzyılda Avrupa'nın çeşitli yerlerinde gerçekleşen Reformasyon'la başlar. Reformasyon, Roma Kilisesi'ndeki bölünme ve Avrupa'nın bazı yerlerinde, örneğin Kuzey Almanya, İsviçre, Hollanda, Danimarka, İsveç, İskoçya ve İngiltere'de, Papa'nın otoritesine başkaldırma girişimleri için kullanılan

bir terimdir. Batı tarihinin Modern Dönem'indeki süreçlere modernleşme adı verilir. Modernleşme 17. yüzyılda Bilimsel Devrim'in ve 18. yüzyılda Aydınlanma'nın etkileri altında gelişir. Aydınlanma Batılıların ortamı ve toplumsal dinamikleri bilimsel ve mantığa dayalı bir şekilde anlamaya ve ona göre davranmaya başladıkları süreci anlatır. Yine 18. yüzyılda gerçekleşen Fransız Devrimi ve ardından da 19. yüzyıl Endüstri Devrimi, modernleşmeye yön veren olaylar arasında yer alır.

Batı tarihinin Modern Dönem'inin başlangıcında Batılı medeniyet, o zamanlar var olan bazı diğer medeniyetlerden, örneğin Çin ve Japon medeniyetlerinden daha zayıftı. Çin ve Japon medeniyetlerinin kendilerini Batı medeniyetinden uzak tutmak için verdiği çabalar 19. yüzyılda başarısızlığa uğradı ve Batı medeniyeti bütün dünya üzerinde etkisini göstermeye başladı. Bu medeniyetin, yani modernleşmenin üç büyük özelliği vardı. Birinci özellik kapitalizm olarak bilinmektedir. Kapitalizm aracılığıyla dünya Avrupa'dan gelen ticarete açılmış, dünya ekonomisi ve piyasalar gelişmiş, toprak sahipleri ile çalışanları arasındaki ilişkiler de değişmiştir. İkinci özellik laikliktir ve laikliğin yerleşmesiyle sivil toplumda yeni düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Üçüncü özellik ise bilimin ve mantıklı düşüncenin insanların çevreleri ile olan ilişkilerini etkilemesi ve bilimsel kuruluşların geleneksel ve dini inançları zayıflatmasıdır.[8]

Mustafa Kemal modernleşme için çalışan ilk Türk lider değildir. Osmanlıların modernleşme yolunda yaptıklarını biliyoruz. Bunlar arasında en çok bilineni Tanzimat olarak isimlendirilendir. Sultan II. Mahmut 1826'da beş yüz yıllık Yeniçeri Ocağı'nı top ateşleri ile birkaç saat içinde yok ettikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda on yıllar boyunca başarılı modernleşme girişimlerinde bulunmuştur. Bu arada, genel olarak modernleşmenin dine aykırı olduğunu düşünenlerin çok ses çıkarmalarına izin verilmemiştir.

İlk modern tıbbiyenin açılması bu dönemde olmuştur. Başlangıçta dinciler tıbbiyede otopsi yapılmasını önlemeyi başar-

mışlardı. Fakat II. Mahmut'tan sonra tahta çıkan Abdülmecit bunu değiştirdi. Niyazi Berkes bir Amerikalı'nın 1847'de İstanbul'da tıp öğrencilerini otopsi yaparken görüp şaşırdığını ve dinlerine aykırı olan bir şeyi nasıl yapabildiklerini öğrencilere sorduğunu anlatır. Öğrenciler, *"Efendim, burası dini arayacağınız bir yer değil"* diye cevap vermişlerdir.[9] Demek ki Osmanlı'nın bu döneminde bilim, hiç olmazsa bu örnekte dinin kısıtlamasından kurtulmuştu.

Modernleşme bazen Batılılaşma olarak da bilinir. Klasik devrin düşüncelerinin ve Hıristiyan kültürünün modern Batı'ya yaptığı etkiyi göz ardı etsek bile, bunların modernleşme ile ilişkilerini abartmamak gerekiyor. Batı'da yer almayan bir toplumun modernleşmeyi kabul etmesi, o toplumun Batı'nın geleneksel medeniyetini, yani klasik devrin düşüncelerini ve Hıristiyan kültürünü kabul etmesi anlamına gelmez.[10] Kabul edilenler modernleşmenin yukarıda belirttiğimiz karakterleridir. Mustafa Kemal bir defasında evlat edindiği Afet İnan'a şunu söylemişti: *"Biz Batı medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz"*.[11]

Bugünün Türkiye'sinde bazı bağnazların fısıldadıklarının aksine Mustafa Kemal, Türkiye'yi modernleştirmek ve yeni Türk kimliğini yaratmak için teşvik ettiği arındırma sürecinde İslam dinini yıpranmış eski paltoya yapışmış bir toz gibi silkeleyip atmak istemedi. Edward Mortimer Mustafa Kemal'in Türkiye'de din ile ilgili yaptıklarını, İngiliz Reformasyonu olarak bilinen ve on altıncı yüzyılda İngiltere'de VIII. Henry'nin Roma Papalığı'ndan ayrılmak için yaptıklarına benzetir. Mustafa Kemal İslam dinini ortadan kaldırmak istemedi, yalnız bu dini *"her Türkiye vatandaşının inanabileceği ve kendine ait olduğunu hissedebileceği"* bir şekle sokmayı düşündü.[12] Mortimer'in de algıladığı gibi Mustafa Kemal Türkiye'deki dini kurumların, yeni kurulan Türk Devleti'nin ve böylece de Türkiye halkının kontrolü altına verilmesini istedi. Tarikatlar

ve tekkeler halkı kontrol edeceğine, halk inandığı dini daha açıkça anlayıp dini kurumların baskılarından kurtulacaktı. İngiltere Roma'dan ayrıldıktan sonra oradaki manastırlar kapatılmıştı. Şimdi de Mustafa Kemal'in Türkiye'sinde tekkeler gibi dini yapılanmalar etkisiz hale getirilecekti. Mustafa Kemal'in yeni Türkiye hakkındaki vizyonu bilimin kabul edildiği modernleşmiş Türkiye'nin şeyhler, dervişler ve hocaefendiler ülkesi olmamasıydı. Bugünkü Türkiye'de de bazı "hocaefendiler" ne yazık ki Atatürk imgesini yıpratmakla meşguldürler.

İslam Türkiye kültürünün çekirdeğinin bir parçasıdır. Yeni Türk kimliği gelişirken yeni Türkiye'de İslam dini ortadan kaldırılmak yerine yeni Türk kimliğine uygun bir şekilde benimsenmek istenmişti. Wilfred Cantrel Smith, Edward Mortimer'le hemfikirdir ve yaptığı araştırmada yeni Türkiye'de "Türkleştirilecek" İslam dininin İngiltere'de on altıncı yüzyılda ortaya çıkan "Anglikanizm" gibi algılanabileceğini söyler. Anglikanizm Hıristiyan dini olarak kalmıştı fakat İtalyanların veya Rusların Hıristiyan dini değil, İngilizlerin benimsediği Hıristiyan diniydi. Yeni Türk kimliğine uygun olan din de İslam dini olarak kalacaktı; fakat Türkiye halkının benimsediği, açıkça anlayabildiği ve onlara ait bir İslam dini olacaktı. Smith şunu sorar: *"Niye Mustafa Kemal VIII. Henry'nin başarısını tekrarlamasın?"*.[13]

İslam dinini Türkiye halkının daha iyi anlaması ve benimsemesi için Mustafa Kemal "resmi" bir şekilde Kuran'ın Türkçe'ye çevrilme çalışmalarıyla ilgilendi. Böyle bir çeviriyi gerçekleştirmek için 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisi maddi bir kaynak sağladı. İstiklal Marşı'nı yazan Mehmet Akif çeviriyi yapmak için davet edildi. O dönemler Mehmet Akif modernleşmeyi desteklemediği için Mısır'da yaşıyordu. Çeviriyi yapmayı önce kabul ettiyse de daha sonra evrensel İslam dininin takipçisi olarak kalmayı tercih etti ve öneriyi reddetti. 1928'de "Türk Devleti'nin dini İslam'dır" ifadesi Anayasa'dan çıkarıldı. İslam Kuran'ın Arapça bir kitap oldu-

ğuna ve başka bir dile çevrilemeyeceğine inandığı halde yeni harfler kabul edildikten sonra Türkiye'de dini metinler dahil her şeyin yeni harflerle basılması sağlandı. Daha önce halkın büyük bir bölümünün okuyamadığı, hafızların ezberlediği Kuran'ı artık Arapça bilmeyen bir kişi de okuyup anlayabilecekti. 1932'de ezan Türkçe okunmaya başlandı. Minarelerden eski geleneksel Arapça "Allahu ekber" sesleri yerine artık müezzinlerin müminleri "Tanrı uludur" sözleriyle namaza çağırdığı duyulacaktı. Bu değişim kiliselerdeki daha önce yalnızca Latince yapılan ayinlerin anadilde yapılmaya başlanması kadar derin bir etki yaratmıştır. 1937'de de, Mustafa Kemal'in Atatürk soyadını almasının ardından laiklik devletin temel bir ilkesi olarak Anayasa'ya yazıldı. Bu gelişme arındırma sürecinin yeni Türk kimliğine eklediği yeniliklerin en önemlilerinden biriydi.

Eski hayat düzeniyle çok daha yakın ilişkisi olan ama şapkalardan, peçelerden ya da yatırlara dua etmekten ve yeşil kumaşlar sarmaktan daha az görünür olan bir unsur da hukuk sistemiydi. Osmanlı zamanında iki ana hukuk sistemi vardı. Biri kişinin (özellikle de kişi bir devlet görevlisiyse) toplumla ilişkisini düzenleyen örf-i hukuk (idari hukuk), diğeri de kişinin çevresiyle ve Tanrı'yla ilişkilerini düzenleyen şer-i hukuk (dinsel hukuk). Şer-i hukukun geleneksel kalesi evlilik, boşanma, miras gibi konuları ele alan ve genel olarak kadınların haklarını kısıtlayan aile hukukuydu. Osmanlı parlamentosu 1917'de Hukuk-i Aile Kararnamesi ile aileye yönelik bazı liberal yasalar çıkarmıştı. Mustafa Kemal şimdi de İslam hukukunun Türkiye toplumu üzerindeki etkisini tamamıyla yok etmek üzere kolları sıvamıştı. 1924 Ağustos'unun sonunda Yunanlara karşı kazanılan zaferin ikinci yıldönümünde atağa geçti. Bir konuşmasında şunları dile getirdi:

"Medeniyetten bahsederken şunu da katiyetle beyan etmeliyim ki, medeniyetin esası, terakki ve kuvvetin temeli, aile hayatındadır. Bu hayatta fenalık, muhakkak ictimaî (topluluğa ait), iktisadî, si-

yasî aczi mucib (sebep) olur. Aileyi teşkil eden kadın ve erkek unsurların hukuku tabiyelerine malik olmaları aile vazifelerini idareye muktedir bulunmaları lâzimedendir".[14]

Mustafa Kemal hukuk reformunun geliştirilmesini Eylül 1924'te çalışmaya başlayan komisyona bıraktı. 5 Kasım 1925'te Ankara'da yeni Hukuk Fakültesi'nin açılışında, komisyonun bir yıllık çabasını yaptığı bir konuşmayla teşvik etti. Hukukçuların Osmanlı İmparatorluğu'na matbaanın gelmesini yüzyıllarca nasıl engellediğini özetledikten sonra şöyle dedi: *"Bütün bu hâdisat* (olaylar), *erbabı inkılabın* (devrimcilerin) *en büyük fakat en sinsi hasm-ı cânı* (can düşmanı), *çürümüş hukuk ve onun bîderman* (güçsüz) *müntesipleri* (yandaşları) *olduğunu gösterir".*[15]

İsviçre Medeni Kanunu'nu örnek alan Türk Medeni Kanunu 1926'da mecliste kabul edildi. Yasada Mustafa Kemal'in Latife'yi boşarken kullandığı tek taraflı boşama yer almıyordu. Bu kanun aile, miras ve kadın hakları konularında önemli değişiklikler getirdi. Yasal reformlar arasında İtalya'dan alınan Ceza Yasası ve Almanya'dan alınan yeni bir İş Yasası da bulunuyordu. 3 Nisan 1930'da çıkan Belediye Kanunu ile kadınlara belediyelerde seçme ve seçilme hakkı tanındı. Bunu 2 Aralık 1934'te kadınlara milletvekili seçimlerine katılma, seçme ve seçilme hakkını veren kanun takip edecekti.

Yirmi Dokuzuncu Bölüm Dipnotları

1. Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 237.
2. İmece, 1959, s. 4.
3. İmece, 1959, s. 17-18.
4. İmece, 1959, s. 46.
5. İmece, 1959, s. 46.
6. İmece, 1959, s. 47.
7. Atatürk, 1952, 2. cilt, s. 214.

8. Gamble, 1981.
9. Berkes, 1999, s. 115-116.
10. Gamble, 1981.
11. Afetinan, 1971, s. 23-24.
12. Mortimer, 1982, s.138
13. Smith, 1957, s.143.
14. Atatürk, 1952, 2. cilt, s. 183
15. Atatürk, 1952, 2. cilt, s. 243.

BÖLÜM 30

İzmir'de Suikast Girişimi ve İstanbul'da "İkinci Bakış"

Mustafa Kemal devrimleri tanıtabilmek için hiç durmadan seyahat etmeye, halkın arasına karışmaya devam etti. Nereye gitse, artık şapka ya da ona benzer bir başlık takmış, kendisini taparcasına seven yandaşlarıyla karşılaşıyor ve onların öğretmeni gibi davranıyordu. Çoğu yerde karşısına erkeklerle kadınlar beraber çıkıyordu. Okul çocukları uygarlık, ilerleme ve inkılap hakkında şiirler okuyorlardı. Tabii ki tüm bu radikal değişikliklerden hoşnut olmayan ve kaygılanan kişiler de vardı.

Mustafa Kemal 7 Mayıs 1926'da trenle Ankara'dan ayrıldı. Halkın nabzını yoklamak üzere Eskişehir, Afyon, Konya, Adana, Tarsus ve Mersin'de bulunduktan sonra Silifke'de kurulmakta olan çiftliğini ziyaret etti. Haziran başında Bursa ve Mudanya'daydı. Ankara'ya Balıkesir ve İzmir'i ziyaret ettikten sonra dönecekti. Balıkesir'e vardığında İzmir Valisi Kazım (Dirik) tarafından gönderilmiş bir telgraf, Mustafa Kemal'i öldürmeye yönelik bir planı ve sözde suikastçıların ele geçirildiğini haber veriyordu.

15 Haziran 1926'da Mustafa Kemal'in İzmir Garı'ndan oteline gideceği yolun üzerinde, Kemeraltı karakolunun önünde üç dar sokağın buluştuğu bir yer bulunuyordu. Suikast girişimi için bu nokta seçilmişti. Trafiğin burada çok ağır ilerlemesinden yararlanacak olan ve geçmişteki yasadışı eylemleri

nedeniyle sabıkaları bulunan Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi, Gazi'ye tabanca ya da el bombalarıyla saldıracak, çıkan kargaşada da kaçacaklardı. Plana göre, üç suikastçı eylemin ardından bir otomobille limana gidecekler, burada Giritli Şevki'nin kullanacağı motor aracılığıyla Sakız Adası'na sığınacaklardı.

Giritli Şevki'nin vicdan azabına kapılmış olup olmadığını bilmiyoruz. Polisin suikast planını öğrendiğinden kuşkulanmıştı. Nedeni ne olursa olsun planı yetkililere ihbar etmesi sonucunda kiralık katiller ve onları tutan Ziya Hurşit adındaki donanma subayı tutuklandı. İnatçı, dışa dönük, kolay öfkelenen bir yapıya sahip olan Ziya Hurşit, I. Büyük Millet Meclisi'ne Lazistan (Rize) milletvekili olarak girmiş, ancak ikincisine tekrar seçilmemişti. Muhalif milletvekillerinden Ali Şükrü'nün Mustafa Kemal'in Laz koruması tarafından öldürülmesi söylentileri nedeniyle Gazi'ye karşı kin beslediği görülüyordu. Siyasi kariyerindeki gerilemenin de etkisiyle yaşadığı hayal kırıklığını içinde biriktiren ve Ali Şükrü'nün ölümünün intikamını almak isteyen Ziya Hurşit, anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal'in hayatına kasteden komployu kurmak için kişisel nedenlere sahipti.

Gazi yüzünden zarar gördüklerini düşünen başkaları da Ziya Hurşit'in planına katılma konusunda istekli davranmışlardı. Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in "ikizi" sayılan Albay (Ayıcı) Arif, bunun için ikna edici psikolojik nedenlere sahipti. Gazi, Arif'e olan ilgisini yitirmişti. Arif, Gazi'ye verdiği hizmetin karşılığı olarak çok istediği ve beklediği generalliğe hiçbir zaman terfi edememişti. Böyle bir terfi Mustafa Kemal'in yakın dostları ve ulusal meselelerdeki çalışma arkadaşları arasında koruduğu sınırı ihlal etmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle Arif, Paşa olmamıştı. Arif de Gazi'ye karşı kırgınlık besleyen insanlardan oluşan gruba katıldı. Eskişehir'den milletvekili seçilmesine rağmen kendini mağdur hisseden taraf olmaya devam ediyordu.

Bir başka suç ortağı da İzmir'den Şükrü adında bir milletvekiliydi. Şükrü eskiden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir üyesiydi ve Jön Türkler'in iktidarı döneminde Eğitim Bakanı olarak görev yapmıştı. Yunanların Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmasından sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş, Ankara hükümetinin siyasi tutuklular konusunda isteklerini İngilizlere kabul ettirmesinin ardından Türkiye'ye dönmüştü. Bir süre Trabzon Valisi olarak görev yaptı. Mustafa Kemal'in partisine katılması, eski İttihat ve Terakki fikirlerine inanmaya devam edenlerle ilişkisini sürdürmesini engellemedi.

Gece yarısı polis kendisini kaldığı otel odasında tutuklamaya geldiği zaman Ziya Hurşit polise direnmedi. Suikast planına katıldığını da inkar etmedi. Plan, Ziya, Şükrü ve Arif'in daha önce yaptıkları bir sohbet sırasında ortaya çıkmıştı. Şükrü alkollü olduğu bir gece, yeni kurulmuş muhalefet partisi Terakkiperver Fırka'nın bir üyesine Mustafa Kemal'e karşı bir suikast tasarlanmasını ima etmişti. Rauf, Ali Fuat ve Refet kendilerine bundan söz edildiğinde anlatılanları ciddiye almamışlardı. Ancak yine de Terakkiperver Fırka'yı kuran Mustafa Kemal'in eski arkadaşları, onu yok etme planına "bulaşmış" oluyorlardı. Bu nedenle daha sonra başlarına kötü şeyler gelecekti.

Mustafa Kemal suikast planını kişisel düşmanlık temelli bir plan olarak görmeyi reddederek, konuya İstiklal Mahkemesi'nde ele alınması gereken önemli bir siyasi komplo şeklinde yaklaşmayı seçti. İstiklal Mahkemesi üyeleri hemen İzmir'e geldiler ve sorgulara başladılar. Ortaya isimler çıktıkça bu kişiler tevkif edilerek İzmir'e getiriliyordu. Bu sırada mahkemeye Kürt isyanının elebaşlarının idam emrini veren "Cellat" lakaplı Kel Ali (Çetinkaya) başkanlık yapıyordu. Fransız Devrimi'ndeki giyotin dönemini andıran İstiklal Mahkemeleri pek çok kişinin yüreğine korku salmıştı.

Bu dönem yeni Türkiye'nin tarihinde, Mustafa Kemal'in kişisel kuşkuculuğunun, muhalefetten kurtulma yönündeki bilinçli siyasi isteğinin, suikast planının tarihi gerçekliğinin

ve belirli kişilerin Gazi'ye karşı beslediği düşmanlığın iç içe geçişini yansıtan çok huzursuz bir dönemdi. Dokunulmazlıklarına rağmen aralarında Şükrü ve Arif'in de bulunduğu pek çok milletvekili tutuklandı. Onlar dışında Kazım, Refet, Ali Fuat ve savaş sırasında Gazi'nin yakın dostu olan başka paşalar dahil Terakkiperver Fırka'da yüksek düzeyde görev yapan pek çok kişi de gözaltına alındı. Yurtdışında bulunan Rauf, Adnan ve eşi Halide Edip de komploya katılmakla suçlanıyordu. Enver zamanında Maliye Bakanlığı yapmış, önemli bir ekonomist olan Cavit de komplocu olduğu gerekçesiyle tutuklandı.

1919'da Kazım, Padişah'ın verdiği emre uymayarak Mustafa Kemal'i tutuklamayı reddetmiş, bunun yerine Mustafa Kemal'e bağlılığını ilan etmişti. Ulusal mücadeleyi başlatmak için Mustafa Kemal, Kazım'a diğer herkesten daha çok dayanıyordu. Ama artık Kazım da hapisteydi. İsmet'in Kazım'ın serbest bırakılması yönündeki çabaları sonuçsuz kaldı, Mustafa Kemal muhalefete bir ders vermeye kararlıydı.

Mustafa Kemal İzmir'e planlanandan bir gün sonra geldiğinde İzmir halkı Mustafa Kemal'i coşkuyla karşıladı. Kentlerinin suikastın gerçekleşeceği yer olarak seçilmiş olmasından mahcup görünüyorlardı. Suikastçıların idamını istiyorlardı. Mustafa Kemal onlara duygulu sözlerle hitap etti. Ölse bile, milletin beraber yürüdükleri yoldan asla ayrılmayacağından emin olduğunu söyledi. Halka yayınladığı ilk beyannamede naçiz vücudunun bir gün toprağa karışacağını ama Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar var olacağını söylüyordu. Bu "alçakgönüllü" sözler gerçekte ulusuyla manevi anlamda tek vücut olarak ölümsüz olacağını ima ediyordu, nihai fiziksel yok oluşu bunu etkilemeyecekti. Bu suikast planının, Gazi'nin çocukluk yaşamındaki "ölüler" evinde karşılaştığı psikolojik süreçleri iç dünyasında tekrar alevlendirdiğini sanıyoruz. Kendisi annesinin kaygıyla beklediği gibi, öteki kardeşleri gibi ölecek miydi yoksa annesinin yasını gidermek için "ölümsüz" mü olacaktı?

Ziya Hurşit'in yanına getirilmesini ister. Bu yüzleşme sırasında Ziya Hurşit'e daha önce ortak bir gaye uğrunda birlikte çalıştıklarını hatırlatır ve neden şimdi ölmesini istediğini sorar. Ziya Hurşit suikast girişimini planladığını itiraf ettiğinde Mustafa Kemal kendisinden böyle bir şey beklemediğini söyler. Ziya Hurşit'in bu sözlere şöyle karşılık verdiği anlatılır: *"Dünya beklenmedik şeylerle doludur Paşam"*.[1] Bu konuşma sırasında Mustafa Kemal sakindir. Mustafa Kemal'in yumuşak davranışının etkisi altında kalan Ziya Hurşit, belki de affedilmek umuduyla ertesi gün Gazi'yi görmek ister. Mustafa Kemal yine nazik bir şekilde konuşur. Ziya Hurşit bir önceki gün gördüğü iyi muameleye karşı iyi duygularını bildirir. Mustafa Kemal intikamcı bir adam olmadığını söyler, fakat iş artık mahkemeye intikal etmiştir. İkisi de mahkeme başkanının kolaylıkla idam cezası veren Kel Ali olacağını bilmektedir.

Mustafa Kemal'in Ziya Hurşit'le iki defa konuşmasının nedenini merak edebilir ve suikast planının onun çocuklukta başlayan ölmek ya da ölümsüz olmak çatışmalarını kamçıladığını düşünebiliriz. Atatürk'ün biyografisini yazan Lord Kinross'un anlattığı bir başka olay da Mustafa Kemal'in ölümsüzlük duygusunun yeniden belirginleşmesine hizmet etmiş görünür. Mustafa Kemal kiralık katillerle de teker teker görüşmeye karar verdi. Kinross'un elde ettiği bilgiye göre Mustafa Kemal kiralık katillerden biri ile görüşürken ona, daha önce hiç görmediği ve kolayca başkasıyla karıştırabileceği bir insanı öldürme görevini nasıl kabul edebildiğini sorduğunda adam, ateş etmeden önce Mustafa Kemal'i kendisine göstereceklerini söyledi. Bunun üzerine Mustafa Kemal dramatik bir biçimde tabancasını çıkarıp adama verdi: *"Öyleyse"* dedi, *"Mustafa Kemal benim. Haydi al şu tabancayı da vur beni"*.[2] Bu sahneye tanık olanlar daha sonra yere kapanarak ağlamaya başlayan kiralık katilin yüzündeki şaşkınlığı hatırlarlar. Katiline karşı sergilediği davranış karşıt uçlara hizmet ediyordu: Hem ölümsüzlüğünü sınama fırsatı veriyor hem de yoğun

ölüm korkusuyla başa çıkabilmesi için fobi karşıtı bir eylem imkanı sağlıyordu.

İstiklal Mahkemesi Kel Ali tarafından İzmir'de 27 Haziran'da başlatıldı ve 13 Temmuz'da sona erdi. Gazi'nin yakın çevresinden Kılıç Ali de mahkeme üyeleri arasındaydı. Suçlananlar arasında yalnızca suikast girişimiyle doğrudan ilişkili olanların yanı sıra, daha dolaylı ilişki içinde olan ancak eski İttihat ve Terakki'ye sempatiyle baktıkları bilinen kişiler de yer alıyordu. Duruşmalar başladığında bir zamanlar Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşları, danışmanları, destekçileri olan ve artık varolmayan Terakkiperver Fırka'nın mensuplarına yapılan muamele geniş bir kesimden tepki gördü. Kazım, Refet ve Ali Fuat mahkeme salonuna getirildiklerinde, salondakiler ayağa kalkarak onları selamlıyorlardı. Yargılanan Paşalar mahkemede sakin bir tavır sergilediler, ancak Kel Ali suikast planında doğrudan yer alanlar hakkında verilen kararı okurken büyük bir endişeye kapılmış olduklarını tahmin etmek gerekir. Şükrü, Arif ve Ziya Hurşit'ten oluşan bu grup hakkında suçlu olduklarına dair karar verilmişti ve idam cezasına çarptırılan 14 kişinin arasında yer alıyorlardı.

İdam cezaları mahkemenin sona erdiği akşam infaz edildi. Ziya Hurşit, darağacına giderken soğukkanlı görünüyordu. Cellatla şakalaştı, alaylı konuşmalar yaptı. Arif'in sonu konusunda ise çok şey yazılmıştır.[3] Arif son dakikaya kadar eski dostu tarafından bağışlanacağından emindi. Arif ve diğerlerinin ölüm kararlarını imzalama zamanı geldiğinde, Mustafa Kemal ağzındaki sigarayı bir yana bırakıp ifadesiz bir yüzle imzalamıştı. Bu, Samsun'a beraber çıkmalarından sonra ve Yunanlara karşı verilen mücadelede Mustafa Kemal'in yanında olup, onunla bütün tehlikeleri göğüsleyen ve Gazi'nin hayatını paylaşan Arif için korkunç bir ölümdü. Arif'in idamından sonra Mustafa Kemal onun adını bir daha ağzına almadı. Arif, artık Gazi için "kötü nesne"ydi, sanki hiç var olmamıştı.

İzmir duruşmasının en önemli sonuçlarından biri de Kazım, Refet ve Ali Fuat'la birlikte birkaç kişinin daha suçsuz

olduğunun saptanmasıydı. Bu haber çabucak bütün ülkeye yayıldı. Halk, haberi *"Yaşasın adalet! Yaşasın Paşalar!"* çığlıklarıyla karşıladı. Yine de, mahkeme Mustafa Kemal'i eski dostlarından kesin bir biçimde ayırdı. Gazi hayattayken Ali Fuat dışında hiçbiri ne orduya ne de siyaset hayatına geri döndü. 1927'de Mustafa Kemal'in yemek masasına yalnızca Ali Fuat tekrar davet edildi. Ali Fuat'ın anılarında yazdığına göre, bir kez daha Gazi'nin sofrasına oturduğunda kendisine, Mustafa Kemal'in diğer Paşaları ondan dolayı bağışladığı söylenmiştir.[4] Burada Ali Fuat, Mustafa Kemal'in Paşaları serbest bırakması konusunda Kel Ali üzerindeki etkisini kullandığını ima etmektedir. Ali Fuat birkaç yıl sonra, 1933 yılında Konya'dan bağımsız milletvekili olarak seçilecekti.

On dört kişinin asılmasıyla İzmir suikastının son perdesi inmiş olmadı. 1 Ağustos'ta İstiklal Mahkemesi Ankara'da yeniden toplandı. Yirmi altı gün boyunca devam eden duruşmalarda mahkeme aslında eski İttihat ve Terakki, Jön Türkler ve hatta hayatta olmayan Enver'den oluşan sanıkların hesap verdiği bir jüri durumuna geldi. Ankara'daki duruşmalar, Türkiye tarihinde Enver Paşa dönemine yönelik eleştirel bir bakışa dönüştü. Bizce bu durum Mustafa Kemal'in "tek adam" olma fantezisini desteklemekteydi.

Ankara'da İstiklal Mahkemeleri üç kişiye daha idam cezası verdi. Bir zamanlar Enver'le çalışmış olan ekonomist Cavit, ölüm cezası verilenler arasındaydı. Bazı tarihçiler Cavit'in kaybının Türkiye'yi, ekonominin düzeltilmesi için çok ihtiyaç duyulan bir kişiden yoksun bıraktığını öne sürerler. Ölüm cezasına çarptırıldığı Avrupa'da duyulunca pek çok Avrupa hükümeti ve Yahudi kökenli olduğu düşünüldüğü için çok sayıda Yahudi örgütü bırakılması adına ricada bulundu. Aslında Cavit dönmeydi ama etnik kökeni ne olursa olsun, kurtarılma umudu yoktu.

Sanıkların otuz yedisi Ankara'da beraat etti. Yurtdışında yaşamakta olan Rauf ve Adnan'a yirmi yıl sürgün cezası verildi. Rauf'a verilen sürgün cezası bazı aydınlar tarafından

şaşkınlık ve üzüntüyle karşılandı. Zamanla ve politik propagandanın etkisi ile halkın büyük kısmı yeni Türkiye'nin tarihindeki bu huzursuzluk ve trajediyi, Mustafa Kemal'in ülkeyi kötü unsurlardan temizleme arzusunu onaylamaya başladı.

Ankara duruşmalarından sonra İstiklal Mahkemeleri Gazi'nin elindeki siyasi bir silah olarak önemini yitirdi. Mahkemeler 1925 ve 1926 yılları boyunca, hükümet içinde hükümet şeklinde çalışmışlardı. 7 Mart 1927'de yeni Türkiye'de daha fazla trajediye yol açmadan resmi olarak ortadan kaldırıldılar. Kaldırılmalarında İsmet Paşa'nın etkili olduğu söylenir.

Yaptıklarının gerçeklere uymadığını gördüğü zaman bunlara bir sınır koymasını bilen Mustafa Kemal, bu defa da saldırganlığa karşı bir sınır koymayı başarmıştı. Çankaya'daki akşam yemeklerinden birinde Mustafa Kemal, Kel Ali'ye mahkemeyi kaldırmaya karar verdiğini söyledi. Kel Ali Mustafa Kemal'in değerlendirmesi için bir rapor hazırlayacağını söyleyerek mahkemelerin bir süre daha devam etmesini sağlamaya çalıştı. Gazi buna kulak vermeyerek, sorunu kendisinin incelediğini, mahkemelerin kesinlikle kalkacağını söyledi. Mahkemelerin kaldırılması hemen ertesi gün parti grubunda karar altına alındı.

İstiklal Mahkemeleri'nin hukuksal varlığına son vermenin Mustafa Kemal'in iç dünyasında suikast girişimi ile ortaya çıkan kargaşayı yatıştırdığını tahmin edebiliriz. Böylece Mustafa Kemal, psikanalist Samuel Novey'in "ikinci bakış" olarak adlandırdığı faaliyetleri andıran bir girişimde bulundu.[5] Psikanalizden geçmekte olan birçok kişi çocukluk ya da gençlik travmalarını tekrar gözden geçirirken, ansızın bu travmaların yaşandığı yerleri ziyaret etmek ister. "İkinci bakış" olarak adlandırılan böyle bir ziyaret kişinin eski hatıralarını ve bunlarla ilişkili duygularını bir defa daha gözden geçirip kişisel hayat hikayesini gerçeklerle karşılaştırmasına, bir düzene sokmasına ve iç dünyasındaki çatışmaları hafifletmesine yardım eder.

Daha önce 1924'te Mustafa Kemal'in Boğazdan geçtiğini, fakat İstanbul'a ayak basmadığını yazmıştık. 1 Temmuz

1927'de, İstanbul'dan ayrıldıktan 8 yıl sonra Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentini, Mekteb-i Harbiye'de geçen zamanlarını, gençlik hayallerini, ümit ve ümitsizliğini, depresyon içindeki günlerini, anneye karşı olan ikizli duygularını, ideal baba arayışını, Corinne'in desteğini, Enver'le olan rekabetini, anneden ayrılışını, bilinçdışı kurtarıcı ve bir numara olma fantezilerine uygun bir şekilde Samsun'a doğru yola çıkışını ve tüm bu durumlarla ilgili duygularını ziyaret etti.

Mustafa Kemal'in İstanbul hakkında söyledikleri bu şehrin iç dünyasında çeşitli psikolojik imgeleri ve süreçleri temsil ettiğini açıkça göstermektedir. 26 Haziran 1924'te Mustafa Kemal'i Ankara'da ziyarete gelen Siirt bölgesi milletvekillerinden Mahmut, gazeteci Yakup Kadri'den İstanbul'un o günkü acınası halini tarif eden bir mektup almıştı. Mahmut mektubu Gazi'ye okuduğunda, Yakup Kadri'ye gönderilecek cevabı bizzat Gazi dikte ettirdi. Gazeteci mektubu sakladı, nihayetinde de Şevket Süreyya Aydemir'in yazdığı Mustafa Kemal biyografisine mektuptan uzun bölümler koymasına izin verdi.

Aşağıdaki bölümler İstanbul'un Mustafa Kemal'in zihninde uyandırdığı imajları ve iç çatışmalarını simgelemektedir:

> *"İstanbul, Bizans, daima karışık olmak mahiyetini, taliini, âdeta mukadder bir nasibe (işaret) gibi muhafaza eder. Yalnız devir devir, zaman zaman bu karışıklığın şekli ve mahiyeti değişir. Onun için, yeni zamanlarda, İstanbul'un asıl olan çehresini, mahiyetinde tecelli etmiş görmekten asla nâümit (ümitsiz) olmamalıdır. Nâümidi (ümitsizlik) İstanbul'un içinde bulunmakta ve kalmakta tabiîdir. Fakat İstanbul'u, ibret dersi manzarası olarak karşısına alıp, uzakta, ona hâkim bir noktada durmayı, kalmayı ve onu bir an bile tetkik nazarından hariç bırakmamayı bilenlerde ümitsizlik vâki olmaz".*[6]

Bu mektuptan yapılan bir başka alıntı da kente dönük algısının iç dünyasını nasıl etkilediği hakkında ipuçları vermektedir. *"Güzel kalpli kardaş Yakup Kadri Bey"* diye hitap ettiği gazeteciye şöyle söyler:

"İçinde bulunduğun Bizans havasını süûbetle (zorlukla) teneffüs ediyorsun. Bu pek tabiidir. O hava, üzerinde durduğu mevkiin vaziyeti coğrafiye ve topografyası itibariyle en temiz, en ceyyid (saf-temiz) en ferahbaş (ferahlık verici) olması lâzım gelirken, bunun tamamen aksine olarak senin teneffüsünde de çok zahmet çektiğin bir terkipte kalmıştır. Çünkü o hava, maddei aslıyesindeki müvellidülhumuza (oksijen) ve müvellidülma (hidrojen) ile kalmış olsaydı, tenefüs edenlere ıstırap değil, kuvvet verirdi. Yazık ki o havada asırların levsiyatı mümteziç (pislikleri karışmış) bulunmaktadır".[7]

Daha sonra, İstanbul'da yüzyılların havayı ağırlaştıran tozuna değinir, hiç kuşkusuz o anki kendi gerilemiş durumunu temsil ettiği için geçmişe gönderme yapar. Volkan, Profesör Fuat Göksel ile yaptığı konuşmalarda Mustafa Kemal'in Tevfik Fikret tarafından yazılan "Sis" isimli şiire çok değindiğini öğrenmişti. Sis şiirinde şair İstanbul'dan, bin koca eskitmiş *"Doğu'nun yaşlı kraliçesi"* olarak söz eder. Tevfik Fikret'in "kraliçe"ye yönelik bu algısı psikanalistlerin "iyi anne/kötü anne" bölünmesi dedikleri, kadınların ya tamamıyla saf ve temiz ya da duygusal olarak boğucu görüldükleri duruma uymaktadır. Mustafa Kemal'in İstanbul'a 8 yıl ayak basmamasının nedenleri arasında, bu şehrin çocukluk ilişkilerine kadar uzanan anılarından kendisini psikolojik olarak uzak tutma isteğinin de yer aldığını düşünüyoruz. Şimdi İstanbul'a gidip "ikinci bakış" yapacaktı. Yakup Kadri için dikte ettiği mektupta aşağıdaki cümleler de vardır. Bu cümlelerin, içindeki çatışmaları onarmak için dış dünyayı onarmaya devam edeceğini simgelediğini düşünüyoruz.

"Cumhuriyet Bizans'ı adam edecektir. Cumhuriyet levs (pislik) ile, riyâ (iki yüzlülük) ile kizp (yalancılık) ile ahlaksızlıkla melûf (huy edinmiş) olmak yüzünden, hali tabiîsini, ren-i aslisini kıymet-i girânbahasını (paha biçilmez kıymetini) gaip eden Bizansı, elbette ki ve behemahal (muhakkak) adam edecektir. Hali tabiî ve nezihine (temiz haline) irca eyleyecektir (döndürecektir) ...bunun için tatbik

edeceği ameliye (uygulayacağı işlem) şudur ki, levsiyatla meşbu (pisliklerle dolmuş), amik (derin) toprakları kazıyacak, berhava edecek (havaya uçuracak) ve sularının tathiri (temizlenmesi) için, belki Karadeniz'i, bütün dalgaları ile Boğaziçi'nde cüş ve hurşettirecektir (bütün coşkunluğu ile taşırıp akıtacaktır). Bu olacaktır. Fakat bu tufanasa (tufan gibi) med ve cezir tesirinde İstanbul yıkanırken, hedef yalnız toprak ve taş mı olacaktır? Yoksa bu toprak ve taşla beraber ziruh (canlı) ve fakat biidrak (anlayışsız-kavrayışsız) mahlukatta mı yıkanacaktır?"[8]

Gerçekten de sekiz yıl sonra, 1 Temmuz 1927'de kente ilk kez geldiğinde İstanbul bir tufan altında gibi görünüyordu. Dalga dalga akan kalabalıklar kahramanı selamlıyordu. İstanbul daha önce hiç böyle bir şey görmemişti. İstanbul gazeteleri halkı yatıştırmak için şöyle yazmıştır: *"Gazi herkes gibi bir insandır. Ne peygamber ne de fevkalbeşer* (insanüstü) *bir vücuttur. Fakat bir sahip-zuhurdur ki* (türeyen, meydana çıkan güçlü insan) *bunlar tarihte seyrek çıkarlar. Sahip zuhur eden harikalar yaratırlar"*.[9] Halk inanacak yeni bir Tanrı bulmuştu.

Bir gün önce Ankara'daki uğurlanışı ona büyük bir doyum sağlamıştı. İstanbul gezisi geniş kitlelere duyurulmuştu. Ankara tren istasyonuna bayraklar asılmış, hazır olda bekleyen askerler sıralanmıştı. Halk tarafından tezahüratlarla uğurlanmıştı. İstanbul'a giderken Kılıç Ali, Nuri, Salih ve gelecek bölümde okuyucuya takdim edeceğimiz evlat edindiği kızlarından Rukiye, Sabiha ve Zehra ve özel doktoru Refik de yanındaydı. Marmara Denizi kıyılarına tren yoluyla ulaşan grup, Osmanlı hanedanına adını veren kurucusu Osman'ın babası Ertuğrul'un adını taşıyan eski saltanat yatına bindi. Boğaz'a giren yat 1853'te Padişah I. Abdülmecit'in emriyle yapılan Dolmabahçe Sarayı'nın önüne demir atmadan, zigzaglar çizerek Avrupa ve Asya yakalarını dolaştı.

Sevinç çığlıkları Boğaz'ın iki yakasından da duyulabiliyordu. Limandaki donanmaya ait gemiler de top atışlarıyla Mustafa Kemal'i selamlıyordu. Mustafa Kemal kıyıya çıkıp Dolmabahçe Sarayı'nda imparatorluk törenlerinin gerçekleştiği

büyük salona girdiğinde büyük kristal avizelerin ışıltısı altında son derece görkemli bir duruş sergiliyordu. İstanbul Valisi tarafından karşılanmıştı. Psikolojik göndermeler olduğu kadar tarihi düşünceler içeren bir konuşmayla karşılık verdi. Konuşmasında bir kez daha kenti yas tutan anne, tezatların birleşebildiği yer olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Coğrafya, tarih ve psikoloji iç içe geçmiştir.

> *"Sekiz sene evvel, muztarib, ağlayan İstanbul'dan kalbim sızlayarak çıktım. Teşyi edenim (uğurlayanım) yoktu. Sekiz sene sonra, kalbim müsterih olarak, gülen ve güzelleşen İstanbul'a geldim. İki büyük cihanın müttekasında (birleştiği noktada), Türk vatanının ziyneti, Türk tarihinin serveti, Türk milletinin gözbebeği İstanbul, bütün vatandaşların kalbinde yeri olan bir şehirdir"*.[10]

Daha sonra içinde konuşma yaptığı saraydan, sekiz yıl önce Türk halkının *"yedi evliya kuvvetinde bir heyûla"* yaşadığına inanmaları beklenen bir yer olarak söz etti.[11] Bu ifadeyi annesinden işitmişti. Dostlarıyla Padişah'a karşı kumpas kurdukları konuşmalara annesi kulak misafiri olmuştu. Annesi *"yedi evliya kuvvetine"* sahip Sultan'a başkaldırdıkları için onu paylamıştı.[12] Konuşması Mustafa Kemal'in artık kötü heyula-Padişah-baba imgesini fethettiğini ve psikanalistlerin ödipal zafer olarak adlandırdıkları psikolojik durumu göstermektedir.

Mustafa Kemal'i İstanbul'da karşılayanlar arasında kız kardeşi Makbule de bulunuyordu. Kız kardeşi Gazi'nin kendisinin evinde kalmasını beklemişti ama Mustafa Kemal sarayın daha uygun olacağını söyledi. Çünkü burası artık *"zıllulahların* (Allah'ın gölgelerinin) *değil"* milletin sarayıydı. *"Ben burada, milletin bir ferdi, bir misafiri bulunmakla bahtiyarım"* dedi.[13]

Dolmabahçe Sarayı'nın yemek odasına geldiğinde güneşin içeri girebilmesi için kalın perdelerin açılmasını istedi. İkinci günde, düzenlenen büyük bir fener alayını izledi. Herkes bu görkemli gösteriyi izlemek istiyordu, kiralık kayıklarla gelen

pek çok kişi vardı. Kayıkları dolduran okullu kızlar saraya epey yaklaşmıştı. Bu kızlardan biri de Lütfiye (Gürsoy) idi.

Lütfiye, Mustafa Kemal'in hayatında çok küçük bir rol oynayacaktı ancak Mustafa Kemal'in anısı genç kızın hayatında parlak bir anıt olarak kalacaktı. 1974'te Volkan'ın görüştüğü, o sırada altmışlarının ortasında emekli bir tarih öğretmeni olan Gürsoy, o geceyi ışıltılı gözlerle hatırlamıştır. *"Mustafa Kemal İstanbul'u ziyaret ettiğinde yer yerinden oynadı"* diyordu.[14] Kutlamalara kalabalık bir kız öğrenci grubunun katılmış olması bile, kadınların hava karardıktan sonra evden dışarı çıkmadığı bir ülkedeki önemli derecedeki toplumsal değişimin bir göstergesidir. Lütfiye kalabalık kayıkta, kalabalığa elini sallayan, gökyüzüne karşı karanlık bir silüet oluşturan kahramanını görünce büyük bir heyecana kapılmıştır. Bunca yıldan sonra bile bu görüntü karşısında kalbinin nasıl yerinden çıkacakmış gibi çarptığını ve bütün kızların aynı anda Gazi'nin en sevdiği marş olan "Dağ başını duman almış"ı söylemeye başladığını hatırlamaktadır.

Mustafa Kemal İstanbul'da "ikinci bakış" faaliyetlerinden sonra kendini "Nutuk" olarak adlandırılacak eserinin yazımına verdi. Bu eserde ulusu kurtarmak için ortaya koyduğu dış mücadeleleri sunacak ve bize göre iç dünyasındaki psikolojik süreçleri bir araya getirip paketleyecekti. Nutuk'a dönmeden önce gelecek bölümde kız çocuklarını evlat edinmesinden söz edip bunun nedenlerini anlamaya çalışacağız.

Otuzuncu Bölüm Dipnotları

1. Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 273.
2. Kinross, 1965, s. 486.
3. Froembgen, 1937, s. 253-255.
4. Cebesoy, 1967.
5. Novey, 1968. Ayrıca bknz. Poland, 1977.
6. Aydemir, 1969, 3. cilt s. 294.

7. Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 294.
8. Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 295.
9. Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 301.
10. Atatürk, 1952, s. 249.
11. Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 301.
12. Bknz. Mustafa Kemal'in Mahmut (Saydam) ve Falif Rıfkı (Atay) ile yaptığı röportaj, *Hakimiyet-i Milliye,* 13 Mart 1926. Ayrıca bknz. Baydar, 1967, s.104.
13. Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 301.
14. Gürsoy, 1974.

BÖLÜM 31

Mustafa Kemal'in Manevi Kızları ve Yeni Türkiye'nin Kadınları

Mustafa Kemal, Latife'den boşandıktan sonra bir daha hiç evlenmedi ama çok sayıda kız çocuğunu evlat edindi. Zübeyde yaşadığı sırada evlat edinilen Abdürrahim, ev halkına bu şekilde dahil olan tek erkek çocuktu ama Mustafa Kemal, Zübeyde'ye altı yaşında Afife adında öksüz bir kız çocuğunu da getirdi. Afife evlenene kadar İstanbul'da Mustafa Kemal'in ailesiyle kaldı. Abdürrahim 1929 yılında Berlin Teknik Üniversitesi'ne eğitime gönderilmişti ve daha sonra Türkiye'ye dönecekti.

Burada Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı'nın ilk yıllarında birbiri ardına evlat edindiği kızların özel hayatları üzerine odaklanmayacağız. Amacımız Mustafa Kemal'in evlat edinme isteğinin altında yatan ve yeni Türkiye kimliğinin oluşumu ile ilgili olduğunu düşündüğümüz psikolojik süreçlerdir. Mustafa Kemal'in bu kızlara nasıl babalık ve annelik yaptığını, Volkan'ın 1974'te Sabiha Gökçen ile Sabiha'nın Ankara'daki mütevazı apartman dairesinde yaptığı konuşmalardan öğrendik. Volkan ile görüştüğünde dünyanın tanınmış kadın pilotlarından biri olan Sabiha'nın oturma odasında gümüş bir çerçeve içinde Atatürk'ün el yazısının bulunduğu bir kağıt yer almaktaydı. Bu belgede Türkçe adının "Sabiha Gökçen" olduğu yazılıdır. 1934'te Soyadı Kanunu çıkınca Mustafa Kemal Sabiha'ya *Gökçen* soyadını vermişti. Sabiha'nın oturma

odasındaki çerçeveli yazı onun yüksek bir dereceye erişme arzusunun sessiz bir kanıtıydı.

Bursa doğumlu Sabiha, 1925'te 12 yaşındayken Mustafa Kemal'le ilk kez tanıştığı sırada anne ve babasını kaybettiği için ağabeyinin ailesiyle birlikte bu şehirde yaşamaktaydı. Ağabeyinin kendisine karşı her zaman iyi davrandığını söyledi. Buna rağmen ona yük olduğunu hissediyor ve yatılı okula gitmeyi istiyordu. Mustafa Kemal 1925'te Bursa'yı ziyaret ettiğinde Sabiha'nın ağabeyine bitişik evde kalmıştı. Sabiha bu büyük adamı görebilmek için bahçeye çıktı, Mustafa Kemal göründüğünde heyecanla ona doğru koştu ama Gazi'nin koruması tarafından durduruldu. Ancak Gazi onu görmüştü, küçük kıza yaklaşmasını işaret etti. Sabiha dili tutulacak kadar heyecanlandığını hatırladı. Mustafa Kemal insanları, özellikle de çocukları hemen rahatlatırdı. Sabiha ile sanki kendisi de 12 yaşında bir çocukmuş gibi konuşmaya başlayınca Sabiha hemen rahatladı. Mustafa Kemal küçük kıza kim olduğunu, neden kendisini aradığını sordu. Sabiha ona aile durumunu, okula gitme arzusunu anlattı. Gazi ona kendisiyle gelip kızı olarak yaşayıp yaşamayacağını sordu, kızı olduğunda okula da gidebilecekti. Sabiha ağabeyine sorması gerektiğini söyleyince ağabeyi çağrıldı.

Volkan'la konuşurken 49 yaşında olan Sabiha, Mustafa Kemal'in geleceğini *"kendi elleriyle biçimlendirme"* yönündeki ilgisinin ilk buluşmalarından itibaren var olduğunu vurgulamıştır.[1] Bu, hayata henüz adım atmış birine duyulan yaratıcı, anaç duygunun kanıtıydı. Sabiha'nın ailesi, onun her zaman evlerinde iyi karşılanacağını söyledi ama ülkenin kurtarıcısının kızı olması onların da paylaşacakları bir onurdu. Hemen ertesi gün Sabiha için bir kül kedisi masalı başladı ve Mustafa Kemal'in yurt gezisine katılan ekibin bir parçası oldu. Grup İzmir'e ulaştığında Sabiha'ya İzmir'deki mağazalardan giysiler alındı, bir ay içinde Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün bahçesindeki Çankaya İlkokulu'na kaydolmuştu. Bu okul Cumhurbaşkanlığı'nda çalışan ya da civarda oturan seçkin aile-

lerin çocukları ve Mustafa Kemal'in evlat edindiği çocuklar için açılmıştı. Sabiha Çankaya İlkokulu'na başladığı dönemde orada yirmi kadar öğrenci grubunun tek bir öğretmen tarafından eğitildiğini anlattı. Mustafa Kemal'in bir başka evlatlığı Zehra ile bu okulda ilk eğitimlerini tamamladıktan sonra iki kız da İstanbul'a Amerikan Koleji'ne gönderilmişlerdi.

Çankaya İlkokulu'nda Sabiha'nın ilk öğretmeni çok genç bir kadındı. Sabiha bu öğretmenin kendisi de bir çocukmuş gibi çocuklarla oyun oynadığını hatırlıyordu. Bir gün okula gelen Mustafa Kemal çocuklara ne öğrendiklerini sorduğunda çocuklardan umduğu karşılıkları alamadı. Bunun üzerine kısa süre içinde okula genç öğretmenin yerine orta yaşlı bir kadın öğretmen getirtmişti. Kızlar bir süre sonra yeni öğretmene başkaldırdılar. Başkaldıranlar arasında Sabiha ve Zehra da vardı. Yeni öğretmen Sabiha ve Zehra'yı sınıftan atınca genç kızlar ağlayarak Mustafa Kemal'in yanına gittiler. Gazi yeni öğretmenleriyle konuştuktan sonra onlara *"tatlı ama kararlı bir yoldan"* öğretmenlerine saygı gösterip itaat etmelerini söyledi.[2]

Sabiha, Gazi'nin kız çocuklarına hem annelik hem babalık yaptığının bilincine vardığından söz etmiştir. Çizmeyi aştıklarında bile sert cezalara başvurmak yerine Mustafa Kemal'in kendileriyle *"tatlı, ama kararlı"* bir üslupla konuşmayı yeğlediğinden bahsetmişti.[3] Mustafa Kemal'in çok defa verdiği bir tavsiye de kızların gülümsemesi ve hüzünlü görünmemeleriydi. Gazi, Sabiha'ya Sülün adında bir Arap atı satın aldı. Sabiha'nın o günlere ait en güzel anılarını ata binmek ve Gazi'yle birlikte atış talimi yapmak oluşturuyordu.

Mustafa Kemal'in çocukluk ortamındaki anneyi onarma fantezisi onun sadece tarih sayfalarına giren faaliyetlerinde değil, kişisel hayatında kızları evlat edinme durumunda da görülebilir. Bu kızlara karşı gösterdiği ilgi ve onlarla kurduğu iletişimde çocukluğunun anne-çocuk ilişkisini yeniden yaratıyor ve yeni yaratılan ilişkide yası silmeye ve yeni Türkiye'nin kadınlarını modernleştirmeye çalışıyordu. Manevi kızları ge-

liştirmeye çalıştığı yeni Türk kimliğinin simgesi olacaklar ve yükseleceklerdi. Sabiha, bu konuda en başarılı kızlarından biri olacaktı.

Sabiha İstanbul'da eğitimine devam ederken hastalandı, tüberkülozdan kuşkulanılıyordu. Önce Heybeliada'ya, sonra Viyana'ya ve İsviçre dağlarındaki sanatoryuma gönderildi. Türkiye'ye döndüğünde Çankaya'da özel hocalardan ders aldı. 1925'te, Türk Hava Kurumu'nun kurulmasından on yıl sonra Mustafa Kemal Türkiye'nin bir havacılık okuluna sahip olması gerektiğine karar verdi. Okulun açılışına Sabiha ve Zehra da katıldı, paraşütten atlayan, havada süzülerek kalabalığı büyüleyen yabancı pilotları izlediler. Sabiha paraşütle atlamayı öğrenmeye ilgi duymaya başladı. Bundan Gazi'ye söz ettiğinde Mustafa Kemal hemen ona eğitim vermeleri için yabancı uzmanlar getirtti. Sabiha hem kendinin hem de Mustafa Kemal'in paraşütle atlamayı hemen öğreneceklerini düşündüklerini hatırladı. Ancak paraşütle atlama aşamasına geçmek için resmi bir eğitime ihtiyaç duyulacağını kısa sürede fark etti. Türk Kuşu Sivil Havacılık Okulu'na yazıldı. Daha sonra yedi erkek Türk genciyle birlikte Kırım'a altı aylık uzman eğitimi için gönderildi ve Türkiye'ye planör hocası olarak döndü. Türk kadınları için peçe ve harem günleri ne kadar gerilerde kalmıştı!

Sabiha, Volkan'a *"İlk başta bu işe zevkli olduğu için başladım"* diye açıklamıştır. *"Ama Atatürk'ün ilgisi devam etti. Beni bir pilot olarak yetiştirmeye çalıştığını fark ettim. Artık iş ciddi bir hal almıştı. Gökyüzü benim kariyerim oldu"*.[4] O sırada askeri okullar kız öğrenci kabul etmiyordu ama Sabiha, Atatürk'ten gelen özel bir ricayla Türk Hava Harp Akademisi'ne (Eskişehir Tayyare Mektebi) girdi ve buradan mezun oldu. Daha sonra Türk Kuşu'nun baş eğitmeni oldu ve on sekiz yıl bu görevi sürdürdü. Sabiha 2001'de Ankara'da hayatını kaybetti.

Sabiha Mustafa Kemal'in, evlat edindiği kız çocuklarının başarılı olması isteğine uyum gösterebilmişti, öte yandan Zehra bunu yapmayı başaramamıştı. Zehra eğitimini tamam-

laması için Londra'ya gönderildi fakat yabancı bir ülkede bulunmanın psikolojik zorlukları ona çok ağır geldi. Sabiha'nın Volkan'a söylediğine göre Zehra, başarısız olması durumunda, Gazi'nin büyük hayal kırıklığı duyacağını biliyordu. Sabiha, Zehra'nın kırılganlığını sezmişti ama bu konuda yapabileceği fazla bir şey yoktu. Zehra Londra'da başarısız oldu ve Türkiye'ye dönerken Fransa'da trenden göle atlayarak boğuldu. Bu arada yedi erkek öğrenci ile birlikte Sabiha, Kırım'da planörle uçuş eğitimi alıyordu. Oradan da Moskova'ya motorlu uçak okuluna gitmeyi planlıyordu. Zehra'nın ölümü onu çok sarstı, aylarca kendi içine kapandı ancak Mustafa Kemal'in teşvikleriyle ilk Türk kadın pilotu olmak üzere hayata geri döndü.

Sabiha, Mustafa Kemal'in Zehra'nın ölümüne verdiği tepkiyi Volkan'a anlatmadı. Fakat bu konu açılınca ilginç bir şey oldu ve Sabiha Fikriye'den söz etti. Sabiha'nın hatırladığına göre Zehra, Fikriye'ye karşı sıcak bir yakınlık geliştirmişti. Aslında Zehra Fikriye'yi hiç görmemişti ama hikayesini biliyordu. Volkan'la konuşması sırasında Sabiha'nın Fikriye'nin intiharını Zehra'nın ölümü ile birleştirmesinin altında yatan düşünceleri ve duygusal süreçleri tam olarak anlamak zordur. Fakat bu konuşmadan Fikriye'nin hayaletinin Çankaya'da var olduğunu görüyoruz. Zehra başarılı olamayınca Gazi'nin sevgisini kaybetmekten mi korkmuştu ve Fikriye'yi model olarak mı almıştı? Bunun cevabını bilemeyeceğiz.

Gazi'nin bir başka evlatlığı Rukiye'ydi. Onu Konya'ya yaptığı bir gezi sırasında bulmuştu. Rukiye kimsesiz biriydi. Mustafa Kemal Rukiye'nin eğitim görmesini sağladı. Daha sonra Rukiye bir jandarma subayıyla evlendi. Rukiye hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz.

Sabiha'yı evlat edindiği yıl Mustafa Kemal, İzmir'de bir ilkokulda yeni göreve başlayan on sekiz yaşındaki Afet ile tanıştı. Afet yedi yaşındayken annesi veremden ölmüştü. Annesinin Selanik Doyran kasabasından olması Mustafa Kemal'in ilgisini çekti. Genç kadının daha fazla eğitim görme isteğini

duyunca Mustafa Kemal, bir gün sonra Afet'in ailesi ile buluştu. Onların onayı ile Afet Ankara'ya geldi ve sonra Fransızca öğrenmesi için Lozan'a gönderildi. Afet 1927'de Türkiye'ye dönmesinin ardından Mustafa Kemal'in entelektüel açıdan bir uzantısı oldu. Cumhurbaşkanlığı'ndaki gece yemeklerinde Mustafa Kemal'in yanında oturur, tıpkı dışarıda yemek yediklerinde olduğu gibi çoğunlukla masadaki tek kadın olurdu. Afet yalnızca Mustafa Kemal'in yemek masası toplantılarına katılmakla kalmıyor, olan biteni not alıyordu; daha sonra yazdıkları Gazi'nin etkinlikleri ve düşüncelerini yeniden inşa etmesi için önemli bir kaynak haline gelecekti. Mustafa Kemal ondan kadın hakları üzerine araştırma yapmasını, kadın hakları hareketinin ardındaki kuramları yazmasını istedi.[5] Batılı kadınların nasıl oy kullandığını da öğrenecekti. Atatürk öldükten sonra, 1939'da Afet, Cenevre Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı ve en sonunda bir tarih profesörü oldu. 1940'da kadın hastalıkları ve doğum uzmanı Rıfat İnan'la evlenen Afet, 1985'te 76 yaşında hayatını kaybetti.

Bu kitabın bir önceki bölümünde Haziran 1927'de Mustafa Kemal'in ulusal mücadelenin sona ermesinden sonra ilk kez İstanbul'a döndüğünü yazmıştık. İstanbul'da kaldığı sırada Gazi bir kız evlat daha edindi. Bu kız, Mustafa Kemal'e "hoş geldiniz" demek üzere, Çapa Öğretmen Okulu'ndan gelen üç kızdan biri olan Nebile'ydi. Diğer iki kız saraydan ayrıldı ancak Nebile kaldı. Nebile on sekiz yaşında, orta boylu, mavi gözlü, sarı saçlı bir kızdı. Nebile'yi hatırlayanlar sonradan onun oldukça güzel bir kız olduğunu söylemişlerdir. Nebile, Mustafa Kemal'in ardından Ankara'ya giderek onun diğer evlatlıkları Rukiye, Sabiha ve Zehra arasındaki yerini aldı.

Daha sonra Nebile Viyana'daki Türk elçiliğinde baş sekreter olan birisiyle evlendi. Bu evlilik başarılı olmadı, boşandıktan sonra ikinci evliliğini bir mühendisle gerçekleştirip Türkiye'ye döndü ama görünüşe göre hiçbir zaman mutlu olamadı. Nebile genç yaşta bir hastalık sonucu öldü.

Sabriye adındaki bir başka genç kız, Afet Avrupa'da okumaya gittikten sonra Çankaya'ya geldi. Sabriye Hukuk Fakültesi'ne gitti ve yargıç oldu. Daha sonra ev halkına Mustafa Kemal'in denize açıldığı yatın kaptanının kız kardeşi olan Bülent de katıldı. Bülent'in Hıristiyan bir sevgilisi olduğu dedikodusu çıktı ve Çankaya'dan gönderildi.

Mustafa Kemal evlat edindiği kızları değiştirmeye, onları Batılılaştırmaya, yoğun bir ilgi gösteriyordu ama bu ilgi bütün Türk kadınlarını kapsıyordu. Kadınların eski kısıtlayıcı toplumun zincirlerinden kurtulmasını yasalaştırmakla kalmamış, aynı zamanda onların toplumsal rollerini de kökten değiştirmeye çabalamıştı. Ancak bu cephede ilerleme, kadınları perde arkasında bırakıp kısıtlayan eski gelenekleri değiştirme, kolay bir iş değildi.

Şevket Süreyya Aydemir, Ankara'da verilen ilk baloyu anlatır.[6] Baloda yalnızca üç Türk kadını bulunduğu için bardan birkaç artist getirilir. Ancak üç kadın bu duruma kızar ve baloyu terk etmek isterler. Daha sonra getirilen artistler uzaklaştırılır. Mustafa Kemal yine de halka kadınlarla erkeklerin birlikte dans edebileceğini göstermeye kararlıydı. Kadınlardan birini dansa kaldırınca, başkaları da dansa başladı. Fakat zemin o kadar çok cilalanmıştı ki çiftlerden biri düşerek Gazi'nin toplumu değiştirme yönündeki içten çabasına gülünç bir hal katar. Yine de balo Mustafa Kemal'in başarıyla topluma soktuğu ilklerden biriydi.

Mustafa Kemal kadınlığın aşağılanmasına şahit olduğunda kızardı. Bir keresinde İstanbul' da bir balo sırasında orta yaşlı bir adam ona genç bir kadın sunarak kendisine yaranmak istemişti. Toplum içinde böylesine bayağı bir davranışla karşılaşmak Mustafa Kemal'i öfkelendirmişti.

Mustafa Kemal'in başka bir çocukla ilgili olan hikayesi de çok iyi bilinmektedir. Bu defa yardım ettiği çocuk bir erkekti. 1930 yazında Yalova yakınlarında yirmi kadar atlıyla birlikte at koştururken, sürüsünü otlatan bir gence rastladılar ve çocuğa yolu sordular. Mustafa Kemal çocuğun adını öğrenmek

istediğinde, çocuk adının Mustafa olduğunu söyledi. Mustafa Kemal kendisinin de adının Mustafa olduğunu söyleyerek çocuğa Gazi'nin kim olduğunu bilip bilmediğini sordu. Çocuğun kiminle konuştuğunu bilmediğini anlayınca bu durum Mustafa Kemal'i keyiflendirdi. Gence ne kadar kazandığını, aynı parayı vermesi durumunda gelip kendisi için çalışıp çalışmayacağını sordu. Mustafa Kemal gibi babasız büyümekte olan çocuk, annesi ve patronu onaylarsa onun için çalışacağını söyledi. Genç oğlanın kendisine verilen parayı kabul etmemesi Gazi'yi daha da etkiledi. Parayı bir koşulda kabul edebilirdi, Mustafa Kemal karşılığında yanındaki cevizlerden alacaktı.

Ertesi gün Mustafa Kemal gerçekten Gazi olduğunu göstermek için çoban çocuğu huzuruna çağırdı. Gencin sıtması olduğunu öğrenince İstanbul'da tedavi edilmesi için ayarlamalar yaptı. Gazi ve dostları daha sonra çoban çocuğu hastanede ziyaret ettiler. Mustafa Kemal onu okula göndermekten söz etmeye başlayınca yanındakilerden bazıları gencin hiç eğitim görmemiş yoksul bir köylü olduğunu söyleyerek bu fikri onaylamadılar. Gazi bu itirazlara dayısının tarlasındaki kargaları kovaladığını ve sürü otlattığını hatırlayarak karşı çıktı. Dayısı onun zeki olduğunu fark ederek okutmuştu. "*Benim zaman içinde hangi noktaya geldiğime bakın*" diye ekledi.[7] En sonunda çoban Mustafa askeri okula gönderildi, daha sonra binbaşı rütbesine kadar yükselecekti.

Mustafa Kemal'in birçok okulu ziyaret ettiğini biliyoruz. Bize göre Şemsi Efendi ile yaptığı bilinçdışı özdeşimi, onun halkın öğretmeni olma ve halkı modernleşmeye yöneltme için yaptıklarında görebiliriz. Bu okullarda özellikle kadın öğretmenlerle ilgilenirdi. Kadınlarla ilişki kurma faaliyetlerine düşkün olmasına rağmen, kışkırtıcı makyaj yapan kadınları sevmezdi. Ona göre kışkırtıcı makyaj yapan kadın modernliği gerçekte anlamayan ve sadece bir karikatür haline getiren biriydi. Bir baloda genç bir kadını ağır makyajından dolayı azarladığını biliyoruz. Çok kızdığı belliydi. Herkesin

önünde genç kadından dudaklarına ve yanaklarına sürdüğü kozmetik malzemelerin adını söylemesini istedi. Zavallı genç kadın bayılır gibi oldu ve balodan birlikte geldiği adamla ayrılmak zorunda kaldı. Volkan 1975'te bu olayı eski hukuk profesörü ve milletvekili Sadri Maksudi'nin (Arsal) kızı Adile (Ayda)'den öğrendi. Adile 17 yaşında olduğu 1927 yılından beri Mustafa Kemal'i tanıyordu. Pek çok kere Mustafa Kemal'in bulunduğu balolarda ve kokteyllerde babasına refakat etmişti.[8]

Ankaralılar arasında ve Türkiye'nin başka yerlerinde Mustafa Kemal erkeklik gücü konusunda muazzam bir üne sahipti. Bu ünün gerçeğe dayanıp dayanmaması önemli değildi. Önemli olan kadınların zihninde böyle bir kavramın paylaşılması ve dedikoduların etrafa yayılmasıydı. Mustafa Kemal arkadaşı Nuri'ye hiçbir kadından yararlanmadığını ya da aşk macerası nedeniyle yuva yıkmadığını defalarca söylemiştir.[9] Mustafa Kemal'in kadınlara düşkünlüğüne dair dedikodular bazen ailelerde kızlarını ondan korumaları gerektiği hissi uyandırıyordu. Volkan'la konuşurken Adile, Mustafa Kemal'in bir baloda Afet'e Adile'yi Çankaya Köşkü'ne davet etmesini söylediğini hatırlar. Afet daveti ilettiğinde, Mustafa Kemal'in çapkın bir erkek olduğuna dair Ankara sosyetesindeki dedikoduların ve inancın Maksudi ailesini de etkilediğini görürüz. Adile'nin babası Mustafa Kemal'in sofrasındaki düzenli konuklardan biriydi. Yalnız yemekli toplantıların akşam sekizden gece on ikiye kadarki *"son derece akademik"* olan kısımlarında bulunuyor ve sonra eve dönüyordu.[10] Gece yarısından sonra sofrada neler olduğu hakkında sadece zihnindeki fanteziler vardı. Adile'nin Afet'ten davet almış olması korkunç bir ikilemdi, çünkü böyle bir davet aynı zamanda emir anlamına geliyordu. En sonunda aile Adile'nin Çankaya Köşkü'ne gitmesi gerektiğine karar verdi.

Adile köşke vardığında onu Afet karşıladı ve Mustafa Kemal'in çalışma odasına götürüldü. Adile Mustafa Kemal'in çalışma odasıyla yatak odasının bitişik olmasından dolayı te-

dirginlik duyduğunu hatırlamıştır. Kısa bir süre sonra robdöşambrını giymiş olan Gazi yanına gelmiştir. Saçının karışıklığından yataktan henüz kalktığı bellidir. Adile'den görüntüsünden dolayı özür diledikten sonra yaşını ve *"bir erkeğin genç bir kıza sorabileceği rutin soruları"* sormuştur.[11] Volkan'la tanıştığı zaman Adile, on yıllar önceki endişelerinin yersiz olduğunu gülerek itiraf etti ve Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı olduğu yıllarda Ankara sosyetesinde Mustafa Kemal hakkında gerçeklerle mitlerin nasıl iç içe geçtiğini anımsadı. Kısaca, genç kızların, kadınların yeni Türkiye'de yeni geleneklere alışmaları kolay bir şey değildi. 1934'te Keriman Halis'in Avrupa Güzellik Kraliçesi seçilmesi, Türkiye'de kadınların Osmanlı devrindeki kadınlardan farklı bir yaşam tarzına sahip olmaya başladıklarını dünyaya duyurdu. Mustafa Kemal'in bu durumdan çok memnun olduğunu tahmin edebiliriz.

Şimdi Mustafa Kemal'in 1934'te özel bir yasa ile Atatürk soyadını almasından sonra evlat edindiği Ülkü'ye ve küçük Ülkü'nün yaşamının son yıllarındaki Mustafa Kemal için olan önemine gelelim. Ülkü'yü evlat edinmesinin ve Ülkü ile olan ilişkisinin öykülerinde onun Türk kimliğine vermek istediği karakteri açıkça görebiliriz. Burada üstünde durmak istediğimiz nokta, Atatürk'ün bebek Ülkü'yü daha görmeden ona bu görkemli ismi vermesi ve onu bir evlat gibi algılamasıdır.

Ülkü, Mustafa Kemal'in annesinin yanında çalışan Vasfiye isimli bir kadının kızıydı. Zübeyde ölünce Vasfiye, Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule'nin yanında kalmıştı. Bir gün ansızın evi terk etmişti. Nereye gittiğini kimse bilmiyordu. 1930'da bir gün Dolmabahçe Sarayı'nda ortaya çıkıp Mustafa Kemal'in yaverlerine acıklı hikayesini anlattı.[12] Makbule'nin yanından ayrıldıktan sonra evlenmişti. Fakat kocasının aslında bir karısı vardı ve bu nedenle bir kuma durumuna düşmüştü. Keder içinde yaşıyordu. Vasfiye'nin döndüğünü duyunca Mustafa Kemal, ona Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde iş verdi. Vasfiye yardımcı personellerin arasına katıldı ve bir zaman sonra tekrar evlendi.

Mustafa Kemal Vasfiye'nin bir kızı olduğunu öğrenince bebeğe Ülkü isminin verilmesini emretti. Küçük kızı ilk kez iki aylıkken gördü ve ondan çok hoşlandı. Ülkü bir buçuk yaşındayken bir İstanbul gezisi sırasında Mustafa Kemal Ülkü'nün kendisine getirilmesini istedi ve o günden sonra da Ülkü'yü birçok yere beraberinde götürmeye başladı. Bu sırada Atatürk ömrünün son yıllarını yaşıyordu. Sağlığı kötüleşmeye başlayınca Ülkü'nün refakatini, kendi etrafındaki Türk büyüklerininkine ve kendini ziyarete gelen yabancı liderlerinkine tercih etti. Bu konuda *"Çocukları çok severiz. Çünkü çocuklar bizim devamımızdır. Her çocukta biz, ebediyete doğru uzanıp gitme isteğini buluruz"* diyecekti.[13] Burada gelecek bölümde yazacağımız "Ey Türk Gençliği" kelimeleriyle başlayan güçlü hitabesinde Türkiye Cumhuriyeti'ni ilelebet muhafaza ve müdafaa etme görevini Türk gençliğine verdiğini hatırlamamız gerekiyor.[14] İzmir'deki suikast planının ortaya çıkmasının ardından, kendisi öldükten ve "naçiz vücudu" gömüldükten sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin, yani "çocuğunun" ilelebet yaşamaya devam edeceğini söylediğini de biliyoruz.

Psikanalist George Pollock ölümsüzlük temasını incelemiş ve ölümsüzlük inancı olan bir politik liderin kişisel psikolojisinin toplum psikolojisini nasıl etkilediğini dile getirmiştir. Pollock şunları söyler:

> *"Ölümsüzlük inancı, geleneksel olarak, bireyin ölümünden sonra şu ya da bu biçim içinde yaşamaya devam etmesini ifade eder. Bununla birlikte, bu inanç, belli bir toplumsal, ekonomik, siyasal örgütlenmenin ebediliğini kapsayacak şekilde genişletilebilir... Bireysel ölümün toplumsal devrimin sürekliliği aracılığıyla aşılmasının yanı sıra, kişisel ve tarihsel süreklilik de söz konusudur... Dolayısıyla, ölümsüzlük, bireyin daha geniş, ülküleştirilmiş bir toplumsal sistemle, fizyolojik ölümünden sonra ideolojik olarak yaşamını sürdürdüğü bir ütopyayla bütünleşmesi olarak görülebilir".*[15]

Mustafa Kemal yeni Türkiye kimliğinin *ülküleştirilmiş* ve modernleştirilmiş bir sistem olarak ilelebet yaşayacağını düşünmüştü. Kendi yaratıcılığı ve geliştirdiğini ümit ettiği Türk kimliği, küçük Ülkü ile olan ilişkisine yansımıştı. Ülkü'yü Türk kimliğinin etten kemikten bir simgesi olarak görmüştü. Ülkü'nün nasıl yetiştirileceği üzerine bir yöntem geliştirmişti. Ülkü'de, öteki evlatlık kızlarından da istediği gibi, yas tutma ve ağlama olmayacaktı. Bu nedenle küçük Ülkü için her türlü zevk ve hoşa gidecek şeylerin bulunduğu ve bu özelliği ile, Mustafa'nın annesinin kronik bir şekilde yas tutmanın acısı nedeniyle kendisini (psikolojik olarak) ihmal ettiği evle taban tabana zıt bir ev yarattı. Küçük Ülkü'nün bu şekilde yetiştirilmesinin ve Atatürk ölünce onun bu dünyasının da kayboluşunun Ülkü erişkinliğe ulaştığı zaman ortaya çıkarabileceği zorlukları bilmiyoruz.

Julien Bryan isimli bir kişi Mustafa Kemal ve küçük Ülkü'nün beraber oynarlarken filmlerini çekti. Bu filmler Amerika'ya gönderildi ve Türkiye'ye gelecek Amerikan diplomatlarına ve eşlerine gösterildi. Böylece Türkiye'ye gelecek bu kişilere yeni Türkler'in nasıl insanlar olduğu ve onların kimliğinin eski Osmanlı kimliğinden nasıl farklı olduğu hakkında bir fikir verilecekti. Bu filmler o zamanki Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olan Franklin D. Roosevelt'e de gösterilmiştir. Mustafa Kemal Roosevelt'e pul koleksiyonu için Türk posta pulları gönderiyordu. Bir defasında Roosevelt aldığı posta pulları için Mustafa Kemal'e bir teşekkür mektubu gönderdiğinde Türkiye'nin Cumhurbaşkanı'nı Ülkü ile oynarken gösteren filmleri seyretmekten hoşnutluk duyduğunu yazdı.[16] Atatürk'ün yabancı liderlere yeni Türk kimliğini gösterme isteğini bu olay da anlatmaktadır.

Otuz Birinci Bölüm Dipnotları

1. Gökçen, 1974.
2. Gökçen, 1974.
3. Gökçen, 1974.
4. Gökçen, 1974.
5. Afetinan, 1968, s. 23-24.
6. Aydemir, 1969, 3. cilt, s. 261-262.
7. Granda, 1973, s. 96-100.
8. Ayda, 1975.
9. Tesal, 1974.
10. Ayda, 1975.
11. Ayda, 1975.
12. Granda, 1973.
13. Granda, 1973, s.317.
14. Atatürk, 1927, s.723-724.
15. Pollock, 1975, s. 347-348.
16. Borak, 1970.

BÖLÜM 32

Nutuk, Yeni Ankara, Yeni Türk Alfabesi ve Yeni Türk Dili

İstanbul'a yaptığı "ikinci bakış"tan sonra Mustafa Kemal, "Nutuk"u yazmayı Ankara'da bitirdi. Metni üç ayda tamamladı. Volkan'la konuşurken Sabiha, Mustafa Kemal'in Nutuk'u hazırlarken pek çok gün yirmi dört saat boyunca ara vermeden çalıştığını anımsamıştı. Gazi'nin Çankaya'daki kütüphanesinde büyük beyaz ayı postunun üzerinde uzandığını, sigara içerken ve kahvesini yudumlarken düzinelerce belgenin üzerinden geçtiğini ve düşüncelerini kağıda aktardığını sevgiyle hatırladı. Nutuk'la üç sekreter meşgul olmuştu. Biri yorulduğunda diğeri çağırılıyor, bir üçüncüsünün gece boyunca çalışması gerekebiliyordu.

"1919 yılı Mayıs'ının 19. günü Samsun'a çıktım" sözleriyle dramatik bir biçimde başlayan Nutuk müthiş bir gövde gösterisiydi. Tarihi bir belge ve ihtişamlı bir kendini haklı çıkarma olarak okunabileceği gibi, Mustafa Kemal'in iç dünyasını kavramamıza da yardım eder. Örneğin başlarda *"bazı kadınlar"*a yönelik olumsuz bir gönderme vardır, Halide Edip'i hedef alır ama aynı zamanda çocukluğunun boğucu anne imgesini hatırlatmaktadır. Nutuk, Türkiye'nin kötü baba imgesi olan Padişah zayıf düştüğünde düşman tarafından işgal edilişinin bir açıklamasını da içerir; kendisi onu kurtarmayı üzerine alana kadar ulusun nasıl ezildiğini anlatır. Rauf, Ali Fuat ve Kazım onunla beraber yola çıkmış ancak yol arkadaşlarının viz-

yonları kısıtlı kalmıştı.[1] Böylece Mustafa Kemal "tek adam" ve halkın ebeveyni olmuş ve yeni Türk kimliğini yaratmıştı. Bu da bir gerçekti.

Mustafa Kemal Nutuk'u 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında altı günde okudu. Altı günlük konuşma sırasında toplam otuz altı buçuk saat, Ankara'da Halk Fırkası Kongresi'ne katılanlar önünde kürsüde kaldı. Bugün 1919 ile 1927 yılları arasında gerçekleşen olaylara ilişkin belgeleri düşündüğümüzde en çok hatırladığımız kısım Mustafa Kemal'in Türk gençliğine hitabesidir.

> *"Ey Türk Gençliği!*
>
> *Birinci vazifen, Türk istiklalini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.*
>
> *Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dahilî ve haricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şerâitini düşünmeyeceksin! Bu imkan ve şerâit, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve Cumhuriyetine kast edecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şerâitten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve delalet ve hatta hîyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri, şahsi menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhid edebilirler. Millet fakrü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.*
>
> *Ey Türk İstikbâlinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerâit içinde dahi, vazifen, Türk İstiklâl ve Cumhuriyeti'ni kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur!".*[2]

Türkiye'nin geleceğini savunacak olanlar bunu yapabilmek için modern bir Ankara'ya sahip olacaktı. Mustafa Ke-

mal, Ankara'yı Osmanlı geçmişinin yıpranmışlığından ayırmak, ona yeni ve Batılı bir çehre vermek istiyordu ama bu gelişme düzenli olmalıydı. Danışman olarak Almanya ve Avusturya'dan şehir planlamacıları getirildi. Yeni Ankara'nın baş mimarları arasında Hermann Jensen adında bir Alman vardı. Şehir, iki yanında ağaçların sıralandığı geniş bulvarlar ve caddelerle bir Alman kentinin karakterine bürünecekti. Günümüzde Atatürk Bulvarı olarak bilinen cadde, Çankaya tepesiyle şehrin öbür ucundaki kalenin arasında uzanıyordu. Tozlu kentin içindeki bataklık kurutularak yerine Gençlik Parkı adı verilen ve ortasında büyük bir havuz bulunan bir park yapıldı. Ankara'nın su rezervleri imkan verdiğinde burada fıskiyelerden sular fışkırır, yapay bir şelale havuza dökülürdü. Sıcak yaz aylarında kayıkla gezmek için çok sayıda insan buraya gelirdi. Ana arterler arasında binalar yükseldikçe, bir zamanlar Ankara sokaklarında rastlanan eşekler ve develer arka sokaklara yöneliyordu.

Mustafa Kemal'in Ankara'yı modern bir başkente dönüştürme yolundaki dur durak bilmez çabalarının sayesinde kent 1930'ların başlarında capcanlıydı. Bazı gruplar arasında dans etme günün modası haline gelmişti. Gazi'nin ilgi odağı olduğu galalara giderek daha çok sayıda Türk kadını katılıyordu. Gazi Türklerin dans ettiğini ve "uygar" tavırlar sergilediğini görmekten büyük bir zevk ve tatmin duyuyordu. Ankara'nın artık bir Avrupa şehrine benzemeye başlaması nedeniyle göğsü kabaran Mustafa Kemal, kentte gördüğü canlılıktan büyük keyif alıyordu. O sırada herkes Batı'da popüler olan alışkanlıkları benimsiyordu. En son popüler şarkıları ıslıkla çalarak o zaman bir moda haline gelen yoyoları sokaklarda zıplatıyorlardı. 1931'de Türkiye metrik sistemi benimseyerek Avrupa'ya bir adım daha yaklaştı.

Yapılan birkaç meydana dikilen heykelleri Mustafa Kemal'i gerçek anlamda her şeye gücü yeten, her yerde bulunan bir kişi olarak gösteriyordu. İnsanın fiziksel olarak temsilinin yapılması geleneksel İslam kültüründen önemli bir ayrılmay-

dı. Mustafa Kemal için bir başka zafer de hâlâ yaşarken bronz ve mermerde ölümsüzleştiğini görmekti. Ne yazık ki o sırada hiç kimse Ankara nüfusunun bu kitabın yazıldığı 2010 yılında olduğu gibi dört milyonun üzerine çıkacağını tahmin edememişti. Planların çoğu bir metropole değil küçük bir kente uygundu.

Fiziksel değişime çok daha kapsamlı olan dil devrimi eşlik ediyordu. Türkler Orta Asya'daki tarihlerinin başında Çin ideograflarına benzeyen, Altay alfabesi adında otuz sekiz harfli bir alfabe kullanmışlardı. İslamiyet'i kabul ettiklerinde Farsça'dan da bazı harfleri alarak Arap alfabesini benimsediler. Arap alfabesi Türkçe'nin karmaşık sesli harf sistemine uymaktan uzaktı. Türkçe'de sekiz sesli harf bulunmaktaydı oysa Arap alfabesi üç sesli harf ve bunların uzatılmış şekillerini gösterebiliyordu. Bu, bir kimsenin bir kelime ile karşılaştığında onu doğru bir şekilde telaffuz edebilmesi için kelimenin ne olduğunu bilmesini gerektiriyordu. Pek çok sözcüğün birden fazla telaffuzu ve anlamı vardı. Osmanlı Türkçesi yazım ve konuşma açısından halkın günlük dilinden farklıydı. Osmanlı Türkçesi saray diliydi ve seçkin yönetici sınıfın tekelindeydi. Sözcük dağarcığının çoğu Arapça ve Farsça sözcüklerden oluşuyordu. Yüzyıllar boyu bu durum eğitimi zorlaştırmıştı, okuma yazma bilmek toplumsal konumun bir göstergesiydi. Halk dili olarak konuşulan Türkçe, Osmanlı Türkçesinin yanı sıra var oluyordu.

On dokuzuncu yüzyılda Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında (1871-1876) okur yazarlık oranını artırmak için alfabeyi değiştirme yönünde bir ilgi vardı. Daha sonra Enver'in de orduda okur yazarlığı yaygınlaştırma çabaları olmuş ancak bu çabalar genel anlamda sonuçsuz kalmıştı. Mustafa Kemal Batı ülkelerinde insanların ortak bir dil kullanmasının milliyetçilik duygularında hayati bir unsur olmasından etkileniyordu. Nutuk'un okunmasından sonra en acil uğraşlarından biri de Latin alfabesinin getirilmesi oldu. Bu yeni alfabeye Latin alfabesi demek yerine dikkatle Türk alfabesi diyordu.

Türkçe'deki her sesin tek bir harfle temsil edilebilmesi için yeni harfler yaratılacaktı.

Yeni harflerin dinsizlerin dünyasıyla ittifaklık olarak görüleceği harf devrimine karşı keskin ve öfkeli bir direnme, beklenebilecek sonuçlardan biriydi. Mustafa Kemal gibi değişim arzusu içinde olanlar bile onu bu denli aceleci bir adım atmamak gerektiği konusunda uyarıyorlardı. En temkinliler arasında olan İsmet, alfabenin değişmesi için en az yedi yıl gerekeceğini savunuyordu. Mustafa Kemal ise harf devriminin yapılacaksa bunun üç ay içinde gerçekleşmesi gerektiği görüşündeydi.[3] Bir kez daha haklı çıktı.

Harf devrimindeki en önemli adım 24 Mayıs 1928'de atıldı ve rakamlar Batı'ya uygun olarak değiştirildi. İki ay sonra Mustafa Kemal yeni yazıyı oluşturmak için bir alfabe komisyonu meydana getirdi. Komisyonun çalışmasıyla da fiilen ilgilenmişti. 9 Ağustos'ta Halk Fırkası'nın İstanbul Sarayburnu Parkı'nda verdiği baloda alfabeyi dramatik bir biçimde tanıttı. Baloda biri modern caz diğeri alaturka müzik çalan iki orkestra da hazırdı. Mısırlı bir müzik topluluğu Arapça şarkılar söylüyordu. Bazen her iki orkestranın çalmasını isteyerek yanındakilerden iki müzik tarzını karşılaştırmalarını ve hangisini tercih ettiklerini söylemelerini istiyordu. Gruptakiler Mustafa Kemal'in, tercihlerini Avrupa müziğinden yana kullanmalarını istediğini biliyorlardı.

Mısırlı sanatçılara iltifat ettikten sonra Mustafa Kemal artık bu müzikten etkilenmediği yorumunu yaptı. Sonra elinde bir kağıtla ayağa kalktı ve birinin öne çıkıp okumasını istedi. Genç bir adam bu göreve talip oldu fakat yazının Latin harfleriyle yazılmış olduğunu görünce şaşkınlığa kapıldı. Gazi daha sonra kağıdı gazeteci dostu, alfabe komisyonunun bir üyesi olan Falih Rıfkı'ya uzattı. Falih Rıfkı yeni yazıyı halka okudu. Bu, Türk ulusuna kurtarıcılarından bir mesajdı:

"Bizim âhenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bu-

lunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindeyiz".[4]

Okunan yazıda o zamanki Türkiye'de halkın yüzde sekseninin okuma-yazma bilmediği ve bundan utanmamız gerektiği bildiriliyor ve vatandaşlara, kadına, erkeğe, hamalına ve sandalcısına kadar her kesime yeni Türk harflerinin ve okuma-yazmanın öğretilmesinin vatanperverlik olduğu söyleniyordu. Bu, Mustafa Kemal'in yeni Türkiye için yaptığı en büyük ve başarılı reformlardan biri olacaktı.

Baloda bulunanlar *"yaşa, varol"* sesleri arasında Mustafa Kemal'in yeni girişimini alkışladılar. Gazi o kadar heyecanlanmıştı ki ayağa kalktı ve rakı bardağını şerefe kaldırarak şöyle dedi: *"Eskiden bunun bin mislini mezbelelerinde gizli gizli içen iki yüzlü sahtekârlar vardı. Ben sahtekâr değilim, milletimin şerefine içiyorum".*[5] Alkol kullanımı İslamiyet tarafından yasak kılındığından Müslüman geleneklerine bir darbe daha indiriyordu. Kahramanları açıkça içkisini içerken kalabalık da ona uydu. Parktan ayrılan Mustafa Kemal çarşaf giymiş güzel bir kadın gördü. Durup kadından çarşafını açmasını istedi. Kadın hiç duraksamadan peçesini kaldırdı, hatta Gazi'yi kucaklamaya kadar ileri gitti.[6] Her zamanki gibi insanlarla bu şekilde içli dışlı olurken Gazi'nin karizması en üst noktadaydı, cesareti ve coşkusu devrimler yolunda başkalarını da onun yolunu izlemeye itiyordu.

Mustafa Kemal alaturka müziğe olan sevgisine rağmen bu müzik türünün monoton ve Türkiye için düşük standartta olduğunu ilan etmişti. Bazı Türk bestecileri eserlerini Batılı müzik aletleriyle Batı tarzında bestelediler. Onun aracılığıyla iki ayrı müzik türü birleştirilmeye çalışıldı. Örneğin, Ferit (Alnar) Türk sanat müziğini bir keman konçertosuna koydu; Adnan (Saygun) Yunus Emre'yi konu alan oratoryosunda Türk klasik müzik motiflerini kullanacaktı.[7]

Mustafa Kemal artık herkesin açıkça görebileceği gibi halkın başöğretmeniydi ve ülkeye yeni harfleri öğretiyordu. Dolmabahçe Sarayı'nın etrafına koyulan karatahtalarda gelen

f k
i
k

ziyaretçilere yeni yazı dersleri veriyordu. Ünlü bir fotoğrafta Mustafa Kemal bir ağacın altındaki tahtada yeni harfleri öğretirken görünür. O sırada Latife'nin savaşın bitiminde tanıştığı bronz tenli, ince yapılı genç adam gitmiş yerine, daha kalın yapılı, saçları seyrelmiş bir adam gelmişti. Onu bir öğretmen olarak hayal etmek zor değildi.

Büyük Millet Meclisi üyelerinin yeni alfabeyi öğrenmeleri zorunluydu, ardından vatandaşlara öğretmeleri için ülkenin farklı yerlerine gönderiliyorlardı. Harf devriminin hizmetinde Anadolu'ya gönderilenler yalnızca milletvekilleri değildi. Gazi de başöğretmen rolüne bürünerek memleketi gezmeye başladı. İlk ziyaret ettiği yer Tekirdağ'dı. Burası On Dokuzuncu Tümen'in Gelibolu'ya gitmeden önce konuşlandığı yerdi. Bir anlamda eğitim yoluna çıkmak için Gelibolu anılarına, askeri zaferinin gerçekleştiği ortama aynı ölçüde başarılı olma umuduyla geri dönüyordu.

Tekirdağ'a 23 Ağustos 1928'de İstanbul'dan bir yatla geldi.[8] İskele güzel halılarla kaplıydı, onu bir kalabalık bekliyordu. Gazi yelekli koyu bir takım elbise giyiyordu, cep saati takmış, göğüs cebine büyük beyaz bir mendil yerleştirmişti. Kentin vilayet konağında büyük bir tahta önünde iki saat boyunca yeni harfleri gösterdiği bir ders verdi. Sonra öğrettiklerini anlayıp anlamadıklarını görmek için izleyicilerine sorular sordu. Sorularını cevaplayamayanlar olunca oldukça bozulmuş göründü. Yerel öğretmen derneğinin başı Gazi'ye henüz yeni harflerle okuyup yazmaya hazır olmadıklarını ama bunu mümkün olduğu kadar çabuk yapacaklarını söyledi.

Tekirdağ'dan sonra Mustafa Kemal başka yerleri de ziyaret etti. Birinde geleneksel palto ve sarık giymiş dindar bir adamla karşılaştı. Gazi adamı yanına çağırarak Arapça harflerle bir cümle yazıp ondan bunu okumasını istedi. Adam onun istediğini yaptıktan sonra Mustafa Kemal aynı cümleyi farklı anlama gelecek başka bir biçimde okudu. Sonra da dindar adama Arapça harflerle yazılan bir cümlenin anlamından emin olunamayacağını ancak yeni alfabede böyle

bir durumla kesinlikle karşı karşıya kalınmayacağını söyledi. Dindar bir adam ya da karatahta başında verdiği dersler aracılığıyla olsun Mustafa Kemal, yeni alfabeyi tanıtmak ve Türkler tarafından hızla benimsenmesini sağlamak için her yolu kullandı. Hatta insanların şarkı yoluyla daha çabuk öğrenecekleri umuduyla bir alfabe marşı hazırlanmasını emretti fakat müzisyenlerin çalışmasını beğenmeyince bu proje iptal edildi.

11 Kasım'da kabul edilen bir hükümet kararı, bütün Türkiye'yi yeni harflerin kabulü için bir okula dönüştürdü ve Mustafa Kemal'i açıkça Millet Mektepleri'nin Başöğretmeni olarak tanıttı. Çocuklar doğal olarak yeni harfleri yetişkinlerden daha kolay öğrendi. Bu nedenle çocukların anne babalarına öğretmenlik etmeleri sıkça görülen bir durumdu. Çocukların anne babalarını onardıklarını ve iç güçlerine dayanarak ebeveynlerinden üstün duruma geldiklerini görmek Mustafa Kemal'in kişiliğindeki bir insan için özellikle tatmin ediciydi. 1 Ocak 1929'dan itibaren yasal olarak devlet dairelerinde sadece yeni harfler kullanılmaya başlandı.

Alfabenin değişmesiyle Türk dilinde de değişimler meydana geldi. Türk dilinin dilbilgisi ve sözcük dağarcığındaki bütün Arap ve Fars unsurlarından arındırılıp yerlerine Türkçe dilbilgisi ve sözdizim biçimlerinin konulabilmesi için yoğun bir çaba gösterildi. Türkçe sözcükler farklı lehçelerde ve akraba Türk dillerinde aranıyordu. Örneğin "meclis" sözcüğü Arap kökenli bir sözcüktü. Yerine kabilenin önde gelenlerinin toplantısı anlamına gelen ve Moğolca'da kullanılan "kurultay" sözcüğü getirildi.

Dil reformu çalışmaları Mustafa Kemal'in Türk tarihine olan tutkusuyla el ele gidiyordu. Yurttaşlarına gururlarını yeniden kazandıracak birleşik bir kuram bulmaya çalışıyordu. Türklerin Avrupalılar tarafından küçümsendiğini görmesinin ve ayrıca 1930'da Afet'in dikkatini çektiği bir hakaretin onu etkilediği ve harekete geçmek için uyardığı kuşkusuz-

dur. Afet'in okuduğu Fransızca coğrafya kitabında Türklerin "sarı" ırktan geldiği ve Avrupalılara göre ikinci derecede bir ırk olduğu öne sürülüyordu. Afet bu bölümü Mustafa Kemal'e göstererek doğru olup olmadığını sordu. Mustafa Kemal buna *"Hayır olamaz, bunun üzerinde meşgul olalım"* cevabını verdi.[9]

Mustafa Kemal söylediğini yaptı. Mustafa Kemal'in gece sofralarında "güneş-dil" teorisi ve "Türk tarih tezi" olarak bilinen iki kavram, tartışmalar dizisi doğurdu. Daha önce yazdığımız gibi güneş-dil teorisi ilkel insanların ilk seslerinin güneşin uyandırdığı korku ve saygı nedeniyle ortaya çıktığını savunuyordu. Türk tarih tezi de insanoğlunun başlangıçta Türk olduğunu ileri sürüyordu. Bütün insanlar Türklerden geldiklerine göre, temelde insan ırkının bütün başarıları Türklere aitti. Dahası ilk Türk'ten modern Ankara'ya kadar gelen kesintisiz bir gelişme çizgisinde, dünya tarihinin gerçek anlamı bulunabilirdi. Bunun Türklerin moralini yükseltmek için bir çaba olduğuna kuşku yoktu ama Gazi'nin bu teoriyi götürdüğü nokta ve üzerine düşme tarzı (Türkiye'de bu teoriyi kabul etmeyenlerin karşılaştığı zorluklar) bu çabanın içindeki bilinçdışı unsurların da ele alınmasını gerektirir. Bu da Gazi'nin kendi öz görkemliliğinin yaratılmasıydı.

Yeni Türk dili ve tarih kuramı üzerine olan çalışmaların çoğu Gazi'nin yemek masasında gerçekleşiyordu. Onun ve ona katılanların psikolojik gerileme içinde yeni bir "geçiş faaliyeti" ile meşgul olduklarını ve bunun yaratıcılıkla sonuçlanacağını düşünürsek Gazi'nin bu tuhaf görünen meşguliyetinin nedenini anlarız.

Mustafa Kemal'in yemek odasındaki karatahta konukların görüşlerini tartışma için kaydetmekte kullanılıyordu.[10] Çok defa bilim insanları, sözde bilim insanları ve yakın dostlar konuklar arasında yer alıyordu. Bir zamanlar uzayda insan dilinin var olup olmadığı, insanın elinde araç olsa geçmişin seslerinin duyulup duyulamayacağı gibi felsefi ve sözde felsefi spekülasyonlara girildiği de oluyordu. *"Bugün dünyanın herhangi bir*

köşesinde söylenen sözü veya akis yapan hareketleri, yine dünyanın herhangi bir köşesinde aynı anda işitmek, dinlemek, zaptetmek mümkündür" gibi konuşmalar yapılıyordu.[11] Tıpkı bazı çocukların değer verdikleri oyuncaklarıyla oynamadan uyuyamamaları gibi Gazi'nin masasında da bu tür dolaylı ölümsüzlük fikirleri, felsefe ve bilimle oynanması şaşırtıcı değildir.

Türk dili ve Türk tarihi ile "oynadığı" bu yıllarda hayat Gazi için bir tür rutine girmişti. Genellikle öğleden sonra ikiyle dört arası bir saatte kalkardı. Uzun robdöşambrı içinde günün ilk kahvesini içerdi. Tıraş olup banyo yaptıktan sonra masajını yaptırır, sonra da bir dilim beyaz ekmek, yoğurt ya da ayrandan oluşan kahvaltısını yapardı.[12] Sonra da "geçiş faaliyetlerini" geride bırakıp gerçek dünyada bir yaratıcı olarak çalışma odasında siyasi ya da kültürel meseleler üzerine çalışırdı. Çok okurdu, genellikle önemli bulduğu şeylerin altını çizme alışkanlığı vardı. Bilim adamı olarak eğitim görmediği için okumaları sistematik ya da disiplinli değildi. Ancak geniş kapsamlıydı ve kendi fikirlerinin bir doğrulanmasını gösterecek yönde olduğunda okumaya hevesle sarılırdı. İç politikayı İsmet'e bırakmıştı.

Mustafa Kemal Ankara'da olduğu zamanlarda, kendi ismi verilecek olan çiftliğini ziyaret etmekten keyif alırdı. Akşamüstü burada yine yoğurt yer ya da ayran içer, yanında bazen birkaç damla süt eklediği Türk kahvesini yudumlardı. Akşama doğru yaveri o gece yemek sofrasında olacak konukları belirlemesini isterdi.[13] Genellikle on ya da daha fazla sayıda konuk olurdu. Yalnızca İsmet ve Dışişleri ya da İçişleri Bakanı yemeğe davetsiz katılabilirlerdi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Nuri ve Kılıç Ali gibi çocukluktan ya da askeri okuldan bazı yakın arkadaşları da toplantılara davet edilmeden gelebilirlerdi. Bu gece toplantıları, sabahın ilk saatlerine kadar devam ederdi ve gerektiğinde bazı misafirler bu saatlere kadar masa başında kalırlardı. Belirli bir konuda bilgisi alınmak istenen bir kişinin gecenin bir yarısında sofraya çağırılması olağan dışı bir durum değildi. Titiz bir karakteri olan Gazi'nin,

her şeyin kusursuz olması endişesiyle konukları gelmeden önce çoğu zaman masa örtüsünü düzelttiği görülebilirdi.

Bu tür gözlemleri Afet'i tanıyan profesör Perihan Çambel, 1975'te Volkan'la yaptığı görüşmede aktarmıştır. Volkan, görüşme yaptığı Afet'in akranı diğer kadınlar gibi Perihan'ın da, Afet konusunda karışık duygular beslediğini sezmişti. Perihan, Gazi'nin dinlenmek için gittiği gözde mekanlarından biri olan Yalova'ya Afet'i görmek üzere yaptığı bir ziyaretten bahsetmiştir. Perihan, Afet'i ayağında terliklerle bulmuştu. Gazi ikisine katıldığında ise Afet'in ayakkabı giymesini ister ve Cumhurbaşkanlığı konutunda ziyaretçi kabul ederken görgü gereği ayakkabıların giyilmesi gerektiğini unutmamasını söyler.[14]

Mustafa Kemal, aşırı garip görünmeye başladıklarında güneş-dil teorisini ve diğer grandiyöz tarih fikirlerini kabul ettirmeye çalışmayı bırakmayı bilebilecek özellikteydi. Güneş-dil teorisini tamamen bir kenara bıraktı fakat Türk dilini daha gerçekçi bir biçimde arındırma ve basitleştirme işiyle ilgilenmeye, ülkesinin tarihini araştırmaya devam etti. Hiçbir zaman dünyada yaşayan Türkiye sınırları dışındaki Türklerin birleşmesini öngören Pan-Türkizm ve Turancılık ideallerini savunmadı. "*Yurtta sulh cihanda sulh*" onun parolası oldu.

Arı bir Türkçe yaratmaya dönük ilgisini hiç yitirmediğini hastalığının henüz çok ilerlemediği 1937'de geçen bir olayda görebiliriz. Bu olay Türkiye'nin denizcilik girişimlerine sermaye sağlamaya yardımcı olması için kurulan yeni bir bankaya vermek istediği adla ilgilidir. Bankanın adının "Denizcilik Bankası" ya da "Denizci Bankası" olmasını isteyenler vardı. O zaman artık Atatürk olarak anılmakta olan Mustafa Kemal, "Denizbank" ismini önerdi. Aslında 1935'te kurulan, biri tekstil diğeri madencilikle ilgilenen iki banka, Sümerbank ve Etibank'ın adları da aynı yapıyı taşıyordu.

27 Aralık 1937'de yemek masasında Adile'nin babası Sadri Maksudi, Mustafa Kemal'in önerisine karşı çıktı ve "Denizbank"ın Türkçe'nin dilbilgisi kurallarına uymadığı için uygun olmadığını öne sürdü. Türkçe'de bir isim başka bir ismi

belirlediğinde ilk isim iyeyi ikincisi iyeliği belirtir, ilk adla olan özel ilişkisini ifade etmek için ikinci öğe iyelik eki denen bir ek alır. Sadri Maksudi'nin eleştirisinin Mustafa Kemal'in hoşuna gitmediğini görüyoruz. Sadri Maksudi bir daha Cumhurbaşkanı'nın sofrasına davet edilmeyecekti. Bunun yanı sıra, sohbette bir duraksama yaşandığı bir anda radyo istasyonunun hâlâ yayına kapanmamış olduğunu fark eden Atatürk kendi özsevgisini korumak için, hemen Ankara radyosunun her zamanki gibi gece on buçukta kapanmayıp yayına devam etmesi için haber verdi. Radyoya "Denizbank" ismi ve arı Türkçe'yle olan ilişkisi hakkında konuşmak üzere masasından bazılarını gönderdi.[15] Falih Rıfkı da bu konuklardan biriydi. Ertesi gün Ankara'nın günlük gazetesi ve Atatürk'ün siyasi partisinin resmi yayın organı *Ulus*'ta baş sayfada *"Denizbank Arı Türkçe'dir"* manşeti altında uzun bir yazı yayınlandı.

Babasına karşı gelişen bu ezici saldırıdan sonra Adile radyoya karşı, oldukça abartılı sayılabilecek bir fobi geliştirdi. 1975'teki görüşme sırasında Adile radyo sesinin evine girmemesine büyük dikkat gösteriyor, pencerelerini sımsıkı kapalı tutuyordu. Volkan bu durumun bu zeki ve güzel kadının, evinde bir bakıma çok zaman kapalı kalmasına neden olduğunu sezdi. Ne zaman evli çocuklarının ziyaretine gidecek olsa, radyosu olmayan bir taksi çağırıyordu. Adile'nin özel hayatının psikodinamiklerini bilemeyiz ancak bir anlamda Atatürk'ün babasına yaptığı saldırının aracı olan radyonun varlığını "inkar ederek" aynı anda hem Atatürk'e hem de babasına psikolojik anlamda bağlı kalabildiğini düşündük.

Karizmatik bir lideri hemen izlemeye başlayan pek çok insan olduğu gibi ondan aynı derecede kuvvetle nefret eden kişiler de her zaman vardır. Mustafa Kemal halkı modernleştirmeye çalışırken, Türk alfabesini ve dilini değiştirirken ve özellikle kadınlara özgürlük tanıma yolunda adımlar atarken bazı kişiler tarafından şeytan olarak görülmeye başlandı. Bu kişilerin çoğu Osmanlı zamanında belirli bir statüye sahip olmuş, çoğu zaman mistik güçler atfedilmiş mollalar, hocalar ve dervişlerdi. Bu kadar uzun zaman keyfini çıkardıkları yüceltilmeden son-

ra reddedilmeyi, itibarlarını kaybetmeyi kabul edemiyorlardı. 1 Ocak 1929'da resmi olarak uygulanmaya başlanan Mustafa Kemal'in yeni alfabesi, bu kişilerin Arapça yazının hocaları olarak özel konumlarını daha da zedeledi. Hâlâ müritleri vardı fakat Gazi'nin tek partili meclis üzerindeki sıkı denetimi onları siyasi iktidarın dışında bırakıyor, eski dine dönme konusunda etkili bir talepte bulunmalarını engelliyordu.

Aralık 1930'da İzmir'in yakınlarındaki Menemen kasabasında irtica patlak verdi. Mustafa Kemal ve millet böyle bir gelişme beklemiyordu. Gelecek bölümde Menemen Olayı'na geçmeden, olaydan önce dış dünyada meydana gelen ve Mustafa Kemal'in devrimlerine ek olarak halkı etkileyen tarihi olaylardan söz edeceğiz.

Otuz İkinci Bölüm Dipnotları

1. Atatürk, 1927, s. 9.
2. Atatürk, 1927, s. 723-724.
3. Atay, 1980, s. 440.
4. Atatürk, 1952, s. 254.
5. Atatürk 1952, s. 504. Burada Mustafa Kemal'in söylediklerini günümüz Türkçesini kullanarak yazdık.
6. Kinross, 1965, s. 504.
7. Rechid, 1927. Ayrıca bknz. Egüz, 1969.
8. Yücebaş, 1973, s. 15-20.
9. Aydemir, 1969, cilt 3, s. 433.
10. Afetinan, 1971, s. 25-26. Mustafa Kemal'in sofra toplantılarına katılanların anılarının derlendiği başka eserler için, bknz. Yücebaş, 1973, s.187-219; Bozdağ, 1975, s. 297.
11. Afetinan, 1971, s. 48-49.
12. Granda, 1973, s. 30.
13. Afetinan, 1971 s. 22.
14. Çambel, 1975.
15. Dilacar, 1974.

BÖLÜM 33

"Büyük Bunalım", Menemen Olayı ve Kemalizm

Mustafa Kemal 1928 ve sonrasında başöğretmen, geleneklere karşı çıkan kişi ve iktidar sahibi bir ebeveyn rollerinin tadını çıkarırken Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişen ve Büyük Bunalım olarak adlandırılan maddi çöküş bütün dünyayı etkiledi. Büyük Bunalım sadece Amerika Birleşik Devletleri'ni değil, Avrupa ve dünyanın diğer endüstrileşmiş bölgelerini de etkisi altına alan 1929-1933 yılları arasında devam eden bir dönemdi. 1933'te bitmesine rağmen yıkıcı etkilerinin düzeltilmesi 1939'a kadar mümkün olmadı.

Büyük Bunalım, endüstrileşmiş Batı dünyasının yaşadığı gelmiş geçmiş en uzun süreli ve en ağır ekonomik çöküş süreciydi. Amerika'da ve Avrupa'da binlerce banka kapandı, işsizlik çok büyük oranlarda artış gösterdi ve uluslararası ticari ilişkiler bozuldu. Kuruluşundan sonraki altı yıllık süre içinde ekonomide imtiyazlar vererek para birikimi yapmaya çalışan genç Türkiye Cumhuriyeti bu süreçte maddi açıdan çok yıprandı. Hükümet devletçiliğe yöneldi ve ekonomiyi bu şekilde düzeltmeyi tasarladı. Hiç parası ve maddi desteği olmayan Türkiye'de devrimler yapmanın ne kadar zor olduğunu düşünmez ve anlamazsak, Mustafa Kemal'in başarılarının büyüklüğünü tam olarak kavrayamayız.

Mustafa Kemal ekonomi hakkında az şey biliyordu, günlük devlet işlerinin yönetimini, iktisat konusunda aynı dere-

cede deneyimsiz İsmet'e bırakmıştı. Türkiye'nin uluslararası çevrelerde tanınan tek ekonomisti Cavit'in idam edildiğini daha önce yazmıştık. Bu durum üzerine, ekonomik konularda yeni bir uzman bulundu: Mahmut Celal. Kendisi daha sonra Celal Bayar adını alarak Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı olacaktı.

Özel teşebbüslere daha açık olan Celal, yeni toprakları tarıma açmak ve ekonomik bir politika belirlenmesini sağlamak gibi faaliyetlerde bulundu. Mustafa Kemal kendi yüksek özsevgisinin bir uzantısı olarak Celal'e yönelik gerçek dışı bir beklentiye sahipti. Gazi, Celal'in bir mucize yaratacağını hissediyor, güvenle *"bir çuval altın verdim, bana bir banka verdi"* diyordu.[1] Gerçekte genç Türkiye Cumhuriyeti'nin maddi durumundaki büyük sorunlar devam ediyordu. Kırsal bölgelerde kıtlık ve açlık tehlikeleri ortaya çıkmıştı ve huzursuzluklar baş gösteriyordu. Eğer dünyada Büyük Bunalım ortaya çıkmasaydı ve Mustafa Kemal yaptığı devrimleri köylere götürmek için para bulabilseydi bugünkü Türkiye'de modernleşme sürecinin yarattığı bazı kaygıların oluşmayacağını tahmin edebiliriz.

Anadolu'da ürün hasadının kötü olması durumu daha da güçleştirince, Türkiye'nin kırsal bölgelerinde yaşayanlar, Mustafa Kemal'in askeri zaferleri karşısında hissettikleri coşkuyu unuttular. Tanrı'ya sırtlarını çevirdikleri için mi cezalandırılıyorlardı? Artık teselliyi eski dine uygun yaşama tarzında aramaya başlamışlardı. Milli mücadele sırasında neredeyse ortadan kalkmış olan eşkıyalık, özellikle Karadeniz kıyıları ve Anadolu'da yeniden hortlamıştı.

Büyük Bunalım'ın da olumsuz katkılarıyla ortaya çıkan zorlukların ve huzursuzluğun etkisiyle o günlerde Mustafa Kemal'in, Nuri gibi yakın dostlarına giderek daha bağımlı bir hale geldiğini görüyoruz. Özsevgisini korumak için yakın arkadaşlarını etrafında bir hudut gibi kullanıp kendini ülkedeki hoşnutsuzluktan uzak tutmaya çalıştı. Belki de Türk dilini geliştirmek üzere sofrada yürüttüğü faaliyetler de buna yardım ediyordu. Fakat gerçekleri görmezlikten gelemezdi.

Halkın huzursuzluğu kendi siyasi partisine yöneliyordu. Bir çözüm olarak yakın arkadaşlarının yer alacağı ve kendisinin denetimi altında kalacak ikinci bir parti kurmayı düşündü. Ayrıca Avrupalılar tarafından da Türkiye'nin tek partili olmasında ısrar etmesi nedeniyle ve bir diktatör olduğu gerekçesiyle suçlanmıştı. Daha önce Kazım, Rauf, Ali Fuat ve Adnan tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hızla ortadan kaldırılmıştı. Belki şimdi ikisi de kendi yönetiminde olacak ve sadık bir destek alacağı iki parti yararlı olabilirdi. İki partili sistemin bir avantajı halkın huzursuzluğunu ikiye bölmek olacaktı. Ayrıca iki partili sistem özellikle de İsmet'in ekonomi yönetiminin sert eleştiriler aldığı bir dönemde ekonomi meseleleriyle de daha iyi başa çıkabilir ve yeni bir demokrasi denemesi yapılabilirdi.

1930 yazında Mustafa Kemal çok sevdiği sayfiye kasabası Yalova'da bir süre Fethi'yi misafir etti. Fethi'nin İngiliz parlamento sistemine hayranlık duyduğu ve işleyişi hakkında bilgili olduğu herkes tarafından biliniyordu. Başlangıçta reddediyormuş gibi yapsa da daha sonra Fethi, halen süregiden Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşılık Serbest Fırka adını alacak partiyi kurmayı kabul etti. Yeni partiye uygun itibarı kazandırabilmek için Mustafa Kemal, yakın dostu Nuri'den partinin genel sekreteri olmasını istedi. Partinin kurucularından biri de Gazi'nin kız kardeşi Makbule olacaktı. Kurucular arasında yeni parti hareketinin itici gücü ve teorisyeni olarak Ahmet (Ağaoğlu) de yer aldı. Yeni partinin oluşumu, liderlerini dikkatle kendisinin seçmiş olmasına rağmen karşıt görüşlü kişilere Mustafa Kemal'e karşı muhalefetlerini örgütleyecekleri bir üs sağlayacaktı.

Yeni partinin nasıl örgütleneceği konusunda epey tartışmalar yaşandı. Bazıları halkın bunu kabul etmeyeceğini öne sürerek temkinli olmayı tavsiye ediyordu. Gazi de aralarında olmak üzere başkaları ise Fethi'ye bu görevi gerçekleştirmesi için cesaret veriyordu. 4 Eylül 1930'da halka hitap etmek ve partinin ilk şubesini açmak üzere gemiyle İzmir'e gelen Fet-

hi'yi bekleyen gürültülü karşılamayı hiç kimse tahmin edememişti. Limanı dolduran elli binden fazla insan, bazılarının öngördüğü gibi ona karşı gösteriler gerçekleştirmek yerine Fethi'yi coşkuyla karşıladı. Bu coşku seli karşısında endişelenen Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yerel temsilcileri, kendi mitinglerini gerçekleştirmeye karar verdiler. Yerel gazeteyi kullanarak Fethi ve taraftarlarını Osmanlı'nın meşrutiyet günlerine dönmeye çabalayan kişiler olarak gösterdiler.

İzmir'de her iki partinin taraftarlarının karıştığı sokak kavgasında polis ateş açınca, on dört yaşında bir çocuk serseri bir kurşun yüzünden öldü. Babası çocuğun cesedini Fethi'nin kaldığı otele götürdü, kalabalık Fethi'den halkı kurtarmasını istedi. Yerel yetkililer Fethi'nin konuşmasını erteleyerek olayları yatıştırmaya çalıştı ama Gazi, Fethi'ye gönderdiği telgrafta şöyle diyordu: *"Anlıyorum ki sana nutkunu söylettirmek istemiyorlar. Fakat sen behemehal* (mutlaka) *nutuk söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir engeli bana bildireceksin"*.[2]

Fethi başka bir olayla karşılaşmadan konuşmasını yaptı, sonra başka toplantılar ve konuşmalar yapmak için diğer kentlere geçti. Nerede konuşsa insanlar yeşil bayraklar açıyor, fes ve Arap yazısıyla birlikte eski zamanlara geri dönülmesi çağırısında bulunuyorlardı. Fethi doğal olarak bu gerici duyguları onaylamadığını ifade ediyordu ancak ikinci siyasi partinin kurulmasının Mustafa Kemal'in devrimlerine muhalefet edenlere bir alan yarattığı açıktı.

Fethi'nin partisi ulusal düzeyde belediye seçimlerine girdi. Cumhuriyet Halk Fırkası yaygın zorbalık ve manipülasyonlarla bir parça lekelense de ezici bir zafer kazandı. Fethi'nin partisi ise seçimleri Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nın simgesi haline gelen Samsun'da kazandı. 15 Kasım 1930'da Fethi Millet Meclisi'nde, belediye seçimlerinde partisine karşı ayrımcılık uygulanması nedeniyle İsmet hükümetine karşı bir saldırıya girişti. Artık mücadele kişisel bir hal almıştı. Meclisteki özel locasında oturan Mustafa Kemal, Türk demokrasisinin babası olma (bu her iki parti tarafından sevilme-

si anlamına geliyordu) isteğinin parçalanışını izledi. İsmet'in siyasi gücüyle başa çıkmanın etkili bir yolunu bulamayan ve daha fazla kukla olmak istemeyen Fethi partisini 17 Kasım 1930'da dağıttı.

Bu demokrasi deneyi üzerine pek çok tarihçi yazılar yazmıştır. Bazı tarihçiler Fethi'nin belki de başarı için gereken özelliklerden yoksun olduğunu, farklı bir lider altında partinin başarılı olabileceğini öne sürmüştür. Ancak en büyük hata başka bir yerde yatmaktadır, doğal bir sürecin ürünü olmadığı ve maddi zorlukların huzursuzluk yarattığı bir dönemde yapıldığı için bu demokrasi girişimi başarılı olamamıştır. Çalkantılı geçen birkaç kısa ayın sonunda ülkede işlerin yolunda olmadığını çok yakından gören Mustafa Kemal, geçmişte yaptığı gibi, ne başarabileceğini tanımlamak için halkın nabzını yoklamaya ve kendi teşhisini koymaya karar verdi. Çevresine birkaç ılımlı takipçisini ve yakın dostunu alarak üç aylık bir yurt gezisine çıktı. Bizzat seçtiği vekillerine ekonomi ve diğer yaygın huzursuzluk kaynaklarına ciddi biçimde eğilmeleri emrini verdi.

Bu gezide de önceki gezilerinde olduğu gibi çocuklar ve gençlerle bolca vakit geçirdi. Türk gençlerinin kendisi gibi olmalarını, vatana hizmet etmelerini istediği görülür, ancak daha önce Nutuk'ta ifade ettiği gibi gençlik yeni Türkiye'yi korurken, kendi öz kaynaklarına dayanacaktır. Okulları ziyaret etti, öğrenciler arasında oturdu, ders veren öğretmenleri dinledi. Öğretmenlere öğrencilerinin önünde habersiz yaptığı sözlü sınavlar onları epey şaşırtmış olmalıdır. Bu sözlü sınavları sık sık yapar, zekice bir yanıt aldığında zevkle gözleri parlar, başarısızlık olduğunda suratını asarak kadın ya da erkek olsun öğretmeni hemen paylardı. Bu "sözlü sınavlara" ilerleyen sayfalarda döneceğiz.

Amerika Birleşik Devletleri'nde baş gösteren Büyük Bunalım'ın dünyadaki etkilerinin yarattığı zorluklar ve halk arasındaki huzursuzluk 23 Aralık 1930'da çirkin bir olayla sonuçlandı. Volkan bu olay hakkında, Mustafa Kemal'in İstan-

bul'a yaptığı ilk ziyaret sırasında ona Dolmabahçe Sarayı'nın karşısında bir kayıktan marşlar söyleyen genç kız öğrencilerden biri olan Lütfiye'den (Gürsoy) de bilgi edindi. Lütfiye, Mustafa Kemal'in arzu ettiği gibi gelişmeye açık, modernleşmeye uygun, özgür ve idealist genç bir kadındı.

Mustafa Kemal Serbest Fırka'nın dağılmasından sonra, halkın nabzını yoklamak üzere çıktığı seyahatte iken İzmir'deki öğretmen okulundan Lütfiye ve diğer genç kadınlar, öğretmen okulu gösterileri için izci üniformaları içinde Menemen'e gelmişlerdi. Orada kızlar Gazi yanlısı, idealleri kendilerininkiyle uyuşan bazı genç subaylarla tanıştılar. Bu subaylardan biri de ismiyle Türklerin yüz yıllar ötesinden kendileriyle bağlantılı olduğunu düşündükleri Moğol fatihi Kubilay'ı akla getiren, Mustafa Fehmi Kubilay'dı. Lütfiye kısa bir süreliğine bile olsa Kubilay'ı tanıdı. Genç Kubilay da adaşı gibi bir çeşit fatih olmaya kararlıydı. Gazi'nin dini kullanarak modernleşmeyi engellediklerini düşündüğü olumsuz hareketleri bastıracaktı. O gün gençler fotoğraf çekerek eğlendiler fakat ertesi gün, Lütfiye ve arkadaşlarının Menemen'den ayrılmasından sonra gelişen ve Kubilay'ın görev sırasında karıştığı olayda, hayat acımasız yüzünü gösterecekti.

23 Aralık günü Nakşibendi tarikatından bazı dervişler (1925'teki Kürt isyanını çıkaran da aynı gruptu) sabah namazı için toplanmış olan halka bağırmaya başladılar. Tarikat üyelerinden biri de peygamber olduğunu düşünen Şeyh Mehmet'ti. Görünüşe göre dervişler orucun veya afyonun etkisindeydiler.[3] Şeyh Mehmet bir camiden aldığı yeşil bayrağı açarak halka kendisini izlemesini söyledi. Peçenin, fesin ve Arap harflerinin geri gelmesini talep ediyor, dinsiz Cumhuriyet'in yıkılmasını istiyordu.

Kubilay adamlarından birkaçıyla meydandan geçerken kalabalığı görüp şeyhin söylediklerini duydu. Din kullanılarak yapılan bu Gazi karşıtı konuşmalara kızarak dervişlere dağılmaları uyarısında bulundu. Fanatiklerin dağılmaması üzerine erlere kuru sıkı ateş etmelerini emretti. Kimse yere

düşmeyince derviş lider ve yanındakiler kutsal oldukları için kendilerine kurşun işlemediğini ilan ettiler. Ayaklanma canice bir çılgınlık düzeyine tırmandı.

Dervişler Kubilay'ı yakaladılar ve genç subayın başını barbarca kestiler. Kubilay'ın başı bir bayrak direğine geçirilerek dervişlerin tekbir sesleri arasında dolaştırıldı. Deneyimli birlikler olay yerine geldi, derviş liderini vurarak olayı bastırdılar ve düzeni sağladılar. Geniş çapta tutuklamalar yapıldı, daha sonraki mahkemeler sonucunda birkaç kişi asıldı. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren Mustafa Kemal'in açtığı modernleşme yolunda ilerleyenlerle "dinciler" arasındaki çatışmaların bazen sinsi sinsi bazen de açık bir şekilde ortaya çıktığını ve bu kitabı yazdığımız günlerde bile aynı çatışmaların daha "medeni" bir görünümde de olsa devam ettiğini görüyoruz.

Mustafa Kemal, Menemen Olayı'nı haber aldığında büyük bir öfkeye kapıldı. Bir ara öfkeden parlayarak kentin yakılmasını, sonra da yeniden inşa edilmesini emrettiği bile söylenir. Gerçekte ise böyle bir olay olmadı ve Menemen yakılmadı. Mustafa Kemal. Kubilay'ın katledilmesini kullanarak ülkeyi dinsel fanatizme karşı harekete geçirmek için daha da kararlı oldu. Gerçekten de rahatlamaya zaman yoktu. Yine de trajik olaylara rağmen karşılaştığı bazı kişiler için ana-baba rollerine girme özelliğini kaybetmedi.

Mustafa Kemal Menemen Olayı'ndan sonra İzmir'i ziyarete gelecekti. Şehit olan genç Kubilay'ı tanımış olması nedeniyle kendini dönemin tarihiyle iç içe bulan Lütfiye, Gazi'nin İzmir'e geleceğini duyunca başka bir öğretmen arkadaşıyla bütün gece Mustafa Kemal'in gelişini bekleyerek tren garında sabahladı. İki genç kadın istasyonu dolduran yüzlerce insanın arasında kaybolmuşlardı. Ancak Gazi'nin ertesi gün okulları ziyaret etmeyi planladığını ve gezi programında kendi okullarının da olduğunu öğrenince daha çok heyecanlanmışlardı. Lütfiye, Gazi'yi yakından görme fırsatı olacağı için çok

mutluydu ama aynı zamanda Gazi'nin kendisine soracağı bir soruyu cevaplayamamaktan da korkuyordu.[4]

Mustafa Kemal okuluna geldiğinde Lütfiye, Gazi'yle tanıştırıldı. Gazi, Lütfiye'nin elini tutup yüzüne baktığında Lütfiye titredi. Volkan'la görüştüğü sırada altmışlarının ortasında olan Lütfiye hâlâ çekici ve canlı bir kadındı ancak Mustafa Kemal'le tanıştığı sırada ısrarla güzel ve çekici olmadığını söylemiştir. Burada ister istemez, yaşadığı dönemdeki pek çok eğitimli genç kadın gibi kahramanında ideal bir baba bulduğu ve "çekici" olmadığı gibi alçakgönüllü bir iddianın bu karşılaşmada bulunabilecek herhangi bir cinsel imayı inkar etmeye yaradığı sonucuna varılmalıdır. Lütfiye, Gazi'nin gözlerinin tatlı ve sıcak olduğunu düşünmüştür. Bu karşılaşmaya verdiği tepkilerde baba aktarımı açıkça görünür ancak *"sıcak gözlerinden varlığıma akan sıcak bir duygu"* şeklinde anlattığı hisleri anne aktarımını da akla getirir.[5]

Bu ziyaret sırasında Afet ve dönemin Milli Eğitim Bakanı Vasıf (Çınar) Mustafa Kemal'le beraberdi. Bütün öğretmenler ve ziyaretçiler bir kadın öğretmenin sınıfına girerek öğrencilerin sıralarına oturdular. Ziyaretçiler tartışma konusu olarak *"Kadınların asker olması mümkün müdür"* sorusunu seçmişlerdi. Lütfiye'nin hatırladığı kadarıyla sınıfına girdikleri öğretmen bu konuyu iyi bir şekilde tartışabilmiş ve Mustafa Kemal'in "sınavını" geçmişti. Ancak ardından kadınların annelik gibi daha önemli bir görevi olduğunu eklemişti. Tartışma sınıf dağıldıktan sonra da devam etti. Çay içerlerken Gazi, Afet ve Vasıf öğretmenlerle konuşmaya devam etti. Lütfiye, Mustafa Kemal'in neredeyse nazik bir tavırla tatlı bisküvisini çayına batırıp yemesini izleyebilmişti.

Okuldan ayrıldıktan bir saat sonra öğretmenlerin kullandığı telefon çalmış, Mustafa Kemal tarafından o akşamki baloya davet edildikleri haberi gelmiştir. Baloda onları Vasıf karşılamıştı. Saat onda gelen Mustafa Kemal baloya katılan bütün konukları resmi olarak selamlamadan hemen oturdukları masaya gelmişti. Orkestra programına başladığında

Mustafa Kemal öğretmenlerden birini tangoya kaldırmıştı. O geceki olayları anlatırken, kahramanının dans ederkenki zarafeti ve çekiciliğini hatırlayan Lütfiye'nin gözleri parlamıştır.

Ancak kısa süre sonra balo da sınıfa dönüşmüş, Mustafa Kemal masasındakilerle uzun uzun konuşmuş, hikayeler ve tarihi anekdotlar aktarmıştı. Gelibolu'da saati sayesinde nasıl kurtulduğunu, daha sonra kırık saati Liman von Sanders'e verdiğini, karşılığında da Alman generalin kendi saatini sunduğunu anlatmıştı. Tarihle ilgili konular ortaya atıldıkça Mustafa Kemal bir konuyu netleştirmesi için tarih hocalarından birine başvurdu. Lütfiye kendisine söz sırası gelmesinden korkmuştu, çünkü bunun Gazi'nin "sınavlarından" biri olacağını biliyordu. Neyse ki Lütfiye'ye olan ilgisi genç bir adama onu dansa kaldırmasını söylemekle sınırlı kalmıştı. Lütfiye'ye göre Mustafa Kemal sınıfını ziyaret ettiği kadın öğretmen ve bekar olan Vasıf arasında çöpçatanlığa girişmişti fakat Gazi'nin bu girişimi düşündüğü gibi sonuçlanmadı; genç öğretmenin babası Vasıf'ı onaylamamıştır.

Menemen trajedisi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın halkı yatıştıracak yeni girişimlerde bulunmasına ve Türkiye hükümetinin Türkiye'nin geleceği için yeni bir vizyon oluşturmasına yol açtı. Daha önce kurulan Türk Ocakları yerlerini Halkevlerine ve Halkodalarına bıraktı. Fakat yeterli para olmaması nedeniyle modernleşmeyi kırsal alanlara götürmenin güçlüğü devam etti. Hükümetin yeni vizyonu "Kemalizm" terimi ile adlandırılacaktı. Mustafa Kemal'in felsefesi ve eylemlerini temsil eden Kemalizm, entelektüel düzeyde incelenmeye ve sistemli bir biçimde ifade edilmeye başlandı.

Kemalizm doktrini 20 Nisan 1931 tarihinde yayınlanan bildirgede Mustafa Kemal tarafından altı ideolojik ilke olarak özetlenmiştir. Bildirgenin birinci maddesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın değer ve inanç sistemini ortaya koyarak, partinin "cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci" olduğunu belirtiyordu.[6] Bu altı ilke daha sonra Anayasa'ya girerek Cumhuriyet Halk Fırkası'nın her bir okun bir ilkeyi

temsil ettiği kırmızı zemin üzerindeki altı beyaz okun bulunduğu ambleminde de yerini aldı. Kemalist programın altı maddesinin tümü, 1937 Anayasası'nın ikinci maddesinin bir parçası haline geldi.

Cumhuriyetçilik, Mustafa Kemal'in Türkiye'nin bağımsızlığının somutlaşması olarak Osmanlı hanedanına son vermesinin doğal bir sonucuydu. Mustafa Kemal ve yandaşları Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan toprakları İtilaf Devletleri ve Yunanlardan kurtarmak için mücadele ederken, bu çabanın temeli yeni bir fikre doğru gitmişti: Tanımlanmış sınırları orada yaşayan Türkiye nüfusunu temel alan bir ulus devlet. Sınırlar konusundaki sağduyusu *"hakimiyet bilâ kayd ü şart milletindir* (hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir)" sloganına yansımış, saltanatla ilgili bir rolü reddettiğini ortaya koymuştu. Dünyaya yeni Türkiye'nin bir diktatörlüğe dönmeyeceğini ve Osmanlı dönemindeki gibi halkı bir sülalenin yönetmeyeceğini bildiriyordu.

Milliyetçilik, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in oluşumunda elzem bir unsurdu. Toprak kayıpları ve Osmanlı azınlıklarının ulusal özlemlerinden vazgeçememeleri Osmanlıcılığı, milliyetçiliğe dönüştürmüştü. Dahası 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde nüfusun yüzde 97.3'ü Müslümandı. Yani yeni Türkiye Cumhuriyeti etnik ve kültürel açıdan bir bakıma türdeşti. Milliyetçilik modern dünyada birkaç asır boyunca en kuvvetli politik fikir olduktan sonra Kemalizm doktrininin bir parçası haline gelmişti.

Halkçılık Mustafa Kemal tarafından, Haziran 1920 gibi erken bir tarihte ifade edilmişti. Bu tarihte Büyük Millet Meclisi'ne şöyle demişti: *"Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi* (varlığımızın asıl niteliği), *milletin temayülâti umumiyesini* (milletin genel eğilimleri) *ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir"*.[7] Aynı ilke dini inançlarına ve etnik kökenlerine bakılmaksızın Anayasa'nın 88. maddesinde görülebileceği gibi bütün yurttaşlara eşit hakların verilmesine ve anayasal garantiye

öncülük ediyordu: *"Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur"*. Aslında bu, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa arasındaki uzun bir tarihi olan anlaşmazlığın ana unsurlarından biri olan Osmanlı'nın millet sisteminin bırakılması anlamına geliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halk, ümmeti oluşturan Müslümanlarla "millet" adı verilen gayrimüslimler olarak ikiye bölünmüştü. Her "millet" kendi üyelerinin hukuki sorunlarını, kendi dini hukuku çerçevesinde çözmekle yükümlüydü. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki temel "millet"ler, Rum, Ermeni ve Yahudi milletleriydi. 19. yüzyılda çeşitli yabancı güçler bu "millet"lerin davalarını destekleyince, Osmanlının millet sistemi Doğu Sorunu olarak adlandırılan sorunlarla iç içe geçmişti.[8] Bundan böyle yabancı devletler Türkiye içindeki din kardeşlerinin çıkarlarını bahane ederek Türkiye'nin iç işlerine karışamayacaklardı.

Devletçilik, daha önce de söylediğimiz gibi o zamanki Türkiye'nin doğal ve insani kaynaklarının kıtlığına hitap ediyordu.[9] Devlet Türkiye'nin ekonomik geleceğini geliştirmek için özel girişimi desteklemek zorunda kalacaktı.

Laiklik ile Türkiye'de din işleri devlet işlerinden ayrılacak, her vatandaş inancını seçmekte özgür olacaktı. Ulus içinde batıl inancı ve geri kalmışlığın kökünü yok edecekti.

Devrimcilik, geçmişin etkisinden kurtulmuş, yeni bir Türkiye yaratma isteğinin kurumlaştırılmasına yol açacaktı. Mustafa Kemal ardı ardına girdiği mücadeleler ve kazandığı başarılarla yolu göstermiş, vatandaşları da bu modeli sürdürebilecek bir hayat tarzı benimsemeye teşvik etmişti.

Kemalizm, Türkiye'ye özgüydü, Mustafa Kemal'in çağdaşı olan başka ülkelerin politik liderlerinin ortaya koyduğu veya takip ettiği sistemlere, örneğin Marksizm, Leninizm, faşizm gibi politik sistemlere benzemiyordu. Kemalizm'in diğer ülkelerden, birlikte barış içinde var olma dışında başka bir talebi yoktu. Türkiye komşularıyla yaşamak ve Hitler, Stalin ve Mussolini gibi liderlerin başta olduğu bir dünyada var olmak

zorundaydı. Bu nedenle 1930'larda Türkiye bir anlamda dünyanın geri kalanından kendi isteğiyle soyutlanmış bir biçimde yaşıyordu. *"Türk! Öğün! Çalış! Güven"* bunun bir ifadesiydi.

Bugünkü Türkiye'de etnik kimlik ve dini kimlik sorunları yaşanmaktadır. Bazı kişiler "Kemalizm"den kötü bir kavrammış gibi söz etmektedir. Öyle ki Kemalizm kavramı ile etnik kökene ve dine saygı duyulmasını birbiriyle çelişen durumlarmış gibi göstermektedirler. Bize göre bu çok yanlış bir bakış açısıdır. Kemalizm din karşıtlığını ve ırkçılığı desteklemek için ortaya çıkmamıştı. Tabii ki dünya değiştikçe Kemalizm gibi "izm" harfleri ile biten birçok politik ve sosyal kavramın değiştiğini biliyoruz.

Kitabı yazdığımız bugünlerde günümüz Türkiye'sinde Cumhuriyetçilik kavramı tartışılmaktadır. "İkinci Cumhuriyetçilik" gibi sözler bile kullanılmaktadır. Bazı gruplara göre bu kavram Cumhuriyetçiliğin demokratikleşme ile zenginleşmesini ifade ederken, başka gruplar tarafından da aynı kavram Cumhuriyetçiliğe dinin karıştırılmasıyla Atatürk'ün yarattığı Türk kimliğinin bozulması olarak algılanmaktadır. Atatürk'ün yaşamından önce ve yaşamı sırasında tekrarlanan dini veya milliyetçiliği siyasette kullanma ve modernleşme çatışmaları bugünkü Türkiye'de devam etmektedir.

Kemalizm'in kurulduğu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Osmanlı Müslümanları etnik kökenleri ne olursa olsun "Türk" olarak adlandırılmışlardı. Bu uygulamanın, özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra gelişen ve Kürtlerin aşağılandığı olaylar nedeniyle, ülkede yaşayan Kürtler tarafından sonraları bir asimilasyon süreci olarak algılanması doğaldır. Günümüzde etnik kimlik meseleleri göz önünde tutularak, 1930'un Milliyetçilik kavramının etnik kimliklere karşı saygısızlık içeren bir kavram olduğu söylenmektedir. Oysa ki yeni Türkiye'de yaşayan halkı Milliyetçiliğin kurtardığını unutmamak gerekir. O zamanki Milliyetçilik kavramı homojen yeni bir milletin ortaya çıkmasını öneriyordu.

Bugünkü ekonomik ilkeler ve küreselleşme Kemalizm'in Devletçilik ilkesine aykırıdır. Gerçekte bu ilkenin değişimi

Türkiye'de on yıllar önce başlamıştır. Kemalizm'e ortaya çıktığı dönemde Türkiye ulusuna yararlı olan ve zaman geçtikçe bazı yönleri bugünkü Türkiye'ye ve dünya işlerine uymayan bir politik fikir olarak bakılacağına, bu kavram bugün Türkiye'de "dinciler" ve "milliyetçiler" arasındaki duygusal ve siyasi çatışmanın zemini haline getirilmiştir. Tarikatları ve "hocaefendileri" takip edenler arasında Kemalizm sanki bir kötü bir kelime olarak kullanılmaktadır.

Tekrar 1930'lara dönelim. Türkiye için geçerli olan Kemalizm başka ülkeler tarafından o kadar kolayca benimsenecek bir şey olamayabilirdi ancak özellikle 1930'larda doğuda gelişmekte olan bazı ülkeler Mustafa Kemal'in Türkiye'sini saygıyla izliyordu. Ayrıca yeni Türkiye kendini bulmaya, bir büyük grup kimliği geliştirmeye, ekonomik açıdan ilerlemeye, devrimleri tamamlamaya ve örgütlenmeye çalışırken, stratejik önem taşıyan coğrafi konumu onun uluslararası alanda daha etkin olmasını gerektiriyordu.

Otuz Üçüncü Bölüm Dipnotları

1. Kinross, 1965, s. 519.
2. Aydemir 1969, 3. cilt, s. 398; Weiker 1973, s. 91.
3. Gibb ve Bowen, 1957, 1. cilt, bölüm 13. Dervişlerin Tanrı ile bir olmak için orucun yanında uyuşturucuları da kullanmaları hakkında bir araştırma yapmıştır.
4. Mustafa Kemal'in öğretmenlerin yanı sıra başkalarını da sözlü sınavlara tabi tuttuğuna dair öyküler vardır. Bknz. Afetinan, 1971, s.20; Granda, 1973, s.128-130 ve Kinross, 1965, s. 516.
5. Gürsoy, 1974.
6. Lewis, 1968, s. 280.
7. Lewis, 1971, s. 251.
8. Itzkowitz, 1972, s.59.
9. Hershlag, 1958, bölüm 3.

BÖLÜM 34

Dış İşleri, Diş Hekimi, Yabancı Ziyaretçiler, İlk Türk Operası ve Hatay Sorunu

Mustafa Kemal bir Makedonyalı olmasına, ömrü boyunca yüreğinde Selanik özlemi duymasına ve çocukluk arkadaşlarıyla yaptığı samimi sohbetlerde oraları tekrar alma isteğini dile getirmesine rağmen[1] siyasi alanda Selanik'i Türk sınırları içine yeniden katma gibi bir arzudan söz etmemişti. Enver'in aksine siyasi Pan-Türkizm gibi hayallere de kapılmamıştı. Hem Balkanlarda hem de dünyada barış istiyordu. I. Dünya Savaşı ve Türk kurtuluş mücadelesi yıllarında Türkiye'nin doğusunda açlık, hastalık gibi nedenlerle; Ermeni, Türk, Kürt hangi gruptan olurlarsa olsunlar insanların uğradığı katliamlarla ve sürgünlerle nüfusun üçte biri yok olmuştu. Yunanlarla yaşanan çarpışmalar sırasında Anadolu'daki birçok yerleşim yeri harabeye dönmüştü. Tüm ülke yoksulluk içindeydi ve dünya arenasında büyük bir rol alacak durumda değildi.

Türklerin büyük çoğunluğu Yunanların kendilerine yaptığı haksızlıkları unutmadıkları halde Kurtuluş Savaşı biter bitmez Mustafa Kemal, Yunanlara karşı düşmanlık duygusunu aşmış görünmüştür. Atina'ya ilk Türk büyükelçisi 1925 yılında atandı. Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne açılma arzusunun ortaya çıktığı bir zamanda, Ekim 1930'da Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos Ankara'ya diplomatik bir ziyarette bulundu ve iyi hazırlanmış bir törenle karşılandı. Mustafa Kemal'den çok etkilenen Venizelos en iyi ihtimalle bile yürüme-

si imkansız bir fantezi olan iki ulusun bir federasyon olarak birleşmesinden söz etti. Daha sonra Mustafa Kemal'i Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterecekti.

Venizelos'un ziyaretine karşılık Türkiye Başbakanı İsmet, 1931 yılının Ekim ayı başlarında Atina'ya gitti. Yunanistan'da suikasta uğrama ihtimalinden endişelenen İsmet, çocuklarını Mustafa Kemal'e emanet etti. İsmet'in kaygısını anlayan Gazi ona ailesi için endişelenmemesini, onlara bakacağını söyledi. Türk-Yunan ilişkileri soğuk da olsa normalleşiyordu.

1923'ten itibaren Arnavutluk, Yugoslavya ve Bulgaristan'la dostluk anlaşmaları imzalanmıştı. Bunları 30 Ekim 1930'da Yunanistan'la imzalanan dostluk anlaşması takip etti. Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne ulaşma isteği ile baş gösteren tehlikeye karşı da 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'yı içine alan bir Balkan Paktı imzalandı. Bekleneceği üzere Bulgaristan bu pakta imza atmadı. İtalya'nın etkisi altında olan Arnavutluk da anlaşmadan uzak durdu. Balkan Paktı, imza atan devletlerin güvenlikleri tehlikeye girdiğinde diğerlerine danışmasını şart koşuyordu.

Yeni Türkiye'nin bir diğer komşusu komünist Sovyetler Birliği'ydi. Ruslar Kurtuluş Savaşı sırasında Türk milliyetçilere yardım etmişti ancak Mustafa Kemal komünist harekete katılmaları yönündeki uğraşları reddetmişti. Buna rağmen Sovyetler 1920'ler boyunca Türkiye'yle dostane ilişkilerini sürdürdü, iki hükümet arasında 1925'te bir dostluk anlaşması imzalandı. Mustafa Kemal, Joseph Stalin'i gerçekçi bir ışık altında anlayabiliyor ve Sovyetler Birliği'nde hem toplumsal hem de siyasi anlamda inanılmaz değişimler gerçekleştiğini çok iyi biliyordu. Ancak onun gözleri Batı'ya dönüktü. Mustafa Kemal komünizme karşı olmaya devam etti. Bir defasında *"Komünizm görüldüğü yerde ezilmelidir"* dediğini biliyoruz.[2] Sovyetlerden Türkiye'ye karşı bir tehlikenin bulunmadığı bir zamanda dünya sahnesinde İtalya ve Almanya öne çıkmaya başlamıştı, Adolf Hitler ve Benito Mussolini'nin adları her yerde olduğu gibi Türkiye'de de sıkça anılıyordu.

Türkiye'nin Balkanlardaki komşuları, en başta Bulgaristan'ın istekleriyle meşgul olurken, Mustafa Kemal'in endişesi kendisinden birkaç yaş küçük olan ve hiç sevmediği Mussolini'ydi. Onu iki şey rahatsız ediyordu: Mussolini'nin eski Roma'nın zaferlerini yeniden inşa etme hayali ve Türkiye'nin Akdeniz kıyılarına göz koymuş olması. Mustafa Kemal, Mussolini'yi bir asker karikatürü, üniformasıyla gösteriş yapan kötü ruhlu bir adam olarak görüyordu. Hatta Mussolini'nin bir gün kendi halkı tarafından asılacağını öngördüğü söylenir.[3]

Bir olayda Mustafa Kemal, İtalyan diktatörle ilgili hoşnutsuzluğunu yalnızca kendisinin başarabileceği bir biçimde göstermişti. Mussolini'nin Türkiye büyükelçisi İtalya'nın Türkiye'nin güneyindeki Antalya bölgesi üzerindeki hak iddialarını yinelemek üzere Çankaya'ya çıkmıştı. Büyükelçinin konuşması sırasında Mustafa Kemal izin istedi ve büyükelçiyi kendisinin dönüşünü beklemek zorunda bıraktı. Döndüğünde Mareşal üniforması içindeydi.[4] Elinde kırbaçla büyükelçinin önünde oturdu ve asker çizmelerinin görünmesine dikkat etti. Büyükelçiyi, Mussolini'nin Türkiye toprakları üzerindeki emelleri üzerine konuşmaya teşvik ederek kasti bir biçimde çizmelerini kamçılamaya başladı. İki adam için de çizme coğrafi şeklinin benzerliği nedeniyle İtalya yarımadasını temsil ediyordu. Bu konuşma Mussolini'nin Türk toprakları üzerindeki emellerini gem vurması mesajıyla sona ermiş oldu.

Mustafa Kemal'in Mussolini'ye duyduğu olumsuz duygular açıkça belli olduğu halde 1930'ların başlarında Hitler'i ve Hitler'in neler yapacağını tam olarak anlaması için bir süre zaman geçmesi gerektiğini tahmin ediyoruz. Mustafa Kemal'in diş problemleri olduğunu daha önce Nuri'nin kızı Kıymet'ten öğrendiğimizi yazmıştık. Dişlerinde sorun olduğu için daha önce senelerce Osmanlı sarayına hizmet etmiş olan Sami (Samuel) Günzberg adındaki Yahudi bir dişçiye gidiyordu. Sami Günzberg, Gazi'ye Hitler'in Yahudi karşıtlığını ve Almanya'daki Yahudilerin yaşadığı sıkıntıları ayrıntılarıyla anlattı.

Edindiği bu bilgilerin ardından Mustafa Kemal, yeni Türkiye'nin gelişmesine yardım edebilecek yetenekli Yahudilere, Türkiye'ye sığınma hakkı verilmesinin avantajlarını düşünmeye başladı. Ayrıca Hitler'in liderlik tarzının kendi liderlik tarzından yüz seksen derece farklı olduğunu görebiliyordu.

Hitler, Mustafa Kemal'in onarıcı liderliğinin tam karşıtı, sınır koymayı bilmeyen görkemli yıkıcı bir liderliğe sahipti. Onarıcı görkemli lider, kendisinin daha üst seviyede takipçiler tarafından sevilmesi için halkı onarıp yüceltmeye çalışır ve takipçilerini de yüceltir. Buna karşın yıkıcı görkemli lider, kendisinin ve takipçilerinin büyüklüğünü artırmak için kendilerini, aşağı buldukları gruplarla karşılaştırır ve bu aşağılanmış gruplardan kendilerine herhangi bir bulaşma olmasını önlemek için de bu grupları yok eder.[5] Hitler'in yazdığı *Kavgam* adlı kitabı okuduktan sonra Mustafa Kemal, Hitler'in *"dilinin yabaniliği ve delice düşünceleri karşısında, midesinin bulandığından"* söz etmiştir.[6] Hitler'in en korkunç eylemi olan Yahudi soykırımının inanılmaz, akıl almaz trajedisi, Atatürk'ün ölümünden sonra gerçekleşecekti.

Her ne kadar Mustafa Kemal'in Nazi Almanya'sında yaşananlarla ilgili hoşnutsuzluğunun sebeplerini, dişçisi ile olan ilişkisine indirgeyemesek de, Sami Günzberg'in etkili olduğuna inanıyoruz. *Ölümsüz Atatürk*'ün yayınlanmasından birkaç yıl sonra Kudüs'e yapılan bir ziyaret sırasında Volkan, İbrani Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Gavriel Cohen'den Sami Günzberg'in Almanya'daki Yahudilerin Türkiye'ye kaçmasına yardım eden bir grup Yahudiye liderlik yaptığını öğrenmiştir.

Ekim 2006'da Albert Einstein tarafından 17 Eylül 1933 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti "Bakanlar Kurulu Başkanı"na yazılmış olan bir mektup ortaya çıkmıştır. 1933'te Einstein Fransa'da yaşıyordu ve OZE (Yahudi Toplumunu Koruma Örgütü) isimli örgütün onursal başkanı idi. Mektubunda Einstein Türk hükümetine Almanya'dan kırk profesör ve doktorun bilimsel ve tıbbi çalışmalarına Türkiye'de devam etmelerine

izin verilip verilemeyeceğini soruyordu. *"Yukarıda bahsedilen kişilerin şu an geçerli olan yasalar nedeniyle Almanya'da çalışmaları mümkün değildir. Bu kişilerin büyük çoğunluğu yeni bir ülkenin kurulmasında faydalı olabilecek önemli deneyimlere, bilgiye ve bilimsel beceriye sahiptir"* diye anlatıyordu. Türkiye'deki ilk yılları boyunca maaşlarını OZE ödeyecekti. Mektup şu şekilde sona eriyordu: *"Bu uygulamayı desteklemek adına, bu talebi yerine getirmekle hükümetinizin sadece insanlık adına büyük bir iş yapmış olmakla kalmayacağına, kendi ülkeniz adına da yarar göreceğinize dair duyduğum umudu ifade ediyorum."*

Bu belgenin bir kopyası elimizde mevcuttur. Belgenin üzerinde o dönem Mustafa Kemal'in sağ kolu ve Başbakan olan İsmet'in el yazısı ile bir talimat bulunmaktadır. Bu talimatla Einstein'ın isteği Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'na iletilmiştir. Bakanlık bu sıradışı isteğin kabul edilmesi için uygun koşulların bulunmadığı gerekçesiyle, isteği geri çevirmiştir. Fakat Mustafa Kemal'in araya girmesiyle Einstein'ın isteği kabul edilmiştir.

Einstein'ın bu mektubu yazmasında ve Mustafa Kemal'in olumlu yanıtında Sami Gürnzberg'in rolünün ne olduğuna dair elimizde bir belge bulunmamaktadır. Tek bildiğimiz henüz 10 yaşındaki, o dönemin yoksul Türkiye Cumhuriyeti'nin Einstein'ın isteğinden bile önce, bazı Alman-Yahudi bilimcilerin Türkiye'ye gelmesini kabul etmiş olmasıdır.[7] 1933'te 30 Alman-Yahudi bilimci aileleriyle birlikte Türkiye'ye gelmiştir. Sonuçta 190 aydın ve aileleri, Türkiye'ye gelmiş, bu şekilde 1000'in üzerinde insanın hayatı kurtarılmıştır.

Türkiye'ye sığınanlar arasında Batı müziğinin büyük isimlerinden Paul Hindemith de vardı. 1936'da Ankara'da Paul Hindemith yönetiminde bir devlet konservatuarı kuruldu. Nanoteknolojinin babası olarak bilinen Arthur von Hippel; *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature* adlı meşhur kitabını Türkiye'deyken yazmış olan Erich Auerbach; savaş sonrası *Chicago University Oriental Institute* adlı kurumu dünyaca ünlü hale getiren Benno Landsberger ve Hans G.

Güterbock; özefagial refluyu önlemek üzere yaygın bir şekilde kullanılmakta olan bir cerrahi yöntem geliştiren ve Albert Einstein üzerinde bir eksploratif laparotomi uygulayan Dr. Rudolph Nissen de Türkiye'ye sığınanlar arasındaydılar.[8]

Yeni Türkiye'de arkeoloji ve tıp alanları Avrupalı entelektüellerin gelişiyle muazzam bir gelişme gösterdi. En sonunda bu akademisyenlerin çoğu Türkiye'deki olanaksızlar nedeniyle ülkeyi terk etti, bir kısmı Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etti ama birkaçı daimi olarak Türkiye'ye yerleşti. Volkan'ın tıp eğitimi için Kıbrıs'tan Türkiye'ye geldiği 1950'de İstanbul ve Ankara'daki tıp fakültelerinin bazı bölümlerinde hâlâ Alman Yahudisi doktorlar başkanlık yapıyordu.

Türkiye'ye sığınan bir diğer Alman Yahudisi entelektüel, Profesör Oscar Weigert idi. Türkiye'ye kaçışından önce Oscar Weigert, Cenevre'deki Uluslararası Çalışma Örgütü'nün bürosunda Almanya'yı temsil etmişti. Türk insanının iş gücüne bakışını değiştirmek, iş gücünü feodal yapılanmanın dışına çıkarmak gibi konularda Atatürk'e danışmanlık yapmış; çalışma süresinin günde sekiz saatle sınırlandırılması, işçiler için düzenli tatil imkanı sağlanması, işçi tazminatı ve diğer sigorta biçimleri gibi kavramları aktarmıştır.[9] Oscar Weigert ve eşi Türkiye'nin birçok yerini ziyaret etmişlerdi. Kendi küçük evleri ise Ankara'daydı. Evlerinden Çankaya Köşkü'nde sabahın ilk saatlerine kadar yanan ışıklarını görebiliyorlardı. Oscar Weigert, Mustafa Kemal'in bir dahi olduğunu düşünüyordu, ona göre Mustafa Kemal ciddi ve kendini adamış bir vatanseverdi.

Oscar Weigert'ın eşi, Alman psikanalist Edith Vowinckel Weigert idi. Edith Weigert 1894'te Düsseldorf'ta doğmuş, psikiyatri ve psikanaliz eğitimlerini aldığı Berlin şehrinde yaşamıştı. Alman Psikanaliz Topluluğu'nun bir üyesi olan Edith Weigert, Nazi yönetimi başladığında bir analist olarak eğitim vermekteydi. 1935'te kocasının Türkiye'ye kaçışı sırasında ona eşlik etti ve yaklaşık 3 yıl Ankara'da yaşadı. Sonra kocası ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri'ne göç ettiler.[10] Ulus-

lararası Psikanaliz Birliği'nin üye listesinde ismi yer almakta ve 1935-1938 yılları arasında adresi olarak Ankara bulunmaktadır. 1939'da Washington'a yerleşmişlerdir. 1939 yılı Uluslararası Psikanaliz Birliği Bülteni'nde Edith Weigert, Washington-Baltimore Psikanaliz Topluluğu'nun üyesi olarak görülmektedir. Volkan 1960'ların ortalarında Washington Psikanaliz Enstitüsü'ne psikanaliz adayı olarak kabul edildiğinde, ABD'ye birkaç yıl önce göç eden bir Türk olduğu için eğitim analizine Edith Weigert ile başlaması önerilmiştir. Çünkü Edith Weigert'in Türk kültürüne aşinalığının eğitimde faydalı olacağı düşünülmüştür. Ancak o dönemde Edith Weigert kalça kırığı nedeniyle çalışamadığı için bu karşılaşma gerçekleşememiştir. Bununla birlikte psikanaliz eğitiminin son yılında Volkan'ın süpervizörlerinden biri olarak görev yapmış ve 1970'lerin sonlarında Volkan ve Norman Itzkowitz *Ölümsüz Atatürk* üzerinde çalışmaya başladıklarında Ankara'da yaşadıklarını, Atatürk'le ilgili düşüncelerini ve bir psikanalist olarak Türkiye'deki deneyimlerini yazarlarla paylaşmıştır.

Edith Weigert, Türkiye'de yaşadığı zamanlarda Ankara halkıyla Çankaya yamaçlarında oturan yabancılar arasında sosyal bir ilişki bulunmadığından söz etmiştir. Yukarıdan gelen bir kültür devrimini sezmiş, bu devrimin özellikle kadınlar üzerindeki etkisiyle ilgilenmişti. Edith Weigert'e göre o günlerdeki Ankara'da kadınlar, kendilerine tuhaf bir güvenlik hissi veren peçeleri olmaksızın kendilerini açığa vuruyor olmaktan genel olarak kaygılı ve mutsuzdular. Bir Türk subayıyla evli olan ve peçe takmaya alışmış Alman bir hanım Edith Weigert'e peçenin korumasını kaybettiği için mutsuz olduğunu söylemiştir. O dönemlerde Türk kadınları arasında intiharın çok yaygın hale geldiğini gözlemlediğini aktarmaktadır. Bu ifadenin lehinde ya da aleyhinde bir veri bulunmamakla birlikte olası görünmektedir.

O günlerde yabancılar kendi aralarında toplanıp çeşitli konularda tartışmalar yapıyorlardı. Edith Weigert de bu toplantılarda pek çok kez psikanaliz üzerine konuşmalar yapmıştı.

Kendisi birkaç kez Atatürk'le karşılaşmıştı fakat görüşmelerimiz sırasında Atatürk'ün o toplantılarda bulunup bulunmadığına dair kesin bir bilgi vermemiştir. Atatürk ve arkadaşları Türkiye'yi modernleştirme yolunda çaba gösteriyorlardı ve genel olarak Sigmund Freud ve psikanaliz hakkında bilgi sahibiydiler. Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Atatürk'ün yaptığı gibi Türk entelektüellerini köşkte bir araya getiriyor ve çeşitli konularda tartışmalar yapılıyordu. Böyle toplantılardan birinin konusunun Sigmund Freud ve psikanaliz olduğunu biliyoruz. O toplantıda genç bir doçent Freud hakkında bilgi vermişti. Sonunda İsmet, *"Freud'u anladım"* demişti, *"ama doğru şeyler söylemiş mi?"* Genç doçent *"Paşa Hazretleri, Freud doğru şeyler söylemiş ama aşırıya gitmiş"* diye yanıt vermişti. Bunun üzerine İsmet'in *"Keşke ben de doğru şeyler yapsam da aşırıya gitsem"* dediği söylenmektedir.[11] Atatürk'ün talimatıyla Edith Weigert'e Türkiye'de psikanaliz yapabilmesi için lisans verilmiştir, böylelikle kendisi Türkiye'de çalışan eğitimli ilk psikanalist olmuştur. Türkiye'den aldığı lisans, sağlığında ve hayatını kaybettiği 1982 yılından sonraki birkaç yıl boyunca Washington Psikanaliz Birliği'nin Washington'daki binasında sergilenmiştir.

Edith Weigert'in Ankara'daki analizandlarının biri hariç hepsi yabancı uyruklu kişilerden oluşuyordu ve büyük kısmı farklı elçiliklerde çalışıyorlardı. Psikanaliz uyguladığı Türk ise Ahmet İzeddin Şadan Biril isminde bir hekimdi. Kendisi daha sonra birinin ismi *Psikanaliz* olan üç kitap ve düzinelerce makale yazmıştır.[12] Atatürk ve takipçilerinin modernleşme yolundaki büyük çabalarının etkisiyle Türkiye'de psikanalize gösterilen ilgi giderek artmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Milli Eğitim Bakanlığı Batı filozoflarının, ünlü düşünürlerinin ve yazarlarının eserlerini tek tek Türkçe'ye kazandırmıştır. 1920'lerin sonlarında Freud'un eserleri de Türkçe'ye çevrilmeye başlanmıştır. O zamanlar psikanaliz modern dünyanın yeni keşfettiği ve insan zihninin bilinçli ve bilinçdışı süreçlerini derinlemesine inceleyen bir bilim

dalıydı. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde psikanalize duyulan ilgi Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda gelişmeye başlamışsa da, Türkiye'de Uluslararası Psikanaliz Birliği'nin resmi olarak tanıyacağı psikanaliz okullarının açılması pek çok nedenlerle 2000'lerin sonlarını bulmuştur.

Şimdi yeniden yeni Türkiye'nin başka ülkelerle olan ilişkilerine dönelim. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türkiye'nin gerek sınır komşusu olan gerekse olmayan ve büyük kısmı Batılı güçlerin idaresi veya etkisi altında bulunan Müslüman ülkeler, Türklerin bir cihat girişiminde bulunmadığını açıkça gördükten sonra, genel olarak Türkiye'ye şüpheyle bakıyor ve Türkiye'yi kendisini Halife ilan etmeyi reddeden ve bazı din kurumlarına karşı çıkan bir adamın yönettiği bir ülke olarak değerlendiriyorlardı. Yeni Halife hangi ülkeden çıkacaktı? İngiltere ve diğer bazı Avrupa devletleri Arap ülkelerinin liderlerine aralarından birinin Halife olmasını destekleyeceklerini söyleyerek Araplarla çok oynadılar. Bu da zamanla Araplar arasında Batı'ya karşı olumsuz duyguların gelişmesinde ve bu kitabın yazıldığı günlerde devam etmekte olan radikal İslam terörizminin baş göstermesinde rol oynayacaktı.[13] Ayrıca Araplar, Türklerin Arapların merkezi topraklarını 1517'de fethetmelerinden bu yana gelişmelerinin engellenmesinden Türkleri sorumlu tutuyorlardı. Türkiye'deki gelişmeler tabii ki genel olarak Müslüman dünyasında ilgi ile takip ediliyordu. Türkiye'nin doğusundaki ülkeler arasında Mustafa Kemal'i hayranlıkla izleyenler de vardı. Laiklik, Müslüman dünyasında öfke yaratmış olsa da bu dünyaya yeni bir vizyon da sunmuştu. Hint Müslümanları Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk'ü desteklemişlerdi ve daha sonra onu Mahatma Gandi'yle karşılaştıran kişiler olacakı.[14]

20 Mayıs 1928'de Afgan Kralı Emanullah Han ve eşi, Mustafa Kemal'i Ankara'da ziyaret etti. Olağandışı bir konukseverlikle karşılandılar. O gece Ankara Palas'ta Emanullah'ın onuruna büyük bir ziyafet verildi. Mustafa Kemal hoş geldin konuşmasında en sevdiği benzetmelerden birini yaptı: *"...İs-*

tikbalin yüksek ufuklarından doğmaya başlayan güneş, asırlardan beri ıstırap çeken milletlerin talihidir! Bu talihin artık bir daha kara bulutlara bürünmemesi milletlerin ve onların önderlerinin ihtimam ve fedakârlığına bağlıdır!"[15] Ankara'da bir hafta kalan Emanullah kahramana/güneşe tapanlardan biri olmuştu. Bir daha Mustafa Kemal'i hiç görmedi ama tahttan indiği dönemde Atatürk'ün cenaze törenine katıldı, tanıklar Kral'ın gözlerinde yaşlar gördüklerini söylerler.

II. Dünya Savaşı'nda tarih sahnesine meşhur bir kişi olarak çıkacak olan Amerikalı General Douglas MacArthur, 1932'de askeri manevraları gözlemlemek ve yabancı liderlerle görüşmek üzere pek çok yabancı ülkeyi ziyaret etmekteydi. 25 Eylül'de Romanya'dan vapurla İstanbul'a geldi. İki gün sonra dünya meseleleri hakkında konuşmak üzere ev sahibiyle buluştu. Konuşmalarının içeriği, Mustafa Kemal'in geleceğin nasıl biçimleneceği konusundaki olağanüstü sezgileri dahil ancak 1951 Ağustos'unda kamuoyuna açıklandı. Mustafa Kemal'in Amerikan Generali'ne şunları söylediği öğrenilmiştir:

> *"Versailles Antlaşması I. Dünya Savaşı'na yol açan nedenlerden bir tanesini dahi ortadan kaldırmadı. Aksine, dünün temel rakipleri arasındaki mesafeyi derinleştirdi. Galipler düşmanca duygularla müdahalede bulunarak muzafferane bir nitelik taşıyan barış koşullarını, mağlup ülkelerin ne etnik, jeopolitik ve ne de iktisadî özelliklerini göz önüne almayarak, dayattılar. Dolayısıyla bugün sahip olduğumuz barışı bir ateşkes olarak tanımlamak daha uygun olur. Eğer siz, Amerikalı Beyler, Avrupa meselelerinden çekilmiyerek Wilson'ın programının icra edilmesinde ısrar etmiş olsaydınız, bugün kalıcı bir barışa sahip olabilirdik.*
>
> *Bana öyle geliyor ki, Avrupa'nın geleceği eskiden olduğu gibi, Almanya'nın alacağı vaziyete bağlıdır."*[16]

Dahası Mustafa Kemal, olağanüstü bir dinamizme sahip olduklarını gördüğü 70 milyon Alman ile Almanya'nın, İngiltere ve Rusya hariç olmak üzere bütün Avrupa kıtasını işgal edebilecek bir orduyu kısa bir zamanda oluşturabileceğini,

bundan dolayı savaşın 1940-45 yılları arasında başlayacağını tahmin etmişti. Gazi, Fransa'nın yenileceğini de öngörmüştü. MacArthur'a Mussolini'nin Sezar rolünü oynamak istediğini ve bu nedenle İtalya'nın barışçı bir çözümde rol alamayacağını söyledi. Avrupa sorunu ile ilgili olarak, *"sorunun İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki farklılıklar nedeniyle çıktığı dönemin çoktan geçtiğini"* söyledi.[17] Sovyetlerden Avrupa'nın doğusunda bütün uygarlığı ve hatta bütün insanlığı tehdit eden yeni bir güç olarak söz ederek, MacArthur'u Sovyetlerin maddi ve manevi imkanlarını dünya ihtilali için seferber edeceği ve Avrupalılar ve Amerikalılarca henüz bilinmeyen yepyeni bir siyasi yöntem kullanacağı konusunda uyarmıştı. Mustafa Kemal sözlerine şöyle devam etti:

> *"Avrupa'da patlayacak savaşta en önemli zaferi kazanan ne İngiltere, ne Fransa ve ne de Almanya fakat Bolşevik Rusya olacaktır. Rusya'nın yakın komşusu ve Rusya ile en çok savaşmış millet olarak biz Türkler bu ülkede vukua gelmekte olan gelişmeleri izlemeli ve hazırlanmakta olan tehlikeyi tüm çıplaklığıyla görmeliyiz. Doğu'nun uyanmakta olan halklarının hislerini istismar etmekte olan, onların ulusal ihtiras ve duygularına hoşgörüyle bakan ve onların nefretini nasıl artırabileceklerini bilen Bolşevikler, yalnızca Avrupa'yı değil fakat Asya'yı da tehdit edecek bir güç haline geleceklerdir."*[18]

Dünya siyasetinin değişen rüzgarlarının Türkiye'yi Balkan ortaklarına yakınlaştırdığından yukarıda bahsetmiştik. Ekim 1933'te Yugoslavya kralı Alexander ve eşi İstanbul'a kısa bir ziyarette bulundular. Dolmabahçe'ye Amiral üniforması içinde gelen Kral, frak, çizgili pantolon ve silindir şapka giymiş Türk lider tarafından karşılandı[19]. Üniformalar askerler içindi, Mustafa Kemal Paşa bu rolünden çok uzun zaman önce vazgeçmişti. Bu da Mussolini gibi poz veren kimseler karşısında duyduğu hoşnutsuzluğu açıklamaya yardımcı olmaktadır. Konuklarını Fransız mutfağından en iyi yemeklerin servis edildiği, son moda caz müzik parçalarının çalındığı şık

bir baloda ağırladı. Ziyaret sırasında Kral'la Mustafa Kemal arasında geçen bir konuşma Mustafa Kemal'in hazırcevaplığını tanımamıza fırsat verir. Kral, Türk liderine İtilaf Devletlerinin sözüne kanmış olsa Anadolu'ya Yunanlar yerine Yugoslavların asker çıkarmış olacağını itiraf eder. Gazi buna, bir hastalık, kaza ya da başka bir felaketten kurtulunduğunda söylenen ifadeyi kullanarak *"Öyleyse geçmiş olsun diyelim Ekselans"* diye karşılık verir.[20]

Emanullah Han'dan sonra büyük önem taşıyan bir başka Doğulu ziyaretçi de 1934 yılında geldi. Bu, Mustafa Kemal ile görüşmek isteyen İran Şahı'ydı. 1934 yılına gelindiğinde yeni ve istikrarlı Türkiye Cumhuriyeti varlığının onuncu yılını da doldurmuş bulunuyordu. Mustafa Kemal, Şah'a Batılılaşmada ne kadar yol kat edildiğini ve bu durumun Türkiye'ye sağladığı yararları göstermeye hevesliydi.

İran Kazak birliğinden yükselen bir tuğgeneral olan Rıza Han, 1921'de hükümete karşı bir darbe gerçekleştirmiş, 1923'te Başbakan olmuştu. İki yıl sonra İran parlamentosunu Kaçar Hanedanı'nın hükümranlığına son vermeye zorladı. Şah olunca bir hanedanlık kurmuş ve hanedan adı olarak Pehlevi unvanını almıştı. Ülkesinde reform sürecini başlatmak istiyordu. Oğlu Muhammed Rıza Pehlevi daha sonra İran'ı tamamen Batılılaştırmaya yönelik girişimlerde bulunacak fakat köktenci Şii Müslüman Ayetullah Humeyni tarafından devrilecekti.

Trabzon'da resmi olarak karşılanan Rıza Şah, Enver'in Almanlardan aldığı ve Rus limanlarını bombalayarak Osmanlı İmparatorluğu'nu I. Dünya Savaşı'na sürükleyen iki gemiden biri olan Yavuz'da ağırlandı. Yavuz Trabzon'dan Samsun'a geçti ve Şah, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919 sabahında karaya ayak bastığı yerden karaya çıktı. Rıza Şah resmi törenle karşılandı, yerlere Türk halıları serilmişti. Ankara'da Şah, Mustafa Kemal'i "biraderim" diye selamladı.[21]

Boyu ortalamanın üzerinde olan Şah için özel bir yatak hazırlanmıştı ve iki haftalık yoğun bir gezi ve ziyaret programı

yapılmıştı. Şah için model olduğunun farkında olan Mustafa Kemal, Türkiye'deki Batılılaşmanın sonuçlarını göstererek konuğunu büyülemeye büyük çaba gösterdi. Mustafa Kemal gençken maskeli baloda ve bir keresinde de opera binasında gördüğü Bulgar Kralı Ferdinand'ın kendisi üzerinde bıraktığı etkiyi hiç unutmamıştı. Şah'a Türkiye'nin de böyle görkemli bir operaya sahip olduğunu göstermeye kararlıydı. Bu ziyaret için özel bestelenen operanın sahnelenmesi konusunda bildiklerimizin çoğunu Kıymet Tesal'ın o günlere ait canlı anılarından öğreniriz.[22]

Hazırlanan *Özsoy* isimli opera, İranlılar ve Türklerin kültürel açıdan kardeş olduğu, yalnızca mezheplerinin ayrı olduğu teması üzerinde gelişiyordu. Operayı Paris'ten yeni dönmüş genç Türk müzisyen Ahmet Adnan (Saygun) bestelemişti. Beste, rol dağılımı, yönetim ve prodüksiyon yirmi gün gibi kısa bir sürede bitirilmek zorundaydı. Orkestra zayıftı ve yeterli sayıda müzisyen yoktu. Müzik öğretmenleri ve müzik yeteneği olan lise öğrencileri göreve çağırıldı. Provalar Ankara Halkevi'nde gerçekleşti. O sırada on beş yaşından biraz büyük olan Kıymet, kızlar korosunu yönetmek için seçildi.

Kıymet 1975'te Vokan'la buluştuğu zaman, Mustafa Kemal'in neredeyse her gün Halkevi'ne geldiğini ve operanın her noktasıyla yakından ilgilendiğini hatırladı. Mustafa Kemal yine bir anne ve baba gibi çocuklarının ilk defa gerçekleştirecekleri yeni bir girişimi kendi elleriyle destekliyordu. Genç besteci Ahmet Adnan'ı çok beğenen Kıymet, onun orkestrayı seçilmiş olan yabancı orkestra şefinden daha iyi bir şekilde yöneteceğini hissediyordu. Utangaçlığını yenerek Mustafa Kemal'e Ahmet Adnan'ın orkestra şefi yapılması teklifinde bulundu. Mustafa Kemal başta itiraz etse de konuyu düşüneceğini söyledi. O gece masada Nuri'nin kızının önerisini açtı ve ertesi gün Ahmet Adnan'a İran Şahı'nın önünde ilk Türk operasını yönetme onurunu verdi. Kıymet'e olan minnet borcunu hiç unutmayan bu genç adam zamanla Türkiye'nin en önemli bestecilerinden ve orkestra şeflerinden biri olacaktı.

Mustafa Kemal Şah'ı Ankara dışında yurdun diğer bölgelerine de götürdü. Türk ordusunun manevralarını gösterdi. Ankara'da Türkiye'nin modernleşmiş yüzünü gören Şah için İstanbul'da oryantal dansçıların da katıldığı, bin bir gece masallarına rakip olacak bir Doğu gecesi gösterisi düzenlendi. İran'a dönüşünden sonra Rıza Şah birkaç alanda, özellikle de din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması konusunda Mustafa Kemal'in başarılarını öykünmeye çalıştı. Ancak aldığı sonuçlar yol göstericisininkiler kadar etkileyici olamadı. Rıza Şah Türkiye ziyaretinden sonra, İran'da bir opera binası yapılmasını da emretmişti. Daha sonra oğlu lehine tahttan uzaklaştığında, opera binası hâlâ ayaktaydı ama o güne dek bir defa bile kullanılmamıştı.[23]

Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Emir Abdullah dahil başka Müslüman liderler de Türkiye'yi ziyaret ettiler. Dünya meselelerindeki belirsizlik derinleştikçe komşularla ortak güvenlik ilişkileri, ulusların hayatta kalmasının tek yolu olarak görünüyordu. Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Paktı adı verilen anlaşma imzalandı. Bu, 1934 Balkan Antlaşması'nı dengeleyen bir Doğu ittifakıydı. Paktları imzalayan devletler tehdit durumunda birbirlerine danışacaklar, bölücü etkinliklere karşı işbirliği yapacaklardı. Balkan ve Doğu anlaşmalarının önemli bir üyesi olan Türkiye, Doğu ve Batı arasındaki bağlantının istikrarını sağlayacak bir köşe taşı olarak öne çıkıyordu.

1936 yazında VIII. Edward, dinlenmek için İngiltere dışında zaman geçirmeye karar verdi. Bu sırada Wallis Simpson ile olan ilişkisinin dedikodusu açıkça yapılıyordu ve bir süre Simpson ve bazı yakın dostlarıyla birlikte İngiltere'den uzaklaşmak istiyordu. Dalmaçya kıyılarını gezmek üzere *Nahlin* adında güzel bir yat kiraladı. Gezi bir tatil olarak planlanmıştı ama İngiliz Dışişleri Bakanlığı Kral'ın etkinlikleri konusunda endişeli olduğu için kısa zamanda yarı resmi bir niteliğe büründü. Dalmaçya sahillerini gezerken VIII. Edward, Yunanistan Kralı II. George ile Kral'ın tatil yaptığı bir adada buluştu. II.

George, Londra'nın en iyi sır tutan gözde otellerinden Brown Hotel'de geçirdiği on yılı aşkın sürgünün ardından ülkesine dönmüştü. VIII. Edward Yunanistan Kralı'na nasıl olduğunu sorunca II.George, pek iyi olmadığını, Başbakan'ıyla sorun yaşadığını ve Brown Oteli'nde kalmanın belki de kendisi için daha iyi olacağını söyledi.[24] VIII. Edward Çanakkale'de ölen İngilizlerin mezarlarını ziyaret ettikten sonra İstanbul'a gitti. İstanbul'da 4 Eylül'de artık Atatürk ismiyle tanınmakta olan Mustafa Kemal tarafından karşılandı. Türk lider en nezaketli tavrını takınmıştı. Kral'ı kıyıya getiren küçük motor dalga yüzünden sarsılınca Edward, dengesini korumak için rıhtımda yere dokunmak zorunda kaldı. Edward, Atatürk'ün kendisine uzattığı eli tutmadan önce ellerini temizlemeye çalışırken Atatürk ona hazırcevaplığıyla şöyle dedi: *"Vatanımızın toprağı temizdir, o elinizi kirletmez!"*[25]

VIII. Edward, İstanbul'da üç gün kaldı ve Atatürk'le birkaç kez buluştu. Dolmabahçe'deki bir yemek sırasında şöyle bir olay gerçekleşmişti: Garsonlardan biri kazara bir tabağı elinden düşürdü. Atatürk bu durumdan dolayı özür dileyerek, *"Bu millete her şeyi öğrettim, fakat uşaklığı öğretemedim"* demiştir.[26] Zihni sürekli saf Türkiye mükemmelliğini savunmakla meşguldü. Ertesi gün Atatürk'ün yatı *Ertuğrul*, *Nahlin*'in yanına demir attı. İki lider ve yanlarındakiler yelken meraklısı Kral'ın onuruna verilen bir yelken yarışını izlediler. Daha sonra Kral ve Wallis Simpson *Ertuğrul*'a çıkarak Atatürk'le Türk kahvesi içtiler. Edward'ın Wallis Simpson'a nasıl esir olduğunu gören Atatürk'ün, dostlarına Edward'ın ona olan sadakati nedeniyle tahtı kaybedeceğini hissettiğini ifade ettiği söylenir.[27]

İstanbul gezisinin sonunda İngiliz Kral ve beraberindekilerin Avrupa'ya kara yoluyla dönmesi planlanmıştı. Atatürk Cumhurbaşkanlığı trenini VIII. Edward'ın emrine verdi ve Kral 6 Eylül'de Viyana'ya gitmek üzere Türkiye'den ayrıldı. VIII. Edward anılarında Atatürk'ün gözlerinden *"Hayatımda gördüğüm en etkileyici gözler"* diye söz etmiştir.[28] Kral ironik

bir biçimde Atatürk ona reformlarından söz ederken, *"Yunanistan Kralı George'un kaderinden yakınan melankolik sesinin zihninde modern dünyadaki gücün gerçekleri ve hayalleri konusunda bir karşı tez sağladığını"* ilave eder.[29]

Bir başka Balkan ülkesi lideri Romanya Kralı II. Carol da Atatürk'e Haziran 1938'te beklenmedik bir ziyarette bulunmuştu. Yatıyla Karadeniz'den boğazı geçerek Dolmabahçe Sarayı'nın karşısına demir atmıştı. Atatürk bu sırada kendi yatında bulunuyordu. Kral Carol'un ziyaret isteği kendisine iletildiğinde Atatürk oldukça hasta olmasına rağmen geri çevirmedi. Açık gri bir takım giymiş, ipek gömleğinin üzerine yeşil bir kravat takmıştı, doktoru yanı başındaydı. İki devlet adamı yemek yerken Avrupa meselelerini konuştular. Bu buluşmaya ilişkin anlatılan bir hikaye eğer doğruysa Atatürk'ün trajik hastalığının durumunu açıkça gösterir. Bu hikayeye göre Atatürk soylu konuğuna alkollü içki ikram edilmesi konusunda ısrar etti ve hastalığı nedeniyle kesinlikle yasak olmasına rağmen kendisine de alkol verilmesi konusunda doktoruyla tartıştı. Doktor bir parmak kadar içki alabileceğini söyleyerek Gazi'yle uzlaştı. Elbette doktorun aklında bir parmak kalınlığında içki vardı. Garson içkiyi koyduğunda Atatürk ölçü olarak parmağını dik tuttu ve garsona bir parmak *uzunluğunda* içki isterken doktorun emirlerini dinlediğini söyledi.[30]

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin dış işlerini etkileyen en önemli olaylardan biri, Atatürk'ün hastalığının ilerlediği bir dönemde ortaya çıkmış ve onun ölümünün ardından tamamlanmıştır. Fransa'yla 1921'de yapılan bir anlaşmayla özel idari bir rejim altında yönetilmesine karar verilen İskenderun Sancağı'nın Türkçe ismi Hatay'dı. 31 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında İskenderun Sancağı hâlâ Türk ordusunun denetimi altındaydı. İngilizler tarafından daha sonra işgal edilmişti. Bu nedenle Misak-ı Milli kavramına göre bu bölgenin Türkiye toprakları içinde kabul edilmesi gerekiyordu. Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'nda ve Lozan'da İskenderun Sancağı sorunu çözülmemişti. İskenderun San-

cağı'nın nüfusunun en az yüzde kırkı Türk'tü. Ankara'daki Türk hükümeti Hatay'a tamamen hakim olmak istiyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye, Fransız mandası altına girmişti. Fransızlar Suriye'yle, Suriye'ye bağımsızlık tanıyan ve İskenderun Sancağı'nı Suriye sınırları içine alan bir anlaşmaya varınca Türkiye bu duruma itiraz etti ve Milletler Cemiyeti'ne sorunun Hatay'daki etnik grupların oranlarının belirlenmesi ve görüşmelerle çözülmesini önerdi. Bu dönemde Hatay'daki huzursuzluk da tırmanmaktaydı.

Hatay Atatürk için özel bir önem taşıyordu. Yıldırım Orduları Kumandanlığı'ndan ayrılana kadar Hatay'da kalmıştı ve orada yaşayan Türkleri mağdur, yas tutan kişiler olarak algılıyordu. Fransızlar Hatay sorununu çeşitli taktiklerle sürüncemede bırakmaya başlayınca, Atatürk eyleme geçti. Sosyal ortamlarda Fransız elçisi üzerindeki nüfuzunu kullanarak ve Türk ordusuna Hatay sınırında manevralar yaptırıp gücünü göstererek Fransa'ya karşı baskı uyguladı. Atatürk 10 Mayıs 1938'de çok hasta olmasına rağmen Mersin'e geldi ve saatlerce süren bir resmi geçit törenini izledi. Fransızlar Ankara'ya askeri bir heyet gönderdiler ve 3 Temmuz 1938'de sağlanan anlaşmaya göre Hatay, Fransız-Türk ortak egemenliği altına girecekti. Bir halk oylaması sonucunda da davanın son durumu belirlenecekti. Türk birlikleri Hatay'a girdiler ve seçimler mecliste Türk çoğunluğun oluşmasını sağladı. 2 Eylül 1938'de İskenderun Sancağı'nın Hatay Cumhuriyeti adı altında özerkliği ilan edildi. Daha sonra Türkiye ile birleşmek üzere Hatay Cumhuriyeti'nden bir delegasyon gönderildi. 30 Haziran 1939'da Hatay Türkiye sınırları içine katıldığında Atatürk hayatını kaybetmiş bulunuyordu.

Otuz Dördüncü Bölüm Dipnotları

1. Tesal, 1975.
2. Kabaklı, 1973; Yücebaş, 1973, s. 187.
3. Yücebaş, 1973, s. 60.
4. Kinross, 1965, s. 522.
5. Volkan, 2009.
6. Kinross, 1965, s. 522.
7. Günergün, 2006.
8. Shaw, 1995; Reisman, 2006.
9. Weigert, 1937.
10. Uşak-Şahin, 2009a, 2009b.
11. Küçükkaya, 2008. Bu kitapta bknz. Hilmi Yavuz ile söyleşi.
12. Türkiye'de psikiyatrinin tarihi hakkında önemli bilgilere sahip olan ve Volkan'a İzzeddin Şadan'ın anılarının bir kısmının bir kopyasını sağlayan Dr. Şahap Erkoç'a ve İzzeddin Şahan'ın Türkiye'de psikanalizin tanıtılmasındaki rolü üzerine yaptığı araştırmaları bizimle paylaşan Hale Uşak-Şahin'e teşekkürü borç biliriz. Bknz. Uşak-Şahin, 2009a, 2009b.
13. Volkan, 2004b.
14. Sinha, 1972.
15. Kocatürk, 1973, s. 310.
16. *The Caucasus*, sayı 1, Ağustos 1951, s. 16.
17. *The Caucasus*, sayı 1, Ağustos 1951, s. 16.
18. *The Caucasus*, sayı 1, Ağustos 1951, s. 16.
19. Graham, 1939, s. 205.
20. Granda, 1973, s. 344.
21. Kinross, 1965, s. 524.
22. Tesal, 1975.
23. Ramazani, 1981.
24. Windsor, Edward, Duke of. 1951, s. 310.
25. Granda, 1973, s. 362; Yücebaş, 1973, s. 31.
26. Granda, 1973, s. 363.
27. Yücebaş, 1973, s. 97-98
28. Windsor, Edward, Duke of. 1951, s. 310
29. Windsor, Edward, Duke of. 1951, s. 310
30. Yücebaş, 1973, s. 117-8

BÖLÜM 35

Atatürk Soyadı, Sözlü Sınavlar ve Hastalık

Küçük Mustafa ismini değiştirmiş Mustafa Kemal olmuştu. Türk bağımsızlık zaferinden sonra ise Mustafa Kemal "Gazi Mustafa Kemal" olarak anılmaya başlanmıştı. 1934'te ismini bir kez daha değiştirdi. Bu tarihe kadar Türkiye'de yaşayan insanlar soyadı taşımıyordu. Bu gelenek de epey karışıklığa yol açıyor, Mehmet ya da Ahmet gibi yaygın isimleri kullanan kişileri birbirinden ayırmak çoğu zaman mümkün olmuyordu. Herkesin bir soyadı kullanması yolunda bir karar alındı. Aynı zamanda, paşa, gazi ve efendi gibi eski birtakım unvanları hatırlatan isimler de artık kullanılmayacaktı. Erkeklere *Bay*, kadınlara evli ya da bekar *Bayan* olarak hitap edilecekti. Yasaya göre iki yıl içinde bir soyadı sahibi olunması gerekiyordu.

24 Kasım 1934'te özel bir kanunla Gazi Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadı verildi. Ankara Radyo'sunda spikerin bir dil sürçmesi ile ondan "Anatürk" olarak bahsettiğini kitabın başlarında yazmıştık. Mustafa ismi kullanılmamaya başlandı ve Türk lideri "Kemal Atatürk" oldu. Bir ara Kemal adını Kamal olarak değiştirmeyi düşündü. Hatta bu şekilde bir kartviziti bile vardır.[1] Kemal Arapça kökenli bir isimdi ve eğer Türklerin arınmış babası olacaksa isminin de öz Türkçe olması gerekirdi. En sonunda Kemal Atatürk olarak kalmasına karar verdi ancak imzasını genellikle "K. Atatürk" olarak atmıştır.

17 Aralık 1934 tarihli bir başka kanun, Atatürk ismi veya bu isimden türetilecek herhangi bir kelimenin bir başkası tarafından kullanılmasını yasakladı, yalnız kız kardeşi Makbule, "Atadan" soyadını aldı. Mustafa Kemal Türkiye'nin tek babası olacaktı. İsmet'in İnönü Savaşları'ndaki başarısı nedeniyle onurlandırılmasını ve ona İnönü soyadının verilmesini istedi. Böylelikle İsmet Paşa, İsmet İnönü oldu. Mustafa Kemal'in soyadı önerilerinde bulunduğu başkaları da vardı. O günlerde kendini Mustafa Kemal'den uzak hisseden ve kim olduğunu herkesin bildiğini öne sürerek soyadı almayı reddeden Adnan bile baskı altında "Adıvar" soyadını aldı.

Kanunla Türklerin babası olarak bilinir hale gelmenin, Atatürk'ün yeni Türkiye'nin hem annesi hem de babası olma psikolojik sürecini sona erdirdiğini düşünmeyelim. O zamanın modern dünyasına uygun bir şekilde, halkı yüceltecek, cahilliğin önüne geçecek, memleketi bilimsel gelişmelere açık hale getirecek ve kadın erkek herkese özgürlüğün kapılarını açacak bir yaratıcılık izlemişti. Onun yaratıcılığını bir ressamınki ile karşılaştırmaya devam edersek Atatürk'ün bir resim yaptığını, neyi resmettiğinin belli olduğunu fakat resmin boyanmasının henüz bitmediğini söyleyebiliriz. Her gün elinde fırçası ve boyaları, yaptığı resme ilavelerde bulunmaya, resmi güzelleştirmeye ve bir şaheser yaratmaya devam edecekti. Hastalığı onu etkilemeye başladığında bunun artık ne kadar zor bir hale geleceğini yakında göreceğiz.

Atatürk liderlik uğraşılarını, askerlik ve siyasetteki başarılı çalışmalarını, özel hayatındaki olaylardan ayırabilen bir kişiliğe sahipti. Bununla birlikte ara sıra özel hayatındaki süreçlerle yeni Türkiye'yi yaratma süreçlerinin birbirine karıştığı oluyordu. Özel hayatında çocukluk olaylarının ve bilinçdışı fantezilerinin etkisi altında yas tutan anneden ayrılma, anneyi kurtarma ve onarma, ölü kardeşleri psikolojik olarak diriltme, ölümsüz olma, en sonunda anneyi onarma ve ideal baba arama yerine; kendisini bir anne ve baba olarak yetiştirme, birçok kişiye sanki onların ebeveynleriymiş gibi davranma,

halkın öğretmeni olarak çalışma ve "bir numara" olma uğraşları bazen çok olumlu bazen de olağan dışı şekillerde ortaya çıkıyordu.

Bu olaylar kimi zaman yeni Türkiye'nin ve yeni Türk kimliğinin yaradılışına yardım ediyor, kimi zamansa sadece iç dünyasında olup bitenlerin bir ifadesi oluyordu. Türkiye'ye duyduğu sevgi hiçbir zaman değişmiyor fakat özel hayatında birçok kadın ve erkekle olan ilişkilerinde onlara Türkiye'ye yaptığı gibi değişmez bir yatırım yapamıyordu. Bu nedenle çocukluk ve gençlik dönemlerinden itibaren tanıdığı kişiler dışında, öteki insanlarla olan ilişkileri düşünüldüğünde, her ne kadar hayatı hep çok hareketli geçse de, derinlerinde yalnız kalmış bir kişiliği olduğu akla gelmektedir.

Özel hayatında Atatürk karşılaştığı insanları çoğu kez sözlü sınavlara tabi tutardı. Çevresindekilerin Atatürk'ün bu huyunu bildiklerinden bahsetmiştik. Psikolojik açıdan bakılırsa sınavdan geçenler bir bakıma Atatürk'ün yüceltilmiş çocukları oluyorlar ve daha önemlisi, liderin içinde geliştirdiği ideal anne ve babalık görevlerinin başarıyla yerine getirildiğini gösteriyorlardı. Atatürk sınavı geçemeyenleri küçümsüyor ve yanından uzaklaştırıyordu. Kimi zaman kendisine sorular sorulmasını istiyordu. Cevaplarının herkesi etkileyeceğinden emindi. Böyle davrandığı zamanlarda çocukluğundan kalma Şemsi Efendi ile olan özdeşimini de görebiliriz. Askeri okula, annesine haber vermeden girdiği bir sınavda başarılı olarak başladığını da unutmayalım. Atatürk köylüleri ve çocukları sınavdan geçirirken her zaman nazikti. Çoban çocuklara çoğu kez kendisinin kim olduğunu bilip bilmediklerini sorar, kendisini tanıdıklarında çok mutlu olurdu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yıldönümünde Ankara Palas'ta yapılan bir kutlamada Atatürk, balo salonunun ortasına konulan bir iskemlenin üzerine çıkarak balodaki konuklardan kendisine soru sormalarını istemiştir. Bütün cevapları bildiğinden emindi, böylece o an için "öğretmenleri" olup kendisine soru soran kimselere kusursuz

görünecek ve onlara ders verecekti. Bu baloya Adile de katılmıştı. Volkan'la konuşurken Adile o akşam Mustafa Kemal'in kendisini bir sınavdan geçirdiğini hatırlamıştı. Adile, yanına gidip geleneksel tarza uygun şekilde Mustafa Kemal'in elini öptüğü sırada Türk lideri bir Rus diplomatla beraberdi. Mustafa Kemal Adile'nin elini tuttu ve ona bir soru sordu: *"Benim elimi öptün. Şimdi söyle bakalım yanımdaki (Rus) arkadaşıma ne yapacaksın?"* Adile Rus diplomatın elini öpmeyip medeni bir kadın olarak diplomatın elini sıkması gerektiğini bilerek sınavı geçmişti. Mustafa Kemal'in başını sallayarak kendisini onayladığını çok net hatırlıyordu.[2]

İşte Atatürk'ün yaptığı sözlü sınavların bir başka örneği: 1935 yazında kurtarılması mümkün olmayan bir diş, Atatürk'e oldukça büyük rahatsızlık veriyordu. Zor bir diş çekimi konusunda tavsiyeye ihtiyacı olan özel dişçisi Sami Günzberg, Atatürk'ün dişine bakması için yeni bir diş doktorunu çağırdı. Atatürk'ün yeni diş doktoruna bir sınav yaptığını hem Afet, hem de dişçinin asistanı daha sonra yazmışlardır.[3] Ünlü hastasının dişi çekildikten sonra yeni diş hekimi ziyaretleri arasında dişçilik tarihi üzerine bulabildiği her şeyi okudu. Bu Atatürk'ü o kadar etkiledi ki, yeni doktor İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ne profesör olarak atandı ve 1936'da Türkiye'yi Viyana'da gerçekleşen uluslararası bir konferansta temsil etti.

Özel hayatında kendini "bir numara" olarak tutmak için kimi zaman olağan dışı olaylar da yaşadığını gösteren örnekler de vardır. Bunlardan biri Mustafa Kemal'in gece sofralarından birinde yaşanan Reşit Galip olayıdır. Reşit Galip tıp eğitimi almıştı ancak dilbilim, tarih ve edebiyata karşı derin bir merak besliyordu. 1931'de yeni Türkiye'deki kültürel girişimleri toplumun her katmanına yaymak üzere kurulan Halkevi hareketinin başındaydı. Reşit Galip tiyatro oyunlarının sahnelenmesinin yeni fikirlerin sunulmasında önemli bir araç olduğunu düşünerek Halkevleri'nde tiyatro açılması taraftarıydı. Genç kadın öğretmenlerin bu projeye katılmalarını

istiyordu. Bu fikre Mustafa Kemal'in eski öğretmenlerinden biri olan ileri yaştaki Eğitim Bakanı Esat Mehmet karşı çıktı. Küçük şehir ve kasabaların olası tepkilerinin dikkate alınması gerektiğini düşünerek uyarılarda bulundu.

Bir akşam Mustafa Kemal'in masasında aynı konu tartışılırken Reşit Galip, Mustafa Kemal'in Esat Mehmet'i savunmakla hata yaptığını öne sürdü. Buna öfkelenen Mustafa Kemal, bu konuda söylediklerine dikkat etmesini istedi ama Reşit Galip durması gereken yeri bilmiyordu. Gazi, Reşit Galip'in çok fazla içtiğini ve masadan kalkması gerektiğini söyledi. Reşit Galip ise masanın Mustafa Kemal'e ait olmadığını, millete ait olduğunu, millet meselelerini konuştukları için de Mustafa Kemal kadar orada oturmaya hakkı olduğunu söyleyerek karşılık verdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal ayağa kalktı, peçetesini masaya fırlatarak odadan dışarı çıktı.

Reşit Galip bir süre akşam sohbetlerine davet edilmedi. Ancak Mustafa Kemal genel sekreterine onun cesaretini takdir ettiğini söyledi. Bu olaydan yaklaşık bir ay kadar sonra Mustafa Kemal, Reşit Galip'in Ankara Radyosu'nda Halkevleri üzerine heyecanlı bir konuşma yaptığını işitti. Radyoda konuşmasından iki hafta sonra Reşit Galip, önderin masasında yer aldı. Mustafa Kemal onu selamladı, başkalarının duymayacağı bir şekilde ona Eğitim Bakanı olacağını söyledi. Bunu tuhaf bir olay takip etti. Yemek sırasında Mustafa Kemal odaya iki güçlü asker çağırdı ve onlardan Reşit Galip'e hoppacık yapmalarını istedi. Askerler Reşit Galip'i, sanki küçük bir çocukmuş gibi havaya attılar ve yere düşmeden tuttular. Mesaj herkes için açıktı: Mustafa Kemal hâlâ ipleri elinde tutuyordu, baba oydu ve Reşit Galip çocuğuydu. Bir de Reşit Galip, onun tartışılmaz üstünlüğüne meydan okumaya denk birisi olarak görülemezdi. O gece Mustafa Kemal eski öğretmeni Esat Mehmet'le uzun bir konuşma yaptı ve onu sağlık nedenleriyle Eğitim Bakanlığı'nı bırakmaya teşvik etti. Kısa bir süre sonra yerine Reşit Galip geldi[4].

Psikolojik anlamı açısından yukarıdaki olayı düşündüren başka bir olaydan daha bahsedilmektedir. Bu olay Türk müziğinin ünlü üstadı Münir Nurettin ile ilgilidir. Atatürk halkın Avrupa müziğini öğrenip sevmeleri konusundaki ısrarı ve Türk müziğinin radyodan yayınlanmasının geçici bir süreliğine yasaklanmış olmasına rağmen, kendisi özel yaşamında Türk müziğine olan sevgisini yitirmemişti. Dönemin en önemli iki sanatçısı Safiye Ayla ve Münir Nurettin'di ve ara sıra Atatürk'ün eğlencelerine katılmak üzere Cumhurbaşkanlığı sofrasına çağırılırlardı. Bir gece Münir Nurettin bir davette şarkı söylüyormuş. Atatürk sanatçıya eşlik etmiş ama şarkının ahengi bozulmuş. Münir Nurettin şarkısının bozulmasına daha fazla dayanamayınca Atatürk'ten susmasını istemiş ve Atatürk buna çok incinmiş. Bu olaydan sonra bir tren yolculuğu sırasında dinlenirken garsondan gramofona bir plak koymasını istemiş. Garson bilmeden Münir Nurettin'den bir plak çalmaya başlamış. Atatürk onun sesini duyar duymaz garsondan hemen plağı değiştirmesini istemiş, ikisinin arasındaki anlaşmazlığı bilmeyen garson bu kez Münir Nurettin'in bir başka plağını çalmaya başlamış. Atatürk'ün öfkelenerek garsona bütün plakları camdan dışarı attırdığı da söylenir.

Bursa'daki Çelik Palas Oteli'nin duvarındaki bir kurşun deliğinin nasıl oluştuğu hakkında farklı öyküler anlatılır. Atatürk'ü yakından tanıyan bir kişinin Volkan'a anlattığına göre Atatürk ile Münir Nurettin arasında yukarıda yaşandığı anlatılan olaylar gerçektir. Çelik Palas Oteli'ndeki delik Atatürk'ün Münir Nurettin ile barışmasının bir sonucudur. Çelik Palas'taki bir eğlenceye Münir Nurettin de gelmişti. Atatürk onu görünce rakı bardağını başına koymasını söylemiş, Münir Nurettin başına koyunca da Atatürk bardağa nişan almıştı. Konuklar onun şaka yaptığını sanıyorlardı ama tetiği çekti ve ateş etmeden önce tabancasının yönünü değiştirdiği için mermiyi duvara isabet ettirdi. Bu olaydan sonra Münir Nurettin rakı bardağını kaldırdı, Atatürk'e eğilerek selam verdi.

Atatürk bu jeste karşılık vererek sanatçının cesaretinin de sesi kadar büyük olduğunu kanıtladığını söyledi. Atatürk'le barışan Münir Nurettin'in önderin önünde şarkı söylemesine izin verildi. *"Senin güzel gözlerin"* dizesiyle başlayan şarkıyı söyledi, bunun Mustafa Kemal'in şaşırtıcı güzellikteki gözlerine bir gönderme olduğu düşünüldü. Bu kez Atatürk ona eşlik etmekten kaçındı.

Duvardaki kurşun deliği ile ilgili İsmet Bozdağ tarafından anlatılan diğer hikaye ise, Atatürk'ün başının üzerindeki bardağı vurabileceğinden emin olan ve ona itimat eden bir genç kadın hakkındadır. Bu hikayede de Atatürk tabancasını kadına değil duvara doğru ateşlemiştir.[5] Öykülerin farklılığını gerçeklerin nerede bittiği ve söylentilerin nerede başladığının bilinmeyişine bağlayabiliriz. Atatürk'ün bu gibi olaylardaki davranışları eğer gerçekse, sağlığının bozulduğu ve bunun etrafındakilerle olan ilişkilerini de etkilediği bir zamana rastlar.

Sağlığının kötüleştiği dönemde kendi yaratıcılığının etten kemikten bir sembolü olarak Ülkü onun için dünyanın merkeziydi. Onunla olmaktan keyif alır, kucağına oturmasına, cep saatiyle oynamasına izin verirdi. Gerçek mutluluğu onun yanında yakalamış görünüyordu. Belki de Sofya'dayken izlediği ilk operayı hatırlayarak, bazen onu küçük bir Carmen olarak giydirirdi ve Ülkü Atatürk ya da yanındaki konukları için dans ederdi.[6] Buna karşılık Ülkü de her isteği yerine getirilen bir çocuktan beklenebileceği gibi ona tapmıştır. Küçük Ülkü'den başka Türkiye'de birçok kişi açıkça onu bir baba olarak görüyordu. Mustafa Kemal'e Atatürk soyadı verildikten sonra insanlar ona "Ata" ya da "Atam" şeklinde hitap etmeye başladı. Birçok kişinin Atatürk'ü rüyalarında bir baba figürü olarak gördüklerini bilmekteyiz. Aşağıdaki iki örneği Adile ve Kıymet anlatmışlardır.

Kıymet, elli üç yaşındaki babası Nuri Ankara'da kalp krizi geçirdiği sırada eğitimi için Londra'da bulunmaktaydı. Atatürk ise Konya'daydı. Kıymet'e babasının ölmeden önce bilincini yitirene kadar *"Gazi geldi mi?"* diye sorduğu söylen-

mişti.[7] Atatürk eski dostunu görmek için Ankara'ya koşmuştu fakat doktorlar Nuri'nin odasına girmesine izin vermemişlerdi. Kıymet, Atatürk'ün ölümünden iki yıl sonra 26 Ekim'de, doğum gününün arifesinde bir rüya görmüştü. Rüyasında doğum gününde topraktan yükselmeye başlayan bir mezarın başında duruyordu. Mezarın üzeri kapalı olmasına rağmen kenarlarından içi görülebiliyordu. Mezarda iki ceset vardı ya da öyle anlaşılıyordu çünkü mezarın içindekiler bir yanından bakıldığında Atatürk diğer yandan bakıldığında Süleyman Peygamber olarak görünüyordu.

Bu rüyayı görünürdeki içeriğinden yola çıkarak derinlemesine anlamanın imkansız olduğu açıktır, bizim de herhangi bir yorum çabasına girmemiz en iyi ihtimalle derin bir analiz olmayacaktır. Kıymet bu rüyayı gördüğünde Süleyman Peygamber hakkında bir bilgiye sahipti. Bilinen bir öyküye göre bir gün Süleyman Peygamber'in huzuruna iki kadın gelir. Bir bebeğin gerçek sahibinin içlerinden hangisi olduklarına dair tartışıyorlardır ve Peygamber'den bu soruna bir çözüm bulmasını isterler. Kadınları dinleyen Süleyman Peygamber onlara bebeği bir kılıçla ortasından ikiye bölmeyi önerir. Bunun üzerine kadınlardan biri öne atılarak bebeği diğer kadına vermeye razı olduğunu, yeter ki ona bir zarar verilmemesini söyler. Süleyman Peygamber bebeğinin yaşaması için ondan vazgeçen kadının gerçek anne olduğunu söyleyerek bebeği ona verir. Kıymet'in annenin çocuğuna olan bağlılığının çocuğunu iki parçaya ayırma tehdidiyle sınandığı Süleyman Peygamber hikayesini biliyor olması, kendisinin de Atatürk'e olan bağlılığıyla babasına olan bağlılığı arasında kalmış olabileceğini akla getirmektedir. Kıymet, hem Nuri'yi hem de Atatürk'ü baba olarak algıladığını biliyordu.

Şimdi Adile'ye dönelim. Eğitimini tamamlayan Adile, avukat oldu daha sonra evlendi ve çocukları oldu. İtalya'daki Türk elçiliğinde büyükelçiden sonra ikinci mevkiye gelen ilk kadındı. İtalya'da, gelişmiş eski Etrüsk kültürüyle ilgilendi. Etrüsklerin kim olduğu, nereden geldiği gibi sorulara eğildi.

Babası Cumhurbaşkanlığı sofrasında Türkleri doğru yanlış yücelten tarihi kuramların tartışmasına katılmıştı. Adile'nin bu tartışmalardan haberi vardı. İtalya'da görev süresini tamamladıktan sonra Etrüsklerin aslında Türk olduğunu kanıtlamaya çalışan bir kitap yazdı.[8] Böylece Ata'sını memnun edecekti. Volkan onunla görüştüğünde Atatürk'ün ölümünden iki yıl sonra gördüğü bir düşü de aktarmıştı. Bu rüyada Atatürk'ü memnun etme isteğine rağmen onun kendisinde bir kusur bulacağından endişe ediyordu. Rüyasında Atatürk babasına dönüşmüş, sonra yine kendi kimliğine dönmüştü.

Resmi olarak kendisine "Atatürk" kimliği verildiğinde Mustafa Kemal'in özel hayatında da nihai bir rahatlığa ulaştığına inanmak zordur. Afet, 21 Haziran 1935'te bir gazeteci tarafından yöneltilen *"Mutlu musunuz?"* sorusuna Atatürk'ün verdiği cevabı kaydetmiştir: *"Mutluyum çünkü başardım"*.[9]

Yine de bir başarının ardından diğerinin gelmesine yönelik ihtiyacının devam ettiğini düşünmekteyiz. Çevresini iç gereksinimlerine göre biçimlendirme güdüsü görünüşe göre bitmeyecek gibiydi. Daha fazlasını başarmak, etkileyici bir başarının ardından diğerini kazanmak için amansız bir dürtüye sahip olan Atatürk'ün uzun süre rahat kalamayacağını gözlemleyenler vardı. Örneğin onu taparcasına seven, hayranlarından biri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk'ün özünü kavrayabilmiş biriydi. Atatürk'ün ruhunun *"sessiz ve gizli ihtilallerle, boralarla, fırtınalarla çalkalanıp durmakta"* olduğunu sezmişti.[10] Yakup Kadri büyük liderle ilgili gözlemleri sonucunda *"Kim bilir belki, bize hiç açmadığı korkunç bir sırrı, bir ıstırabı mı vardı?"* tahminini yürütmüştü.[11] Şöyle devam etti:

> *"... ne harp meydanlarının kanlı hengameleri, ne zafer toplarının sağır edici patlayışları, ne bir ülkeyi yeniden var ediş cehdi; ne de hiçbir faniye nasip olmamış şan ve şeref, ikbal ve şevket şenlikleri bir türlü teskine muvaffak olamıyordu. Bu doymak bilmez gönül, bu şahlanmış irade, bu çağlayan enerji; her an yeni bir zafer heyecanına teşne (susamış, istekli) idi; her an yeni bir şey yaratmak istiyordu."*[12]

Yakup Kadri, Atatürk'ün tüm enerjisini tek yakıcı tutkusunun gerçekleşmesine adadığına inanıyordu. Atatürk yaptığı yüzlerce konuşmada ülkesi için umutlarını belirtmişti. Yüzlerce eyleme yol göstermişti. Fakat iç dünyasında bir bakıma yalnızdı.

Karizmatik bir liderin takipçileri liderin varlığından, onun beklenmedik bir eylemini reddedecek ya da onunla bağlantısız görecek kadar büyülenmiş olabilirler. Benzer biçimde, her insanın yaşayabileceği bir hastalığı ya da acıdan uzakmış gibi böyle bir liderin sahip olabileceği fiziksel zayıflığı da görmezden gelebilirler. Ayrıca Atatürk muhtemelen kendi ölümsüzlüğüne olan bilinçdışı inancını başkalarına da bulaştırmış olmalıdır. Belki de o zamanki Türkiye'deki halkın büyük kısmı onu hasta olamayacak ya da ölemeyecek biri olarak kabul etmişti, oysa fiziksel sağlığı yıllardan beri kötüydü.

Samsun'a çıkışından önce sıtma hastalığına yakalanmıştı, Samsun'a çıktığı dönemde de kendini iyi hissetmiyordu. Rahatlamak için her beş-altı saatte bir banyo yapma ihtiyacı duyuyordu. Böbrekleri ağrıyordu. Kurtuluş Savaşı'nı başlattığında böbrek ağrıları ve sıtma nöbetleri çekiyordu. Sakarya Savaşı'na başlamadan önce bir kaburga kemiği kırılmıştı. 1924 yılında Latife ile evliyken yaşadığı "kalp rahatsızlığı" koroner arterlerde basit bir spazmdan ibaret olabilir fakat 1927 yılında kalp rahatsızlığı belirtilerinin tekrar ortaya çıktığına yönelik bir rapor bulunmaktadır.[13] Bununla birlikte Atatürk ciddi bir kalp rahatsızlığı yaşamadan ellilerinin ortasına gelmiştir. 1919'dan 1923 yılına kadar Atatürk, Cumhuriyet döneminde sağlık bakanlığı yapan Refik'in gözetimindeydi. 1923'ten sonra ise baş doktoru Neşet Ömer (İrdelp) oldu. İrdelp'in birkaç yardımcısı vardı, bunlardan biri Çankaya'daki çalışanların sağlığıyla ilgilenmek üzere Çankaya'ya atanmıştı.

1936'da ve tahminimize göre daha önceleri de, Atatürk'ün fiziki durumunda ve davranışlarında bazı değişiklikler görülmeye başlanmışsa ve 1936'nın Kasım ayında zatürree geçirdiği sanılmışsa da sağlık durumu hakkında kesin bir tanıya

ulaşılamamıştı. Atatürk yaşamı boyunca her koşulda, her türlü fiziksel ya da duygusal sıkıntıyı üzerinden atıp öne çıkma, her türlü rahatsızlığı inkar edercesine bir aslan gibi kükreme gücü olduğunu göstermişti. Fakat Nuri'nin 10 Ocak 1937'deki ölümü onu sarstı. Bu olayın Fikriye'nin ve Zehra'nın intiharlarıyla yaşadığı duyguları alevlendirdiğini ve yalnızlığını daha derinden hissettiğini de düşünebiliriz. İrdelp, Nuri'yi kurtaramamıştı ve bu Atatürk'ün görmezden gelemeyeceği tek ölümdü. Nuri çocukluğundan beri yanındaydı. Gelibolu'da, Rus cephesinde ve en önemlisi Cumhurbaşkanlığı sırasında hep onunla birlikteydi.

Özellikle de Nuri'yi kaybettikten sonra fiziksel hastalık belirtileri de yaşamaya başlayan Atatürk kuşkulara kapıldı ve depresif bir ruh haline girdi. Falih Rıfkı Atay 1937'deki Atatürk'ü şöyle hatırlar:

> *"... ruhsal dengesini korumakta güçlük yaşadığını görebiliyorduk. Çok alıngan bir hale gelmişti. Sürekli boşaltılması gereken ruhsal gerilimini kontrol etmekte zorlandığını hissediyorduk. Özellikle de sofra başı toplantılarımızda dikkatli davranmaya başlamıştık."*[14]

1937'ye gelindiğinde artık Atatürk'ün kaşıntıları, baş ağrıları, solgunluğu, üşüme nöbetleri ve sinirliliğini görmemek imkansızdı. Böyle bir durumda olduğu halde sanki hâlâ bu belirtileri küçümsercesine, kanayan burnuna pamuk koyarak, kaşıntılarını gidermek için merhem kullanarak fiziki durumunu inkar etmeye devam etti. Fakat iç dünyasında kurtarıcı ve onarıcı yaratıcılığına artık devam edemeyeceğini olasılıkla biliyordu. Volkan'ın 1975'te görüştüğü ve Atatürk'ü yakından tanıyan, sezgileri kuvvetli bir kişi, Atatürk'ün son yıllarındaki ağır içki kullanımının bir tür intihar ediş olduğunu düşünmüştü.

İhtiyatsız bir anında Atatürk genel sekreterine ne kadar sıkıldığını itiraf etti. *"Bunalıyorum çocuk, bunalıyorum. Ben burada bir nevi mahpus hayatı yaşıyorum. Çünkü gündüzleri ekseri-*

ya yalnızım. Herkes işinde gücünde. Benim ise çoğu günler, bütün günümü değil, bir saatimi dahi dolduracak işim yok... Şu halde ya uyuyabilirsem uyuyacağım, yahut bir şeyler yazacağım".[15] Akşam toplantılarına gelince şöyle iç çekiyordu: *"Bari sofrada değişiklik olsa... Ne gezer... Bu sofra nerede kurulursa kurulsun karşımda aşağı yukarı hep aynı insanlar... Aynı yüzler... Hasılı bıktım, usandım çocuk"*.[16] En sonunda tekrar durumunu inkar etmeye çalışır: *"Ne ise bunu bırakalım, sende ne haberler var ?"*[17]

Otuz Beşinci Bölüm Dipnotları

1. Granda, 1973, s. 35.
2. Ayda, 1975.
3. Afetinan, 1971, s. 21 ve Kızıldağlı, 1979.
4. Bozdağ, 1975b.
5. Bozdağ, 1975b.
6. Aydemir, 1974.
7. Tesal, 1975.
8. Ayda, 1975.
9. Afetinan, 1971, s. 105.
10. Karaosmanoğlu, 1971, s.123.
11. Karaosmanoğlu, 1971, s.123.
12. Karaosmanoğlu, 1971, s.123.
13. Arar, 1958, s. 19-20 ve Atay, 1980, s. 484.
14. Atay, 1965.
15. Selek, 1974-75.
16. Selek, 1974-75.
17. Selek, 1974-75.

BÖLÜM 36

İnönü ile Arasının Açılması, Hastalığının Teşhisi ve Ölüm

1937 yılı ilerledikçe, Atatürk ve çevresindekiler için geçirdiği fiziksel değişimleri inkar etmek zorlaşmış olmalıdır. Atatürk kendini giderek daha yorgun ve zayıf hissediyordu. Yüzü solgundu. Baş ağrısı ve ateş nöbetleri yaşıyordu. Atletik görünümü değişmiş, göbeği çıkmıştı. Ayrıca Nuri Conker'in ölümü hayatındaki taşların yerlerini değiştirmişti büyük olasılıkla. Afet de Cenevre'ye gidince kendini daha da yalnız hissetmeye başladı. Fiziksel belirtilerinin ve duygusal durumunun birbirine bağlı olduğu bir duruma girmiş bulunuyordu. Hastalığından kaynaklanan alınganlık, sinirlilik gibi belirtiler, çevresinde yeni destekleyiciler bulma çabaları ile karışmıştı.

Falih Rıfkı Atay o dönemde Atatürk'ün sofrasında gerçekleşen bir olayı hatırlar. Falih Rıfkı birkaç dakikalığına sofradan kalkıp piposunu içmek üzere bitişikteki odaya geçtiğinde Atatürk onun gitmesine kızarak geri çağırır. Falih Rıfkı, Atatürk'ün ne kadar sarsılmış olduğunu görünce liderin etrafındakiler tarafından terk edilmek konusunda ne denli hassas olduğunu düşünür.[1]

Türk tarihi ve diline olan ilgisinin devam ettiği, Hatay sorununa eğildiği ve Adolf Hitler'in yaptıklarını yakından takip etme konusunda ısrar ettiği bir dönemde Atatürk'ün kaşıntıları arttı. Doktoru kaşıdıkça tırnaklarıyla çizdiği bacaklarına sürmesi için çeşitli merhemler verdi. 1937 sonbaharında

sekreteri Sağlık Bakanı'na yazarak Çankaya Köşkü'nü basan karıncalardan şikayet etti.[2] Atatürk'ün hasta olduğu kabul edilmesi gerekirken, kaşıntılarının karıncalardan kaynaklandığı düşünülmüştü! Köşkte gerçekten de karıncalar vardı. Bu karıncaların son zamanlarda Çin'den Avrupa'ya göç eden bir karınca cinsi olduğu tespit edildi. İtlaf uzmanları çağırıldı. İlaçlama yapılırken Atatürk köşkten ayrıldı ama kaşıntıları sona ermedi. Çoğu zaman tampon yapılmasını gerektiren burun kanamaları da devam etti. Etrafındakiler liderin hastalığını hem bilmeye hem de inkar etmeye devam ettiler. Ya da belki de hiç kimse büyük öndere hasta olduğunu söylemeye cesaret edemiyordu. Muhtemelen Atatürk'e kaşıntıları için kullandığı merhemlerden başka ilaçlar da verilmişti ancak belirtilerin nedeni konusunda hiçbir şey yapılmamıştı. Hiç kuşkusuz kendisi de çevresindekiler gibi hasta olduğunu hem biliyor hem de inkar ediyordu. Bir de hasta olduğunun öğrenilmesi durumunda bu haberin Hatay'ı anavatana katma çabalarını tehlikeye düşüreceği şeklinde bir mantık yürütmüş olabilirdi.

İsmet İnönü ile arasının açılması, yaşamının bu döneminde gerçekleşti. 1937'ye dek Atatürk, İsmet'in hükümetin lideri olmasından duyduğu memnuniyeti her zaman dile getirmişti. Şimdi kendisinin devlet işlerinin dışında kaldığını hissediyordu, uzun vadeli değişmez Başbakan'ı ise hükümeti sıkı bir kontrol altında tutuyor, "bütçem" ve "hükümetim" ifadeleriyle konuşuyordu. İnönü'nün bir bakıma en tepedeki adam gibi konuşması, Atatürk'ün en tepedeki adam olma isteğinin devam etmesini güçleştirmeye başlamıştı. İnönü hakkındaki duygularında bardağı taşıran son damla önemsiz bir olaydı ama bu önemsizlik anlamlı bir iç dramı temsil ediyordu.

Atatürk Ankara'daki çiftliğine yüklü bir duygusal yatırım yapmıştı. Çiftlik bir de bira fabrikası içermesine rağmen yeterli kâr getirmiyordu. İnönü bira fabrikasının genişletilmesine itiraz etti. Atatürk çiftliğin bazı masraflarının devlet tarafından karşılanmasını isteyince İnönü'nün buna karşılık

teklifi, Atatürk'ün çiftliği devlete armağan etmesini önermek oldu. Uzun vadede Atatürk tam olarak bunu yaptı ama en başında bu öneri hoşuna gitmemişti. Çiftliği ulusa sunduğunda İnönü'den cömertliği nedeniyle kendisine teşekkür eden bir telgraf aldı, gelecekte çiftliğin köylü sınıfı için bir model hem de tarım için bir sembol olarak kullanılacağını belirtiyordu.

Atatürk şöyle karşılık verdi:

> *"Hatırlarsınız, Türk köylüsünün, Türk'ün efendisi olduğunu söylediğim zamanı... Ben, efendinin arzu ve iradesi altında senelerden beri çalışmış olan bir hadiniim (hizmetkarım). Şimdi beni çok heyecana getiren hadise, Türk köylüsüne nacizane de olsa ufak bir vazife yapmış olduğumdur. Bahis mevzuu (söz konusu) olan hediye yüksek Türk milletine, benim asıl vermeyi düşündüğüm hediye karşısında, hiçbir kıymete haiz (sahip) değildir. Ben icap ettiği (gerektiği) zaman en büyük hediyem olmak üzere Türk milletine canımı vereceğim."*[3]

Çiftlik konusu Atatürk'le İnönü arasında kırgınlık yaratan bir mesele olmaya devam etti ve bu mesele uluslararası ilişkiler konusundaki görüş farklılıklarıyla iç içe girdi. Haziran 1936'da İspanya'da çok kan döktürecek ve büyük felaketlere yol açacak bir iç savaş başlamıştı. İspanya, Cumhuriyetçiler ve Milliyetçiler olarak iki gruba ayrılmıştı. Sovyetler Cumhuriyetçilere, faşist İtalya ve Nazi Almanyası da Milliyetçilere yardım etmeye başladılar. Bir sene içinde İspanyol iç savaşı ile ilgili olan ve korsanlık eylemleri olarak algılanan saldırılar, Akdeniz'e yayılmış bir hale geldi. Eylül 1937'de İsviçre'nin Nyon kentinde, bu saldırıların görüşülmesi için İngiltere ve Fransa tarafından bir konferans düzenlendi.[4] Türkiye bu konferansta Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından temsil ediliyordu. Dışişleri Bakanı hem İsmet İnönü hem de Atatürk'ü konferanstaki gelişmelerden haberdar ediyordu ancak ikisi Türkiye'nin izlemesi gereken yol konusunda anlaşamıyorlardı. Atatürk'ün Dışişleri Bakanı'na hükümetin bilgisi dışında direktif vermesi İnönü'yü rahatsız ediyordu.

Atatürk 1937'de 1-16 Eylül arası dönemde İstanbul'da kaldı. O zamana ait resmi kayıtlar incelendiğinde İstanbul'da kederli ve yalnız günler geçirdiği anlaşılabilir. 16 Eylül'de Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Tren ertesi gün Ankara'ya yaklaşırken İnönü ona katıldı. Şehre doğru giden tren yolda çiftliğin yanından geçerken çiftlik konusundaki anlaşmazlıkları su yüzüne çıktı ve Nyon Konferansı konusundaki fikir ayrılıkları da üzerine eklendi.[5] Nyon'da İngiliz ve Fransızlardan oluşturulan bir donanma devriyesine, İspanyol uyruklu olmayan herhangi bir taşıta saldıran bir denizaltı, gemi ya da uçağa saldırma yetkisi verilmesi kararlaştırılmıştı. Atatürk'ün Ankara'ya dönmesinden bir gün sonra, Türkiye Bakanlar Kurulu toplandı ve Nyon'da alınan karar onaylanmak üzere meclise sunulmadan önce kararla ilgili bir tartışma yapıldı. Akşamki Bakanlar Kurulu toplantısında Atatürk ve İnönü bakanların önünde sert sözlerle atıştılar. Atatürk Nyon'da yapılan anlaşmanın hemen imzalanmasından yana idi. Daha tedbirli görünen ve Mussolini'nin bu anlaşmayı kullanıp neler yapabileceğini düşünen İnönü ise metni kabul etmeden önce bazı koşullar öne sürülmesi gerektiğini düşünüyordu. İnönü daha sonra Atatürk'le geçmişte hükümet politikaları konusunda pek çok anlaşmazlık yaşadıklarını fakat kabinenin önünde kendisine saldırılmasının özellikle üzüntü verici olduğunu söyleyecekti.[6]

Bu Bakanlar Kurulu toplantısına katılanlardan bazıları o akşam Atatürk'ün çiftliğinin bir kez daha tartışma konusu olduğunu anlatmışlardır. Çiftliğin yıkık dökük, bakımsız bir durumda bulunduğu ve havuzlarından birinin kirlenmiş olduğu konuşuldu. Atatürk'ün bu tür konuşmaları kişiliğine yönelik bir saldırı olarak gördüğü de söylenmektedir. İnönü yönetici olarak çiftliği temiz tutacak birilerini atayacağına söz verince hastalığı ilerlemiş bir durumda olan Atatürk'ün büyük bir öfkeye kapıldığı anlatılır; çünkü çiftlikte halihazırda çalışmakta olan personeli kendisi bizzat seçmiştir. İddialara göre İnönü tartışmanın bir yerinde Atatürk'e *"İran Şahı kızınca*

vekillerini tokatlarmış, dövermiş. Sen de onun gibi mi olmak istiyorsun?" demiştir.[7]

Büyük Millet Meclisi'nde Nyon kararının desteklenmesi yönünde oy çıkmasının ardından Atatürk Türk Tarih Kurumu'nun 20 Eylül'deki ikinci kongresinin açılışı için trenle İstanbul'a döndü. İnönü ile trende baş başa bir görüşme ayarladı. Atatürk, *"Şimdi ne yapacağız?"* diye sorduğunda İnönü, *"Nasıl münasip görürseniz,"* cevabını verdi.[8] O gün trende Atatürk'le beraber olduğunu söyleyen Falih Rıfkı Atay'a göre Atatürk İnönü'ye, *"Görev arkadaşlığımız bitmiştir, ama dostluğumuz devam edecek,"* demiştir. Bunun üzerine İnönü iki eliyle yüzünü kapatmıştır. O zaman Atatürk ona, *"Dinlenmelisiniz,"* diye öneride bulunmuştur.[9] Durumun fazla dikkat çekmemesi için İnönü'nün birkaç hafta resmi sağlık izni almasını teklif etmişti, bu sırada başbakanlığa başkası vekalet edecekti. Atatürk, Celal Bayar'ın Başbakanlığa geçmesini istedi. 25 Ekim'de İnönü Başbakanlık'tan istifa etti.

Hastalığının ve duygusal durumunun etkileri bir kenara bırakılırsa İnönü'nün Başbakanlığının sona ermesinde Atatürk'ün siyasi açıdan gerçekçi görüşlerinin de etkili olduğunu unutmayalım. O dönemlerde İnönü, ekonomiyi sağlam bir zemine oturtmaktaki yavaşlığı nedeniyle çok eleştiriliyordu. İnönü ile onun yerine Başbakan olan Celal Bayar arasında ekonomiye yaklaşımları açısından farklılıklar vardı. Bayar daha liberal ve dışa dönük bir yaklaşım sergiliyor, özel girişime daha çok önem veriyordu. İnönü ise daha devletçi ve daha içe kapanık bir ekonomik siyaset yürütüyordu. Hilmi Yavuz 2008'de İsmail Küçükkaya ile yaptığı söyleşide Atatürk'ün ikisinin ortası bir yaklaşımının olduğunu düşündüğünü ve bazen İnönü'yü bazen de Bayar'ı öne çıkarttığını söylemektedir.[10]

Eylül 1937'de aralarının bozulmasından sonra Atatürk ve İnönü 6 Kasım'a kadar bir daha karşılaşmadı. Bununla birlikte Ekim ayı başlarında ordunun Ege kıyılarındaki manevraları sırasında karşılaşmış olabileceklerini düşünüyoruz. Ka-

sım ayında Çankaya'da gerçekleşen bir toplantıda hem yeni Başbakan Celal Bayar hem de İsmet İnönü vardı. İnönü'nün yeni Başbakan'ının ustaca idare ettiği bir hükümet krizinden söz ederek Atatürk'ü çok öfkelendirdiği söylenir. Atatürk İnönü'nün sözlerine, *"Hükümet benim elimdedir,"* diye itiraz eder.[11] Fakat dostlarına söylediği bazı sözler, dargın görünmesine rağmen Atatürk'ün eski yoldaşı İnönü'nün hükümetin başında olduğu zamanları özlediği izlenimini vermektedir. İnönü ve Atatürk, Atatürk'ün ölümünden önce son kez Nisan 1938'de olmak üzere nadir zamanlarda karşılaştılar.

Hastalığının ilerlediği dönemde Atatürk'ün çevresindeki dünyayı örgütlemek üzere oynadığı satranç oyunundaki en önemli hamlelerden biri de Ali Fuat Cebesoy'un yeniden önemli bir konuma yükselmesiydi. Geçmişte tüm yaşananlara rağmen Ali Fuat Cebesoy, kalben Mustafa Kemal'e sadık kalmıştı. Bir zamanlar "iyi" nesneler olan ancak daha sonra "kötü" olarak damgalanıp bir kenara atılan Refet Bele ve hatta Rauf Orbay, Nuri Conker'in ölümüyle destek sisteminin dengesi bozulduğunda eski itibarlarına kavuştular. Hatta Atatürk bir dostluk jesti olarak, Türk Tarih Kurumu'nun İstanbul'daki Eylül 1937 toplantısına Kazım Karabekir'i bile çağırdı. Fakat bu barışma çabası başarısız oldu çünkü Kazım Karabekir toplantıya katılmadı. İkisi daha sonra buluştularsa da bunun planlanmış mı yoksa rastlantısal bir buluşma mı olduğu bilinmemektedir.

Atatürk Türk Tarih Kurumu'nun ikinci kongresinin açılışı için tekrar İstanbul'a döndüğünde, Dolmabahçe'deki özel odasıyla toplantının yapıldığı salon arasındaki yüz elli metrelik mesafeyi yürüyemeyecek kadar zayıf düşmüştü. Durumu kötüleşince bir kattan diğerine gidebilmesi için Dolmabahçe'de bir asansör kuruldu. Çankaya'daki köşkte de daha önce böyle bir asansör kurulmuştu. Fakat hastalığına bir teşhis konulabilmesi için birkaç ay daha geçmesi gerekecekti.

Yalova kaplıcalarının bacaklarındaki kaşıntılara iyi gelebileceği düşünüldüğü için Atatürk Ocak 1938'de Yalova'ya git-

ti. Kaplıcalar, bir zamanlar Jön Türk hareketinde etkin bir rol almış olan Dr. Nihat Reşat Belger'in yönetimindeydi. Atatürk Belger'den kendisini muayene etmesini istedi. Karaciğerinin büyüdüğü, işlevini yitirdiği ve hastalık belirtilerinin bundan kaynaklandığı anlaşıldı. Atatürk haberleri soğukkanlılıkla karşıladı, "*Şimdi ne yapacağız?*" diye sordu.[12] Ankara'dan özel doktoru çağırıldı ve tepeden tırnağa muayene yapmasına izin verildi. İki doktor teşhislerinde birleşti. Atatürk'ün hastalığının adı karaciğer sirozuydu. Siroz teşhisinin ilk belirtilerin ortaya çıkmasından en az bir yıl sonra konmuş olması üzüntü vericidir, erken teşhis edilmiş olsa Atatürk doğru bakımla birkaç yıl daha fazla yaşayabilirdi. Bu ölümcül ihmal güçlü, karizmatik lider ve takipçileri arasında etkili olan ve muhteşem liderin durumundaki bozulmaları inkar etmeyi de içeren garip etkileşim konusunda bilgi vermektedir.

Atatürk Ankara'ya döndü ve orada da Yalova'da konulan teşhis doğrulandı. O gece Falih Rıfkı Atay eşiyle beraber Atatürk'ün sofrasına davet edilmişti. Sofrada sadece birkaç kişi vardı. Bu, Atatürk'ün son sofra toplantısı olacaktı. Falih Rıfkı Atay Çankaya'da Atatürk'ün hastalığının kabul edildiği akşamki sahneyi şöyle anlatmaktadır:

> *"Atatürk, solgun ve sararmış, masaya oturdu. 'Ben hiçbir şey içmeyeceğim, fakat siz bir şeyler içiniz. Konuşunuz. Bir müddet böyle yapalım,' dedi. Akşam sessiz ve neşesiz, o ve herkes kendi içine bükülmüş ve büyük bir sırrın karanlığına gömülmüş olarak geçti. Fırtınadan sonraki deniz gibi bitkin durgunluğu vardı. Dudakları güç oynuyordu".*[13]

Ancak çok geçmeden, hastalığı inkar tekrar baskın geldi. Atatürk Bursa'daki Çelik Palas Oteli'nin büyük Cumhurbaşkanlığı masasının başına geçti. Bir akşam grubuyla birlikte müzikli bir eğlenceye katıldılar. Bu eğlence sırasında Atatürk orkestra şefine zeybek havası çalmasını söyledi ve genç bir savaşçı gibi kolları iki yana açık, döne döne zeybek oynadı. Bu da katıldığı son müzikli eğlence olacaktı. Ertesi gün yata-

ğa düştü, zatürree teşhisi kondu.[14] Hastalığını inkar etmekle birlikte yakın zamanda öleceğini biliyordu. Bir Fransızca sözlükten siroz kelimesinin anlamına bakmıştı.

O zamanki gazeteleri gözden geçirince Türkiye halkına Atatürk'ün bu durumu hakkında ayrıntılı bilgi verilmediğini gördük, fakat liderin hasta olduğu açıkça bildiriliyordu. 16 Mart 1938'de Atatürk tekrar muayene edildi, bu kez muayene sırasında İnönü de hazır bulunuyordu. Durumu hakkında bir rapor hazırlanıp imzalandı. Raporun kendisine yüksek sesle okunmasını istedi. Tavsiyelerden biri de alkol yasağıydı. Bayar, Atatürk'ü muayene edebilecek Avrupa'daki en iyi tıp otoritesini bulmak için uygun kişilere danıştı. En sonunda Fransız Doktor Noel Fissinger'in adına ulaştı ve onun Türkiye'ye gelmesi konusunda Atatürk'ü ikna etti. Mart 1938'de Çankaya'da hastasını muayene ettikten sonra Fissinger ona şöyle dedi: *"Büyük muharebeler yaşadınız ve onları kazandınız. Ancak şimdi erkân-ı harbiye reisi benim ve bana uyacaksınız. Bana yardım edeceksiniz"*.[15] Atatürk doktorun bu yaklaşımını onayladı. Belki de hiçbir Türk doktor Atatürk'le böyle konuşmaya cesaret edemezdi ama Atatürk bu kararlı yaşlı adamdan gelen emirlere uydu. Bayar samimi görüşünü almak üzere Dr. Fissinger'le baş başa görüştü. Doktor iyimserlikle, Atatürk'ün uygun bir bakımla yedi yıl yaşayabileceğini söylediğinde Bayar rahatladı.

Fissinger Atatürk'ün Hatay'la ilgili kararlılığını düşünmemişti. Sıtma nöbetleri geçirirken ya da bir kemiği kırıkken bile savaş meydanlarından çekilmeyen Mustafa Kemal, 1938 yazında Hatay'ı kazanmak için Atatürk olarak güneye gitti. Hatay yakınlarındaki şehirlerde birkaç askeri resmi geçidi aşırı sıcak havaya rağmen izledi. O kadar zayıf düşmüştü ki ayakta zor duruyordu. Salih Bozok ve Kılıç Ali yanındaydılar ve Atatürk'e kendilerine dayanmasını teklif ettilerse de ret cevabı aldılar. Fransızları Hatay konusunda etkilemek için güçlü görünmek zorundaydı.

Güney gezisinden sonra Atatürk, Ankara üzerinden İstanbul'a gitti ve *Savarona* yatına yerleşti. Bu onun yeni oyunca-

ğıydı ancak yatla tıpkı hasta bir çocuğun en sevdiği oyuncakla oynayabildiği ölçüde ilgilenebiliyordu. Yat aslında Amerikalı bir milyoner kadın için yapılmıştı. Hitler yatı almak için teklifte bulunmuş fakat Türklerin kendisinden önce teklif verdiğini öğrenince çekilmişti, şimdi pazarlığın başlamasından bir yıldan uzun bir süre geçtikten sonra yat Atatürk'ündü ama bu yatın mezarı olacağından korkuyordu.

Asabiliğine, alınganlığına ve fiziksel belirtilerine rağmen zihni iyi bir şekilde çalışmaya devam ediyordu. Fissinger'i şeker hastası olan İnönü'yü muayene etmeye gönderdi. Fransız doktor, eski başbakan için önerilen ameliyata karşı çıktı. Ankara'daki gelişmeler Bayar tarafından Atatürk'e aktarılıyordu. Bayar her perşembe hasta Cumhurbaşkanı'nın yanında olmak için Ankara'dan İstanbul'a gidiyordu. Dış işlerini de konuşuyorlardı. Fransızlar kuzeydoğu Fransa'da bir Alman saldırısını önlemeyi amaçlayan ve baş yaratıcısı Andre Maginot'un adını taşıyan savunma blokları geliştirmişlerdi. Atatürk, Maginot Hattı'nın Hitler'i durdurmayacağına inanıyordu. Bayar'a Hitler'in başarılı olması durumunda Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesini engelleyeceğini söylemişti.[16]

Afet, Cenevre'de uzaktaydı ama Sabiha ve Ülkü Atatürk'ün yakınındaydılar. Mayıs'ta bazı Balkan ülkelerinin Ankara temsilcileri Atatürk'ü ziyaret etti. Atatürk Sabiha'dan bu özel durum için hava kuvvetleri üniformasını giymesini istedi. 1974'te Sabiha Gökçen, Volkan'a o sırada yeni tip bir Amerikan bombardıman uçağıyla Balkanlar'a bir gezi düzenlenmesinin planlandığını söylemiştir. Atatürk'ün yanından ayrılmak istemediği için ilk ve son kez ona bir yalan söyleyerek, hazır olmadığını belirtmiştir. Oysa eğitmeni olan, adı Jack olarak geçen Amerikalı test pilotu Atatürk'e Sabiha'nın hazır olduğunu söylemişti. Atatürk onunla konuşarak şöyle dedi: *"Hasta olduğum için gitmek istemediğini biliyorum çocuğum. Ama söz verdin, gitmelisin"*.[17] Bu tek kişilik bir uçuş olacaktı. Gökçen 16 Haziran'da Atina'ya geçti, 21 Haziran'da Bükreş üzerinden İstanbul'a döndü ve hemen Savarona'ya gitti.

14 Haziran 1938'de Atatürk Afet'e doktorları suçladığı bir mektup yazdı: *"Bence doktorların yanlış görüş ve hükümleri sebebiyle hastalık* [burada "hastalığım" demekten kaçınıyor] *durmamış ilerlemiştir. Vakitsiz ayağa kalkmak, yürümek hususiyetiyle burunda yapılan atuşman üzerine gelen kusma neticesi, yapılan istirahatleri hiçe indirmiştir. İstanbul'a gelince, hükümet reyimi almaya lüzum görmeksizin Fissenger'i getirtti. Yeniden tetkik muayene yapıldık"*.[18] Mektubunda sanki tarafsız, rapor yazan bir doktor gibi Afet'e fiziksel bulgularını tanımlıyordu. Örneğin, *"Karaciğeri eski halinden farksız ve karnı birkaç kiloluk birikmiş su ve gaz dolayısıyla şişkin ve defigüre bir halde buldular"* diye yazıyordu.[19] Ayrıca Afet'i şöyle rahatlatmaya çalışıyordu: *"Umumi ahvalim* (durumum) *iyidir. Tamamen iadei afiyet* (sağlığına geri kavuşma) *ümit ve va'di kuvvetlidir. Senin için asla merakı ve endişeyi mucip* (sebep) *olmamalıdır. Serinkanlılıkla imtihanlarını vererek muvaffakiyetle dönmeni bekler ve muhabbetle gözlerinden öperim"*.[20] *Savarona*'nın Dolmabahçe Sarayı karşısında demirli olduğunu, Başbakan ve diğer bakanların sık sık yatta misafir olduğunu söyleyerek mektubunu bitirir.

Savarona artık gerçekten de bir hastaneye dönüşmüştü, hastanın durumu da günden güne ağırlaşıyordu. Karaciğer sirozu korkunç bir hastalıktır. Sınıflandırması zor, sebebi kimi zaman net, kimi zaman da aşırı belirsizdir. Bu kronik hastalık karaciğer hücrelerinin önemli ölçüde kaybıyla, karaciğer işlevlerinin bozulmasıyla nitelendiği kadar, bağ dokularının desteğinin çökmesi ve sonrasında açılan yaralarla da karakterizedir. Kötü beslenmenin nedenler arasında olduğu düşünülür. Bu hastalık halk arasında alkolik sirozu olarak da bilinir. Ancak alkolün hastalıkta oynadığı rol kesin olarak belirlenememiştir. Alkol karaciğer üzerinde doğrudan toksik etki yaratabilir ya da temel besinler alınmaksızın gerekli kalorilerin elde edilmesini sağlayarak kötü beslenmeyi ilerletebilir. Atatürk içki içmesinin yanı sıra, dengeli ve düzenli beslenme alışkanlığından da yoksundu. Bu hastalığın, zayıflık, düşük

ateş, sarı bir ten ve kaşıntı gibi belirtilerini yıllarca taşımıştı. Karaciğeri çevreleyen kan damarlarında geniş yaraların oluşmasının bir sonucu olarak kan basıncında yükselme belirtileri ortaya çıkmıştı. Karın damarları genişlemiş, kanamanın eşlik ettiği başka varisler gelişmişti. Örümcek ağına benzeyen küçük damar genişlemeleri görülüyordu.

1938 yazına gelindiğinde hastalığı geri dönüşsüz noktaya ulaşmıştı. Dolaşım sistemindeki anormallik karnında, el ve ayaklarda, testislerde ve peniste su toplanmasına yol açmıştı. Görünümü de giderek daha çok etkileniyordu. Atatürk'ün karnı şişmişti, özellikle gövdesinde kas erimesi vardı ve cildinde sarılık gelişiyordu. Yüzü karaciğer hastası yüzü adı verilen, çatlamış kılcal damarlarla kaplı, ıstıraplı bir hal almıştı. Nefes alamadığından şikayet ediyordu. Rahat nefes alması için yata buz kalıpları getiriliyordu ama hava çok sıcaktı. Zorlukla yürüyebiliyordu. Bir gün Marmara Denizi'nde bir motorlu sandalda gezerken halk onu görüp tezahürat yapmıştı ancak çoğu kişi onun yaşadığı acılardan habersizdi.

Tedavi için en ufak bir umuda bile sarılar Atatürk, Kılıç Ali'den, annesinin kocakarı ilaçlarını göndermesini istedi.[21] Kılıç Ali'nin annesi ilaçları gönderdi, en azından bu ilaçlarla sembolik olarak bir anne eli değmiş oluyordu. En sonunda Atatürk'ün artık daha fazla *Savarona*'da kalamayacağı anlaşıldı. Sedye kullanmayı reddettiği için bir gece onu bir koltuğun üzerinde Dolmabahçe Sarayı'na taşıdılar. Taşınma işlemi gece yapılmıştı, böylece en yakınındakiler dışında kimse bu trajik durumu bilmeyecekti. Saraya girer girmez bütün yardım tekliflerini geri çevirerek cesaretini gösterircesine odasına yürüdü.[22] Hayatının geri kalınını bu odada, oyma ceviz yatağında geçirecekti. Yatağında yıllar önce kendisine hayran "konuşan gazetesi" Latife'nin yaptığı gibi sekreterinin kendisine okuduğu dünya haberlerini dinleyecekti.

Artık son hazırlıkların yapılması gerekiyordu. 5 Eylül 1938'de vasiyetinin imzalanması için yanına bir noter geldi.[23] Çankaya dahil konutlarını Halk Partisi'ne bıraktı. Atatürk'ün

İş Bankası'nda, İş Bankası ve Maden Kömürü T. A. Ş hisse senetleri yanında o zamanki Türk Lirası'yla 1.500.000 liraya yakın parası vardı. Yaşadıkları sürece her ay kız kardeşi Makbule'ye ayda 1000, Afet'e 800, Sabiha'ya 600, Ülkü'ye 200, Rukiye ve Nebile'ye 100'er lira verilecekti. Sabiha'ya, Makbule'nin Çankaya'da yaşadığı yere yakın bir ev alması için fazladan para verildi. Servetinin geri kalanı da Türk Tarih Kurumu'yla Türk Dil Kurumu arasında paylaştırıldı. İnönü'nün çocuklarının yüksek eğitimine de bir miktar para ayrıldı.

Biraz rahatlaması için Atatürk'ün karnından su alındı. Bu işlem sonunda bedeni büzülmüş gibiydi, yine de devlet belgelerini imzalamaya devam etti ve Ali Fuat'la siyaset ve dünyanın geleceği üzerine sohbetlerini sürdürdü. 29 Ekim'e az bir zaman kalmıştı, Atatürk Cumhuriyet'in on beşinci yıldönümü için Ankara'ya gitmek istiyordu. Ali Fuat sağlığı hakkında cesaret verici sözler söylediğinde, "*Avutmaya çalışıyorsun ama nafile. İnsan gerçeği olduğu gibi görmeli*" dedi.[24] İki dost son kez birlikte oluyorlardı, bir süre sonra doktorlar yanına girecek insanların sayısını kısıtladılar.

26 Eylül'de Atatürk kırk sekiz saat süren bir komaya girdi. Cumhuriyet'in on beşinci yıldönümünde hâlâ Dolmabahçe Sarayı'ndaki odasındaydı. Kutlamaya ancak penceresinin dışındaki caddeden gelen gürültüleri dinleyerek katılabildi. 9 Kasım'da yeniden komaya girdi. Karnından tekrar su çekildi, otuz altı saat komada kaldı. Komaya girmeden önceki son sözleri "*Saat kaç?*" oldu.[25] 10 Kasım 1938 günü saat dokuzu beş geçe hayata gözlerini yumdu.

Atatürk'ün ölümünden birkaç gün önce Ülkü, belki de bu son günlerin kasvetli havasından kurtulması için Ankara'ya gönderildi. 1974'te Volkan'la konuşurken Sabiha Gökçen, bir yerde Ülkü'nün Atatürk öldüğü gün İstanbul'da olduğunu hatırladığına dair bir şeyler okuduğunu söylemişti. Sabiha, Ülkü'nün hafızasının onu yanılttığı konusunda ısrar etmişti. Kendisi dışında Cenevre'den dönen Afet'in ve o zaman evli olan Rukiye'nin ölüm döşeğindeki Atatürk'ün yanında

olduklarını bildirmiştir. Noel Fissinger orada değildi ancak İrdelp ve başka birkaç doktor hazır bulunuyordu. Atatürk öldüğünde saray derin bir sessizliğe gömüldü, yalnızca bir silah sesi duyulmuştu. Sadık yaveri ve o dönemde Büyük Millet Meclisi'nde Bilecik mebusu olan Salih Bozok, Atatürk'süz hayatın anlamsız olduğunu düşünerek bitişikteki bir bekleme odasında kendini öldürme teşebbüsünde bulunmuştu. İntihar girişimi başarısız oldu ama bir yıl sonra o da hayata gözlerini yumdu.

11 Kasım'da İsmet İnönü Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı oldu. Atatürk'ün durumu yakın geleceğin onsuz planlanmasını zorunlu kıldığında İnönü'nün onun yerine geçmesi ayarlanmıştı. 1923'ten beri Türkiye Cumhuriyeti'nin Genel Kurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak önce bir tereddüt yaşamış, ardından bu görevi istemediğini ve İnönü'yü desteklediğini bildirmişti. Celal Bayar da İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'nı onaylaması için ikna edilmişti. Fethi Okyar'ın da adı geçmişse de, onun için mecliste bir destek bulunup bulunmayacağı konusunda anlaşmazlık vardı.

Son komasına girmeden önce Atatürk, İsmet'i yanı başında görmek istediğini söylemişti ama kendisine İsmet'in yolculuk yapamayacak kadar hasta olduğu iletilmişti. Bu tarihten bir süre önce Atatürk kendini İsmet'in bir suikasta kurban gittiğine ve bu haberin kendisinden saklandığına da inandırmıştı. 1974 ve 1975'te Volkan Türkiye'de Atatürk'ün hastalığının ilerlediği dönemi incelerken birkaç komplo teorisi de duymuştu. Bu teoriler hakkında elimizde delil bulunmadığı için *Ölümsüz Atatürk* kitabında bunlara yer vermedik. Fakat İnönü'nün ölüm yatağındaki Atatürk'ü ziyaret etmemesinin bazı gerçek nedenleri olduğunu düşünüyoruz. Bu konuda Hilmi Yavuz şunları söylemektedir:

> *"Atatürk'ün çok yakınında olan Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve Dâhiliye vekili Şükrü Kaya, ikisi de yeminli İnönü düşmanlarıdır. "Ne yapıp etsek de İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçtirme-*

sek" düşüncesindedirler. O sırada İsmet Paşa Ankara'da, Gazi İstanbul'da Dolmabahçe'dedir. Şükrü Kaya, İsmet Paşa'ya bir mektup gönderiyor, diyor ki "Atatürk seninle görüşmek istiyor." İnönü "Tamam geliyorum," diyor. Bunun üzerine Refik Saydam, İnönü'nün en yakınlarından biridir, bazı çekinceler ve sakıncalar öne sürüyor. Atatürk komadayken Şükrü Kaya'nın İsmet Paşa'yı davet etmesine şüpheyle yaklaşıyor. Atatürk'ün şuuru yerinde değildir. İsmet Paşa "Gideceğim", Refik Saydam "Gitmeyin" diyor. Hatta "Benim cesedimi çiğneyerek gidebilirsiniz" diyor bir rivayete göre, Saydam, İnönü'yü öldürmek üzere bir komplo kurulduğu düşüncesindedir. İstanbul'a gitmesini önlüyor".[26]

Hilmi Yavuz ayrıca Salih Bozok'tan İnönü'nün Atatürk'ün ölümünden on iki gün önce Atatürk'e bir mektup yazdığını fakat şuurunu kaybettiği için bu mektubun Atatürk'e verilmediğini öğrendiğini bildirmektedir. Mektupta İnönü şunları söyler: *"Güzel Atatürk, Sevgilim Atatürk, bin canım olsa bini de sana feda olsun. Ellerinden, yüzünden, gözünden binlerce öperim. Velinimetim Atatürk."*[27]

Türkiye, Atatürk'ün ölüm haberiyle büyük bir şoka girdi. O günkü Ankara'yı hatırlayanlar haberin yayılmasından sonraki sessizliği ve kadınların, erkeklerin ve çocukların sessizliği bozan ağlama seslerini hatırlarlar. Bu inanılmaz bir şeydi. O dönemde Türkiye'de çekilen fotoğraf ve filmler, boş gözlerle bakan yüzlerde ifadesini bulan dehşet dolu bir kederi belgeler. Atatürk'ün naaşı tahnit edildi, Dolmabahçe Sarayı'nın muayede salonuna konuldu. Abanoz ağacından tabutu Türk bayrağına sarılmıştı. Tabutun çevresinde altı meşale yanıyordu. Dokuz gün dokuz gece katafalkın çevresinde kılıçlı subaylar nöbet tuttu. Yüz binlerce kişi gözlerinde yaşlarla, *"Atam Atam"* diyerek önünden geçti.

Dokuz gün sonra Makbule'nin isteğiyle kılınan cenaze namazından sonra tabut, erlerin çektiği bir top arabasına yerleştirildi ve alay Dolmabahçe Sarayı'ndan ağır ağır yola çıktı. Arkasında, kadife bir yastık üzerinde İstiklal Madalyası'nı taşıyan bir subay yürüyordu. Cenaze alayı Chopin'in Cena-

ze Marşı'na ayak uydurarak yas tutan kalabalığın arasından Sarayburnu'na ilerledi. Burada önce *Zafer* adındaki muhribe kondu, sonra da savaş gemisi *Yavuz*'a aktarıldı. 19 Kasım öğleden sonrasında naaşı *Yavuz*'dayken İstanbul'da topların selam atışları yankılandı. Son Osmanlı Padişahı'nı sürgüne götüren İngiliz savaş gemisi *Malaya* ve diğer milletlerin gemileri de *Yavuz*'a eşlik ettiler.

Yavuz Marmara Denizi'ne açılarak İzmit limanına geldi. Burada tabut Ankara trenine kondu. En sonunda yarattığı başkente dönme arzusuna kavuşmuştu. Köylüsü, kentlisi, genci, yaşlısı, kadın ve çocuk binlerce kişi kahramanlarına veda etmek için demiryolunu doldurdu. Tabut Ankara'ya geldiğinde Büyük Millet Meclisi binasının önünde sergilendi.

21 Kasım'da yabancı devlet adamları ve diplomatların katıldığı ikinci bir cenaze alayı düzenlendi. Tabut daha sonra Halkevi'nin yakınlarındaki geçici mezar yeri olan Etnografya Müzesi'ne götürüldü. Atatürk kubbeli binaları oldum olası sevmezdi. Bu olumsuz duygunun psikolojik nedenine dair elimizde bir kanıt yoktur.

15 yıl sonra 10 Kasım 1953'te Atatürk'ün naaşı, Etnografya Müzesi'nin kubbesinin altından alınarak Nuri Conker'le kısa bir süreliğine de olsa huzur bulmak için şafak vakti ata bindikleri tepede inşa edilen Anıtkabir'deki mezarına konuldu.

Nakil işlemi Etnografya Müzesi'nde önde gelen kişilerden oluşan bir kurulun tabutun açılmasına ve tahnit edilmiş cesedinin iyi durumda olduğuna tanıklık etmelerinin ertesi günü gerçekleşti. Ölümünden tam on beş yıl sonra, öldüğü dakikada, tabutu yeniden onu Dolmabahçe'den Sarayburnu'na götüren top arabasının içine kondu. Biri Atatürk'e verilen İstiklal Madalyası'nı taşıyan altı generalin iki yanında yürüdüğü top arabası Anıtkabir'e doğru ilerlerken, kentte top atışları duyuldu ve Hava Kuvvetleri uçakları şehrin üzerinde uçtu.

Atatürk'ün naaşının Etnografya Müzesi'nden Anıtkabir'e götürüldüğü gün bu kitabın ilk yazarı Volkan, bir tıp öğren-

cisi olarak Ankara'daydı ve naaşın Anıtkabir'e nakline yakından tanık oldu. Hafif rüzgarlı, güzel bir gündü. O zamanın Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakanı Adnan Menderes tabutun arkasında, İsmet İnönü ve devletin diğer ileri gelenleriyle birlikte yürüyorlardı. Yolda sıralanan kalabalık keder belirtisi göstermiyordu, çünkü Atatürk "Ölümsüz Atatürk" olmuştu. Yeni Türkiye'nin sembolü olarak, artık toprağa dönmesine izin verilebilecek olan bedenini çoktan aşan bir varlığa dönüşmüştü.

Otuz Altıncı Bölüm Dipnotları

1. Atay, 1980, s. 487.
2. Aydemir, 1969, cilt 3, s. 549.
3. Selek, 1974-75.
4. Black ve Helmreich, 1959, s. 505, Frank, 1994
5. Atay, 1980, s. 495; Selek,1974-75.
6. Selek, 1974-75.
7. Selek,1974-75.
8. Selek, 1974-1975.
9. Atay,1980, p.497.
10. Küçükkaya, 2008, s. 118.
11. Selek, 1974-75.
12. Ünaydın, 1957, s. 11
13. Atay, 1980, s. 489.
14. Aydemir, 1969, c. 3, s. 534.
15. Fissinger'in Atatürk'e söylediklerini Celal Bayar'dan öğrendik. Celal Bayar'ın Atatürk'ün son günleri hakkında Abdi İpekçi ile yaptığı uzun söyleşi 1974 yılında *Milliyet*'te yayınlanmıştır.
16. İpekçi, 1974.
17. Gökçen, 1974.
18. Borak, 1970, s. 181.
19. Borak, 1970, s. 79.
20. Borak, 1970, s. 79.
21. Kinross, 1965, s. 582. Kılıç Ali de Atatürk'ün son günlerine ilişkin hatıralarını yazmıştır. Bknz. Kılıç, 1955.
22. Kinross, 1965, s. 563.
23. Kılıç, 1955.
24. Kinross, 1965, s. 564.
25. Aydemir, 1969, cilt 3, s. 565.
26. Küçükkaya, 2008, s. 132.
27. Küçükkaya, 2008, s. 132.

KİM KİMDİR

Aşağıda bu kitapta ismi geçen kişiler hakkında kısa bilgiler bulacaksınız. Bu kitapta ismi tarihe yazılmış olan, Atatürk'ün hayatında büyük veya küçük rol oynayan veya onunla özel bir ilişkisi olmayan çok kişiden söz ettik. Bazı ilk isimler bu kitapta ismi geçen birden fazla kişi için aynıdır. Ayrıntılı bilgi vermeyen bu listeyi sunmamızın amacı kitabı okurken kimin kim olduğunu hatırlamayı kolaylaştırmaktır.

1974 ve 1975'te Vamık Volkan'ın Atatürk hakkında görüşmeler yaptığı ve kitapta adı geçen kişiler:

Abdürrahim (Tuncak): 113, 114, 337, 345, 347, 385
(Atatürk'ün manevi oğlu. 1999'da hayatını kaybetti.)

Adile Ayda (1912-1992): 543
(Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın diplomatı. Sadri Maksudi (Arsal)'ın kızı.)

Fuat Göksel (1926-2002): 240, 262, 263, 293, 434
(Dr. Adnan Adıvar'ın hayatının son aylarında onun bakımını üstlenen ve Dr. Adıvar ve eşi Halide Edip'i çok iyi tanıyan Psikiyatri Profesörü; Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü başkanı ve Ondokuzmayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Kürsü başkanı.)

Kıymet Tesal (1917-1988): 3, 373, 396, 503, 543
(Nuri Conker'in kızı.)

Lütfiye Gürsoy: 437
(Genç bir öğretmenken Menemen'de öldürülen Kubilay ve Mustafa Kemal ile buluşmuş olan hanım.)

Perihan Çambel (1909-1987): 470
(Gençliğinde Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan'ı Atatürk ile yaşa-

Vamık Volkan ve Norman Itzkowitz'in Atatürk hakkında görüşmeler yaptığı ve kitapta adı geçen kişiler:

Diğer isimler:

DİZİN

KAYNAKLAR

Abse, D.W. ve Jessner, L. (1961). The psychodynamic aspects of leadership, *Excellence and Leadership in a Democracy*, ed. S. Graubard ve G. Holten içinde, s. 693-710. New York: Colombia University Press.

Abse, D.W. ve Ulman, R. B. (1977). Charismatic political leadership and collective regression, *Pychopathology and Political Leadership*, ed. R. S. Robins içinde, s. 35-52. New Orleans: Tulane University Press.

Adıvar, H.E. (1926). *Memoirs of Halide Edib*. New York: Century Co.

------------ (1928). *The Turkish Ordeal*. New York: Century Co.

Afetinan, A. (1959). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler.* Ankara: İş Bankası Yayını.

------------ (1968). *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

------------ (1971). M. Kemal Atatürk'ten yazdıklarım, *Atatürk'ün Nükteleri-Fıkraları-Hatıraları*, ed. H. Yücebaş (2. baskı) içinde, s. 181-83. İstanbul: Kültür Kitabevi.

Akay, O. (2005). *Gazi Fikriye İle Neden Evlenmedi Latife İle Neden Evlendi*. Istanbul: Truva Yayınları.

Anderson, M.S. (1966). *The Eastern Question*. London: Macmillan.

Apak, R. (1957). *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*. Ankara: E.U. Basımevi.

Aralov, S. I. (1960). Diplomats look back: In the Turkey of Ata-

türk, *International Affairs,* Moscow. Vol: 8,10, 11. pp. 81-87, 97-103, 96-102.

Arar, A. (1958). *Son Günlerinde Atatürk.* Ankara: Selek Yayınları.

Araz, N. (1993). *Mustafa Kemal'le 1000 Gün.* İstanbul: APA Ofset Basımevi

Arlow, J. A. (1969). Unconscious fantasy and disturbances of conscious experience. *Psychoanalytic Quarterly,* 38: 1-27.

Arıboğan, D. Ü. (2008) 21. yüzyıl Türkiyesi. *Cumhuriyetimize Dair,* ed. İ. Küçükkaya içinde, s. 185-263. Ankara: Aşina Kitaplar.

Atatürk, M. K. (1927). *A Speech Delivered by Ghazi Mustafa Kemal,* Oct. 1927. Leipzig: K.F. Koehler, 1929.

---------- (1930) Hürriyet, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım,* ed. A. Afetinan içinde. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971

---------- (1952). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.* (2 cilt). İstanbul: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

---------- (1964). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Atay, F.R. (1965). *Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

---------- (1980). *Çankaya.* İstanbul: Bateş.

Aybars, E. (1975). *İstiklal Mahkemeleri.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ayda, A. (1975). Volkan ile Nisan'da görüşme, Ankara.

Aydemir, Ş. S. (1969). *Tek Adam.* 3 cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi.

------------. 1974. Volkan ile Kasım ve Aralık aylarında görüşme, Ankara.

Aytürk, İ. (2004). Turkish Linguists against the West: The Origins of Linguistic Nationalism in Atatürk's Turkey. *Middle Eastern Studies,* 40: 1–25.

Baydar, M. 1967. *Atatürk'le Konuşmalar.* (3. baskı), İstanbul: Varlık Yayınları.

Bayhan, F. (2008). *Fikriye Hanım.* İstanbul: Pegasus Yayınları.

Bayur, Y.H. (1963). *Atatürk, Hayatı ve Eseri*. Ankara: Güven Basımevi.

Belli, S. (1995). *Fikriye*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Berkes, N. (1999).*The Development of Secularism in Turkey*. New York: Routledge, 1964.

Berlin, I. (1979). Nationalism: Past neglect and present power, *Partisan Review*, 46: 337-58.

Black, C.E. and Helmreich, E.C. (1959). *Twentieth-Century Europe: A History*. New York: Alfred A. Knopf.

Blos, P. (1979). *The Adolescent Passage*. New York: International Universities Press.

Borak, S. (1970). *Atatürk'ün Özel Mektupları* (2. baskı). İstanbul: Varlık Yayınevi.

Bozdağ, İ. (1975a). *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*. İstanbul: Kervan Yayınları.

------------ (1975b). *Atatürk'ün Sofrası*. İstanbul: Kervan Yayınları.

Bozdağ, I. (2005). *Atatürk'ün başyaveri Salih Bozok anlatıyor: Latife ve Fikriye iki aşk arasında Atatürk*. İstanbul: Truva Yayınları.

Bozok, S. (yayına hazırlayan: Can Dündar) (2008). *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*. İstanbul: Doğan Kitap.

Brown, L.C. ve Itzkowitz, N. (1977). *Psychological Dimensions of Near Eastern Studies*. Princeton: Darwin Press.

Bulut, F. (1991). *Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları*. İstanbul: Yön Yayıncılık.

Busch, B. C. (1976). *Mudros to Laussanne: Britain's Frontiers in West Asia, 1918-1923*.Albany, NY; State University of New York Press.

Cain, A. C. ve Cain, R.C (1964). On replacing a child, *Journal of the American Academy of Child Psychiatry* 3: 443-456.

Cebesoy, A.F. (1953). *Milli Mücadele Hatıraları*. 2 cilt, İstanbul: Vatan Neşriyatı.

---------- (1967). *Sınıf Arkadaşım Atatürk.* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Cocks, F.S. (1918). The secret treaties. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 30: 599-620

Çalışlar, I. (2006). *Latife Hanım.* İstanbul: Doğan Kitap.

Çambel, P. (1975). Volkan ile 5 ocak tarihli görüşme, Ankara.

Çetiner, Y. (1964). Emine H. ile röportaj. *Cumhuriyet,* 10 Kasım

Dilacar, A. (1974). Denizbank Olayı. *Türk Dili,* 30: 872-875.

Durakbaşa, A. (2000). *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm.* İstanbul: İletişimYayınları.

Dwight, H.G. (1915). Saloniki. *National Geographic Magazine* 30: 230-32.

Egüz, S. (1969). *Koro İçin Halk Türküleri.* Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Ellison, G. (1923). *An Englishwoman in Angora.* London: Hutchinson.

Enginün, İ. (1975). *Halide Edip Adıvar.* İstanbul: Toker Yayınları.

Frank, W. C. (1994). Multinational Naval Cooperation in the Spanish Civil War, 1936, *Naval War College Review,* 47:72-101

Freud, S. (1899). Screen memories. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud,* 1: 301-323. London: Hogarth Press, 1958.

---------- (1900). Interpretation of dreams. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud,*cilt 4 ve 5. London: Hogarth Press, 1958.

---------- (1908). On hysterical phantasies and their relation to bisexuality. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud,* 9:155-166. London: Hogarth Press, 1958.

Froembgen, H. (1937). *Kemal Atatürk.* Almanca'dan İngilizce'ye tercüme K. Kirkness. New York: Hillman-Curl.

Gamble, A. (1981). *An Introduction to Modern Social and Political Thought*. London: Macmillan.

Georges Gaulis, B. (1921). *Le nationalisme Turque*. Paris: Librairie Plon.

------------ (1922). *Angora, Constantinople, London, Moustáfa Kémal et la politique anglaise en Orient*. Paris: Librairie Armond Colin.

------------ (1924). *La nouvelle Turquie*. Paris: Librairie Plon.

Gibb, H.A.R. ve Bowen, H. (1957). "The Dervishes." *Islamic Society and the West*, cilt 1, cilt 2, s. 179-206. London: Oxford University Press.

Gökçen, S. (1974). Volkan ile Kasım ve Aralık aylarında görüşme, Ankara.

Göksel, F. (1975). Volkan ile Ocak, Şubat ve Mart aylarında görüşme, Ankara.

Göksel, B. (1994). Atatürk'ün Soykütüğü Üzerine bir Çalışma. (ikinci baskı) Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Graham, S. (1939). *Alexander of Yugoslavia*. New Haven, CT.: Yale University Press.

Granda, C. (1973). *Atatürk'ün Uşağı İdim*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Green, N ve Solnit, A. J. (1964). Reactions to the threatened loss of a child: A vulnerable child syndrome, *Pediatrics* 34: 58-66.

Greenacre, P. (1949). A contribution to the study of screen memories, *Psychoanalytic Study of the Child*, 3: 73-84.

Greenson, R. (1958). On screen defenses, screen hunger, and screen identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 6: 242-262.

Grey, E. (1925). *Twenty-Five Years*, 1892-1916. 2. cilt New York: Frederick A. Stokes Co.

Günergün, F. (2006). *Cumhuriyet gazetesi*, Bilim ve Teknoloji Eklemesi, 3 Kasım.

Gürsoy, L. (1974). Volkan ile Ekim'de görüşme, Ankara.

Hamilton, Sir Ian. (1920). *Gallipoli Diary*. New York: G.H. Doran.

Hershlag, Z. Y. (1958). *Turkey: An Economy in Transition*. The Hague: Von Keulen.

Herzfeld, M (1986). *Ours Once More : Ideology, and the Making of Modern Greece*. New York : Pella.

Inderbitzin, L. B. ve Levy, T. (1990). Unconscious fantasy: A reconsideration of the concept. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 38: 113-130.

Itzkowitz, N. 1972. *Otoman Empire and Islamic Tradition*. New York: Alfred A. Knopp.

İğdemir, U. (1962). *Mustafa Kemal Atatürk, Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İmece, M. S. (1959). *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*, 1925. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İpekçi, A. (1974). Konuğumuz Celal Bayar. *Milliyet*, 11 ve 12 Kasım.

Kabaklı, A. (1973). Atatürk'e Sormuşlar. *Tercüman*, 17 Ağustos.

Kaplan. R. (1993). *Balkan Ghosts: A Journey Through History*. New York: Vintage Books.

Karaosmanoğlu Y.K. (1971). *Atatürk* (4.üncü baskı). İstanbul: Remzi KItabevi.

Kılıç, A. (1955). *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*. İstanbul: Hisar Matbaası.

Kılıçoğlu, M. (1996). *Kurtuluş Savaşı ve Halide Edip*. Ankara: Güldikeni Yayınları.

Kinross, Lord. (1965). *Atatürk: A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey*. New York: William Morrow & Co.

Kernberg, O. F. (1976). *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*. New York: Jason Aronson.

Kızıldağlı, E. (1979). Atatürk'ün bir dişi. *Dirim*, 54: 182-83.

Klein, M. (1940). Mourning and its relation to manic depressive states. *Love, Guilt and Reparation and Other Works- 1921-1945* içinde, s. 344-369. New York: Free Press.

Kocatürk, U. (1973). *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Kohut, H. (1977). *Restoration of the Self.* New York: International Universities Press.

Koliopoulos, J. S. (1990). Brigandage and irredentism in nineteenth century Greece. *Modern Greece : Nationalism and Nationality,* ed. M. Blinkhorn ve T. Veremis içinde, s. 67-102. Athens: Sage-Eliamep.

Kris, E. (1952). *Psychoanalytic Explorations in Art.* New York: International Universities Press.

Küçükkaya, İ. (2008). *Cumhuriyetimize Dair.* Ankara: Aşina Kitaplar.

Legg, C. ve Sherick, I. (1976). The replacement child- A developmental tragedy: Some preliminary comments. *Child Psychiatry and Human Development,* 7: 79-97.

Levy, M.J. (1966). *Modernization and the Structure of Societies: A Setting for International Affairs.* 2. cilt, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Levy, M.J. (1972). *Modernization: Latecomers and Survivors.* New York: Basic Books.

Lewis, B. (1968). *The Emergence of Modern Turkey.* (2. baskı). London: Oxford University Press.

Lewis, R. (1971). *Everyday Life in Ottoman Turkey.* London: B.T: Batsford.

Loewenberg, P. (1995). *Fantasy and Reality in History.* London: Oxford University Press.

Lüle, Z. (2008). Mustafa Kemal'in "Can Yoldaşı" Ali Çavuş. İstanbul: Doğan Kitap.

McCarthy, J. (1980). Greek Statistics on Ottoman Greek Population, *International Journal of Turkish Studies,* 1: 66-76.

----------- (2000). *The Ottoman Peoples and the End of Empire.* London: Arnold-Oxford .

McLaughlin, R. (1974). *The Escape of Goeben: Prelude to Gallipoli.* London: Seeley Service & Co.

Markides, K. C. (1977). *The Rise and Fall of the Cyprus Republic.* New Haven and London: Yale University Press.

Model, A. H. (1976). The Holding Environment and the Therapeutic Action of Psychoanalysis, *Journal of the American Psychoanalytic Association* 24: 285-307.

Moore, F. (1906). The Coveted City of Salonica. *Harper's Weekly,* 27 Ekim, s. 1537-39.

Mortimer, E. (1982). *Faith and Power: The Politics of Islam.* New York: Vintage Books.

Novey, S. (1968). *The Second Look: The Reconstruction of Personal History in Psychiatry and Psychoanalysis.* Baltimore. MD: Johns Hopkins University Press.

Oranlı, Z. (1967). *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları: Anlatan Ali Metin, Emir Çavuşu.* Ankara: Alkan Matbaası.

Orbay, R. (1962-1963). Rauf Orbay'ın Hatıraları. *Yakın Tarihimiz,* Mart 1962- Ocak 1963.

Özbek, A. and Volkan, V.D. (1976). Psychiatric problems within the satellite extended families of Turkey, *American Journal of Psychotherapy* 30: 576-82.

Özcan, H. I. (2007). *Çankaya'nin Duvaksız Gelini Fikriye.* İstanbul: Nokta Yayınları.

Özdemir. H. (2007). *Komutan ve Evlatları.* Ankara: ANKA Ajansı.

Özgürel, A. (2007). Cumhuriyet'in sesi Anadolu Ajansı. *Radikal Gazetesi,* 1 Nisan.

Politis, N. G. (1876). (Yunanca) Martın ilk günü. *Estia,* 1: 142-143

----------- (1882). (Yunanca) *Hellenik Mitoloji Sınıfına Verilen Baslangıç Konuşması.* Atina: Aion

Paruşev, P. (1973). *Atatürk, "Demokrat Diktatör"*, Bulgarca'dan tercüme. N. Yılmazer. İstanbul: Güryay Matbaası.

Poland, W. S. (1977). Pilgramage: Action and tradition in self-analysis. *Journal of American Psychoanalytic Association*, 25: 319-416.

Pollock, G. (1975). On Mourning, immortality, and utopia, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 23: 334-62.

Poznansky, E. O. (1972). The 'replacement child: A saga of unresolved parental grief, *Behavioral Pediatrics*, 81 : 1190-1193.

Ramazani, R. K. (1981). Volkan ile Ekim'de görüşme.

Rechid, D. (1927). *Douze chants d'Anatolie*. Paris: Heugel.

Reisman, A. (2006). *Turkey's Modernization: Refugees from Nazism and Atatürk's Vision.* Washington DC: New Academia Publishers.

Rustow, D. A. (1970). Atatürk as Founder of a State, *Philosophers and Kings: Studies in Leadership* ed. D.A. Rustow içinde. New York; George Braziller.

Saydam, M. ve Atay, F. R. (1926). Büyük Gazi'nin hatıralarından sahifeler. *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Mart-12 Nisan.

Schur, M. (1972). *Freud, Living and Dying*. New York: International Universities Press.

Schwoebel, R. (1967). *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Imgage of the Turk* (1453- 1517). NewYork: St. Martin Press.

Scholem, G. (1973). *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah 1626-1676.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Selek, S. (1974-1975). Ölümünün Birinci Yılında İnönü veya: İnönü-Atatürk Ayrılığı. *Milliyet*, Aralık,1974- Ocak, 1975.

Sells, M. A. (2002). The construction of Islam in Serbian religious mythology and its consequences, *Islam and Bosnia*, ed. M. Schatzmiller içinde, pp.56-85. Montreal: McGill University Press.

Shaw, S. J. (1995). *Turkey and the Holocaust: Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution, 1933-1945.* New York: New York University Press.

Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, cilt 2. Cambridge: Cambridge Universtiy Press.

Sinha, R.K. (1972). *Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi (1919-1928).* İstanbul: Milliyet Yayınları.

Smith, W. C. (1957). *Islam in Modern History.* Princeton: Princeton University Press.

Sümer, E.A. (1970). Changing dynamic aspects of the Turkish Culture and its significance for child training, *The Child and His Family*, ed. E.J. Anthony and C. Koupernik, içinde, s. 413-28. New York: Wiley Interscience.

Szekely, L. (1967). The creative pause. *International Journal of Psychoanalysis*, 48: 353-367.

Şapolyo, E. B. (1959). *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi.* Ankara: Refet Zaimler Yayınevi.

Tatsios, T. G. (1984). *The Megali Idea and the Greek-Turkish War of 1887: The Impact of Cretan War on Greek Irredentism, 1866-1897.* New York: Columbia University Press.

Temperley, H. (1936). *England and the Near East.* London: Longmans, Greens and Co.

Terzioğlu, S.A. (1964). *İnsancıl Atatürk.* İstanbul: Ak Kitabevi.

Tesal, K. (1975). Volkan ile 13 Mayıs'ta görü me, Ankara.

Tevetoğlu, F. (1971). *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar.* Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Töker. M. (1994). *Şeyh Sait ve İsyanı.* Ankara: Bilgi Yayınları.

Trumpener, U. (1968). *Germany and the Otoman Empire., 1914-1918.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Turgut,H. (2007). *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları.* İstanbul: Türk İş Bankası Kültür Yayınları.

Usak-Şahin, H. (2009a). Zur Geschichte und Gegenwart der Psychoanalyse in der Türkei. Insbruk, Avusturya'da Leopold Franzens Üniversitesi'nde doktora tezi.

----------- (2009b). Perspectives on Freudian Psychoanalysis from Central Europe, Turkey and the United States (Freud'un psikoanalizine Avrupa'nın ortasından, Türkiye'den ve Amerika Birleşik Devletleri'nden bakış). After Freud Left: Centennial Reflections on his 1909 Visit to the United States sempozyumunda konusma. New York Academy of Medicine, New York, NY, 4 Ekim.

Ünaydın, R.E. (1930). *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*. İstanbul: Hamit Matbaası.

----------- (1957). *Atatürk'ü Özleyiş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Van der Vat, D. (1986). *The Ship that Changed the World: The Escape of Goeben to the Dardenelles in 1914*. Bethesda: Adler And Adler.

Volkan, V. D. (1979). *Cyprus-War and Adaptation: A Psychoanalytic History of Two Ethnic Groups in Conlfict*. Charlottesville: University Press of Virginia.[*Kıbrıs: Savaş ve Uyum*, çeviri: Berna Kılınçer]

----------- (1980). Narcissistic personality organization and "reperative" leadership. *International Journal of Group Psychotherapy* 30: 131-52.

----------- (1981). The Immortal Atatürk: Narcissism and creativity in a revolutionary leader. *Psychoanalytic Study of Society*, Vol. 9, ed. W. Muesterberger ve L. Bryce Boyer içinde, 221-255. New York: The Psychohistory Press.

----------- (1991). On 'Chosen Trauma.' *Mind and Human Interaction*, 3: 13.

----------- (1997). *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. New York: Farrar, Straus and Giroux. 1999. [*Kan Bağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*. İstanbul: Bağlam Yayınevi, 1999].

----------- (2001). Curing Gitta's "leaking Body": Actualized unconscious fantasies and therapeutic play. *Journal of Clinical Psychoanalysis*, 10: 567-606.

----------- (2004a). Actualized unconscious fantasies and „therapeutic play" in adults' analyses: Further study of these con-

cepts. *Power of Understanding: Essays in Honour of Veikko Tâhkâ* icinde, ed. A. Laine içinde, s. 119-141. Londra: Karnac Books.

---------- (2004b). *Blind Trust: Large Groups and Their Leaders in Times of Crises and Terror.* Charlottesville, VA: Pitchstone Publishing.[2005. *Körükörüne İnanc , Çeviren: Özgür Karaçam,* İstanbul: OkuyanUs, 2005].

---------- (2006). *Killing in the Name of Identity: A Study of Bloody Conflicts.* Charlottesville, VA: Pitchstone Publishing.[*Kimlik Adına Öldürmek, tercüme* B. Büyükkal. Istanbul: Alfa Yayınevi, 2007].

---------- (2008). On Kemal Atatürk's psychoanalytic biography. *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz,* ed. B. Tezcan and K. K. Babir içinde. Wisconsin: University of Wisconsin Press.

---------- (2009). Some psychoanalytic views on leaders with narcissistic personality organization and their roles in large-group processes. *Leadership in a Changing World: Dynamic Perspectives on Groups and Their Leaders,* ed. R. H.Klein,C. A. Rice, ve V. L. Schermer içinde pp. 67-89. New York: Lexington.

Volkan, V. D. ve Atabey, N. (2010). *Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiye'sine: Onarıcı Liderlik ve Politik Psikoloji.* Ankara: Kripto Yayınevi.

Volkan, V. D. ve Ast, G. (1997). *Siblings in the Unconscious.* Madison, CT: International Universities Press. [*Bilinçdışında Kardeşler ve Psikopatoloji,* çeviren: A. G. Ceyhun and B. Ceyhun. Ankara: Novartis, 1988].

Volkan, V. D.; Dorn, R. M.; Kafka, J. S; Kernberg, O. F.; Olsson, P. A.; Rogers, R. R.; Shanfield, S. B. (1999). The psychodynamics of leaders and decision-makers. *Mind and Human Interaction,* 9: 120-181.

Volkan, V. D. ve Itzkowitz, N. (1984). *The Immortal Atatürk: A Psychobiography.* Chicago: University of Chicago Press.

---------- (1998). *Ölümsüz Atatürk: Yaşamı ve İçdünyası.* İstanbul: Bağlam Yayınevi.

----------- (2005) *Atatoypk.* Ingilizce'den Yunanca'ya çeviren: K. Zervos. Atina: Kostanidis.

Weich, M. H. (1978). Transitional Language, *Between Reality and Fantasy* ed. S. Grolinick, L. Barkin ve W. Meunsterberger içinde, s. 411-23. New York: Jason Aronson.

Weigert, O. (1937). New Turkish labour code, *International Labor Review*, 35: 753-774.

Weiker, W.F. (1973). *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath.* Leiden: E.J. Brill.

Windsor, Edward, Duke of. (Edward VIII). (1951). *A King's Story: The Memoirs of the Duke of Windsor.* New York: G.P. Putnam's Sons.

Winnicott, D. W. (1953). Transitional objects and transitional phenomena, *International Journal of Psychoanalysis* 34: 89-97.

----------- (1971). *Playing and Reality.* New York: Basic Books.

Yalman, A.E. (1922). Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat. *Vakit*, 10 Ocak.

Young, K. (1969). *The Greek Passion: A Study of People and the Politics.* Londra: J. M. Dent and Sons.

Yücebaş, H. (1963). *Atatürk'ün Nükteleri-Fıkraları-Hatıraları.* (2. baskı). İstanbul: Kültür Kitabevi.

Zambelios, S. (1856). (Yunanca) Yunan lisanı üzerine araştırma, *Pandora*, 7: 369-380 ve 484-494.Ecescipsum assum que laccus exped qui iur? Qui nulparc ienissi mperumquiata nonsequatiis quid ut iniaepe ruptatiat platur? Nam, cum quuntia aperum

ATATÜRK
Anatürk

VAMIK D. VOLKAN **NORMAN ITZKOWITZ**

Türkiye halkının çoğunluğu tarafından hem baba hem de bir ana simgesi olarak algılanan Mustafa Kemal'in tarihe olağanüstü katkıları kısa bir zaman dilimi içinde gerçekleşmiştir. Özel hayatında büyük trajedilerle karşılaşan Atatürk'ün bu kadar kısa bir süre içinde böylesine büyük tarihi değişiklikler gerçekleştirebilmesinin, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmasının ve yeni bir Türk kimliği yaratmasının nedenlerini, üstün zekâsının ve karizmasının sağladıklarının yanı sıra nasıl açıklayabiliriz?

Atatürk'ün yaptıklarını okurken ve değerlendirirken, onun liderliği sırasındaki tarihi durumu göz önünde tutmamız gerekiyor. Bir lideri yaşadığı dönemden alıp şimdiki zamana koyar ve yaptıklarını günümüz dünyasında var olan sosyal, ekonomik ve politik süreçlere bakarak değerlendirmeye çalışırsak, liderin tarihi rolünü anlamakta güçlük çekebiliriz. Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusunun imgesinin yıpratılmasına göz yummak, elimizdeki tabanca ile kendi ayaklarımıza kurşun sıkmak gibidir. Onsuz bugünkü Türkiye – yeni tarihi, ekonomik, dini ve politik olaylarla değişmiş bir Türkiye de olsa- var olamazdı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin içinden geçmekte olduğu bu kritik dönemde bu gerçeğin farkına varılması gerektiğini düşünüyoruz ve Atatürk'ü bir "Tanrı" gibi değil, bir insan olarak tanıttığımızda yaptıklarının büyüklüğünün çok daha fazla ortaya çıkacağı ve daha iyi anlaşılacağı kanısındayız.

Atatürk / Anatürk kitabının özelliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu anlatırken tarihi olayların yanı sıra, Mustafa Kemal'in iç dünyasında gelişen psikolojik süreçlerin bu olayların ortaya çıkmasında oynadığı rollere de değinmesidir. Atatürk'ün iç dünyası ve yaratıcılığını yeni nesil okura olduğu kadar Atatürk'ü özleyen eski kuşağa da ulaştırmayı umuyoruz.

ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd.
Ticarethane Sokak No:53
34110 Cağaloğlu-İstanbul
Tel : +90 (212) 511 53 03
+90 (212) 513 87 51
Fax : +90 (212) 519 33 00
www.alfakitap.com
e-mail: info@alfakitap.com

ISBN 978-605-106-294-5